

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

EDITIONES
UNIVERSITATIS CATHOLICAE UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PPAE

*Праці Греко-Католицької Богословської Академії
Opera Graeco-Catholicae Academiae Theologicae
Том XXVIII-XXX vol.*

о. Проф. Д-р ІСІДОР НАГАВСЬКИЙ

Історія
Римських Вселенських Архиєреїв
Частина II

PROF. DR. ISIDORUS NAHAJEWSKY

Historia
Romanorum Catholicorum Pontificum
Pars II

Рим — 1967 — Romae

о. Проф. Д-р Исидор Нагавський

**ІСТОРІЯ РИМСЬКИХ
ВСЕЛЕНСЬКИХ АРХИЄРЕЇВ**

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

EDITIONES
UNIVERSITATIS CATHOLICAE UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PAPAE

*Праці Греко-Католицької Богословської Академії
Opera Graeco-Catholicae Academiae Theologicae
Том XXVIII-XXX vol.*

о. Проф. Д-р ІСИДОР НАГАЄВСЬКИЙ

Історія
Римських Вселенських Архієреїв
Частина II

PROF. DR. ISIDORUS NAHAJEWSKY

Historia
Romanorum Catholicorum Pontificum
Pars II

Рим — 1967 — Romae

О. Проф. Д-р Ісидор Нагаєвський

Історія Римських Вселенських Архієреїв

(Від Авіньону до французької революції)

ДРУГА ЧАСТИНА

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА НА СВІТОВІЙ АРЕНІ

Рим 1967

За дозволом Церковної Влади

ВСТУП

Під час *Другого Ватиканського Вселенського Собору* зайшло чимало речей і подій, що витиснуть у майбутньому свою печать на взаємовідношенні Сходу і Заходу. Маємо на думці, перш за все, соборовий декрет про Східні Церкви, приятну поставу і заяви патріархів у справі наближення обох Церков, взаємне анулювання анатем з XI ст. тощо.

Довгий шлях мусіли перейти західні й східні християни, заки такі справи могли стати дійсністю. В ім'я історичної правди треба сказати, що всі ці речі і сподіване майбутнє діяння Христової Церкви «під одним Пастирем», стануть колись дійсністю завдяки владикам, священикам і мирянам Східних Церков, що з великою любовю, посвятою і жертвою ідею християнської єдності визнавали, її плекали та за неї вмірали.

Христос Спаситель навчав: «Як хочеш принести свій дар у жертву, і пригадаєш собі, що твій брат має щось проти тебе, залиши свій дар перед жертovníком і йди помиритися із своїм братом, і тоді прийди і принеси свій дар».

Так поступали українські владика, священики і миряни, що твердо визнавали примат Петра і його наслідників. На сторінках цієї другої частини історії папів хочемо представити також факти і події з життя Української Церкви, що по роздорі в XI ст. найскорше з усіх Східних Церков змагала до єдності з Петровим Престолом та її довершила. Вона держала високо смолоскип християнської любови і єдності, що впродовж сторіч освічував своїм блиском сумну безнадійність на Сході.

Достойний читач побачить, що не всі християни Сходу і Заходу розуміли як слід ці ідеї, тому всякими способами і середниками спинали ці змагання і нищили здобутки.

З другого ж боку, бували часи і генерації коли Українська Церква, діючи в католицькій державі латинського обряду й опинившись у перехресному вогні, хиталася між Сходом і Заходом, і була навіть готова йти на компроміс у справах обряду і дисципліни, думаючи, що таким чином ще сильніше унагляднить ідею церковної єдності та закріпить її в масах своїх мирян.

Серед такої боротьби впродовж сторіч творилися нові цінності: новий, своєрідний, український обряд, що згодом знайшов своє правне оформлення на провінціяхльних синодах Української Церкви, про які буде мова на сторінках цієї частини.

Цією дорогою автор хоче сердечно подякувати Його Блаженству Кардиналові Йосифу Сліпому, Верховному Архiepіскопові Києво-Галицької Митрополії, за заохоту і поміч під час писання та друкування цієї частини історії Римських Архiepіреїв.

Автор також вдячний Українському Католицькому Університетові в Римі за гостинне прийняття його в свої мури та поміч у користуванні багатими бібліотеками й архівами Вічного Міста — Риму.

І. НАГАВСЬКИЙ

Рим, 18 січня 1967.

SUMMARY

The first volume of the *History of the Universal Roman Pontiffs* was published by the Ukrainian Catholic University of St. Clement in 1964. There the author gave a condensed account on lives and world-wide activities of popes, beginning St. Peter, the first Bishop of Rome, and concluded it with the reign of Pope Benedict XI, who was the last pope of the Pre-Avignon Period, in the beginning of the 14th cen. Using old chronicles, annals, papal documents, decrees of Ecumenical Councils as well as decrees of Provincial synods the author portrayed an exact picture of popes in those ancient times.

The reader will find also in that volume a brief view on history of the Oriental Churches as far as they came into contact with the Holy See of Rome. The beginning of Christianity in Ukraine and relations of the Ukrainian Church with Rome were given a special consideration.

In this second volume the author portrays the lives and reign of the popes, beginning the Avignon Period and concludes with the « Enlightenment Period » in the second half of the 18th cen., which was followed by the French Revolution.

In period under discussion the men of good will from the East as well as from the West followed Pope Eugene's IV, invitation and gathered together at the Ecumenical Council in Florence in 1439, in order to reinstate the desired unity of the Church. Even though it did not achieve a permanent success and the breach existed; nevertheless, it became a living example that if good faith prevails the unity of the Church was possible.

The Ukrainian Metropolitan and Cardinal Isidore's contribution toward that shortlived unity was considerable and the Ukrainians accepted that decision, while their Catholic and non-Catholic neighbors suppressed it in bud. However, it did not die in the hearts of the people. In 1596 the Kievan Metropoly concluded the Union with Rome on its own. This historical event of great importance has assigned the Ukrainian Catholic Church an honorable mission: *To bridge the East with the West*, as Pope Urban VIII said, « *PER VOS MEI (UCRAINI) RUTHENI ORIENTEM CONVERTENDUM ESSE SPERO* ».

Since that time the Ukrainian Church has been and still is, until present day, faithful and loyal to this unique historical vocation.

ПЕРШИЙ РОЗДІЛ

ПАПИ АВІНЬОНСЬКОЇ ДОБИ-СУМЕРК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Володіння Боніфата VIII закінчило період відродження Церкви в середньовіччі, а разом з тим добу великого значення папів, бо в час короткого понтифікату Венедикта XI французький король Пилип IV Красний, бажаючи вивищити свою династію і покласти основи під абсолютну монархію в Франції, наважився підірвати авторитет папів в Європі. Своєю безоглядною макіявеллістичною політикою він довів до упадку політичного значення папів і тим порушив політичну рівновагу, бо не стало сильного, духово-морального, і порядкуючого чинника, що нормував відносини між народами й державами Європи.

З утратою значення папів у деяких краях показалися позначки знецінення релігійно-моральних вартостей, а на їх місце прийшли кличі і течії, що змагали до знищення християнської релігії. Дух героїчної посвяти за християнські ідеали, що ціхував добу хрестових походів, проминув безповоротно, а на місце лицарства з'явилися люди з купецькою ментальністю. Їх найбільшим життєвим ідеалом була воля накопичити якнайбільше матеріяльних дібр, бо так сподівалися влаштувати собі легке, вигідне і повне приємностей життя. Це, очевидно, не завжди йшло в парі з засадами християнських ідей та моральности, голошених Церквою, тому оті кличі звертали своє вістря проти неї, а головню проти папів.

В обговорюваному періоді найважчим ударом по Апостольській Столиці було перенесення осідку папів з Риму до Авіньону, маленького й незнаного містечка в південній Франції. Побут папів в Авіньоні дав французьким королям добру нагоду в'язати свободу діяння папів та впливати на їх діяльність у користь французької держави, при чому терпіли інші народи, а в тому й український нарід, про що говоритимемо в тексті.

Покинення Риму папами, який був освячений життям і мучеництвом Апостола Петра та численних його наступників, що з Риму керували Церквою в долі й недолі, — викликало глибоке почування жалю в хрис-

тиян багатьох народів. Усі християни привикли до Риму, бо там кожна дільниця, кожна вулиця і кожне місце впродовж сторіч були свідками мучеництва за Христа і Його Церкву. З тих причин покинення Риму, осередку християнства і столиці Церковної держави, та перебування папів в Авіньоні християни пояснювали собі як вияв моральної слабкості папів — з одного боку, та їх волю піднести престиж одного народу зі шкодою для всіх інших — з другого боку; про те може свідчити обставина, що в Авіньоні всі папи були французами.

Всі ці речі вплинули на відосередні рухи в Церкві зі шкодою для її єдності й універсальності. І тут треба глядіти за початками т. зв. Західної Схизми, що зродила еретичні рухи, які потрясли Церквою до самих її основ. І, якби Церква була людською установою, то самі людські сили ніколи не були б спроможні піднести її до давнього значення.

У цьому періоді також і Українська Церква пережила добу свого упадку. Безнастанна татарська загроза повної руїни Галицько-волинської Державі спричинила відчуження українського народу від спільності із Заходом, так що Українська Держава, залишилася самотною між азійським молотом та європейським ковадлом. Україна стала тереном, де перехрещувалися ці впливи, але в неї не було виразного визначення своєї духової незалежності. Монгольський наїзд спричинив руїну її вікового культурного надбання та усталених форм державного життя, а в слід за тим прийшла втрата віри в свої власні сили та зник волі боротися за свої права.

Зловіщий 1340-ий рік, рік трагічної смерті останнього українського володаря династії Романовичів, приніс зі собою повільне конання Української Держави, що під кінець 14-го ст. закінчилося її повною катастрофою. Духове заломання українського народу було таке глибоке, що навіть упадок монголо-татарської сили по смерті хана Узбека 1341 року, уже не двигнув людей до боротьби за свою державу. Психічно заломаний нарід не міг своїми власними силами відзискати свою духову рівновагу та впав жертвою експансії своїх сусідів. З того часу починається довговікова неволя й визвольна боротьба за вдержання своєї індивідуальності й відзискання своїх суверенних прав.

193. Климент V (1305—1314).

Берtrand де Гот походив з визначної родини; його старший брат був кардиналом і легатом до Франції. Берtrand уродився 1264 р. в

Гасконії, учився в Тулузі, а правничі науки студіював в Орлеані та Болонії. Свою службу Церкві зачав у Бордо, що належало тоді до Англії, і там був каноніком. Потім став генеральним вікарієм у Ліоні та папським капеляном, а за папи Боніфата VIII був висвячений на єпископа Комінгрю та перенесений на архієпископство в Бордо, де застала його смерть Венедикта XI.

Конкляв кардиналів зібрався в Перуджі, бо там умер папа, але тривав повних одинадцять місяців; такий сильний був вплив французьких кардиналів, яким протиставилися італійські. Врешті, з усіх присутніх п'ятнадцять кардиналів дві третини голосів були віддані в користь архієпископа Бертранда з Бордо і так він був обраний на папу, прибравши собі ім'я Климент V.¹ Голосуючи на нього, кардинали брали до уваги факт, що він був особистим приятелем короля Пилипа IV; тому сподівалися, що обидва вони дійдуть до скорого порозуміння та заведуть лад і спокій у Церкві.

Кардинали просили папу-електа заховати стародавній звичай і в Римі відбутися коронація й інтронізація, але папа казав їм прибути до Ліону і там 14 липня 1305 року відбулися всі торжества в присутності короля. Під час коронаційного торжества сталася неприємна подія: на людей з найближчого оточення папи завалилася стіна, а сам папа впав з коня. Між убитими був його брат та кардинал Матій Орсіні, а з папської тіяри загубився найдорожчий жемчуг. На другий день був убитий другий брат папи під час сутички між його прислугою та слугами не-французьких кардиналів.

Климент V відмовився їхати до Риму, але візитував різні міста Франції, напр. Бордо, Поатіє, Тулузу й інші, і щойно в 1309 році він осів настало в Авіньоні, який був тоді під адміністрацією королів «обох Сіцилій». Це своє рішення папа оправдував заворушеннями й неспокоями в Римі. Однак, в Авіньоні папа дуже скоро попав під вплив Пилипа IV, який заплянував помститися на вмерлому Боніфатові VIII і знеславити його добру пам'ять. До досягнення цього мав послужити йому побут папи Климента V в Авіньоні.

Покищо Пилип IV звернув свої очі в сторону лицарського ордену темплярів, званих «Убогими вояками Христа і святині Соломона».² Лицарі по своєму прогнанні зі Св. Землі 1291 року жили по своїх монастирях-кріпостях і розвинули сильну банкову систему в західній Ев-

¹ *Villani, G, Historia Florentina, R. I. SS., XIII, p. 417; Raynaldi, O, Annales ecclesiastici, accedunt notae chronologicae, criticae, etc., Luccae, 175.*

² «*Pauperes Commitiones Christi Templique Solomonici*».

ропі. Бувши чесними й солідними, вони здобули собі довіря не лише простолюддя і шляхти, але також володарів і папів. Їх велику фінансову силу в Франції Пилип IV уважав для себе небезпечною. По-друге, він ніколи не міг зв'язати кінців докупити і тому постановив загарбати все їхнє добро, видвигаючи проти них різні закиди й обвинувачення.³ Він добре знав, що без згоди папи ніхто не був у силі їх знищити, тому зачав домагатися від нього скасувати Орден. І лише через м'якість Климента V королеві вдалося це досягнути.⁴

Під сильним тиском короля папа, найперше, зарядив слідство проти лицарів, головню обвинувачуючи їх, як це вже робив Пилип IV, в ересі, неморальності, ідополоклонстві, зневазі св. Літургії, заперечуванні св. Тайн тощо. Одначе, король не ждав на вислід слідства й рішення інквізиції, як цього вимагав закон, але, користуючись своїм сповідником, що був також головним інквізитором Франції, взявся самостійно за ліквідацію ордену. Він казав ув'язнити великого майстра, Жака де Мол'є, разом із сто-сорок найвизначнішими членами ордену, а за ними пішли арешти інших лицарів у цілій Франції. Майно ордену сконфісковано. Все це сталося без рішення папи Климента V.

Щогірше, король почав натискати на інших володарів, щоб і вони вчинили те саме з орденем. Папа запротестував проти узурпації свого права королем та зажадав передати ув'язнених лицарів і їх майно під свою охорону, а одночасно завісив дотеперішнє рішення інквізиційного суду в їх справі. Король на якийсь час притих, а папа видав нову буллу, якою заряджував слідство проти лицарів у краях, де вони мали свої монастирі. Щоб зламати опір папи, канцлер Ноґарет зачав грозити йому подібним нападом, який zorganizував був проти Боніфата VIII. Усе ж таки, папа настоював, щоб справу ордену вирішив загальний Собор, який він задумав скликати до Вієн у жовтні 1310 року.⁵ Папа встановив особливу Комісію, яка мала ще раз розглянути справу ув'язнених, бо вони під тортурами королівських слідчих «призналися» до закидуваних їм злочинів, а тепер заперечували свою вину. Одначе, Ноґарет змусив архієпископа Сенсу скликати Провінціальний Собор до Парижа і на ньому осуджено лицарів як вретиків. П'ятдесят з них, що відкликали свої зізнання перед папською комісією, були віддані ще важчим тортурам і «ще раз призналися» до вини. На наказ короля, 12 травня 1310 року, їх спалено публічно біля брами св. Ан-

³ *Langlois, Ch*, Histoire de France, ed. Lavissee, Paris, 1901, III (2), pp. 238 seq.

⁴ *Baluzius, S*, Vitae Papatum Avinionensium, Parisiis, 1693, II: 3.

⁵ *Clementis V PP*, Ep. «Regnant in coelis», 12 Augusti 1308.

тонія в Парижі. Всі лицарі аж до самого кінця обстоювали свою невинність.

Папа скликав Собор до Вієн який тривав від 16 жовтня 1311 до 6 травня 1312 року.⁶ Цей Собор уважається 15-тим Вселенським Собором, бо крім осудження ордену, були там вирішені справи Св. Землі, осуджені секти бегвардів і бегвінів, та переведені реформи духовенства й християнської моральности. На жаль, акти цього Собору не заховалися в цілості, тому не знаємо докладного числа присутніх Отців, ані точного ходу нарад.⁷ Анналіст Вільяні подає їх число на триста.⁸

Собор назначив Комісію, що під проводом патріярха Аквілеї досліджувала справу лицарів. Вона дала їм можливість боронити себе перед обвинуваченнями. Одначе, Пилип IV в лютому 1312 р. особисто з'явився на Соборі і в окремім письмі до папи категорично домагався розв'язання ордену. І папа Климент V зробив це Апостольською ординацією від 22 березня, що була опублікована на сесії Собору 3 квітня в прив'язі короля і його трьох синів.

Інші папські булли від 2 і 3 травня вирішували справу майна Ордену, що формально мало перейти до ордену лазаретників, а при тому король був іменований начальником Комісії, яка одержала завдання перевести це в життя. Великий майстер ордену, Жак де Мол'с, був засуджений на досмертну тюрму, але тому, що був відкликав зізнання зроблене під тортурами, був ще раз засуджений і 18 березня 1314 року спалений на кострі, разом з Жофреєм де Шазн, майстром Нормандії.

Дослідники думають, що папа Климент V, будиши правником, мусів мати переконання про вину ордену, головно по признанні його багатьох чолових людей, тому рішився його скасувати. Але правдоподібно й те, що папа не хотів допустити до схизми в Франції та до знеславлення пам'яті Боніфата VIII, чого прагнув король.

Це вплинуло на його податливість супроти короля, який уже на початку володіння папи вимагав від нього проголосити Боніфата VIII єретиком, спалити його кості й розсипати попіл з вітром. До цього папа не міг допустити, тому пішов королеві на уступки. Він ще раз звільнив Пилипа IV від клятви та іменував дев'ять нових французьких кар-

⁶ *Grange*, *The Fall of the Knights of the Temple* (in *Dublin Rev.*), 1895, pp. 329 seq.

⁷ *Mansi*, *D*, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, Florentiae, 1759, XXV, pp. 367 seq.

⁸ *Villani*, *Annales*, in *R. I. SS.*, XIII, p. 454; cf. *Denzinger-Schönmetzer*, *Enchiridion Symbolorum*, 1963, Freiburg, pp. 281-285.

диналів; він привернув екскомунікованим Колоннам їх кардинальське достоїнство й дозволив Пилипові IV стягати з церков десятину впродовж десяти років. Врешті, Климент V відкликав буллу свого попередника п. з. Clericos et Laicos та вияснив, що його булла п. з. «Одна Свята» ніяк не відносилася до Пилипа IV. За все це Пилип IV зобов'язався відбути хрестовий похід до св. Землі.

Незважаючи на уступки, Пилип IV по заключенні союзу з Англією знову домагався осудження Боніфата VIII. Остаточню папа назначив Комісію кардиналів, що мала цю справу ще раз докладно розглянути. Посмертний суд над папою Боніфатом VIII зачався 16 березня 1310 року в Авіньоні. На початку слідуючого року кардинали мали вже всі докази, зібрані в Франції й Італії. Маючи весь цей доказовий матеріал, папа Климент V, 27 березня 1311, проголосив уневажнюючий вирок на короля та звільнив його від участі в нападі в Анані; на канцлера Ногарета була наложена покута й дане йому розрешення.⁹ Одначе, на Соборі в Вієн, мимо сильного натиску короля, пам'ять Боніфата VIII була остаточно очищена від усіх роблених йому королем закидів.¹⁰

З доручення Климента V Церковною державою управляла колегія трьох кардиналів, а брат папи Арнольд де Гот був вікарієм Сполетта. У Римі рядив сенатор Стефанескі, а традиційна ворожнеча між Орсініми й Колоннами віджила й ще більше поглибила анархію, так що під час заворушення 6 травня 1308 року поруйновано базиліку св. Івана в Лятерані.¹¹ Венеція зайняла Феррару і стягнула на себе інтердикт папи, але в наслідок акції легата Полягрю звільнила місто, а папа віддав його в адміністрацію королеві Робертові з Неаполя.

Німецький король, Генрик VII, був коронований в Медіолянні і на зарядження папи одержав імператорську корону. Одначе, його несподівана смерть, 24 серпня 1313, біля Сієни не дозволила йому закріпитися в Італії, дарма, що до його партії Гобеллінів належало багато визначних людей, напр. славний поет Данте.

Климент V умер 20 квітня 1314 року. З його іменем зв'язують т. зв. Книгу Клементин або Сьому Книгу, в якій були опубліковані папські декрети.¹² Крім вияву великої податливости супроти Пилипа IV, дослідники видвигають і те, що цей папа надавав уряди й почесні чле-

⁹ *Tosti*, Storia di Bonifazio VIII, Roma, 1886, II, pp. 343-44.

¹⁰ *Balan*, P, Il processo di Bonifazio VIII, Roma, 1881, passim.

¹¹ *Reumont*, A, von, Geschichte der Stadt Rom, Berlin, 1867-70, II (1), 743 seq.

¹² Liber Clementinarum seu Liber Septimus. Introductio in Corpus Iuris Canonici, Freiburg, 1889.

нам своєї родини, напр. п'ять своїх кривних він іменував кардиналами. Климент V залишив також своїй родині все майно, яке могло бути вжито з великою користю для хрестового походу. Йому не вдалося також зробити рішучі заходи для викорінення неморальности в європейських краях.¹³

194. Іван XXII (1316—1334).

Яків д'Юз уродився в Кагорс к. 1249 року й учився в школі домінікан, а св. богослов'я і право студював у Монтпеліє й Парижі. Він був професором канонічного і цивільного права в Кагорс і Тулузі. На просьбу Карла II з Неаполя він був консекрований на єпископа, а в 1309 році став його канцлером, але на другий рік був перенесений до Авіньону. Климент V іменував його кардиналом-єпископом Порто, 23 грудня 1313 року.

По смерті Климента V конкляв кардиналів зібрався в Карпентрас, але там не дійшло до вибору папи, бо французькі кардинали не могли домовитися з італійськими, тому конкляв розв'язався. Щойно король Пилип V по своїй коронації вплинув на те, що кардинали зібралися в церкві домінікан у Ліоні, 26 червня 1316, і там 7 серпня обрано на папу кардинала Якова д'Юз, що прийняв ім'я Іван XXII, та був коронований у Ліоні 7 вересня того ж року.¹⁴

І цей папа рішився жити в Авіньоні. На час його володіння припадає зтяжний спір у чині францішкан щодо зобов'язуючого засягу обіту вбозства. «Фратічеллі», (Братчики) ригористи, поясняли його строго, а «конвентисти» лагідніше. По смерті Климента V і генерала чину, Гонзалеса, «фратічеллі» (або спіритуали) з південної Франції та Італії заявили, що папа не може їх диспензувати від обіту вбозства і почали насильно займатися монастирі «конвентистів». Новий генерал, Михайло з Чезени, заапелював до папи Івана XXII, який зарядив слідство, але казав монахам підчинитися їх наставникам. Згодом деякі твердження монахів показалися неправдивими, тому їх проголошено єретиками; деяких покарано, а деякі повтікали на Сіцилію. Однак, дуже скоро вибух спір між самими «конвентистами», а генерал Михайло з Чезени та його наслідник Вільгельм з Оккаму твердили, що Христос і Апостоли не мали жадного приватного ані спільного майна, тому й

¹³ *Seppelt, F. X., Papstgeschichte, München, 1949, p. 162.*

¹⁴ *Ibidem, p. 163.*

монахам його не потрібно. Папа осудив таку думку, але тепер запротестували всі францішкани. Михайла з Чезени й Вільгельма Оккама завізнано явитися до Авіньону, але лякаючись кари обидва втікли до Баварії під охорону короля Людовика.¹⁵ Оккам став основником нового руху, званого номіналізмом, а його співосновником був Марсіліо з Падуї, що 1324 року написав полемічний твір п. з. «Оборонець миру», де, крім кличів про підчинення Церкви державі, напав особисто на папу Івана XXII.¹⁶

В Німеччині по смерті Генрика VII настав спір між Людовиком з Баварії й Фрідріхом з Австрії за престіл, а в час безкоролів'я папа іменував Роберта з Неаполя вікарієм Італії. Як Людовик осягнув перемогу під Мільдорфом, він іменував графа Бертольда з Найсен своїм вікарієм в Італії, як також піддержав Вісконта з Медіоляну проти папського вікарія Роберта. Папа зажадав відкликання Людовикових номінацій, бо без згоди папи він не міг виконувати влади цісаря. У відповідь на те Людовик відкликався до Собору, твердячи, що кожний німецький король уже силою свого уряду виконує цісарську власть, а до папи належить лише формальність коронації. 23 березня 1324 року він був відлучений від Церкви й опублікував т. зв. Апеляцію Захсенгавзен, де крім попередніх тверджень, назвав ще Івана XXII єретиком. Тепер папа проголосив його детронізацію та обложив інтердиктом усіх його однодумців.¹⁷

З початку 1327 року Людовик рушив походом до Італії й був коронований у Медіоляні, а 17 січня 1328 р. два відлучені єпископи і Кяра Колонна в імені римського Сенату намазали й коронували його на цісаря. Тепер Марсіліо з Падуї був іменований вікарієм Риму, а Людовик скликав до Риму Синод, на якому осудив папу Івана XXII, здетронізував його та проголосив єретиком. На пропозицію Людовика на такому ж другому Синоді був обраний антипапа Микола V, монах францішканин. Іван XXII проголосив проти Людовика хрестовий похід та

¹⁵ Müller, C, Aktenstücke zur Geschichte der Streitigkeiten unter den Minoriten, in Zeitschr. für Kirchengesch., 1884, pp. 63 seq; cf. Ehle, Die Spiritualen, ihre Verhältnisse zum Franciskanenorden und die Fraticellen, in Arch. für Liter. und Kirchengeschichte, 1885, p. 509.

¹⁶ Pastor, Ludwig, von, The History of the Popes, St. Louis-London, 1938 seq., vol. I, pp. 75 seq.

¹⁷ Müller, C, Der Kampf Ludwigs des Bayern mit der Römischen Kurie, Tübingen, 1879, I; idem, Ludwigs des Bayern Apellationen gegen Johann XXII, in Zeitschr. für Kirchengesch., XIX, 1884, pp. 239 seq; cf. Engelmann, Der Ausspruch der Päpste auf Konfirmation bei den deutschen Königswahlen, Breslau, 1886.

уневажнив його коронацію. Одначе, всі заклики папи до німців обрати собі іншого короля не мали успіху. Також агтипапа ніде не знайшов визнання, тому в 1330 році упокорився перед папою та до своєї смерті просидів у монастирі.

По повороті Людовика в Німеччину князі, головню чеський Іван, домагалися від нього погодитися з папою, але папа настоював на його резигнацію. Саме на цей час припадає гостра кампанія Оккама проти папи, при тому він видвигнув також приватний погляд папи про беатифікаційну візію. Йшлося про справу вмерлих праведників: чи бачать вони Бога лицем-в-лице зараз по своїй смерті, чи аж на Страшному Суді. Папа в свому приватному письмі склонювався до другої думки, хоч по докладній застанові проголосив на Консисторії 3 січня 1334 року, що душі праведників зараз по виході з тіла бачать Бога лицем-в-лице.¹⁸

* * *

Відносини в Галицько-волинській державі по смерті короля Данила та по охолодженні зв'язків із Заходом підлягли повільній зміні нагірше. Лев I Данилович, князь Перемишля і Львова (1264—1301), жонатий з Констанцією, сестрою угорського короля Белі IV, не мав

¹⁸ *Opera Occami*: Tractatus de dogmatibus Joannis XXII Papae, 1333-34; Compendium errorum Joannis XXII Papae, 1333-38; Defensorium contra errores Joannis XXII Papae, 1335-39; Super potestate summi Pontificis acto questionum decisiones, 1339-42.

Denzinger, Enchiridion Symbolorum, p. 295-296 ...Joannes XXII PP pridie suae mortis coram collegio cardinalium solemniter sententiam suam revocavit verbis in Bulla «*Nec super his*» conservatis, quae dein a Benedicto XII publicata est. Joannes XXII scripsit: «...Fatemur siquidem et credimus, quod animae purgatae separatae a corporibus sunt in caelo, caelorum regno et paradiso et cum Christo in consortio angelorum congregatae et vident Deum de communi lege ac divinam essentiam facie ad faciem clare, in quantum status et conditio comparitur animae separatae. Si vero alia vel aliter circa materiam huiusmodi per Nos dicta fuerint quoquomodo, illa in habitu fidei catholicae diximus ac recitando et conferendo dixisse asserimus et volumus esse dicta.

«Insuper si qui alia sermocinando, conferendo, dogmatizando, docendo seu alio quovis modo diximus circa ea quae fidem concernunt catholicam, sacram Scripturam aut bonos mores, ea in quantum sunt consona fidei catholicae, determinationi Ecclesiae, sacrae Scripturae ac bonis moribus, approbamus, sed in quantum essent a premissis fidei catholica, determinatione Ecclesiae, sacra Scriptura vel bonis moribus aut aliquo ipsorum dissonantia, reprobamus et nihilominus omnia dicta et scripta Nostra de quacumque materia ubicumque et in quocumque statu, quem habemus vel habuerimus hactenus, submittimus determinationi Ecclesiae ac Successorum Nostrorum».

досить сили, щоб самому опертися татарам, які переходили його територіями в своїх нападах на Польщу. Рим добре розумів цю загрозу і вже папа Урбан IV взивав архієпископа Гнезна організувати сильніший опір проти татар.¹⁹ Лев I наїхав у червні 1264 року, разом з литовцями, на Мазовше і під час битви згинув князь Земовіт I. Цим разом папа наказав чеському князеві Оттокареві II організувати похід проти поган.²⁰ Незважаючи на те, Лев I на спілку з ханом Ногаєм знову наїхав на Польщу в 1279—80 р., де був умер князь Болеслав Стидливий, а Лев I задумав засісти в Кракові, але потерпів поразку від Лешка Чорного. І по цьому наїзді папа Микола III просив докладного звіту,²¹ але й по новому нападі татар на Польщу в 1286—87 року зі сторони папи не було сильнішої реакції і хрестового походу не проголошено. Врешті, по смерті Лешка Чорного 1288 року Лев I ще раз рушив на Польщу зі своїм сином Юрієм I і відібрав Люблин, посунувши границі своєї держави аж до Висли.²² Осягнувши цю ціль, галицько-волинські володарі вже не мали інших територіяльних претенсій до Польщі, тому в часах Володислава Локетєка панував між українським і польським народом спокій. Цю передишку Локетєк використав для боротьби проти чеських князів, що засіли в Кракові й уважали князів Мазовша своїми васалами.

По смерті Лева I в Галичі володів його син Юрій I (1301—1315), що був жонатий із сестрою Локетєка, Евфемією. Донька ж Юрія I, Марія, була заміжною за Тройденом I, що князував в Сохачеві й Черську на Мазовшу.²³ Їх найстарший син Болеслав (уродився коло 1310 р.) був останнім володарем Галицько-волинської держави з династії Романовичів.

Уже з цього короткого перегляду видно, що Галицько-волинська держава поволі налаштовувала свої відносини й, мимо татарського лихоліття, почала закріплювати своє міжнародне становище та збирати всі свої землі. Є навіть згадка, що Юрій I відновив розмови з Римом, куди вислав своїх амбасадорів з письмами і заявою, що визнає примат папів у Христовій Церкві.²⁴ На жаль, його листи й папські відповіді на

¹⁹ *Monumenta Poloniae Vaticana*, ed. Ptasnik, Krakow, 1913, III, nr. 91.

²⁰ *Theiner, A, Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae, gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita, ex tabulariis Vaticanis, Romae, 1861, nr. 149.*

²¹ *Theiner, A, Vetera Monumenta historiam Hungariae illustrantia, Romae, 1860, I, nr. 552.*

²² *Trzaska, Annales, in MPH, II, pp. 848 seq.*

²³ *Balzer, O, Genealogia Piastow, Krakow, 1895, p. 438.*

²⁴ *Joannis Dlugosii, Annales, III: 43, ad an. 1309.*

них пропали серед великого замішання в Італії в час перенесення осідку папів з Риму до Авіньйону, а вістки наших літописців про Юрія I такі скупі, що навіть не знаємо докладної дати його смерті. Це, мабуть, сталося к. 1315 р., бо саме тоді Локетек згадує про князювання своїх небожів, синів Юрія I, Андрія і Лева II, напр. в своїй грамоті від 27 червня 1315 року він називає їх своїми союзниками.²⁵

Обидва Юрієвичі княжили спільно, як видно з їх грамоти від 9 серпня 1316 р. про їх союз з німецьким орденом, якого цілком була спільна акція проти литовського князя Гедиміна.²⁶ Це в деякій мірі свідчить про дальший зворот галицьких князів у сторону Заходу. Потвердження на те знаходимо в листі папи Івана XXII від 3 лютого 1317 р., де він заохочує обох українських князів приступити до церковної єдності з Заходом.²⁷ Невідомо, чи були якісь більше реальні заходи в тій справі. Несподівана смерть обох князів 1323 р. та й те, що оба вони були бездітними, принесла великі зміни в Галицько-волинській державі. Щодо причини їх передчасної смерті немає однозначності в пам'ятниках: одні подають, що вони згинули в боротьбі з литовцями де 1315 р. зачав княжити войовничий Гедимін; а другі, що смерть наступила в наслідок отрути.²⁸

Їх дядько Володислав Локетек в своєму листі до папи Івана XXII від 21 травня 1323 року висловив жаль, що « обидва зійшли з цього світу, бо були сильною обороною Польщі проти татар ». ²⁹ Назагал із живої переписки Локетека з папою Іваном XXII, що написав до князя чотири листи,³⁰ де проголошував хрестовий похід проти татар, можна допустити, що обидва Юрієвичі згинули в битві проти татар, в яку були вмішані також литовці.

Дуже імовірно, що по смерті обох князів Локетек на спілку із сво-

²⁵ *Codex Diplomaticus Maioris Poloniae*, Poznan, 1877, II, nr. 976.

²⁶ *Ibidem*, III, p. 115.

²⁷ *Abraham, W*, Powstanie organizacji Kosciola iacinskiego na Rusi, Lwow, 1904, Appendix II; cf. Acta Joannis XXII, III, nr. 1.

²⁸ *Strykowski, M*, Kronika Polska, Litewska i wszystkiej Rusi, Warszawa, 1846, pp. 362-65; cf. *Joannis Vitutorani*, Cronica, 1250-1348, in MGH, SS, N. S., III, Berlin, 1924, p. 184; cf. *Prohaska, A*, W sprawie zajecia Rusi przez Kazimierza Wielkiego, KwHist., 1892, p. 5.

²⁹ *Raynaldi*, Annales, XV; *Muratori*, R. I. SS, VI, p. 146: « Sanctitati Vestrae insinuatione praesentium cum dolore reverentius intimamus, quod duo ultimi principes Ruthenorum de gente schismatica, quod immediatos pro scuto inexpugnabili contra crudelem gentem Tartarorum habebamus, decesserunt ex hac luce... ».

³⁰ *Theiner*, Monumenta Poloniae, I, nr. 316, 334, 335, 338.

ім зятем, Карлом Робертом з Угорщини, наїхав на Галич, але галицькі бояри обрали своїм володарем згаданого Болеслава Тройденовича, що в честь свого дідуня прийняв ім'я Юрій II. Хочаби прихилити його до ідеї хрестового походу, папа в своєму письмі до Локетека, 16 червня 1327, висловив радість за те, що Юрій II виявив волю визнати церковну зверхність Риму.³¹ Папа писав також до Юрія II, заохочуючи його до формальної єдності з Римом. І, здається, що якийсь похід проти татар відбувся в 1323—24 р., бо в ньому брав участь також Карло Роберт, але він закінчився невдачею.³² Є згадки, що Юрій II 1327 р. увійшов в тісні зв'язки з папою.³³ Одначе, крім отих загальних згадок у листі папи, немає на те сильніших доказів. Вартим згадки й те, що Юрій II масово спроваджував на Русь німецьких ремісників і був їх великим покровителем.

Зворотові Галицько-волинської держави дозаходу сприяла ще одна обставина чисто церковного характеру. Київський митрополит Максим по другій руїні Києва татарами 1299 року переїхав жити до Володимира над Клязму і з цього не були вдоволені українські єпископи ані князі. Уже Юрій I звертався із своїми єпископами до Константинополя і патріарх Атанасій I ереґував окрему Галицьку митрополію 1302—03 року.³⁴ Першим митрополитом Галича був малознаний нам, Ніфонт, що вмер к. 1305 року. І десь в тому самому часі вмер Максим, « Митрополит Києва і Всієї Руси », тому король Юрій I вислав до Константинополя ігумена Петра з монастиря св. Спаса над Ратою на Волині із жаданням висвятити його на Галицького митрополита. Імовірно, за його прикладом князь Михайло з Тверу вислав свого кандидата, Геронтія, з домаганням висвятити його на наслідника митрополита Максима. Патріарх не був радий такому новому звичаєві, бо досі митрополитів присилано до Києва, часто проти волі єпископів і князів, тому патріарх мав свою власну розв'язку. Він висвятив Петра, але, дуже іморівно, зобов'язав його прийняти на себе обов'язок « Митрополита Києва і Всієї Руси », інакше важко вияснити його виїзд на Суздальщину в 1309 році:

³¹ *Ibidem*, nr. 383, 384.

³² *Paszkiewicz, H*, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa, 1925, p. 15.

³³ *Rezabek, J*, *Juri II, posledni knize veskere Male Rusi*, in *Cas. Musea kral. Cesk.*, 57, 1883, p. 21.

³⁴ *Fijalek, J*, *Sredniowieczne biskupstwa kosciola wschodniego na Rusi i Litwie na podstawie zrodel greckich*, in *KwHist.*, X, 1896, pp. 487-513; cf. *Miklosich-Müller*, *Acta et diplomata graeca medii aevi, sacra et profana*, Vienna, 1860, I, p. 577; *пор. Грушевський, М*, *Історія України - Русь*, III, ст. 270, 544.

спершу до Переяславля, а згодом у Москву. Князь Михайло не був вдоволен таким кроком патріярха і зарядив проти Петра суд на Синоді в прияві патріяршого делегата. Синод оправдав Петра, а єпископ Андрей з Тверу, що видвигав обвинувачення, був сам осуджений. Князь Михайло ще раз обвиняв Петра в симонії й надужитті патріярших повноважень в подружніх диспензах, але й цим разом патріярх Ніфонт оправдав митрополита. І так митрополит Петро просидів у Москві аж до своєї смерті 1326 року, а Московська Церква проголосила його святим.³⁵

Є деякі факти, що кидають сніп світла на відношення митрополита Петра до Заходу. В записці ростовського літопису під роком 6821 (1313) кається, що він ходив до Сараю, «бувши завізваним туди по причині німецьких послів і Матія єпископа римського папи». Цей його побут у Сараю потверджується також запискою Троїцького літопису, але немає там згадки про німецьких послів і єпископа Матія. Можна думати, що цей другий побут митрополита Петра в Сараю був у зв'язку із смертю хана Тохти й обняттям влади ханом Узбеком, від якого він хотів одержати другий «ярлик». Присутність німецьких послів і єп. Матія стане яснішою, як візьмемо до уваги факт, що сам Тохта і його три сини були християнами латинського обряду і мали на своєму дворі капелянів, францишканців. Відомий також їх спір із Сарайським єпископом Теогностом. Дуже імовірно, що цей другий побут Петра в Сараю мав якийсь зв'язок із згаданим спором. Згадаємо, що в тому часі не лише в Сараю, але й у самім Пекіні, осідку центральної влади монголів, були католицькі впливи, а папа Климент V іменував Івана Монте Корвіно архієпископом Пекіну. Ясно, що й хан Узбек керувався директивами центральної влади.

Письменник Ібн Батуа розказує про наїзд татар на кримське місто Солдаю, де вони знищили церкви купців з Генуї (Дженови) і папа протестував перед ханом Узбеком, домагаючись відшкодування.³⁶ Теж і в

³⁵ Голубинскій, Е, Е, ИРЦ, II (1), ст. 105, 108-115; пор. Соловьев, С, М, История России, Москва, 1960, II, ст. 230; пор. Ключевский, В, О, Курс русской истории, М, 1957, II, ст. 23-25.

³⁶ Theiner, A, Die neuesten Zustände der katholischen Kirche in Polen und Russland, 1841, I, pp. 87 seq; cf. Bihl. M. - Moul. A. C., De duabus epistolis Fratrum Minorum Tartariae aquilonaris an. 1323, in Arch. Franc. Histor., XV, pp. 106-112; cf. Bullarium Franciscanorum, V, p. 85; cf. Voyages d'Ibn Batoutah, ed. C. Defremery-Sanguinetti, Paris, 1853-58, II, pp. 414-15; cf. Amman, A. M., Ostslavische Kirchengeschichte, Wien, 1950, p. 79; пор. Троїцький Літопис, вид. Приселков, М-Л, 1950, ст. 354.

Кафі на Криму було латинське єпископство. І в других містах під татарською зверхністю латинники мали свої «ярлики» і, можливо, що сам хан Узбек завізвав митрополита Петра до Сараю, щоб урегулювати там міжобрядні відносини. Папа Іван XXII мав докладні вістки про працю західних місіонерів на Русі-Україні, бо в згаданому листі до Юрієвичів заохочував їх до праці для єдності Церкви, запевняючи про свої молитви в тому наміренні та обіцяючи оточити їх своєю любов'ю й опікою. В листі до єпископа-номіната в Києві, Григора, домініканця, папа висловлював радість, що в найновіших часах місто й єпархія Київ «зачинають вертатися до православної віри».³⁷ Це є натяк на якісь точно невідомі заходи для поєднання Києва з Римом. Не виключене, що папа прив'язував надії до акції Гедиміна, який хотів відібрати ціле Правобережжя від татар. Подібні надії папа покладав і на Юрієвичів. Митрополит Петро не був ворогом Риму, бо напр. 1324 р. вітав папських послів на Литві: єпископа Вартоломея та ігумена Вернарда. Щоправда, повинуючись волі патріярха, він виїхав на північ, але аж до його смерті 1326 р. немає прямих вісток про його ворожість до західних християн на Русі-Україні.

* * *

Папа Іван XXII опікувався вченими й університетами, помагаючи щедро науці й мистецтву, напр. в Авіньоні він заложив велику бібліотеку. Папа вмер 4 грудня 1334 року на 85-ому році життя. До самого кінця в його старечому тілі перебував бадьорий дух. Іван XXII належав до категорії людей, уроджених з таланом володіти, які мають силу перевести свої задуми в дійсність, не зражуючись хвилими труднощами і невдачами. Про велику живучість і енергію папи свідчить його реєстр, який начислює к. 60.000 листів, грамот та інших документів. Він мав дуже високе переконання про свій найвищий уряд у Церкві, що його сповняв дуже жертвенно.³⁸

³⁷ *Acta Joannis XXII PP*, ed. Tautu, VII (2) 1952; cf. *Abraham, Powstanie*, App. II; пор. *Кулаковскій, Ю, Прошлое Тавриди*, 1914, ст. 105-07.

³⁸ *Dudik, B, Iter Romanum. Das päpstliche Regestenwesen*, Wien, 1855, p. 4; cf. *Acta Joannis*, nr. 74, littera, ad imperatorem Tartarorum: «...Nos igitur, qui principis Apostolorum Petri, quem Christus ad coelum ascendens in terris suum vicarium reliquit, regni coelestis sibi clavibus, per quas ipse sui successores potestatem aperiendi omnibus et claudendi eiusdem regni ianuam obtinerent...»; cf. *Civiltà Cattolica*, Ottobre, 1884, p. 39; cf. *Pastor, op. cit.*, I, p. 83.

195. *Венедикт XII (1334—1342).*

Яків Форніє уродився в Савердуні біля Тулужи в незначній родині,³⁹ тому майже нічого не знаємо про його молодість, хіба те, що він був монахом-цистерсіянцем і жив у монастирі Бульбон, а згодом у Фонтфрод, де ігуменував його дядько, Арнольд Новеллі. Яків студював у Парижі, там одержав ступінь доктора св. Богослов'я, а згодом ігуменував на місці свого дядька, що був іменованій кардиналом. Ігумен Яків був хіротонізований на єпископа для єпархії Пальміє, а 26 січня 1327 року був перенесений до Мірено й у грудні того самого року папа Іван XXII іменував його кардиналом.

По похоронах Івана XXII кардинали на своєму першому голосуванні обрали кардинала Якова Форніє на папу і він, прийнявши ім'я Венедикт XII, був інтронізований у січні 1335 року. Новий папа мав намір переїхати до Риму, тому зарядив віднову базилік св. Петра й Івана в Лятерані, але в Італії та самому Римі не було спокою, тому папа залишився в Авіньоні. У час своєї недуги він постановив перенестися до Болонії, але одночасно казав вести праці над закінченням папської палати в Авіньоні, будову якої почав Іван XXII.⁴⁰

Венедикт XII був реформатором, дбав про дисципліну духовних та карав тих, що не зберігали обов'язку резиденції. Він зніс плуральність посад, тому багато місць залишилися порожніми і папа обсаджував їх здібними людьми. Урегулював також справи папської курії, завівши реєстр просьб та усунувши надужиття. Та, найбільше уваги папа присвятив монахам. Своїми численними конституціями та візитаціями монастирів він причинився до відродження чернецтва.⁴¹

Бувши доктором св. Богослов'я, папа інтересувався диспутами в справі беатифікаційної візії. Він доручив комісії богословів розглянути твори Отців Церкви і виписати їх думки в тій справі. Щойно потім проголосив навчання, що всі душі праведників зараз по смерті оглядають Бога лицем-в-лице.⁴² Папа заохочував єпископів дбати про чистоту нав-

³⁹ *Duchesne, Liber Pontificalis*, II, pp. 486 seq.

⁴⁰ *Encyclopaedia Britannica*, Chicago-London, 1958, II, pp. 813-814.

⁴¹ *Müller, C, Der Kampf Ludwigs des Bayern mit der Römischen Kurie. Ein Beitrag zur Geschichte des vierzehnten Jahrhunderts*, Tübingen, 1879-1880, II, p. 3.

⁴² « *Benedictus Deus* », 29 Januarii 1336, in Raynaldi, *Annales*, XXV, 20: De sorte hominis post mortem: « Hac in perpetuum valitura Constitutione auctoritate Apostolica diffinimus: quod secundum communem Dei ordinationem animae Sanctorum omnium, qui de hoc mundo ante Domini nostri Jesu Christi passionem deceperunt, nec non Sanctorum Apostolorum, martyrum, confessorum, virginum et alio-

чання та поборювати єретиків і нові соціально-політичні течії, голошені Оккамом, Марсілієм та Чезеною.

На жаль, Венедикт XII не мав щастя ані досвіду в політиці, яка була осоружна його простій, аскетичній душі. Спершу він держався осторонь політики, але згодом за радою деяких кардиналів попав під вплив короля Генрика VI і тільки через його підшепти не перенісся до Риму. Цей самий вплив був перешкодою до зняття з короля Людовика клятви, наложеної на нього Іваном XXII, дарма, що Людовикові амбасадори тричі їздили в тій справі до Авіньону.

За таку податливість Пилип VI відплатився папі чорною невдячністю: він увійшов з Людовиком у союз, хоч той підтримував усіх ворогів папи. Щогірше, Пилип узурпував собі навіть духовну власть папи й уневажнив подружжя чеського короля Івана з Марґаритою Мальтавш в цілі одруження її з його сином Людовиком з Бранденбурґу. Пилип паралізував усі заходи папи для організації хрестового походу проти турків, а зібрані з церков гроші ужив на непотрібну війну з Англією.

* * *

У час Венедикта XII візантійський імператор Андронік III Палеолог (1328—1341) старався відновити розмови про єдність Церкви, але про їх вислід не знаємо нічого докладного. Константинопіль у тому часі переживав велику соціальну, політичну й релігійну кризу. Релігійну контрверсію спричинили богословські диспути в справі «гесихазму», започаткованого Григором із Синаю, і ширеного афонськими

rum fidelium defunctorum post sacrum ab eis Christi baptisma susceptum, in quibus nihil purgabile fuit, quando decesserunt, nec erit, quando decedent etiam in futurum, vel si tunc fuerit aut erit aliquid purgabile in eisdem, cum post mortem suam fuerint purgatae, ac quod animae puerorum eodem Christi baptismatae renatorum et baptizandorum cum fuerint baptizati, ante usum liberi arbitrii decedentium, mox post mortem suam et purgationem praefatam in illis, qui purgatione huiusmodi indigebant, etiam ante resumptionem suorum corporum et iudicium generale post ascensionem Salvatoris Domini nostri Jesu Christi in caelum, fuerunt, sunt et erunt in caelo, caelorum regno et paradiso, post Domini Jesu Christi passionem et mortem viderunt et vident divinam essentiam visione intuitiva et etiam faciali, nulla mediante creatura in ratione obiecti visi se habente, sed divina essentia immediate se nude, clare et aperte eis ostendente, quodque sic videntes eadem divina essentia perfruuntur, necnon quod ex tali visione et fruitione eorum animae, qui iam decesserunt, sunt verae beatae et habent vitam et requiem aeternam, et etiam (animae) illorum, qui postea decedent, eandem divinam videbunt essentiam ipsaque perfruuntur ante iudicium generale ».

ченцями. Гесихасти думали, що найвищою формою земного блаженства є попасти в такий стан екстази, щоб бачити « Боже Світло », яке бачили три Апостоли в часі Переображення Господнього на Таворській горі. Щоб такий стан досягнути, треба жити в мовчанні і на самоті, звісити голову на груди і повторяти слова: « Господи Ісусе Христе, Сине Божий, помилуй нас »!

Проти гесихазму виступив монах Варлаам з Калябрії, як також патріарх Іван Калекас. Одначе, Синод в Константинополі 1341 року прийняв гесихазм офіційно, а його найбільший подвижник, Григор Палама, зараз по своїй смерті 1357 року був канонізований. Згодом великими поклонниками гесихазму були: Микола Кабазіляс, Симеон з Тесалоніки та Марко Євгенік.

Папа Венедикт XII умер в Авіньоні 25 квітня 1342 року.

* * *

По незаконному перенесенні митрополичого осідку з Києва на Суздальщину митрополитом Петром його наслідником в Галичі став митрополит Гавриїл, про якого знаємо дуже мало, як і про долю тієї митрополії. Здається, що його наслідником був митрополит Теофіл, якого дехто вважав литовським митрополитом. Він брав участь в патріярших Синодах у роках 1317, 1327 і 1329; його підпис є на актах тих Синодів.

Митрополит « Києва і Всієї Руси », Теофіст, за національністю грек, намагався рядити Галицькою митрополією.⁴³ Одначе, князь Юрій II Тройденевич робив якісь сильніші заходи в тій справі, бо вже в 1331 році патріарх Ісає висвятив іншого митрополита для Галича, але в патріяршому акті не називається його на ім'я. Можна думати, що й він був греком, тому його не прийняли в Галичі, бо в осені 1332 року єпископ Теодор їздив особисто до патріярха, який затвердив його на митрополії. Це сталося завдяки старанням Юрія II Тройденевича.⁴⁴

Сам Юрій II був охрещений і вихований в латинському обряді, але, ставши володарем Галицько-волинської держави, дбав про унезалежнення своєї Церкви від півночі. Дехто думав, що Юрій II, засідаючи на галицькому престолі, змінив свій латинський обряд і став православним, чого доказом мала б бути зміна імени з Болеслава на Юрій.⁴⁵ Чи він дійсно це вчинив, немає прямих доказів. З факту, що він одружуючись з Евфемією Гедимівною, сестрою жінки Казимира Великого,

⁴³ *Miklosich*, op. cit., I, p. 577.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 164-71.

⁴⁵ *Грушевский*, III, ст. 123 і слід.

охрестив її в латинському обряді і що 1331 року їх шлюб відбувся не в Галичі чи Володимирі, але в Плоцьку на Мазовші в його дядька Вячеслава, можна заключати, що Юрій II залишився при своєму первісному обряді. Одначе, не чуємо про будь-яку акцію бояр з того приводу. У державній політиці він продовжав лінію своїх попередників, напр. чотири рази потвердив союз з німецьким орденом, як видно з його грамот у Володимирі в рр. 1325, 1328 і 1335 і у Львові 1334 р. 1337 року Юрій II на спілку з ханом Узбеком ходив на Люблин, який знову зайняли були польські князі, використавши замішання в Галицько-волинській державі.⁴⁶

Польський князь Казимир, син Локетека, зачав княжити в 1331 році й скоро змінив політику свого батька. Зрікшись Шлеська в користь чехів та відступивши Ордену Поморя й деякі повіти, він звернув свої очі на схід. 1335, а найпізніше 1338 року, він заключив таємний договір з угорським королем, Карлом Робертом з Анжу. На основі цього договору останній зрікався титулу «Короля Галичини й Володимирії» під умовою, що як Казимир умре без мужеського потомка, ціла Польща перейде під володіння Карлового сина, Людовика. Щоправда, акти цього договору не заховалися, але про нього згадується в другій подібній угоді Людовика з Казимиром 1350 року.

Були думки, що до тієї угоди мав би також приступити Юрій II, на що вказувала б згадка в угорських анналах про присутність руського князя «Льотки» у Вишеграді і це нібито був Юрій II, який годився відступити Казимирові своє наслідство в Галичі-Володимирі, якби він умер без мужеського потомка. Цей односторонній договір не каже, що Казимир вчинив би Юрієві, якби він мав потомка, бо Юрій був молодший за Казимира. Згодом Казимир, кажуть деякі дослідники, спирав свої претенсії до Галичини на цій «угоді». Немає доказів, що така угода існувала, а були лише поголоски польських дослідників, що намагалися оправдати Казимирів наїзд на Галицько-волинську державу по трагічній смерті Юрія II.⁴⁷

⁴⁶ *Codex Diplomaticus Prussicus*, ed. Voigt, Königsberg, 1836-61, II, nr. 537, 582, 826; III, nr. 28; cf. Bielowski, A. *Monumenta Poloniae Historica*, Krakoio, 1869, III, p. 78.

⁴⁷ *Грушевский*, III, st. 27 seq., 534-35; cf. *Dambrowski, J.*, *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370-1382*, Krakow, 1918, pp. 109 seq.; cf. *Cronicon Dubnicense*, in *Hist. Hung. Fontes Domestici*, Leipzig-Fünfkirchen, 1884, III, p. 128: «A. D. 1338 circa festum ap. Petri et Pauli dominus Lothka dux Ruthenorum venit in Vysegrad cum electo populo militum suorum et regen Carolum Hungariae promittens ei omnis amicitiae incrementum».

cf. *Trzaska, Annales*, in *MPH*, II, pp. 860 seq.; cf. *Joannis de Czarnkow*, in *MPH*,

Янко з Чарнкова, віцеканцлер Казимира, а за ним Тржаска, думали, що причиною конфлікту Юрія II з боярами було спровадження й підтримування німецьких і чеських колоністів та купців на Україну, а навіть безчещення князем руських жінок. Натомість, анналіст Іван з Вітудорану подає чутку, що « татарський хан дав Русі латинського володаря, який ширив латинську віру » і це русичам не подобалося. Вони подали йому таку сильну отруту, що вона розірвала його тіло на дрібні шматки. Тоді « краківський володар », будиши шурином отруєного, забрав його скарби і за те татари знищили його край.⁴⁸

Дивно, що ніхто з анналістів не згадав про претенсії князів Мазовша до Галицького престолу, бо чейже вони були найближчими кривними Юрія II. Щоправда, вони брали участь у другому нападі Казимира на Галичину й, імовірно, одержали за те згоду на окупацію Дорогичина. На всякий випадок, лише Казимир ходив мстити смерть Юрія II. Маємо також основи думати, що він був в осередку отих трагічних подій, бо вже кілька років підготовлявся до наїзду на Русь. Про те свідчать його договори з сусідніми державами. Лист папи Венедикта XII від 29 червня 1341 р. до краківського владика згадує, що Казимир оправдував свій наїзд на Галичину « обороною правдивої віри ».

Про обставину, чи Казимир був особисто замішаний у заговор українських бояр проти Юрія II, не маємо прямих доказів. Самі обставини вказують, що він цього сподівався. Трагічна смерть Юрія II мала місце 7 квітня 1340 року в Володимирі на Волині, а Казимир уже 16 квітня наїхав на Львів, спалив там замок, « визволив християнських купців » і пограбував скарб Галицько-волинської держави. 24 червня того ж року він ще раз несподівано наїхав на Галичину з великим військом.⁴⁹

II, pp. 620-29; cf. *Paszkiewicz*, *Polityka*, p. 41; cf. *Abraham*, *Powstanie*, pp. 206-215.

⁴⁸ *Joannis Vitodurani*, *Cronica*, in *Arch. Schweiz. Geschichte*, XI, p. 165: « Causam adventus horum paganorum aliqui aliter assignant, — dicentes quod imperator Tartarorum duos paganos breviter ante ista tempora reges satis ydoneos Ruthenis prefecerat, quibus successive ab eis per venenum extinctis, procuravit eis christianum latinum, si illi parcere vellent ut videret. Qui dum regni gubernacula per plura annorum curricula strenue gessisset tandem cum numerum et ritum latinorum illic multiplicasset, et hos Ruthenis displicisset, ipsum intoxicabant per venenum tam forte, quod dissiluit in plures partes. Quod audiens rex Kragoviae, cuius consors soror uxoris regis Ruthenorum iam intoxicati fuerat, illuc cum exercitu properavit et immensam pecuniam ab eo relictam rapiens reversus est. Propter quod imp. Tartarorum, haec intelligens, nimio furore agitatus, paganos memoratos ad devastandam regionem regis Kragoviae et alias finitimas regiones principum fidelium emisit ».

⁴⁹ *Theiner*, *Monumenta Poloniae*, I, nr. 566; cf. *Bielowski*, *MPH*, II, pp. 860-61; cf. *Annales Poznanienses*, in *MPH*, VI, p. 880.

Це вказувало б, на те, що він знав наперед про трагічні події, бо й угорський воєвода Вілерм брав участь із своїм військом у квітневому наїзді. Виходить, що польські й мадярські війська ждали на границях Руси на якийсь умовлений знак і зараз же кинулися її грабувати.

Тим часом руські бояри запросили до себе князя Любарта-Дмитра, наймолодшого сина Ґедиміна. Він володів на Волині, а в Галичі князював Федір Дедько. У відплату Казимирові вони на спілку з татарами наїхали на Польщу. І тепер притиснений до муру Казимир запрягнув не зачіпати руських земель і не порушувати руського обряду, ані звичаїв і обичаїв, очевидно, на території поза Галичиною, що була під його володінням. Одначе, по їх відході з Польщі Казимир зламав договір, а що він був потверджений торжественною присягою, то князь просив папу Венедикта XII розрішити його від неї. З відповіді папи на адресу краківського владики видно, що Казимир писав до Авіньону про отруєння свого кривного і про свій похід на схизматицьку Русь, яка тепер наїхала на Польщу. І він, Казимир, не маючи жадної помочі від своїх католицьких сусідів, був змушений заключити з Руссю договір, яким зобов'язався шанувати обряд, права і звичаї схизматиків; тому він має тепер великі викиди сумління, що зламав Божу заповідь; він просив папу звільнити його Апостольською властю від присяги на додержання договірних клявзуль. І таке розрішення Казимир одержав, разом з наложеною покутою.⁵⁰

Ще недавно Локетек називав руських князів « сильним щитом оброни проти татар », а його син, Казимир, хоча пограбувати українські землі, невірною інформуює Захід і папу, називаючи свою грабіжну війну проти Русі « святою », щоб оправдати себе та одержати моральну і матеріальну поміч від непоінформованих князів Заходу.

Таким чином, Галицько-волинські землі через боярські крамоли й отруєння Юрія II, останнього з роду Романовичів, стали тереном війн

⁵⁰ *Theiner*, *Ibidem*, I, nr. 566: « Ex oblate siquidem nobis petitionis eiusdem regis (scl. Casimiri-I. N.) serie nuper accepimus, quod cum dudum gens schismatica Ruthenorum quondam Boleslaum, Ducem Russiae, ipsius regis consanguineum, germanum, de fidelibus procreatum parentibus, veneno impie, ac nonnullos alios Christi fideles eiusdem Duci, dum viveret, obsequentes immaniter occidissent, idem rex huius modi scelus abhorrentes, et zelo ulciscende injuriae fidei christianae accensus, cum exercitu suo terram Russiae dictam gentem expugnaturus intravit, ipsum eidem genti multis dampnis illatis... per Apostolica scripta committimus et mandamus, quantum huiusmodi iuramentum quantum ad huiusmodi pacta et conventiones illicita per Regem prestitum supradictum auctoritate nostra relaxes, injungens ipso Regi pro dicto iuramento temerario paenitentiam salutarem ». Cf. *Acta Benedicti XII*, pp. III-III2.

поляків, маляр, литовців і татар, і в дуже короткому часі ця сильна і квітуча держава перемінюється в дике поле, а ще донедавна слабке й розбите польське князівство робить себе перед Заходом « передмурям християнства перед східними варварами і схизматиками ».

По окупації Сянока, а згодом цілої Галичини Казимиром, митрополит Теодор переїхав в Галича до Любарта-Дмитра на Волинь і звідти рядив своєю Церквою. Надобавок, під час нових змін в Константинополі 1347 р. патріярх Іван XIV Калекас був зложений з уряду, а всі його акти уневажнені й спалені. Його наслідник Ісидор Вухир проголосив його еретиком за спротив гесихастам та, одержавши від московського князя Семена Івановича « поважну милостиню » на поправу заваленої 1345 року східньої копули собору св. Софії в Константинополі, на спілку з імператором Іваном Кантакузеном видали хризобуллу, якою скасували Галицьку митрополію, щоб підчинити українські єпархії московському митрополитові Теогностові.⁵¹ Це сталося тоді, коли ота митрополія була дуже потрібна українському народові з огляду на колонізаційні заходи Казимирової адміністрації, прикривані « місянством наvertання схизматицької Руси на правдиву віру ». Чи повірив би був йому Захід, якби Русь-Україна була заховала церковну єдність з Римом?

196. *Климент VI (1342—1352).*

Петро Роджер де Бофорт уродився 1291 р. в замку Момонт у південній Франції, і, бувши десятилітнім хлопцем, учився в бенедиктинців і у них постригся в ченці. Студії скінчив у Парижі і там був професором, а згодом ігуменував в Ст. Боділь та Фекамп у Нормандії. 1328 року був хіротонізований на єпископа для Аррасу і став канцлером держави; а на другий рік одержав архієпископство Сенс, а по році був перенесений до Руен. Венедикт XII креував його кардиналом, а по його похоронах був обраний 7 травня 1342 р. його наслідником, прийнявши ім'я Климент VI. І цей папа мав дуже високе розуміння свого найвищого уряду в Церкві, як це можна бачити з його листа до вірменського католика.⁵²

Зараз по виборі він прийняв делегаців римських сенаторів, що привезла йому титул « Лицаря Роджера », і папа надав їм привілей свят-

⁵¹ *Miklosich*, op. cit., I, pp. 117-121.

⁵² *Werunski*, E, *Italienische Politik Papsts Innozenz VI und König Karls IV in den Jahren 1353-1354*, Wien, 1878, p. 19.

кувати Ювілейні Роки що 50 літ, але рішуче відмовився переїхати до Риму. Він згодом купив від королеви Іванни з Неаполя посілості довкруги Авіньону за 80 тисяч флоренів,⁵³ зібрані наложеними таксами, чому найбільше противилися тевтонські князі, які заздрим оком гляділи на діяльність французьких папів у Авіньоні, напр. усі 25 кардинали, іменовані Климентом VI, були французами.⁵⁴

На час папи Климента VI припадає ще одна спроба римлян створити свою республіку, яку проголосив трибун Коля де Рівніці 15 грудня 1347 року. Папа затвердив конституцію, але бунт римлян проти папи поклав кінець і цій республіці, що була витвором вузького розуміння ідей поганського античного світу; тому вона вже на початку увійшла в конфлікт з християнством.

Климент VI зробив спробу погодитися з Людовиком з Баварії, який ще раз розвів згадану Маргариту Мальтавш і тепер оженив з нею свого сина. Маючи з того приводу внутрішні труднощі, він на весні 1343 року написав до папи листа, де визнав свій титул цісаря неважним і був готовий прийняти покуту, але просив визнати його королем Італії. Папа зажадав від нього відкликання деяких заряджень, напр. усунення наставлених ним єпископів, ігуменів, та зречення претенсій до Сіцилії, Сардинії і Корсики. На Соймі електорів Людовик погодився це вчинити, але відділення Празького єпископства від митрополії в Майнцу, dokonane папою на весні 1344 року, викликало серед німецьких єпископів велике негодування, яке задумав використати Людовик. Одначе, енергійний папа зложив з уряду митрополита Генрика з Майнцу, іменувавши на його місце Герляха з Нассау, а тиждень згодом проголосив гостру буллу проти Людовика з домаганням його абдикації. Карло IV з Люксембургу, бувший учень папи, був обраний королем 11 липня 1346 р. і визнав авторитет папи в Німеччині. Одначе, несподівана смерть Людовика в час полювання біля Мюнхену розв'язала цілу справу й улегшила положення Церкви в Німеччині. Ідеї Оккама й Марсілія поволі притихали, а збунтовані францішканці упокорилися.⁵⁵

Папа надав князеві Людовикові з Кастилії права до Канарійських островів, разом з титулом «князя Фортунії», але зобов'язав його за-

⁵³ *Balusius, S, Vitae Papatum Avinionensium hoc est historia P. Rom. qui in Gallia sederunt ab anno Christi MCCCIV ad an. MCCCXCIV, Parisiis, 1693, I, pp. 243, 322, 829-925.*

⁵⁴ *Christoph, J, B, Geschichte des Papstums während des vierzehnten Jahrhunderts, Paderborn, 1853, II, p. 352.*

⁵⁵ *Pastor, op. cit., I, p. 86.*

вести там християнську віру, і вже в 1354 р. був там перший єпископ Вернард.⁵⁶

Папі Климентові VI вдалося також zorganizувати похід проти турків, але він великого значення не мав. На його організацію папа вичерпав усі гроші залишені попередниками, тому накладання нових податків довело до конфліктів з князями, напр. з Едвардом III, що застеріг собі затверджувати всі номінації папи на духовні посади в Англії.⁵⁷ Відвага й рішучість папи виявили себе в час великої зарази в Європі, званої « чорною смертю », що десятиувала людей в 1348—49 р. В деяких краях жидам приписувано її виникнення, тому їх переслідувано й убивано. Папа своїми буллами взяв їх у свою опіку й дав право азилу в своїх посіlostях біля Авіньону.⁵⁸ Папа вмер у Авіньоні 6 грудня 1352 року.

* * *

Польський князь Казимир, видвигаючи свої неоправдані претенсії до Галицьких земель, спирав їх на своєму посвояченні з родом князя Ярослава Осьмомисла. Використавши замішання в Орді по смерті хана Узбека 1341 року й запевнивши собі її неутралітет, він zorganizував 1349 року новий наїзд на Галицько-волинську державу, заскочивши князя Любарта-Дмитра неприготованим до оборони, так що в його руках залишився лише добре укріплений Луцьк з околицями.⁵⁹ Відновивши 4 квітня 1350 р. договір з угорським королем Людовиком, вони обидва ще раз наїхали на українські землі.

Із листа папи Климента VI, 14 березня 1351, до архієпископа в Гнєзні, до всієї ієрархії в Польщі, до монастирів, парафій і всіх вірних, — довідуємося, що Казимир знову просив в папи помочі « в наворотанні невірних русинів », і що він задумав створити на руських землях латинську митрополію з сімома суфраганіями, але в цьому йому перешкоджують татари і литовці. Папа погодився, щоб на воєнні цілі була віддана десятина впродовж чотирьох років, тому назначив колекторів і субколекторів.⁶⁰ Як бачимо, Русь-Україна, опинившись між Поль-

⁵⁶ *Höfler, C*, Die Romanische Welt und ihr Verhältniss zu den Reformideen des Mittelalters, Wien, 1878, p. 123.

⁵⁷ *Phillips, G*, Kirchenrecht, Regensburg, 1845-72, II, p. 585; V, pp. 540 seq.

⁵⁸ *Haeser, H*, Lehrbuch der Geschichte der Medicin und der epidemischen Krankheiten, Jena, 1875, III, p. 155.

⁵⁹ *Bielowski, MPH*, II, pp. 629 seq.

⁶⁰ *Theiner*, Monumenta Poloniae, I, nr. 702.

щею, Мадярщиною, Литвою і Татарщиною стала тереном для їх експанзії, а на Заході її представляли за пів-християнську або навіть поганську країну.

197. *Іннокент VI (1352—1362).*

Етієн Оберт уродився в Лімож у південній Франції. Він був професором цивільного права в Тулузі, а згодом вступив у духовний стан. 1338 року одержав хіротонію на єпископа в Нойон, а 1340 р. був перенесений до Клермо. По двох роках одержав номінацію на єпископа-кардинала Остії, а папа Климент VI у році своєї смерті іменував його Великим Пенітенціарієм.⁶¹ По смерті Венедикта XII кардинали зробили угоду, що оберуть такого на папу, хто поділиться з ними своєю властю й доходами. Лише кардинал Оберт дописав таке застереження: « Як це не буде противитися законам Церкви ». 18 грудня 1352 року він був обраний на папу та обрав собі ім'я Іннокент VI. Уневажнвши згадану угоду кардиналів, папа вислав з Авіньону всіх духовних, що шукали там вищих і кращих посад. Він заборонив на папському дворі виставне життя та плюральність посад. Членам папського суду назначив сталу пенсію, щоб вони могли видавати справедливі й свободні вироки.⁶²

Іннокент VI вислав до Італії легата Жілія д'Альберноз з великими повноваженнями і погодився на коронацію Карла IV в Римі, але із застереженням, що він негайно покине місто.⁶³ І на саму Пасху 1355 р. кардинал-єпископ Остії коронував його в імені папи, а Карло IV вірно дотримався обітниць. Цісар помагав папському легатові реформувати німецьку Церкву.

По довгих стараннях папі вдалося довести до миру Франції з Англією, підписаного в Бритонь 1360 року; але папа мусів виступити проти Петра I в Кастилії, що воював проти Арагонії та отруїв свою жінку.

Іннокента VI вважають найбільш ревним з усіх папів Авіньонської доби.⁶⁴ Він посунув уперед справу реформи Церкви та причинився до заведення ладу й порядку в імперії, а своїми розумними зарядженнями

⁶¹ *Baluzius*, I, pp. 321-62; *Duchesne*, L. P., II, pp. 487, 491-93.

⁶² *Audre, J, F*, Histoire politique de la monarchie pontificale au XIV siècle au la papante a Avignon, Paris, 1845, p. 243, 319.

⁶³ *Reumont, A, von*, Geschichte der Stadt Rom, Berlin, 1867, II, p. 900.

⁶⁴ *Gregorovius, F*, Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter, 1879, VI, p. 390; cf. *Sagenheim, S*, Geschichte der Entstehung und Ausbildung des Kirchenrechts, Leipzig, 1854, p. 257.

приспішив хвилину повороту папів до Риму. Він сам хотів це вчинити, але хвороба і старість не дозволили цього доконати, як це видно в його листі до Карла IV.⁶⁵ Папа Іннокент VI умер 12 вересня 1362 року в Авіньоні.

198. Св. Урбан V (1362—1370).

Вільгельм де Грімоард уродився в лицарській родині в Гріссак у Франції. Він учився в Монтпеліє, Парижі й Авіньоні, а чернечу рясу прийняв у монастирі в Марсель. Був доктором права й уважався найвизначнішим каноністом свого часу та був професором університету в вищезгаданих містах. Священічі свячення прийняв у Шірак та був генеральним вікарієм в Клермо, а потім ігуменував в Нотр Дам дю Пре й у славному монастирі в Ст. Жермен д'Оксер. З доручення папи Климента VI був легатом до деспота Медіоляну, а в роках 1354—60 візитував різні місцевості в Італії. 1361 р. став ігуменом в Марсель, а на другий рік іздив до королеви Івани в Неаполь і там довідався про свій вибір на папу.

На рішення кардиналів обрати папу не-кардинала вплинули прикмети характеру, святість життя та великий дипломатичний хист ігумена де Грімоард. 28 жовтня 1362 р. він прибув до Марсель, обрав собі ім'я Урбан V, прийняв єпископську хіротонію та був інтронізований. Славний письменник Петрарка, що був дуже критичний до деяких папів, назвав цей вибір «Божим вибором».

І, дійсно, Урбан V зразу показався твердим до французького короля Івана, не давши йому дозволу стягати десятину в сумі трьох мільйонів флоренів, як відшкодування, наложене на нього в договорі в Брітонь. Папа не дав також своєї згоди на подружжя його сина Пилипа з Іванною з Неаполя, але погодився на її подружжя з Яковом з Майорки. Він відмовився також іменувати кардиналів, про яких просив король Іван. Цю твердість Урбана V бачимо також у відношенні до деспота Медіоляну, що загарбав був деякі міста Церковної держави.

Урбан V мав чимало клопоту з т. зв. вільними загонами, що звали себе кондотієрами і безнастанно плюндрували італійські міста і села. Він намагався звербувати їх для боротьби проти турків, а Карло IV, відвідуючи на весні 1365 р. папу в Авіньоні, виявив готовість понести

⁶⁵ *Innocentii VI PP*, Ep. ad Carolum IV, 28 Aprilis 1361, in *Thesaurus novus anecdotarum regum ac principum aliorumque virorum, Latetiae*, 1715, pp. 946 seq.

кошти їх удержання, але все надаремно. Врешті, проти кондотієрів був заряджений похід під командою графа з Ляндав та Івана Говквуда.

При нагоді відвідин Карла IV в Авіньоні була заторкнена справа повороту папи до Риму і в наслідок цього папа постановив це вчинити, мимо погроз деяких кардиналів піти в схизму. 19 вересня 1367 р. папа сів на корабель у Марселі, а в Італії його зустріла делегація римлян, що прибула до Корветто з ключами від твердині св. Ангела й оливними галузками. Папа вступив до Вітербо, а 16 жовтня в'їхав до Риму, що понад 60 років не бачив у себе наслідників св. Петра і був у повній моральній і матеріальній руїні. Базиліки св. Петра, св. Івана і св. Павла, як і папська резиденція були в напів зруйнованому стані. Папа зараз же видав зарядження направляти на свій кошт церкви й будинки та мури міста.⁶⁶

27 жовтня 1368 року до Італії прибув цісар Карло IV, був гостем папи у Вітербо і з ним поїхав до Риму. Під час св. Літургії в соборі св. Петра він сповняв чин диякона і тоді була коронована цесарева жінка. Рим відвідала також королева Іванна з Неаполя та король Кипру.

* * *

По зірванні церковної єдності в Ліоні грецький імператор Андронік III Палеолог, якого жінка була латинського обряду, зачав був нові переговори. Одначе, щойно її син, Іван V, взявся серйозніше до тієї справи. У грудні 1355 року він вислав до папи Іннокента VI листа з просьбою про поміч, обіцяючи привести свою Церкву до єдності з Римом, а навіть годився віддати свого сина Мануїла на виховання до Авіньону. Папа похвалив його запал, але, видно, не вірив в його щирість, бо не чуємо про будь-які заходи для організації помочі.

Уже в тому часі в Константинополі, крім ворогів, були прихильники церковної єдності, напр. славний ретор Кідонес. У цьому часі греки були у великій небезпеці, головно по зайнятті міста Галліполі султаном Сулейманом, коли турецькі війська вже підходили до мурів Константинополя. Султан Мурад I (1362—89), здібний вождь і володар, звернув усю свою увагу на зайняття Балканів і тому переніс свій осідок до Адріянополя.⁶⁷ Імператор Іван V знову звернувся до папи за поміччю. Восени 1365 р. відбувся хрестовий похід під командою ко-

⁶⁶ *Theiner*, Codex diplomaticus, II, p. 430.

⁶⁷ *Ostrogorsky*, G, History of the Byzantine State, Rutg. Univ. Press, 1957, pp. 480 seq.

роля Петра з Кипру, який мав деякі успіхи в Єгипті. Заохочений тим, Іван V слідуєчої весни поїхав особисто на Мадярщину до короля Людовика, який порадив йому заключити найперше церковну єдність, бо лише так він зможе сподіватися помочі від Заходу. У поворотній дорозі Іван V попав у болгарський полон, з якого освободив його граф Амадео Савой, що влітку 1366 р. відібрав від турків Галліполі. Граф Савой переконав Івана V заключити церковну єдність з Римом, так що в серпні 1369 року імператор особисто виїхав до Риму, разом з численними достоїнниками та в соборі св. Петра склав торжественно католицьке Ісповідання Віри на руки самого папи. На жаль, у тому самому часі грецький патріарх Філотей розіслав свої пастирські послання до всіх церков Сходу, висловлюючись проти єдності з Римом. І це було причиною, що на Заході не знайшлося багато охочих вмирати за грецьку державу.⁶⁸

Про наставлення Заходу до греків може свідчити слідуєча подія. Уже по повероті папи Урбана V до Авіньону Іван V поїхав до Венеції, але, замість одержати поміч, він був там ув'язнений, бо не міг сплатити своїх давніх заборгованостей. Щойно його син, Мануїл з Тессалоніки, викупив його з венецького полону, і він у жовтні 1371 року, упокорений, вернувся до Константинополя. Так сумно скінчилася спроба Івана V об'єднати Грецьку Церкву з Апостольським Престолом в Римі.

Папа Урбан V не чувся добре в Римі і, як умер його дорадник кардинал Альберноз, а в Італії зачалися нові неспокої, він рішив вертатися до Авіньону. Не помогли просьби короля Петра з Араґону, ані самих римлян, ані навіть просьби св. Бриґіти, що пророкувала папі скору смерть, як він покине Рим. Вістка про нову війну між Францією й Англією була безпосереднім товчком до виїзду папи до Авіньону 5 вересня 1370 року. Папа вмер 19 грудня того самого року. Його тлінні останки поховано в церкві Нотр Дам в Авіньоні, а згодом перенесено до монастиря св. Віктора в Марсель, бо така була воля папи. Культ його пам'яті зачався зараз по його смерті, але щойно папа Пій IX 1870 року апробував його офіційно.

Завдяки енергії папи Урбана V вдалося зорганізувати хрестовий похід, під час якого захоплено Олександрію, але без поважної помочі західніх володарів не вдалося її довго вдержати. Європа переходила основну зміну: на місце давнього лицарства приходили люди з купецькою психікою і сильним нахилом до вигідного життя. Чимало духовних не різнилися нічим від загалу. Гроші й золото ставали рішальним чинником людського життя, як свідчить ганебне ув'язнення імператора Іва-

⁶⁸ *Theiner*, Monumenta Hungariae, Romae, 1860, II, pp. 91-92.

на V в Венеції. Симонія розпаношилася, так що без грошей не можна було одержати духовних свячень і посад.⁶⁹ В наслідок такого занепаду християнських принципів і ширення гедонізму широкою струєю поплила хвиля неморальности в політиці, суспільному та приватному житті. Це і було причиною, що реформаторські заходи Урбана V були звернені в сторону усунення того лиха.⁷⁰

* * *

Мабуть у наслідок короткого примирення Церкви по складенні католицького Ісповідання Віри Іваном V, папа в своїх реформаторських заходах не поминув і Східньої Церкви, а в тому й української, як свідчить його лист до Миколи Мельзака, францішканця, де папа просив його вислати монахів на Русь, Литву і Волощину « для ширення і збереження католицької віри ». ⁷¹ Поганська Литва поволі християнізувалася через Русь, принімала її грамоту, культуру, мову, звичаї й обичаї. Одночасно ж Казимир, як уже згадано, робив заходи для насадження на Русі-Україні латинського обряду, який мав допомогти йому польонізувати українські землі. Також і Москва при допомозі свого митрополита Олексія хотіла ширити свої впливи на українські землі, напр. 1360 року Олексій робив заходи в Києві захопити під свою зверхність українські єпархії. Проти цього виступив князь Ольгерд і Олексій мусів утікати в Москву, дарма, що грецький патріярх Калікст вимагав для нього пошани й послуху.⁷² У тому часі бачимо в Києві митр. Теодорета, висвяченого болгарським патріярхом з Тирнави, але Царгород його не визнавав, тому Ольгерд висунув домагання висвятити для руських єпархій окремого митрополита. Патріярх Філотей висвятив монаха Романа, тому між ним і Олексієм настав спір. Одначе, Калікст I як тільки відзискав патріярший престол, завіззав їх обох до Константинополя і там на Синоді 1356 року Київську митрополію поділено між двох митрополитів: Роман одержав титул « Митрополита Литви », а Олексієві залишено титул « Київського митрополита », але додано ще йому єпархії Брянськ і Твер.⁷³ По смерті митрополита Романа 1361 року Олексій

⁶⁹ *Alvari Pelagii*, Ord. Minor., De planctu Ecclesiae, Libri II, Ulmae, 1474.

⁷⁰ *Raynaldi*, Annales, ad an. 1363, nr. 27; 1368, nr. 16-18; 1370, nr. 16.

⁷¹ *Theiner*, op. cit., II, nr. 201.

⁷² *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, Miklosich-Müller, Wien, 1860-1862, I, p. 320.

⁷³ *Fijalek*, J, KwHist., II, 1897, p. 16.

вплинув на патріярха і для Литви не висвячено митрополита. Під час конфлікту між Литвою і Москвою грецький патріярх вповні піддержав москалів. У своїх письмах до Москви, Тверу і Смоленська він вимагав підчинення усіх руських епархій Олексієві.⁷⁴ І, здається, що по зложенні католицького Ісповідання Віри Іваном V у Константинополі сподівалися, що бодай південні єпископства Руси перейдуть під юрисдикцію Риму. Там було також відомим, що Казимир робив заходи для створення латинських епархій на українських землях, напр. в Галичі, Перемишлі, і Володимирі на Волині, 2 травня 1358 року, а в Холмі 20 травня 1359 року.⁷⁵ На те він мав згоду папи Іннокента VI,⁷⁶ але затвердив їх Григор XI.

Литовсько-московський спір за митрополію в Києві, як також тверде становище руських єпископів, духовних і мирян змусили Казимира думати про реорганізацію Галицької митрополії, так що він вислав галицького єпископа Антонія до патріярха Філотея в Константинополі з категоричним домаганням піднести його до достоїнства митрополита. Хочачи вимогти скоре й позитивне рішення, Казимир грозив патріярхові, що у випадку його відмови Галицька митрополія буде златинізована.⁷⁷ І, очевидно, це перемогло москвофільські симпатії патріярха й він у 1370 році відновив Галицьку митрополію, приділивши до неї такі епархії: Галич, Холм, Перемишль і Турів. З письма патріярха довідуємось, що крім митр. Антонія на згаданих землях не було ані одного владики. Галицька земля не визнала московського митрополита.

Для докладного прослідження стосунків на Русі патріярх вислав туди свого довіреного співробітника, Кипріяна Цамвлака. По одержанні його рапорту патріярх іменував його митрополитом « Києва і Всієї Руси » і казав йому осісти на півдні. По смерті митрополита Олексія Кипріянові мала також підлягати московська митрополія.⁷⁸ Москва не повинувалася зарядженню патріярха й обрала собі Михайла Митяя, а митрополит Кипріян рядив лише південними епархіями.

⁷⁴ *Miklosich-Müller*, op. cit., I, nr. 264, 265, 266, 268, 269, 270.

⁷⁵ *Theiner*, I, nr. 786; cf. Abraham, *Powstanie*, Appendix VI; cf. *Halecki*, *O, Dzieje Unii Jagiellonskiej*, Warszawa, 1919, I, pp. 52-83. *Acta Urbani V*, p. 23: « Item supplicat idem rex (Casimirus), quatenus auctoritate apostolica in quadam civitate dicta Lamburga, sita in terra Russiae, schismaticorum episcopatum fundare valeat, quem terris et annuis redditibus etc. dotare proponit ex emisso dudum per eum voto de bonis propriis Labundantibus... ».

⁷⁶ *Theiner*, *Mon. Polo.*, I, nr. 720, 726, 727, 728, 736, 737, 786.

⁷⁷ *Miklosich*, I, nr. 318, 319.

⁷⁸ *Пресняков*, *А, Е*, *Образование великорусс. госуд, спб*, 1918, ст. 314.

По несподіваній смерті Казимира, 5 листопада 1370, польське князівство згідно з угодою перейшло під управу Людовика з Угорщини, який посадив у Галичі князя Володислава з Опілля, що по своїй матері виводив свій рід від князя Ярослава Осмомисла.

199. Григор XI (1370—1378).

Петро Роджер де Бофорт уродився 1331 року в родинному замку Момонт і був братаничем папи Климента VI, що іменував його кардиналом у дуже молодому віці. Петро закінчив студії в Перуджі, а по смерті Урбана V кардинали, зібрані в Авіньоні, 30 грудня 1370, обрали на папу молодого Петра де Бофорт, який прийняв ім'я Григор XI.

Дослідники видвигають ученість, побожність, покору і чистоту життя Григора XI, що хотів завести лад у Церковній державі, а що не довіряв італійцям, обсаджував багато ключевих урядів французами, головно своїми земляками з Провансалії, через що в Італії настало негодування. Варнава Вісконті, деспот Медіоляну, зайняв кілька міст і як упімнення не помагали, папа вислав до нього екскомунікаційну буллу, але гордий деспот відіслав легатів з нічим. По стороні папи стали: цісар Карло IV, королева Іванна з Неаполя, король Людовик угорський та англійські кондотієри. Щоправда, було доведено до спокою, але скоро проти папи збунтувалася Флоренція і потягнула за собою цілий ряд італійських міст, так що в осені 1375 року майже вся Церковна держава вповіла папі послух, увійшовши в союз з Медіолянном і Болонією.

Потрясений таким станом речей, папа кинув інтердикт на Флоренцію та вислав туди англійських кондотієрів під командою капітана Молестра, разом з кардиналом Робертом з Женеви. Флорентійці не покорися й настала загроза війни.⁷⁹ І саме в хвилині, як папа стояв перед важким рішенням, від якого залежало існування Церковної держави, заговорила побожна монахиня, Катерина з Сієни, що звивала папу вернутися до Риму, а з другого ж боку, закликала італійців заховати мир і порядок.

В одному із своїх листів вона так писала до флорентійців: « Ви добре знаєте, що Христос залишив свого намісника для спасіння наших

⁷⁹ *Reumont*, op. cit., II, p. 967; *idem*, *Briefve heiliger und gottesfürchtiger Italiener*, Freiburg i. Br., 1877, pp. 27 seq; cf. *Gherhardi*, *A*, *La guerra dei Fiorentini con Papa Gregorio XI*, in *Arch. St. Ital.*, III, pp. 5 seq. cf. *Raynaldi*, *Annales*, ad an. 1376, nr. 1-6.

душ і поза Містичним Тілом, Церквою, якої Головою є Христос, а ми її члени — немає спасіння. Хто не є послухний Христові на землі, той не має участі в наслідстві Крови Божого Сина, бо з Божого зарядження через його руки стаємо учасниками тієї крові, і всіх Тайн Церкви, що мають життя з тієї Крові. Немає іншої дороги і не можна увійти іншими дверима, бо той, хто є дійсною правдою, каже: « Я є Дорога, Правда і Життя ». Хто йде тією дорогою, ходить по правді, а не неправді. Джерелом усього лиха є гріх ненависти і самолюбства.

« Ось так бачите, Дорогі Сино, як хтось немов зіпсутий член протривиться Церкві і нашому Отцеві, Христові на землі, є під засудом смерті. І як ми з ним поступаємо — повинуємося чи не повинуємося йому, так поступаємо з Христом, що є на небесах. Це кажу вам в глибокому жалю, бо через свій непослух і переслідування ви заслужили собі на кару Богу і на смерть. Бо щож може бути гірше від втрати Його ласки? Людська сила не вдіє нічого там, де треба Божої, і даремно боронитимете міста, як Бог його не збереже. Дехто думає собі, що не ображає Бога, але служить Йому, коли переслідує Церкву і пастирів, бо вони недобрі і заслуговують на кару, включно з папою, що має бути добрим і ласкавим батьком. Ми мусимо його слухати і йому підчинитися, як намісникові Господа ».⁸⁰

Такі сильні слова святої не зробили враження на флорентійців і вони, щоправда, вислали св. Катерину до Авіньону для переговорів, але не бажали щирого замирення. І в Авіньоні св. Катерина благала папу вертатися якнайскорше до Риму та керуватися більше милосердям як справедливістю. Цілий папський двір дивувався відвазі й щирості, з якою вона говорила до папи.⁸¹

« Будь відважний — казала вона — слухай Божого голосу, що кличе тебе вернутися і боронити місце славного пастиря, св. Петра, якого ти є наслідником. Піднеси прапор Хреста, бо, як каже Апостол Павло, ми сталися вільні через хрест і через піднесення цього знамени, і воно є потіхою християн. Так позбудемося незгоди, війни і лиха; а хто відбився, верне вірно назад. Вчинивши це, вернеш пастирів Церкві. Знову засади в їх серці палку, тепер утрачену любов, бо вона побіліла через вплив крові, яку виточили з неї непокірні бунтівники. Будь відваж-

⁸⁰ *Thomasseo, N*, Le lettere di S. Catarina da Siena, ricotte a miglior legione e in ordine nuovo disposte, etc. Firenze, 1860, III, pp. 13, 14, 173; cf. *Reumont*, Briefe, pp. 29-30.

⁸¹ *Capecelatro, A*, Geschichte der heiligen Katharina von Siena und des Papstums ihrer Zeit, Würzburg, 1873, p. 118; cf. *Acta Sanctorum*, April, III, p. 891.

ний і прийди, Отче; не дозволь Божим слугам жити довше без тебе, бо їх серця наповнені тугою. І я, бідна і нужденна, не можу довше жити, а життя видається мені смертю, як бачу й чую обиду Бога. Не дайся відвести від миру подіями в Болонії, але вертайся. Я тебе запевняю, що хижі вовки зложать свої голови в твоїх руках як невинні вівці, і прошу в тебе, Отче, для них милосердя».⁸²

І, здається, в наслідкок відвідин св. Катерини в Авіньоні папа рішився переїхати до Риму, дарма, що французький король вислав до нього свого брата, щоб його задержати. 13 вересня 1376 року через Марсель і Дженову папа прибув до Корнетто. Там привітали його оливними галузками та піснею «Тебе Бога хвалим». П'ять тижнів велися розмови з римлянами, бо флорентійці вже мали свою партію в Римі, і 13 січня 1377 року папа прибув Тибром до собору св. Петра і замешкав в палаті у Ватикані, яка з того часу стала постійною резиденцією папів.⁸³

Це рішення Григора XI, сина французького народу, направило бодай частинно заподіяну Церкві кривду іншим французом, Пилипом IV, якого безоглядна політика була безпосередньою причиною перенесення осідку папів з Риму до Авіньону. Таким чином вплив Франції на папів зломано, а цілий католицький світ з великою вдячністю і радістю прийняв це рішення папи.

Зовсім ясно, що через 70-літню відсутність папів у Римі, там розмножилися різні лиха і негода, що могли бути усунені сильними заходами папи. На жаль, не всі римляни вмiли належно оцінити добру волю Григора XI і вже в травні того року він виїхав з Риму до Анані, звідки рядив Церквою аж до листопада. Папі вдалося привести до послуху Болонію, а згодом домовитися з начальником Родольфом Верано в Флоренції, бо нарід був неспокійний через інтердикт, що довів місто до великого вбозства. За почином папи представники італійських міст з'їхалися на Конгрес до Сарцано і там зачали мирні переговори, що їх перервала недуга папи. Передбачаючи свою близьку смерть, папа поробив заходи для одноголосного вибору свого наслідника, бо лякався схизми в Церкві.

Григор XI, що був хоровитий від свого уродження, не видержав довгого нервового напруження, а гаряче італійське підсоння ще більше підірвало його здоров'я. Він умер 27 березня 1378 року, як останній папа французького походження.

⁸² *Reumont, Briefe*, pp. 25 seq.

⁸³ *Capecelatro*, pp. 129, 214-215.

По смерті Казимира, як уже згадано, на українських землях наступила велика зміна. Від своїх чотирьох жінок він не залишив ані одного мужеського потомка, тому в наслідок угоди його держава перейшла під владу угорського короля Людовика з Анжу. Одначе, згадана угода не оформила правового відношення Угорщини, Русі і Польщі. Людовик думав заховати самостійність Галичини, тому вислав туди свого кривного, князя Володислава з Опілля, що по своїй матері походив від П'ястів, через яких був посвоячений з українськими князями.⁸⁴ Князь Володислав був сином Болеслава, а його бабуна була тіточною сестрою короля Людовика з Анжу. Сам він був на службі цісаря Карла IV. Знаючи намагання Казимира прилучити Галичину до Польщі і не хочучи дразнити амбіції польських баронів, Людовик окремою грамотою з Прешбургу надав Русь князеві Болеславу « на вічність » і з того часу він титулував себе в грамотах: « *З Божої милости князь Опілля, Волині і Земель Руси Пан і Володар* », а навіть називав себе самодержцем. Він чеканив свої гроші, на яких в його родовий герб, разом з гербом міста Львова. З цього ясно, що від рядив Галицько-волинською державою як дідичний володар, хоч пізніші грамоти Ягайла із зовсім зрозумілих причин називали його лише « державцем Руси ».

Не підлягає сумніву, що впродовж майже сімох років Володислав володів Галицькою землею як самостійний володар зі всіми правами і вимогами часу, але був під протекторатом Людовика з Анжу, що вилучив « Руське королівство » від усякої залежності від Польщі. Також папа Григор XI називав його « князем Руси ».

На жаль, Людовик змінив свій первісний плян і під кінець 1378 року задумав прилучити Галичину до Угорщини, пославши туди своїх урядників, чим поставив проти себе все населення. У 1382 році польські барони зібралися на нараду до Радом'я і там вирішили прийняти Людовикову доньку, Ядвигу, законну жінку архикнязя Вільгельма з Австрії, на королеву Польщі. Одночасно вони висунули домагання, щоб руські землі були прилучені до польської держави. Для запевнення здійснення такого пляну барони задумали анулювати шлюб Ядвиги з Вільгельмом та оженити її з литовським князем Ягайлом, що при тій нагоді привів би ще до Польщі і литовські землі.

Тут згадаємо дещо про початок українсько-литовських стосунків.

⁸⁴ *Theiner, I*, nr. 963; cf. *Bielowski*, МРН, II, p. 680; cf. *Balzer*, Genealogia, p. 464; cf. *Kirmis, M*, Hnadbuch der polnischen Münzenkunde, Posen, 1892, p. 20.

У 1230-их роках князь Мендовг зачав об'єднювати литовські племена, що досі ще не вийшли на політичну арену. Галицький король Данило був жонатий на одній з його братаниць, а його син, Шварно, оженився з донькою князя Мендовга 1254 року. По смерті Мендовга 1263 р. його син і наслідник, Войшелк, що постригся був в ченці і заснував свій власний монастир східнього обряду, відступив литовський престіл князеві Шварнові к. 1267 р. і так Литва була під владою української династії Романовичів, але по скорій смерті Шварна зачалася там боротьба.

Дійсним основником литовської держави був князь Гедимін (1316—1341). Його сини, Ольгерд у Вильні і Кейстут у Троках, володіли в згоді. По смерті Ольгерда 1377 р. його син Ягайло убив свого дядька Кейстута з його жінкою, 15 серпня 1382 р., а їх сина, Витовта, ув'язнив, але він утік під опіку німецького Ордену.

Шукаючи помочі проти Ордену, Ягайло звернув свої очі на польське князівство, що також лякалося тієї самої загрози. 14 серпня 1385 р. в Крєві дійшло до порозуміння між князем Ягайлом і польською шляхтою: Ягайло прирікав злучити Литву з Польщею, перехреститися на латинський обряд і оженитися на 12-літній доньці короля Людовика з Угорщини, Ядвизи. 14 лютого 1386 р. Ягайла перехрестив у Кракові архиеп. Бодзант у товаристві єп. Радліца і там відбувся його шлюб з Ядвигою. Спочатку слідує року він виїхав перехрещувати Литву, а при тому помагав йому Микола Тромба, згодом перший примас. Згадаємо, що 1410 р. на Литві було лише 20 тисяч латинян, і для них антипапа Іван XXIII заснував єпархію в Вильні, якої першим владикою був Андрій Ястшембец. Таким чином, польська шляхта рішила при помочі неофітської Литви привести під своє володіння руські землі, що мали тоді князів з литовської династії.

Хворовита Ядвига не дала Ягайлові потомків, ані дві інші його жінки, що слідували по ній. Щойно 4-та жінка Ягайла, Софія з руського роду Ольшанських, була матір'ю майбутнього короля Володислава III, що вихований нею дав Українській Церкві повні права, як згодом буде мова, і другого сина, Казимира.

Плянові польської шляхти опанувати руські землі сприяло велике замішання на Угорщині, де по смерті Людовика прийшов Карло з Неаполя і здетронізував Марію та коронував себе на короля, але на другий рік він був замордований, а Марія, жінка Зигисмунда і її мати Єлисавета були ув'язнені.

Цей період замішання задумав використати князь Володислав Опільський, як видно з його грамот від 1385, — 86 і — 87 років, в яких він знову називав себе « Володарем Руси ». Виходить, що він знову захо-

пив усю владу в Галичині, можливо в 1385 році. Одначе, польські барони, оженивши Ядвигу з Ягайлом, рушили з нею відбирати від нього руські землі, напр. 18 лютого 1387 р. Ядвига була в Ярославі. В такій ситуації Володислав видав проклямацію, заадресовану *До всіх наших людей і міст Руси*, де обіцяв, що угорська королева не буде іменувати на Русі чужих урядників і жадав, щоб руські люди не входили в жадні переговори з Ядвигою. Іншою грамотою від 17 квітня 1387 року, вже по зайнятті Галичини поляками, Володислав передавав той цілий край під опіку чеського короля Вячеслава, що був опікуном угорського престола. Зиґмунт, щоправда, був коронований на угорського короля того самого року, але натиск турків на Балкан відсунув справу Галичини на задній плян. Два роки згодом польські барони вимогли на Ягайлові обітницю, що він за власні гроші зорганізує збройну силу і прилучить Галичину до Польщі. Є згадка, що 1388 року була якась війна між Зиґмунтом і Ягайлом, але вона закінчилася миром. На весні 1392 р. радила якась угорсько-польська комісія, але по смерті королеви Марії 1395 року положення Зиґмунта так послабло, що Ядвига висунула навіть свої претенсії до угорського престола. В такій ситуації Зиґмунт погодився відсунути справу Галичини на 16 років. Щойно на з'їзді Зиґмунта і Ягайла в Любомлі 1414 року «status quo» був зафіксований аж до смерти обох королів. Очевидна річ, що по обнятті угорського й польського престолів Володиславом III Ягайловичем 1439 року Галичина вважалася закріпленою за Польщею й Угорщина вже не висувала до неї своїх претенсій. Там поляки зачали заводити свої порядки, польонізували аристократію і насаджували свій елемент по містах. Польська шляхта засідала на добрах українських бояр, а нарід в наслідок нового законодавства поволі був закріпощуваний.

У тих вагітних і трагічних роках до Авіньону знову йшли рапорти в цілі закріплення нового стану. Папа Григор XI видав ряд декретів у справі латинських місіонерів та оснування латинських епархій на свіжо окупованих землях, напр. лист до примаса в Гнєзні і інших єпископів;⁸⁵ лист до польських єпископів і справі латинських епархій в Галичі, Перемишлі, Володимирі і Холмі;⁸⁶ лист до архієпископа в Кракові в справі руських епархій;⁸⁷ лист до вікарія чину францішканців, Миколи з Кросна, у справі повновастей для «неофітів» на Русі;⁸⁸ лист

⁸⁵ *Theiner*, *Mon. Pol.*, I, nr. 900.

⁸⁶ *Ibidem*, nr. 908.

⁸⁷ *Ibidem*, nr. 910.

⁸⁸ *Ibidem*, nr. 277.

до самих « неофітів » міста Львова і Русі;⁸⁹ лист до князь Володислава, що був відповіддю на його просьбу піднести латинські церкви в Галичі, Перемишлі, Володимирі і Холмі до достоїнства соборів.⁹⁰ Окремим письмом від 13 лютого 1375 р. папа підніс латинську єпархію в галичі до достоїнства митрополії⁹¹ і зараз же в іншому письмі від 3 березня переніс її осідок до Львова. І це сталося на просьбу князя Володислава, що мотивував її далекою віддалю Галича від земель з латинськими вірними, невиспачальною обороною системою Галича та сильними мурами Львова.⁹²

Польський анналіст, Ян Длугош, оповідає,⁹³ що у Львові було віддано латинському архієпископові українську церкву, а в Перемишлі збудовано латинську катедру на місці зруйнованої української церкви і з матеріалу, що вже був готовий на її відбудову.

Таким чином терени на схід від Висли, де до 1257 р. не було латинників ані латинських церков, були прилучені до Польщі. Для кращого зілюстрування стану на тих землях згадаємо про виказ збірки на « Петрів Гріш » у 1326 році з Радомського архидияконату, який включав латинські парафії Луківської єпархії на схід від Висли, напр. « плебанус » Амвроси із Стенжици « nihil habet » (не має нічого); « плебанус » з Лугова непослушний і бідний (inoboediens et pauper); « плебанус » Фабіян з Желихова нічого не має (nihil habet); « плебанус » Вартоломей з Коцка непослушний (inoboediens), і тд.⁹⁴

Такі мінімальні, були польські впливи на схід від Висли аж до смерти Галицько-волинського князя Юрія II 1340 року. Які величезні зміни зайшли на тих землях по його зловіщій смерті, свідчить в деякій мірі вищеприложений реєстр писем папи Григора XI. Польська експанзія на схід блискавично перескочила свої етнографічні острівці і повила наступ за згущену масу українського населення, бо згодна про « нео-

⁸⁹ *Ibidem*, nr. 278.

⁹⁰ *Ibidem*, nr. 963.

⁹¹ *Ibidem*, nr. 964.

⁹² *Ibidem*, nr. 967; cf. *Acta Gregorii PP XI*, ed. A. L. Tautu, Romae, 1966, nr. 14, 36, 83a, 140, 140a, 197. Князь Валодислав забрав нашу чудотворну ікону, Т.ЗВ. Чорну Діву, що тепер на Ясній Горі в Ченстохові.

⁹³ *Joannis Dlugosii, Annales, ad an. 1375 et 1412*; cf. *Chodynichi, K, Historya miasta Lwowa*, p. 342; cf. *Pelesz, J, Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*, Wien, 1878, I, p. 416.

⁹⁴ *Theiner, ibidem*, p. 261; cf. *Rhode, G, Die Ostgrenze Polens, Köln-Graz, 1955*, I, pp. 169-170.

фітів » у Львові і інших містах була вже початком « хапання українських душ » польськими шовіністичними духовними.

Чи було б усе те, якби український нарід був вірно й жертвенно витривав в єдності в Римом? Чейже в Польщі й на Угорщині в тому самому часі вимирали і змінювалися династії, але там не було такого глибокого заломання як в Україні. І це заломання спаралізувало волю найбільш лицарського народу на сході Європи та повернуло його в ролю раба на своїй власній землі.

ДРУГИЙ РОЗДІЛ

ЗАХІДНЯ СХИЗМА Й ОБ'ЄДНАННЯ ЦЕРКВИ В ФЛОРЕНЦІЇ

По сімдесяти роках перебування в Авіньоні наслідники св. Петра вернулися до Риму. Церковна держава була в стані повної анархії, а між католицькі народи вдерся дух незгоди, підсилюваний письмами людей, що голосили самолюбні кличі в користь поодиноких країв і династій, але на шкоду загальному ладові і порядку.

В попередньому розділі була вже згадка про боротьбу короля Людовика з Баварії проти папів і саме під його охороною і опікою перебували Оккам і Марсіліо, творці нової теорії про повне підчинення Церкви інтересам пануючих династій. Ця теорія прийнялася найперше в Німеччині, що заздрим оком гляділа на впливи французьких королів на папів в Авіньоні, а вже звідти поволі поширялася в інших краях.

В часах папи Григора XI на англійському острові виступив філософ-реформатор, Іван Вікліф, що зачав голосити свою релігійно-суспільну теорію, яка започаткувала єретичний рух, передвісник протестантизму.¹ За Вікліфом усе на світі було Богом, а світом рядила абсолютна конечність, тому й зло було конечне. Одні люди мали призначення до спасення, а другі до засудження, тому ані молитва ані добрі вчинки не могли людям нічого допомогти. Сама ж Церква, це спільнота « вибраних », але немає способу пізнати, хто вибраний, а хто осуджений. Церква не сміє посідати жадного майна і має вернутися до « апостольського вбозства ». Св. Письмо за Вікліфом було єдиним джерелом віри, тому

¹ Іван Вікліф (1324-1384) уродився біля Ричмонду в Йоркшир, Англія. Він був доктором св. Богослов'я в Оксфорді й 1374 року виявив себе прихильником олігархічної, протицерковної партії, яка діяла в Англії під проводом князя Івана з Ланкестеру, брата короля Едварда III. Ця партія використала Вікліфа, щоб захопити владу в свої руки вчас недуги короля.

1375-76 року Вікліф написав працю п. з. « Про Божу державу і цивільну державу » й там заатакував Церкву. В інших творах: Про Церкву, і Власть Папи, заперечив примат юрисдикції папи, а в творі « Про Евхаристію » (1380) заперечив догму про св. Тайну Евхаристії і за те був осуджений університетом в Оксфорді.

не потрібно церковної ієрархії. Він заєткував папу, назвавши його антихристом, а при тому відкинув св. Тайни Сповіді, Єлеопопазаня та Евхаристії. Для ширення своїх єретичних думок Віклиф створив з нижчих духовних « чин прічерів » і їм дав наказ ходити по вулицях міст і сіл та голосити його нову науку.

Клич Віклифа: « Посідання через благодать »! —, атакував дотеперішний політично-суспільний порядок, бо лише його « вибранці » могли щось посідати і мали право вимагати від других послуху і дисципліни. По чому ж пізнати « праведників »? І, саме, ця справа викликала гарячі дискусії, спори і незгоди між самими « реформаторами », що взялися руйнувати старий лад, не маючи ясної ідеї, як має виглядати новий. І напр. в Англії настала револьта, а її осуджений провідник, Іван Болл, визнав, що він перейняв усі свої ідеї від Віклифа і хотів перевести їх у дійсність. Реформатор Іван Гус, що викликав затяжну й жорстоку громадянську війну в Чехії, також перейняв свої кличі від Віклифа.

Оборонці вироблених форм старого порядку, поборюючи оті єретичні і підривні рухи, послуговувалися інквізицією, яку володарі деяких держав, напр. Франції і Еспанії, перемінили на чисто світські трибунали.²

Не треба й казати, що ці нові єретичні рухи викликали замішання і заворушення внутрі Церкви та в великій мірі причинилися до західньої схизми і небувалих досі домагань обмежити власть папів через підчинення їх загальним Соборам. Усе ж таки, у розгарі тієї боротьби проти найвищого авторитету Церкви люди доброї волі скоро переконалися, що така « демократизація » Церкви веде християн радніше до розбиття,

* Латинське слоєо « Інквізиція » і досьогодні уживається неприхильниками Католицької Церкви на доказ її нетерпимости в середньовіччю. Наділі, тут ішлося про викриття, осудження та покарання впертих єретиків, бо « краще, щоб один член людського тіла відлетів, чим мало б пропасти ціле тіло ». В тому зміслі Церква осуджувала від самого початку всіх єретиків. Це було на Сході, напр. в середніх віках Олексій Комнен судив « богомолів », а на Заході судили « катарів » за публічну неморальність, чи маніхеїв в Італії в часах Фрідріха II.

Щоб не допустити до надужиття, папа Григор IX установив слідчих суддів, званих інквізиторами і вони мали рішати справи віри. Осуджений упродовж одного року мав очистити себе від закиду, а в противному випадку його екскомуніковано з Церкви. Найголоснішими були інквізиції в Франції й Еспанії. Остання судила жидів, псевдоконвертитів, званих маранами, і таких же мохаммедан, званих морісками; Тома Торквемада зорганізував цю інквізицію.

З нею не треба мішати Римської Інквізиції, заснованої папою Павлом III, 21 липня 1542, звану « Свящ. Конгрегацією і Загальною Інквізицією », в якій засідало 8-13 кардиналів, що рішали загальні справи віри.

як до добра, бо єдність Церкви можна лише вдержати через заховання одного найвищого авторитету Апостольської Столиці.

Подією великої історичної ваги в цьому періоді було поєднання східних і західних християн на Соборі в Флоренції, і це у великій мірі протверезило західних реформаторів та причинилось до ліквідації тієї грізної західньої схизми.

200. Урбан VI (1378—1389).

Вартоломей Пріняно вродився коло 1318 року в Неаполі й уже замолоду виїхав до Авіньону на студії, а в 1384 році був хіротонізований на єпископа Ачеренци в королівстві Неаполя. Папа Григор XI переніс його на архієпископство в Барі та іменував начальником папської канцелярії.

По смерті Григора XI кардинали числом шістнадцять зібралися в Римі на конкляв для вибору нового папи. Чотири італійські кардинали за всяку ціну намагалися обрати папу з-поміж себе, бо лякалися, що французький папа може знову виїхати до Авіньону. Одинадцять французьких кардиналів, а з ними один еспанець, поділилися на дві партії: одні хотіли провансальського папу, а інші під проводом кардинала з Женеви хотіли «галліканського папу». Делегації римлян і губернатора Церковної держави просили кардиналів обрати римлянина або бодай італійця, щоб міг скорше замирити розбурханий край. І, мабуть, це допомогло, бо на папу був обраний архієпископ Вартоломей з Барі, який не належав до жадної партії і був одним з найвизначніших італійських владик. Крім того, він був підданим королеви Іванни з Неаполя, а через свій довголітній побут в Авіньоні не був чужий французам.

Вибір був довершений 8 квітня 1378 року і новий папа прийняв ім'я Урбан VI.³ Того самого дня до залі конкляву вдерлася товпа римлян з погрозами і жаданням до кардиналів, щоб обрали папу римлянина. Товпа не знала, що вже був обраний Урбан VI, і хтось з-поміж людей наклав на старенького кардинала Тібальдескі приготовану папську мантию і вивели його показати зібраному народові. По цьому інциденті кардинали покинули скоро місто, бо лякалися вибриків товпи, як вона довідається про дійсний вислід вибору. Одначе, римляни, довідавшись про вибір Урбана VI, прийняли вістку з вдовolenням і в Ри-

³ *Hefele*, *Konziliengeschichte*, VI, p. 628; cf. *Pastor*, I, p. 118.

мі настав спокій.⁴ Кардинали вернулися до міста й узяли участь в інтронізаційних та коронаційних торжествах. Усі вони підписали елекційний акт і про те був повідомлений християнський світ та голови держав. Ніхто з кардиналів не видвигав жадних застережень чи закидів проти вибору Урбана VI.⁵

Це ствердження є конечним для зрозуміння дальших подій. Як згадано, папа Урбан VI був компромісовим кандидатом, тому по його виборі кожна партія старалася прихилити його на свою сторону. Папа був ученою людиною з простолінійним характером та дуже високо цінив моральні принципи в житті християн, приватному і публічному. Про нього розказують, що кожної ночі спав у волосяниці з біблією в руках, а при тому строго постив. Папа найбільше ненавидів гріх симонії, зівітчення духовних, виступав гостро проти неморальности, що зачала вкратися до Церкви в часах побуту папів в Авіньоні.⁶

Влучну характеристику папи Урбана VI подав амбасадор князя Людовика Гонзаґи з Мантуї, Христофор, що зараз по виборі папи писав князеві таке: « Я певен, що він володітиме Церквою добре і можу сказати, що від сотні років вона ще такого не мала; він не має родини, є у приятних стосунках з королевою Неаполя і на всі справи має ясний погляд та відвагу ».⁷

Усе ж таки, невідрадний стан справ в Італії та завелика строгість папи на початку його понтифікату, довели до випадку, що заважив на долі цілої Церкви. На другий день по коронації Урбан VI служив Всенішне, а потім у великій каплиці собору св. Петра приймав « обєдєнцїю » від єрархії і деяких з-поміж них назвав публічно симоністами і кривоприсяжниками, бо залишили були свої єпархії. Папа зразу заборонив кардиналам брати від будь — кого платню і гостро наказав їм жити й умірати в Римі. Він заборонив їм вести виставне життя, а при тому не дав їм можливости сказати будь — що на свою оборону, а кардинала Орсіні назвав тупицею.⁸

Кардинали і єпископи вважали таке поступовання папи занадто кривдячим і воно викликало в деяких з них сильну реакцію, бо останніми часами ніхто з них не привик був до такого публічного упокорення.

⁴ *Hefele*, VI, pp. 658-59.

⁵ *Raynaldi*, *Annales ad an. 1378*, nr. 13-15; cf. *Deo schismate Urbani VI*, in *Pastor*, I, Appendix 14.

⁶ *Capecelatro*, op. cit., p. 203; cf. *Lindner*, *Th*, *Papst Urban VI*, in *Brieg. Zeitschr. f. Kirchengeschichte*, Gotha, 1879, III, pp. 411 seq.

⁷ *Epistola Christophori*, 12 Aprilis 1378, in *Pastor*, I, App. 11.

⁸ *Hefele*, op. cit., VI, p. 663.

До цього випадку прилучилася ще одна справа: папа не послухав рад св. Катерини із Сієни, щоб негайно іменувати цілий ряд нових кардиналів для протидії авіньонським. Надобавок, папа своїм строгим поступованням увійшов також у конфлікт з королевою Іванною з Неаполя і графом Кастані. В наслідок усіх тих подій французькі кардинали виїхали з Риму до Анаї і там висунули закиди проти важности вибору Урбана VI, при чому французький король Карло V заохочував їх до опозиції проти папи, обіцяючи їм як буде треба військову допомогу.⁹

9 серпня 1378 року французькі кардинали проголосили маніфеста, в якому видвигали неважність вибору папи через вмішування римляне під час ковкляву, і тому проголосили папський престіл опорожненим. 20 вересня того ж року вони зібрали новий конклав та обрали кардинала Роберта з Женеви на антипапу-Климента VII.¹⁰

Через оцей вибір антипапи французькі кардинали зачали західню схизму, що тривала аж до 1417 року. І це, як бачимо, було сумним наслідком побуту папів в Авіньоні, бо навіть вищі духовні не були привичні до дисципліни і послуху найвищому авторитетові Церкви, дарма, що Урбан VI виказав велику палкість та хотів у скорий і радикальний спосіб усунути багато лих. Не лише зісвітчення французьких кардиналів, які не розуміли палкості папи, але й більше вмішування французького короля, що, маючи на думці добро своєї династії, мріяв про повне перенесення осідку папів до Авіньону, викликали схизму, яка розбила Західню Церкву надвоє та ще більше поглибила її важку кризу.¹¹

І тепер знову дався чути голос св. Катерини, що в одному із своїх листів так писала до французьких кардиналів: «Нещасливі! Ви проголосили нам правду, а тепер ширите неправду. Хочете вмовити в нас, що зі страху обрали Урбана на папу. Хто таке говорить, невірно говорить. Можете казати: чому нам не вірите? Ми ж електори і краще знаємо як ви. А я вам відповім: ви самі показали нам як поступасте з правдою. Як гляну на ваше життя, надармо шукаю за чеснотою і святістю, що відрізняла б правду від фалшу. Це саме переконує мене у важності вибору о. Вартоломея, архієпископа Барі, а тепер законного папи Урбана VI. Доказ був даний торжественною коронацією, вашим послухом і привілеями, які ви від нього одержали. Цьому не протиставите

⁹ *Cancellieri, F*, Notizie storiche delle Stagioni e de siti diversi in cui sono stati tenuti i conclavi nella città di Roma, Roma, 1823, p. 16.

¹⁰ *Cronaca di Pisa*, in Muratori, R. SS. XV, p. 1075.

¹¹ *Lederer, S*, Der spanische Kardinal Johan Torquemada, sein Leben, und seine Schriften, Freiburg i. Br., 1879, pp. 40 seq.

нічого, хіба неправду. О, ви нерозумні, тисячі разів заслужили на смерть. У своєму засліпленні не бачите сорому. Якби ваша мова була правдою, якою вона не є, то чи не обманювали ви, проголошуючи Урбана VI законним папою? Чи не прогрішилися ви проти симонії, просячи ласк від того, якому тепер заперечуєте достоїнство?»?

З другої ж сторони св. Катерина писала до папи: «Справедливість без милосердя буде радніше несправедливістю як справедливістю. Чини це, що маєш чинити, але з уміркованістю і з доброю волею, бо надмірність більше руйнує як будує. Господа Розп'ятого ради, держи оці заскорі рішення своєї непогамованої природи в карбах».¹²

Однак, палкий папа своїми зарядженнями зривав зовсім з добою Авіньону, не зважаючи на наслідки, у тому переконанні, що папство не належить жадній нації, але всім християнським народам.

Тепер поділ західніх християн став доконаним фактом. Антипапа Климент VII замешкав в Авіньоні та був зданий на ласку Карла V, а на французький нарід спав важкий тягар удержання його курії в Авіньоні та тридцять-шістьох кардиналів. Антипапа, перш за все, подарував деякі території Церковної держави Людовикові з Анжу, створивши т. зв. королівство Адрії під умовою, що він вижене папу Урбана VI з Риму. Це ще більше занархізувало стосунки в Італії, яка вже передтим бунтувалася проти супрематії французів.

У цілій Церкві настало велике замішання, бо за антипапою завелися: Неаполь, Шотляндія, Данія, Норвегія, Наварра, Арагонія, Кастилія, Німеччина і частина Австрії. За папою Урбаном VI стали вірно: Горішня Італія, Церковна держава, імператор Карло IV, (а по його смерті король Вячеслав), Англія, Польща, Угорщина та Чехія. Про велику дезорієнтацію між християнами свідчить факт, що славний домініканський богослов і проповідник, св. Вінцент Феррер, та св. Петро з Люксембургу боронили антипапу.¹³

Безоглядний та енергійний Урбан VI екскомунікував свого найближчого сусіда, королеву Іванну з Неаполя в червні 1381 р., а на її місце іменував амбітного князя Карла з Дураццо в заміну за віддачу всіх міст Церковної держави під управу папи. І, як Карло, засівши в Неаполі, не додержав обітниць, то папа поїхав туди особисто й екскомунікував його. З цим рішенням папи зв'язується заговор на його життя,

¹² *Tomasseo, N*, op. cit., IV, pp. 64, 150, 466 seq; cf. Haase, K, *Caterina von Siena. Ein Heiligenbild*, Leipzig, 1864, passim.

¹³ *Seppelt*, op. cit., pp. 176-77 seq.

що був вчасно викритий, а бунтівники покарані, при чому два кардинали перейшли на сторону антипапи.

Серед таких сумних обставин папа вмер 15 жовтня 1389 року в Римі, залишивши по собі схвильовані уми та розбите християнство. Схизма довела до того, що монастирі ворогували одні з одними, а в багатьох єпархіях урядували подвійні єпископи, напр. в Майнцу, Лієжі, Вроцлаві, Базель, Мецу, Констанці, Дорпаті і тд.¹⁴ «Климентівці», як звано прихильників антипапи, не хотіли брати участі в богослужбах «урбанівців», а останні називали св. Літургію перших святотацтвом.¹⁵ З численних пам'яток про західню схизму залишився один інтересний твір архієпископа Івана з Праги, заадресований до Урбана VI, де є сильна критика на спрчинників роздору. Інший автор, Кленагіс, уважав симонію найважливішою причиною схизми в Церкві.¹⁶

У такій густій атмосфері зачали відживати старі єресі та поставали нові, напр. в Баварії й Австрії віджили вальдензи і поширили свої впливи на Турингію, Брандентурґ, Чехію, Моравію, Шлесек, Поморя, Прусію та Польщу, — ширячи ненависть до Церкви й духовенства.¹⁷ Зокрема в Німеччині ширилася «пантеїстична секта свобідної думки», головно в Айхштетті та в цілій Швабії. Її прихильники атакували Церкву і християнську моральність, кажучи: «Статевий гін людини походить від природи, тому йому треба дати повну свободу, бо все, що уприсмнює людині життя, є дозволене».

Вікклиф, як уже згадано, намагався зібрати думки багатьох попередніх єретиків в одну пантеїстично-предестинаційну систему. Він говорив, що все в світі є Богом і навіть сам Бог рядиться абсолютною конечністю. Зло є конечне і лише деякі люди є призначені до щастя, а всі інші на осудження, і цим останнім ніщо не допоможе. Спочатку Вікклиф не зачіпав папу, але згодом почав називати його антихристом, мовляв, в ньому є забагато слабкостей. Церква не сміє посідати жадного добра, а св. Письмо є єдиною основою віри. За Вікклифом кожний духовний чи світський наставник, що поповнив смертельний гріх, не міг виконувати своєї влади. Ще пізніше Вікклиф заатакував св. Евхаристію і за це

¹⁴ Lindner, op. cit., I, pp. 92-93.

¹⁵ Pastor, I, p. 143.

¹⁶ «*Liber de consideratione scriptus ad Urbanum papam sextum*: a) De planctu Ecclesiae, b) De origine schismatis, c) De Ecclesiae humiliatione, d) De civitate diaboli, in Cod. Vat. 1122, 44-63.

¹⁷ Friese, G, K, Patarener, Begharden und Waldenser in Oesterreich während des Mittelalters, in Oest. Vierteljahrschr. f. Kath. Theol., XI, 1872, pp. 242 seq.

був осуджений університетом в Оксфорді. Наукою Вікליфа заінтересувалися люди в Англії і на його доручення ширили її від хати до хати.¹⁸

Подружжя англійського короля Річарда II з чеською княжною Анною спричинило зближення обох країв і скоро в Чехії з'явився реформатор Іван Гус, що повторив Віклифові кличі. Він казав, що лише « віруючі », тобто його прихильники, мали право на власність, а всі інші люди не були варті будь — що посідати. Таким своїм кличем він підважив право приватної власності та підготував підложжя для громадянської війни. Пізніші « гуситські війни » велися на тлі кличів Івана Гуса, проти якого виступили світські й духовні чинники.¹⁹

201. Боніфат IX (1389—1404).

Петро Томачеллі був нащадком зубожілих баронів в королівстві Неаполя. Про його молодість не знаємо майже нічого. Він був обраний кардиналами на папу 22 листопада 1389 року та прийняв ім'я Боніфат IX. Новий папа був людиною сильного характеру, але з лагіднішим способом поведінки, як його попередник.

Перед його вибором антипапа Климент коронував Людовика з Анжу на короля Неаполя, а папа уневажив це і назначив на те саме місце Володислава з Дураццо.

У Римі папа завів лад і порядок, казав відбудувати фортецю св. Ангела та прилучити пристань Остію до оборонної системи міста. В усіх містах Церковної держави папа завів спокій. Очевидячки, усі реставраційні праці вимагали великого вкладу гроша, тому папа завів т. зв. аннати, жадаючи віддання половини доходу на цілі держави від усіх надань Курії за перший рік користування ними. Ці гроші не йшли лише на оборону, але також на фундування шкіл, напр. папа заснував університет у Феррарі 1391 року, у Фермо 1398 року та затвердив в Ерфурті 1392 року.

Папа Боніфат IX зачав робити поважні заходи для ліквідації схизми, але антипапа не пішов йому назустріч. По його смерті авіньонські кардинали обрали на його наслідника Петра де Люну (Венедикт XIII) і своїм вчинком знову продовжили схизму. Однак, вже в цьому часі лік-

¹⁸ *Lechler, G.*, Johan von Wiclif und die Vorgeschichte der Reformation, Leipzig, 1873, I, pp. 582 seq; cf. *Pastor*, I, pp. 157 seq.

¹⁹ *Loserth, F.*, Hus und Wiclif, Prag, 1884; cf. *Friedrich, J.*, Die Lehre des Johan Hus und ihre Bedeutung für die Gegenwart, Regensburg, 1862.

відацією схизми інтересувалися англійський король, німецький Соєм і король Вячеслав, але через вперту піддержку антипапи Францією схизми не вдалося тоді зліквідувати.

Папа проголосив Ювілейний 1400 Рік і до Риму спішили маси паломників з багатьох країв, а в самій Італії ходили мандрівні громади покутників, званих «albatì» або «bianchi», бо одягалися в довгу білу одежу з червоним хрестом на плечах та каптуром на голові, в якому були два отвори для очей. Вони всюди закликали людей до покаяння і покути.

В Німеччині створилася опозиція проти короля Вячеслава і серед великих замішань він був здетронізований, а на його місце був обраний баварський князь Рупрехт, якого в 1403 році папа визнав.

* * *

Усі ці неспокої в Європі постановили використати турки, що маючи в своїх руках Адріаношіль, повели сильний наступ на Балкани, напр. побили сербів на Косовім полі 1389 року, розбили армію Зигісмунда угорського під Нікополем 1396 року і зачали затіснювати перстень довкруги Константинополя, так що султан Баязед готовився вже до його облоги.

У такій грізній ситуації візантійський імператор Мануїл II Палеолог звернувся до Риму за поміччю. На жаль, західні володарі не були в силі зорганізувати жадної допомоги, бо крім політичних ривалізацій, були порізнені ще й церковною схизмою, якої трагічні наслідки відчувалося всюди. Її ліквідацією інтересувалися всі миряни, а рада богословів при університеті в Парижі, головню Конрад Геленгаузен та Генрик Лянґенштайн, висунули думку, що схизму може усунути лише вселенський Собор. Така думка набирала щораз більшої популярности і дала початок новому скрайньому кличеві: поставити Собор понад папу. Інші ж богослови, напр. Микола Клеманґіс, радили папі й антипапі зрезигнувати, а хай кардинали оберуть нового папу.

І, імовірно, під пресією публічної опінії 29 вересня 1404 року антипапа вислав своїх послів до Риму для переговорів з папою, але сам не думав серйозно про резигнацію, бо не дав своїм послам жадних повновастей в справі закінчення схизми. Видно, що їх розмови з папою не мали поєднуючого характеру, бо кілька днів по їх розпочаттю папа не видержав нервової напруги й умер 1 жовтня 1404 року.²⁰

²⁰ *Heftle*, VI, p. 703.

202. *Іннокент VII (1404—1406).*

Козімо де Меліораті походив з убогої родини в горах Абрुццях і вродився коло 1336 року. Студіював у Перуджі, Падуї й Болонії, а згодом був професором у Перуджі і Падуї. Урбан VI прийняв його до праці в папській канцелярії та послав до Англії, де він був дев'ять років. У 1386 році він був хіротонізований на єпископа Болонії, а на другий рік перенесений на архієпископство в Равенні. 1389 року він був іменований кардиналом-пресвітером для церкви св. Хреста « від Бруссалиму » та був легатом до Ломбардії і Тосканії.

17 жовтня 1404 року кардинал Козімо де Меліораті був обраний на папу та вибрав собі ім'я Іннокент VII. Ще перед своїм вибором він зложив був обітницю, що вчинить усе, навіть зрезиґнує з уряду, щоб лише зліквідувати схизму. Новий папа мав намір скликати до Риму Собор, але нові замішання та окупація міста королем Володиславом з Неаполя змусили папу перейти до Вітербо, де пробув аж до 1406 року, коли Володислав під загрозою клятви покинув Рим.

Навіть у таких обставинах восени 1406 року папа заснував у Римі « Академію Наук і Штук », бо через безнастанні замішання ці важливі справи були в повному занепаді. Бажанням папи було, щоб навчання грецької мови та пам'яток старовини зайняло одне з перших місць у майбутній Академії.²¹ Таких студій вимагала konieczність, бо в обговорюваному періоді на всіх дворах і канцеляріях володарів були спеціально вишколені ретори й секретарі, що своїм знанням мали великий вплив на політичні справи. І чим більше учений і здібніший був ретор, тим більшу славу і користь приносив своєму володареві.

Папи, крім найвищого уряду в Церкві, управляли великою державою, тому мусіли мати таких реторів, дипломатів.²² В добі, коли ширилися нові політично-соціалні течії, учені гуманісти, як їх тоді звали, відіграли першорядну роль, чи то як чемпіони нових течій чи як оборонці усталеного ладу. У папській канцелярії мусіли бути такі вчені люди для писання полемічних творів, дипломатичних грамот тощо. Це було тим konieczніше, що сусідні володарі, як вже нераз було згадано, задрим оком гляділи на Церковну державу, шарпаючи її з усіх боків і числячи на милосердя папів. І, саме, це милосердя вимагало боронити її дипломатичним шляхом, без мілітарної сили. Тому треба було

²¹ *Gregorovius*, op. cit., VI, pp. 649 seq.

²² *Voigt, G*, Die Wiederbelebung des classischen Altertums oder das erste Jahrhundert des Humanismus, Berlin, 1880-81.

людей з бистрим розумом і глибоким знанням речей. І, наприклад, у час бунту флорентійців проти папи Григора XI визначний гуманіст, Колюччо Салютато, своїми майстерними письмами збунтував проти папи цілу Італію, так що деспот Медіоляну, Джан Галеаццо Вісконті, казав: « Один лист Колючя Салютата принесе більшу шкоду, як тисяча флорентійських лицарів ».²³

У часах Іннокента VII, крім славного гуманіста Поджя, був ще в папській канцелярії гуманіст Леонардо Бруні. Гуманіст Петро-Павло Верджеріо мав такий великий вплив на цілу курію, що перед вибором Григора XII йому було доручено виголосити до кардиналів бесіду на тему єдності Церкви, і в ній він говорив такі речі, що ніхто з духовних не відважився б був цього зробити.²⁴

Проголошуючи інституційну буллу Римського університету, бо « Академія Наук і Штук » була його початком, Іннокент VII запланував, щоб там викладано духовні і світські предмети, конечні для оборони християнства у важких часах, які надходили. Одначе, 6 листопада 1406 року, тобто два місяці по проголошенні булли, папа вмер і вже сам він не міг довести свого задуму до щасливого кінця.

203. Григор XII (1406—1415).

Анджельо Корраріо походив із шляхетського роду та уродився в Венеції коло 1327 року. Він був єпископом в Кастелля та титулярним патріархом Константинополя. Іннокент VII іменував його легатом до Анкони та кардиналом-пресвітером для церкви св. Марка.

І Григор XII перед своїм вибором зложив обітвицю, що як антипапа зрезиґнує, то і він вчинить те саме.²⁵ Доховуючи вірности даному слову, Григор XII повідомив про те антипапу і цей також погодився на резигнацію під такою самою умовиною. Була назначена їх зустріч, але до неї не дійшло, бо під час побуту в північній Італії папа іменував чотирьох нових кардиналів і з цього не були вдоволені інші

²³ *Raynaldi*, *Annales ad an. 1406*, nr. 2; *cf. Renazzi, F, M*, *Storia dell'università degli studi di Roma, detta la Sapienza, con un saggio storico di letteratura Romana dal sec. XIII, sino al sec. XVII*, Roma, 1803; *cf. Pappenkordt, F*, *Geschichte der Stadt Rom in Mittelalter*, Paderborn, 1857.

²⁴ *Combi, A, C*, *Archivio storico per Trieste l'Istria*, Roma, 1882, I, p. 360.

²⁵ *Sauerland, H, V*, *Gregor XII von seiner Wahl bis zum Vertrage von Marselle*, in *Hist. Zeitschr.*, 34, p. 75; *cf. Pastor*, I, p. 172.

кардинали. Сім з них покинули папу та виїхали до Пізи. Звідти проголосили маніфест, що лише Собор може зліквідувати схизму. Це сталося в моменті, коли позиція антипапи була дуже послабла, так що він одержав від французького короля ультимат: як до Вознесення Христового 1408 року не дійде до ліквідації схизми, то антипапа залишиться сам, бо Франція вже не буде йому помагати. За прикладом Франції пішли інші краї. У Франції був скликаний Національний Синод і він загрозив конфіскацією майна всім, хто по тому реченні помагатиме антипапі.

Тим часом збутовані кардинали проголосили опорожнення Петрового Престолу та скликали Собор до Пізи на 25 березня 1409 року. Цей Собор був суперечний законам і звичаям Церкви, бо став явною революцією проти законного папи. І вже з тієї причини він був першою ластівкою «німецької реформації» Лютра, а протестантські дослідники, напр. Греґоровіус, зачинають від нього історію протестантського руху.²⁶ Таким чином, започатковано новий звичай, що нарушив освячений віковою традицією лад у Церкві. Згадані кардинали, без огляду на внутрішні спонуки свого діяння, взяли за не своє діло і, по волі чи по неволі, стали переводити в практику кличі, голошені ворогами Апостольської Столиці.

Великим покровителем Собору в Пізі був спершу німецький король Руперт, але переконавшись, що він веде до ще глибшої схизми, вислав до Пізи своїх амбасадорів з гострою осторогою кардиналам, що скликання Собору не є їх ділом, але папи Григора XII. І, як вони не визнають його законним папою, то їх позиція є дуже сумнівна. Але цей тверезий голос не мав на них впливу. Кардинал Валтазар Косса, провідник нарад, керуючись особистими мотивами, відкинув цей голос осто­роги. Також аргументи гуманіста, Карла Малятести, щоб бодай в останній хвилині перед розпочаттям формальних нарад Собор підчинився папі і тим себе узаконнив, — не помогли.²⁷

На своїй першій сесії Собор заявив, що він скликаний канонічно і репрезентує цілу Церкву, тому має власть зложити з уряду папу й антипапу та зарядити і доконати вибір нового папи. 26 червня 1409 року Собор обрав другого антипапу, старенького архієпископа Петра Фі-

²⁶ *Gregorovius*, op. cit., VI, pp. 577 seq; cf. *Hinschius*, P, System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland, Berlin, 1869-83, III, pp. 363 seq.

²⁷ *Hebele*, VI, p. 863.

ляргіса в Медіоляну, за походженням грека, що обрав собі ім'я Олександр V.²⁸

Таким чином, цей «безголовий Собор» поглибив схизму.²⁹ Щоправда, антипапа дуже скоро вмер, але кардинали в Пізі негайно обрали на його місце кардинала Валтазара Коссу, що прийняв ім'я Іван XXIII. Такий вибір уважався нещасливим не лише через закріплення схизми, але також через велику зівітченість Косси, який був більше вояком, як церковною людиною, хоч йому не бракувало доброї волі.³⁰

Тепер положення стало ще критичнішим і очі християн звернулися в сторону цісаря Зиґмунта, який ждав на свою коронацію папою, тому й він був особисто заінтересований у ліквідації схизми. Знайшлися навіть люди, напр. Дітріх з Нігайму, які дораджували ужити гострих

²⁸ *Антипапа Олександр V* походив з убогої грецької родини на Креті, тому був званий Петром з Кандії. Замолоду був в монастирі капуцинів, а згодом учився в Оксфорді й Парижі. Жив на дворі Вісконтів в Медіоляні, де був учителем дітей деспота та виконував всякі доручення. Через вплив Вісконті він був висвячений на єпископа Пяченци та перенесений до Вінченци й Навої, а 1402 року став архієпископом Медіоляну. Папа Іннокент VI іменував його кардиналом 1405 року та назначив легатом для Ломбардії. В час Синоду в Пізі він виголосив інавгураційну промову і був предсідником сесії, яка зложила з уряду папу й антипапу. З огляду на свою велику вченість, чистоту обичаїв та адміністративні здібності він був обраний на другого антипапу. На цьому становищі був лише десять місяців, а його ім'я знаходимо в різних пам'ятниках і воно мало також своє порядкове число в реєстрі папів.

²⁹ *Hergenröther*, op. cit., III, pp. 351 seq.

³⁰ *Döllinger, F.*, *Lehrbuch der Kirchengeschichte*, Regensburg, 1893, II (1), pp. 296 seq; cf. *Pastor*, I, p. 191; cf. *Seppelt*, op. cit., p. 181.

Валтасар Косса (Іван XXIII) походив із зубожілої шляхетської родини з Неаполя й від юних літ був при війську, а вступивши на службу Церкві, студював право в Болонії, де одержав докторат. Працював в папській Курії, а папа Боніфат IX іменував його кардиналом для церкви св. Евстахія. Бувши легатом в Болонії він виказав здібності в управі, але не набув прикмет духовної людини.

На Синоді відіграв важливу толю, тому 17 травня 1410 року був обраний на антипапу. По смерті Руперта він піддержав кандидатуру Зиґмунта на цісаря, як також на спілку з Людвигом з Анжу прогнав з Риму неапольського короля Володислава. Він заповів Синод до Риму на 12 квітня 1412 року, але його заклик був зігнорований Отцями, тому на Синоді лише було осуджено Віклифа.

На другий рік Володислав знову зайняв Рим і антипапа Іван утік до Флоренції під опіку Зиґмунта. По виборі законного папи Мартина V Іван упокорився та був іменований кардиналом Тускулума, але скоро вмер у Флоренції. І він мав своє місце в реєстрі папів. Факт, що папа Іван XXIII по свому виборі 1958 року обрав собі те ім'я свідчить, що Валтасар Косса був і залишиться антипапою.

середників для привернення єдності, включно з підкупством, насильством і карами смерті.³¹

По повновому зайнятті Риму Володиславом та по втечі Івана XXIII до Флоренції, папа Григор XII вислав своїх легатів до Зигисмунда, що саме перебував тоді в Комо, і дав йому повновласть скликати канонічний Собор до Констанци, про що 30 жовтня 1413 року була повідомлена ціла Церква. Також антипапа Іван повідомив своїх прихильників і сам обіцяв прибути на той Собор, і цим своїм кроком виказав добру волю, яка у великій мірі причинилася до ліквідації схизми. Цісар Зигисмунд запросив до Констанци також антипапу Венедикта з Авіньону.³²

Собор у Констанці був відкритий 1 листопада 1414 року і перший прибув туди Іван XXIII, але скоро зорієнтувався у неприхильній собі атмосфері і потайки виїхав до Австрії під охорону князя Фрідріха. Собор, керуючись поспіхом, зачав свої наради ще заки прибули туди папські легати і тому виніс низку ухвал про підчинення папів Соборам. Усі свої декрети Собор схвалював звичайною більшістю голосів, дарма, що більшість його учасників не мала кваліфікацій до голосування, тому ці його декрети вважаються неканонічними і жадний папа їх не затвердив. Таким чином, у Констанці справа опинилася там, де була перед Синодом у Пізі. Її рушив з місця сам папа Григор XII, що вислав туди свого легата, кардинала Малятесту, з конвокаційною і одночасно резигнаційною буллою від 4 липня 1415 року, яку було прочитано Отцям Собору і прийнято з великою радістю і вдячністю, бо це означало близький кінець схизми. Тепер антипапа Венедикт утік з Авіньону, разом із своїми трьома кардиналами, і замкнувся у фортеці Пенікола і цим виказав свою злу волю, та сам проголосив себе непоправним схизматиком.³³

З моментом проголошення конвокаційної булли Григора XII Собор у Констанці набрав законности, а резигнація папи опорожнила Петрів Престол і тепер міг бути обраний його законний наслідник всіми

³¹ Дітріх написав твір «Про способ об'єднання і зреформування Церкви Загальним Собором». Там відрізняв дві Церкви: частинно-партикулярну і загальну. Остання мала Божі прерогативи і «ключі», а її речником був Собор, що його Дітріх клав понад папу, даючи йому силу зложити папу з уряду.

³² Згадаємо, що антипапу Івана схоплено в Радольфель і засуджено, а водночас анульовано всі ухвали Синоду в Пізі, якого він був душею. Іван був під сторожею графа Людовика, цісарського судді, який посварившись із Зигмунтом 1418 року випустив свого в'язня на свободу за 30.000 флоренів.

³³ *Phillips, G, Kirchenrecht, Regensburg, 1845-72, I, pp. 250 seq.*

партіями, бо формальна депозиція антипапи Венедикта відбулася законною дорогою 26 липня 1417 року. З вдячності за великодушність Григора XII йому залишено достоїнство кардинала Порту і досмертну легатуру в мархії Анкони та друге місце почесні по папі, але він не користав з тих привілеїв, бо вмер 18 жовтня 1417 року, а його останні слова були такі: « Я не розумів світа і світ не розумів мене ». Скору смерть папи сучасники вважали доказом його законности, уважаючи, що Бог не дозволив, щоб за життя одного папи Церквою рядив другий.

Із сказаного вище видно, що по резигнації папи Григора XII 4 липня 1417 року аж до вибору його наслідника, Мартина V в дні 11 листопада 1417 року Петрів Престол був опорожнений. З тієї причини осудження і спалення на кострі чеського реформатора, Івана Гуса, у Констанці 6 липня 1415 року не треба класти на рахунок папів, як це декуди робили некатолицькі дослідники.

Собор у Констанці відбувши свою 39-ту сесію, 9 жовтня 1417, сам себе розв'язав, проголосивши деякі дисциплінарні декрети та заповівши слідуєчий Собор за п'ять років, інший за десять, а слідуєчі що десять років.³⁴

* * *

Галицький митрополит Антоній умер 1391 року, але ще за його життя патріарх Антоній дав йому до помочи монаха Симеона й у випадку смерти митрополита він мав перебрати в управу митрополію, а якби і Симеон умер, то до вирішення справи патріархом молдавський митрополит мав назначити тимчасового адміністратора, бо Галич з околицею був якийсь час під зверхністю Молдавії. Таке вирішення справи не вдоволило короля Ягайла і він сам іменував єпископа Івана з Луцька на митрополію, бажаючи мати свого митрополита.³⁵ Проти цього запротестував Київський митрополит Кипріян, що перебував тоді на Суздальщині. Патріарх Антоній для прослідження справи вислав на Русь-Україну архієпископа Михайла з Вифлєсму, а одночасно митрополит - номінат Іван з Луцька поїхав особисто до патріарха, але на синоді в Константинополі восени 1393 року він був екскомунікований « за нарушення прав » Володимирського владика. Це свідчило б, що він не був визнаний Галицьким митрополитом.³⁶

³⁴ *Hejtele*, VII, pp. 321 seq.

³⁵ *Miklosich-Müller*, II, nr. 427.

³⁶ *Ibidem*, II, nr. 445.

Два роки потім митрополит Кипріян прибув на Україну, бо Ягайло грозив патріярхові, що підчинить папі цілу Руську Церкву. І тепер стався інтересний факт, що кидає жмут світла на відносини в Українській Церкві: митрополит Кипріян і Ягайло написали спільне письмо до патріярха, в якому жадали від нього негайно поробити заходи для єднання цілої Східньої Церкви з Римом,³⁷ а при тім Ягайло поновив прохання затвердити єпископа Івана на Галицькій митрополії.

У своїй, не менш цікавій відповіді, патріярх Антоній писав, що до такої єдності могло б дійти на загальному Соборі цілої Церкви, і на його думку він міг би відбутися лише на Русі, бо в даному моменті Константинопіль був оточений з усіх сторін турками. Патріярх вітав ідею єдності Церкви і радив Ягайлові перозумітися в тій справі з цисарем Зигисмундом, що недавно брав участь в обороні Нікополісу та впродовж кількох місяців жив у Константинополі. Щодо вирішення справи Галицької митрополії патріярх ще раз вишле на Русь архієпископа Михайла з Вифлєзму.³⁸ Видно, що Ягайло дальше не натискав, бо Галицька митрополія коло 1401 року залишилася опорожнена. З'їзди польсько-литовських баронів у Городлі 1401 і 1414 років закріпили федерацію Литви з Польщею і це змінило положення Української Церкви на гірше. По смерті митрополита Кипріяна 1406 року князь Витовт знову домагався від патріярха Матія іменувати єпископа Теодосія з Полоцька на його місце. Одначе, і цим разом патріярх не послухав і висвятив Фотія, грека з Монембазії, на митрополита « Києва і Всієї Руси » і в 1409 році бачимо його в Києві, саме в часі, коли інший грек Філяргіс був обраний на антипапу, що зараз по свому виборі зачав робити заходи для поєднання цілої Церкви, а не лише загосння західньої схизми. Він скоро вмер, а його наслідник, антипапа Іван XXIII, якого визнавала Литва і Польща, 28 серпня 1414, дав дозвіл перенести латинську митрополію з Галича до Львова, цим разом на просьбу короля Ягайла.³⁹ При тій нагоді Ягайло забрав безправно українську церкву Пресвятої Богородиці і подарував її на катедру першому польському архієпископові у Львові, Янові із Ряшева († 1436).

Тим часом, митрополит Фотій приляг до Москви і за його посередництвом дійшло до подружжя княжни Анни, доньки Василя Дмитровича, з пізнішим візантійським імператором Іваном VIII Палеологом.

³⁷ *Ibidem*, II, nr. 515.

³⁸ *Ibidem*, nr. 516.

³⁹ *Theiner*, Monumenta Poloniae, II, nr. 8.

Знаємо, що Фотій приїздив навіть до Галича і Львова, але лише збирати милостиню та забирати дорогоцінні церковні речі, які вивозив у Москву. Тому князь Витовт знову домагався від патріярха висвятити для Русі окремого митрополита.⁴⁰ Порадившись із своїми єпископами, він написав до патріярха Евтимія листа, де пропонував монаха Григора Цамвлака, свояка митрополита Кипріяна, на Київського митрополита. Одначе, патріярх рішуче відмовився, тому Витовт скликав Синод своїх єпископів і вони ще раз поновили оте домагання, але й цим разом патріярх його відкинув. Єпископи на другому своєму Провінціяльному Синоді навесні 1415 року категорично зажадали затвердження Григора на митрополії до серпня того року. І, як і це не сталося, то 15 листопада того ж року була скликана друга сесія того Синоду до Новгородка і там Григор Цамвлак проти волі патріярха був хіротонізований на Київського митрополита.

У тому Провінціяльному Синоді взяли участь єпископи: Теодосій з Полоцька, Герасим з Володимира-Берестя, Ісаакій з Чернігова, Діонисій з Луцька-Острога, Харитон з Холму-Белза та Евфемій з Турова-Пинська. При тій нагоді владики написали письмо, в якому стверджували, що Київську Церкву опустили митрополити, хоч брали від неї свої доходи і несли їх у інше місце. Тому владики за радою Великого Князя Витовта, інших князів, бояр, вельмож, архимандритів, ігуменів, священників і монахів поставили Григора митрополитом у Києві. Це вчинили вони на основі Апостольського Уставу та за прикладом давніх руських єпископів, які в часах Великого князя Ізяслава самі поставили митрополитом Кліма (Смолятича), а також за прикладом сербів і болгар, що так само поступали. « Цим ми не відриваємося від Східньої Церкви — писали владики — а дальше шануємо східніх патріярхів, митрополитів і єпископів та маємо їх за Отців і Братів, що разом з нами заховують одне Ісповідання Віри. Ми хочемо тільки усунути вмішування світської людини, симонію та непорядок ».

Великий князь Витовт також написав подібне письмо-хартію, підкреслюючи, що він, хоч визнає іншу віру, бажає, щоб росла руська честь і слава на Руській землі. Тут згадаємо, що 1416 року татари під проводом Егідея ще раз зруйнували Київ.

Патріярх Евтимій і його наслідник Йосиф II не визнали Григора

⁴⁰ *Spuler, B, Die Goldene Horde, Leipzig, 1943, pp. 146 seq; cf. Amman, op. cit. p. 122.*

за митрополита. Одначе, він, маючи попертя князя, управляв митрополією без патріяршого затвердження.⁴¹ І, імовірно, це було одною з причин, що він зачав думати про об'єднання своєї пастви з Вселенською Церквою.

Відмітимо, що ще в тому часі на Заході не було ясної думки, як така єдність мала б виглядати: чи східний обряд мав би залишитися в цілості, чи мав би бути прийнятий західний обряд в слов'янській мові, чи врешті, мав би бути захований грецький обряд в латинській мові.⁴²

Як уже згадано, єдності Церкви сприяли польський король і князь Витовт не лише з релігійних, але також з політичних спонук. Обидва вони хотіли вирвати з рук німецького Ордену атут, що давав йому моральне право нападати на русько-литовські землі, мовляв, наvertsаемо схизматиків і поган на правдиву віру. Уже за митрополита Кипріяна Ягайло писав до патріярха про єдність Церкви, тому тепер піддержував митрополита Григора, не зважаючи на те, що патріярх його не визнавав.

Ягайло вислав своїх представників до Констанци, а монах Теодор одержав від митрополита Григора завдання переговорювати в справі єдности Руської Церкви з Римом. Як уже знаємо, в тому часі в Констанці не було папи, а крім того Собор не лише скасував заборону антипапи Івана XXIII німецькому Ордену вести місійну працю на литовських землях, але відновив усі привілеї, надані йому папою Гонором III у грудні 1220 року. Такий хід справ був повною невдачею церковної політики Ягайла в Констанці, тому по виборі нового папи Мартина V, про що буде мова, Ягайло рішив вислати до папи митрополита Григора. Митрополит прибув на Собор в лютому 1418 року з делегацією в силі кількох сотень людей і був торжественно вітаний всіми, а цісар Зигісмунд виїхав йому назустріч. Він був офіційно прийнятий новим папою й у довшій бесіді виявив готовість своєї Церкви об'єднатися з Римом, пропонуючи вислати на Русь розумних людей для підготування цілої

⁴¹ *Ibidem*, p. 123; cf. *Scссoni, E*, Studi storici sul Concilio di Firenze, Firenze 1896, p. 207; пор. *Скорочений Літописний Список 1495 року*, ПСРЛ, М-Л, 1962, XXVII, ст. 341; пор. *Акти Зап. России*, I, 4, 24 і 25; пор. *Володимирський Літопис*, ПСРЛ, XXX, М, 1965, ст. 131; пор. *Пам'ятники древнерусс. канонич. права*, Спб, 1908, I, ч. 40; пор. *Соловьев*, цит. твід., II, ст. 664, нота 39.

⁴² *Ziegler, Th*, Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche, Würzburg, 1939, p. 52.

справи. Сам він до закінчення Собору служив св. Літургії в слов'янській мові.⁴³

Митрополит Григор, зовсім справедливо, розумів єдність Руської Церкви з Римом, так що цілий її обряд, звичаї, обичаї, літургічна мова і все інше мали залишитися незміненими, як про те писав сам Ягайло. Як сказано, у Констанці до єдності не дійшло, тому митрополит Григор відійшов у тінь. Відомо, що митрополит Фотій в 1421 р. знову був у Львові, мабуть, намагаючись перебрати під свою юрисдикцію українські епархії, як митрополит Григор умер 1419 року.

Один літописець оповідає, що князь Витовт вислав митрополита Григора в Рим і там він умер, а літописний список з 1518 року говорить загально, що Григор умер взимку 1418—19 року в Києві. З усіх тих згадок можна заключати, що він рядив Українською Церквою аж до своєї смерті.⁴⁴

Відмітимо, що проєкт митрополита Григора об'єднати свою митрополію з Римом не увінчався успіхом не лише через схизму на Заході, але й тому, що там хотіли говорити про єдність цілої Східної Церкви, тому новому папі ані західнім Отцям не було зручно говорити з митрополитом Григором, що був екскомунікований патріярхом Константинополя. Усе ж таки, залишається історичний факт, що перший крок до єдності Вселенської Церкви в Констанці зробив Київський митрополит Григор і цим у великій мірі приготував психологічне підґрунтя для заключення короткотривалої церковної єдності в Флоренції, до якої у великій мірі причинився його наслідник, митрополит Ісидор.

204. *Мартин V (1417—1431).*

Оддо Колонна уродився в Генацано в римській Кампанії в 1368 році. Студії покінчив в Перуджі, а в часах Урбана VI був апостольським протонотарем. Боніфат IX посилав його з різними дорученнями до італійських міст, а згодом він був адміністратором Палестрина. У червні

⁴³ *Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils*, Paderborn, 1889, pp. 238 seq; «Metropolita Gregorius ait... per Congregationem Concilii, ut utrumque congregarentur de negotiis fidei... ut persone ydoneque sua odorifica conversatione sanctaque vita edificent illos populos trahantque ad unitatem s. matris ecclesiae»; cf. *Monumenta medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, Krakow, 1891, XII, nr. 81; cf. Halecki, O, *From Florence to Brest*, Rome, 1958, passim.

⁴⁴ *Соловьев, С, М.*, История России, М, 1960, II, ст. 576.

1405 року він був креований кардиналом для церкви св. Юра в Велябро і був одним з тих кардиналів, що покинули папу Григора XII та скликали Собор до Пізи. З тих причин анналіст згадує про його неуступчивість, яка в час його понтифікату перемилилася на доброту.

По кількомісячному опорожненні Петрового Престолу через резігнацію Григора XII, 11 листопада 1417, кардинал Колоьна був обраний на його наслідника та прийняв ім'я Мартин V.⁴⁵ На Заході настала велика радість, бо схизма закінчилася. Кожна людська установа по такій схизмі була б пропала з лиця землі, але не те сталося з Петровим Престолом. Мимо пропозицій папі перенести свій осідок до Німеччини чи до Авіньону, він постановив жити в Італії, спершу в Мантуї, а потім упродовж двох років в монастирі домініканців у Флоренції, де прийшов до нього Іван XXIII і був прийнятий з милосердям.

Новому папі вдалося, найперше, привести до замирення королівство Неаполь, так що генерал Сфорца звільнив Рим, а папа іменував кондотієра Браччо ді Монтоне своїм вікарієм для Перуджі, Асичу, Тоді і Джесі. 30 вересня 1420 року папа вернувся до Риму, де застав таке вбозство, що не було навіть свіч, щоб засвітити при гробі св. Петра.⁴⁶ Папа зарядив відбудову міста і церков, напр. дах на базиліці св. Петра коштував 50 тисяч флоренів;⁴⁷ направлено спалений Лятеран і майже всі церкви міста і передмість. Над іконописсю працювали три славні малярі: Фабріано, Пізанелльо і Масаччо. При нагоді тих робіт з Остії було спроваджено до Риму мощі св. Моніки, матері св. Августина, а папа назначив монахів-августиніян їх кустосами. При тій нагоді папа виголосив бесіду про значення навчання св. Августина для цілої Церкви.⁴⁸ Мощі святої були зложені в саркофазі з білого мармуру, офіри гуманіста Матея Веджьо.

Папа проголосив 1425 рік — Святим Роком, на який знову прибуло багато паломників з-поза Альп. Під час ювілейних торжеств у

⁴⁵ *Sozomeni Pistoriensis Presbyteri, Chronicon Universale*, in R. I. SS., XVI, p. 8: «*Oddo romanus diaconus cardinalis ex familia Columnensium a cardinalibus et ab aliis deputatis nationum unanimiter ad pontificatum deligitur, vir antea nequaquam sagax existimatus, sed benignus, in vigilia sancti Martini episcopi et confessoris die X mensis novembris dicti anni (1417), et nominatus est Martinus. Qui in pontificatu suo tamen ita opinionem de se prius habitam mutavit, ut sagacitas quidem in eo summa, benignitas vero non superflua neque nimia reperiretur*».

⁴⁶ *Muratori*, R. I. SS., XXIV, p. 1043.

⁴⁷ *Müntz, E, Les atres a la cour des papes le XVe siècle*, Paris, 1878, II, (Suppl.), I, p. 9.

⁴⁸ *Raynaldi, Annales*, ad an. 1424, nr. 13.

Римі проповідав св. Вернард з Сієни, один з найвизначніших проповідників середньовіччя. Він уже в 1400-ому році в часі великої посухи, будучи двадцятилітнім юнаком, проповідував у Римі та носив із собою прапор з написом « Ісус ». Також св. Францішка Римлянка заснувала новий чин обляток Пресвятої Діви, що одержав правила св. Бенедикта, а монахині молитвою і працею та добрими ділами трудилися над релігійним піднесенням римлян.

У Церковній державі настав спокій, а по смерті кондотієра Браччо всі міста перейшли під управу папи. Папі вдалося також вплинути на французького короля Карла VII. Він окремим едиктом привернув Церкві всі права, які вона мала там перед схизмою.⁴⁹ Папа боронив права Церкви в Португалії, Шотландії, Венеції, Англії й Польщі.⁵⁰

Для усунення залишків схизми папа скликав Собор до Павії 1423 року, але через пошесть Собор був перенесений до Сієни. Щоправда, на нього не прибуло багато Отців з різних причин, напр. Англія і Франція зачали нову війну, в Німеччині продовжались гуситські війни, а в Іспанії йшла війна з мохаммеданами. Усе ж таки, навіть ті нечисленні делегації за намовою короля Альфонса з Араґону висунули домагання, щоб наради велися за ухвалами Собору в Констанці. Папа своїм декретом від 7 березня 1424 року розв'язав Собор, а слідуючий мав зібратися у Базель.⁵¹

На другий рік папа окремою конституцією проголосив загальні реформи Церкви, хоч внутрішні труднощі Церкви в Італії не дозволили йому присвятити тій справі повної уваги. Папа мав переконання, що всякі реформи треба зачинати від Риму, тобто від кардиналів і Курії.⁵² У час схизми число кардиналів було помножилося, напр. Урбан VI креував 63, антипапа Климент VII 38, три наслідники Урбана VI, разом 33, а три інші антипапи, разом 44. У час вибору Мартина V між живими залишилося лише 28 кардиналів, а Собор у Констанці домагався, щоб усіх кардиналів було не більше як 24, і всі вони мали походити з різних країв. Це, щоправда, було позитивною стороною ухвали, але нарушувало права папів. Тому папа Мартин V іменував двох кардиналів на таємній консисторії в липні 1423 року, а три роки згодом ще двох, між якими був славний кардинал Юлій Чезаріні. Ці неявні номінації підписали всі кардинали з тим, що у випадку смерти папи

⁴⁹ *Pastor*, I, App. nr. 17.

⁵⁰ *Raynaldi*, ad an. 1427, nr. 19; ad an. 1429, nr. 15.

⁵¹ *Ibidem*, ad an. 1424, nr. 5.

⁵² *Pastor*, I, p. 241.

іменовані кардинали матимуть рівні права активного і пасивного вибору нового папи. В такий самий спосіб папа іменував ще десять нових кардиналів 27 травня 1426 року, між якими були представники різних народів, а по чотирьох роках ще двох, при тому номінація перших була опублікована.⁵³ І так папа виконував найвищу власть у Церкві як перед схизмою, яка поволі притихала. Її епілогом була смерть антипапи Венедикта. Щоправда, один з його кардиналів сам себе обрав на папу (Венедикт XIV), а по ньому був ще один (Климент VIII), піддержуваний Альфонсом з Арагонії, але й він, урешті, упокорився, а його кардинали визнали папу Мартина V.

Справа ересей Віклифа і Гуса не притихала, і вимагала рішучих заходів. Уже в часі гуситської війни стало ясным, що осудження чи спалення еретика не веде до нічого. Треба було подбати про усунення самих причин, на яких виростали ересі, тобто дбати про повну віднову духово-морального життя християн. Тому в Англії і Франції домагалися скликати якнайшвидше заповіджений Собор у Базель і таке домагання підтримували різні університети, а на мурах Ватикану, часдо-часу, появлялися написи з таким самим домаганням до папи. Папа навіть договорився з грегами, щоб на тому Соборі привернути церковну єдність.⁵⁴

⁵³ *Ibidem*, p. 264.

⁵⁴ *Hergenrother*, II, p. 93; cf. *Gilb*, *The Council of Florence*, Cambridge, 1959, pp. 43-44, папа Мартин V і греки підписали угоду, що врешті, довела до собору в Флоренції. Її зміст був такий: « В ім'я Пресв. Трійці. Цією дорогою Святіший папа Мартин V погодився на таке:

Сам імператор, патріарх Константинополя, три інші патріархи і владика, і інші особи, мають зібратись у якомусь місті, яке вибере грецький імператор на побережжі між Кялябрією і Анконою.

Також: мають прийти люди від королівств і доміній підчинених Грецькій Церкві і з Божою поміччю має відбутися синод з Латинською Церквою, мирний, апостольський, канонічний, без насилля і примусу, та свобідний.

Також: хтось має бути висланий у Константинопіль з достатніми засобами, щоб патріархи, владика і достойні особи, по одному від усіх, прийшли до Константинополя.

Також: щоб дві легкі галери і 300 лучників було післано для оборони города, і щоб капітани галер і лучники були під командою імператора, запряжені доховати йому вірність. Крім середників, якими буде платити за галери і лучникам, він має одержати гроші, якби трапилася війна з невірними, щоб він найняв людей з Кре-ти, Таранта чи Каталани, або інших.

Також: щоб 4 торговельні кораблі були призначені для перевезення усіх членів синоду, головно імператора, патріарха і інших, числом 700 чоловік. З цих 4 кораблів один буде з Константинополя, але заплатити за нього Церква.

Остаточню папа Мартин V рішився скликати Собор і першим кроком до цього було призначення кардинала Чезаріні легатом і предсідником на ньому. Він одержав повноважність перенести Собор в будь-яке інше місце, як зайде конечність. Та, одначе, сам папа вже не дїждав тієї хвилини. Він умер 24 лютого 1431 року з причини удару паралічу і був похований в соборі св. Івана в Лятерані.⁵⁵

205. *Евген IV (1431—1447).*

Гавриїл Кондульмаро уродився 1383 року в заможній родині в Венеції, а його мати була сестрою папи Григора XII. Сам Гавриїл замолоду роздав усе своє майно і постригся в ченці в монастирі августиніян св. Юра в Альба, біля Венеції. На двадцять-четвертому році життя він був іменованій єпископом Сієни, але сієняни не схотіли мати в себе єпископа з Венеції, тому він зрезигнував. У 1408 році Григор XII креував його кардиналом-пресвітером для церкви св. Климента, а в часах Мартина V він був легатом до Анкони і Болонії, де завів лад і порядок та виказав свій організаторський та дипломатичний хист.

По несподіваній смерті Мартина V кардинал Кондульмаро був обраний одноголосно в конкляві в церкві Марії, сопра Мінерва на його наслідника 3 березня 1431 року під час першого голосування, і обрав собі ім'я Евген IV. Під час конкляву під пресвію кардиналів він підписав капітуляцію, тобто поробив їм деякі обітницї, напр. не перенести свого осідку без згоди більшости кардиналів; також васали в Італії мали складати присягу перед колегією кардиналів; при номінації нових кардиналів папа мав держатися постанов в Констанці, і не міг судити кардинала без згоди більшости колегії; вони мали побирати більшу часть папських доходів, а папа не мав видавати заряджень в Цер-

Також: мають бути доставлені достатні засоби для підготовки отих 700 і за їх подорож до обраного місця; вони мають одержати фонди під час побуту в Італії й для повороту в Константинопіль, із св. Церкви Латиніян.

Якже з будь-якої перешкоди або несподіваної причини не прийде до єдности (цьому не бути і не віримо в це), усе ж таки, маємо бути відставлені в Константинопіль на кошт Латинської Церкви.

Також: як звідси виїдемо, хай хтось з грішми прийде до нас, щоб зібрати наших людей в Константинополі». Це були умовини греків папі Мартинові V.

⁵⁵ *Pastor*, I, App. 19.

ковній державі без згоди більшості кардиналів. Ця «капітуляція» була опублікована, але папа її скоро уневажнив.⁵⁶

Папа Євген IV був високого росту й мав маєстатичну поставу, так що вже його зовнішній вигляд робив на людей незабутнє враження; траплялося, що під час розмов з ним люди не мали відваги глянути йому ввічі. Папа був спокійного й серйозного успосіблення, а дотого був мовчаливий. Під час своїх публічних промов робив велике враження на слухачів, так що люди не могли вдержати сльоз і плакали. Таке враження робила на них особовість папи-скитальця.

Кардинал Веспазіян ді Бістіччі, що дуже добре знав папу Євгена IV, каже, що папа був покірний і невибагливий, а його трапеза була дуже скромна, напр. він не пив вина, а лише воду з цинамоном. На обід їв м'ясо з яриною і овочами. Він не мав сталого часу для трапези, тому кухар мусів завжди мати щось під рукою.

Папа уділяв аудієнцій, під час яких роздавав щедрю милостиню, бо не прив'язував ваги до гроша, тому завжди був у довгах. У найближчому оточенні папи були чотири монахи: два августиніяни і два венедиктинці, і з ними папа відчитував своє щоденне правило. Коли папа будився зі сну, світив дві свічки, і дві або три години читав книжку, що лежала приготована для нього ще вчора.

Як в особистих справах і вимогах папа був невибагливий, так з другого боку, любив виставність у відправах богослужб. Його тіяра, роботи славного майстра Гіберті, мала на собі 15 фунтів золота, а перли й інші жемчуги важили 5 і пів фунтів. Вартість тієї тіяри оцінювали флорентійські золотники на 30 тисяч золотих флоренів. Вона була прикрашена образом Спасителя, різьбленого рукою в золоті, таку ж Пресвяту Діву, обов на тронах; чотирьох євангелистів і багато херувимів. Цікаво, що цю прецінну тіяру папа замовив і перший раз убрав її для ратифікування заключеної унії з греками в Флоренції, дарма, що був тоді в довгах.

Євген IV скликав синод до Базель, але через мале число присутніх делегатів, він скоро його закрити та одночасно повідомив усіх про скликання собору до Болонії в слідуєчому році. Довідавшись про те делегати не з'явилися на сесію, де була прочитана розв'язувальна була папи, і не прийняли її до відома. Вони перейшли в явну опозицію

⁵⁶ *Raynaldi ad an. 1431, nr. 5-7; cf. Aschbach, F, Allgemeines Kirchenlexikon oder alphabetisch geordnete Darstellung des Wüsenswürdigsten aus der gesammten Theologie und ihren Hülfswissenschaften, Frankfurt a. M., 1846-1850, IV, pp. 15 seq.*

та опублікували свого «Окружнього листа» до християн Заходу. У ньому повідомляли, що мимо розв'язання Собору папою вони продовжатимуть свої наради,⁵⁷ а деякі володарі дали їм свою піддержку.

Саме тоді гусити віднесли перемогу, а легат Чезаріні просив папу відкликати буллу, бо на Соборі він мав єдину можливість організувати поміч чеським католикам. І, як папа булли не відкликав, 15 лютого 1432 р. делегати проголосили себе вселенським Собором, просвіченим Святим Духом, і завізвали папу та всіх кардиналів з'явитися в Базель упродовж найближчих трьох місяців.⁵⁸

Взявши на увагу факт, що Євген IV був законним папою, делегати в Базель виступили ще більше бунтівничо як їх попередники в Констанці, бо там могло бути деяке оправдання з огляду на існуючу схизму. По коронації цесаря Зигісмунда в Римі, 31 травня 1433, і, імовірно, на його прохання папа зарядив продовження Собору, але відкинув схвалені ним дотепер декрети, з чого делегати не були вдоволені.⁵⁹ Це невдоволення задумав використати деспот Вісконті з Міляно і Колонни, які рушили з кондотієрами на Рим. Папа замкнувся спершу в фортеці св. Ангела, а звідти перейшов на Затибрю під охорону Орсінів і Контів, але був змушений силою прийняти накинені йому домагання Собору в Базель.⁶⁰ Папа іменував кондотієра Сфорцу своїм вікарієм для Анкони і начальним вождем Церковної держави, але Вісконті й Колонни, 29 травня 1434, викликали в Римі революцію, так що папа перебраний за монаха-бенедиктинця, Тибром утік потайки з міста до Остії, а звідти до Пізи й Флоренції, і там замешкав у монастирі домініканців.

Войовнича товпа пограбувала резиденцію папи та сплюндрувала римлян і вони дуже скоро просили його вернутись до міста, а легат Вітелескі скоро зайняв місто і залізною рукою завів там лад і порядок. У тому часі Собор в Базель радив дальше, напр. він зніс аннати, оплати за надавання палліюма, і інші такси складані церквами на вдержання курії,⁶¹ а самого папу, як іронічно висловлювалися деякі делегати, «залишено на апостольське вбозство».⁶² Тепер показалося, чого хотіли делегати. Найвища власть папи мала залишитися номінальною, а Собор хотів зробити себе найвищим авторитетом Церкви, опираючи

⁵⁷ *Mansi*, XXIX, pp. 237 seq.

⁵⁸ *Phillips*, op. cit., V, p. 450.

⁵⁹ *Hergenrother*, II (1), pp. 103 seq.

⁶⁰ *Pastor*, I, p. 293.

⁶¹ *Heffele*, VII, p. 593.

⁶² *Aschbach*, IV, p. 356.

свої ухвали на « безголовому » Соборі в Констанці. Делегати дуже скоро зачали надавати церковні посади та видавати зарезервовані папі диспензи. Собор забрав для себе аннати та присвоїв собі видавання всіх рішень, що їх досі видавав папа. І, врешті, делегати заборонили поминати ім'я папи під час богослужб. Вартим відмічення є факт, що більшість делегатів в Базель були громадянами Франції, а єпископ з Турс сказав на Соборі: « Ми мусимо або силою вирвати Петрів Престол з рук італійців, або споганити його до такої міри, що кожному буде байдуже, де він знаходиться ».⁶³

Зрозуміла річ, що в такій атмосфері Собор не міг винести жадних хосенних і довготривалих реформ. Останньою спробою налагодження співпраці папи Євгена IV з Собором в Базель була справа єдності з греками, головна справа часу і місця майбутнього унійного Собору, але й у такій великій справі делегати не могли дійти до порозуміння між собою. Архiepіскоп Аллеманд з Арльсу, маючи за собою більшість делегатів, хотів його відбутися в Базель, Авіньоні або в якомусь місті князівства Савої. Кардинал Юлій Чезаріні, разом з іншими визначними Отцями, пропонував Удіне або Флоренцію з огляду на легший доступ грекам до тих місцевостей. І, як папа апробував пропозицію меншости, більшість опублікували 3 липня 1437 року т. зв. « Монітум », де взивали папу явитися особисто перед Собор. 18 вересня вони одержали відповідь папи, що виказувала повний неуспіх у Базель за останніх шість років, і тому папа переніс Собор до Феррари, запросивши туди всіх делегатів, бо вже і греки дали на те свою згоду. Папа буде там особисто і дасть відповідь на всі заторкнені в Базель справи.⁶⁴

З хвилиною опублікування тії булли наради в Базель тратили своє значення, тому делегати пробували зробити буллу неважною, а навіть грозили папі зложенням з уряду. Кардинал Чезаріні намагався їх опам'ятати, бо серед тії суматохи не можна було навіть обрати членів посольства до греків для переговорів у справі єднання, — але він не міг нічого вдіяти. Великий ентузіяст соборництва, Микола з Кузи, та інші визначні богослови, покинули Базель і упокорилися перед папою.

8 січня 1438 року кардинал-леґат Альберґетті відкрив унійний Собор у Феррарі при несподівано великому числі делегатів. 4 березня прибув туди візантійський імператор Іван VIII Палеолог та патріярх

⁶³ *Aeneas Sylvius Piccolomini, De rebus Basileae gestis stante vel dissoluto Concilio Commentarius, Romae, 1823; cf. Hejtele, p. 603.*

⁶⁴ *Hejtele, VII, pp. 650-51.*

Йосиф II з численною духовною і світською делегацією, що начисляла сімсот осіб.

Евген IV прибув до Феррари під кінець січня, а 15 лютого він екс-комунікував решту впертих делегатів, що ще сиділи в Базель. По прибутті греків папа скликав членів Собору на перед-соборову сесію до своєї приватної каплиці і там виложив своє становище до Базель та заохотив усіх Отців до щирої молитви і ревної праці для об'єднання Церкви, бо це вважав найважливішою справою майбутнього Собору.

Щойно 9 квітня 1438 року папа особисто відкрив Собор у місцевій катедрі при участі патріярха Йосифа II, імператора Івана VIII та його брата Дмитра; були там: митрополит Антоній з Гераклеї, протосінкел Григор Мамме з Олександрії; митрополит Марко Евгенік з Ефесу; митрополит Ісидор з Києва; він репрезентував також патріярха Антіохії; єпископ Діонисій із Сардів, він репрезентував патріярха Бруссаліму; митрополит Виссаріон з Нікеї; головний хартофілякс Балсамон; начальний еклезіярх Сиропульос і численні єпископи східних престолів.

Від Західньої Церкви були: папа Евген IV із своїми кардиналами і численними владиками із західніх країв. Із західніх учасників живу участь в дискусіях брали: кардинал Чезаріі і кардинал Альбертетті, архієпископ Андрей із Родосу, монах Іван Торквемада, Іван Рагуза, Тома Парентучеллі (згодом папа Микола V) та монах Амврозій Траверзори. Із східніх Отців живу участь в дискусіях брали: митр. Виссаріон з Нікеї, митр. Ісидор з Києва та митр. Марко Евгенік з Ефесу. Останній робив найбільші перешкоди поєднанню.⁶⁵

Завзяті богословські дискусії велися майже цілий рік над справами: навчання про походження Святого Духа, з яким був злучений додаток «і Сина» до символу віри; уживання прісного й квасного тіста в св. Літургії; навчання про чистилище та справа першенства папів у Вселенській Церкві. Дискусії над додатком «і Сина» велися на 15-ох зібраннях. Західні богослови не годилися викреслити його з символу віри, а східні не хотіли його прийняти, бо той додаток був зроблений без їх участі. Був час, що грецькі Отці готовилися відіздити додому, але їх умовляв імператор виждати терпеливо до кінця.

Папа рішився перенести Собор до Флоренції, найправдоподібніше, через брак матеріяльних засобів, бо сам папа жив на вигнанні, а Рим

⁶⁵ Voigt, G, Die Wiederbelebung, II, p. 118; cf. *Encyclopedia Britannica*, 1958, IX, pp. 181-82.

пограбували Вісконти і Колонни. Численна грецька делегація не лише приїхала в Італію папськими кораблями, але й була на повному вдержанні папи. Тому папа знайшовся в матеріальному клопоті. Довідавшись про те, флорентійці просили його перенести Собор до їх міста, пропонуючи йому свою матеріальну поміч.⁶⁶ Папа погодився на те і переніс Собор до Флоренції.

Таким чином 17-те зібрання, у Флоренції перше, відбулося в тимчасовій папській резиденції, 24 лютого 1439, а слідуючі дев'ять зібрань були присвячені справі навчання про походження Святого Духа. Була виготовлена слідувача формула: « Римська Церква визнає один принцип, одну причину Святого Духа, а нею є Бог-Отець. У походженні Святого Духа Бог-Син одержує свою участь від Бога-Отця і лише в такому зміслі Святий Дух походить від Отця, але походить також і від Сина ».

Одначе, така формула не вдоволяла всіх греків і деякі з них знову готовилися покидати Собор. В тому моменті митрополит Виссаріон з Нікеї виголосив свою богословську бесіду (13 і 14 квітня), в якій навів тексти св. Письма і свідчення Отців Східньої Церкви про походження Святого Духа, та про всі інші спірні справи, виказуючи, що між Сходом і Заходом нема суттєвих різниць в навчанні віри. Ця його бесіда зробила помітне враження на греків і по ній відбулася ще одна сесія, де всі ті справи були ще раз основно передискутовані.

Врешті, 3 червня 1439, греки погодилися на формулу, що Святий Дух походить від Отця і Сина, як від одного принципу (ἀρχῆ) і від однієї причини (αἰτία). Вони також не підносили застережень до уживання прісного тіста християнами латинського обряду та визнавали існування чистилища, але без прецизування, що в ньому є матеріальний вогонь. У справі примату папів у Христовій Церкві греки визнали всі права, які папи мали перед зірванням єдності в часах Михайла Керу-

⁶⁶ *Fromm, Th*, Krietische Beiträge zur Geschichte der Florentiner Kircheneinigung, Halle a. S., 1872, pp. 25 seq.

Як згадано, сам папа жив на вигнанні, а видатки були великі, напр. грецький імператор мав брати 30 флоренів у місяць, патріярх 25, деспот Дмитро 20; запрошені поіменно владики 4, а решта грецьких делегатів по 3 флорени. Упродовж трьох місяців папа мав заплатити грекам 46,733 флорени. Крім того, багато латинських Отців (к. 360) були на його удержанні, так що в квітні папа мусів позичити у Медичів з Флоренції 10.000 флоренів.

лярія 1054 року. Про всі ці справи папа писав у своїй славній буллі, якою проголошував світові поєднання Церкви.⁶⁷

Зі сторони Західньої Церкви акт поєднання підписав папа Євген IV, кардинали, примаси, архивєпископи, єпископи, разом 117 підписів. Від греків підписали: імператор; митрополит Антоній з Гераклеї, в імені своєму і патріярха Олександрії; митрополит Ісидор з Києва в імені

⁶⁷ *Eugenius IV PP*, «*Laetentur caeli*», Julii 6, 1439, de Unione Graecorum. (*De processione Spiritus Sancti*) «*In nomine igitur Sanctae Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus Sancti, hos sacro universalis approbante Florentino Concilio, diffinimus, ut haec fidei veritas ab omnibus Christianis credatur et suscipiatur, sicque omnes profiteantur, quod Spiritus Sanctus ex Patre et Filio aeternaliter est, et essentiam suam suumque esse subsistens habet ex Patre simul et Filio, et ex utroque aeternaliter tamquam ab uno principio et unica spiratione procedit; declarantes, quod id, quod sancti Doctores et Patres dicunt, ex Patre per Filium procedere Spiritum Sanctum, ad hanc intelligentiam tendit, ut per hoc significetur, Filium quoque esse secundum Graecos quidem causam, secundum Latinos vero principium subsistentiae Spiritus Sancti, sicut et Patrem. Et quoniam omnia, quae Patris sunt, Pater ipse unigenito Filio suo gignendo dedit, praeter esse Patrem, hoc ipsum quod Spiritus Sanctus procedit ex Filio, ipse Filius a Patre aeternaliter habet, a quo etiam aeternaliter genitus est. Diffinimus insuper, explicationem verborum illorum «*Filioque*» veritatis declarandae gratia, et imminente tunc necessitate, licite ac rationabiliter Symbolo fuisse appositam.*

Item in azymo sive fermentato pane triticeo corpus Christi veraciter confici; sacerdotisque in altero ipsum Domini corpus conficere debere, unumquemque scilicet iuxta suae Ecclesiae sive occidentalis sive orientalis consuetudinem.

(*De sorte defunctorum*) Item, si vere paenitentes in Dei caritate decesserint, antequam dignis paenitentiae fructibus de commissis satisfecerint et omissis, eorum animas poenis purgatoriis post mortem purgari: et ut a poenis huiusmodi releventur, prodesse eis fidelium vivorum suffragia. Missarum scilicet sacrificia, orationes et elemosynas, et alia pietatis officia, quae a fidelibus pro aliis fidelibus fieri consueverunt secundum Ecclesiae instituta. — Illorumque animas, qui post baptismum susceptum nullam omnino peccati maculam incurrerunt, illas etiam, quae post contractum peccati maculam, vel in suis corporibus, vel eisdem exutae corporibus, prout superius dictum est, sunt purgatae, in caelum vocari et intueri clare ipsum Deum trinum et unum, sicuti est, pro meritorum tamen diversitate alium alio perfectius. — Illorum autem animas, qui in actuali mortali peccato vel solo originali decedunt, mox in infernum descendere, poenis tamen disparibus puniendas.

(*Ordo sedium patriarch. et primatus Romanus*) Item diffinimus, sanctam Apostolicam Sedem, et Romanum Pontificem, in universum orbem tenere primatum, et ipsum Pontificem Romanum successorem esse beati Petri principis Apostolorum et verum Christi vicarium, totiusque Ecclesiae caput et omnium Christianorum patrem ac doctorem existere; et ipsi in beato Petro pascendi, regendi ac gubernandi universalem Ecclesiam a Domino nostro Iesu Christo plenam potestatem traditum esse; quemadmodum etiam in gestis oecumenicorum Conciliorum et in sacris canonibus continetur:

Renovantes insuper ordinem traditum in canonibus ceterorum venerabilium pa-

своєму і патріярха Антоніі; митрополит Дозитей Монембасіі в імени своєму і патріярха Єрусалиму; митрополит Доротей з Трапезунту; митр. Митрофан із Сизики; митр. Виссаріон з Нікеї; митр. Макарій з Нікомидії; митр. Методій з Лякедемону; митр. Доротей з Мітілени; митр. Ігнатій з Тирнави; митр. Дамян з Молдавії і Валахії; митр. Йосиф, із Амазії; митр. Натанал з Родосу й Островів; митр. Калікст з Достри; митр. Матій з Меленіки; митр. Геннадій з Гани; митр. Доситей з Драми; митр. Софрон з Анхіялу; великий кустос — сакрарій Теодор Ксантопульос; архидиякон і архівар Михайло Балсамон; великий екклезіярх Силвестер Сиропульос; диякон і перший оборонець Юрій Кападокс; єпископ Аврам із Суздаль; протепресвітер Костянтин з Молдавії; монах Мойсей та екклезіярх із св. Гори Афону; Доротей, Геронтій, Атанасій, Герман і Пахомій-архимандрити різних монастирів.⁶⁸

Як видно, підпису патріярха Йосифа II нема; він умер 10 червня, але перед своєю смертю написав декларацію, що визнає все те, що було схвалено на кінцевій сесії. Акту поєднання не підписав митрополит Марко Євгенік з Ефесу і ще один єпископ, які виїхали з Флоренції ще перед закінченням Собору.

Для проголошення єдності на Сході мав бути скликаний Генеральний Собор Східної Церкви в найближчій майбутності. На Заході ж папа Євген IV у дні 6 липня проголосив свою буллу « Хай радуються небеса » та зарядив благодарственні богослужби в цілій Церкві.⁶⁹ Таким чином, кількавікове роз'єднання Церкви було усунене і настала згода і любов між всіма членами Христового Містичного Тіла. Щоправда, це був лише початок і треба було ще вложити багато труду і праці, щоб цю єдність закріпити. Щасливі наслідки єдності далися відчувати на Заході, який жив ще під враженням недавньої схизми. Авторитет папів, захитаний в Констанці й Базель, був визнаний християнами універсальної Церкви, і це було ударом по західній схизмі.⁷⁰ По-друге,

triarcharum, ut patriarcha Constantinopolitanus secundus sit post sanctissimum Romanum Pontificem, tertius vero Alexandrinus, quartus autem Antiochenus, et quintus Hierosolymitanus, salvis videlicet privilegiis omnibus et iuribus eorum » (Denzinger, Enciridion Symbolorum, pp. 331-332).

⁶⁸ *Theiner-Miklosich*, Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum graecae et romanae, Vindobonae, 1872, pp. 46 seq; cf. *Hoffmann*, G, Documenta Concilii Florentini de Unione Orientalium, I, Romae, 1935, pp. 9 seq; cf. *Documenta Pont. Romanorum*, ed. Welykyj, I, pp. 113 seq.

⁶⁹ *Voigt*, p. 118; cf. *Raynaldi*, ad an. 1439, nr. 9.

⁷⁰ *Hergenröther*, II (1), p. 201, III, pp. 390 seq; cf. *Pastor*, I, p. 317.

церковне єднання в Флоренції виказало, що при добрій волі християн єдність Церкви може бути вдержана, а догматичні рішення Отців у Флоренції стали основою і нормою для довершення єдності поодиноких Східніх Церков з Петровим Престолом у Римі. І, саме, у цьому була велика історична вага Собору в Флоренції. 22 листопада того самого року до папи Євгена IV прибуло посольство від Вірменської Церкви, яка на основі ухвал у Флоренції приступила до єдності.⁷¹ 1443 року її слідами пішла Церква якобітів,⁷² як також несторіян і халдеїв,⁷³ а дещо згодом князь Степан із Боснії привів свою Церкву до єдності з Римом.⁷⁴ Усе це було благословенним наслідком Собору в Флоренції.

На весні 1442 року папа Євген IV переніс Собор до Риму і там відбулися ще дві сесії: 30 вересня 1444 року і 7 серпня 1445 року.⁷⁵ Згадаймо, що в грудні 1439 року папа іменував сімнадцять нових кардиналів, а між ними митрополита Ісидора з Києва, що був у дорозі на Україну, та митрополита Виссаріона з Нікеї.⁷⁶

Турецька небезпека й загроза Константинополеві мали вплив на рішення в Флоренції. Султан Мурад II затіснивав щораз сильніше перстень докруги міста, напр. 8 червня 1422 р. обляг його і лише бунт його брата Мустафи перервав цю облогу. Імператор Мануїл II, змучений життям, постригся в ченці, а Іван VIII зайняв його місце і довів до згоди в Флоренції, сподіючись помочі від Заходу. Папа Євген IV, додержуючи обітницю, з початку 1442 року звернувся до християнського світу в справі організації хрестового походу, одночасно жертвуючи на ту ціль п'яту частину всіх доходів Церковної держави. Він вислав кардинала Чезаріні на Угорщину для організації сухопутної армії, а Венеція одержала доручення бути в готовості до морського походу.⁷⁷ Навесні 1443 року угорсько-польський король, Володислав III Ягайлович

⁷¹ *Bullarium Romanum*, ed. Tomasetti, 1839-40, V, pp. 44 seq.

⁷² *Hefele*, VII, pp. 796 seq; cf. *Pichler*, A, Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident von den ersten Anfängen bis zur jüngsten Gegenwart, München, 1863-65, II, p. 493.

⁷³ *Raynaldi*, ad an. 1445, nr. 21-22.

⁷⁴ *Theiner*, Monumenta Slavorum meridionalium, Romae, 1863, I, pp. 388 seq.

⁷⁵ *Raynaldi*, loc. cit.

⁷⁶ *Ciacconius*, A, Vitae et Regesta Rom. Pontif. et S.R.E. Cardinalium, Romae, 1677, II, pp. 900 seq; cf. *Pastor*, I, p. 320.

⁷⁷ *Halecki*, O, The Crusade of Varna. A Discussion of Controversial Problems, New York, 1943, passim; cf. *Babinger*, F, Vom Amurath zu Amurath. Vor- und Nachspiel der Schlacht bei Varna, in *Oriens*, 3 (1950), pp. 229 seq; idem, Mehmed der Eroberer und seine Zeit, München, 1953.

та Іван Гуніяді, при участі сербського короля Юрія Бранковича вирушили в похід, якого душею був кардинал Чезаріні.

На жаль, митрополит Марко Євгенік з Ефесу в тому самому часі повів на Сході сильну агітацію за відкиненням згоди в Флоренції. Його піддержало східне монашество, так що на Соборі в Єрусалимі 1443 року церковна єдність знову була зірвана.

Тим часом, хрестоносці рушили на Балкани і по битві під Нішою, 3 листопада 1443, зайняли Софію, перейшли гірські хребти біля Златиці і там рішили заждати до весни. Султан Мурад II, що минулого року був побитий Юрієм Кастріотом, званим Сандербегом, тепер запропонував хрестоносцям десятилітній мир. У червні 1444 року дійшло до підписання перемиря в Адріанополі, що було затверджене в липні в Шегедині. На основі цього миру Волощина припадала Мадьярам, Болгарія туркам, а Сербія мала задержати самостійність. Обидві сторони зобов'язалися не переходити поза річку Дунай. Це нічим не помагало Константинополеві, тому мирові спротивився легат Чезаріні в переконанні, що султан, упоравшись з труднощами в Малій Азії, заатакує Європу. Хрестоносці зірвали мир і заатакували турків; але султан добре використав час передишки для скріплення своєї армії і тепер перекинув її в Європу двома шляхами: Чорним морем і Балканами.⁷⁸ Дотого серби, задовольвшись своєю самостійністю, не взяли участі в битві, так що хрестоносці в силі 30 тисяч мужви потерпіли поразку під містом Варною. Сам король Володислав III поляг на полі слави, а кардинал Чезаріні був убитий під час відвороту решток хрестоносців.⁷⁹

Ця трагічна подія дуже пригнобила папу, що був зайнятий ліквідацією решток схизми, бо екскомуніковані делегати в Базель обрали собі на антипапу Фелікса V, (князя Амадея із Савої) ще в листопаді 1439 року й досі він не схотів упокоритися, маючи піддержку князя Савої, князя Альберта з Баварії, короля Араґону та багато симпатиків у Польщі й Литві.

Між папою та королем Альфонсом з Араґону дійшло до угоди: папа погодився на адоптування Альфонса королевою Іванною II з Неаполя, тому вони відкликали своїх делегатів з Базель. За цим прикладом пішов деспот Медіоляну, і цим положення в Італії прояснилося, так що

⁷⁸ *Zinkeisen, F. M., Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Gotha, 1840-1854, I, pp. 607, 626; cf. Raynaldi, ad an. 1444, nr. 5.*

⁷⁹ *Halecki, From Florence To Brest, pp. 71 seq.*

папа міг вертатися до Риму. Уже по його повероті восени 1443 року йому підчинилася Шотляндія; а Німеччина, що від 1439 року заховувала неутралітет, тепер устами свого короля Фрідріха III визнала папу. Король, маючи за собою князя Пилипа з Бургундії, зложив в уряду впертих електорів, архієпископів Колонії і Тревесу, бо вони ще держали своїх делегатів в Базелі. Натомість решта електорів на з'їзді в Франкфурті навесні 1446 року жадали від папи визнання ухвал Собору в Базель, грозючи переходом на сторону його неприхильників. Папа вислав своїх легатів на їх другий Соїм восени того року і там вдалося відвернути загрозу нової схизми при допомозі здібного дипломата Енея Сільвіо, канцлера Фрідріха III. Таким чином більша часть Німеччини на публічній Консистерії в Римі в лютому 1447 року заявила папі свій послух.⁸⁰

Це сталося в хвилині, як великий папа Евген IV лежав на смертній постелі. Він умер 23 лютого 1447 року.

* * *

Заходи митрополита Григора Цамблака на Соборі в Констанці, як також старання грецької делегації під проводом ігумена Ісидора з монастиря св. Димитрія в Константинополі на Соборі в Базель були доброю психологічною підготовкою для майбутнього Собору в Флоренції, де дійшло до короткотривалої єдності Церкви. Це подекуди можна відчувати в літописах.⁸¹

Українські землі в тому часі знаходилися в стані кипіння, бо князі і населення завзято противилися національній і релігійній політиці короля Ягайла. Важним і мало відомим у нас був Конгрес європейських держав, що відбувся в січні 1429 року в Луцьку на Волині, осередку опозиції. На цьому Конгресі був присутний особисто « римський цісар німецького народу », водночас король Чехії й Угорщини, Зіґісмунд з Люксембурґу, як також король Ягайло. Були там присутні представники короля Данії-Швеції-Норвегії; німецького ордену хрестоносців; татарського хана; молдавського господаря, московського князя і візантійського імператора. У тій справі був також заінтересований англійський король.⁸²

⁸⁰ *Rohrbacher-Knöpfler, A*, *Universale Geschichte der katholischen Kirche*, Münster, 1833, XXIII, p. 215; cf. *Voigt*, pp. 346 seq.

⁸¹ *Ніконівський Список*, ПСРЛ, IX, ст. 233c f. *Tardeanu, L*, *Gregoire Camblak: Faux arguments d'une biographie*, in *Rev. des Etudes Slaves*, 22 (1946), pp. 46 seq.

⁸² *Halecki, O*, *From Florence*, p. 37; cf. *Prohaska, A*, *Krol Wladyslaw Jagiello*, Krakow, 1908, II, App. 1.

Темою нарад були загально-європейські справи, а головно організація оборони проти турків. Інтересно, що під час нарад цісар Зігисмунд для заспокоєння руських князівств та втягнення їх до тієї оборонної системи пропонував створити з них окрему державу, а для князя Витовта був готовий просити в папи королівської корони. На жаль, під впливом польських баронів Ягайло поставив великий спротив, бо лякався утратити українські землі.

І, хоч митр. Григор не домовився в Констанці ані не добився свого визнання патріархом, він своєю акцією вказав до чого змагали українські й білоруські єпархії. По його смерті 1419 року Київська Митрополія була якийсь час опорожнена, тому кандидат московського князя, Фотій, робив усякі старання, щоб підпорядкувати собі оті єпархії.

По смерті князя Витовта 1430 року його місце зайняв його брат Свитригайло, якого ще більше піддержали руські князівства. Він заключив союз з німецьким орденом хрестоносців і став закріпляти своє політичне становище, тому потребував повної піддержки ієрархії й духовенства. Він вислав до патріярха свого кандидата на митрополита, монаха Герасима із Смоленська. І патріярх Йосиф II висвятив його на Київську Митрополію і « всієї Русі ». Одначе, праця митрополита Герасима не йшли по лінії політики князя Свитригайла. Між ними дійшло до гострого конфлікту в наслідок якого митрополит був ув'язнений, засуджений і спалений на кострі в Вітебську 28 липня 1435 року. Цей трагічний і єдиний в історії Української Церкви факт розігрався на тлі громадянської культурної війни, спричиненої королем Ягайлом, що хотів скинути князя Свитригайла з великокняжого престолу.

Свитригайло наспілку з німецьким орденом розвинув широку дипломатичну акцію на терені Собору в Базель проти своїх братів Ягайла і Зігмунта, так що обидва останні були змушені вислати туди також і своїх делегатів. Ривалізація делегатів в Базель з папою Євгеном IV поставила Ягайла і його братів по стороні перших, в чому їх піддержав впливовий архієпископ Збігнєв Олесницький з Кракова та польська ієрархія. Це й було причиною, що Польща і Литва зірвали молитовне єднання з папою Євгеном IV і якийсь час були в схизмі.

По трагічній смерті митрополита Герасима патріярх Йосиф II знову відкинув старання єп. Йони з Рязані, кандидата князя Василя II Василевича на Київську митрополію, і висвятив для неї ігумена Ісидора з монастиря св. Димитрія в Константинополі. Ісидор походив з Монебасії в Морей й у часі своєї номінації мав титул єпископа Тессалоніки. Він і славний митрополит Виссаріон з Нікеї були людьми з близького оточення патріярха Йосифа II, що плекав ідею церковної єдности.

Уже до своєї номінації на Київську Митрополію ігумен Ісидор був добре ознайомлений зі слов'янською мовою та релігійно-національними стосунками на землях « поза гіперборейськими горами », як сам він висловлювався в Базель.

Митрополит Ісидор з'явився на Русі 1437 року, разом з імператорським амбасадором Гуделею,⁸³ що одержав завдання вплинути на Василя II прихилитися до загального змагання християн об'єднатися в одній Церкві. Московський літописець має таку записку: « Року 6945 (1437) прийшов з Царгороду митрополит Сидор у вівторок світлого тижня і великий князь прийняв його з честю, і був там цілий рік; він виявив бажання йти до Риму на VIII Собор. Вел. князь відмовляв його, посилаючи до нього людей, що йому не випадало йти на VIII Собор. Митрополит впирався, що всі краї мають явитися на Соборі, а йому одному не випадає стояти осторонь, коли всі латинські й грецькі землі зачнуть жити в православній єдності. І він не послухав князя та пішов у Рим, взявши з собою єп. Аврама з Суздаль і інших священників, своїх бояр та людей з руської землі, і виїхав в місяці вересні ».⁸⁴

Литовський князь Зигмунт не дозволив йому переїхати через свою територію, тому митрополит Ісидор поїхав окружною дорогою через Ригу і Любеку. Уже в Німеччині від довідався, що патріарх Йосиф II та імператор Іван VIII Палеолог зігнорували делегатів у Базель і поїхали до Феррари, куди папа Євген IV скликав Собор. Митрополит Ісидор був у Феррарі та в жовтні брав активну участь в богословських дискусіях і так став співтворцем церковного єднання, як уже згадано.

По проголошенні папської булли про поєднання Церкви на митрополита Ісидора спадав важкий обов'язок проголосити й закріпити це велике й боговгодне діло на теренах своєї розлогої митрополії. Для улегшення цього завдання і для піднесення його особистого престижу папа іменував його Апостольським Легатом « a latere » для Русі, Литви й Лівонії та 17 серпня 1439 року виставив йому пропускну грамоту для переїзду через чужі території до своєї митрополії,⁸⁵ а водночас дав йому письмо до Василя Василевича.⁸⁶ Передбачаючи труднощі, папа на-

⁸³ *Syropulos, Vera historia unionis non verae*, 3: 2; *cf. Amman*, *op. cit.*, p. 139; *пор. ПСРЛ*, IV, 208-209.

⁸⁴ *Літописний Список 1497 року*, ПСРЛ, XXVIII, ст. 101; *пор. Волод. Літопис*, ПСРЛ, XXX, ст. 133; *пор. Ніканорівський Літопис*, ПСРЛ, XXVII, ст. 271.

⁸⁵ *Harasiewicz, M., Annales Ecclesiae Ruthenae*, pp. 74 seq; *cf. Theiner*, *op. cit.*, II, nr. 56.

⁸⁶ *Ibidem*, II, pp. 41-42.

писав також письмо до імператора Івана VIII, щоб і він зі своєї сторони поміг митрополитові.⁸⁷

Уже в Венеції митрополит Ісидор довідався, що папа 18 грудня іменував його кардиналом Римської Церкви, там же втікли від нього монах Семен з Новгорода та Тома з Тверу. Кардинал Ісидор задержався трошки довше в Буді на Мадярщині й тут покинув його єп. Аврам зі Суздалі. Десь у тому часі молодий король Володислав III Ягайлович був обраний на угорського короля, а по вбивстві Зигмунта за його полонофільство литовсько-руськими князями на замку в Троках у березні 1440 року, його 13-літний брат Казимир став литовсько-руським князем.

З Буди кардинал Ісидор вислав своє важливе Пастирське Послання на Русь, де писав між іншим так: «Ісидор, Божою милістю архієпископ всієї Русі й Апостольський Легат «*a latere*» для Лівонії і Литви, кожному зокрема і всім мирянам, мир і благословення в Господі. Радуйтеся і веселіться сьогодні, бо Церкви Сходу й Заходу, давно роз'єднані і собі ворожі, через щире бажання вернули до древньої єдності, миру й любови. Прийміть же ви, християнські народи, латиняни і греки, всі ви, підчинені Церкві в Константинополі: Русь, Сербія і Волощина, і всі християни, цю святу єдність з душевною радістю і втіхою.

«Найперше, прошу вас ради Господа нашого Ісуса Христа, що нас поблагословив своєю благодаттю, щоб ви не відділялися від латинян, бо всі ви є слугами Господа нашого Ісуса Христа та охрещені в Його ім'я.

«І ви, народи латинського обряду, обніміте ж християн грецького обряду з тією самою любов'ю, бо ж усі ви є охрещені, а їх хрещення є таке саме як у Римській Церкві, і під цим зглядом ви не повинні мати жадного сумніву. — Як греки зайдуть у латинські краї, хай ідуть на латинські богослужби і віддають св. Евхаристії таку саму честь, як це чинять у своїх церквах; як також мають сповідатися і причащатися в латинських священиків. Це саме мають чинити латиняни в грецьких церквах: слухати св. Літургію і приймати достойно св. Евхаристію, бо в ній є присутний дійсно і правдиво Христос, дарма, що грецький священик освячує її на квашенім, а латинський на пріснім хлібі. Латиняни мають сповідатися перед грецькими священиками і приймати від них св. Причастя, бо обидва обряди є те саме, і так вирішив Собор у Флоренції на прилюдній сесії 6 липня 1439 Року Божого».⁸⁸

З Буди митрополит Ісидор пішов до Кракова, куди прибув 25 березня 1440 року й там прийняв його архієпископ Олесницький, що,

⁸⁷ *Documenta Pont. Romanorum*, ed. Welykyj, I, p. 121.

⁸⁸ *Harasiewicz*, loc. cit; cf. *Pelusz*, op. cit., I, p. 371.

як згадано, висів посередині між папою Євгеном IV і антипапою Феліксом V, бо від обох одержав був кардинальського капелюха. Він дав дозвіл митр. Ісидорові служити св. Літургію по-слов'янськи в його катедрі, як згадує про те хронікар Як Длугош в 4-тій главі своєї хроніки.

З Кракова митр. Ісидор пішов візитувати свої епархії і всюди проголошувати радісну новину про об'єднання цілої Церкви. У Перемишлі була тоді опорожнена катедра. Користаючи із заключення єдності в Флоренції, тамошний латинський владика захопив у своє посідання єпископський собор, думаючи, що відтепер будуть підлягати йому також і християни східнього обряду. На цей престол кардинал Ісидор висвятив згодом українського єпископа.

У травні 1440 року бачимо його у Львові, де прийняв його латинський архієпископ, Ян Зборовський, який також був в опозиції до папи Євгена IV. Звідси поїхав відвідувати Галич і Кам'янець на Поділлі, де його прийняв палатин Грицько Кирдієвич. Звідти переїхав до Холму і Белза. У Холмі з нагоди заключення єдності Церкви митрополит Ісидор опублікував грамоту-хартію на основі своїх повноважень від папи. В ній він стверджував, що Східня Церква має такі самі права як Західня. Там висвятив також єпископа, можна здогадуватися, що для Перемиської опорожненої епархії.

На відвідини східньо-українських і білоруських епархій митрополит Ісидор присвятив десять місяців: серпень 1440 — березень 1441 року. Тут вартим відмічення є те, що польський архієпископ Мацей з Вильні віднісся до нього вороже і не дозволив йому ані служити св. Літургії в Вильні ані проголошувати церковної єдності. Мацей був у схизмі з папою Євгеном IV й визнавав антипапу Фелікса V.

Тепер митрополит Ісидор рушив на Волинь до Берестя-Володимира та Луцька-Острога, де його радо прийняли, головню князь Федір Острозький, що як чернець умер згодом в Печерському монастирі в Києві. Волинь по трагічній смерті Зиґмунта знову підлягала Свитригайлові, аж доки проти нього видвигнув Ягайло князя Казимира.

Ще більшу прихильність він знайшов в Київського князя Олелька, який видав грамоту, 5 лютого 1441, якою признавав митрополитові Ісидорові всі давні права і привілеї на посілості Київської Митрополії.⁸⁹ Подібно прийняли його в Полоцьку і Смоленську. З останнього міста він нав'язав контакт з Новгородом і Псковом, що ще в тому часі були

⁸⁹ *Акти Историческіе*, Спб, 1841, I, ч. 259; *пор. Акти Зап. России*, Спб, 1846, I, ч. 42.

зовсім самостійними князівствами і були в тісних зв'язках з литовським князівством.

До Москви прибув кардинал Ісидор 19 березня 1441 року і про те говорять московські літописці так: «Року 6948 навесні вернувся митрополит Сидор з Риму і ніс перед собою «криж», кажучи: «Ми, Східня Церква, об'єдналися із Західньою, і так хотів єднати православних з латинством. Та не допустив Господь Бог одному вовкові погубити численне множество православних овець і прийняти його безуміє. Він бо прийшов у Москву в 3 неділю Посту і під час богослужби того дня казав: «вє первихь помяні, Господи, папу Римского». Великий князь, почувши це, а з ним всі єпископи присутні в Москві і велике число православних християн і багато знавців божественної науки, видалося їм це богомерзким призивати ім'я папи на нашій землі і на нашій богослужбі, перший раз від її хрещення. І так сказавши Сидорові, схопили його в хрестопоклонну середу і замкнули в Чудському монастирі, де він просидів рік».⁹⁰

15 вересня 1442 року дано митрополитові можливість нишком вийти з тюрми й піти до Твері, де князь Борис ув'язнив його також, але й звідти він нишком вийшов на Литву. Там 15-літний Казимир, будучи під повним впливом згаданого архієпископа Мацея, втретє замкнув його в тюрму. Про це довідуємося із фрагментів листа папи Євгена IV з 1442 року, де він домагався звільнити кардинала Ісидора й у наслідок цього йому було дозволено виїхати в Італію. Треба тільки жалувати, що він по стільки невдачах і важких переживаннях не задержався в Києві, де виказали йому велику прихильність.

Подорожі в Італію митр. Ісидор ще раз вступив до Буди й мав зустріч з молодим королем Володиславом III, який приготувався тоді до хрестового походу проти турків і до оборони Константинополя. Йому вдалося вєднати дуже важливу грамоту-хартію від 22 березня 1443 року, що мала велике значення в майбутньому. Інтересно, що на грамоті є підпис палатина Грицька Кирдієвича з Поділля, який був дорадником молодого короля. У тій хартії король поклав «Церкву Русинів» нарівні з Римською Церквою, бо «єдности бажали наші батьки і наш нарід, як видно з булли папи Євгена... Владики, прелати, клір і всі руські церковні люди мають мати ті самі свободи і права (як і латинські) і мають заховувати свої звичаї; уважаються нетикальними, як і римокатолицькі духовні, і їм гарантується свобідне виконування їх звання згід-

⁹⁰ *Московські літописи*, гл. нота 84.

но зі східнім обрядом. Король гарантує їм повне право пожиткувати всім майном, яке посідають від непам'ятних часів.⁹¹

Виєднавши цю хартію, кардинал Ісидор поїхав в Італію і в липні застав папу в Сієні та одержав від нього кардинальського капелюха. Туди наспіла вістка про смерть патр. Митрофана, 1 серпня 1443, тому папа вислав кардинала Ісидора до Константинополя, бо клопотався долею церковного єднання, а при тому передав листа до імператора, щоб він допоміг кардиналові Ісидорові дістатися на Русь і засісти в своїй митрополії, в дійсній Київській Митрополії, а не в її колоніальних північних єпархіях, де його не прийняли й ув'язнили.

З огляду на те, що в сучасних пам'ятниках на Русі-Україні не заховалася пряма вістка про його побут у Києві чи Новгородку, дехто думає, що він міг на Русь не поїхати (напр. Галецький). Однак, переважна думка, що він там був, бо й папа писав до нього, 11 червня 1445, заохочуючи до видержання в праці для єдності, і на той час припадає висвята єпископа або навіть двох. Ця справа досі була відкритою в науці. Дослідники Ойбель і Амман, а недавно кардинал Йосиф Сліпий, наслідник кардинала Ісидора на Києво-Галицькому престолі, вповні цю думку піддержали.⁹²

⁹¹ *Monumenta Ucrainae Historica*, coll. Metropolita A. Septytskyj, Romae, 1964, I, pp. 3-5; *пор. Бучинський, Б*, Студії з історії церковної Унії, ЗНТШ, Львів, 85, ст. 21 сл.

⁹² Йосиф Архiepіскоп-Митрополит (Сліпий), Творче обличчя і гріб Київського Митрополита і Царгородського патріярха кардинала Ісидора, «Богословія», Рим, 1964, ст. 1-23; *cf. Amman*, p. 144; *cf. Eubel*, C, HierarcSia medii aevi Münster, 1914, éé, p. 28; *пор. Карташев*, цит. праця, I, ст. 349 і слід., оповідаючи про участь митрополита Ісидора на Соборі в Феррарі-Флоренції, має його за зрадника «православ'ю», а при тому оповідає, як-то хитро папа Євген IV усе це придумав. Карташев каже: «Папа, що удержував (греків), почав обтинати їм видачу харчів і, врешті, зовсім перестали їх видавати. У січні 1439 року Собор був перенесений до Флоренції. Там при допомозі багатих людей, греки одержали свої пайки, але через репресію вони знову були здержані. Не бачачи кінця догматичним диспутам, в яких одна сторона вимагала уступок від другої, папа дав грекам до вибору: або прийняти до Пасхи, 5 квітня, усе латинське навчання віри, або забиратися додому. Пущено було в рух навіть золото. Нещасні греки захиталися. Найбільш податливих з них взивано до папи і вони вертались звідти чемпіонами унії. Відступство зачали «русский» митрополит Ісидор і нікейський Виссаріон. Вони прихилили до уступок цісаря і вмираючого патріярха Йосифа... Потім дорогою штучок і репресій були змушені до унії інші грецькі ієрархи, крім Марка в Ефесу. 5 липня 1439 року вони підписались під актом унії, за їх власними словами «зі стоном і сльозами на дні серця».

За свою «зраду» православ'ю, каже Карташев, митрополит Ісидор ще перед виїздом на Русь був іменованій кардиналом-пресвітером та легатом а лятере. Як видно, Карташев п'ятсот років по закінченню Собору в Флоренції не може говорити

Крім висвячення єпископів для Перемишля і Володимира в 1445-1447 роках, він висвятив також митрополита Йоахима для Молдавії й Галича в 1449—51 р. Польський король Казимир, коронований 1447 року, мусів поборювати бунт князя Михайла, сина замордованого князя Зиґмунта, якого знову попірали українські князі Волині й Поділля. Це напружене й непевне положення всередині держави використав єп. Йона з Рязані, якого Синод московських єпископів обрав у грудні 1448 року на московського митрополита. Він зірвав єдність з Києвом і Константинополем і перший раз в історії Церкви на Сході Європи Москва урядовим актом відділила себе від єдності з Вселенською Церквою. Йона зачав старання для перебрання південних єпархій. Щогірше, архієпископ Мацей і король Казимир видали йому таку грамоту, і довідуємося, що Йона домагався також Галичини.⁹³

Трапився історичний парадокс: ультра-католицька Польща і з нею Литва пішли в схизму з папою і піддержали Москву в її змаганнях до створення в себе «Третього Риму» та збудили в неї імперіялістичні амбіції, яких жертвою скоро впали Новгород, Псков і Твер, а згодом і південні території. До такого великого засліплення довела коротковора політика людей, навіть у рясах, які всякими способами й засобами не допускали українських і білоруських громадян до повної рівноправності в спільній державі.

про нього спокійно й об'єктивно, а послуговується свідомо неправдою, бо годі допускати, щоб він не знав історичних фактів. За ним змагання до християнської єдності це «зрада православ'ю» і немов би якийсь великий злочин; він, незначні і маловажні справи сьогодні, роздуває до догматичних розмірів і вважає їх за... причину осудження. Тим часом, навіть найважливіша колись справа додатку слів «і Сина» до символу віри на Заході сьогодні вже перерішена й папа дозволяє східнім християнам пропускати його в символі віри. Бачимо, що москалі й досі противляться єдності християн, намагаючись оправдати своїх предків за її зірвання по Соборі в Флоренції. Скажемо тут, що ціла книга Карташева повна таких недосказань, перекручень та обвинувачень у сторону «папистичних уніятів» з «Южної Росії» або Малоросії.

⁹³ *Акти Зап. Рос.*, I, ч. 50, 51; Пам'ятники древне-русс. канонич. права, I, ч. 66, 67; О. Галецький, в цитованій нами англо-мовній праці п. з. Від Флоренції до Берестя, наводить нові аргументи і намагається доказати, що знищення церковної єдності 15-16 ст. в польсько-литовсько-руській державі сталося в наслідок дуже пекучих державних рацій. Аргументація Галецького нас не переконала, бо зі сторінок історичних документів промовляє до нас сильною мовою історична дійсність: Унію, dokonану в часах папи Євгена IV в Флоренції, знищила на українських землях католицька адміністрація комонвелту при повній піддержці розполітикованої польської, латинської ієрархії, що гляділа на те велике діло очима вузького шовінізму, не вмючи належно оцінити великого історичного моменту. В ході цієї праці не раз про те переконаємося.

ТРЕТІЙ РОЗДІЛ

ПАПИ В ДОБІ РЕНЕСАНСУ

Занадто самолюбна політика деяких володарів витискала з європейської спільноти народів християнські ідеї, що мали універсальне значення і нормували співжиття держав. Ми бачили, що наслідком тієї девалюації християнських ідей було перенесення осідку папів з Риму до Авіньону. І це завдало Церкві глибоку рану та підірвало авторитет Петрових наслідників.

Авіньонська неволя папів закінчилася не лише в наслідок загального натиску християн Заходу, але також завдяки великодушному становищу тих французьких духовних, що бачили сумні наслідки тієї неволі й щиро бажали направити завдану Церкві кривду.

Не підлягає сумніву, що Собори в Пізі, Констанці й Базель, які довели до дуже серйозної схизми на Заході, були невмолимим наслідком тієї девалюації християнських цінностей. І треба щиро жаліти, що все це діялося в рідкому історичному моменті, який давав добру нагоду до засипання вікової прірви між Сходом і Заходом.

Безсумнівно, Собор у Феррарі-Флоренції належить до найсвітліших моментів універсальної Церкви, на який ждали довгі покоління. Розсварені східні й західні християни засіли до одного стола, щоб направити помилки своїх батьків. І цей Собор виказав, що добра воля з обох сторін може довести до взаємного порозуміння, яке ще недавно видавалося зовсім неможливим. Безпосередня користь з того великого діла була велика. Через єдність у Флоренції зліквідовано західню схизму, повернено Церкві мир, а папам їх давній авторитет.

На жаль, не всі християнські мужі й народи належно зрозуміли цей великий історичний момент, а деякі з них поклали свої амбіції вище добра універсальної Церкви. І, мабуть, найбільш класичним прикладом такого нерозуміння і самолюбства було становище латинських ієрархів польсько-литовсько-руської держави, яке спаралізувало акцію митрополита Ісидора на терені Київської митрополії. Подібним, але дещо відмінним було становище ієрархії в деяких західніх краях, і че-

рез те праця великого папи Євгена IV та його безпосередніх наслідників не могла бути такою успішною, як вони цього бажали.

З тих самих причин голоси папів, що накликували до організації оборони перед турецькою навалою, яка затіснявала щораз більше перстень довкруги Константинополя, — не мали бажаного наслідку. Завиви папів були «голосом вопіючого в пустині», тому й не диво, що дійшло до трагічного упадку того старовинного осередку християнської культури і цивілізації.

На жаль, і по цій великій трагедії не перевелася опозиція проти папів, і це в великій мірі спиняло задумані ними й конечні реформи Церкви.

Крім того, модним став гуманізм, але не в найкращому значенні цього слова. Світські люди і церковні достойники, захоплені розвитком наук і штук, клали їх вище духового, вічного добра. Велика опіка над поганськими пам'ятниками старовини перемінилася на Заході в хворобливу манію, дарма, що в тих пам'ятках часто-густо були кличі противні християнським принципам. На невеселі наслідки тієї манії не треба було довго ждати. У світі розпаношилася неморальність, а Церква і Петрів Престол знову стали предметом розгри між поодинокими володарями, що хотіли мати в Римі своїх людей, які дбали б про їх особисті інтереси більше, як про добро Церкви. Такий стан підготував підґрунтя для єретичних рухів, які довели до нової ще грізнішої схизми, що до основ потрясла Церквою на довгі сторіччя.

206. *Микола V (1447—1455).*

Тома Парентучеллі уродився в Сарцано, Італія, в 1397 році. Він був сином лікаря, але вже замолоду залишився круглим сиротою, тому не міг продовжати своїх студій у Болонії й прийняв посаду вчителя при двох родинах, Строцці та Альтіцці в Флоренції.¹ Там він увійшов у близький контакт з визначними гуманістами та заприятелював з ними. 1419 року він вернувся до Болонії і за три роки покінчив богословські студії та вступив на службу єпископа Альберґатті, що поставив його в сан пресвітера. Ставши священником, о. Тома через двадцять років продовжав свої студії над старовиною і прибирав чимало цінних манускриптів, з яких деякі заховалися досьогодні з його власноручними завва-

¹ *Sforza, G., Ricerche su Nicolo V. La patria, la famiglia e la giovinezza di Nicolo V, Lucca, 1884, pp. 21, 48.*

гами. Незвичайно глибоке знання східної патристики він використав в диспутах з греками в часі Собору в Флоренції, де відіграв важливу роль та причинився до його успішного закінчення. Згодом о. Тома їздив із своїм єпископом до Франції, а по його смерті став його наслідником. Папа Євген IV посилав єпископа Тому в різних місцях до Італії й Німеччини, а за сумлінне й успішне виконання цих завдань він був наділений кардинальським капелюхом взимку 1446 року.

У хвилині смерті Євгена IV король Альфонс з Неаполя стояв табором біля Тіволі з наміром загарбати деякі міста Церковної держави; тому провідник республіканців в Римі, Степан Паркаро, публічно заатакував папського віцекамерленга, який спровадив до Риму військо для охорони кардиналів, що 14 березня 1447 року зібралися в конвенті домініканців при Санта Марія «сопра Мінерва» на конкляв для вибору нового папи. Уранці 6 березня 1447 року кардинал Тома Парентучеллі був обраний на папу і прийняв ім'я, Микола V. Ще до коронації папи надії схизматиків знову віджили, а антипапа Фелікс V завіззав папу-електа явитися перед його судом.

Папа Микола V не мав сильного здоров'я; він був малий ростом, мав гострі черти обличчя, чорні проникаючі очі і могутній голос, отже досконалий тип професора. Він мав живий, нетерпеливий рвучкий темперамент; усе робив скоро й точно, тому того самого вимагав від других, а головню хотів, щоб вони скоро й уважно слідували за його думками.

Микола V, як видно, був контрастом до свого спокійного й мовчазного попередника, говорив дуже скоро й багато, а при тому ненавидів удавання чи нещирости. Він був для всіх привітний, чемний і завжди веселий. Часто показувався народові й уділяв аудієнцій в усіх порах дня. Слугами на папському дворі були переважно німці й французи, бо, як папа казав, вони більше зосереджували свою увагу при всяких працях ніж італійці.

Трапеза Миколи V була невибаглива й уміркована, він любив вино з водою. Краці вина він ховав в пивницях для гостей з Німеччини, Франції й Англії, з якими запізнався під час своїх подорожей, а тепер щедро приймав їх у Римі.

Папа мав добру пам'ять, скоро сприймав речі і мав добрий дар мови, але його бистрий ум, що насолоджувався в літературних творах старовини, не виявив продуктивної сили. Він мав великий талант збирати, порядкувати і видавати, а не писав нічого оригінального.

Микола V цинив мир понад усе й дуже лякався війни. Еней Силвій Піккольоміні (згодом Пій II) писав, що Микола V від своєї моло-

дості займався вільними науками, напр. знав добре філософію, історію, поезію, космографію і богослов'я; він дуже добре орієнтувався в канонічному праві, а навіть розумівся на медицині.² Цей учений папа був основником славної сьогодні на весь світ Ватиканської Бібліотеки.

Новий папа своїм лагідним поступованням переміг початкові труднощі. Його коронація відбулася 19 березня перед базилікою св. Петра, в якій взяли участь амбасадори різних країв та сповнили обов'язок послулу зглядом нього. У червні 1447 року французький король Карло VII скликав Синод до Бурже, куди запрошено рештки делегатів з Базель, напр. князя Савої, та німецьких електорів з Кельну, Тревеса, Палатинату і Саксонії. Цей Синод виповів послух антипапі й визнав папу Миколу V, але одночасно висунув до нього домагання скликати інший Собор.³

Для замирення Німеччини король Фрідріх III скликав подібний Синод до Ашафенбургу й у ньому взяв участь папський легат, Микола з Кузи. У висліді король опублікував едикта, що взивав усіх до послулу папі. Для прикладу, король особисто зложив «обедієнцію» під час богослужби в соборі св. Степана в Відні, і це саме вчинили професори Віденського університету. На другий рік між папою і Німеччиною був заключений конкордат, що замирив край, а князі й електори поволі заводили його постанови на своїх територіях.⁴

Собор у Базель був зліквідований, а король загрозив містові інтердиктом, так що невеличка горстка впертих делегатів мусіла перенестися до Льозанні 25 червня 1448 року. Єпископ Базеля упокорився перед папою і був залишений на своєму місці. Так лагідно поступив папа з людьми, що накоїли стільки неспокою і лиха на Заході.⁵

Французький король вплинув на антипапу зрезиґнувати, а папа відкликав усі дотеперішні рішення своїх попередників проти нього й проти Собору в Базель. Врешті, антипапа Фелікс зрезиґнував в Льозанні, а його «Собор» визнав Миколу V своїм законним папою і розв'язався.⁶

Епілогом тієї першої грізної схизми на Заході були три папські конституції від 1449 року: а) перша відкликала всі карі на учасників

² Voigt, G, Silvio de Piccolomini als Papst Pius der Zweite und sein Zeitalter. Berlin, 1880-81, I, p. 400; cf. Muratori, RI, SS, III (2) pp. 892 seq; cf. Hergenröther, op. cit., II (1), p. 120; cf. Mansi, XXXI, p. 189; cf. Pastor, II, pp. 19 seq.

³ Hefele, op. cit., VII, pp. 837-38.

⁴ Raynaldi, ad an. 1447, nr. 17; cf. Phillips, III, p. 329.

⁵ Nicolai V PP., Ep. 13 Julii 1448.

⁶ Raynaldi, ad an. 1449, nr. 3, 4, 6.

Собору в Базель; б) друга потверджувала всі номінації, зроблені тим Собором і антипапою; в) а третя привертала всім уряди, втрачені під час схизми. Західнім християнам ще раз стало ясным, що Собор в Базель, замість сподіваних реформ, ширив схизму, замішання й анархію в Церкві. Вони переконалися, що первісний монархічний лад у Церкві, установлений Христом був єдиною і найкращою формою її організації, бо був запорукою єдності, порядку й любови всіх християн.⁷

В обороні першенства папів у Церкві були написані цінні твори, напр. « Сумма проти ворогів Церкви і примату » автора Івана Торквемади, що своєю аргументацією мала великий вплив аж до XVIII ст. Інший еспанець, Родерик Санкцій де Аревалльо, амбасадор Альфонса при дворі Фрідріха III, в своєму творі присвяченім папі Миколі V, виказав безцільність і шкідливість схизматицького парляментаризму в Базель. Також славний проповідник, св. Іван Капістран, написав цінний твір « Про авторитет Церкви ».⁸

Привернення миру Церкві стало доброю нагодою до проголошення Ювілейного 1450 року. Папа надав відпуст кар дочасних усім, хто відвідає Рим, відповіється там та відвідає чотири головні собори: св. Петра, св. Павла, св. Івана і Богородиці « Більшої ». Торжества зачалися в Різдво Христове при великому здвізі паломників, що спішили відвідати гроби Апостолів, так що вже вперших днях по відкритті в місті вичерпалися всі харчові засоби і треба їх було спроваджувати на скору руку.⁹

У час торжеств відбулася канонізація св. Вернарда з Сієни, яку розпочав був ще папа Євген IV. На жаль, в середині літа в Римі вибухла пошесть, через яку вмерло багато людей в місті й подорозі додому. У Римі й Італії настала велика паніка й люди зачали виходити з міста, а сам папа виїхав до фортеці Фабіяно. З приходом зими все притихло і знову приходили паломники. 19 грудня того року сталося нещастя: на мості біля фортеці св. Ангела счинилася паніка й коло двісті людей утопилися в Тибрі, тому папа зарядив усунути цілий ряд домів,

⁷ *Mansi*, XXIX, pp. 228 seq; cf. *Pastor*, II, pp. 43 seq; cf. *Wattenbach*, *W*, Geschichte des römischen Papstthums. Vorträge, Berlin, 1876, p. 281.

⁸ *Pichler*, *H*, von, op. cit., I, pp. 253 seq; cf. *Langhorst*, *A*, in *Stimmen aus Maria-lach*, 2 (1879), pp. 447 seq; cf. *Rodericus de Arevalo*, *Contra Basilienses et de sedando schismate*, in *Pastor*, II, p. 53.

⁹ *Nicolai V PP.*, Ep., in *Raynaldi*, *Annales*, ad an. 1449, nr. 15.

положених між мостом і собором св. Петра, щоб не допустити до подібного нещастя в майбутньому.¹⁰

Ювілейний Рік був доброю нагодою вислати легатів у різні краї для переведення реформ на місцях, напр. у Франції трудився кардинал Естутвил, в Німеччині й Данії кардинал Микола з Кузи, візитуючи церкви і монастирі та відбуваючи реформаторські Синоди.

На початку 1452 року до Італії прибув король Фрідріх III і по зложенні присяги на пошану Апостольської Столиці в Римі був прийнятий папою і коронований на цесаря в соборі св. Петра.

* * *

Згідно з ухвалою Собору в Флоренції єдність Церкви мала бути проголошена на Сході на Генеральному Соборі цілої Східньої Церкви та впроваджена в практику. Одначе, митрополит Марко Евгенік з Ефесу та Силвестер Сиропульос, що не були прихильниками церковної єдності з Римом, розвинули проти неї широку агітацію, а останній написав працю п. з. «Правдива історія неправдивої унії». За ним пішов Геннадій та інші богослови, видвигаючи грецький національний мотив, немов би визнання примату папи в Церкві обиджало національні почування греків, і так розпочалася нова контрверсія на Сході.¹¹

В обороні єдності, крім митрополитів Виссаріона й Ісидора, виступили ще протосінкел Григор, архієпископ Андрей з Родосу та єпископ Йосиф з Метони. Одначе, до душі нижчого клиру й невченого простолюддя промовляли національні кличі неприхильників єдності більше, як догматична аргументація її оборонців, яких скоро зачали називати на Сході «азимітами», а навіть уважати зрадниками грецького народу. І тепер деякі грецькі делегати, що підписали акт поєднання в Флоренції, зачали свої підписи публічно відкликати.¹²

Новообраний патріярх Митрофан II (1440—1443) виступив в обороні церковної єдності, але патріярхи Олександрії, Антіохії та Єрусалиму внесли проти нього зажалення до імператора з погрозою, що вик-

¹⁰ *Acta SS.*, Mai, IV, pp. 719, 745, 774; *cf. Vitorelli, A.*, *Historia dei giubilei pontificii celebrati nei tempi di Bonifazio VIII*, Roma, 1625; *cf. Reumont, A.*, *Die kleine historische Schriften*, Gotha, 1882, pp. 70 seq; *cf. Voigt, J.*, *Stimmen aus Rom über den päpstlichen Hof in Fünfzehnten Jahrhundert* (in *Raumers Hist. Taschenbuch*), Leipzig, 1833, pp. 44 seq.

¹¹ *Hefele*, *Die temporäre Wiedervereinigung der griechischen mit der lateinischen Kirche* (in *Quartalschr.*), Tübingen, 30, 1848, pp. 179 seq.

¹² *Ibidem*, p. 197.

реслять його ім'я з диптихів у своїх церквах, як він не усуне з посад усіх духовних, що визнають церковну єдність з Римом.

Вартим підкреслення є факт, що все це діялося в часі хрестового походу та трагічної битви під Варною, по якій турки спрямували всі свої сили на Константинопіль і Балкани. Папа, мимо сумних вісток про агітацію проти єдності, заохочував усі до чинної оборони проти турків. По програній битві Івана Гуніяді на Косовім полі 1448 року папа спеціальною буллою завізвав усі народи до здержання наступу турків, помагати лицарям св. Івана на Родосі та проголосив відпуст борцям таких держав: Франції, Польщі, Арагонії, Швеції, Норвегії, Англії, Шотляндії, Кастилії, Португалії та Італії. Папа віддав половину всіх доходів з Франції королеві Кипру для направи твердині в Накосії. І мимо всіх тих старань папи, греки вели проти нього ворожу пропаганду.

Восени 1448 року умер імператор Іван VIII, а його наслідником став Костянтин XI Палеолог (1449—1453), який бачив велику загрозу і вислав до папи своїх амбасадорів з листом, де оправдував нездійснення ухвал Собору в Флоренції великим спротивом народу, і просив його прислати поміч для оборони столиці проти напору турків. 11 жовтня 1451 року папа відповів довгим листом, але говорив про виповнення ухвал Собору, що їх прийняли на себе добровільно патріарх, імператор і церковні ієрархи.

Папа мав великі труднощі в організації тієї помочі, бо саме в тому часі Альфонс з Арагону робив пляни, щоб самому зайняти Константинопіль. Дуже імовірно, що в наслідок листа папи імператор рішився проголосити церковну єдність з Римом на цілій території своєї держави, не зважаючи на сильну агітацію чернецтва й нижчого духовенства. 12 грудня 1452 року, кардинал Ісидор в ролі особистого легата папи відслужив св. Літургію в св. Софії в Константинополі, під час якої формально проголосив церковну єдність.¹³

Рік передтим умер султан Мурад II, а його наслідником став енергійний Мохаммед II, що постановив здобути Константинопіль за всяку ціну. Одначе, виконання цього пляну припізнив його спір з князем Караманії, тому він відкликав уже назначений напад на острів Кипр, який мав стати базою для операцій проти Константинополя. Це його рішення греки зрозуміли як слабкість і вислали до нього своїх амбасадорів з домаганням подвоїти платню для його небожа, Урчана, що був під

¹³ *Raynaldi*, ad an. 1451, nr. 1, 2, 10.

опікою греків в Константинополі, грозячи йому, що в випадку відмови вони готові проголосити Урчана султаном. Цим своїм кроком греки змусили султана приспішити приготування для зайняття Константинополя. Султан переїхав із своїм двором до Адріянополя, щоб звідти особисто доглядати всіх справ і приготувань для здобуття Константинополя.

Він, перш за все, казав збудувати твердиню над Босфором, щоб перервати морську сполуку столиці з околицями Чорного моря,¹⁴ яке було єдиною животною артерією завмираючої імперії. Імператор протестував проти такого порушення міжнародного права, але відповіддю на цей протест було формальне виповідження війни грекам у червні 1452 року, при чому султан казав стягти голови грецьким амбасадорам. Тепер обидві сторони готовилися до останньої битви, тому поміч із Заходу була дуже потрібна. На жаль, агітація грецького кліру проти церковного об'єднання та гонення його прихильників, про що вістки доходили на Захід, вплинули некорисно на старання папи організувати грекам поміч, про що він згадував у листі до імператора Костянтина XI. Папа вислав у травні 1452 року кардинала Ісидора до Константинополя, разом з архієпископом Ленардом з Мітелени та невеличким відділом війська для їх охорони під час подорожі.¹⁵ І, як уже згадано, він у грудні того року відслужив в св. Софії богослужбу в наміренні папи та за переслідуваного і засланого патріярха Григора Мамме, який боронив церковну єдність. Населення Константинополя поставилося байдуже, а подекуди вороже до заходів Ісидора. Нижче духовенство скликало свій Синод і на ньому анатемізувало всіх прихильників церковної єдності та звернулося із маніфестом до всіх греків, щоб вони навіть у небезпеці смерті не приймали св. Тайн від прихильних єдності духовних. В наслідок тієї акції Синоду розагітовані миряни зачали викликати своїх католицьких єпископів і священників, а грецькі моряки піли « на знищення папи і його слуг ».¹⁶

Про цю нездорову атмосферу в грецькій столиці напередодні її облоги турками свідчить обставина, що великий логотет, Лука Нотарас, заявив публічно, що бажає радніше бачити в Константинополі турецький турбан, як латинську мітру. Ясно, що в такій ситуації на Заході не можна було знайти багато охочих умирати в обороні греків. Крім папи Ми-

¹⁴ *Mordtmann, A., D.*, Belagerung und Eroberung Konstantinopels durch die Türken im Jahre 1453, Stuttgart-Augsburg, 1858' p. 21.

¹⁵ *Raynaldi*, ad an. 1453, nr. 2; cf. *Mordtmann*, p. 21.

¹⁶ *Döllinger, J.*, Kirche und Kirchenstaat. Historisch-politische Betrachtungen, München, 1861, pp. 9 seq.

коли V, Генуї та Венеції, Захід був глухий на заклики Костянтина XI. Дотого, дві останні республіки були готові дати поміч грекам, але із самолюбних спонук, бо їх великому майну в тих околицях загрожували турки. Венеція назначила свій похід на 7 травня 1453 року, а папа вислав малий загін для скріплення залоги в Галаті, обіцяючи подбати про більшу поміч. Він казав архієпископові Рагузі та Якову Венієро їхати з фльою до Неаполя, Генуї й Венеції на грецькі води біля Константинополя. На жаль, ця поміч не наспіла на час, бо події розвинулися блискавичним темпом.¹⁷

23 березня 1453 року султан з'явився особисто під Константинополем на чолі своєї великої армії, що начислювала коло 160 тисяч мужви. Імператор замкнувся в мурах міста, маючи до диспозиції 1.973 греків та коло 2.000 західніх християн, а в тому 700 генув'ян під командою Джустініяні. Битва зачалася 7 квітня: турецькі гармати, 14 легші й 12 важкі, безперервно бомбардували місто. Залога боронилася героїськи; їй у підмогу прийшли латинські колоністи під командою Каталяна з Пери, а один німецький інженер дуже успішно командував гарматним вогнем проти турків.

Очевидці оповідали, що під час боїв більшість населення столиці прислухувалися до різних «процтв» монахів та товпилися в церквах, молячи в сльозах Пресвяту Богородицю рятувати місто. «Усі вони — каже один дослідник тієї доби — публічно визнавали свої гріхи, крім гріха боязкості, непростимого гріха нації, що затратила відчуття християнської солідарности».¹⁸

Небагато поміг особистий приклад великого геройства останнього візантійського імператора, Костянтина XI Палеолога. Горстка одчайдушних оборонців не могла заступити безмежної байдужности загалу проти масової атаки яничарів, що зачалася насвітанку 29 травня 1453 року. І, як у важному моменті битви був важко ранений Джустініяні, між оборонцями настало замішання й тоді турки вдерлися до міста. В рукопашній боротьбі згинув геройський імператор, а митрополит Ісидор попав у полон, але переодягнувшись в цивільну одежу одного вбитого грека, на якого трупа надягнув свої кардинальські ризи, змілив чуйність турків і разом з тисячами полонених був проданий у неволю.

«І, якби так до них ангел з неба зійшов — писав грецький істо-

¹⁷ *Kayser, Fr.*, Papst Nicolaus V (1447-1455) und Vordringen der Türken (in Hist. Jahrbuch), 6, 1885, München, pp. 208, 223.

¹⁸ *Weiss, J. B.*, Lehrbuch der Weltgeschichte, III, Die Christliche Zeit, Wien, 1879, pp. 1490 seq.

рик Дукас — і казав їм прийняти церковну єдність (з Римом), то вони і його не прийняли б; вони скорше віддали б себе туркам, ніж об'єдналися б з Римською Церквою ».

Султан використав ненависть греків до Риму та іменував свого патріарха Геннадія II Схоляріса (1453—1457), неприхильника єдності, і його інтронізаційні торжества відбулися в місті, де ще не засохла кров його земляків. Новий патріарх прийняв свої відзнаки від султана, так як його попередники приймали їх від своїх боголюбивих імператорів.

Три довгі дні гуляли турки в Константинополі, руйнували і палили його неоцінені скарби науки і штуки. Вони забрали св. Софію, перемінивши її на свою мошею. Розп'яття Христа, на яке наложили турбан яничаря, волочили вулицями міста, викрикуючи: « Глядіть на християнського Бога »!¹⁹

Вістка про упадок Константинополя викликала на Заході пригноблюче враження; це була перемога могомедан, що означала початок нових війн і руйну європейських народів і держав. Папа Микола V довідався про цю трагічну подію 8 липня від посланця з Болонії. На вулицях Риму плакали люди, а хтось поширив вістку, що три сотні турецьких галер ждуть на наказ, щоб заатакувати Рим. Положення ставало поважним і папа вислав своїх легатів до італійських республік для організації оборони та замовив кораблі у Венеції. 30 вересня 1453 року він звернувся до всіх народів окремою буллою, в якій назвав султана антихристом та закликав до оборони проти його агресії, а всім добровольцям казав пришивати хрести на раменах та надав їм відпуст кар дочасних. Однак, пламенні слова проповідників, висланих папою до різних країв, не могли вже воскресити давнього завзяття християн. Хіба єдина Угорщина, що опинилася в безпосередній загрозі, відізналася на цей клич папи. Іван Гуніяді був іменованій начальником хрестового походу для здержання дальшого просування турків на Балкани. Про брак солідарності християн свідчить факт, що купецька республіка Венеція зачала переговори з турками і на другий рік заключила з ними мир.²⁰

* * *

У листопаді 1453 року митрополит Ісидор прибув з послами Кипру й Родосу до Риму і розказав про всі свої переживання. Отож змиливши

¹⁹ Hammer, J, Geschichte des Osmanischen Reiches, grösstenteils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven, Pest, 1827-28, I, p. 549; cf. Morádtmann, p. 95; cf. Pastor, I, p. 267.

²⁰ Ibidem, II, pp. 272-73, nota 3, p. 275; cf. Raynaldi, ad an. 1453, nr. 9-11; cf. Zinkeisen, op. cit., II, p. 37.

чуйність турків, які мали його за вбитого, він попав до неволі, а звідти втік на Пелопонес і до Венеції. Від нього Захід довідався про докладний хід подій в Константинополі в часі його здобуття турками та про дальші пляни султана. Опершись на реляціях митрополита Ісидора, папа скликав 25 лютого 1454 року до Риму мировий Конгрес для підготовки оборонних заходів і таким чином постала т. зв. Італійська Ліга. Також цісар Фрідріх III скликав Сойм до Регенсбургу та Франкфурту і там було вирішено допомогти Угорщині, на яку наступали турки.²¹

* * *

Папа Микола V був слабкого здоров'я, напр. в 1450 році важко занедужав у Толентіно, а події 1453 року, головно заговор Степана Поркари на життя папи та упадок Константинополя, так вичерпали його сили, що від серпня 1453 до червня 1454 року він пролежав у постелі, а сильні атаки подагри змінили барву його шкіри на брунату. 15 березня 1455 року папа прийняв послідні св. Тайни та завізвав до себе монахів-картузів: Миколу з Тортони і Лаврентія з Мантуи, і з ними бажав провести останні хвилини свого боговгодного життя. Перед смертю скликав кардиналів та давав їм ради як визволити Константинопіль з-під турецької неволі. Умираючий папа молився: «Всемогутній Боже, дай Святій Церкві пастиря, щоб її піддержав і збільшив. Вас я благаю й упоминаю: моліться за мене!» — казав він кардиналам. Потім підніс свою праву руку і явним голосом сказав: «Хай Всемогутній Бог Отець, і Син, і Святий Дух, вас благословить!» — і звернувши свої очі на розп'яття, віддав Богові свою душу. Папа Микола V умер на саме Благовіщення Пречистої Діви Марії, 25 березня 1455 року й був похований в соборі св. Петра біля гробу папи Євгена IV.

Микола V був першим з папів ренесансу. Він дбав про відродження науки й штуки, і завдяки йому Рим став культурним осередком світу, як стверджує протестантський дослідник Грегоровіус.²² Папа платив ученим за переклади античних творів з грецької на латинську мову й особисто читав ці переклади; напр. гуманіст Валля за переклад історії Тукидида одержав велику на ті часи суму 500 золотих скуд; цей ма-

²¹ *Cronaca di Bologna*, in R. I. SS, XVIII, pp. 701 seq; cf. *Raynaldi*, ad an. 1453, nr. 5.

²² *Gregorovius, F.*, Die Grabdenkmähler der Päpste. Marksteine der Geschichte des Papstthums, Leipzig, 1881, pp. 93-94; cf. *Idem*, Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter. Von funften bis zum sechzehnten Jahrhundert, VII, p. 137.

манускрипт переходить до сьогодні у Ватиканській бібліотеці під числом 1081. Інший гуманіст Перотті за переклад Полібія одержав 500 римських дукатів, а за 10 книг географії Страбона одержав 1.000 дукатів; за переклад Іліади й Одисеї Гомера папа був готовий заплатити 10.000 скуд. Як зважимо, що за десять тисяч скуд можна було купити корабель, або що славні малярі Манетті, Гаццолі чи Фра Анджеліко одержували за свою працю 7-15 скуд місячно, то можна бачити, яку велику вагу прив'язував папа Микола V до старовинних пам'яток. У тих часах були переложені на латинську мову: Геродот, Тукидид, Ксенофонт, Полібій, Діодор, Фільо, Теофраст, Птоломеї, Страбон і інші.

В часах Євгена IV найвищі уряди в папській Курії занимали монахи, а за Миколи V їх заступили вчені; напр. Йосиф Бріппі, поет, був архіварем, а гуманіст Дечембріо був начальником канцелярії.²³

З церковних творів були переложені на латину « Приготування до Євангелії » Евсевія, твори св. Григора Нанзіянзенського, св. Кирила Олександрійського, св. Василя Великого, св. Григора Ніссейського, вісімдесят гомілій св. Івана Золотоустого тощо.

Папа Микола V оснував Ватиканську Бібліотеку, тому ніколи не міг позбутися довгів за манускрипти, за якими посилав людей по всіх краях. У Ватикані держав цілий штаб переписувачів старовинних манускриптів, що при переписуванні наслідували їх оригінали, коли з якихсь причин папа не міг купити даного манускрипта. Досьогодні переховуються пергаменові зwoї з того часу, а Ватиканська Бібліотека в часах папи Миколи V начислювала дев'ять тисяч томів.²⁴

²³ *Ibidem*, VII, pp. 509 seq; cf. *Voigt, J*, *Wiedererlebung des classischen Altertums oder das erste Jahrhundert des Humanismus*, Berlin, 1880-81, II, pp. 94-95.

²⁴ *Ibidem*, II, p. 208; cf. *Geiger, L*, *Renaissance und Humanismus in Italien und Deutschland*, Berlin, 1887, p. 125; cf. *McSorley*, op. cit., p. 404.

Католицька Церква поклала великі заслуги для розвитку людської науки й культури, про що свідчать численні університети, засновані папами й спомагані ними морально й матеріально. Для прикладу подамо найважливіші з них і час їх заснування: Кембридж 1234; Оксфорд 1240; Лювен 1425; Трієр 1454; Париж-Сорбона 1208; Касн 1437; Орлеан 1306; Поатіс 1431; Валенсія 1459; Торіно 1405; Бордо 1441; Коїмбра 1308; Лісбона 1290; Сальяманка 1230; Сарагосса 1474; Севілля 1260; Барселона 1450; Упсала 1477; Копенгага 1478; Колонія (Кельн) 1388; Майнц 1476; Віттенберг 1502; Вюрцбург 1402; Франкфурт 1506; Ляйпціг 1409; Гайдельберг 1385; Тібінген 1476; Прага 1345; Краків 1364; Інгольштадт 1472; Фрайбург 1459; Бесансон 1485; Буда 1389; Падуа 1222; Павія 1361; Леріда 1300; Реджіо 1200; Перуджа 1308; Феррара 1391; Болонія 1200; Піза 1343; Флоренція 1349; Ареццо 1365; Сієна 1246; Рим 1303; Неаполь 1224; Салерно 1200; Катанія 1444 й інші.

Як видно з факт заснування університетів, всі вони постали в середньовіччю

Альфонс Бордж'я уродився 31 грудня 1378 року в Ксатіві, Еспанія. Він студював право на університеті в Леріді, де одержав докторат і промувався на професора. Єпископ Педро де Люна іменував його каноніком при катедрі, а король Альфонс взяв його за секретаря і доглядника. У час схизми він причинився до резигнації антипапи Климента VIII та був іменований єпископом Валенсії. Єпископ Альфонс не прийняв номінації бути делегатом на Собор в Базель і привів короля до замирення з папою Євгеном IV, за це був іменований кардиналом для церкви «Кватро Коронаті».²⁵

По похоронах Миколи V в Великій Четвер, 3 квітня 1455, конкляв кардиналів почався на другий день, тобто у Велику П'ятницю. У свято Пасхи грецький кардинал Виссаріон одержав голоси вісьмох кардиналів на всіх присутніх п'ятнадцять, тобто мав уже абсолютну більшість. Однак, як каже Еней Сільвіо, французький кардинал Ален з Авіньйону не допустив до його вибору на папу, мовляв, Виссаріон ще донедавна був схизматиком і «досі носить бороду». Крім того, італійські кардинали лякалися його занадто великої вчености й аскетизму, тому не віддали на нього своїх голосів. Щойно 8 квітня кардинали обрали Альфонса Бордж'ю на папу, який обрав собі ім'я Калікст III. Замість ученого гуманіста, папою став каноніст у віці 77 років.²⁶

Змодифікований обряд коронації відбувся 20 квітня в соборі св. Петра під час св. Літургії, відслуженої самим папою, і по ній при вході до собору кардинал Проспер Колонна наложив на голову папи тіяру, кажучи: «Прийми потрійну корону і знай, що ти є батьком усіх володарів і князів та дороговказом світові і намісником Христа на землі, якому хай буде честь і слава во віки вічні. Амінь».²⁷ По коронації відбулася процесія до Лятерану, під час якої на Монте Джьордано жида вийшли вітати папу з «торою», а він сказав їм: «Ми визнаємо закон, але осуджуємо ваше пояснення, бо той, якого приходу ви очікуєте, Гос-

перед протестантською реформацією і свідчать про великий інтерес Церкви й Апост. Столиці в Римі в піднесенні знання й людської культури й штуки. Отож закиди, роблені Церкві деякими модерними людьми, мовляв, середньовіччя було «темною добою» людства, є нестійкі й несправедливі.

²⁵ *Raynaldi*, ad an. 1429, nr. 3, 5.

²⁶ *Nicodemus Pontremoli ad Fr. Sforza*, in *Pastor*, II, App. 30; cf. *Petrucelli della Gattina*, F, *Histoire diplomatique des Conclaves*, Paris, 1864, I, p. 269; cf. *Voigt*, II, p. 340; cf. *Pastor*, II, pp. 324, 334.

²⁷ *Card. A. Mai*, *Specilegium Romanum*, Romae, 1839-44, I, pp. 283 seq. 334.

подь наш Ісус Христос, уже давно прийшов, як Церква навчає і проповідує». Калікст III був слабого здоров'я, яке підривали довголітні серйозні студії та велика активність папи. Крім того, він був дуже скупий для себе, хоч щедрий для інших людей, а головню для хворих і бідаків. Папа не любив виставного життя, тому й усі його богослужби мали ціху скромности й невибагливости.

Він уділяв авдієнцій умірковано й під час них був терпеливий та завжди готовий допомогти прохачам, але був дуже скупий на словах. Бувши правником, він любив розмовляти на правничі теми й на всі справи глядів під тим кутом. Кожну справу розглядав поволі й докладно, а всі листи до володарів диктував особисто, бо прив'язував до них велику вагу, а на відповідях робив свої завваги.

Калікст III, холодний правник, відносився байдуже до т. зв. ренесансових гуманістів і не піддержав їх матеріально, як це робив його попередник, хіба за винятком гуманіста Валлі, якого іменував своїм секретарем. З тієї причини згаданий уже Веспазіяно да Бістіччі, великий прихильник гуманізму, не злюбив еспанського папи з холодною калькуляцією правника, тому залишив неприхильні вістки про нього, напр. що папа не цинив науки і роздавав грецькі й латинські манускрипти з колекції Миколи V. Одначе, проти цього закиду свідчить опінія іншого гуманіста, Плятіни, який в часах папи Сикста IV був ватиканським бібліотекарем і він нічого не згадує про те, а навпаки, дуже одушевлявся тією колекцією.

Основні досліди над тією справою виявили, що Калікст III подавав дійсно п'ять книжок-манускриптів, з яких дві одержав король Альфонс з Неаполя, його особистий приятель. Немає сліду будь-якого роздавання «сотень книг руському здитинілому кардиналові Ісидору», як це подав Веспазіяно.

Щодо відношення до ренесансових гуманістів можна сказати, що еспанський папа, по званню правник, уважав протитурецьку оборону ближчою свому серцю, як купувати, читати чи переписувати поганські грецькі чи латинські манускрипти. Будучи сином еспанського народу, Калікст III уже в своїй крові й кості мав велике завзяття в поборюванні ворогів Христа. Це видно з його письм. Він з великою енергією брався до тієї справи й можна подивляти його рішучість і запал у справах оборони.

Перш за все, папу зайняли події зв'язані з упадком Константинополя; головню Угорщина, Сербія, Родос та держава Комненів у Трапезунті опинилися в безпосередній загрозі зі сторони турків, а не говори-

ти вже про спаралізування морської комунікації не Середземному, Егейському і Чорному морях. Папа добре розумів цю загрозу і намагався їй протидіяти. Він на початку свого володіння зложив слідууючу присягу:

*« Ми, папа Калікст III, обіцяємо і прирікаємо св. Трійці, Отцю, Синові і Святому Духові, Приснодіві Матері Божій, св. Апостолам Петрові і Павлові та всім небесним силам, що зробимо все, що буде в наших силах, — навіть в конечності жертеуємо наше життя; спомагані радами Достойних Братів, будемо старатися відібрати Константинопіль, що через людські гріхи в зайнятий і поруйнований султаном Махмедом II, сином диявола і ворогом Розп'ятого Христа. Також обіцяємо звільнити християн, страждаючих на каторгах, та піднести віру й виполоти диявольську секту невірного Мохаммеда Сходу, де світло віри в майже цілковито знищене. Як забуду тебе, Єрусалиме, хай моя правиця буде забута, хай мій язик присохне до піднебіння, якби я тебе забув. Бог і Його свята Євангелія хай допоможе нам вчинити Єрусалим початком нашої радості. Амінь ».*²⁸

Ця торжественна обітниця Калікста III була знана в усіх християнських краях і всі її повторяли. Папа, будши сином Еспанії, яка впродовж сімсот років вела завзяту боротьбу проти маврів, аж надто добре розумів велику загрозу християнській вірі й цивілізації зі сторони фанатичних турків. Тому зараз по своєму виборі на Петрів Престол він проголосив хрестовий похід та просив про жертви на нього і в тій цілі вислав своїх легатів по різних краях Заходу. У вересні того року папа передав у соборі св. Петра похідного хреста кардиналам Карваялові та Аленові та архієпископові Уреї в Тарагони, і цим започаткував довгу і важку боротьбу проти турецьких затій в Європі.²⁹

В таємному архіві Ватикану, де переховуються акти папів, реєстр листів, грамот і дипломів, акти Калікста III мають тридцять-вісім томів і ще два окремі томи в справах Церковної держави. Це свідчить про велику активність, енергію і широкий розмах короткого, бо заледве трирічного понтифікату папи. Калікст III, хоч і був визначним каноністом, найчастіше і найдовше конферував з військовиками, інженерами та будівничими кораблів, бо це вважав конечно потрібним для оборони християнства. І, як 1458 року при екскаваціях церкви св. Петронілі було розкопано великий кипарисовий, золотом вимощений саркофаг, то папа казав зняти з нього все золото й вибити з нього гроші, які вжив

²⁸ Raynaldi, ad an. 1455, nr. 18.

²⁹ Calixti III PP, Ep. « Ad summi Apostolatus apicem », in Raynaldi ad an. 1455.

на протитурецьку оборону. Скорому розпочаттю хрестового походу перешкодила війна середньо-італійських республік, але завдяки папі вона по одному році закінчилася. Також призначені для походу кораблі Еспанія ужила, щоб сплундрувати береги Генуї, проти виразної волі папи. По цьому папа рішився будувати свої власні кораблі й спровадив до Риму майстрів, іменувавши кардинала Скарампу головою походу, а Велянка Фаріню віцеадміралом.⁸⁰

Папська фльота в силі 16 галер з тисячю моряків, п'ятьма тисячами мужви та треста гарматами вирушила в похід 13-20 червня 1456 року із завданням відвідати християн на островах і піддержати їх на дусі, як також відтягнути увагу султана від Угорщини. Але й цим разом обіцяні королем Альфонсом галери не приїхали начас до Неаполя, тому в Римі йшла гарячкова праця над будовою нових галер, що мали доповнити папську флоту, яка вступила найперше на острови Родос, Хіос, Лесгос, Самотраку і Тассос та прогнала звідти турецьку залого. Родос став головною кватирою папського адмірала.

Султан Мохаммед II постановив за всяку ціну зайняти Угорщину, тому в липні 1455 року зайняв Новоґарду, а взимку стягнув свою армію до Крушевац, щоб зайняти Бельґрад, де мав намір створити свою базу для підбиття цілої Європи. Влітку на другий рік він рушив із 150-тисячною армією та треста важкими гарматами в напрямі Дунаю, надіючись скоро зайняти Бельґрад та «за три місяці їсти суп у Буді». Слабка залого міста попала в переполох, але несподівано прибули туди св. Іван Капістран та вождь Іван Гуніяді. Папський легат Карваял не міг дати містові жадної помочі через байдужність західніх володарів, але привів з собою папську буллу, що надавала відпуст кожного, хто стане до оборони проти заборчого ісламу.⁸¹

У найбільш критичній хвилині угорський король утік разом з баронами до Відня, а доля цілої Європи залишилася в руках трьох людей: св. Івана Капістрана, папського легата Карваяла та вождя Івана Гуніяді. Останній власним коштом і на скору руку зібрав коло 7 тисяч мужви, а св. Іван ходив усюди і збирав охочих селян, монахів та анахоретів та озброював їх вилами, топорами і косами. В їх серцях горіло бажання вмерти в обороні Христової віри і Його Церкви. Всі вони, причепивши знам'я св. Хреста на своїх раменах, замкнулися в мурах Бельґраду. Султан не лише оточив їх з усіх сторін, але своєю лег-

⁸⁰ *Pastor*, II, pp. 350-51, App. 51.

⁸¹ *Zinkeisen*, II, pp. 80-81; cf. *Hammer*, op. cit., II, pp. 22 seq.

кою фльотилею відтяв сполуку річки Сави з Дунаєм, щоб не допустити звідти допомоги.

Гуніяді вислав проти тієї фльотилі двісті човнів із хрестоносцями, та 14 липня знищив турецьку фльотилю. Під час боротьби св. Іван Капістран стояв на березі й високо держав у своїх руках хреста, так щоб усі борці могли його бачити. І хрест став знам'ям їх побіди. Розлючений султан зарядив бомбардування міста, а ввечері зачалася атака на його мури. Цілий день і цілу ніч тягнулася рукопашня боротьба, а св. Іван з хрестом в руках та Гуніяді особисто піддержували оборонців, заохочуючи їх до витревалости. Несподівано відділ нездисциплінованих хрестоносців без відома Гуніяді зробив випад з міста та заатакував найближчу турецьку частину. Султан, будиши поцілений стрілою, ще тієї самої ночі відступив від облоги міста, залишивши багатий табір хрестоносцям.

Ця несподівана побіда горстки хрестоносців, в яких серцях горіла любов до Христа, своєю одчайдушністю відсунула близьку катастрофу Європи і, як каже дослідник Менцель, ця побіда була виключно заслугою папи Калікста III. На вістку про цю побіду папа висказав такі слова: «*Всемогутній Боже, визнаю і сильно вірю, що Твою волю в, щоб я жертвував себе самого та вмер для добра всіх. Хай так станеться! Я готовий стати навіть невірником і віддати усе майно*». Саме тоді в Римі була пошесть і багато людей виїхали з міста, але папа залишився плянувати дальшу відсіч проти турків, як писав про те амбасадор Яків Калякатера з Медіоляну.³²

На пам'ятку побіди за Бельград папа зарядив, щоб кожного року в празник Переображення Господнього згадувано про те в богослужбах, і ця подія була найщасливішим моментом в житті папи, як сам він про те писав. На жаль, незадовго потім умер від пошесті вождь Іван Гуніяді, а за ним пішов і Христовий вояк, св. Іван Капістран у жовтні 1456 року. Таким чином, хрестоносці втратили своїх провідників, а Європа не використала вповні їх побіди, напр. делегати німецьких електорів на Соймі в Франкфурті не лише відмовилися дати війському поміч, але й загрозили папі, що всіх його проповідників у тій справі будуть відсилати до Риму з порожніми руками. Подібне вчинив король Альфонс, земляк папи, як не одержав від нього бажаних надань; напр. він хотів від папи цілу мархію Анкони. І тому, замість взяти участь в по-

³² *Menzel, K. A., Die Geschichte der Deutschen, Breslau, 1819-21, VII, p. 242; cf. Pastor, II, App. 43.*

ході, він наїхав на Генуу, а папа писав до нього: «*Відколи Альфонс засів в Неаполі, Церква не має спокою: він стало переслідував папу Мартина, Евгена і нас. Отож по його смерті зробимо все, щоб звільнити нашого наслідника від такої неволі й не допустимо його незаконного сина, Дона Ферранте, на короля*». ³³

У тих важких часах найбільш улюбленою особою папі був Юрій Кастріот, званий Скандербеґом, слов'янський князь Альбанії, що одержав від папи почесний титул «Христового борця». Кастріот на власну руку вів успішну боротьбу проти турків; у липні 1457 року він розбив турецьку армію Ізабеґа під Коморніцею, так що тоді полягло тридцять тисяч турків. Невеличка, але сильна духом Альбанія вміла задержати свою незалежність під боком турецької потуги. З приводу тієї побіди папа вислав Кастріотові свої гратуляції та іменував його начальним вождем протитурецької оборони.

Іншою доброю вісткою була побіда папської фльоти над турками біля Мітілени в серпні 1457 року, в якій було захоплено двадцятьп'ять турецьких галер. З тієї нагоди папа казав вибити медалью. Ще іншою доброю вісткою було приступлення до церковної єдності завязаного гусита-утраквіста, Юрія Подєбрада, що був обраний на чеського короля.

Усі ці вістки піддержували старенького і хворого папу Калікста III, що від весни 1458 року рядив Церквою із своєї постелі при допомозі спеціальної Комісії чотирьох кардиналів. Папа вмер 6 серпня 1458 року в день Переображення Господнього, яке він сам проголосив урочистим празником в цілій Західній Церкві. ³⁴

208. Пій II (1458—1464).

Еней Силвій Піккольоміні уродився в Корсіняно біля Сієни 18 жовтня 1405 року, як найстарший син з усіх 18-теро дітей Сільвія Піккольоміні та Вікторії Фортеґверра. Студіював на університеті в Сієні та Флоренції. На запрошення єпископа Капраніки з Фермо Еней брав участь у Соборі в Базель і сповняв функцію секретаря. Потім був на службі кардинала Альберґатті і їздив з ним до Франції та Бургундії. Згодом відбув подорож до Шотландії і під час великої бурі на морю зробив обіт-

³³ *Raynaldi*, ad an. 1457, nr. 73, 80; cf. *Theiner*, Monumenta Hungariae, II, p. 281; cf. *Pastor*, II, App. 33, 50.

³⁴ *Hammer*, II, p. 49; cf. *Theiner*, Monumenta Slavorum, I, pp. 431-33; cf. *Raynaldi*, ad an. 1457, nr. 31, 32; cf. *Duchesne*, L. P., II, p. 333.

ницю відбутися босоніж прощу до першого чудотворного місця Матері Божої. Висівши з корабля в пристані Данбар, він пішов до Гвайткірк десять миль пішком і босоніж уже по ожеледі й тоді набув сильну подагру, що не покинула вже його аж до смерти.

При виборі антипапи Фелікса V він був майстром церемонії, а згодом став його секретарем. Щойно на Соймі в Франкфурті 1442 року Еней Піккольоміні перейшов на службу цісаря Фрідріха III та став його секретарем і в час офіційної подорожі до Риму 1445 року він упокорився перед папою Євгеном IV та був розрешений від цензур, а на другий рік у Відні прийняв сан піддиякона. Своім дипломатичним хистом Піккольоміні розбив Лігу електорів та привів Німеччину до послуху папі. У 1447 році був хіротонізований на єпископа Трієсту та відіграв важливу роль в укладанні Віденського конкордату. Потім був перенесений до рідної Сієни, але аж до 1455 року був на службі Фрідріха III. Щойно в грудні 1456 року був наділений достоїнством кардинала.

По смерті Калікста III конкляв 18 кардиналів зачався, 16 серпня 1458, в Апостольському палаці при соборі св. Петра і на третій день кардинал Піккольоміні був обраний на папу та прийняв ім'я Пій II. Вибір поета, історика, гуманіста і державного мужа великої міри і знаного в цілій Європі, викликав радісний відгук в усіх краях.

У хвилині вибору папі сповнилося 53 роки життя, але хвороба робила його зовнішній вигляд значно старшим. Він терпів з приводу атаків подагри й часто не міг рухатися. Крім того, його мучило каміння і хронічний кашель. І, здається, усі ті три недуги були доброю нагодою для його духа стало панувати над німечним тілом. Його сиве волосся й сіроблідава краска обличчя були свідками фізичного терпіння, яке він добре закривав перед людьми.

Пій II був невеличкий ростом; його зовнішня постава була приятна й поважна. Він не любив виставности в приватному ані публічному житті. Це замилювання до простоти він заховував і в їжі. Папа звик був часто подорожувати й їсти прості страви в гостинницях чи напівпоруйнованих монастирях, при чому уживав трошки вина. Для себе й свого оточення він був дуже ощадний, напр. на цілий папський двір, що начислював 260-80 людей, папа казав видавати щодня 6-8 дукатів на повне прохарчування й удержання. Папська трапеза виглядала на трапезу в будь-якому провінціальному чи римському монастирі. Уже замолоду він був привик зносити голод, спрагу і холод, і робив це тепер, дарма, що був хворий. Пій II дуже гостро заховував церковні заповіді й ніхто не міг його склонити злагіднити приписи посту, хоч це було ко-

нечне для його здоров'я. Він мав особливе почитання до Пресвятої Діви Марії та відбував часті проці до чудотворних місцевостей.

Сучасники підкреслюють, що природа Пія II не знала ляку ані вагання, як треба було зробити якесь важливе рішення. Він мав прудку вдачу й скоро попадав у гнів, але ще скорше опановував себе. Папа не дбав, що про нього інші люди говорили й прощав свої особисті обиди скоро й безповоротно. Він любив товариство культурних людей, а при тому був радий і веселий.

У своїй праці Пій II держався точного порядку й на все мав означений час. Він любив уставати зі сходом сонця, читав часослов, служив або слухав св. Літургію і зараз же сідав до праці або уділяв авдієнцій ще заки приходили до нього кардинали й референти в різних справах. До нього кожний мав легкий доступ. Перед обідом він відбував короткий прохід по городі, а по обіді розмовляв з людьми свого оточення, напр. з кард. Виссаріоном, і дещо відпочивав. Потім сам писав або диктував листи, або працював над своїм літературним твором; потім були пополудневі авдієнції аж до вечері. По вечері папа відмовляв решту часослова, читав або диктував у ліжку довго в ніч, бо спав лише 5-6 годин.

Пій II рішав усі справи скоро й особисто. Він сам укладав свої булли й важніші листи, уживаючи блискучої латинської мови зі зворотами і висловами клясичної літератури. Цікаво, що Пій II, будиши визначним письменником і науковцем своєї доби, мало інтересувався ренесансовими гуманістами, а навіть противився деяким з них через їх неморальне життя, тому чимало з них були не вдоволені.

Важливим твором папи був «Географічний і етнографічний опис цілого знаного світу з історичними ілюстраціями». Папа викінчив лише опис Азії та частину Європи. Варта згадати, що дуже пильним читачем тієї книжки був Христофор Колумб, що відкрив Америку. Пій II писав також свої «Спомини», що були його автобіографією, і над тим працював дві години щодня. Цей твір є досконалим літературним твором, що й досі не затратив своєї вартости.

Як згадано, Пій II до свого вступлення в духовний стан висловлював думки і писав речі в дусі ренесансового гуманізму, що не всі були згодні з навчанням Церкви, тому він опублікував свою ретрактаційну буллу, де між іншим писав:

«У моїй молодості я ходив всякими шляхами і був в невіжестві, як давний св. Павло та переслідував Божу Церкву й Апостольську Столицю. Тепер хтось може сказати: «Еней, що згодом став папою, пи-

сав таке й таке », і може собі подумати, що Пій II апробує те, що колись писав Еней. Отож хай уявлять собі немов би усіх тих письм зовсім не було, і вірять у те, чого Еней навчас тепер як папа, бо він одержав свій авторитет над цілою Церквою від Ісуса Христа. — Відкинь Енея, а прийми Пія ».

Новий папа поставив собі за ціль виконати дві справи: об'єднати духово та zorganizувати успішну відсіч проти турків. Влітку 1458 року султан зайняв Морею, Атику, Атени, Коринт, Пелопонес та зачав наступати на Сербію. Тому вже на другий день по своєму виборі папа обговорив цю справу на Консисторії і завізвав всю ієрархію та володарів прибути на конгрес до Мантуї, де хотів опрацювати загальний план оборони.³⁵

Вибираючись особисто на конгрес, папа визнав Дона Ферранте королем Неаполя та звільнив його від усіх цензур, наложених на нього Калікстом III. Іменувавши кардинала Миколу з Кузи своїм вікарієм в Римі й Церковній державі, папа виїхав на північ і вже в дорозі одержав від цісаря листа, що наглив його скоро їхати до Мантуї, куди папа прибув 27 травня і був радісно прийнятий.³⁶

Запрошені князі не прибули на час, але папа відкрив конгрес св. Літургією і ще того самого дня вислав до всіх запрошених Енцикліку з напідненням негайно присилати до Мантуї своїх делегатів. Щогірше, він довідався, що цісар заключив угоду з угорськими баронами проти короля Матія Корвіна і сам себе проголосив угорським королем. Цим він ще більше ускладнив тамошні важкі відносини, бо той край займав ключеву позицію в плянах протитурецької оборони. У такій ситуації не можна було сподіватися великої помочі від Фрідріха III.³⁷

Французький король Карло VII, будши невдоволений визнанням папою Дона Ферранте королем Неаполя, поставився до конгресу байдуже, а купецькі республіки Венеція і Флоренція також не виказували великої охоти боротися проти турків, хоч до Мантуї прибули послы з Епіру, Родосу, Лесбосу та Мореї з тривожною вісткою про підготову нової агресії султаном. Усіх учасників конгресу пригнобила вістка про упадок фортеці Смердево на Балканах.

Під кінець серпня прибула на конгрес делегація з Бургундії та

³⁵ *Gari, F*, Archivio storico, artistico, archeologico e letterario della città e provincia di Roma, Roma-Spoleto, 1875, IV, p. 242; cf. *Pii II PP*, Ep. «Vocavit nos pius», in Voigt, III, p. 20.

³⁶ Ep. «*Inter caetera*», Raynaldi ad an. 1458; cf. *Pastor*, III, App. 7, II.

³⁷ *Raynaldi*, ad an. 1459, nr. 15, 43.

зробила обітницю виставити дві тисячі кінноти і чотири тисячі піхоти на поміч Угорщині й скоро відіхала додому. Під кінець вересня приїхав до Мантуї Сфорца з Медіоляну, а за ним князь Савої та делегати інших міст Італії. Між першими німецькими делегатами був князь Альберт з Австрії, що під час авдієнції в папи держався дуже бундючно і проти прийнятого звичаю не скинув накриття із своєї голови. 14 листопада прибули делегати з Бритонь та інших французьким міст але, замість плянування оборони, вони заатакували італійську політику папи і навіть відтягнули Венецію від участі в майбутньому поході, домагаючись усунення Дона Ферранте з Неаполя. По довгих і малопродуктивних дискусіях аж під кінець грудня німецькі делегати виявили готовість дати від себе 32 тисячі піхоти і 10 тисяч кінноти, але із застереженням, що Сойм в Нюрнбергу має дати на це свою згоду. І туди папа вислав кардинала Виссаріона, а самого цісаря іменував начальним вождем хрестового походу та проголосив повний відпуст учасникам.³⁸

« Всемогутній вічний Боже, Ти відкупив людський рід Чесною Кров'ю свого Сина, щоб піднести світ з темряви до євангельського світла. Вчини, благаємо Тебе, щоб християнські князі і народи хоробро взяли зброю до рук проти турків і всіх інших ворогів хреста для побіди на славу Твогого Імени », — такими словами папа Пій II закрит конгрес в Мантуї.

Саме схвалення походу не давало ще нічого, бо ухвали треба було перевести в дійсність, а до цього було дуже багато перешкод, напр. у Франції ще діяли « прагматичні санкції » з Бурже, тому папа заборонив французам всякі апеляції до соборів і цим ударив по санкціях, домагаючись від короля їх цілковитого відкликання. І, як влітку 1461 року вмер Карло VII, а його наслідником став Людовик XII, папа вислав до нього єпископа Жофрея з Аррасу з листом. На просьбу короля папа іменував двох французьких кардиналів і тоді король відкликав санкції, але дуже скоро висунув нове домагання: хай папа попре претенсії династії Анжу до Неаполя проти Арагонів, інакше грозив походом проти Дона Ферранте. У своїй відповіді папа просив прислати амбасадорів до Риму і там вони мали відкликати санкції, а як папа отягався поперти династію Анжу, король зачав переслідувати своїх єписко-

³⁸ *Ibidem*, ad an. 1460, nr. 20; cf. *Pii II PP.*, Ep. « *Ecclesiam Christi* », Reg. nr. 474; cf. *Voigt*, III, pp. 77 seq.

пів. Очевидячки, в такій ситуації папа не міг мати завеликих надій на участь Франції в поході.³⁹

Не багато краще вийшла справа в Німеччині, де трудився кардинал Виссаріон. Сойм в Нюрнбергу, 20 лютого 1460, через незгоду був перенесений до Відня, але й там нічого не постановлено, так що кардинал Виссаріон просив папу звільнити його з тієї місії. Папа заохочував його видержати і радив, принаймні, погодити Матвія Корвіна з Фрідріхом III. З цих причин і Німеччина не давала великих надій на поміч в поході.⁴⁰

Чеський король Юрій Подєбрад склав особисте і неясне Ісповідання католицької віри та обіцяв папі привести до послуху цілу Чехію, але за те вимагав помочі для повискання цісарської корони. Це викликало спротив утраквістів, яким Юрій обіцяв, що навіть у випадку dokonаної єдності їм буде даний привілей приймати св. Євхаристію під двома видами. Папа заявив чеським амбасадорам, що він не визнає т. зв. компакту з Базель, який обіцявав чехам такий привілей і при тій нагоді казав опублікувати коронаційну присягу Подєбрада, яку держано в тайні з огляду на гуситів. У відплату Юрій ув'язнив папського нунція.⁴¹ Таким чином, поміч чехів проти турків також відпала. Узагалі, папські проповідники всюди стрічали безмежну байдужність, не зважаючи на те, що турецька небезпека з кожним днем збільшалася. З усіх наведених причин ухвали конгресу в Мантуї були лише паперовими ухвалами.

Десь у тому часі прибув до папи архидиякон Мойсей Гіглет з Антіохії з листами від патріархів: Йоахима з Антіохії, Марка з Олександрії та Йоахима з Єрусалиму. Усі вони заявили своє приступлення до

³⁹ *Raynaldi*, ad an. 1461, nr. 17; cf. *Aeneas Sylvius*, Pii Pont. maximi commentarii rerum memorabilium a.r.d. Joanne Gobelino jamdiu compositi, Francoforte, 1614; cf. *Pastor*, III, ААр. 59; cf. *Ep. Pii II PP.*, «Exsecrabilis», 18 Jan. 1460 (De appellatione a papa ad concilium generale): «Exsecrabilis et pristinis temporibus inauditus tempestate nostra inolevit abusus, ut a Romano Pontifice, Jesus Christi vicario, cui dictum est in persona beati Petri «Pasce oves meas» et «Quodcumque ligaveris super terram, erit legatum et in caelis», nonnulli spiritu rebellionis imbuti, non sanioris cupiditate iudicii, sed commissi evasione peccati ad futurum concilium provocare praesumant. — Volentes igitur hoc pestiferum virus a Christi Ecclesia procul pellere... huiusmodi provocationes damnamus et tamquam erroneas ac detestabiles reprobamus».

⁴⁰ *Raynaldi*, ad an. 1460, nr. 26; cf. *Kaprinai*, S, Hung. diplom. temporibus Mathiae de Hunyad., Vindobonae, 1771, passim.

⁴¹ *Palacky*, F, Geschichte der Böhmen, grösstenteils nach Urkunden und Handschriften, Prag, 1860-65, IV, (2), p. 187.

церковної єдності з Римом, разом із своїми церквами, на базі ухвал Собору в Флоренції. Цей посол з-під турецької неволі був прийнятий папою приватно й публічно. Незадовго потім прибув до Риму деспот Мореї, Тома Палеолог з родиною, що привіз з собою голову св. Апостола Андрея Первозванного. Ним зацікавився папа, давши йому річну платню в сумі 6 тисяч дукатів та просив західні народи допомогти Томі відзискати престол своїх предків. Тома вмер у лічниці Святого Духа, залишивши по собі дві доньки: королеву Сербії Олену, та Софію, і двох синів: Андрея і Мануїла. Останній вернувся під султана та побісурменився, а Андрей жив у Римі і був визнаний деспотом Мореї. Княжною Софією зацікавився її земляк, кардинал Виссаріон. Вона одержала поміч від папи, разом з приданим, як виходила заміж за московського князя Івана III Василевича, про що згадаємо докладніше. У Римі була також королева Шарльотта з Кипру, своячка Палеологів, і їй папа віддав окремий палац до користування.⁴²

Велике враження в Римі зробила сумна вістка про зайняття султаном Синопи і Трапезунта, де він понищив усі християнські святині. І, мабуть, під враженням тієї вістки папа написав до султана листа, в якому взивав його прийняти Христову віру, але султан наїхав на Боснію, заключивши передтим таємну угоду з тамошніми баронами, що допомогли йому зайняти Бобовац. Король Степан замкнувся у фортеці Ключ над Савою, але по довгій боротьбі султан здобув місто і стяг йому голову.

Мабуть, єдиною відрадною вісткою для папи було відкриття багатих злож алюмінію в Торфі Іваном де Кастро, бо з них папа сподівався мати триста тисяч дукатів річного доходу на оборону проти турків. Сам папа, хоч не почувався добре через болі подагри, постановив станути особисто на чолі хрестового походу і повідомив про те кардиналів та володарів, написавши до останніх автографні листи. Найкращий відзвів був від венецького дожі, Христофора Моро, що заявив свою готовість прилучитися до папи. Кардинал Виссаріон був висланий до Венеції на новий конгрес і в вересні 1463 року був там заключений договір між Угорщиною і Венецією, на основі якого остання мала доставити 40 галер та вислати піхоту й кінноту до Мореї, а Угорщина мала заатакувати турків від суходолу.⁴³

⁴² *Fromm, Th*, Kritische Beiträge zur Geschichte der Florentiner Kirchenvereinigung, Halle a. d. S., 1872, p. 200, 236, 246; cf. *Raynaldi*, ad an. 1462, nr. 35; cf. *Pistor*, III, pp. 252 seq.

⁴³ *Raynaldi*, ad an. 1461, nr. 44, 50; cf. *Aeneas Sylvius*, op. cit., pp. 185-86.

22 жовтня 1463 року папа проголосив « Св'яту війну » під своїм особистим проводом, саме в хвилині коли хрестоносці здобули Воспіцу й Арґас, а греки викликали на Пелопонесі повстання проти турків. Папа іменував Франческа Піккольоміні вікарієм Риму і Церковної держави та, 18 червня 1464, винісши з собору св. Петра похідного хреста, рушив в напрямі Анкони, де мала ждати на нього венецька фльота, щоб перевести зібраних хрестоносців до Рагузи. Похід посувався дуже повільно, бо папа терпів від частих атаків подагри, і по прибутті до Анкони він не застав там фльоти. Надобавок, у переповненому хрестоносцями місті вибухла пошесть. Щойно 12 серпня прибули венецькі кораблі, але папа важко занедужав і на другий день прийняв св. Тайни. По двох днях, саме під празник Успення Богородиці, папа вмер. Його тіло перевезено до Риму і поховано в каплиці св. Андрея, яку він сам казав збудувати. По смерті папи похід був розв'язаний, бо не стало провідника, що міг би своїм впливом і повагою довести це діло до кінця.⁴⁴

* * *

Мимо великих труднощів ідея церковної єдності поволі поступала вперед. Траплялися навіть випадки, що латиняни мали охоту перейти на східний обряд, про що згадував папа Микола V, забороняючи таку практику на основі ухвал Собору в Флоренції та наказуючи кожному християнинові заховати обряд, в якому він був охрещений і вихований.⁴⁵

Папа Калікст III радив усім духовним пояснити мир'янам правди віри згідно з навчанням східніх Отців Церкви, бо казав, що те саме навчала Римська Церква і це казав заховувати Собор у Флоренції. Усі ці ради і розпорядки папів, очевидно, відносилися й до Руської Церкви, але там були великі труднощі в їх виконанні, бо, як уже згадано, архієпископ Мацей з Вильна, канцлер Литовського князівства, дав московському митрополитові Йоні грамоту в 1451 році, на основі якої він намагався виконувати юрисдикцію над деякими південно-руськими єпархіями.

⁴⁴ *Gregorovius, Grabdenkmähler*, p. 96; *cf. Pastor*, III, p. 331; *cf. Hefele-Hergenröther*, VIII, p. 149.

⁴⁵ *Bullarium Romanum*, V, p. 100: « Pervenit ad aureas nostras, quod in locis, quae Catholicis in Graecia subjecta sunt, multi Catholici unionis pretextu ad Graecos imprudenter transeunt ritus, mirati admodum sumus, mirarique non detestimus, nescientes quid sit quod eos a consuetudine ac ritibus, in quibus nati entritique sunt, in alienigenarum ritus transposuit. Nam etsi laudabiles Orientalis Ecclesiae ritus sint, non licet tamen Ecclesiarum ritus permiscere in unquam Sacrosancta Synodus Florentina permisit... ».

Лист короля Казимира до св. Івана Капістрана з проською « прийти на Русь і навертати схизматиків », очевидно на латинський обряд, говорить про труднощі на дорозі до церковної єдності, бо ніхто з руських людей за ніяку ціну не хотів покидати свого обряду. Король між іншим писав таке: « Приведення русинів (до латинського обряду — І. Н.) не буде важким, бо цей нарід шукає за добром. Вони не є ще ознайомлені із світськими науками і при своїх заблудженнях не впираються, а лише стародавні звичаї та велика любов до свого обряду здержують їх від визнання папи і від єдності віри ». ⁴⁶

Це є дуже похвальні слова в сторону наших предків. Видно король не мав ясного образу, як має виглядати церковна єдність, дарма, що Собор у Флоренції всі ці справи вирішив. Ще недавно король казав ув'язнити митрополита Ісидора за те, що він проголошував церковну єдність, а тепер просив славного проповідника « навертати » тих самих русинів, але вже на латинство.

З грамоти папи Миколи V, 18 лютого 1450, виходить, що ще до того року митрополит Ісидор був уважаний законним митрополитом Києва, бо папа залишив йому ту митрополію « *in commendam* », тому що через негативне становище адміністрації держави він не міг вернутись до своєї пастви. ⁴⁷ Такий стан тривав на Русі до січня 1458 року. Тоді папа Калікст III іменував для Галича єпископа Макарія з Сербії і так відновив цей митрополічний престол, що, як папа писав, був колись частиною Київської митрополії, де був пастирем кардинал-єпископ Ісидор із Сабіни. Папа не міг допустити, щоб той старовинний престол був без пастиря, тому іменував монаха Макарія з монастиря св. Кипріяна в Константинополі, знаного із своєї вчености, чесного життя, чистоти обичаїв, благоразумія і знання світських справ. ⁴⁸ Зміст і стиль папської булли можна розуміти, що папа мав на думці відновити галицьку митрополію, яка нещодавно перестала існувати. Можна також думати, що такий плян не йшов по лінії офіційної політики держави, тому почин папи не мав тривалого успіху.

У письмі до короля Казимира, написанім під тією самою датою, папа повідомляв, що за радою кардиналів своєю Апостольською властю він іменував Макарія з Сербії єпископом і пастирем для Галича і дав

⁴⁶ *Pelesz*, op. cit., I, p. 477.

⁴⁷ *Documenta Pontificum Romanorum*, I, pp. 128-130.

⁴⁸ *Archivum Centrale Varsaviense*, *Metryka Koronna*, XI, pp. 186-87; cf. *Documenta Pont. Rom.*, I, p. 138.

Йому повну власть рядити там в усіх вічних і дочасних справах.⁴⁹ Не знаємо, коли і чи взагалі єпископ Макарій обняв Галицький митрополитський престол, бо ще 1467 року бачимо його на Закарпатській Русі. З листа ж папи Пія II від 11 вересня 1458 року до латинського архієпископа Григора де Санка у Львові та до єпископа Миколи Блянковича в Перемишлі довідуємося, що якийсь « син беззаконня » пограбував усе майно, всі акти і всі архіви Галицької митрополії. Папа наказує їм подбати, щоб усе це було повернене єпископові Макарієві, а на винного, щоб була наложена кара екскомуніки. Чи то був світський чи духовний достойник, що так основно пограбував Галицьку митрополію, — невідомо. Також невідомо, чи він був покараний, як цього домагався папа.

Дещо згодом король Казимир просив папу назначити митрополита для Києва на місце кардинала Ісидора і це вказувало б, що він хотів відвернути увагу папи від Галича, а звернути її на Київ, де в 1457 році з'явився архієпископ Семен з Полоцька і зачав називати себе Київським митрополитом.⁵⁰ Король запропонував кандидатуру монаха Григора з монастиря св. Дмитрія в Константинополі, вірного соція митрополита Ісидора та його однодумця в заходах до церковної єдності на Русі. З вересня 1458 року папа затвердив його на Київській митрополії, бо, як сам писав, « погибельний син Йона хотів присвоїти собі те церковне достоїнство і уряд, претендуючи бути руським архієпископом ». Папа призначив такі єпархії під власть митрополита Григора: Київ, Галич, Перемишль, Холм, Луцьк, Володимир, Турів, Полоцьк, Брянськ і Смоленськ. Він завізвав короля боронити і помагати митрополитові, який мав рядити своєю Церквою за грецьким обрядом і що він був « ординований нашим братом Григором, патріярхом Константинополя ». Папа жадав, щоб король не дозволив бунтівникові і схизматикові Йоні забігати на терени тієї митрополії, хоч би навіть цього домагався патріярх з-під турків. Папа вислав свого нунція, Миколу Якубі, до короля і він мав дати йому всі ближчі інформації в цілій справі. В іншому письмі папа подав королеві докладніші інформації про московського митрополита Йону, що і досі забігав крадькома на терен вищезгаданих єпархій. Це, мабуть, делікатний натяк на попередню політику архієпископа Мацея та самого короля, що не була прихильна церковній єдності в душі Собору в Флоренції.⁵¹

⁴⁹ *Archivum Centrale*, XI, p. 189; *Documenta*, I, p. 140.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 145-47, 153-54; cf. *Amman*, op. cit., p. 197.

⁵¹ *Archivum Centrale*, XI, pp. 191-92.

У своєму письмі до Київської капітули, клиру і мирян «Долішньої Русі» папа остерігав їх перед схизматиком Йоною, що самовільно прийняв титул архієпископа «Горішньої Русі» та намагався підчинити собі терени митрополита Григора.⁵² Папа писав також до суфраганів Київської митрополії, щоб і їх перестерегти перед схизматиком Йоною та напідмнути до послуху Григорові. Відтепер Київські митрополити мали такий титул: «*Митрополит Києва, Галича і всієї Русі*», бо, як виходить з листа папи Пія II, Галич уважався тоді опорожненим. З того часу там сидів вікарій київського митрополита, що не завжди був єпископом. Галицькі вікарії спершу резидували в Крилосі, а згодом у Львові аж до часу, коли Макарій Тучапеський став єпископом і одержав титул: «*Єпископ Галича, Львова і Кам'яця Подільського*». Таким чином, Галич був пожертвований для піднесення Київського престолу, куди забігав московський митрополит Йона, бо папа в своєму письмі до короля від 18 грудня 1458 року згадував ще раз про те і просив його усунути звідти Йону.⁵³

Єпископ Йона в Рязані, не маючи канонічної інституції на Московську митрополію з Константинополя ані в Римі, виконував свою власть «*iure caduco*», напр. святив єпископа Йону для Новгороду. При кінці 1459 року він скликав до Москви провінціяльний Синод, без участі єпископів Новгороду і Твері, і на ньому московська ієрархія проголосила повне відірвання своєї Церкви від Константинополя і Риму, назвавши Київського митрополита Григора «еретиком», а Собор у Флоренції «еретичним» і вважаючи його причиною упадку Константинополя, бо «*Грецька Церква затратила в Флоренції своє благочестиве православ'я*».⁵⁴

Таким чином, московські єпископи перший раз на сході Європи довершили схизму формальною ухвалою свого Синоду. З ними солідаризувався єпископ Евтимій з Брянська і тому був усунений із свого престолу.

Київський митрополит Григор у квітні 1460 року скликав свій провінціяльний Синод до Берестя і там був визнаний усіма єпископами Українсько-Білоруської Церкви, як Київський митрополит, і тим самим церковна єдність була формально проголошена і прийнята в Україні й на Білорусі. Таким чином, Боже Провидіння витичило Укра-

⁵² *Documenta*, I, pp. 149-50.

⁵³ *Ibidem*, pp. 155-56; cf. *Archivum*, XI, p. 117.

⁵⁴ *Пам'ятники древне-русс. канон. права*, I, ч. 81; пор. Попов, А, Историко-литературный обзор, ст. 360 і слід.

їнській Церкві її історичну місію: бути посередницею між Сходом і Заходом та працювати й приносити жертви за єдність Христової Церкви.

209. Павло II (1464—1471).

Петро Барба, син Миколи і Поліксенії Кондульмаро, сестри папи Євгена IV, уродився 23 лютого 1417 р. в Венеції й підо впливом свого дядька посвятився духовному станові. Він був архидияконом в Болонії, єпископом в Червії й Вінченці, а 1440 року на 23 році свого життя він був іменованим кардиналом для церкви «Санта Марія Нуова». У часах Миколи V і Калікста III мав великий вплив у Римі. Він опікувався гуманістами і пильно збирав манускрипти, а при тому дбав про хворих і убогих. Походячи з багатой родини, кардинал Барба збудував собі в Римі величавий палац, званий Венецьким палацом, який і досі заховався в дуже доброму стані. В часах Пія II кардинал Барба не мав жадного важливого доручення, тому займався своїми улюбленими студіями старовини.

По повороті кардиналів з Анкони з мертвим тілом папи Пія II і по його похоронах, 28 серпня зачався у Ватикані конкляв кардиналів і вже в другому дні нарад кардинали виготовили нову «капітуляцію», а по ній обрали кардинала Барбу на папу, що прийняв ім'я Павло II. Він зараз же уневажнив «капітуляцію» і це викликало велике негодування деяких кардиналів і загрожувало новою схизмою, але молодий та енергійний папа до цього не допустив.

В час вибору Павлові II було 48 років. Він, як і його дядько Євген IV, був високого росту й мав статичної постави з дуже милим зовнішнім виглядом. Деякі анналісти одушевлялися ним, кажучи, що ще ніколи на Петровім престолі не засідав такий гарний папа. Одначе, сучасники передали, також, що папа був дуже заздрісний за свою владу і що він любив виставне життя й паради, напр. видатки в день його коронації досягли суми 23.000 флоренів.

До папи Павла II було дуже важко дістатися, бо він мав звичай в ночі працювати, а в день відпочивати. Авдієнцій він уділював лише в ночі, часом навіть в 3 год. попівночі. Тому траплялося, що амбасадори мусіли ждати тижнями на свою чергу, подібно і кардинали. Папа не довір'яв своїм референтам; він напр. дав зарядження, щоб канцелярія не принімала жадних копій документів, а лише оригінали. Всі справи папа рішав особисто й часто не міг дійти до скорого рішення, тому справи накопичувалися й росло незадоволення.

Ще в часах свого кардинальства Павло II мав широку популярність в Римі через свою щедрість і опіку над убогими. Видатки збільшилися по його виборі на папу, напр. він казав дати всім убогим по сто флоренів; а римські монастирі, церкви й лічниці одержували сталу запомогу папи. Для римлян папа казав уряджувати всякі торжества та карнавали. Він хотів мати спокій у місті й подбав про більшу охорону мирного населення. Одначе, навіть за найважчі проступки він заборонив карати смертю, а всіх проступників радив висилати до праці на галерах. У цілій Італії папа був люблений і ще за його життя клали йому пам'ятники, напр. в Перуджі. Тут згадаємо, що Павло II дуже високо цинив кардинала Виссаріона, який належав до його найінтиміши приятелів і дорадників.

Новий папа вважав визволення християн зпід турецької неволі одною з найважливіших справ його понтифікату і тому звернувся в тій справі до Венеції, Мантуї і Болонії. Він покликав до життя спеціальну комісію кардиналів, яку називали: « Генеральні Комісари Святого Походу ». На цілі походу папа розложив налоги на всі італійські республіки відповідно до їх величини і матеріяльної спроможности, напр. Церковна держава і Венеція мали дати по 100 тисяч дукатів, Неаполь 80 тисяч, Сієна 15, Мантуа 10, Люкка 8, Монферрат 5, Медіолян 7, Флоренція 50, ітд.⁵⁵ Коли султан довідався про те, запропонував королеві Ферранте в Неаполі 80 тисяч дукатів, як він викличе в Італії війну і так спаралізує всі заходи папи. У висліді Неаполь і Флоренція відказалися дати свої налоги, а Церковна держава була занадто обтяжена видатками на оборонні цілі, напр. реєстри папів виказують, що угорський король Матвій одержав від папи Пія II в Анконі 42.500 флоренів; Павло II на початку 1465 року дав йому 80 тисяч флоренів, а в травні того ж року знову 57.500 флоренів, це був прихід з копалень алюмінію; на другий рік у квітні він одержав від папи 10.000 угорських дукатів, ітд. І лише завдяки великій допомозі папів невелика і знищена Угорщина була в силі ставити великий опір заборчим плянам турків.⁵⁶

У хвилині, коли з доручення папи кардинал Карваяль переговорював з Венецією й німцями на Соймі в Нюрнбергу, 200-тисячна турецька армія рушила на підбій Альбанії й Угорщини. І тепер Матвій Корвін знову одержав від папи 100.000 флоренів для організації відсічі. Султан залишив 80 тисяч мужви під командою бея Балабана для

⁵⁵ *Raynaldi*, ad an. 1464, nr. 59; cf. *Theiner*, Monumenta Hung., II, pp. 234, 398; cf. *Pastor*, IV, p. 25.

⁵⁶ *Theiner*, op. cit., I, pp. 321, 332, 343, 375.

облоги Крої, а сам вернув до Константинополя. Саме тоді до Риму прибув Юрій Кастріот і був прийнятий папою з великими почестями та одержав фінансову допомогу для оборони своєї столиці. І завдяки тій допомозі на другий рік у квітні Кастріот розбив армію бея Балабана, так що останній попав у його полон. На жаль, у лютому 1468 року Кастріот умер, а турки зайняли цілу Альбанію, крім фортець Скутарі і Крої. Це викликало переполох у сусідній Венеції, що дотепер жила мирно з турками і продавала їм алюміній на шкоду християнам, так що в Римі було переконання, що Венеція заключила з турками якийсь таємний військовий договір.⁵⁷

У Чехії Юрій Подебрад вимагав від папи Павла двох речей за свою евентуальну поміч проти турків: для себе корони візантійського імператора, як це місто буде відібране від турків, а для свого сина номінації на архієпископа Праги. При всьому тому він держав на своєму дворі виклятого Григора Гаймбурга, що писав своєму хлібодавцеві маніфести з нападами на папу й цісаря. На Консисторії 23 грудня 1466 року Подебрад був позбавлений прав короля, маркіза і князя, а його віддані були звільнені від присяги вірності. Ціла Чеська Церква була проте повідомлена. Тепер Подебрад відкликався до Собору і вислав маніфеста до німецьких князів та французького короля, де накинувся на папу особисто, пропонуючи проти нього союз. Одначе, на другий рік створилася ліга проти нього самого, а папа загрозив цензурами всім, хто посмів би йому помагати. Тепер Подебрад упокорився та просив польського короля Казимира бути посередником між ним і папою. Подебрад умер 1471 року, не договорившись з папою.⁵⁸

Цідар Фрідріх III зробив був обіт відвідати пороги св. Апостолів і по смерті своєї жінки 1468 року постановив це виконати. Папа видав зарядження, щоб усюди вітали цісаря на папський кошт, а в самому Римі, куди цісар прибув в покутничій одежі, папа прийняв його особисто в соборі св. Петра, де він засів на приготованім троні праворуч папи. Під час св. Літургії цісар був одягнений в спеціальну дальматику і мав на голові мітру, подаровану йому папою. Цісар співав Євангелію, а по освяченні св. Хліба обкаджувано вперед папу, а потім цісаря. Папа дав йому св. Причастя під одним видом, хоч при таких нагодах

⁵⁷ *Raynaldi*, ad an. 1466, nr. 2-6; cf. *Reumont*, op. cit., III (1), p. 189; cf. *Pastor*, IV, Appendix 15.

⁵⁸ *Palacky*, op. cit., IV (2), pp. 391, 665; cf. *Döllinger*, J, J, Die Papstfabeln des Mittelalters, München, 1863, p. 32; cf. *Raynaldi*, ad an. 1468, nr. 2-3; cf. *Theiner*, op. cit., II, p. 425; cf. *Pastor*, IV, p. 141.

цісарі мали « привілей чаші ». Під час побуту в Римі цісар поставив стодвадця тьп'ять німців у лицарський стан, та брав участь в Консисто-
ріях, де обговорювано справу оборони проти турків. При тій нагоді він одержав затвердження ордену св. Юрія та вивднав ереґування нових єпископств у Відні й Вінер-Нойштадті.⁵⁹

Неспокої в Італії спричинені наїздом Роберта Малятести на Церк-
ковну державу і зайняття кількох фортець коло Риміні восени 1469 ро-
ку відірвали увагу папи від організації оборони проти турків, бо за
Малятестою стали Неаполь, Медіолян і Флоренція. Це замішання ви-
користав знову султан і зайняв Чорногору, а за нею останню грецьку
вільну землю Евбею. І, дуже імовірно, цей факт причинився до зами-
рення італійських республік та їх об'єднання в один союз в грудні 1471
року. Також папському легатові Піккольоміні пощастило прихилити
князів Саксонії і Бранденбурґу до протитурецької оборони. І, хоч реш-
та німецьких князівств відмовилися допомогти, усе ж таки, це було вже
великим успіхом. По шостигодинній Консисторії 26 липня 1471 року
папа несподівано одержав атаку паралічу, від якого ще тієї самої ночі
вмер. Його поховано в каплиці св. Андрея в соборі св. Петра.⁶⁰

* * *

В часах папи Павла II зачався конфлікт гуманістів із Церквою.
Деякі з них зневажали пам'ять Калікста III і Пія II, двох попередників
папи. Дійшло до публічного спору й судові власті ув'язнили визначно-
го гуманіста Плятіну, а через те при Римській Академії зорганізувалася
група гуманістів з наміром виконати на папу атентат і в цьому були
вмішані деякі володарі. Папа Павло II дуже гостро виступав проти
ширення епікурейських кличів гуманістами, і це було найважливішою
причиною конфлікту.⁶¹

Натомість, Павло II щиро опікувався християнськими гуманіста-
ми, напр. Андреем Буссі та славними друкарями Конрадом Швайнгайм-
мом, Ульрихом Ганом та Арнольдом Паннарцом. Швайнгайм і Паннарц
восени 1465 року видали латинську граматику Донта, мови Чічерона,

⁵⁹ *Raynaldi*, ad an. 1469, nr. 1; cf. *Schaumburg, W, von*, Geschichte der Thaten, herausgegeben durch Adalbert von Keller, Stuttgart, 1859, p. 8; cf. *Palacky, F*, Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer in Zeitalter Georg Podiebrad, in FRA, Abt. XX, Wien, 1860, p. 657; cf. *Pastor*, IV, p. 168.

⁶⁰ *Raynaldi*, ad an. 1470 nr. 17, 42; cf. *Pastor*, IV, App. 41; cf. *Gregorovius*, Grabdenkmähler, p. 98.

⁶¹ *Pastor*, IV, p. 50.

та Божу Державу св. Августина. Обидва друкарі перенеслися із Субіяко до Риму і там біля палацу Максима залишили друкарню, в якій надрукували Чічеронові «Листи до Приятелів», твори св. Єроніма, ще раз «Божу Державу» св. Августина, св. Письмс, Листи св. Кипріяна, св. Тому, Юлія Цезаря, Віргілія, Овіда, Квінтіліяна, Светонія тощо. Усе це сталося завдяки моральній піддержці і матеріяльній допомозі папи, як писав головний друкар, коректор і видавець Буссі: «Ми дотепер не знайшли нікого в священній колегії кардиналів, хто не пішов би назустріч нашій праці: чим вище достоїнство, тим більше старання про науку. Якби ми могли таке сказати про інші стани».⁶²

Папа дбав не лише про писані пам'ятки старовини, але казав консервувати інші пам'ятки, напр. луки Тита та Септіма Севера, пам'ятник на Монте Кавалльо, статую Марка Аврелія тощо. Самий же палац св. Марка, збудований папою, своїм стилем являється найкращим зразком ренесансу. В ньому радо перебували папи літньою порою.

За Павла II Рим був прибіжищем для грецьких скитальців, з яких багато були на його повному вдержанні, напр. Тома з Мореї, із своїми дітьми; королівська родина з Боснії; деспот з Арти; королева Кипру; князь Захарія із Самосу; Микола Яковос з Константинополя; архієпископ Тома з Мітілени й інші, а не говорити вже про число вчених, знаних більше або менше в науковому світі. Всі вони знайшли батьківське серце й притулок у Римі. Один дослідник пише про те так: «Території Церковної держави мали одну характеристичну ціху, різну від інших держав: в противенстві до націоналізму інших країв, у них відзеркалювалася вселенськість Церкви. Вони творили окрему державу, але її володарем був начальний голова християнства, тому й ця держава була спільною власністю всіх християн. Жадна національність не була виключена від її урядів і достоїнства, а її виховавчі інституції і конвенти були отворені для всіх рас».⁶³

Ці слова історика Філліса про часи папи Павла II є доброю характеристикою Католицької Церкви не лише в його часах, але й в усіх часах. Кожний християнин, що має папу за свого Отця Духовного, почувается в Римі як у себе дома.

⁶² *Fumagalli, C, Dei primi libri a stampa e specialmente di un Codice Sublacense impresso avanti il Lattanzio e finora creduta posteriore, Lugano, 1875; cf. Gregorovius, op. cit., VII, p. 517; cf. Falkenstein, Geschichte der Buchdruckerkunst, Leipzig, 1840, p. 211.*

⁶³ *Phillips, op. cit., V, p. 708.*

210. Сикст IV (1471—1484).

Франческо делла Ровере уродився в убогій родині Леонарда і Лючіни Монлеоне в Абецолі біля Сієни 21 липня 1414 року. Як 9-літній хлопець він був відданий в опіку монахів-міноритів. Згодом студював філософію і богослов'я в Павії, а по закінченні студій був професором у Павії, Болонії, Сієні, Флоренції і Перуджі. Отець делла Ровере був славним проповідником та прокуратором францішканців в Лігурії й Римі. Папа Павло II іменував його кардиналом для церкви св. Петра « від Оков ». Бувши кардиналом, він опублікував дві праці: « Трактат про св. Кров » і « Про Непорочне Зачаття Богородиці ».

По смерті Павла II конкляв кардиналів зібрався у Ватикані й 9 серпня 1471 р. на папу був обраний кардинал делла Ровере та прийняв ім'я Сикст IV, бо в дні вибору припадала пам'ять св. Сикста. Цього папу дехто з дослідників порівнював з Миколою V: обидва походили з убогих родин Лігурії, були вченими богословами і їх володіння ціхував спокій; своєю лагідною політикою вони скорше і легше досягнули намірену ціль, чим деякі з їх попередників і наслідників, що будучи каноністами, стосували занадто сильні й драстичні середники, і так антагонізували людей.

На своєму 57-му році життя папа тішився добрим здоров'ям. Він був середнього росту й сильної конструкції тіла. У його великій голіві завжди народжувалися нові ідеї, які переводив у життя з великою енергією. Бувши монахом, папа вів аскетичне життя, і кожний мав до нього легкий доступ. До свого вибору на папу він займався місіями й наукою і не мав досвіду в державних справах, але в короткому часі опанував цю штуку досконало, про що свідчать його письма до володарів і мирян у справі оборони. Сучасники закидали Сикстові IV його великий непоміт, бо він впровадив до найвищих урядів дуже багато членів своєї родини, а між ними були й такі, що не заслуговували на те.

Найважливішою проблемою володіння Сикста IV була справа турецької загрози та оборона проти неї. І вже 23 грудня 1471 року новий папа розіслав своїх легатів по організації помочі проти турків. Адміралом фльоти був іменований Олівер Карафа для помочі королеві Неаполя під час морського походу, який папа проголосив світові окремим листом, взиваючи всіх християн до єдності, любови і повної співпраці.⁶⁴

⁶⁴ *Raynaldi*, ad an. 1471, nr. 72; cf. *Platina*, B, Vita Sixti IV, in Muratori, R. I. SS, III (2), pp. 1053-69; cf. *Pastor*, IV, App. 44.

Кардинал Виссаріон був висланий до Франції, але в Равенні за-недужав і вмер 18 березня 1472 року. Його тіло було перевезене до Риму і поховане в церкві св. Апостолів. Так боговгодно закінчив свій земний шлях великий син грецького народу і найбільший учений свого часу, що ввесь труд свого життя посвятив двом найвищим ідеалам на землі: єдності Христової Церкви та визволенню свого народу з турецької неволі.

По проголошенні папою походу поміч від володарів не приходила, тому сам папа подбав про свої власні 24 галери та п'ять тисяч моряків і особисто поблагословив прапори та кораблі 28 травня 1472 року. Вони мали злучитися з фльотою Венеції і Неаполя, та висадитися в Караманії в Малій Азії, де хан Усун-Гассан воював проти турків. І, дійсно, хрестоносці здобули Саталію і Смирну, а в квітні 1473 року виїхала туди друга експедиція.

Відмітимо, що організуючи протитурецьку оборону папа задумав приєднати до неї московського князя Іван III Василевича. Під опікою кардинала Виссаріона жила грецька княжна Софія, донька Томи Палеолога, яку він виховав по-католицьки і думав подружити її із московським князем Іваном III в надії, що через неї він зможе привести тамошню Церкву до єдності з Римом. Цей плян апробував Павло II і до Москви були вислані папські легати. Одначе, амбасадори Івана III застали вже в Римі папу Сикста IV, що також хотів довести цю справу до кінця. Московські амбасадори взяли участь в Консисторії 25 травня 1472 року, а 1 червня того року за звичаєм тодішніх часів княжна Софія була повінчана в Римі з Іваном III через його повновласника. Папа обдарував її щедро та дав шість тисяч дукатів приданого і ескорту до Москви. На жаль, надії папи не здійснилися: княжна Софія по своєму прибутті в Москву не лише погодилася ще раз повінчатися перед тамошнім митрополитом, але дуже скоро пристала душею і тілом до московського православ'я.⁶⁵

* * *

Говорячи про церковні справи в Русі-Україні в другій половині XV ст., хочемо заторкнутися одне важливе питання. Розмови в Флоренції велися про справи догматичного значення та про визнання східні-

⁶⁵ *Pieling, P.*, Le mariage d'un Tsar au Vatican. Iwan III et Zoe Paleologue, in *Rev. d. Quest. Hist.*, October, 1887, Paris, pp. 395-397; *cf. Pelesz, I.*, p. 261; *пор. Соловьев, С. М.*, История России, М, 1960, III (1), ст. 53 і слід.

ми християнами першенства Римських Архидреїв у Христовій Церкві, інакше кажучи, повернути справу єдності до стану половини XI ст., що існував перед роздором 1054 року. З тієї причини юридична залежність поодиноких митрополій від Царгородського патріархату і по довершенні єдності в Флоренції залишилася без змін.

Очевидячки, ніхто з Отців Собору, східних і західних, не міг передбачити упадку Константинополя, чотирнадцять років наперед, а ще менше його довготривалу окупацію турками, які вважали Рим і папу найбільшою перешкодою в своїм поході на західню Європу. Ніхто з Отців Собору не сподівався, що турецький султан займе місце «благочестивого імператора ромеїв» уже тоді, коли на вулицях цісарського міста ще добре не засохне кров убитих християнських оборонців. На жаль, дуже скоро заіснувала така дійсність: патріархат у Константинополі став не лише оруддям політичних плянів султана, але також і поважним джерелом приходів до його каси, бо всі кандидати на патріархів мусіли вплачувати до неї величезні суми за своє затвердження на патріархаті. Ці гроші вони стягали в часі свого патріаршества від підлеглих собі митрополій, а в тому від Київської, куди дуже часто їздили патріарші колектори.

Русь-Україна, одержувала затвердження своїх митрополитів з Константинополя і вони мали звітти свою канонічну місію. Очевидячки, цей традиційний звичай залишився й по доконанні єдності в Флоренції, але в русько-литовській державі номінації кандидатів на митрополитів були залежні більше від місцевих чинників, а рідко від патріархів.

Митрополит Григор, наслідник кардинала Ісидора в Києві, був висвячений патріархом Григором Маммасом (1446—1450), він одержав свою місію від нього та від папи. Одначе, султан, зайнявши Константинопіль, задумав зовсім опанувати Грецьку Церкву, тому іменував на патріарха монаха Геннадія II Схоляріуса (1454—1457), що був неприхильний церковній єдності. Усе ж таки, варто відмітити факт, що ані сам Геннадій II ані його чотири безпосередні наслідники: Ісидор II Ксантопульос (1457), Йоасаф I Коккас (1463), Софроній Сиропульос (1463—1464) та Марко Ксильскарабес (1465—1466), хоч були здані на ласку й неласку султана, формально не зірвали церковної єдності. Це вчинив щойно Симеон I Трапезунтський (1466, 1471—74, 1481—86), який під натиском султана скликав Синод, на якому була зірвана церковна єдність з Римом. Одначе, його протикандидат патріарх Діонісій I (1466—71, 1489—91) на своєму Синоді визнав митрополита Григора законним пастирем Києва та осудив московського владику як схизматика і,

таким чином, бодай посередньо показав себе прихильником єдності.⁶⁶

В Києві вмер прихильний церковній єдності князь Семен Олелькович. Король Казимир, лякаючись завеликого впливу Київського князівства, постановив не допустити його молодшого брата Михайла заієсти по ньому на княжому престолі в Києві. Він дав йому невеличке князівство в Слуцьку над Прип'яттю. Таке рішення Казимира викликало невдоволення самого князя Михайла та інших князів руської землі. Вони зорганізували заговор проти Казимира з наміром убити його й створити на тих землях окрему державу. Одначе, заговор викрито в квітні 1481 року, а заговорників покарано: князь Михайло і князь Іван Ольшанський були стяті в серпні того року.

В часах владитва митрополита Григора патріярхи не мішалися до справ Церкви на Русі-Україні. Щойно по його смерті (1473) патріярх Рафаїл (1474—1477) на домагання султана Мохаммеда II дав канонічну місію тверському монахові Спіридонові, званому Сатанюю, на Київську Митрополію. Одначе, король казав його ув'язнити. Він утік у Москву, але й там був схоплений та замкнений в монастирі Терапонта, де про-

⁶⁶ *Demetropoulos, A, Orthodoxos Ellas, Leipzig, 1872, p. 121; cf. Antan, p. 160. пор. Голубинскій, Е, Е, История Русской Церкви, II (2), ст. 511. Карташев, цит; пр., I, ст. 545-48, сугерує думку, що єпископи Київської митрополії, не хотячи коритись « Уніяту » Григорові, заховали православ'я. У цьому їх піддержував митр. Йона своїми закличками, хоч сам Карташев признає, що на ті заклички відізвався лише єп. Евтимій з Брянська, але згодом мусів утікати в Москву.*

Карташев, не подавши жадного документу ані достовірного свідчення, каже, що в 1469 році митрополит Григор « вернув до православ'я », бо хотів заспокоїти свою паству. При цьому він сугерує немов би осуждення московського владики Йони і його наслідників патріярхом Діонісієм з Царгороду за спричинення ними схизми і за самовільну « автокефалію », як також піддержка українських владик та заохота підчинитися митрополитові Григорові -- сталися не через прихильність патріярха до церковної єдності, але через поворот митрополита Григора до православ'я.

Така думка не має жадного потвердження в джерелах. Навпаки, можна навести свідчення, що митр. Григор ще 1471 року визнавав церковну єдність з Римом. Московський літописець записав під 1471 роком (гляди: *Літописний Список від 1497 року*, ПСРЛ, XXVIII, Москва, 1963, ст. 142) таке про мешканців Новгороду Великого: « ...Новгородці післали до окаянного ляха і латинника, литовського короля Казимира, бо хотіли під ним жити, дань йому давати і просили в нього для себе князя; вони просили митрополита Григора, також латинника, щоб дав для них єпископа » (Того року вмер їх архієпископ Йона I. Н.).

Ця записка московського літописця не залишає сумніву, що митр. Григор до того року, і до своєї смерті видержав вірно при церковному об'єднанні. Московський князь наїхав того року на Новгород, здобув його, багато людей убив, а решту казав переселити на московські території.

сидів аж до своєї смерті 1503—5 р. Інтересно, що в Москві до архирейської присяги, яка викликала митр. Ісидора і митр. Григора, було додано Спіридона, званого Сатаною, що «*набув своє посвячення в Царгороді, в краю поганого царя безбожних турків, також і всіх тих відрикаюся, що по них прийдуть до Києва з Риму латинського чи з Царгороду турецького*».

Тим часом, руські єпископи, князі та визначні церковні і світські достойники зібралися на Синод до Новгородка і там обрали владика Мисаїла Пеструцького із Смоленська на Київського митрополита. Мисаїл був нащадком давніх бояр та посвячений із литовськими князями.⁶⁷

Всі учасники Синоду в Новгородку написали 1473 року листа до папи Сикста IV, який передали до Риму легатом Антонієм Бонумбром, що саме вертався з Москви, куди ескортував княжну Софію, повінчану в Римі з князем Іваном III Василевичем. Одначе, з якихсь причин цей лист залишився без відповіді впродовж трьох років. Причиною цього могла бути невдача в Москві, через що легат Антоній втратив довір'я папи, бо в поворотній дорозі він був спрямований до Венеції. Не виключене, що папа отягався із затвердженням Мисаїла на митрополії через підшепти латинської ієрархії в Польщі або самого короля, бо Мисаїл не був ним іменований як Григор, але обраний руськими єпископами і достойниками. Можливо також, що причиною довгої мовчанки папи була справа організації протитурецької оборони.

На всякий випадок, уже в тому часі офіційна політика державної адміністрації в відношенні до Церкви в Русі-Україні підлягла зміні. Про те довідуємося з другого листа — «*епістолиі*», а радніше богословського трактату, написаного на Синоді в Вильні, 14 березня 1476, та заадресованого до папи Сикста IV. Цей лист був підписаний митрополитом Мисаїлом та визначними духовними і світськими достойниками «*Грецького закону*». Його адреса була така: «*Єкуменічному Патріярхові, Світлові цілого світу, Світлові Церкви, Отцеві Отців, Найвищому*

⁶⁷ ПСРЛ, IV, ст. 246; пор. Грушевський, ІУР, V, ст. 409; пор. *Памятники древне-русского кан. права*, I, ч. 118; Спіридон був увязнений королем Казимиром за те, що був поставлений турецьким султаном. Він просидів у тюрмі аж до 1482 року, бо ще тоді посилав свого чоловіка до московського князя із зажаленням, що король відібрав від нього багато мощей, привезених ним з Константинополя. Він був звільнений, але моск. князь знову посадив його в тюрму (ПСРЛ, VI, ст. 233); пор. *Макарии*, История, IX, ст. 64.

Пастиреві Пастирів, Святішому Сикстові, Намісникові Христа у Вселенській Універсальній Церкві».⁶⁸

«Епістолюю» написав добрий богослов, може і сам митрополит Мисаїл. Там подається «Ісповідання віри» із визнанням сьоми Вселенських Соборів та 8-го Собору в Флоренції із запевненням, що Руська Церква визнає і молиться за папу. Підписані достойники жалувалися перед папою на «хапання руських душ латинниками» та на перехрещування людей грецького закону при їх переході на латинський обряд, через що вношено нелад і замішання до Христової Церкви, об'єднаної в Флоренції. Порушивши спірні справи, підписані просили папу надати Ювілейні відпусти цілій Київській митрополії, бо цей відпуст папа надавав у тому році поодиноким Церквам. Між підписами є між іншим такі імена: митрополит Мисаїл, архимандрит Іван із Києво-Печерського монастиря, архимандрит Макарій із свято-Троїцького монастиря в Вильні, князь Михайло Олелькович, князь Теодор Більський, князь Дмитро В'яземський, сенатор Іван Ходкевич, каштелян Павло з Кам'янця, Йосиф Солтан (Юрієвич) з трьома своїми братами ітд.⁶⁹

Назагал, підписані запевняли папу про свою єдність з Римом і звідти очікували рішення в усіх спірних справах з латинниками, як також просили про визнання Мисаїла на Київській митрополії. Чи була яка відповідь з Риму, — невідомо. Натомість маємо вістку, що на другий рік митрополит Мисаїл писав до патріярха Максима III (1477—1481), бо хотів піддержати також старі зв'язки з патріярхом. Підкреслення спору з латинниками в листі, та інші події, напр. перехід Олександра Юрієвича Солтана на латинський обряд, дозвіл о. Павлові в Києва відбувати сповіді перед латинським священиком тощо, вказують, що індивідуальне перетягання «русинів» на латинський обряд вважалося добрим способом задержати їх при Католицькій Церкві, і з тих часів таке переконання лягло в основу церковної політики королівства. Такі думки вже видно в письмі Іннокента VIII від 19 серпня 1487 року до францішкан у Польщі, бо вони посилали до Риму такі інформації й просили відповідних рішень. Цікавою є вістка, що як 1482 р. мала відбутися на Литві хіротонія латинського єпископа і бракувало одного вла-

⁶⁸ Pelesz, I, p. 476; cf. Hergenröther, VII, p. 266; cf. Theiner, Mon. Pol., II, p. 230; cf. Pichler, Geschichte, II, pp. 54-55; cf. Pastor, IV, p. 230.

⁶⁹ Kutrzeba, S, — Fijalek, J, Kapiarz Rzymiski Erazma Ciolka, Kwart. Hist. II (1) Kralow, 1923, p. 75; cf. Amman, Zur Geschichte der Geltung des Florentiner Konzil., etc. in Or. Chr. 8, p. 289. Архивъ Юго-Зап. Россіи, VI (1) ст. 199-231; пор. Гал. Ист. Сборникъ, Львовъ, 1860, III, ст. 52, нота 55; пор. Бучинський, Б, Студії до історії церковної унії. Лист Митр. Мисаїла, ЗНТШ, 90, ст. 5-24; пор.

дики-сосвятителя, то в Римі порадили запросити одного з руських владик. Це може бути вказівкою про існування церковної єдності в русько-литовській державі в другій половині 15 ст.

По смерті митрополита Мисаїла 1480 року руські єпископи, князі та достойники обрали на його місце монаха Галактіона (Григор Халецький), що був посвячений з родом Олельковичів.⁷⁰ Цим разом король Казимир спротивився такій кандидатурі і висунув свого кандидата, архієпископа Семена з Полоцька (1481—1488), також прихильника церковної єдності. Це рішення короля було зв'язане з акцією відосередніх політичних сил, які діяли тоді на Русі-Україні. Як уже згадано, король усунув князя Михайла Олельковича з Києва до Слуцька, а на його місце іменував Івана Ходкевича. Це стало причиною, що князь Михайло постановив відірвати всі руські князівства від Литви, тому зорганізував проти Казимира заговор, але він був передчасно викритий і криваво здушений.

Дехто з новіших дослідників намагався доказати,⁷¹ що всі ті події «були лише непорозумінням у династії» і що ані український народ ані його Церква в цьому жадної участі не брали. Що воно так не було, вказують факти, напр. відкинення кандидатури монаха Галактіона, заборона будувати на українських землях нові церкви та направляти старі, заборона уживати церковних дзвонів тощо. Це переслідування українського народу і його Церкви, очевидно, не здобуло слави королеві ані не поширило симпатій до церковної єдності. Навпаки, це переслідування підірвало довір'я українських християн до самої ідеї церковної єдності, яку спотворювали польські державні і церковні чинники своїми шовіністичними тенденціями.

І не треба дивуватися, що це переслідування задумала використати

⁷⁰ Амман, ст. 187-88, готов залічити його до некатоліцьких митрополитів, опираючись на факти його затвердження патріярхом Константинополя. Однак, як візьмемо на увагу складні обставини по Соборі в Флоренції на Русі-Україні, згадана обставина не є вистачальним критерієм такого суду; *пор. Пелеш*, цит. тв., I, ст. 477.

⁷¹ *Haleski, O*, op. cit., ch. IV. Заборчі війни Москви робили замішання в східній Європі в моменті коли Сикст IV організував протитурецьку лігу. В інструкціях папи архієпископові Риги, що був папським легатом до Німеччини, Данії і Польщі, папа назвав Москву «агресором» і ворогом християнського імені, але при тому ужив слова «партес Руссіє», а навіть «Рутені», зовсім не розрізняючи, що є такі «русини», що не мають нічого спільного з Москвою.

Оскар Галецькі (ст. 104-105) думає, що це помішання термінів стало першою нагодою для московського князя покликатися на спільну назву «Русь» Київського періоду і висувати свої претенсії до всіх земель, що колись належали до Київської Держави.

Москва, яка в цьому часі видвигала клич « збирання руських земель ». Уживаючи цей клич, Москва зайняла 1478 року Новгород, а 1485 року Твер. Згодом зачала з Литвою війну за « руських людей », переслідуваних в королівстві. Під час литовсько-московських переговорів 1484 року король Казимир запропонував подружжя свого сина Олександра з донькою Івана III Василевича, Олзною, сподіючись так заспокоїти Москву. Цей шлюб відбувся аж по смерті Казимира 1494 року, але це не лише не заспокоїло Москви, а навпаки, дало їй можливість ще більше мішатися в справи королівства.

Переслідування Руської Церкви державною адміністрацією було одною з причин, що в Москві, яку навіть підтурецькі патріярхи вважали схизматицькою, постала теорія про Москву, як « третій Рим ». Найперше, Пахомій Логотет у своєму творі « *Слово избрано отъ святихъ писанихъ еже на латинью* » (1461) придумав Іванові III різні « величання », а московські богослови задумали довести, що Старий Рим і Новий Рим попали в безнадійну ересь, тому треба третього Риму — Москви, щоб рятувати християн від загибелі. Московський митрополит Зосим у своїй Пасхалії величав Івана III Василевича якби самого Бога, називаючи його « сродником Володимира святого, государем і самодержцем всієї Руси, новим царем Костянтиним новому граду Константина, Москві ». Іван III прибрав собі титул « царя » на болгарський лад, а єпископ Вассія з Ростова додав ще йому титули, уживані дотепер візантійськими імператорами. Оженившись на грецькій княжні Софії, князь Іван уважав себе правним спадковцем візантійських імператорів, напр. він казав додати до свого гербу візантійського двоголового орла та перекласти коронаційний церемоніал, але ще не відважився коронувати себе. Це сталося аж за Івана IV.⁷²

⁷² *Поповъ, А.*, Историко-литературни обзоръ древне-рускихъ полемическихъ сичиненіи противъ латинянъ XI-XV вв, М, 1875, ст. 394 і слід.; *пор. Гудзин, Н. К.*, История древней русской литературы, М, 1953, ст. 237-38; *пор. Малининъ, В.*, Старець Елеазарева монастыря Філофей и его послания, Кієвъ, 1901, ст. 4; *пор. Оглоблин, О.*, проф. *д-р.*, Московська Теорія III. Риму в XVI-XVII ст., Мюнхен, 1951 — цей автор подає коротку і ядерну історію тієї теорії; *пор. Исторично-правне підєрунття тзорії III. Риму*, проф. В. Гришко, Мюнхен, 1953; *пор. проф. д-р. Н. Василенко-Полонська*, Теорія III Риму в Росії протягом XVIII та XIX сторіч, Мюнхен, 1952; *пор. проф. д-р Борис Крупницький*, Теорія III Риму і шляхи російської історіографії, Мюнхен, 1952; *пор. проф. д-р Іван Мірчук*, Исторично-ідеологічні основи теорії III Риму, Мюнхен, 1954; *пор. проф. д-р др. Ганс Кох*, Теорія III Риму в історії відновленого Московського патріярхату, 1917-1952, Мюнхен, 1953.

Як низькою була тоді богословська наука в Москві свідчить факт, що там всі сподівалися в 1492 році кінця світу (це був кінець VII-ої тисячки літ від початку

Діючи в душі теорії Москва-Третій Рим, митрополит Пилип I задумав збудувати в Москві величавий храм, Успенський Собор, що мав стати символом « все-руської » ідеї. На весні 1472 року московські майстри зачали будову церкви, але при затяганні головної копули стіни будови завалилися. Майстри показали себе дилетантами і 1474 року князь мусів спровадити архітекта Аристотеля Фйоравенті з Венеції. Він казав розібрати всі мури аж до фундаментів і зачав будувати новий Успенський Собор, що був закінчений в серпні 1479 року. Таким чином « майстер еретичних латинян » навчив москалів західньої культури, а збудований ним храм стоїть досьогодні та розвеселює сумну панораму на Кремлі в Москві.

В душі теорії Москва-Третій Рим Димітрій Герасімов написав легенду про « білий клубок », видумавши пророцтво папи Силвестра I, мовляв, папа пророкував, що на всі християнські царства прийде кінець і тоді вони зіллються в одне « руске » царство, задля його православ'я.

Ще пізніше якийсь Спіридон-Сава видумав легенду про « Мономахову шапку », тобто цісарську корону, яку князь Володимир Мономах одержав від імператора Костянтина Мономаха. Вірячи в усі ті легенди і теорії, князь Іван III навзір візантійських імператорів і за їх церемоніялом перший раз інвестував свого « автокефального » митрополита Симеона (1491—1511) на митрополію, кажучи: « Всемогутня і животворна св. Трійця, що дала нам царство всієї Русі, дав тобі цей св. великий архисрейський престол, митрополію всієї Русі — прийми, Отче, жезл пастирства і моли Бога про нас, про наші діти і про всіх православних (християн) ». Щойно митрополит Макарій (1542—1563) відважився 16 січня 1547 року коронувати малолітнього Івана IV Жорстокого на московського « царя », також за візантійським зразком і церемоніялом. І так поволі на легендах ріс московський імперіялізм, якому помагали литовсько-польські шовіністи.

1475 року турки зайняли місто Кафу в Криму і тим збільшили загрозу татарських наїздів на українські землі, що вже від початку XV ст. їх руйнували, напр. рік по здушенні заговору князя Михайла Олель-

світу, за біблійним численням), тому там вираховували Пасхалію лише по кінець того року. Однак, як кінець світу не приходив, то митрополит Зосим був змушений уложити нову Пасхалію. Це, очевидячки, не перешкодило йому проголосити Івана III Василевича « царем і самодержцем всієї Русі та імператором III Риму ». Не минуло й кілька десятків років, а монах Філотей писав: « Всі християнські держави впали, а спадщину перейняв наш государ на русское государство; два Рими минулися, третій стоїть, а четвертому не бути ».

ковича хан Менглі Герай поруйнував Київ. Це сталося в порозумінні з Москвою, яка знайшла з ними спільну мову.

По смерті митрополита Семена його наслідником в Києві був обраний Йона І Глезна, єпископ Полоцька (1488—1494). Руські князі і шляхта в своєму листі до патріярха просили затвердити Йону на митрополі і про будь-яку зміну церковної політики вчас його владництва не чуємо.

По його смерті владики і князі вибрали на своєму Синоді архимандрита Макарія з Вильна і відразу висвятили його в єпископи та впровадили на Київський митрополичий престол. Щойно потім писали до патріярха, просячи його благословення. Відомо, що на тому Синоді були такі владики: *Вассиан з Володимира на Волині, Лука з Полоцька, Василій з Турова, та Іван з Луцька, і вони обрали архимандрита Макарія Черту на митрополита, а до патріярха вислали монаха Германа та пустинника Діонісія*. Митрополит Макарій був одним з тих достойників, що підписали славну « епістолюю » до папи Сикста IV і тому можна думати, що він держався тієї самої лінії, бо і в листі до патріярха він покликався на владик, що по правилу св. Апостолів і св. Отців обрали митрополита Григора Цамвлака в конечності, так і тепер відбувся його вибір. Цікаво також, що під час шлюбу московської княжни Олени з лит. князем Олександром в латинській катедрі в Вильні був також присутній митрополит Макарій.

На весні 1497 року на Київ наїхали кримські татари і спустошили Печерську Лавру, тому митр. Макарій вибрався туди особисто. Подорозі в селі Стриголовах біля Мозиря на Волині захопив його в полон татарський загін і Макарій був убитий. Того року не випадково їздили ханові послы в Москву.⁷³

⁷³ *Пелеш*, цит. твір, I, ст. 578; *пор. Титовъ, Ф.*, Свщчч Макарии, Митрополить Київскій і всея России, Труды, Київ, II, 1847; *пор. Скорочений Літописний Список 1495 року, ПСРЛ, XXVII, ст. 357*: « Року 6992 (1483) I вересня за умовою з великим князем Іваном Василевичем « всієї Руси », прийшов цар Кримський Перекопської Орди з великою силою і здобув город Київ, і спалив його вогнем, а київського воеводу Івашка Хоткова (Івана Ходкевича I. Н.) схопив і безчислений полон взяв, учинивши Київську землю пустою; (це сталося) через королівське вмішання, що навело царя Ахмата з Більшої Орди з усіми силами на великого князя Івана Василевича « всієї Руси », щоб знищити християнську віру ». Там же, ст. 353, під 1475 роком кажеється, що з Риму вернувся в Москву посол князя Толбузина і привів з собою будівничого Аристотеля, щоб ставив церкви і палаци, але він розумівся також добре на гарматах.

* * *

Папа Сикст IV потвердив декрет Павла II про відбування Ювілейних Років що 25 літ, тому в Римі направляли мости, водопроводи, відновляли базиліки, лічниці, мостили вулиці камінням, направляли брами міста й мури тощо. Тому що Ювілейний Рік 1475 закінчився виливом Тибру і пошестю папа під Пасху 1476 року на просьбу мирян продовжив ці ювілейні відпусти в чотирьох головних церквах міста Болонні й туди йшли паломники.

На початку Ювілейного Року до Риму дійшла була вістка про побіду воеводи Степана з Молдавії над турками під Галацом, але ще того самого року турецька фльота зайняла Каффу, а згодом цілий Крим. Турки заблокували Лепанто і Левкадію в травні 1477 року, а на другий рік у червні зайняли фортецю Крою в Альбанії. У в слід за тим вони почали забігати в альпейські провінції Австрії та горішньої Італії. В січні 1479 року zagrożена Венеція поспішала заключити з ними перемиря, зрікшись у їх користь деяких своїх провінцій за можливість продовжати з ними торгівлю.⁷⁴

Тепер султан зачав робити пляни для зайняття Церковної держави, бо вважав її володаря-папу своїм найбільшим ворогом. Одначе, традиційна зависть і ненависть між Неаполем і Венецією цю велику загрозу збільшили, бо паралізували всі оборонні заходи папи. Остаточно в серпні 1480 року турецька армія висадилася в Отранто і з усіх 32 тисяч мешканців міста 12 тисяч замучено в жорстокий спосіб, а решту вивезено в ясир. Старенького архієпископа турки розривали пилою надвоє, а всіх інших, хто не хотів побісурменитися, різали на шматки і кидали собакам. В цілій Італії настала нечувана досі паніка і була навіть думка перенести осідок папів до Авіньону.

Тільки папа Сикст не злякався. Він зачав промовляти до християнського сумління італійців, щоб викресати в них духа жертви і посвяти. На Консистерії було вирішено за всяку ціну прогнати турків з Італії. В листопаді 1480 року запрошено всі італійські республіки до Риму на конгрес, а папа зарядив вісімденні мольби в цілій Церкві. Він проголосив свою історичну енцикліку до всіх володарів Європи і завізвав їх стати відважно й хоробро проти турків. І саме серед гарячкових приготувань до оборони із Сходу продісталася вістка про смерть султана Махоммеда II, що викликала почування загальної радості, а папа

⁷⁴ *Theiner*, *Codex Diplomaticus*, III, pp. 480-81; cf. *Zinkeisen*, II, ½½. 432 seq.

відслужив особисто благодарственну вечірню в церкві Богородиці « дель Попольо » та зарядив триденні торжества.⁷⁵

В своєму письмі до віцелеґата папа зарядив за всяку ціну викинути турків з Отранто і сам поблагословив на Тибрі фльоту, капітана і моряків, що виїздили на води Апулії. 10 вересня 1480 року фльота зламала опір турків, викинула їх з Отранто та одержала наказ зайняти альбанське місто Вальону і знищити там турецьку базу. Та, пошесть між моряками не дала змоги цього виконати і фльота вернулася до бази в Чівітавеккія. І навіть цю перемогу в Апулії король Неаполя задумав використати для себе, бо, як турецькі полонені кинулися грабувати людей під Римом, він зайняв міста Террачіну і Беневенто, так що треба було силою викидати його звідти. Таким чином, завдяки папі Сикстові Італія врятувалася від турецької окупації.⁷⁶

* * *

Славний сикстинський хор є зв'язаний з пам'яттю папи Сикста IV, бо він казав цьому хорові співати в папській каплиці. Так він започаткував добу хорового співу в Західній Церкві, де передтим уживано лише « Григоріянського унісона ».

З численних декретів папи на особливу увагу заслуговує один з 1478 року, який формально уневажнив ухвали Собору в Констанці, так що від 1483 року всякі поклики на нього були заборонені.

Сучасники папи свідчать про його велике почитання до Пресвятої Богородиці. Папа оточив дбайливою опікою її чудотворні місця в Лоретто і Генацано, а 1475 року окремою енциклікою запровадив правник « Відвідин Богородиці », як також щирив її почитання молитвою на чотках. У самому Римі папа збудував дві церкви на пошану Богородиці: « Санта Марія дель Попольо » і « Санта Марія деля Паче », а Сикстинську каплицю присвятив Непорочному Зачаттю Пресвятої Богородиці і затвердив нову службу цьому празникові, який обходжено 8 грудня 1475 року.⁷⁷

Ще в тому часі велися богословські диспути про непорочність зачаття Богородиці, напр. домініканець Вінченцо Баделлі та бослов Сорбони в Парижі, Скот, готові були вважати єретиком кожного, хто визна-

⁷⁵ *Raynaldi*, ad an. 1480, nr. 20-29; an. 1481, nr. 19.

⁷⁶ *Pastor*, IV, p. 342.

⁷⁷ *Raynaldi*, ad an. 1478, nr. 46; an. 1483, nr. 18 seq; an. 1475, nr. 34; cf. *Bullarium Romanum*, Romae, 1750, II, p. 205; cf. *Frantz, E*, Sixtus IV und die Republik Florenz, Regensburg, 1880, p. 513.

вав цю правду. Проти них виступали францішканці, але 1483 року папа загрозив клятвою кожному, хто виступав би проти тієї правди, хоч до свого декрету додав вияснення, що ця справа не є ще догмою віри.

Чимало клопоту було в Іспанію, де крім поборювання єретиків був клопіт з лихварством жидів на шкоду християн, бо через подружжя з християнами жиди спенетрували шляхетські й заможні роди і своїм впливом підкопували віру. При іспанському темпераменті не обійшлося без надужиття інквізиції, якій папа закинув несправедливість і жорстокість. І лише просьба короля злагіднила рішення папи, що проголосив кари на інквізиторів та іменував архієпископа Севілли папським суддею. До нього мали відкликатися всі осуджені іспанською інквізицією. Коли й це не помагало, то папа видав декрет, що встановлював: а) щоб усі засуджені в Іспанії апелювали до Риму, б) щоб на пенітентів накладати таємну покуту, та в) щоб інквізитори не мали права другий раз судити розрішених. Для ще більшої контролю інквізиції папа іменував великим інквізитором ігумена Тому Торквемаду з Санта Круз, який мав дбати про церковний характер інквізиції, а згодом поширив його владу і на терени Арагонії. Таким чином, Сикст IV усунув надужиття інквізиції, яку хотіла використати світська влада для своїх власних цілей.⁷⁸

Упродовж свого тринадцятилітнього понтифікату папа іменував 34 кардиналів, але вже в цьому часі між кардиналами траплялися люди більше світські, як духовні, напр. Родріго Борджя, Франческо Гонзага, Козімо Орсіні, Іван Скляфенатті, Асканіо Марія Сфорца, Джіролямо Ріяріо, Іван Баттіста Савеллі та Іван Колонна. Не будучи правдиво духовними людьми, вони використовували папу, знаного із щедрості для всіх і на всякі добрі цілі; напр. папа дбав про вчених і науку, а між роками 1475—1480 до бібліотеки у Ватикані була додана одна тисяча томів, між якими було найбільше грецьких і латинських старовинних манускриптів, головню з патристики. Інвентура бібліотеки гуманістом Плятіною з 1483 року вже має відділені манускрипти від друкованих книжок.⁷⁹

У письмі від 1 липня 1477 року папа повчав, що наука і студії мають служити для піднесення християнської віри, а не служити ширен-

⁷⁸ Llorente, J. A., *Geschichte der spanischen Inquisition*, Gmünd, 1819, IV, 410; cf. *Bullarium Ordinis Praedicatorum*, Opera Thomae Ripoli generalis ed. etc. ab A. Bremond, Romae, 1713, III, p. 662.

⁷⁹ Müntz, E., op. cit., III, pp. 64-65; cf. Müntz, E., — Favre, P., *La Bibliothèque au Vatican au XVe siècle d'après des documents inédits*, Paris, 1887, pp. 135-141, 300.

ню поганських ідей. Він казав вилучити з бібліотеки всі документи та архіви й умістити їх окремо. Це сталося, мабуть, 1480 року як під сподом Сикстинської каплиці була додана ще одна галя, звана « великою бібліотекою ». Саме тоді працював у Римі грецький учений, Іван Аргіропулос, скиталець з Константинополя. Він своєю працею виховав цілий ряд учених, напр. Івана Райхліна, Анджеля Паліціано, Вартоломея Фантія, Мартина Філетіка, Івана Міллера ітд.

Папа Сикст IV звернув свою особливу увагу на розвій історичної науки, а між істориками його часу був Зигмунт Конті, Яків Вольтерра, Матій Пальмієрі і Плятіна. Останній написав першу історію папів.⁸⁰ Гуманізм для папи Сикста був чисто літературним рухом, без небезпеки вірі, тому всі гуманісти з розв'язаної Римської Академії зачали знову свої виклади, а Помпоній Лета став її президентом, хоч за попереднього папи був осуджений за ширення поганських ідей.

Сикст IV заложив у Римі перший музей на європейському суходолі і до нього віддав усі пам'ятники, призбирані Павлом II. Так він започаткував світлу добу штуки й малярства, бо усе це стало зав'язком славної небаром Академії св. Луки. У ній працювали: Гілляндаро, Ботічеллі, Перуджіно, Сінбореллі, Пінтурікіо, Мельоццо, Розеллі ітд. і без них усіх ніколи не було б Михайла Ангела ані Рафаеля.

Усе було заслугою великого любителя штуки й культури, Сикста IV, який умер 12 серпня 1484 року і був похований у соборі св. Петра.⁸¹

211. *Іннокент VIII (1484—1492).*

Іван Баттіста Чібо уродився в середньозаможній родині Арана Чібо і Теодори де Марі в Генуї 1432 року. Студіював у Падуї та Римі, а жив при Арагонському дворі в Іспанії. Перед вступленням в духовний сан мав двоє дітей. У квітні 1469 року одержав в управу єпархію в Савої, а папа Сикст IV переніс його до Маляфетти біля Барі, де по чотирьох роках був іменований кардиналом та датарем папської курії.⁸²

По смерті Сикста IV в Римі сталося заворушення проти його свояків і пограбовано його прихильників, а доми Орсінів, Колоннів,

⁸⁰ *Reumont*, op. cit., III (1), p. 350.

⁸¹ *Schmarsow, A.*, Melozzo da Forli. Ein Beitrag zur Kunst und Kulturgeschichte Italiens in XV Jahrhundert., Berlin-Stuttgart, 1886, pp. 149, 214, 317; cf. *Gregorovius*, Grabdenkmähler, p. 101.

⁸² *Sigismondo da Conti da Foligno*, Le storie de' suoi tempi dal 1475 al 1510, Roma, 1883, II, p. 33; cf. *Pastor*, IV, p. 240; cf. *Burchardi, J.*, Diarium Innocentii VIII, Alexandri VI, etc. Florentiae, 1854, I, p. 321.

делля Роверів та Борджіів перемінилися в укріплені фортеці, так що знову була загроза схизми. Конкляв 25-ох кардиналів зачався у Ватикані 25 серпня, під час якого була приготована нова «капітуляція» з виразним намаганням створити аристократично-олігархічну управу Церкви. Це перший раз зісвітчені кардинали зачали торгуватися за найвище достоїнство в Церкві, а майбутній папа мав їм за те заплатити. На вибір нового папи сильний натиск поклала італійська Ліга, якої представником був віцеканцлер кардинал Родріго Борджя, більше світський як духовний. Урешті, як каже історик Бурхард, підо впливом Ліги на папу було обрано кардинала Чібо, що прийняв ім'я Іннокент VIII.⁸³

Новому папі було 52 роки; він був середнього росту й сильної будови тіла, та мав повне обличчя, але слабкий зір. Назагал, здоров'я папи не було задовільне. У другій половині володіння він попадав у гарячку, терпів з причини болів внутренностей, але виходив з того завдяки славному лікареві Якову ді Сан Джenezіо. Велика напруга в праці була понад силу папи. Щонайголовніше, він мусів сплачувати довги свого попередника, а по-друге, у цілій Італії запанувала загальна ворожнеча між республіками.

На початок його понтифікату припав спір князя Альфонса з Кальябрії за Беневенто та внутрішня війна баронів у Неаполі проти свого короля, в яку вмішалися Медіолян, Флоренція та Угорщина. Тим часом, султан Баязед II зайняв Молдавію, а заклики нового папи в листопаді 1484 року не мали жадного успіху. Великим дипломатичним атутом папи став турецький князь Джем, син султана Мохаммеда II, протикандидат Баязеда на султанство, який два роки передтим утік був на острів Родос і там був прийнятий з почестями великим майстром Ордену св. Івана, а вже звідти переїхав до Риму. Папа призначив йому 15 тисяч дукатів річної платні, щоб таким способом шахувати султана Баязеда, проти якого готовився хрестовий похід і велися розмови з султаном Єгипту. Баязед добре розумів небезпеку, бо найняв барона Христофора ді Кастрая з Анкони, щоб він насипав отрути до криниці, звідки черпано воду для князя Джема. Одначе, Христофор передчасно вговорився у Венеції і був за те покараний смертю. Джем зобов'язався забрати всіх турків з Європи і звернути грекам Константинопіль, як папа pomoже йому засісти на султанстві.⁸⁴

⁸³ *Schmarsow*, p. 377; *cf. Conti*, I, p. 209.

⁸⁴ *Theiner*, *Monumenta Hung.*, II, pp. 501-502; *cf. Conti*, II, p. 39; *cf. Raynaldi*, *ad an.* 1489, nr. 4.

На конгресі в Чезені була вирішена справа походу, але смерть угорського короля Матія Корвіна викликала спір за угорську корону між цісарем Максиміліаном та Володиславом з Чехії, що тягнувся аж до 1491 року. Крім того, папа занедужав і похід припізнівся. До папи прибув амбасадор султана в листопаді 1490 року з листом і дарами та обіцяв не нападати на християнські краї, і доки Джем буде під опікою папи султан годився платити за його удержання.

В січні 1492 року еспанці зайняли Гранаду і прогнали маврів з Еспанії. І тепер там силувано жидів хреститися, тому вони викликали грізне повстання. Напр. в Сарагоссі ранено інквізитора, а в Толедо жидівські повстанці вирізали християн. Одначе, король Фердинанд видав наказ: всі жида мусять хреститися або покинути береги Еспанії. Чимало з них поселилися тоді в Римі.⁸⁵

Від березня 1492 року папа щораз більше занепадав на здоров'ю, а під час його недуги в Римі бушували різні банди. Смертна агонія папи тривала п'ять днів і щойно 25 липня 1492 року смерть звільнила його від важких терпіннь. Він був похований в соборі св. Петра.

212. Олександр VI (1492—1503).

Родріго Борджя був сином Жофрея й Ізабелі Борджя, рідної сестри папи Калікста III, уродився в Ксатіві, Еспанія, 1 січня 1431 року. Уже хлопцем він був адоптований родиною Борджя, а його дядько надав йому різні уряди та вислав на студії до Болонії і на 25-ому році життя іменував його кардиналом для церкви св. Миколи «*In sacsege*»; в 1471 році він був перенесений до Альбано, а по п'ятьох роках до Порто.

Від 1475 року кардинал Борджя був віцеканцлером папської Курії і навіть його завзяті вороги признають, що він сповняв цей уряд з успіхом та виказав великий адміністративний хист. Грегоровіус признає, що кардинал Борджя, хоч і був правдивою дитиною ренесансу, не був таким, яким представляють його вороги, ним набуті в часі його довголітнього канцлерства.⁸⁶

Сучасні історики, Бурхард і Конті, що знали кардинала Борджю перед і по виборі на папу, кажуть таке: «*Минуло 37 років з того часу, як його дядько Калікст III іменував його кардиналом і за той час він ніколи не пропустив Консисторії, хіба через недугу, що траплялося*

⁸⁵ *Reumont*, III (1), p. 197; *cf. Pastor*, V, pp. 320-321.

⁸⁶ *Gregorovius*, VII, pp. 303-308.

рідко. В час володіння Пія II, Павла II, Сикста IV і Іннокента VIII він був важливою особою, був легатом до Італії й Іспанії. Мало людей знали етикету так як він; він умів себе достойно повести і блисків у розмовах та поведінці, яку підносила його масстатична будова тіла. Також його вік, коло 60 років, за Аристотелем був наймудріший. Кремезний тілом і сильний умом він мав усе конечне до свого уряду. Він був високий, кремезний, мав жмурливі й проникливі очі, а в розмові був чемний і прекрасно визнавався на фінансових справах».⁸⁷

Як видно, кардинал Борджя був типовим володарем ренесансу, включно із своїм приватним і публічним життям. Уже в час довгої аґонії Іннокента VIII в Римі настав нелад, а 6 серпня конкляв зачався в Сикстинській каплиці при участі 23 кардиналів. І цим разом інтриги володарів повторилися, при чому грали ролю торги за привілеї і посади, головно зі сторони Неаполя, Генуї та королів Франції й Іспанії. Кожна партія намагалася обрати свого кандидата на папу. Врешті, партії погодилися на компромісового кандидата кардинала Борджю і він був обраний в дні 11 серпня та прийняв ім'я Олександр VI.⁸⁸

Олександр VI негайно розіслав своїх легатів в різні міста Італії для їх замирення, а в Римі заряджено суд над бандитами, що від смерти Іннокента VIII до вибору Олександра VI вбили двісті-тридцять людей. Король Неаполя вислав свого сина з «обедівніцею» до папи та просив його піддержки для Неаполя, але папа цього не вчинив, бо король був замішаний у безправну продажу міст Четврі та Агвіляти, що їх продав кардинал Чібо за 40 тисяч дукатів.⁸⁹ Його спільником був кардинал делля Ровере, що замкнувся в твердині Остії та став грозити папі репресіями. Проти нього виступили Сфорци, Венеція, Сієна, Феррара, Мантуя, а головно Іван Сфорца з Пезари, чоловік Люкреції Борджя, доньки папи Олександра VI.⁹⁰

Це замішання постановив використати король Карло VIII з Франції і висунув домагання звороту королівства Неаполя для династії Анжу. І як кардинал Іван Борджя з доручення папи коронував молодого Альфонса II на королівстві в Неаполі, кардинал делля Ровере втік до Франції і намовив Карла VIII відібрати силою Неаполь. Французька армія

⁸⁷ *Conti*, II, pp. 53, 268 seq; cf. *Burchardi*, *Diarium sive rerum urbanorum Commentarii* 1483-1506, ed. Thuasne, Parisiis, 1883, II, p. 425.

⁸⁸ *Raynaldi*, ad an. 1492, nr. 36; cf. *Conti*, II, p. 56; cf. *Burchardi*, II, 1 seq.

⁸⁹ *Ibidem*, II, pp. 14 seq; cf. *Gregorovius*, VII, pp. 313-314.

⁹⁰ *Infessura*, S, *Diario della città di Roma*, ed. Tomassini, Roma, 1890, pp. 284-85; cf. *Pastor*, V, pp. 410-11.

в силі 31.500 мужви і 10 тисяч моряків у вересні 1494 року рушила походом на Італію. Всі кардинали покинули папу Олександра VI і він залишився в Римі зі своєю родиною. В день св. Силвестра французи ввійшли до Риму, а папа замкнувся в Левиному місті. Король зажадав передачі фортеці та турецького князя Джема, і щоб Чезаре Борджя поїхав з ним до Неаполя та поміг французам перебрати там владу в свої руки. Папа відкинув ці домагання і 7 січня перейшов таємним ходом до фортеці св. Ангела, але по однотижневій облозі прийняв умовини Карла VIII. Карло зложив свою «обедієнцію» на Консисторії, одержав від папи номінацію двох кардиналів і дозвіл переїхати через територію Церковної держави до Неаполя, що був ним зайнятий 22 лютого, і там зачав робити приготування до хрестового походу, але несподівана смерть Джема його здержала.⁹¹

Наїзд Карла VIII на Неаполь і його занадто драстичні середники викликали негодування на півночі Італії й там створилася проти нього «Свята Ліґа», до якої ввійшли: Венеція, Австрія, Флоренція та Іспанія. Ціллю Ліґи було прогнати французів з Італії. По коронації в Неаполі Карло рушив на північ, але залишив в Неаполі залогу. Ця залога була там знищена, а як до Ліґи приступила Англія, Карло VIII залишився сам. Для заведення ладу в Італії папа іменував Івана Борджю начальним вождем, але в битві під Саріяно в січні 1497 року він був раниений. Перебуваючи в Римі на лікуванні, він згинув з руки скритовбивника. Сграта цього сина була великим ударом для папи, а крім того, нещасливе подружжя Люкреції Борджя із Сфорцією та резигнація Чезаре Борджі з кардинальства, зломали Олександра VI, так що він носився з думкою резигнації.⁹²

Уже з цього короткого зіставлення фактів можна мати приблизний образ публічного і приватного життя володарів не виключаючи папи Олександра VI, в добі ренесансового гуманізму. Упадок християнської моральності спричинив небувалу досі продажність, практиковану на велику скалю, а закланність і симонія не пощадили і людей папської курії. Хто мав силу, того було і право.

Апостольська Столиця знову увійшла в добу занепаду, подібного до занепаду в залізній добі X-XI ст. Реакцією на це явище був виступ

⁹¹ *Burchardi*, II, pp. 211, 220; *cf. Pastor*, V, App. 29; *cf. Höfler*, C, von, Don Rodrigo de Borgia und seine Söhne, Don Pedro Luis und Don Juan, zweiter Herzog von Gandia aus dem Hause Borgia, Wien, 1889, p. 62.

⁹² *Gregorovius*, Lucrezia Borgia nach Urkunden und Korrespondenzen ihrer eigener Zeit, Stuttgart, 1874, p. 101.

монаха, домініканця, Джіроляма Саванаролі в Флоренції, де був осередок непоганського гуманізму. У часах володіння родини Медічів там ця продажність осягнула свій кульмінаційний пункт. Саванароля в своїх проповідях голосив конечність реформ Церкви, а його вплив на флорентійців був такий сильний, що його називано «королем Флоренції». Його прихильників називано «фратесками» а ворогів «арабіятами».

У політиці Саванароля орієнтувався на Францію, сильно вірячи, що Карло VIII має досить сили перевести реформу Церкви. «Арабіяти» обвинили Саванаролю в Римі, тому Олександр VI запросив його до себе, але він відмовився їхати, оправдуючись недугою. Своїми політичними пророцтвами, які, як сам казав, має від Святого Духа, він розбурхував уми людей та викликав неспокої, так що папа заборонив йому проповідати. У відповідь на цю заборону Саванароля виступив ще гостріше проти Медічів та заатакував зіпсуті обичаї в Римі, папську курію і самого папу. Його писані проповіді розходилися не лише в Італії, але їх читано закордоном; напр. султан казав їх перекласти на турецьку мову. Один з учнів Саванаролі, монах Домінік, посунувся задалеко в своїм фанатизмі і твердив, що небо і земля проминуть, Херувими і Серафими, Пресвята Богородиця, навіть сам Христос промине, а вчення Саванаролі залишиться вічно. На празник Вознесення Господнього в травні 1497 року по проповіді Саванаролі в Флоренції зачався великий бунт і це стягнуло на нього екскомуніку папи. Він не упокорився, хоч цілому містові грозив інтердикт, тому проти нього створилася сильна опозиція, а він сам відкликався до загального Собору, запевняючи людей про свою особливу місію від Бога.⁹³

Тієї заяви вчепився інший монах, францішканець, Франческо з Апулії, що у своїй проповіді в церкві св. Хреста в березні 1498 року завізвав Саванаролю «перейти пробу вогня», мовляв, як він є від Бога, то Бог його врятує від смерти. За таку пропозицію вхопився уряд Флоренції і назначив таку «пробу» на день 7 квітня того року. В означеній годині домініканці з'явилися з процесією, а сам Саванароля ніс св. Тайни. Обидві партії дискутували до вечора, а з «проби вогня» таки нічого не вийшло. Розчаровані флорентійці на другий день вбили одного прихильника Саванаролі та зруйнували монастир домінікан-

⁹³ *Capelli, A, Fra Girolamo Savanarola e notizie intorno il suo tempo, Modena, 1869, p. 58; cf. Villandi, P, Geschichte Girolamo Savanarola's und seiner Zeit, Leipzig, 1868, II, p. 58; cf. Ranke, L, Historisch-biographische Studien, Leipzig, 1877, p. 265; cf. Sanuto, M, Diarii, Venezia, 1873-82, I, p. 63.*

ців, а заряд міста відбув суд над Саванаролею, разом з двома іншими монахами, Домініком і Сильвестром. Всі три були засуджені на смерть і повішені, а їх тіла спалені й попіл висипаний в річку Арно. Так жорстоко поступили флорентійці із Саванаролею, який, безсумнівно, не був пересічною людиною. Згодом йому ставлено пам'ятники в різних містах Італії та в самому Римі.⁹⁴

У році смерті Саванаролі вмер його покровитель Карло VIII, а його наслідником став Людовик XII, що оженився з його вдовою Анною. Він зайняв Медіолян, а королівство Неаполя було розділене між Францією та Іспанією згідно з таємним договором в Гранаді. Папа запросив до Риму представників держав, і 11 березня 1500 р. там з'явилися амбасадори цесаря Максиміліана, Генрика VII з Англії, Фердинанда з Іспанії, з Неаполя, з Венеції, Савої і Флоренції, усі вони запланували хрестовий похід проти турків. Ще того самого року іспанський адмірал зайняв острів Кефалонію, а папська фльота на спілку з венецькою зайняли Левкадію. На жаль, Венеція поспішила підписати мир з турками, а без її кораблів не можна було думати про дальші операції. Натомість папа дав велику допомогу Угорщині.⁹⁵

В часах Олександра VI монах Вернард став першим місіонером в Новому Світі, куди папа вислав його з Христофором Колумбом в час його другої подорожі до Америки. Папа Олександр VI проголосив Ювілейний 1500-ий Рік і тоді до Риму прибула 200-тисячна маса паломників з різних країв.

Історик Конті розказує, що одного разу буря завалила дах над залем, де при стіні працював папа і лише завдяки бальконові, що висів над його кріслом, тягар падаючого каміння не вбив папу. Його по якомусь часі відкопано в безпритомному стані з пораненою головою і розбитими двома пальцями правої руки. У травні 1503 року папа зачав поважно неадужати, а згодом попав у маляричну гарячку й 18 серпня того року умер у віці 73 років. Він був похований у церкві св. Андрея біля Ватикану.⁹⁶

Олександр VI був каноністом і написав два канонічні трактати ще в час свого кардинальства, а ставши папою, інтересувався наукою, любив музику і драму, та помагав ученим. Він був типовим володарем

⁹⁴ Landucci, L, Diarion Fiorentino, dal 1450 al 1516, etc., Firenze, 1883, p. 187; cf. Pastor, VI, p. 41.

⁹⁵ Raynaldi, ad an. 1502, nr. 29.

⁹⁶ Ibidem, ad an. 1493, nr. 24; cf. Burchardi, III, pp. 34-37, 65, 243, 329; cf. Conti, II, p. 269.

ренесансу з усіма його прикметами і хибами, а Церкві треба було енергійного реформатора, тому багато його сучасників осудили його гостро, при чому критерієм їх суду були напади його політичних ворогів, які легко прощали всякі промахи світським володарям, але не дарували їх папі.

Сьогодні, в перспективі п'ятьох сторіч, зіставлені документи, незнані сучасникам, видають на нього легший суд. Традиційний італійський гумор у формі всяких анонімних пашквілів та епіграм, що бичував усіх великих людей, очевидно, не поминув Олександра VI, що, будиши еспанцем, не любив італійців. Щоправда, він у своєму приватному і публічному житті нічим не перевищав своїх сучасників в часі, коли треба було реформувати християнство. І, саме, це було причиною, що всі його добрі діла пішли в тінь. Будиши дитиною ренесансу, він упав жертвою загального упадку моралі, що ціхував переходовий період історії між середньовічною і новою епохами.⁹⁷

* * *

По смерті Київського митрополита Макарія, якому татари стягли голову в селі Стриголовах біля Мозира на Волині, 1 травня 1497 р., його наслідником був обраний Йосиф I Болгаринович, єпископ Смоленська, нащадок боярського роду, що був споріднений з католицьким родом Салігів. Митрополит-номінат Йосиф I був прихильником церковної єдності, але одночасно мав зв'язки з патріярхом Константинополя. Справа його канонічної інституції протягалася. Літопис у Супраслі щойно під 1500-им роком записав, що «поставиша митрополита Київського і всея Руси Йосифа, єпископа смоленского; приеха посоль з Цариграда оть патриарха Іоакима, крестоносець Авраамие, и єпископш литовскіи: Лука полоцкїи; Кириль луцкїи; Васьян туровскїи».

Як згадано, в цьому періоді йшло переслідування людей грецького закону в Польщі й на Литві і траплялися вже «слабодухи», що покидали свої рідні традиції та свій обряд і приймали латинський, як це видно з повновластей францішканцям, одержаних від Інокента VIII. З московсько-польської угоди 1494 року довідуємося, що багато княжих родів перейшли тоді під московську зверхність, разом із своїми волостями, напр. Новосільські, Одоєвські, Волгинські, Перемиські, Білевські, Мезоцькі, Говдиревські, ітд. За шість років, як Москва зачала нову війну з Литвою, знову цілий ряд князів перейшли під Москву,

⁹⁷ *Reumont*, Kirchenlexikon, ed. Weltzer und Welte, I, p. 488.

напр. Більські, Хотешовські, Мосальські, Мценські, Серпейські, ітд. По програній битві князя Острозького під Ведрошею в липні 1500 року ціла майже Чернігівщина пішла під Москву, разом 70 волостей та 319 місцевостей.⁹⁸

Це було в наслідок релігійно-національного переслідування, яке Москва використовувала для свого територіяльного поширення. І цікаво, митрополит Йосиф I Болгариневич, просячи в патріярха своєї канонічної інституції, питав його, якої лінії треба йому держатися в тих важких обставинах. Патріярх Ніфонт II (1486—89, 1497—98, 1502), затверджуючи його на митрополії, написав йому цікаве письмо, яке кидає дещо світла на церковні відносини в тому часі. Патріярх писав:

« Ніфонт Божою милістю архієпископ Константинополя, Нового Риму, та екуменічний патріярх возлюбленому в Господі Йосифу Трієт. сослужителеві, митрополитові Києва і всієї Русі, спасення в Господі.

« Ми одержали від Твоєї світлості листа на адресу нашої смиренности, де пишеш, що єпископи Римської Церкви на Русі й на Литві вам докучають і домагаються заховання постанов Собору в Флоренції, тому є велика небезпека втрати привілеїв і свобод, які були вам надані польськими королями, саме через оте єднання і згоду. Просиш нашу смиренність порадити тобі й допомгти листом до Вашого могутнього короля. Як також хочеш довідатися дещо про той Собор, щоб Ти знав як говорити з тими, які вам докучають і вас силують.

« Отож, хай буде тобі відомо, що згаданий Собор був світлий і визнаний усім загалом, нашим світлим імператором Іваном Палеологом і Святішим Царгородським патріярхом св. п. Йосифом, котрий не так-то давно був нашим попередником, і іншими архієпископами й єпископами, що репрезентували Східню Церкву. Там був присутній сам Римський Єпископ із своїм людьми.

« Одначе, чимало наших людей, які були залишилися вдома, не схотіли прийняти того Собору, мабуть найбільше через давню ненависть. За те тепер у нас панує замішання і не порядок, а довірені нам вівці хотять рядити, а ми не маємо змоги їм протиставитися. І, здається, Господь покарав нас колись і карає сьогодні; наші не прийняли священної єдности, і через те ми втратили піддержку, бо тепер латиняни не дають нам жадної помочі й стали нашими ворогами.

« Отож не треба дивуватися, коли і вам роблять пакості. Твоя Світлість матимеш добрий спосіб для оправдання, коли говоритимеш, що без згоди Константинополя, тобто твого патріярха, сам не можеш ні

⁹⁸ Грушевський, IV, ст. 280; V, ст. 413-414.

чого вдіяти. Ми, на правду, усіми силами хотіли б робити те, що має вартість, але не можемо. Отож хай нас не обвиняють, але зрушені співчуттям до нашого нещастя, хай виказують нам приязнь, щоб по визволенні з ярма, ми знову об'єдналися Божою ласкою.

«Твоя Світлість в жадному випадку хай не веде з ними боротьби, але приязно поступає, бо й ми дозволяємо священикам, які живуть на островах під Світлим Сенатом Венеції співдіювати при богослужбах і на празниках з латинянами, але свою рідну релігію й інші церковні обряди Східньої Церкви точно заховати, — бо наші предки ще перед Собором у Флоренції були з латинянами в єднанні, але всі наші вольності залишалися й залишаться непорушними.

«Маємо чимало князів, духовних синів, в цілій Русі і на Литві, які Грецьку Церкву держать в честі і шанують нашу смиренність, і їм даємо ради в листах, щоб Твою Світлість Достойному королеві поручали й дбали про ваші вольності. 7005-го року, Місяця Квітня П'ятого. Індікта Одинадцятого (1497)». ⁹⁹ І, хоч в Константинополі прийшло до скорої зміни і на місце Ніфонта прийшов патріярх Йоаким (1498—1502, 1504—1505), то, одначе, він затвердив митрополита Йосифа, як про те згадує Супрасльський літопис.

Митрополит Йосиф, ідучи за радою патріярха Ніфонта II, написав письмо до папи Олександра VI, 20 серпня 1500 р., яке заадресував: «Святому і Святішому Найвищому Архиєреві Святої Римської Універсальної Католицької і Апостольської Церкви, Достойному Намісникові Христа». В ньому заявляв, що визнає постанови Собору в Флоренції і примат папів у Церкві, як також залучив своє Ісповідання віри та просив про затвердження його на Київській митрополії. Разом з листом митрополита пішли до Риму реляції від латинської ієрархії та вел. князя Олександра, що вислав туди каноніка Цьолка з Вильна, разом з кривняком митрополита Йосифа, Іваном Сапігою. Олександр VI не дав безпосередньої відповіді митрополитові Йосифові, але написав листа до латинського єпископа в Вильні, Альберта Табора. В ньому папа домагався визнання Флорентійських правил митрополитом Йосифом, бо мав сумнів чи він їх твердо держиться. Він залучив копію тих правил, щоб докладно прослідити цю справу, бо мав вістки, що на Русі поступають інакше в навчанні про Святого Духа, про св. Евхаристію тощо. З огляду на те, що митрополит Йосиф не був затверджений патріярхом Константинополя

⁹⁹ *Monumenta Ucrainae Historica*, I, pp. 6-7; cf. *Theiner*, *Neueste Zustände der katholischen Kirche in Polen und Russland*, Augsburg, 1841, p. 62.

(папа мав на думці латинського патріярха Івана Мішел, що перебував у Римі на скитальщині), тому пропонував, щоб митрополит, найперше, зрезигнував із свого уряду, і щойно потім папа зможе післати йому свою канонічну інституцію.

В листі до великого князя Олександра папа писав, що хоч митрополит Йосиф був затверджений патріярхом Йоахимом, якого поставив тиран турків, але як він заховає постанови Собору в Флоренції, його можна буде затвердити на митрополії. При цьому рішив, що охрещених у грецькому обряді при їх переході на латинський обряд ніяк не годиться перехрещувати; він також потвердив св. Причастя під двома видами і визнав законним подружжя священників, жонатих ще перед своєю хіротонією. Узагалі, Олександр VI затвердив усі звичаї й обичаї Східньої Церкви, хіба крім таких, що могли б противитися католицькій вірі.¹⁰⁰

Таким чином, Рим забрав авторитетний голос у всіх справах міжобрядного співжиття громадян польсько-литовсько-руської держави і це рішення в великій мірі підготовило підгоже підгрунття для майбутніх подій. Не треба дивуватись обережності папи, бо всі інформації про Руську Церкву ішли до Риму від латинської ієрархії. У тому часі польські богослови піддавали в сумнів депрекативну формулу хрещення і потрійне занурення. Монахи, вернардини, уважали хрещення через занурення за важне, а натомість латинський фанатик, ректор Краківського університету, Іван Сакран, уважав його неважним. Він у своїм творі налічував коло 40 «поблуджень» в Руській Церкві та вважав усіх людей грецького закону на Русі «єретиками», не розуміючи духа ані практик східнього обряду.¹⁰¹

Крім справи хрещення, видвигнуто ще справу віри в чистилище. На Сході, а зокрема на Русі-Україні віра в чистилище була, хоч її не так ясно прецизовано як на Заході; напр. в половині XI ст. монах Киріак питав єпископа Ніфонта з Новгороду, чи треба молитися за вмерлих, при чому згадував, що сам читав книгу епотомійних Літургій, де говорилося, що за десять Літургій вмерлі одержують відпуст чотирьох місяців; двадцять Літургій дають відпуст вісьмох місяців, а за тридцять

¹⁰⁰ *Theiner*, Mon. Poloniae, II, nr. 296, 300, 302.

¹⁰¹ *Joannis Sacrani*. Elucidarius errorum ritus Rutheni, Tract. I; cf. *Praszo*, *Joannes*. De Ecclesia Ruthena Catholica, etc. Romae, 1944, pp. 283-84; cf. *Kantak*, *K*, Bernardyni w Polsce, 1933, Lwow, I, pp. 171 seq; cf. *Morawski*, *A*, Historia Uniwersytetu Jagiellonskiego, Krakow, 1900, LL, p. 75.

Літургій відпуст цілого року.¹⁰² Загально відомо, що в Русі-Україні за кожного вмерлого були відправлявані мольби впродовж сорока днів від дня його смерти, як також парастаси на гробах вмерлих під час Свята Пасхи. Отже віра в чистилище була, але докладно не прецизовано, чи там був реальний вогонь, як це роблено на Заході. Всі ці справи дефінітивно вирішив Собор у Флоренції.

Польща і Литва піддержували ухвали бунтівничого Собору в Базель проти папи Євгена IV і тому церковна єдність в Русі-Україні одержала великий удар від самому початку, дарма, що по ліквідації схизми Польська Церква підчинилася ухвалям Собору в Флоренції. У цьому періоді з Польщі посилено до Риму рапорти про «схизматиків на Русі». Це роблено не для добра вселенськості, але для викликання почуття меншевартості в людей грецького закону, щоб їх легше перетягати на латинський обряд. І, саме, цей брак терпимості в відношенні до східних християн у великій мірі понизив ідею церковної єдності на Русі-Україні, так що вона попала в стан повної байдужності.

213. Пій III (1503).

Франческо Тедескіні Піккольоміні уродився в Сієні 27 травня 1439 року. Він був небожем папи Пія II і ним адоптований та вихований. Студіював право в Перуджі. Був єпископом Сієни, а згодом кардиналом для церкви св. Евстатія і в такому характері їздив в місіях до Анкони і до Німеччини.

По смерті Олександра VI в Римі настала боротьба і замішання між партіями Орсінів, Колоннів і Борджіів. Чезаре Борджя, що мав під своєю командою 12 тисяч мужви в Римі, заключив з французьким королем, Людовиком XII, таємну угоду, на основі якої Чезаре годився бути його васалем і щойно потім покинув місто. Конкляв 37 кардиналів зачався 16 вересня і зараз же була приготована нова «капітуляція». По одностижневих переговорах на папу був обраний кардинал Піккольоміні, що прибрав собі ім'я Пій III з вдячності до свого дядька.

Римляни прийняли його вибір із вдовolenням з огляду на чистоту його життя, здібності та замилювання до порядку, тому всі сподівалися скорих реформ для відродження Церкви. На жаль, уже під час коронаційних торжеств Пій III одержав сильний атак подагри, так що від-

¹⁰² Pelesz, I, p. 435.

правляв св. Літургію сидячи в кріслі, а 15 жовтня одержав сильну гарячку, прийняв послідні св. Тайни і 18 жовтня вмер.¹⁰³

214. Юлій II (1503—1513).

Юлій делля Ровере уродився 5 грудня 1443 року в Алебісоні біля Савони, Лігурія, в родині Рафаеля і Теодори Манеролля, що походила з грецького роду. Уже замолоду постригся в ченці в монастирі францішканців у Перуджі, а його дядько папа Сикст IV 1471 року іменував його кардиналом для церкви св. Петра « від Оков » і відтоді займав різні відповідальні посади, напр. був єпископом Сабіни, Болонії, Остії, Савони, Верчеллі та архієпископом Авіньйону. Він був папським лагатом в Італії, Франції, Голляндії та мав дипломатичні успіхи. У конкляві перед вибором Інокента VIII він мав найбільший вплив, але через свою профранцузьку орієнтацію не був обраний його наслідником; в часах Олександра VI держався здалека від папської курії.

По несподіваній смерті Пія III в конкляві взяло участь 38 кардиналів і 31 жовтня 1503 року кардинал делля Ровере був обраний на папу і прийняв ім'я Юлій II. Папа підписав « капітуляцію », що: 1) посилить протитурецьку оборону, 2) приверне в Церкві дисципліну, 3) до двох років скличе Собор, 4) без згоди двох-третіх кардиналів не вмішається в жадний конфлікт, та 5) місце Собору назначить за згодою двох-третіх кардиналів.¹⁰⁴

Та, однак, Юлій II, званий « страшним папою », і не думав держатися згаданої капітуляції. Бувши державним мужем в повному того слова значенні, він постановив за всяку ціну довести до ладу і порядку в Європі та привернути давний авторитет папів. І це треба мати на увазі при розгляданні життя цього « страшного папи ».¹⁰⁵

За свідцтвом сучасників 60-літний папа мав тіло великана, а його зовнішній вигляд був достойний і поважний. З його портрету в соборі св. Павла в Римі дивляться глибоко-всаджені очі, в нього визначний ніс, стиснені уста й масивна, добре сформована голова; а черти обличчя свідчать про людину зі сильною волею. Хоч в час вибору голова

¹⁰³ *Burchardi*, III, p. 269; *cf. Conti*, II, pp. 291, 293 seq; *cf. Gregorovius*, VIII, pp. 7, 12; *cf. Pastor*, VI, App. 15.

¹⁰⁴ *Raynaldi*, ad an. 1503, nr. 3-9; *cf. Burchardi*, III, p. 294.

¹⁰⁵ *Reumont*, III (2), p. 388; *cf. Grimm*, *H. Leben Michelangelo's*, Berlin, 1879, II, p. 532.

папи була покрита сивиною, блиск його очей зраджував невичерпну енергію й велике завзяття.

Юлій II мав живий, неспокійний і холеричний темперамент, що завжди шукав за новими ідеями і плянами. Сучасники описували характер папи: нагальний і важкий у переговорах. Ніхто не мав впливу на папу й він нікого не радився. Ніхто ніколи не знав, що він зробить; дотого, папа по мовчазній надумі часто змінював свої постанови, які переводив у життя негайно й без огляду на труднощі чи перешкоди. Люди найближчого оточення папи відчували перед ним ляк, більше як ненависть. З другого ж боку, він був відвертий у відношенні до людей, так що в своїй мові говорив ввічі й без обиняків справи неприємні й прикрі.

Юлій II найрадніше перебував на самоті й тоді родилися в його голові нові пляни, які він переводив в дійсність з вульканічною нагальністю і залізною послідовністю. Папа, маючи в своєму характері прикмети вояка, відважно йшов назустріч небезпекам, і в такий спосіб вивів папство із занепаду, в який зіпхнув його Олександр VI, і через те здобув собі почесне ім'я «спасителя папства». Відраза Юлія II до свого попередника була така велика, що на четвертому році свого володіння він забрався з «апартаментів Борджя», бо портрет його попередника нагадував йому еспанських маранів.

У своїй господарці Юлій II був ошадний, так що дехто, зовсім несправедливо, уважав його за скупаря. Він сплатив всі довги свого попередника, а крім того багато видавав на оборону держави перед агресією Венеції й Франції. Усе ж таки, видавав великі суми на науку й штуку.

Юлія II часто мучила подагра й гарячка, але він своєю залізною волею панував над своїм тілом. 1510 року папа рушив походом на північ, щоб особисто допильнувати звільнення територій французами, але профранцузькі кардинали під проводом есп. кардинала Карваяла, втікли до Медіоляну під опіку Людовика XII. Оці труди й схизма на якийсь час зломали здоров'я папи, так що дехто говорив про новий вибір. У тій недузі він виростив вуси й бороду, яких уже не позбувся.

З початку січня 1511 року папа серед гострої італійської зими вибрився на інспекцію своїх відділів до Мірандолі й жив там в селянській хаті та монастирі. Однак, як схизматицькі кардинали на своєму «соборі здетронізували» його, він знову захворів того літа і 24 серпня просив уділити йому послідні св. Тайни. Папа лежав немов умерлий, так що прислуга залишила його кімнату, до якої посторонні люди заходили «глянути на *вмираючого страшного папу*». Але й цим разом

сильна воля перемогла німецьке тіло. Саме під час цієї недуги імператор Максиміліян задумав зайняти місце папи, як сам він писав у листі до своєї доньки Маргарити, регентки Голландії.

Ця сама недуга папи повторилася ще раз влітку 1512 року й на Різдва він одержав послідні св. Тайни, але перейшов у вічність вночі 20-21 лютого 1513 року, заховавши повну свідомість до останньої хвилини. Його тіло було поховане в соборі св. Петра біля гробу його дядька Сикста IV.

* * *

Юлій II, найперше, усунув Чезаре Борджю з Романі та особисто перейняв в посідання Перуджю й Болонію. Він піддержав союз імператора Максиміліяна з Людовиком XII, а на весні 1509 року кинув на Венецію інтердикт за пограбування нею церковних територій. По програній нею битві під Аньяделло інтердикт був знятий і папа підписав корисний для Венеції мир. І так в середній Італії настав лад, а сучасники надали папі почесний титул «Відновителя держави».¹⁰⁶

Відзискавши загарбані території, папа постановив викинути з Іта-

¹⁰⁶ *Raynaldi*, ad an. 1510, nr. 1-6; cf. *Hergenröther*, VIII, p. 422; cf. *Brosch*, *M. Papst Julius II und die Gründung des Kirchenstaates*, Gotha, 1878, p. 186.

Заховався інтересний і типовий лист Юлія II до венецького дожа в справі звороту церковних територій. Папа писав: «Нашому Возлюбленому Синові поздоровлення й Апост. Благословення. Через нашого Брата і єпископа Тіволі та через інші письма Ми дали знати Вашій Високості нашу сильну постанову в справі звернення наших міст Фаенци і Ріміні, разом з їх фортецями і місцями зайнятими Вашою Високістю по смерті Олександра VI. Ми часто висловлювали таке домагання Вашому амбасадорові й дивно нам, що й досьгодні немає жадної відповіді. Тапер довідуємося від згаданого єпископа, нашого висланця, що справа знову опинилася перед Сенатом. Віримо мудрості Вашій і Сенату, бо не можна держати незаконно власності св. Римської Церкви, тому мусимо ужити всіх середників, щоб добитися її звільнення.

«Від початку нашого понтифікату є нашою сильною постановою добитися звернення всіх територій, забраних від Церкви, того тримаємося і будемо триматися. Коли ж амбасадор Вашої Високости або хтонебудь писав що інше, піддаючи надію, що Ми підемо на якусь угоду в тій справі, він писав неправду. Є нашим обов'язком подбати, щоб така кривда не була зроблена Богові й достоїнству нашого становища. Ми завжди мали правдиву любов і пошану до Вашої Високости і Республіки в надії, що вчас нашого понтифікату Ви будете обронцями а не узурпаторами прав Церкви. І ніщо нас не відведе від домагання звороту тих міст, бо наш Господь і Спаситель Ісус Христос, який доручив нам старання про Свою Церкву і поставив нас у

лі французів, при чому Венеція і Швайцарія мали йому допомогти. Він, найперше, екскомунікував профранцузького князя Альфонса, а як Людовик XII скликав національний Синод до Турс у вересні 1510 року папа особисто поїхав до північної Італії, щоб там зробити порядок, але важко занедужав в Болонії. Цю хвороту папи задумали використати французькі кардинали і на другий рік у вересні скликали свій Синод до Пізи, але дуже скоро перенесли його до Франції. Енергійний папа із своїм постелі вів переговори із « Святою Лігою », тобто союзом Венеції, Іспанії та Англії. В цьому моменті до справи вмішався цісар Максиміліян, який думаючи, що дні папи вже почислені, сам забажав стати папою, щоб об'єднати в своїх руках владу світську і духовну. Папа виздоровів і по битві під Равенною в квітні 1512 року був підписаний мир, що завів в цілій Італії мир і порядок.¹⁰⁷

Папа скликав Собор до Лятерану, що зачався 10 травня 1512 року. На цей Вселенський П'ятий Лятеранський Собор прибуло 15 кардиналів, представники латинських патріархів Антіохії та Олександрії, 10 архиепископів, 56 єпископів та численні ігумени й богослови. Однак, наради були перервані смертю папи Юлія II.¹⁰⁸

* * *

Папа Юлій II, як Микола V чи Сикст IV, був меценатом науки й штуки та змагав до створення в Римі інтелектуального осередка цілого християнського світу шляхом повної синтези античної культури з християнством. Першим етапом до здійснення цього мала бути величезна базиліка св. Петра, що мала стати на місці старовинної базиліки Костянтина над гробом св. Петра. Виконання плянів тієї базиліки папа доручив найбільшому архитектові ренесансу, Донатові Браманте, і в другій половині 1505 року пляни вже були готові. Згідно з тими пля-

наш уряд, наложив цей обов'язок на нас, Ми заявляємо, що кожний хто пише або думає інакше, пише й думає фалшиво.

« Отож Ми знову наминамо Вашу Високість з батьківською любов'ю і заряджуємо Вам в імені нашого Господа вчинити добровільно і негайно те, що маєте вчинити зі справедливости ».

Коли ж дипломатична акція папи посередньо з Венецією не помагала, то папа просив французького короля Людовика XII та цісаря Максиміліяна вплинути на Венецію. Урешті, папа поїхав особисто з військом і забрав ці міста в посідання.

¹⁰⁷ *Martyr, P*, Opus Epistolarum (Bull. Excommunicationis), XXIII, nr. 443; cf. *Hergenröther*, VIII, p. 432; cf. *Brosch*, II, p. 211; cf. *Pastor*, VI, 346.

¹⁰⁸ *Raynaldi*, ad an. 1512, nr. 35-39.

нами церква мала бути збудована в формі грецького хреста. З його первісних шкіців досьогодні заховалися коло дев'ять тисяч аркушів і з них видно маєстатичну велич і красу запроєктованої будови, як сам папа писав про те. Новий собор мав стати символом Універсальної Церкви, а його центральна копула мала зображувати власть папів, яка завершує Церкву на землі. За первісним пляном Браманте собор мав 28.900 квадратних ярдів простору, а для порівняння згадаємо, що теперішній собор св. Петра в Римі, докінчений за плянами Михайла Ангела й інших архітектів, мав лише 17.300 квадратних ярдів.¹⁰⁹

Проти завалення Костянтинової базиліки була велика опозиція з огляду на її старовинність і дорогі християнам пам'ятки в ній, голов-но гроби папів, однак, Юлій II в січні 1506 року писав до англійського короля, що будова нової базиліки вже почалася. Реєстр виплат архітектів Браманте виказує, що 18 квітня того року папа особисто заклав фундаменти під базиліку на глибині 8 метрів та поклав до посудини дванадцять монет.¹¹⁰

Довідуємся також, що будівничі під керівництвом Браманте не виказали належної пошани до старої базиліки, бо напр. Михайло Ангел і Рафаель протестували перед папою за те, що було усунено прегарні старовинні колюмни. Однак, в ході будови папа часто бував там і рішуче спротивнився, як Браманте хотів перенести гріб св. Петра на інше місце. У квітні 1517 року архієпископ Генрик Бруні з Таранто з уповажнення папи заклав угольний камінь під колюмни великої копули, але через брак фондів роботи йшли дуже пиняво, так що в хвилині смерті Юлія II були викінчені лише ті колюмни. Юлій II видав на будову 70.653 золотих скуд, а для порівняння скажемо, що від січня 1543 року до 25 лютого 1549 року було видано на будову тієї ж базиліки 160.774 золотих скуд.¹¹¹

Крім будови базиліки, папа казав Брамантові вести інші праці в Ватикані, голов-но в т. зв. Бельведері, де згромаджено пам'ятки античної різьби. Туди було перевезено статую Аполльона з церкви св. Петра « від Оков », Атенея з Гераклем, і Венери. І, як 1506 року в городі римлянина Феліче де Фродді відкопано славну різьбу групи Лякоона, папа також забрав її, давши власникові городу добру нагороду та доживотний привілей збирати мито при брамі св. Івана. У 1507 році на Кампо дель Фйоре віднайдено статую Геракля з малим Телесфором на ра-

¹⁰⁹ *Julii II PP*, 19 Februarii 1513.

¹¹⁰ *Raynaldi*, ad an. 1506, nr. 45; cf. *Burchardi*, III, p. 422.

¹¹¹ *Grimm*, op. cit., I, p. 381; *Reumont*, III (2), p. 380; *Pastor*, VI, p. 482.

мені, а дещо згодом додано до збірки статую Аріядни, Тибру, Гермеса та саркофаг Мелеандра. Уже цих кілька назв вистачає, щоб пізнати, які великі скарби античної культури Юлій II згромадив у Ватикані.¹¹²

З його іменем зв'язаний також геній християнського ренесансу, Михайло Ангел, автор славної «Пієти», Богородиці з умерлим Ісусом на своїх колінах, яку папа казав умістити в каплиці св. Петроніли. Навесні 1505 року папа завізвав до себе тоді 33-літнього Михайла Ангела і замовив собі в нього великий саркофаг за 10 тисяч дукатів, але потім папа перестав ним цікавитися. Натомість, казав мистцеві-різьбареві взятися за розмалювання стелі в Сикстинській каплиці. Загніваний мистець покинув Рим і поїхав до Флоренції, звідки малоощо не виїхав до султана будувати міст між Константинополем і Перою. Одначе, при нагоді побуту папи в Болонії в листопаді 1506 року обидва вони погодилися і папа замовив собі в нього свою статую, яку під час заворушень розбили вороги папи.¹¹³

Щойно в 1508 році Михайло Ангел згодився малювати каплицю до висоти вікон за 6 тисяч дукатів і восени того року взявся до праці. Папу можна було часто бачити на руштованню в розмові з мистцем. Упродовж двадцятьдвох місяців Михайло Ангел викінчив стелю, що мала 10 тисяч квадратних стіп, намалювавши на ній 343 образи в різних позиціях і різної величини, напр. деякі з них є 12-18 стіп довгі. Під Успення Пр. Богородиці 1511 року під час Вечірні каплиця була відкрита, а решта була докінчена на другий рік у жовтні. Цей геніяльний твір, що його досьогодні подивляють мистці світу, завдячуємо «страшному папі» Юлієві II, що пізнав більше малярський як різьбарський талан Михайла Ангела.

Другий геній ренесансу, Рафаель з Умбрії, прибув до Флоренції і творив під впливом третього генія ренесансу, Леонарда да Вінчі. На своєму 26-ому році життя Рафаель пішов до Риму і папа Юлій II казав йому малювати «станци» в камері Сигнатури. Його прекрасні алегоричні фігури персоніфікували християнські чесноти, св. Евхаристію-богослов'я і філософію, Церкву на землі тощо, і вони вже були повним зворотом ренесансової штуки в сторону християнства. Це також сталося завдяки папі Юлієві II.¹¹⁴

¹¹² *Ibidem*, p. 285.

¹¹³ *Grimm*, I, p. 285.

¹¹⁴ *Müntz, E*, *Les historiens et les critiques de Raphael 1483-1883*, Paris, 1883, p. 359.

Про митрополита Йосифа I Болгариновича вриваються вістки в 1501 році, що вважається роком його смерті. В одному північному літописі під 7008 (1500) роком є згадка, що вел. литовський князь Олександр намовляв свою жінку, московську княжну Олену, прийняти римський закон. Князь посилав до неї смоленського владика Йосифа, « відступника від грецького закону », каже літописець, також латинського владика з Вильна та монахів-бернадинів. Всі вони намовляли також руських князів і міщан прийняти римський закон. Єпископові Йосифу вел. князь обіцяв дати за те митрополичу катедру. Одержавши її, каже літописець, митрополит Йосиф недовго сидів на ній, бо по році захворів і помер (Літописний Список, з 1518 року, ПСРЛ, XXVIII, ст. 333). Записка московського літописця не залишає сумніву про переконання митрополита Йосифа I в справі церковної єдності.

По смерті Йосифа I заходами княгині Олени його наслідником став Йона II, що владичив аж до 1507 року. В час його владичтва король Олександр зніс деякі розпорядки свого батька, які обмежували права людей грецького закону, а по його смерті його брат король Зиґмунт I Старий затвердив два « тестаменти » митрополита Йони II, які також свідчать про зміну церковної політики держави в відношенню до людей грецького закону.

Ця зміна церковної політики сталася, дуже правдоподібно, у наслідок московсько-татарської загрози, бо татари нападали на українські землі майже кожного року і їх пустошили. Папа Юлій II писав до короля про руйнування ними пограниччя, головню Кам'янця Подільського, тому дав королеві Олександрові рідкісний привілей: упродовж десяти років збирати « Петрів Гріш » на відбудову тієї фортеці й інших пограничних укріплень.¹¹⁵

¹¹⁵ *Акти Зап. Рос.* I, ч. 105; *пор. Макарии, История*, IX, ст. 159; *Аттан*, р. 191; *пор. ПСРЛ*, II, ст. 353 і слід.; *пор. Літописний Список з 1497 року*, ПСРЛ, XXVIII, ст. 152; *пор. Скорочений Літописний Список з 1493 року*, ПСРЛ, XXVII, ст. 286. У другій половині XV ст. татари закріпили два свої осередки: Золоту орду, звану Астраханською, та Перекопську орду на Криму. Між ними була ривалізація і криваві сутички. Це використовували литовські і московські князі: перші попирали астраханських татар, що нападали на московські землі; а другі, спершу були в союзі з литовськими князями, але хан Менґлі Герай змінив це і був у союзі з московським князем. Під впливом і за намовою московського князя хан і його сини зачали пљундрувати українсько-білоруські землі, і стали для українського народу дійсним « бичем ». Літописи вгадують, напр. що 1484 року моск. князь Іван посилав своїх послів з листами і дарунками до Криму і просив напасти на « Подольську зем-

Папа писав також, що для святого спокою і уникнення ворожнечі з князем Іваном, він звільнив короля від обітниці привести Олену до католицької віри, бо за намовою батька вона впиралася при московському православ'ю.¹¹⁶

По Йоні II на митрополічному престолі засів Йосиф II Солтан (1507—1522), що передтим був смоленським владикою. Сам він походив з багатого аристократичного роду, посвояченого з литовськими князями. Одержавши своє благословення від патріяха, митрополит Йосиф II скликав до Вильна провінціяльний Синод під Різдво 1509 року, що радив аж до січня 1510 року. На ньому було присутніх вісім владик, сім архимандритів, шість ігуменів, сім протопресвітерів та чимало парохів. Був присутній протопресвітер з Новгороду Великого. Постанови цього реформаційного Синоду відносилися до дисципліни духовенства та його відношення до цивільної влади і навпаки. Загально можна сказати, що реформи були переведені в дусі й на західніх зразках.

Найважливіші рішення були такі: ніхто з духовних, білих чи чорних, вищого чи нижчого сану, не може одержати свого уряду дорогою торгів чи симонії; жаден владика такого недостойного кандидата не може святити, він не може також святити чужого підданого; усіх висвячених, що показалися недостойними, треба з посад звільняти; без письма від свого владика жаден священик не може сповняти своїх духовних

лю или на Кіевскіє мѣста ». І вересня 1484 р. хан спалив Київ, збуривав замок, поруйнував церкви, та забрав масу людей у полон. На доказ, що добре « виконав свою роботу » він післав Іванові в Москву « трофеї »: золоту чашу і дискос, пограбовані в соборі св. Софії.

Взимку 1488 року турки і татари в силі сто-тисяч мужви напали на Київщину, а за два роки плюндрували Галичину, Волинь і дійшли аж до Люблина. 1494 року сини хана Менглі Герая напали на Поділля і Волинь, а за два роки були знову там і спалили Жидичинський монастир. 1497 року спустошили Полісся і Браславщину, і тоді під Мозиром стяли голову митрополитові Макарієві I. На другий рік турки і татари прийшли до Галичини і знищили тоді Перемишль, Ярослав та забрали аж під Переворськ. Львова не могли здобути. 1499 року поруйнували Галич і ціле Підгір'я. На весні 1500 року ханські сини знову спустошили Волинь, Київщину, були в Белзі й на Холмщині та дійшли аж до Висли. 1502 року на жадання московського князя Івана Василевича вони ще раз повторили свій рейд. 1507 року вони наїхали на Білорусь: Мінськ, Новгородок, Полоцьк і Вітебськ, але князь Глинський побив їх під Клецьком.

Польсько-литовська адміністрація була нездарна і не могла зарадити тому лихові, тому сам український нарід зачав думати про свою оборону, напр. 1493 року черкаський староста Богдан напав з козаками на татарську фортецю Очаків, здобув її, забрав залогу й багату добычу. Це перша згадка про козаків.

¹¹⁶ *Documenta Pont. Rom.*, I, nr. 110; cf. *Theiner*, *Mon. Pol.*, II, nr. 351.

функцій на чужій території; вдівці, священники і диякони, мусять вступити до монастиря, і якби митрополит чи владика цього не заховали, то мають бути усунені із своїх посад, а миряни — патрони будуть викляті з Церкви; без доказання вини не вільно усувати чи переносити священників з посад; якби вони були усунені патроном без доказання вини, то на опорожнене місце не буде призначений інший священник; коли патрон, князь або боярин, не іменує на опорожнену посаду кандидата впродовж трьох місяців, її обсаджує сам владика; коли ж священник не одержить своєї місії від свого владика, має бути усунений з посади; нікому не вільно порушити цілоти церковного майна; владикам забороняється займатися політичними справами; якби хтось вимагав від владика речей, противних апостольським переданням, то владика має внести зажалення до митрополита і старатися про відкликання такого рішення чи зарядження.¹¹⁷

До виконання внутрішніх реформ Церкви митрополит Йосиф II потребував підтримки світської влади, а найкращим способом до цього було приєднати видатних людей грецького закону. Князь Костянтин Острозький, член старовинного українського роду, багато поміг у тій справі. Він вплинув на короля повернути Українській Церкві деякі її старовинні права; напр. король заборонив світським людям мішатися до внутрішніх справ Церкви, дозволив будувати нові кам'яні церкви, дав митрополитові привілей суду, а одночасно чимало руських князів і вельмож одержали в державній адміністрації високі пости.

Засівши на митрополичому престолі, Йосиф II просив згоди короля додати до свого титулу « Митрополит Києва і всієї Русі » ще одне слово « Галицький ». З того часу київські митрополити мали такий титул. Одначе, рівночасно з тим король дав латинському архієпископові Львова привілей іменувати галицьких намісників Київського митрополита. Щоправда, цей небувалий привілей король скоро відкликав, але латинські архієпископи ще довго на нього покликувалися. Завдяки впливам князя Острозького і митрополита Йосифа II українські львівські міщани одержали також більшу свободу, напр. їх допущено бути свідками в суді й складати присягу в своїх церквах; священники могли йти до хворих у фелоні, але світити свічку могли лише на Руській вулиці; міщани могли пропонувати магістратові кандидатів на своїх парохів, які не мали платити більше двох кіп грошей за свою інсталяцію; небіжчиків могли ховати більше парадно, але світити свічі й дзвонити дзвонами могли лише на Руській вулиці.

¹¹⁷ *Pelesz*, I, pp. 491-92; *пор. Рус. Ист. Вивл.*, IV, ч. 1; *пор. Гришко*, ст. 37.

Ухвали Виленського Синоду з 1509 року, безсумнівно, були живим відгуком подій по смерті короля Олександра 1507 року. Руський князь Михайло Глинський з Турова, маршал велико-княжого двора, два тижні перед смертю короля побив татар під Клецьком і мав усі дані бути обраним на велико-княжий престол, але литовська шляхта, лякаючись його завеликих впливів, обрала вел. князем Олександрового брата, Зиґмунта I Старого, що був одночасно польським королем. Сам князь Михайло Глинський походив з татарського роду, що в часах князя Витовта переселився жити на українських землях. Михайло студював за кордоном і довгий час був на дворі цісаря Максиміліяна; він подорожував по Італії та Іспанії. На Заході він став католиком, але задержав любов і прив'язання до свого грецького обряду. Маємо основи думати, що церковні справи грали важливу роллю в його державно-політичній діяльності.

Отож король Зиґмунт I Старий, ставши литовським вел. князем, усунув князя Глинського від впливів в державі, тому він виїхав у свої добра на Турівщину і зачав організувати там повстання, маючи на цілі відірвати українські землі від вел. князівства, при чому першорядну роллю мали грати церковні справи. Напр. московський князь писав до королеви Олени, що «князі і люди грецького закону жалілися перед ним на утиски та приневолювання до латинства».¹¹⁸ Знаємо також, що в розгарі повстання князь Глинський звертався до шляхти і людей із зазивом «боронити православну віру», кажучи, що «відтепер русинів силоміць будуть перехрещувати на латинську віру, а хто цього не вчинить, таким будуть стинати голови».

Учасниками і помічниками в повстанні були два його брати: князь Іван Глинський, київський воевода, та князь Василь Глинський, берестейський староста. Глинський зв'язався з татарами і московським князем Іваном, але останній показав себе нецирим і невірним приятелем, бо не дав помочі на час, але для себе захопив Смоленськ. Повстання огорнуло Київщину, Житомирщину, Турівщину та Овруч, але Волинь залишилася нейтральною. За польським анналістом Стрийковським, князь Іван Глинський, київський воевода, прихилиював шляхту до повстання, яке мало відновити давню Київську державу, і чимало з них присягнули йому вірність. У розгарі повстання деякі міста, напр. Мозир на Волині віддавали Глинському почесні володаря, а духовенство і чен-

¹¹⁸ *Акти Зап. Рос.*, II, ст. 250.

ці вийшли йому назустріч із святощами.¹¹⁹ Це є наглядним доказом, що ідея української державности була живою в українському народі на початку XVI ст.

На жаль, аристократія і шляхта затратили боевого духа і не піддержали Глинського; напр. князь Острозький виступив проти нього і Глинський мусів утікати в Москву, разом з деякими своїми людьми. Восени 1509 року між Литвою і Москвою дійшло до заключення «вічного мира». І цим разом чимало українських бояр і князів виїхали з родинами на Московщину, бо хто цього не вчинив, був знищений.

215. Лев X (1513—1521).

Іван Медічі був сином Лаврентія і Клярисси Орсіні та уродився в грудні 1475 року в Флоренції. Замолоду був призначений своїм батьком на службу Церкви, бо на сьомому році свого життя вже носив тонзуру, а на 14-тому році був іменований кардиналом папою Іннокентом VIII, але з тим, що аж по трьох роках він міг уживати того титулу.

Вихованням молодого Івана занималися найвидатніші професори його часу, напр. Анджельо Поліціано, Вернард Біббієна і святець Марсіліо. По скінченню студій богослов'я і права в професорів Пилипа Дечія та Вартоломея Соціні в Пізі він був інвестований як кардинал-диякон при церкві Санта Марія «ін Домініка» і того самого року вмер його батько Лаврентій.¹²⁰

У час «володіння» Саванаролі в Флоренції він виїхав з родиною до Німеччини, Франції й Голляндії, і щойно 1500 року вернувся до Риму, де жив в палаці Евстатія. У жовтні 1511 року він був легатом до Больонії і Романі, а в битві під Равенною попав у французький полон, але під час переправи через річку По він утік до Больонії і там жив якийсь час.

По смерті Юлія II кардинал Медічі виїхав до Риму на конкляв, у якому взяло участь 25 кардиналів. 4 березня 1513 року по св. Літургії в каплиці св. Андрея конкляв зачався в Сикстинській каплиці. Під час першого голосування кардинал Медічі мав лише один голос, але в сьомому дні конкляву він був обраний на папу в віці 38 років і прийняв ім'я Лев X. Бувши дияконом він одержав свячення пресвітера

¹¹⁹ Грушевський, IV, ст. 286-87.

¹²⁰ Roscoe, G, Vita e pontificato di Leone X con annotazioni e documenti inediti di L. Bossi, Milano, 1816, I, pp. 29, 52 seq.

та єпископську хіротонію. В час богослужб у Квітну Неділю новий папа відмовився уживати «сідя гестаторія» й ішов пішком, а в Великий Четвер під час обряду вмивання ніг цілував ноги вбогих.¹²¹

Новий папа був більш як середнього росту, широкоплечий і огрядний, а його могутня голова, повне лице і шия виглядали завеликі в порівнанні з рештою тіла, головню з короткими ногами. Папа мав гарні, сніжно-білі руки й на пальцях залюбки носив перстені. Він мав великі очі, але короткий зір, так що послуговувався побільшаючим склом. Папа мав приємний, музикальний голос та вироблений спосіб як ним послуговуватися в різних ситуаціях. Він радо говорив про науку і штуку, та вмів зацікавити ними людей; мав погідну вдачу, спокійний темперамент та повільні рухи, над якими панувала сильна воля.

Лев X був людиною високої культури, мав добру пам'ять і великий дар бесіди; писав легким і зрозумілим стилем. Він любив вести безжурне й виставне життя і радо брав участь у всяких бенкетах. З другої ж сторони, заховував строгі пости. Щодня слухав св. Літургію в каплиці св. Лаврента, читав свій часослов, а як служив Літургію, то завжди перед нею сповідався. Він мав одну особливу побожність: залюбки ішов на колінах по т. зв. «святих сходах», якими Христос Спа-

¹²¹ *Raynaldi*, ad an. 1513, nr. 15. Говорячи про приватне життя папи Лева X, варта згадати дещо докладніше про заговор на його особу, що його зорганізували деякі зісвітчені кардинали, бо їх завелеких домагань папа не міг вповні задоволити. Головним організатором заговору був кардинал Альфонс Петруччі. Було заплановано, щоб запрошений лікар-спеціаліст подав папі отруту. Одначе, секретар кардинала делля Ровере заскоро виговорився й проти змовників було заряджене слідство. На суді останній признався до всього. Кардинали Петруччі й Савлі були ув'язнені на весні 1517 року, а за ними скоро пішов поважаний кардинал Ріаріо, якого вони думали обрати на папу, як також кардинали Содеріні й Кастеллезі. Останні два на суді упокорилися й призналися до вини. Вони одержали прощення, разом з гривною в сумі 12.500 дукатів, за зраду державі, та були позбавлені майна й передані світській владі.

На інтервенцію великодержав: Австрії, Англії, Франції, Іспанії, Венеції, кардиналові Ріаріо папа простив і привернув до свого достоїнства, але мав заплатити 150.000 дукатів, і стратив активне й пасивне право вибору в конкляві. Також кардинали Савлі й Содеріні були помилувані на таких самих умовах і вислані в Риму. Кардинал Кастеллеа: втік до Венеції під охорону тамошнього дожа.

Марк Антоній, Ніно, та лікар Баттіста да Верчеллі, що під претекстом лікування мав подати папі отруту, були повішені й почетвертовані на площі недалеко мосту св. Ангела.

27-літний кардинал Альфонс Петручеллі, що був головним організатором заговору, був покараний смертю (за одними вдушений, а за другими стятий) 4 липня 1517 року.

ситель мав іти на суд Пилата (ці сходи є тепер у Лятеранській палаті). Папа любив ходити з відкритою головою і навіть під час відправ не завжди вбирив тіяру. Всі відправи сповняв поволі і точно.

Лев X мав звичай сидіти довго вніч, тому вставав пізно. Перший з'являвся у нього секретар кардинала Медічі, Джян Матео Гіберті, і він одержував всякі інструкції на один день. За ним приходив датар у справі урядів і посад, а потім ішла прислуга. Тепер приходив час на слухання св. Літургії й цього звичаю папа ніколи не пропустив. Потім слідували авдієнції аж до обіду. Обід був солідний, бо папа їв раз-у-день, але постив три рази в тиждень: в середи не їв м'яса, а в п'ятницю навіть без набілу. Під час обіду любив слухати музику, бо сам мав добрий голос і грав на інструменті, а в часах свого кардинальства пробував навіть компонувати пісні. По обіді слідував короткий відпочинок, по якому знову приймав людей або розмовляв з приятелями й часом грав шахи або мав якусь іншу розривку. По цьому відбував прохід по городах. Влітку папа жив у бельведері, а в час горячі в фортеці св. Ангела, де було холодно.

Лев X був любителем музики, спроваджував музик з цілої Європи і давав їм платню з державної каси та з своїх приватних доходів. Він любив хорову музику в церкві, тому Ватиканський хор за нього осягнув свою кульмінаційну точку в часах ренесансу.

За свідомством сучасників небагато було державних мужів, що вміли держати в тайні свої пляни так, як це робив Лев X. Він говорив мало, а відповідав на питання більше усмішкою як словами. Папа не втаємничував людей у свої пляни, хіба кард. Біббієну, а згодом кард. Юлія Медічі, що вів політичні справи, головню по 1517 році. Лише в дуже важних справах папа говорив особисто з володарями або їх амбасадорами. Він говорив нераз цілими годинами, хочаби довідатися про їх пляни, але своїх не виявляв їм ніколи.

Дослідники стверджують якби подвійну особовість Лева X: з однієї сторони, він виказував крайню строгість, напр. не помилював засуджених заговірників, а з другої сторони, виказував велике милосердя, опікувався монастирями, лічницями, каліками, студентами, паломниками тощо. Про щедрість папи свідчить факт, що він купив свому братові шлюбний дарунок за 16.000 дукатів. Через таку щедрість каса папи часто була порожня, а його приятелі мусіли шукати за позиками в банках або творили нові уряди й рентували їх за гроші. Коли ж і це не помагало, тоді заставляли дорогоцінні речі: тіяри, статуї, тапестри тощо.

Лев X, як і інші члени родини Медічі, у важливих справах доходив дуже повільно до кінцевих рішень. Траплялося, що папа заключив

договір з одним партнером, а зараз же підписав таємний договір з його противником, напр. французький король Франц I і цісар Карло V. Дослідники думають, що папа опинившись посередині між двома сильними і самолюбними володарями, був свідомий, що силою не вдіє нічого, тому уживав дипломатичної штуки. Зрештою, таке поступовання було згідне з духом ренесансу, а папа Лев X був його типовим представником.

* * *

Лев X постановив продовжати зачаті Юлієм II реформи й про те писав у своїй інтронізаційній буллі від 11 квітня 1513 року, якою відкривав шосту сесію П'ятого Лятеранського Собору. На сьомій сесії, 17 червня, була проголошена енцикліка папи, де говорилося про загальне замирення в Європі, а на восьмій сесії, 19 грудня, взяли участь амбасадори Людовика XII і в його імені відреклися ухвал псевдо-соборів у Пізі і Турс. На цій сесії Отці схвалили пропозицію папи, що осуджувала фалшиву філософію про смертність людської душі та про існування т. зв. подвійної правди, догматичної і філософської. Це останнє ширили гуманісти Помпонацці з Падуї та Микола з Кузи. Собор проголосив, що людська душа є формою тіла і кожна людина має свою індивідуальну і безсмертну душу.¹²²

Дев'яту сесію, 5 травня 1514, відкрито читанням конституції папи про владу єпископів над монашеством та про скликування єпархіальних Синодів що-три-роки. На тій же сесії було заборонено друкувати книги без апробати єпископів, а під кінець сесії дискутовано реформу календаря.¹²³

На одинадцяту сесію, 19 грудня 1515, прибув американський єпископ Олександр Джерардіні із Сан Домінго, як також представники

¹²² *Ibidem*, nr. 19-20, 43; cf. *Denzinger*, *Enchiridion*, pp. 353-54: «Cum zizaniae seminator... nonnullos perniciosissimos errores, a fidelibus semper explosos, in agro Domini superseminare et augere sit ausus, de natura praesertim animae rationalis, quod videlicet mortalis sit, aut unica in cunctis hominibus, et nonnulli temere philosophantes, secundum saltem philosophiam verum id esse asseverent: contra huiusmodi pestem opportuna remedia adhibere cupientes, hoc sacro approbante Concilio damnamus et reprobamus omnes asserentes, animam intellectivam mortalem esse, aut unicam in cunctis hominibus, et haec in dubium vertentes, cum illa non solum vere per se et essentialiter humani corporis forma existat, sicut in canone felicitis recordationis Clementis papae V praedecessoris Nostri in (generali) Viennensi Concilio edito continetur, verum et immortalis, et pro corporum quibus infunditur multitudine singulariter multiplicabilis, et multiplicata, et multiplicanda sit...».

¹²³ *Leonis X PP*, Ep. in *Bullarium Rom.*, V, p. 604.

маронітського патріярха Симона Петра з письмом від нього, що було відчитане Отцям Собору. На цій сесії була відчитана булла про відношення Собору до папи і навпаки, як також реферовані справи Церкви в Русі-Україні архієпископом Яном Ляским з Інезна. Дванадцята й остання сесія, 16 березня 1517, закінчилася бесідою єпископа Максима Корвіно з Ізернії, і Собор був розв'язаний.¹²⁴

* * *

Папа Лев X робив старання про замирення країв; однак, Людовик XII наїхав на Медіолян. Папа, хоч і нерадий був бачити французів в Італії, заховав неутралітет. Проти французів створилася ліга Австрії, Іспанії й Англії, але й тепер папа, крім незначної помочі Швайцарії, не виступив по стороні ліги. Її війська побили французів під Наваррою, а Венецію під Вінченцою, і тоді був підписаний мир. Папа погодив Францію з Англією і при тому старий Людовик XII оженився з молодою англійською княжною, Марією Тудор. Однак, по смерті Людовика його молодий і енергійний наслідник, Франц I, зірвав мир і знову наїхав на Медіолян. Дійшло до його зустрічі з папою Левом X в Болонії 11-15 грудня 1515 року, під час якої Франц I зложив приписану обідівницю, а між Францією й Апостольською Столицею був уложений конкордат. Король годився відкликати прагматичні санкції з Бурже, а папа годився на номінації єпископів та ігуменів королем на територіях Франції, Провансалії і Бретонь, як також залишив власній пильності короля збирання датків на будову собору св. Петра в Римі. Про заключення цього конкордату папа повідомив Отців Собору в Лятерані своїм окремим письмом.

В цілі заведення миру в північній Італії король Франц I, цісар

¹²⁴ *Raynaldi*, ad an. 1514, nr. 67 seq; cf. *Denzinger*, pp. 355-56: «...Nos autem nefariae Sanctionis et contentorum in ea revocatione retrahi aut desistere salva conscientia... non posse autem debere censemus. Nec Illud Nos movere debet, quod sanctio ipsa et in ea contenta in Basileensi Concilio edita et, ipso Concilio instante, a Bituricensi Congregatione recepta et acceptata fuerunt, cum ea omnia post translationem eiusdem Basileensis Concilii per fel. mem. Eugenium IV (Ferraram 18 Sept. 1437) factam, a Basileensi Conciliabulo facta exstiterint ac propterea nullum robur habere potuerint, cum etiam solum Romanum Pont. pro tempore existentem tamquam auctoritatem super omnia concilia habentem, conciliorum indicendorum, transferendorum ac dissolvendorum plenum ius et potestatem habere, nedum ex Sacrae Scripturae testimonio, dictis sanctorum Patrum ac aliorum Rom. Pontificum etiam, praedecessorum Nostrorum, sacrorumque canonum decretis, sed propria etiam eorundem conciliorum confessione manifeste constet... ».

Максиміліян і еспанський король Фердинанд заключили договір в Камбраї, на основі якого було створене королівство Льомбардії під протекторатом Франції, а королівство обох Сіцилій було віддане Фердинандові або його братові Карлові. Цей договір не був догідний папі, бо в Церковній державі, головню в князівстві Урбіно, зачалися нові неспокої й бунти, а в самому Римі викрито заговор проти папи. Це вимагало великої напруги сил і видатків на охорону держави, тому державний скарб скоро вичерпався і папа був змушений зятягнути позику в сумі вісімсот тисяч дукатів. Щоправда, Генрик VIII з Англії дав папі сто-п'ятдесят тисяч дукатів, але це не усунуло фінансової кризи. Усе ж таки, і в такій ситуації папа не занедбував організувати краї для протитурецької оборони, напр. він посилав своїх легатів також до московського князя, а навіть до татар.¹²⁵

* * *

Та, мабуть, найтруднішою була справа з Німеччиною, де ширено проти Апостольської Столиці анонімні листи. У квітні 1518 року цісар Максиміліян видвигнув на Соїмі в Авґсбурзі справу свого уступлення та запропонував свого внука, Карла з Еспанії, на наслідника. Такій концепції не був радий папа, бо в злучі Еспанії з німецьким цісарством передбачав загрозу політичній рівновазі в Європі. Усе ж таки, як по смерті Максиміліяна Карло був обраний на німецького короля і цісаря, папа не протестував.¹²⁶

В обговорюваному періоді в Німеччині зайшла інша важлива подія, в наслідок якої прийшла друга, грізна схизма в Західній Церкві. Цією подією був виступ німецького монаха, августиніянця, Мартина Лютра, проти віками освяченого порядку в Церкві, а головню проти авторитету папів. Отой виступ Лютра не можна назвати несподіванкою, а радніше наслідком занепаду обичаїв, через захланність і самолюбство, через нахил до легкого життя та загальну продажність в Європі, а в цьому випадку в Німеччині.

Зосередження єпископств та монастирів в руках німецької шляхти причинилося до їх обсадження зівітченими людьми, які вели веселе

¹²⁵ *Regesta Leonis X PP*, nr. 9230-34; cf. *Leonis X PP*, Ep. «Pater aeternus», in Labbe, XIV, pp. 309 seq; cf. *Lanz, K*, Einleitung zum ersten Bande der Aktenstücke und Briefe zur Geschichte Karl's V, Wien, 1857, p. 193; cf. *Leonis X PP*, Ep. ad Basilium princ. totius Russiae et Moscoviae, 4 Junii 1518; ep. ad princ. Tartarorum, in *Pastor*, VII, App. 41 et 42.

¹²⁶ *Raynaldi*, ad an. 1519, nr. 20-30.

життя, а свої духовні функції залишали своїм суфраганам. Упривілейовані люди держали в своїх руках по кілька « товстих » посад, а нижче духовенство не мало належної освіти й жило в великому вбозстві, та, часто-густо, не стояло на висоті своїх завдань. Не кращою була справа з німецькими монастирями, хоч від часу першої схизми над їх реформою трудився папський легат Микола з Кузи. Деякі монаші чини, напр. августиніяниці в Саксонії, до яких належав і сам Лютер, в тому часі були так зісвітчені, що не лише не ставили кличам Лютра жадного опору, але, навпаки, у своїй подавляючій більшості прилучилися до його нової, вигідної віри. Їх багаті монастирі були, радніше, місцями відпочинку і приємності, ніж місцями подвигів, молитов, умиртвлення та християнських чеснот. Саме ті багаті монастирі найбільше спиняли реформи, бо лякалися обмеження своєї свободи.¹²⁷

Перша західня схизма причинилася до пониження авторитету та явного бунту проти папів у Німеччині, де в проводі Церкви були такі люди, як напр. архієпископ Дітріх з Ербаху в Майнці чи його наслідник Дітер з Айзенбергу, що явно виступали проти папів. Не говорити вже про ціле володіння Фрідріха III, в часі якого нездорова ривалізація німців з італійцями ширила схизматичські ідеї.

Також і початкова доба гуманізму в літературі витворила в Німеччині мішанину поганства з християнством; напр. канонік Конрад Руф з Готи явно голосив протихристиянські ідеї, а Іван Ройхлін, що перейнявся був кабалістичними ідеями, явно виступав проти Церкви й був за те осуджений. В обговорюваному періоді в Німеччині ширилися т. зв. « листи темних мужів », що їх писали Крото Рубіян та Ульрих Гутен, де понижувано авторитет папів. Урешті, причиною незадоволення німців були різні такси, накладані папською курією за надання посад, дозволів, привілеїв та часті збирання датків на організацію хрестових походів.¹²⁸

Папа Юлій II, що зачав будувати новий собор св. Петра, зв'язав з датками на його будову деякі відпусти. Папа Лев X зніс відпусти попередників, хіба з винятком офір на будову собору св. Петра, які мали збирати монахи францішканці. Восени 1514 року папа поширив зби-

¹²⁷ *Werner, H.*, Die Flugschrift über sozial- und Kirchenpolitische Prophetien, Giessen, 1901, p. 24: « In Alemania me herde pauci sunt curati qui non foetore concubinatus marcescunt ». Cf. *Pastor*, VII, p. 304; cf. *Janssen, J.*, Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters, ed. *Pastor*, Freiburg, 1897-99.

¹²⁸ *Geiger, L.*, Johann Reuchlin. Sein Leben und seine Werke, Leipzig, 1871, pp. 447-51.

рання цих офір на різні провінції Німеччини, іменувавши головним колектором Івана Анджеля Арчімбольді, а він узяв собі до помочі монаха Івана Тецеля, домініканця. Сам Тецель проповідував на терені епархії Майнцу, яку молодий електор, архієпископ Альбрехт фон Гогенцолерн, старався дістати від папи та прилучити до своїх двох епархій: Магденбурга й Гальберштадту. Проти нього виступив кардинал Лянґ, що сам хотів дістати Майнцьку епархію. Справа опинилася перед папою й була вирішена в користь електора Альбрехта, разом з привілеєм проголошувати там відпусти.¹²⁹

Такса за інсталяцію в епархії Майнцу виносила 14.000 дукатів, а диспенза від плюральности посад 10.000 дукатів (це на теперішні гроші коло 2 і пів мільйона доларів) і ці гроші електор мав зібрати з колекти Тецеля. Ще від XI ст. папи надавали відпусти хрестоносцям і, мабуть, папа Олександр II вчинив це перший раз 1063 року, а згодом надавали відпусти папи: Боніфат VIII, Сикст IV та Іннокент VIII. При тому були назначувані окремі сповідники, що звичайно одержували повновласті «*in foro interno*» розрішати від зарезервованих папі гріхів. Цей добрий і згідний з церковним переданням звичай на початку XVI ст. був практикований в цілій Західній Церкві, а головню під час Ювілейних Років.

Нема де правди діти, цей побожний звичай надуживали монахи-колектори, як напр. Іван Тецель, що звик був людям казати: як лиш грошик в кошику задзвонить, то душа з чистилища виходить. Тецель, проповідуючи на території архієпископа Альбрехта фон Гогенцолерна, мусів віддавати половину колекти одному банкиреві, а другу половину відсилати на будову собору св. Петра. Це тому, що архієпископ Альбрехт, не маючи готівки на оплачення згаданих такс, зробив угоду з банкиром Яковом Фугґером: банк Фугґера вислав до Риму 29.000 німецьких (райнських) гульденів, а за те мав відбирати собі «з відсотками» з колекти, якою трудився Іван Тецель. Згадаємо, що архієпископ Альбрехт 1518 року був креований кардиналом і аж до своєї смерті 1545 року задержав під своєю управою всі три згадані епархії.¹³⁰

Отож на весні 1517 року Іван Тецель з'явився із своєю проповіддю в Ютенбурзі та Віттенберзі й своєю купецькою поведінкою розгнівав іншого монаха, августиніянца, д-ра Мартина Лютра, що був професо-

¹²⁹ *Regesta Leonis X PP*, nr. 12385, 13053, 13090; cf. *Paulus, N*, Johann Tetzels der Ablassprediger, Mainz, 1899, pp. 29 seq.

¹³⁰ *Janssen, M*, Papst Bonifatius IX und seine Beziehungen zur deutschen Kirche, Freiburg, 1903, p. 143.

ром в Віттенберзі. Лютер виступив проти Тецелевої практики і прибив до дверей замкової церкви в Віттенберзі свої 95 тези й одночасно, за тодішнім звичаєм, визвав Івана Тецеля на публічний диспут. З усіх 95 тез Лютера тридцятьшість атакували відпустити, а решта порушували навчання Церкви про «скарб ласк», на основі якого надавалися згадані відпусти.

У своїй непогамованості д-р Лютер посунувся задалеко, так що професори університету в Майнці гостро виступили проти нього, а проф. Конрад Вімпіна з Франкфурту уложив проти нього свої антитези, в яких один за одним опрокидував поблудження Лютера.¹³¹

¹³¹ *Ibidem*, pp. 38 seq; cf. *Hergenröther*, IX, pp. 15-22. *Мартин Лютер*, син селянина-гірника Ганса Людера і Маргарити Ціглер, уродився в Айслебен, Саксонія, 10 листопада 1483 року. Сам Мартин згодом писав, що його пуританські батьки держали в домі гостру дисципліну і він був часто битий до крові. Христос для малого Мартина був строгим і загниваним суддею. Це мало великий вплив на його пізнішу діяльність.

Мартин учився спершу в монахів в Магденбурзі, а потім в Айзенах. 1501 року батько послав його до Ерфурту й там він студював штуки і право. Однак, в наслідок зробленої обіцянки він 17 липня 1505 року постригся в ченці в августиніянському монастирі в Ерфурті. За два роки, тобто 3 квітня 1507, на 24-ому році свого життя він був поставлений в сан пресвітера. І тепер продовжував свої богословські студії в Віттенберзі, так що 18 жовтня 1512 року одержав докторат із св. Богослов'я.

Лютер спершу був скрупулянтном, напр. два місяці ждав із своєю першою Літургією по своєму висвяченні; часто сповідався; раз під час читання Євангелія про біснுவатого він упав на землю і кричав: «Це не я, це не я». Згодом попав у другий екстрем. Будучи викладачем, Лютер був безмилосерний для думки других людей і в критиці уживав «сильних», часто вульгарних висловів та висмівав їх переконання.

Про свого виступі з Церкви Лютер гордо говорив: «Д-р. Мартин Лютер, є нотарем самого Бога і свідком Його Євангелії... Я є пророком німців і розумію св. Письмо краще як папа і всі його люди. Від тисячі літ Бог не дав такого великого талану жадному єпископові, як Він дав мені».

Наведемо кілька точок із його навчання, що лягли в основу протестантизму. Лютер казав: 1) наслідки первородного гріха залишаються в душі людини навіть по оправданні; 2) всі людські снаги є грішні, бо душа є опанована тілом, а тіло є опановане грішними пожаданнями; 3) з тієї причини є неможливо заховати Божий закон; 4) а з того такий висновок: пожадань не можна побороти, тому людська воля не є вільною; 5) єдиним оправданням для людини є віра і повне довіря в Боже милосердя через заслуги Ісуса Христа, без огляду на наші діла; 6) Церква, це невидиме товариство «праведних християн», у неї можна вірити, але її не можна бачити, бо вона є організацією «сердечь по вірі»; 7) тому не потрібно священиків, а лише «міністрів слова»; 8) «Колись папа був усім для всього — казав Лютер — а тепер володар є всім для всього»; 9) Єдиним джерелом віри є Біблія, і будь-яка догма має вартість тоді, коли вона є в св. Письмі; 10) св. Тайни для Лютера були лише символами для викликання віри, хоч, щоправда, він приймав Хрещення і св. Євхаристію, як конечні для релігійного збудовання.

Лютер відповів йому своїм письмом: « *Бесіди про відпусти і благодать* » і там заатакував св. Тайну Сповіді. І щойно тепер він був завізваний явитися в Римі, але відмовився це вчинити, тому папський легат кардинал Кастані, що їхав на Сойм до Авґсбурґу, одержав доручення проголосити проти нього особистий інтердикт, якби він дальше впирався при своїх блудах. Одначе, тепер електор Фрідріх із Саксонії узяв Лютра в свою оборону й завізвав його на суд до Авґсбурґу, куди він поїхав. По кількох днях завязтих диспут Лютер потайки покинув місто, прибивши до дверей місцевого собору свого маніфеста, у якому апелював до суду папи, а згодом до загального Собору. У своєму листі до папи Лева X, 3 березня 1519, Лютер писав, що ніколи не мав наміру атакувати Церкву, хоч в іншому листі з того самого часу назвав папу посланцем антихриста або навіть самим антихристом. Як згадано, увагу німців прикувала справа наслідства в імперії, тому Лютра залишено на деякий час у спокою. Сам папа Лев X у своїй відповіді до нього, 29 березня 1519, висловив своє задоволення, що він відкликав свої блуди і, здавалося, ціла справа пішла в забуття.¹³²

Тим часом, до Лютра приєднався Ульрих Гутен і під його впливом він знову виступив проти Церкви, піднісши кличі: « Батьківщина! Свобода! Євангелія! » — і почав розсилати свої революційні письма по цілому краю. Тепер папа виготовив свою екскомунікаційну буллу проти нього, а два професори: Ек з Інґольштадту і Єронім Алеандер, одержали завдання опублікувати її в Німеччині. В наслідок цього деякі однодумці Лютра, напр. Адельманн, Нойґаймер і Шпенґлер, публічно відреклися його, хоч потайки дальше співпрацювали з ним. 10 грудня 1520 року Лютер спалив папську буллу і формально був виклятий з Церкви. Одначе, усе це прийшло запізно, бо німецькі князі вже були поділені, а деякі з них добачали в спорі добру нагоду забрати церковні добра під свій заряд.¹³³

У такій важкій ситуації папа Лев X умер, 1 грудня 1521, на сорокп'ятому році свого життя, у наслідок маляричної гарячки і був похований у соборі св. Петра, а папа Павло III переніс його тлінні останки до церкви Богородиці « сопра Мінерва » та поставив йому гарний пам'ятник.

¹³² *Ibidem*, pp. 86-88; cf. *Enders, N, Dr*, Martin Luther's Briefwechsel. Frankfurt, 1884-93, I, p. 450; cf. *Müller, K*, Luther's römischer Prozess, in *Zeitschr. f. Kirchengesch.*, XX, Gotha, 1903, pp. 46 seq.

¹³³ *Leonis X PP*, Ep. « Decet Rom. Pontificum », 3 Januarii 1520, in *Bull. Romanum*, V, pp. 761 seq.;

По здушенні повстання князя Михайла Глинського, що було останньою спробою старої Русі, тобто руських князів і вельмож, скинути з себе польсько-литовську супрематію, стати знову господарем на своїй власній землі та боронити її перед частими розбійничими нападами татар і турків, що майже кожного року плундрували її і вивозили в ясир людей. На жаль, українські князі і вельможі, за малими війнятками, не були вже здібні до такої великої і святої боротьби. Державне відродження мало прийти з надрів самого народу: від братств, про яке чуємо вже в половині XV ст., та від козацтва.

Усе ж таки, у цьому періоді відрадним явищем була діяльність і церковні реформи митрополита Йосифа II Солтана, що об'єднав усі українські землі в одній Київській митрополії, до якої належали єпархії: 1) Київ з Переяславською єпархією; 2) Луцьк, званий на Синоді 1509 року « Луцько-Острозькою єпархією »; 3) Володимир, званий « Володимирсько-Берестейською єпархією »; 4) Галич із своїм намісником, а від 1539 р. із своїм владикою; 5) Перемишль із Самбором; 6) Холм із Белзом; 7) Чернігів; 8) Турів з Пинськом, та дві білоруські єпархії: Полоцьк і Смоленськ.¹³⁴

Треба сказати, що реформи Синоду з 1509 року вповні не досягнули своєї цілі через негати́вне становище державної адміністрації; напр. скарги владик не були спрямовувані до митрополита, як заряджувала королівська грамота, але їх поси́лано до короля. Через те він зачав ще більше вмішуватися до справ Церкви як будь-коли передтим, а при тому велику ролю грали підкупства і симонія. За митрополитом залишалася одна зброя: неблагословення-екскомуніка, яку він стосував у дуже війняткових випадках, напр. проти Луцького владика, що довго відмовлявся прийняти єпископську хіротонію і гіршив свою паству.¹³⁵

На Лятеранському Соборі в другім десятиріччі XVI ст. говорив про Українську Церкву польський примас Ян Ляскі з Гнезна, що вона є схизматицька. З того видно, що в часах владцтва митрополита Йосифа II ідея єдності Церкви на Русі-Україні змаліла. Це, безсумнівно, було наслідком нетолеранції державної адміністрації. Треба жалувати з того приводу, бо на згаданому Соборі в Лятерані ідея церковної єдності була трактована на площині цілої Східньої Церкви, завдяки присутності представників маронітського патріярха. Папа Лев X ставився

¹³⁴ *Акти Зап. Рос.*, II, ч. 4, 65; пор. *Грушевський*, V, ст. 458-59.

¹³⁵ *Там же*, ст. 471-71.

дуже прихильно до східніх християн, як видно з листа до згаданого патріярха й окремої конституції папи.

Папа визнавав: 1) повну рівноправність східнього обряду із західнім; 2) апробував східній звичай освячувати св. Евхаристію на квашеному хлібі; 3) забороняв перехрещувати вже охрещених депрекативною формою, якої уживали східні обряди; 4) затверджував старовинний звичай жонатого духовенства, як кандидати будуть женитися перед висвятою; 5) годився на уділювання св. Евхаристії мирянам під двома видами; 6) ставив на рівні східніх єпископів із західніми; 7) західні єпископи не могли рукополагати східніх духовних і навпаки; 8) де не було східнього єпископа, там міг святити західний, але на просьбу східнього вікарія; але східні християни самі обирали собі кандидата; 9) східній митрополит приймав і рішав всі апеляції своїх підданих, і латинські єпископи не мали права до цього мішатися, і навпаки; 10) латинським парохам не вільно було мішатися до східніх парафій; 11) східні монахи мали такі самі привілеї, як західні; 12) папа зарядив, щоб удови по священниках і клериках мали такі горожанські полегші і привілеї, якими користувалися їх чоловіки. За незаховання вищенаведених заряджень папа грозив екскомунікою та назначив двох єпископів, що мали дбати про їх заховання та вимірювати кару за їх незаховання, а в випадку конечности призивати помочі світської влади. Так сильно й рішуче виступив Лев X в обороні східніх християн.¹³⁶

На жаль, це рішуче і прихильне рішення папи не мало великого впливу в Польщі і на Литві, що запевнили собі розвій своєї латинської Церкви окремим конкордатом з Апостольською Столицею, але нічого не вчинили, щоб здобути довіря людей грецького закону до папи та закріпити ідею церковної єдности. Щогірше, під натиском маґнатів Зигмунт I у 1522 році, тобто рік по проголошенні згаданої конституції папи, опублікував несправедливий декрет із заборonoю людям грецького закону займатися вищі становища в державі. І цей декрет увійшов до т. зв. Литовського Статута 1529 року.¹³⁷

* * *

Закінчуючи оцей розділ, завважимо, що папа Лев X замикає ряд папів ренесансу. Він був меценатом науки і штуки; напр. він перебу-

¹³⁶ *Harasiewicz, M, Annales Ecclesiae Ruthenae, Leopoli, 1862, pp. 86-91; cf. Documenta P. Roman., I, nr. 114.*

¹³⁷ *Theiner, Mon. Pol., II, p. 345; cf. Brzezinski, O konkordatach Stolicy Apostolskiej z Polska w XVI st., Krakow, 1893, pp. 12-13; cf. Lukas, S, Erazm Ciolek Biskup Plocki 1502-1522, Warszawa, 1878; cf. Archiwum Komisji Prawniczej, VII, Krakow, 1894, p. 273; cf. Halecki, op. cit., pp. 131 seq.*

дував церкву Богородиці «ін Домініка» по пляну Рафаеля; збудував церкву св. Івана при «вія Джулія» по пляну Якова Сансовіно; продовжав будову собору св. Петра під керівництвом Рафаеля і Кіджі; зреформував Римську Академію, в якій тепер викладали вісімдесятвісім професорів, а між ними великий грецький учений Теодор Ляскаріс, за якого впливом у Римі була заснована грецька друкарня. Папа іменував Рафаеля кустосом старовинних пам'ятників, а вчені Петро Бембо, Яків Садолетто та Вернард Аккольті були іменовані папськими секретарями.

Відродження античної науки і штуки XV і XVI ст., що з початку внесло велике заміщення в вироблених формах християнського життя та спричинило моральну кризу, — бо нові ідеї були ще неясні й у пливкому стані, — тепер зачало прояснитися. На початках гуманістичного ренесансу обидва принципи, християнський і поганський, діяли в одних і тих самих особах і ця ціха характеризувала цю добу, не виключаючи і духовних людей. Своєрідним витвором ренесансу була т. зв. подвійна правда, догматична і філософська. Це, що було правдиве в догматиці, могло видаватися фалшивим філософові, і навпаки. Це ширив Помпонацці на університеті в Падуї, визнаючи з однієї сторони абсолютний авторитет Церкви, а з другої сторони, голосячи проти церковних догм навчання про смертність людської душі, зроблене на основі його філософських силогізмів, тобто «філософської правди».¹³⁸

Та, одначе, найбільш типовим представником ренесансу був Микола Макіявеллі, що вів своє приватне життя на поганський лад, а свої погансько-суспільні ідеї виложив у творі «Іль Прінчіпе»; і ці ідеї винесли на поверхню життя тирана Чезаре Борджю, яким Макіявеллі дуже одушевлявся.¹³⁹

1515 року була передрукована історія Тацита й до неї папа Лев X написав вступне слово, де говорив: «Як Бог покликав нас до високого достоїнства понтифікату, ми посвятили себе урядові й роззові Церкви, тому між іншими справами вважаємо нашим обов'язком опікуватися літературою і красними штуками. Бо вже замолоду ми мали сильне переконання, що побіч правдивого почитання Творця і знання, ніщо не принесе людству більшої користі, як ті студії, що є не лише прикра-

¹³⁸ Hoffner, P, Grundlinien der Geschichte der Philosophie, Mainz, 1881, II, p. 683; cf. Owen, J, The sceptics of the Italian Renaissance, London, 1893, p. 189.

¹³⁹ Machiavelli, N, Le Lettere famigliari, ed. Alvazi, Firenze, 1883; cf. Owen, op. cit., p. 162; cf. Nohle, K, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften, Erlangen, 1858, III, p. 519.

сою і нормою людського життя, але також прислугою в кожній обставині: в неволі вони нас потішають, а в добробуті дають радість і пошану, і без них людина буде пограбована з усіх культурних і соціальних добродійств. Щоб запевнити продовження цих студій треба двох речей: з одного боку, вони вимагають багато досвідчених учених, а з другого боку, великого числа вартісних книжок. Щодо першої справи маємо надію, що при Божій помочі, як це ми згадали, постане щире бажання і сильна постанова шанувати їх заслуги і це, на правду, стане нашою найбільшою радістю. Що ж до книжок, дякуємо Господеві, що оцим маємо добру нагоду сповнити чергову прислугу людству».

Так писав останній папа ренесансу, що причинився до піднесення інтелектуальної атмосфери самого Риму й Європи, так що навіть прихильник Лютра, Іван Райхлін, присвятив папі свою «Кабалу», а Христофор Марчеллі свій «Діялог про душу» і Франческо Сираґатті свою «Мову».¹⁴⁰

¹⁴⁰ *Pastor*, VIII, pp. 269-270; cf. *Geiger*, op. cit., p. 199.

ЧЕТВЕРТИЙ РОЗДІЛ

ПРОТЕСТАНТСЬКА РЕФОРМАЦІЯ

Протестантський рух в Німеччині, започаткований Мартином Лютером і його однодумцями, почав ширитися щораз більше, зокрема, як його піддержали деякі князі. З початку католики гляділи на цей рух, як на намагання реформаторів усунути лихо, що розклало Церкву в Німеччині, бо й самі творці нового руху залюбки називали себе реформаторами, а свій рух реформацією.

Однак, так воно не сталося. Скоро показалося, що реформатори видвигнули такі закиди проти Церкви, якими виявили свій намір знищити її дотеперішнє навчання, організацію та традицію св. Отців Церкви. Реформатори сподівалися досягнути це на основі трьох головних принципів: а) єдиним джерелом віри християнина має бути св. Письмо, що його кожний християнин, учений чи невчений, може пояснити собі на свій лад; б) християнин може досягнути спасення лише самою вірою в Ісуса Христа без огляду на свої діла; в) з огляду на те, що кожний християнин є сам собі учитель і може спасти себе самого вірою, непотрібно св. Тайн ані богослужб; у висліді цього треба відкинути ієрархічну побудову Церкви.

Таким чином, була нарушена воля Христа, що казав Апостолам: « Як мене послав Отець, так і я посилаю вас »; були нарушені передання Апостолів і Отців Церкви, як також знехтовані правила Вселенських Соборів; тим самим протестанти виключили себе з Церкви та стали основоположниками єресі, яка зачала ширитися між германськими й англо-саксонськими народами.

Впровадивши засаду, що кожний християнин сам рішає про свою віру « *Quot capita tot sensus* », протестанти сподівалися досягнути повну свободу сумління, але скоро розчарувалися. Заіснувала анархія, в якій Лютер, Цвінглі, Кальвін, Нокс і інші, зачали себе взаємно поборювати, втягаючи до цього маси своїх однодумців. Християнська спільнота в Європі, розбилася так що дуже скоро протестанти почали натискати на визнавців свого навчання з такою силою, що « нетолеранція » Церкви, на яку вони нарікали, була нічим в порівнянні з їх посту-

пованням. Замість освободити християн, вони завели їх в ще більшу неволю, бо князі, які з огляду на своє матеріяльне добро і впливи, проголосили засаду «*cuius regio eius religio*» (чия влада, того й віра), насильно накиннули ересь усім своїм підданам, не питаючи, що каже їм їхнє сумління.

Визнавши Біблію єдиним джерелом віри, протестанти запровадили «релігію книжки», яку кожний зачав пояснити собі на свій лад в переконанні, що він має просвічення Святого Духа. Таке приватне пояснювання св. Письма довело до того, що ще за життя Лютра його рух зачав розкладатися. Для його рятування формульовано різні заяви та ісповідання, а 1577 року була виготовлена «Книга Згоди» і лише через вплив електора Августа із Саксонії протестантизм удалося на короткий час устатувати в двох головних групах: євангеліків, тобто правовірних лютеран, та реформованих, тобто кальвіністів, які не прийняли «Книги Згоди», але дуже скоро зачали розпадатися й атомізувати християнську спільноту в Європі. У самій Німеччині зачався небувалий досі «культуркампф» «культурницька боротьба», що розбила нарід на два табори та зруйнувала його силу і значення на європейському суходолі.

З наведених угорі причин протестантська схизма відіграла негативну роль в історії християнства того періоду. Вона підчинила справи віри політичному чинникові й нищила змісл християнської спільноти, так що в хвилях загрози християнській цивілізації від турків Німеччина не була в силі сповнити своєї історичної місії, хоч завдяки своєму географічному положенню й чисельності свого населення мала всі дані на те.

216. Адріян VI (1522—1523).

Адріян Дедель був сином убогих батьків з Утрехту; його батько був теслею при будові кораблів. Адріян уродився 2 березня 1459 року, але будучи ще малим хлопцем, він утратив батька. Вихованням свого талановитого сина зайнялася мати Гертруда. Вона віддала його в науку до монастиря в містечку Цволе, так що на сімнадцятому році свого життя Адріян записався в Лювенський університет, де була славна школа богослов'я і права. Під час студій він одержував матеріяльну поміч від княгині Маргарити. У 1491 році він отримав докторат богослов'я.¹

¹ *Burman, C, Hadrianus VI, sive analecta historica de Hadriano VI, Trajectino Papa Romano, Trajecti ad Rhenum. 1727: cf. Pastor, IX, p. 37.*

Д-р Адріян прийняв посаду професора університету і брав участь в різних диспутах, так що здобув собі великий розголос. Він був двічі обраний ректором університету, а одночасно був деканом при церкві св. Петра в Лувені та канцлером. У 1507 році цісар Максиміліян покликав його на вчителя для свого внука і наслідника, Карла V.

Адріян був висланий цісарем до Іспанії у важливій дипломатичній місії, що мала злучити цей край з цісарством та запевнити Карлові V іспанський трон по смерті Фердинанда. Цю місію Адріян виконав якнайкраще і до приїзду Карла V до Іспанії, Адріян і кардинал Хіменес були регентами держави. 1516 року Адріян одержав єпархію в Тортози, а на другий рік був іменований кардиналом для церкви св. Івана і Павла. 1518 року він був іменований генеральним інквізитором для Кастилії й Арагонії.

В початковій стадії лютеранського руху кардинал Адріян був переконання, що Лютер змагав до єресі, хоч у Римі думали інакше. По виїзді Карла V до Голляндії в травні 1520 року кардинал Адріян був іменований віцекоролем Іспанії.²

Несподівана смерть молодого ще папи Лева X викликала нелад в Італії, хоч у Римі кардинал Карафа з Неаполя зберіг лад і порядок. Скарб Церковної держави був порожній, так що продавано й заставляло папські тіяри, мітри, золоті нагрудні хрести, прикраси папської каплиці, навіть неоцінені тапестри Рафаеля, щоб якось покрити видатки на конечні потреби.³

Конкляв тридцятьдев'яти кардиналів зачався 27 грудня 1521. Найповажнішими кандидатами на папу були кардинали: Медічі і Фарнезе, але на пропозицію першого з них під час одинадцятого голосування на папу був обраний позаочно кардинал Адріян з Тортози, якому було тоді шістьдесяттри роки. Його повідомлено про вибір і запрошено прибути до Риму.

Вибір не-італійця на папу переломив звичай, започаткований 1378 року; від вибору останнього папи германського походження минуло 461 років. Як уже згадано, в часах схизми в початковій добі ренесансу до Церкви закралися чимало небажаних практик і звичаїв, тому вибір кардинала Адріяна, знаного із своєї вчености, чистоти життя й аскетизму, був виявом туги найвищих чинників Церкви за її реформою. З письма Адріяна VI до англійського короля Генрика VIII, 2 лютого 1522, довідуємося, що він прийняв вибір лише тому, щоб не поглиблювати ве-

² *Ibidem*, VII, p. 204.

³ *Sanuto*, XXXII, Appendix 2.

ликого замішання в Церкві. В іншому письмі до цісаря Карла V він жалувався на новий великий тягар та тужив за добре заслуженим спокоєм; мабуть тому він не спішився до Риму.⁴

По одержанні елекційних актів від кардиналів, 9 лютого 1522, він формально прийняв вибір через нотаря. Але й тепер новий папа не спішив до Риму, бо щойно 5 серпня він сів на корабель саме в хвилині, як цісар вернувся до Еспанії. Папа вчинив це тому, щоб уникнути з ним зустрічі і не взяти від нього жадного зобов'язання, бо мав намір виконувати свій найвищий уряд для виключного добра Церкви. Через Барсельону, Марсель, Генуу, Чівітавеккія та Остію Адріян VI прибув до Риму, 29 серпня, і відслужив св. Літургію в соборі св. Павла « поза мурами ». І там декан Колегії Кардиналів, кардинал Карваял, у своєму привіті просив його гоїти рани Церкви.

Новий папа, найперше, заборонив усім духовним носити бороди на світський лад та відпустив прислугу з Ватикану, за винятком двох голляндців, заявивши кардиналам, що колись прийме більше людей, але наперед мусить віддати всі довги свого попередника. Загально кажучи, новий папа не розумів добре італійців, а вони не розуміли германського папу, якого потайки називали « германським варваром ».⁵

Мимо свого поважного віку папа Адріян VI мав добре здоров'я, напр. по прибутті в Італію швайцарська гвардія запропонувала йому сісти на папські ноші, але він скоро задержав їх і сів на коня, на якому почувався краще як на ношах.

Адріян VI мав довге й бліде обличчя, тіло худе, а руки якби різьблені з білого мармору. Його зовнішній аскетичний вигляд збуджував пошану в людей, і навіть його усміх мав серйозний вираз.

Час праці папи був точно поділений на урядову працю, молитву і студії, яких не залишив і тепер. Він уставав щоночі відправляти чин Утрені, а потім клався знову до постелі і, як на світ благословилося, він уставав і щодня служив св. Літургію, а до другої услуговував своєму капелянові.

Одну годину перед полуднем уділяв авдієнції у своїй приватній бібліотеці, зараз біля спальні, в якій були всякі книги. Папа був великим приятелем науки, головно св. Богослов'я, і не міг стерпіти невчених єпископів та ігнорантних священників.

⁴ *Brewer, J, S, Letters and Papers, foreign and domestic of the Reign of Henry VIII, preserved in the Public Record Office, etc., London, 1862-1875, III (2), nr. 2018; cf. Burman, p. 161.*

⁵ *Sanuto, XXXIII, pp. 429-31, 437-38.*

Адріян VI завжди їв самотно свої скромні страви, найрадніше миску волонини чи іншого м'яса, часом миску супу, а в постні дні їв завжди рибу. Римляни, довідавшись, що папа їсть з малих мисок « немов який сільський парох », дуже тим гіршилися. Господарством папи занималася спроваджена з Голляндії старенька жінка, що приготувляла йому його улюблені національні страви.

По обіді папа трошки відпочивав, відмовляв решту часослова та знову уділяв авдієнції. Він був сумлінний до крайности і дуже обережний у відношенні до людей, і часто вагався у своїх рішеннях. Як уже згадано, він продовжав свій звичай студіювати, і може тому любив самоту. Ці дві речі були причиною нарікань його сучасників, бо папа рідко уділяв авдієнції. До цього могла ще причинитися інша обставина: папа не знав італійської мови, а говорив лише по-латині з важким голляндським акцентом.

Крім того Адріян VI не виявив великого захоплення штукою ренесансу, бо подекуди вважав її причиною непоганізму й упадку Церкви в Італії, а за нею в інших європейських країнах.

Він казав замкнути брами Бельведеру із зібраними там скарбами античної штуки, і сам держав ключі при собі. Він якби замінив Ватикан на монастир, а в сильно зредукованій папській курії працювали переважно еспанці та голляндці, що одинокі розуміли аскетичного папу і помагали йому заводити в Церкві лад, до чого першим кроком було запровадження реформи духовенства. Папу піддержали кардинали: Шіннер і Кампеджьо. Останній виготовив навіть меморіал у справі реформи, як папа був ще в Іспанії.⁶

На першій Консисторії, 1 вересня 1522, папа виступив гостро проти виставного життя в Римі та зганив членів папського суду за лихе вимірювання справедливости і казав усім кардиналам, з винятком Шіннера, вийти з Ватикану. Узагалі, він думав зачинати церковні реформи від самого Риму. Сучасник Сануто розказує, що всіх римлян огорнув великий ляк з причини отих заряджень папи, зроблених упродовж перших вісьмох днів його понтифікату. Для порівняння скажемо, що в часах Лева X було сорок референтів Сигнатури, а папа Адріян зредукував їх до дев'ять. Датар Еккенварт одержав гострий наказ нікому не давати більше посад як одну. І, наприклад, як кардинал Тівульцію просив у папи єпископства, а папа довідався, що він має чотири тисячі скуд річного доходу, то сказав йому: « Ми мали лише три тисячі

⁶ *Höffler, C. von, Papst Adrian VI, Wien, 1880, pp. 210 seq; cf. Pastor, IX, p. 72.*

доходу, але заощадили стільки, що нам вистачило на заплачення коштів подорожі до Риму».⁷

На весні 1522 року вибухла в Римі жахлива пошесть; однак, папа відмовився виїхати з міста, хоч у половині вересня запав був у гарячковий стан. Його близький дорадник Шіннер умер в жовтні, а в місті вмирили тоді сотки людей щодня. Поволі зачали вмирати ватиканські урядовці, але папа не хотів перервати своїх щоденних аудієнцій, які відбувалися тепер при вікні в Бельведері. У листопаді, крім папи й кардинала Армелліні, у Ватикані ще урядували кілька еспанців і флямандців. Папа не покинув Ватикану аж до початку 1523 року, коли хвиля пошесті притихла й усе повернуло до нормального життя.⁸

Для уздоровлення фінансів держави Адріян VI знизив платню «Лицарям св. Петра» і це викликало велике невдоволення, так що на папу був зорганізований атентат. По цьому випадку папа ще більше полюбив самоту і не допускав до себе людей, між якими було чимало вартісних і досвідчених одиниць, що були раді допомогти в реформах. Цю обставину використовували люди хитрі й підхлібні, напр. папський секретар Цістерер, маючи довіря папи, уживав його для свого власного збагачення.

Відсунувши від себе здібних людей, папа був змушений особисто виконувати чимало маловажних справ, а це підривало його здоров'я, хоч усе це зовсім добре могли полагоджувати звичайні канцеляристи. І саме з тих причин короткий понтифікат Адріана VI не мав великих успіхів, хоч усі ждали на реформи Церкви. Папа пізнав цей стан, але вже було запізно. Важка недуга прискорила його смерть, тому і його діяльність можна оцінювати більше по його добрих намірах як по ділах.

Адріян VI посилав до Німеччини легата Кірегатті на Соїм до Нюрнбергу в грудні 1522 року, давши йому письмо та інструкції з домаганням осудити ересь Лютра та зачати реформи тамошньої Церкви. При тому папа писав: «Бог допустив переслідування Церкви через гріхи священиків і єпископів, а також і папської курії, бо від голови перейшла хворота на членів, тому й звідти треба зачинати реформи».⁹

Час наглив також організувати протитурецьку оборону, бо султан

⁷ *Ibidem*, Appendix 8; cf. *Sanuto*, p. 444.

⁸ *Ibidem*, pp. 477 seq; cf. *Burman*, p. 207.

⁹ *Redlich*, O, *Der Reichstag von Nürnberg 1522-23*, Leipzig, 1887, p. 97; cf. *Kalkoff*, P, *Forschungen zum Luther's römischen Prozess*, Rom, 1906, p. 208; cf. *Deutschen Reichstagsakten*, ed. Hist. Kommiss. d. Bayer. Akad. der Wissenschaften, Gotha, 1893, III, p. 391.

Сулейман II. 1522 року здобув фортецю Бельград (Београд), а на другий рік зайняв острів Родос. Папі вдалося погодити цесаря з французьким королем, Францом I, при чому він сам заховав строгий нейтралітет. Але, як і це не вдоволило Франца I, то 30 квітня 1523 року папа проголосив свій союз з Карлом V і загрозив екскомунікою та інтердиктом кожному володареві, що важився б викликати війну. І щойно тепер він звернув свою увагу на безпосередньо загрожені Хорватію та Угорщину.¹⁰

Серед таких приготувань у серпні папа запав у гарячковий стан, а початкові болі в карку пересунулися в печінки. У вересні він розпорядився своїм майном, давши все вбогим, а свій родинний дім подарував університетові в Лювені. Хворий папа заборонив будь-які торжества під час свого похорону, обмеживши на цю ціль видатки до суми не більше двадцять п'ятьох дукатів.

Ще того самого дня прийняв св. Тайни і 14 вересня вмер у мирі й святості. Його тіло було поховане тимчасово в каплиці св. Андрея в соборі св. Петра між гробами папів Пія II і Пія III. 11 серпня 1533 р. воно було перенесене до німецької церкви св. Марії « від Душі » і зложено в гарному пам'ятнику.¹¹

Один протестантський історик так писав про Адріяна VI: « Оцінюючи незалежно від малих досягнень чи публічних концесій, Адріан VI був одним із найшляхетніших власників Петрового Престолу. Він був визнаний людиною найчистіших мотивів, дбав про добро Церкви та в виборі середників служив тій святій цілі, сумлінно підбираючи тих, хто за його переконанням були найкращими. Він має повне право до нашого співчуття, як жертва людей свого оточення, які були багато нижчі від нього; до того опановані захланністю і продажністю, не виключаючи двох володарів, що дбали про свою користь і не думали про добро Церкви, розложивши довкруги нього сіті своїх власних плянів та інтриг ». ¹²

217. *Климент VII (1523—1534).*

Юлій Медічі був сином Юліяна, що згинув під час заворушень Пацці в Флоренції. Він уродився вже по смерті свого батька, а його дбайливим вихованням зайнявся його дядько Лаврентій, батько папи Лева

¹⁰ *Hadriani VI PP*, Ep. « Monet nos », in Bull. Rom., V, p. 10.

¹¹ *Burman*, p. 216; cf. *Sanuto*, XXXIV, pp. 410 seq.

¹² *Herzog-Hauk's Realecyklopedie*, 3-a ed., VII, p. 315.

Х. Юлій був архієпископом Флоренції, а 1513 року був іменований кардиналом, але в часах Адріяна VI держався здалека від Риму.

По похоронах папи Адріяна конкляв тридцять'ятьох кардиналів зачався 1 жовтня в Сикстинській каплиці. Кардинал Юлій Медічі був кандидатом цісаря Карла V і, мимо великої опозиції профранцузьких кардиналів, він був обраний на папу 19 листопада та прийняв ім'я: Климент VII.

46-літний папа був високого росту, мав милий зовнішній вигляд та аристократичний спосіб поведінки. У правому оці була малощопомітна косоокість. Від своєї молодости папа вів строгий християнський спосіб життя і тепер у силі віку був у доброму здоров'ю. У противенстві до свого кривняка папи Лева X новий папа не любив голосних торжеств.

Натомість він був невтомний у виконуванні своїх обов'язків, які сповняв з великою сумлінністю, точністю й серйозністю. Єдиною розривкою Климента VII був звичай слухати під час обіду добру музику або говорити з ученими чи артистами. При папському столі завжди були два лікарі. Крім одного солідного обіду раз-у-день, папа їв дуже мало й часто постив. Лише в більші свята він служив торжественну св. Літургію з великою побожністю й увагою.

Загально кажучи, Климент VII мав більше знання й практику в політичних як духовно-церковних справах. Венецькі амбасадори Соріяно й Контаріні описали Климента VII як людину повільну в своїх рішеннях, що мала холодне серце й меланхолійне успосіблення. Із свідоцтв сучасників, як також з уважної обсервації поведінки папи в різних ситуаціях, видається, що він належав до категорії людей, яким розум відбирав силу волі й у важних ситуаціях видвигав сумніви й усякі підозріння.¹³

Уже із свого уродження папа був боязкого і змінливого характеру, з браком рішучости в важливих моментах, і ця прикмета ціхувала цілий його понтифікат. Боязкість і нерішучість папи були видні на початку, як він обрав собі двох дорадників, членів двох противних собі партій: Матей Гіберті був членом французького, а Микола Шенберг цісарського таборів. Тому початкові ходи папи не вдоволили ані Карла V ані Франца I. Перший з них вислав генерала Пескару з наказом зайняти Медіолян, але Франц I випередив його і зайнявши те місто, розтаборився під Павією. По довгих ваганнях папа, хоч і ля-

¹³ *Sanuto*, XXXV, pp. 223-24.

кався наїзду французів на Рим, не піддержав цісаря, але заявився за Францом I і його союзницею-Венецією. Цісар Карло вважав цей крок папи за зірвання давньої приязні, тому назвав його боягузом і грозив, що попіратиме Лютра. Його армія, зложена з німців, еспанців та італійців побила французів під Павією, а сам Франц I був схоплений у полон. І тепер побоювання Лева X справдилися, бо через злуку Еспанії з цісарством Карло V здобув рішачий голос в європейській політиці та став загрозою для Італії.¹⁴

В Римі прихильники цісаря, головно кардинал Колонна, раділи з того приводу й усюди було чути вигуки: «Імперія! Еспанія! Колонна!»! Колоннівці на-пали на Орсінівців і звели формальний бій на Монте Джордано.¹⁵ Подібне діялося в провінціях, де імперіялісти нищили все. Папа був змушений підписати з Карлом невігідне перемир'я, яким папі накинено протекторат цісаря, бо він одержав право інвестиції та надавання бенефіцій у королівстві Неаполя. Франца I перевезено до Еспанії і там держано в полоні. Його мати, Люїза Савой, зачала на власну руку організувати нові сили і прихилила до союзу англійського короля Генрика VIII. Вона зверталася в тій справі до папи, але він знову не міг рішитися. 14 січня 1526 року Франца I змушено в Мадриді прийняти умови миру, на основі якого його звільнено з полону, але змушено віддати своїх двох синів як закладників.

Папа осудив цей мир як несправедливий і рішився піддержати протицісарську лігу, створену в Коніак у травні того року. Північна Італія знову стала тереном війни. Цісарський генерал Гуґо да Монкада увійшов з папою в підступні переговори 20 серпня, а тим часом Колонни з частинами армії вдерлися до Риму мостом Сикста, здобули браму Святого Духа і Левине місто. Папа схоронився в фортеці св. Ангела, а Ватикан та цілу дільницю Борґо, включно з собором св. Петра, пограбовано. Вояки надгали на себе дорогі ризи, пограбували тапестри Рафаеля, а навіть папську тіяру.

21 вересня за посередництвом портуґальського амбасадора папі накинено мир. Папа позбавив кардинала Колонну всякого достоїнства і змусив покинути місто. Тепер цісар постановив помститися на Церковній державі. Генерал Фрунзе рушив з однією армією на Пяченцу й Парму, а адмірал Ланной підіхав з фльотою ближче берегів Італії.

¹⁴ *Brown-Rawdon*, Calendar of State Papers and Manuscripts relating to English Affairs existing in the Arch. and Collect. of Venice and Other Libraries of North Italy, London, 1867, III, p. 400.

¹⁵ *Gregorovius*, op. cit., VIII, p. 424.

Рим став готуватися до оборони. І вже 4 травня 1527 року папа міг бачити з вікон Ватикану отаборені війська на горбку Джанікольо, а головна Карлова армія розложила свої табори під самим собором св. Петра, маючи свою головну квартиру в монастирі св. Онуфрія.¹⁶

6 травня німецькі й еспанські вояки здобули брами Торріоне і Святого Духа, а князь Бурбон повів атаку через городи Чезі (тепер Колегія св. Моніки), однак, був смертельно ранений. Еспанці й німці вдерлися до Левиного міста, повбивали сиріт і хворих в лікарні Святого Духа, як також і тих, що скрилися до собору св. Петра. Тепер зачалася нечувана досі грабівж Риму. Нікого й ніщо не пощаджено, а багато знеславлених жінок кидалися до Тибру. Найбільш жорстокими показалися еспанські жида-вихрести (марані), а між німцями було вже чимало протестантів, що на сміх убирали кардинальські капелюхи та ходили в них вулицями міста. Усі церкви Риму пограбовано, а св. Евхаристію й моці святих спровофано; тіло папи Юлія II викинено з гробу; голову св. Апостола Андрея кинено на долівку; вкрадено хустину св. Вероніки з образом Ісуса Христа. До церков заводжено коні, а священиків і монахів вбивано. Німецькі солдати чванилися, що виповняють зложеній Богу обіт: вирізати всіх патріархів, архієпископів, єпископів, протонотарів та ігуменів. У самім лише Борго і на Затибрю вкинено до Тибру дві тисячі вбитих, а 9.800 похоронено. Деякі дослідники подають число вбитих у Римі на 50 тисяч осіб. Щодо матеріальної шкоди папа Клімент VII згодом подавав величезну суму 10 мільйонів золотих дукатів.¹⁷

Розмальовану Михайлом-Ангелом Сикстинську каплицю перемінено на вояцькі казарми, а старовинні книги і манускрипти кидано коням на підстільку. На щастя, командир Філіберт з Оранж, що зайняв папські апартаменти, здебільша захоронив Ватиканську бібліотеку, як також безсмертні твори Михайла-Ангела і Рафаеля від цілковитої руїни. Папа схоронився в фортеці св. Ангела, але скоро був змушений прийняти новий «мир», що накладав на Церковну державу несправедливу контрибуцію в сумі 400 тисяч дукатів. Сам папа Клімент VII був схоплений і держаний у полоні, як звичайний в'язень.

Як виглядав Рим один місяць по наїзді цісарської армії, описав один еспанець: «В Римі, столиці християнства, не чути голосу дзвонів, всі церкви позамикані, не правиться св. Літургій і немає неділь і свят.

¹⁶ *Ibidem*, p. 468; cf. *Reumont*, III (2), p. 179; cf. *Kalkoff*, p. 32.

¹⁷ *Sanuto*, LXV, pp. 133, 146, 167, 186, 203, 210, 218, 436; cf. *Reumont*, p. 204; cf. *Vogelstein*, H, *Geschichte der Juden in Rom*, Berlin, 1895, II, p. 47.

Крамниці багатих купців обернені в стайні; величаві палаци зовсім пограбовані; багато домів спалено, а з інших повіривано двері й вікна, вулиці ж замінилися в купи гною. Всюди чути сморід трупів, а людей і звірят ховають до одних ям. Я бачив псів, що розтягали члени людського тіла по церквах. На публічних місцях поскладані докупи столи, а картограї розложили на них купи червінців. Повітря переповнене богозневажництвами, так що чесна людина радніше бажала б бути зовсім глухою. Мені здається, що все це можна би порівняти до збурення Єрусалиму. І навіть, якби я прожив двісті років, то напевно такого не побачу вже ніколи. Тепер я розумію Божу справедливість, що хоч спізнється, але не забуває. В Римі явно поповнюються гріхи: содому, симонію, ідоколопоклонство, лицемірство, і шахрайство... ».

Вістка про наїзд і грабіж Риму цісарем Карлом V викликала пригноблююче враження й обурення в християнському світі. При тій нагоді Генрик VIII писав до Франца I: « Справа Апост. Столиці є спільною справою всіх володарів. Нечувана зневага, якої зазнав той Престіл, мусить бути покарана ». ¹⁸ Він сам зобов'язався давати папі 32 тисячі дукатів місячної підмоги, а кардинал Вулсій одержав від Генрика доручення поробити кроки для звільнення папи з полону.

У тому часі Генрик був рішений просити в папи уневажнення свого подружжя з Катериною Арагонською, тіткою Карла V, тому кардинал Вулсій був уповноважений говорити в тій справі з папою. З огляду на те, що папа був у полоні, кардинал Вулсій мав надію одержати від нього номінацію на Генерального Вікарія Церкви або, принаймні, для Франції й Англії і, евентуально, по смерті папи готовився засісти на Петровому Престолі. Такий свій намір він виявив на конференції в Амієн, про що рапортував папі кардинал Сальвіаті. ¹⁹

Карла V стрінуло загальне осудження зі сторони церковної ієрархії і мирян за те, що він держав папу в полоні, бо папа міг був кинути інтердикта на всі краї цісарства, а це грозило завішенням богослужб. Крім того, Карло довідався про намір Генрика розвестися з Катериною і це змусило його написати до папи, якого дальше держав у своєму полоні. ²⁰ І, як під кінець жовтня Генрик видвигнув формальний протест проти дальшого в'язнення папи, цісар дозволив папі по восьми місяцях полону виїхати до Орвієто в товаристві сімох кардиналів. Усі

¹⁸ *Pastor*, IX, pp. 427-435.

¹⁹ *Ehses*, S, Römische Dokumente zur Geschichte der Eheschliessung Heinrich's VIII von England 1527-1534, in *Quell. und Forsch.*, Paderborn, 1893, pp. 7, 246-249.

²⁰ *Casanova*, E, *Lettere di Carlo V a Clemente VII 1527-1532*, Firenze, p. 13.

вони аж до квітня слідуєчого року не мали конечних риз до відправ богослужб.

В Орвієто англійський амбасадор зачав натискати на папу, щоб він піддержав лігу Англії й Франції, а одночасно поробив перші кроки в ціл одержання уневажнення подружжя Генрика з Катериною. У тому часі французька армія дійшла була аж до границь королівства Неаполя, а здеятковані імперіялісти втікали з Риму. Французька фльота побила імперіялістів під Салерном та заблокувала Неаполь. Тепер папа перейшов жити до Вітербо, а в жовтні 1528 року вернувся до Риму і казав кардиналам вчинити те саме.

Війна Франції з цісарством ще велася, як до Риму зачали з'їздитися амбасадори різних країв. Папа бажав кінця цій війні, тому 5 травня 1529 року звернувся письмом до Карла, до якого долучив буллу про хрестовий похід, бо не війну між християнами, а боротьбу проти турків уважав за конечну. Папський легат Єронім ді Скіо довів до заключення миру в Барсельоні, 29 червня 1529. При цій нагоді цісар погодився на подружжя своєї доньки Марґарити з князем Олександром Медічі та присягою зобов'язався звернути всі території Церковної держави. Тепер Карло прибув до Італії та просив папу коронувати його на цісаря. Папа коронував його в Больонії залізною і золотою коронами.²¹ Так великодушно поступив папа Климент VII із своїм ворогом, що спричинив йому стільки упокорення й терпіння, пограбував доценту місто Рим і мало що не довів до повної руїни Церковну державу. Мабуть, турецький султан був би поступив з папою культурніше й лагідніше, ніж вихованець Адріяна VI. Климентові VII довелося пережити більше таких трагічних моментів. В його часах протестантизм ширився і відірвав від Церкви північну Німеччину, Скандинавію, а згодом Англію.

* * *

Головним спричинником відірвання Англії від Католицької Церкви був король Генрик VIII Тудор, що наважився завести абсолютну монархію та підкорити собі Церкву в Англії. По смерті короля Генрика VII, 21 квітня 1509, його вісімнадцятьлітний син Генрик VIII став його наслідником. 1515 року він розпустив парламент та рядив державою при помочі канцлера, кардинала Вулсія, який від 1518 року одер-

²¹ *Raynaldi, Annales, ad an. 1530, nr. 5-6; cf. Ehrenburg, R, Das Zeitalter der Fugger, Jena, 1896, I, p. 128.*

жав від папи повноважності папського легата для Англії, спершу на один рік, а згодом це продовжалося ще три роки, а в часах Адріана VI кардинал Вулсїй домагався цього уряду на доживоття.

Очевидячки, ідеї Лютра знайшли собі дорогу до Англії, а кардинал Вулсїй, будиши цілковито зівітченою людиною, не звертав на те уваги. Натомість, сам Генрик VIII поборював єретичні ідеї Лютра. Він навіть написав богословський трактат п. з. « Оборона Сїмох Тайн проти Лютра » і присвятив його папі Левові X, та казав своєму амбасадорові передати його папі на Консисторії. За те папа Лев X надав Генрикові почесний титул « Оборонець Віри » та « Золоту Рожу », а напастливі письма Лютра казав перекласти і копії передати англїйським державним мужам, Томі Морові та Іванові Фишерові для використання.²²

І було б усе якнайкраще, якби Генрик VIII не зачав справи уневажнення свого подружжя з Катериною Арагонською, тіткою цїсаря Карла V. Катерина, найперше, була одружена з Генриковим братом Артуром. І хоч це подружжя було заключене законно, воно не було довершене аж до смерти Артура. Згодом з тією Катериною оженено Генрика VIII.

Справу перешкоди посвоячення розглядав папа Юлій II та, 26 грудня 1503, видав конечну диспензу для шлюбу Генрика з Катериною. Катерина була п'ять років старша за Генрика. З їх подружжя вродилося п'ятеро дітей, з яких жила лише остання донька, Марія, уроджена 1516 року. Лагідна й побожна Катерина постарїла передчасно в приводу смерти своїх четверо дітей, і не було вже надії на народження мужеського потомка для наслідства трону. Крім того, Катерина часто занепадала на здоров'ю, бо не була звична до англїйського холодного підсоння, зовсім відмінного від еспанського.

Є підстави твердити, що вже коло 1519 року Генрик жив у прелюбодїйстві з дамами свого двору, а головнo з Єлисаветою Блавнот, Марїєю Болейн і, врешті, Анною Болейн. Остання за намовою деяких князїв забажала бути королевою і це стало причиною заходів Генрика в справі уневажнення його подружжя з Катериною. 1527 року кардинал Вулсїй одержав від короля доручення перевести цю справу в дійсність.

Генрик у своєму домаганню видвигав незаконність свого подружжя

²² *Raynaldi*, ad an. 1521, nr. 73; cf. *Assertio Septem Sacramentorum adversus Martinum Lutherum aedita ab invictissimo Angliae et Franciae rege et do. Hyberniae Henrico eius nominis octavo*. Dedicatio: Anglorum rex Henricus Leoni decimo mittit hoc opus et fidei testem et amicitiae, Cod. Vat., nr. 3731; cf. *Müller, K*, Kirchengeschichte, Tübingen, 1902 (1), p. 514; cf. *Brosch, M*, Geschichte England's, Gotha, 1890, VI, p. 135.

з Катериною, чим нарущував честь побожної королеви, а одночасно клав також у сумнів законність уродження своєї доньки Марії та її наслідство до англійського трону. 17 травня 1527 року кардинал Вулсїй зарядив слідство, до якого був притягнений архієпископ Воргем з Кентербері. Цілу справу поставлено так, нібито король упродовж вісімнадцяти років жив з Катериною в конкубінаті. Одначе, єпископ Іван Фишер з Рочестеру та інші єпископи і каноністи обстоювали важність згаданого подружжя. Генрик впирався і переконував Катерину, що вони жили в смертельному грісі. Він казав її відсепарувати й очікувати останнього рішення папи.²³

Вулсїй, найперше, зачав робити старання, щоб одержати від ув'язненого папи номінацію на Генерального Вікарія Церкви і цей уряд дав би був йому власть затвердити уневажнення Генрикового подружжя. Крім того, Генрик вислав свого особистого амбасадора Факса до папи, щоб він інформував папу приватно. 23 грудня 1527 року папа вже в Орвіста передав цілу справу канонічному судові, що мав вирішити, чи докази й аргументи Генрика були вистачальні для уневажнення подружжя.

Генрик опирав своє домагання на таких аргументах: 1) диспензаційна була папи Юлія II була видана на жадання його батька Генрика VII без волі і відома самого Генрика VIII; 2) основою просьби про диспензу був намір заховати мир між Англією та Іспанією, одначе в хвилині видання диспензи між обома згаданими краями вже не було війни; 3) Генрикові було тоді дванадцять років, отже він був не здібний просити подружньої диспензи; 4) диспенза втратила свою силу в час самого заключення подружжя, бо королева Ізабела, мати Катерини, яка старалася про диспензу, уже не жила; 5) сам Генрик VIII протестував проти подружжя з Катериною ще перед його заключенням, тому зрікся з добродійства диспензи.²⁴

Вулсїй передав папі аргументацію Генрика, уважаючи її вповні вистачальною для уневажнення подружжя Генрика з Катериною. Папа передав усі ті документи кардиналові Пуччі для провірення, але його опінія не вийшла в користь короля, тому 8 серпня 1528 р. папа уповажнив кардиналів Вулсїя і Кампеджїо ще раз розглянути справу в

²³ *Ibidem*, p. 212; *Pastor*, X, pp. 243-45.

²⁴ *Pocock*, N, *Records of the Reformation. The Divorce 1527-32*, Oxford, 1870, I, pp. 19-21; *cf. Ehses*, op. cit., pp. 14-17; *cf. Newman*, C, Eberhardt, C. M, *A Summary of Catholic History*, St. Louis-London, 1962, II, pp. 185 seq; *cf. Hergenröther-Heffele*, XI, p. 600.

Лондоні. Вони мали ствердити, чи дійсно існувала важна причина до видання диспензи папою Юлієм II. У випадку стійкості аргументації короля мав бути виданий уневажнюючий декрет, але з тим, що донька Марія мала вважатися законною. Від рішення кардиналів не буде відклику в Англії, але папа не виразив ясно, чи й він прийме це рішення безумовно.

Амбасадор Факс повіз це папське письмо до Лондону, а другий англійський каноніст Гардінер залишився біля папи, щоб паралізувати евентуальні впливи Карла V в користь своєї тітки Катерини. Кардинал Вулсїй, маючи наперед свою оінію про вислід слідства в Англії, просив папу апробувати зміст грамоти, яку він виготовив виключно для приватного вжитку короля, бо, як запевняв кардинал, це мало скріпити його захитане становище в Англії.

Кардинал Кампеджїо перед виїздом до Англії одержав від папи інструкцію: впливати на погодження Генрика з Катериною. По прибутті до Лондону, 7 жовтня, королева прийняла обох кардиналів з великим недовірям і завзято боронила важности свого подружжя з Генриком, в якому прожила стільки років. Крім того, вона показала їм копію «*motu proprio*» папи Юлія II, пересланого до Еспанії разом з диспензаційною буллою. В ньому папа вияснив усе, що могло бути неясним у буллі, напр. булла не говорила ясно про «заклучене, але недовершене» подружжя Артура з Катериною. Оригінал згаданого письма був в архіві Карла V, тому намір Вулсїя вважати копію фалсифікатом був безуспішний. Врешті, на домагання Карла сам папа Климент VII ствердив автентичність згаданого письма.

Коли ж Катерину взяв у свою оборону єпископ Іван Фишер, кардинал Кампеджїо набрав переконання, що нема основи до уневажнення подружжя Генрика з Катериною. Папа взяв до уваги протест королеви і на Консисторії, 16 липня 1529, рішив передати цілу справу своему судові в Римі. Розгніваний Генрик посудив кардинала Вулсїя в зраді й казав його ув'язнити, але подорозі до Лондону він умер, висказавши перед смертю такі слова: «Якби я був служив Богові так щиро як королеві, Він не судив би мене на старості літ. І це є справедливою заплаатою, яку я одержав, бо в моїх працях і стараннях догодити королеві, я занедбав мої обов'язки супроти Бога, дбаючи лише про задоволення бажань мого короля». Такий був сумний кінець найздібнішого канцлера Англії, що поставив сильні основи під англійську державу нових часів та її ролю в світі, але своєю легкодушністю та бажанням догодити прелюбодійному королеві він відіграв сумну ролю в Анг-

лійській Церкві, бо поставив перші підвалини під її схизму з Апостольською Столицею в Римі.²⁵ Наслідником Вулсія став Тома Морус, світська людина.

Синод англійських єпископів в Кентербері в лютому 1531 року, на домагання короля схвалив таку фразу присяги: « Ми визнаємо, що Його Маєстат є виключним оборонцем, єдиним і найвищим паном і головою Церкви і клиру в Англії і дбання про душі належить Його Маєстатові ». Лише один єпископ Іван Фишер до тієї ухвали додав таку завагу: « оскільки Христів закон на це дозволить », а всі інші владики піддалися натискові самолюбного короля.

Кардинал Кампеджйо писав до Секретаря Стану, кардинала Салвіяті: « Наділі, ця пристрасть короля, як я заобсервував, є незвичайною справою. Він нічого не бачить крім своєї Анни й про ніщо інше не думає; він не може бути без неї ані одної години. Кожного, хто глядить на життя короля, огортає почуття жалю; щастя чи упадок цілого краю залежить від цієї одної справи ».

Генрик, перш усього, усунув Катерину з королівського двора, а на її місце спровадив Анну Болейн, іменувавши її в вересні 1532 року маркізою Пемброкк, а під кінець січня слідуєчого року заключив з нею таємне подружжя, щоб узаконнити потомка, якого вона очікувала. Новий архієпископ Тома Кренмер хоч і був визнаний папою, 23 травня 1533 р. видав формальне рішення, яким уневажнив Генрикове подружжя з Катериною, та узаконнив його подружжя з Анною Болейн, яка була коронована.

Опинившись перед доконаним фактом, папа Климент VII загрозив королеві екскомунікою та жадав відсепарування Анни аж доки канонічний процес не визнає першого подружжя неважним. У відповідь папі, 15 січня 1534, Генрик зажадав від свого парламенту схвалити цілий ряд законів, які зовсім вийняли Англійську Церкву з-під юрисдикції Риму. На Консисторії, 24 березня, папа проголосив свій кінцевий декрет, яким визнавав подружжя Генрика з Катериною важним і законним. Влітку того року Генрик змусив духовних Англії визнати його самого головою Церкви. Під загрозою втрати посад майже всі вони це вчинили, а неслухняних, напр. канцлера Тому Мора та єп. Івана Фишера, покарано смертю. Коло 800 монастирів закрито, а 6.500 ченців та 1.500 черниць залишено на призволяще. Проти такої руїни Цер-

²⁵ *Ehses*, p. 53; *Idem*, Die päpstliche Dekretale in Scheidungsprozess Heinrich's VIII, in *Hist. Jahrbuch.*, 1888 (9), pp. 547, 634.

кви виступив кардинал Реджіналд Повл, що опублікував працю п. з. « Про єдність Церкви », де осудив схизматичську політику Генрика VIII. Хочачи помститися на ньому, король казав схопити матір кардинала, графиню Марґариту з Селисбері, сестріницю Едварда IV, і покарав її смертю.²⁶

І так у році смерти Климента VII схизма Церкви в Англії стала довершеним фактом, а її протестантизація довершувалася повільно під впливом кличів Лютра, які дуже скоро ширилися між народами германської раси. І, наприклад, у Данії король Фрідріх I та в Швеції король Густав Ваза, маючи на увазі матеріальні користі, задумали якнайскорше позбутися впливів Риму, щоб забрати церковне майно під свою управу та підчинити духовенство наказам світської власти. Щоправда, ієрархія Данії ще перед коронацією Фрідріха жадала від нього присяги, що він пошанує права Церкви й духовенства, але він її не додержав, видавши цілий ряд законів, які відривали Церкву в Данії від Апостольської Столиці в Римі. Він, напр. обсаджував єпископські престоли людьми з протестантськими переконаннями, які часто не мали єпископської хіротонії. По смерті Фрідріха члени королівської ради довгий час відсували вибір його наслідника, намагаючись привернути єдність з Римом, але насаджена королем ієрархія їх не піддержала.²⁷

Подібно шведський король Густав Ваза попірав усіх неприхильників Риму в Швеції де тоді видвигнено клич: « Конечність не знає закону, Божого ані людського »!, — і нищив організаційні основи Церкви, обсаджуючи ключеві позиції людьми з протестантським переконанням, хоч маси мирян держалися старої віри; напр. у провінції Дарлекарівн вибухла проти короля революція за зламання ним присяги, якою зобов'язав був себе боронити « стару віру ». З листа папи Климента VII від 19 вересня 1527 року до єпископів в Лікеїнґ і Вестерас виходить, що в тому часі в Швеції було жонате духовенство і що давано вірним св. Причастя під двома видами, а папа називав ще тоді короля Густава « своїм улюбленим сином ». Одначе, в час наїзду цісаря Карла на Рим і довгого побуту папи в його полоні Густав зірвав єдність з Римом, а Сойм у Вестерас у червні 1527 року це апробував. Єпископ Іван Браск з Лінкеїнґу протестував і за те був прогнаний з краю. По двох роках такого стану Сойм в Оребро в лютому 1529 року проголосив це

²⁶ *Ehses*, p. 215; *cf.* *Eberhardt*, p. 192.

²⁷ *Pastor*, X, p. 289.

як закон для цілого краю. У такий спосіб Швеція відпала від єдності з Римом.²⁸

Протестантським рухом захопилася також Швейцарія, а місто Цюріх стало осередком діяння Лютровоного опонента, Цвінглі. І, хоч він умер 1531 року, цей рух ширився далше навіть на північну Італію, Францію і Венецію.

Грізна схизма Західньої Церкви стала довершеним фактом. Це, очевидно, викликало в Церкві здоровий відрух в напрямі усунення всіх лих. Першими чемпіонами цього руху були кардинали Джіберті, Карафа і Хіменес. Найперше зачато основну реформу монастирів, бо звідти пішло все лихо. Відродження монашества позначилося оснуванням нового «Чину Театинців», заснованого кардиналами Кастаном і Карафою; останній став його першим генералом. Також кардинал Джіберті заснував «Товариство Любови», що заложило свою друкарню та зачало ширити релігійну свідомість між людьми. Згодом були також зреформовані францішканці.

І, що найважніше, уже перед смертю Климента VII еспанський богомолець Ігнатій Лойола відбув перші збори своїх однодумців на Монтмартрі в Парижі, де св. Діонісій, Апостол Франції, загинув мученицькою смертю. І там зродилася ідея заснувати новий чин, що хотів мати своїм головою самого Ісуса Христа, а своєю ціллю спасення людей і славу Богу. Такий був початок «Товариства Ісусового», якого членів називаємо єзуїтами.

* * *

Цісар Карло V у порозумінню з папою скликав у червні 1530 року Синод до Авґсбурґа, а кардинал Кампеджйо виголосив там реформаторську бесіду. Йому в відповідь протестанти проголосили свої постуляти, що одержали назву «Авґсбурзької Ісповіді» і на неї вони часто покликалися. Протестанти домагалися скликати «Собор Християн», а своє письмо вистилізували в тоні внутрішньої опозиції Церкви, що шукала за порозумінням і це викликало в католицьких колах оптимізм, про що доносив папі цісар. Але радість була передчасною, бо в лютому 1531 року протестанти заснували свою релігійно-політичну організацію під назвою «Шмалькалдська Ліґа», яка явно виступила проти намагань цісаря довести до релігійного замирення. Її члени відмовилися від усякої участі в протитурецькій обороні, дарма, що турки загрожували

²⁸ *Raynaldi*, ad an. 1526, nr. 128; cf. *Weidling*, J, Schwedische Geschichte im Zeitalter der Reformation, Gotha, 1882, p. 150; cf. *Geiger*, II, pp. 53-66.

вже самому Відневі та північній Італії, а з Константинополя доходили вістки про нові воєнні приготування султана. І, справді, він скоро зачав війну в Сирії і Словенії, але був побитий цісарем під Вінервальде, а турецька фльота потерпіла поразку на Йонському морі.²⁹

Усі ці справи довели до ще однієї зустрічі цісаря з папою в Болонії, 13 грудня 1532, де папа взяв на себе зобов'язання погодити Карла V з Францом I. Там також зроблено плян протитурецької оборони та обговорено справу майбутнього Собору, який мав привести протестантів до згоди з Церквою. На другий рік папа мав зустріч з Францом I у Марсель; разом з ним поїхала його своячка Катерина Медічі, наречена князя Генрика з Орлеану, де й папа повинчав їх. Він іменував також чотирьох французьких кардиналів та обговорив справи майбутнього Собору.

Папа важко хворів у 1529 році, але влітку 1534 року він занедужав знову. 24 серпня прийняв послідні св. Тайни, і вмер 25 вересня того року. Його тлінні останки поховано в соборі св. Петра, а згодом перенесено до церкви Богородиці «сопра Мінерва», де вже лежало тіло папи Лева X, першого з роду Медічів.

* * *

По смерті Київського митрополита Йосифа II Солтана 1522 року його наслідником був іменований королем архієпископ Йосиф з Полоцька (1522—1534), а його інсталяція на митрополію відбулася щойно під кінець 1523 року.³⁰ Саме в часі опорожнення київського престолу король Зигмунт I під натиском латинської ієрархії і шляхти опублікував декрета, що забороняв некатоликам займати виші уряди в державній адміністрації. Цей декрет згодом був включений у т. зв. Литовський Статут, що в першу чергу сильно вдарив по менше знатній шляхті «грецького закону», щоб зробити її більш схильною до переходу на латинський обряд.

З обставини, що згаданий декрет був проголошений ще перед інсталяцією митрополита Йосифа III, можна думати, що він не був «твердим схизматиком», інакше розагітована литовсько-латинська шляхта, що мала вплив на його номінацію, ніколи не згодилася б його прий-

²⁹ *Pastor, L, von, Die kirchliche Reunionsbestrebungen während der Regierung Karl's V. Aus den Quellen dargestellt, Freiburg i. Br., 1879, p. 23, 52; cf. Heine, G, Briefe an Kaiser Karl V geschrieben von seinem Beichvater Garcia de Lodysa, Kardinal und Bischof von Osma und Siguenza in den Jahren 1530-32, Berlin, 1848, p. 224.*

³⁰ *Грушевський, V, ст. 414.*

няти. Таку думку в деякій мірі потверджує відношення Йосифа III до латинського архієпископа у Львові під час спору за право номінації львівських намісників. Король Зигмунт I на пропозицію латинського архієпископа Вернарда зі Львова іменував Яцка Їдашинського на львівського намісника. Але митрополит Йосиф III, маючи в руках королівську грамоту від 1519 року, на основі якої лише київські митрополити мали право іменувати кандидатів на намісників Галича, кинув клятву на Їдашинського. Однак в 1526 році він змінив свою думку й казав мирянам йому повинуватися. Ця постанова митрополита прийняти свого намісника іменованого латинським архієпископом, свідчить про виїняткові церковні відносини в Русі-Україні в тих часах. Отець Їдашинський скоро ввійшов у конфлікт з архієпископом Вернардом і був ним знятий з уряду, а на його місце був іменований інший намісник, Яцко Сікора, проти якого протестувала українська шляхта й духовенство перед митрополитом Йосифом III, і тепер він сам іменував на той уряд о. Гошовського. Але і його не злюбили миряни, тому за порадою митрополита львовяни обрали собі намісником енергійного шляхтича Макарія Тучапського. Він по довгих стараннях та ціною дорогих дарунків королеві Боні, виклопотав своє затвердження в серпні 1535 року, але цьому спротивився латинський архієпископ. По кількох роках спорів король іменував його єпископом. Він одержав хіротонію на Галицького єпископа, але замешкав не в Галичі, а у Львові.³¹

Загально-європейські події, безсумнівно, мали великий вплив і на відносини в Русі-Україні. Тим більше, що в тому часі стала актуальною проблема приєднання Москви до протитурецької ліги, а сам цар узяв на себе обов'язок посередничати між королем Зигмунтом і князем Василем III. Дуже імовірно, під впливом тих старань папа Климент VII проголосив свою конституцію, 26 березня 1526, якою ще раз затвердив далекосяглі рішення свого дядька, папи Лева X, що нормували взаємне відношення християн східного і західного обрядів.³² Саме в тому часі армія султана Сулеймана Величавого докотилась була до українських етнографічних територій. 26 серпня 1526 року, тобто три місяці по опублікуванні згаданої папської конституції, відбулася велика битва під Могачем, в якій мадяри були побиті, а їх король утопився в річці під час відвороту.

У такій критичній ситуації Зигмунт I звернувся до папи за поміч-

³¹ Pelesz, I, pp. 493 seq; *пор.* Макариу, IX, ст. 217; Грушевський, V, 435-37.

³² *Clementis VII PP*, Ep. in Harasiewicz, pp. 91-92; *cf. Documenta Pont. Romanorum*, I, nr. 115.

чю і одержав дозвіл стягати з церков десятину на скріплення пограничних фортець, а в першу чергу Кам'янця на Поділлі, де сподівався атаки турків. В письмі папи від 19 червня 1531 року говориться про « велике число татар, москвинів, валахів і інших схизматиків... що оточують Литву, Русь і землі Поділля, та є « ворогами католицької віри »; з цього видно, як дуже серйозним було положення, як також і те, що до тих « ворогів католицької віри » не було зачислено « руських схизматиків на Литві ».³³

Вартою докладнішої згадки є справа подружжя князя Юрія Слуцького з Оленою Радивилівною, донькою визначного вельможі. Князь Юрій був людиною « грецького закону », а княжна Олена належала вже до латинського обряду, тому ціла справа опинилася перед папою Климентом VII. Сам король був нею заінтересований з огляду на славу минуле родини Слуцьких, з якою він сам був посвоячений і яка мала велику повагу між людьми грецького закону. Зміст і стиль папського листа кидають світло на відношення Риму до людей грецького обряду в Русі-Україні, а принаймні, до аристократичних родин. Отож папа в письмі від 27 листопада 1531 року стверджує, що князь Юрій, уроджений і вихований у грецькому законі, правно належить до Східньої Церкви, хоче одружитися з Оленою, яка належить до латинського обряду. Він каже, що його попередник Євген IV на Соборі в Флоренції довів до поєднання обох Церков, тому на просьбу Юрія та короля папа благословить це подружжя і рішає, щоб обоє наречені заховали свої первісні обряди. В письмі до короля папа називає Юрія « нашим улюбленим сином » і вважає його членом Католицької Церкви; такого самого титулу вживає в листі до самого Юрія.

Князь Юрій, дійсно, був католиком східнього обряду чи « грецького закону », бо ще перед своїм наміреним подружжям мав у своїх добрах церкву, в якій відправлялися слов'янські та латинські богослуження.³⁴ І ця обставина є добрим доказом, що в Русі-Україні ідея єдності Церкви, засіяна на Соборі в Флоренції, не вигасла до першої половини XVI ст. Вона жила в поодиноких родинях та впливала на нове покоління, що мало перевести її в життя під кінець того сторіччя.³⁵

Часті московські війни з польсько-литовсько-руською державою, закріплення нетолерантного цезаропапізму в Москві в часах Василія III

³³ *Ibidem*, nr. 117.

³⁴ *Chodynicki, K*, Kosciol Prawoslawny a Rzeczpospolita Polska, Warszawa, 1934, p. 227; cf. *Theiner, A*, Monumenta Poloniae, II, nr. 532.

³⁵ *Documenta Pont. Rom.*, nr. 118-119.

та варварські методи правління його сина Івана IV Лютотого поволі відсували людей « грецького закону » від впливів Москви. Треба тільки жалувати, що Українська Церква не мала в своєму проводі людей « великого формату », які використали б цей догідний час і об'єднали б свою Церкву з Апостольською Столицею в Римі ще перед поширенням протестантського руху на українських землях, якого жертвою впала аристократія. Згодом її навертали єзуїти, але вже на латинський обряд. Таким чином багато українських вельмож пропали безповоротно для Української Церкви й України.

218. Павло III (1534—1549).

Олександр Фарнезе, син Петра Людовика Фарнезе і Джьованеллі Кастані, з родини папи Боніфата VIII, уродився в Капіно (за деkim у Римі) під кінець лютого 1468 року. Він студював у Римі під проводом славного гуманіста Помпонія Лети, а згодом у домі Лаврентія Медічі в Флоренції та на університеті в Пізі. 1492 року він був папським скарбником, а по двох роках став кардиналом при церкві св. Косми і Дам'яна, і в такому характері був легатом до різних міст Італії. 1502 року був легатом до Анкони, а від березня 1509 року управляв єпархією в Пармі. Щойно 1519 року прийняв свячення пресвітера і на саме Різдво відслужив свою першу св. Літургію. 1524 року був єпископом Остії.³⁶

В часах папи Лева X, свого особистого друга, він займав різні відповідальні посади, а по його смерті був протикандидатом Климента VII, по якого виборі заховав повну лояльність аж до його смерті, напр. вчас погрому Риму військами Карла V він замкнувся був з папою в фортеці св. Ангела, хоч легко міг цього уникнути. І лише на наказ папи залишив фортецю й поїхав до Еспанії. За цю вірність 1528 року він був іменованій вікарієм Риму і під час важкої недуги Климента VII всі добавали в ньому його наслідника.

По похороні Климента VII конкляв тридцятьп'ятьох кардиналів зачався 11 жовтня і на третій день 67-літній кардинал Фарнезе був обраний на папу, мабуть, тому, що не належав до жадної партії. Він обрав собі ім'я Павло III. Коронація відбулася при великому здвизі на-

³⁶ *Carabelli, G, Dei Farnese e del Ducato di Castro e Riconciglione dalla storia inedita di Riconciglione, etc., Firenze, 1855, p. 33; cf. Burchardi, Diario, III, p. 224.*

роду, що покладав великі надії на нового папу, бо Церква була у виїзково важкому положенні.⁸⁷

Папа Павло III не втішався сильним здоров'ям, тому всі сподівалися його короткого понтифікату. Одначе, у тому слабкому тілі жив сильний дух, невичерпне джерело енергії й залізна воля. Умірковане життя папи та його замилювання перебувати часто й довго на свіжому повітрі піддержували оте слабке тіло.

Зверху він видавався людям, що в німичним стариком, і лише малі живі очі свідчили про динамічно-холеричний темперамент папи, над яким він навчився вповні панувати. Може й тому говорив тихим голосом і повільно, старанно добираючи слова. Як видно із трьох портретів пензля славного майстра Тіціана, папа мав невелику голову, ясне чоло, пронизливі очі та орлиний ніс, а велика шпаковата борода підкреслювала благородний і серйозний вираз цілості.

За опінією дослідників папа-дипломат, Павло III, не мав собі рівного, бо упродовж сорока років свого кардинальства набув величезний досвід у політичних справах, а в час свого понтифікату держався строгого неутралітету. Усю політичну діяльність папи ціхувала розумова проникливість, що була наслідком його глибокого роздумування перед своєю кожною постановою.

За сучасниками папа трактував усіх людей з належною пошаною і дуже серйозно, а причиною його повільної мови не була старість, як дехто думав, але дбайливий добір слів, бо він на взір прихильників ренесансу любив прикрашувати свою мову зворотами клясичних авторів старовини. У своїх розмовах Павло III дуже старанно уникав слів « так » і « ні », бо завжди хотів мати можливість змінити своє рішення в останній хвилині. Він слухав усього, але не звірювався нікому в нічому і не виявляв назовні своїх внутрішніх почувань. У такий спосіб у розмові з різними дипломатами папа довідувався про всякі пляни й речі, і відповідно до того робив свої пляни й дипломатичні ходи. Треба підкреслити, що обережність з якою папа підходив до кожної справи не походила з браку його особистої відваги, але з холодної калькуляції розуму. Він дійшовши до якогось рішення, реалізував його в дійсність з великою енергією, послідовністю і залізною волею.

Обставина, що про свої пляни папа не звірювався навіть людям

⁸⁷ *Sümüller, J, B, Die Papstwahlen und die Staaten von 1447-1555. Eine Kirchenrechtlich-historische Untersuchung über Anfang des Rechtes der Exclusive in der Papstwahl, Tübingen, 1890, p. 165; cf. Gairdiner, J, Letters and Papers, foreign and domestic of the Reign of Henry VIII, London, 1883-98, VII, nr. 1262-63.*

свого найближчого оточення, була причиною, що амбасадори й дипломати часто нарікали на таємничість і повільність Павла III, кажучи, що «легше, мабуть, можна дістатися до неба, як домовитися з папою в якійнебудь справі». Деякі з них готові були навіть уважати папу за «хитрого лиса».

У домашніх політичних справах папа держався політики «сильної руки», а типовим прикладом цього може бути рішення папи в справі Колоннів, які, як уже згадано, були безпосередніми спричинниками погрому Риму імперіялістами. Отож і тепер Колонни збунтувалися, а папа вислав проти них військові відділи. Усі їх посілости в Кампанії були сконфісковані й фортеці зрівняні з землею. Кардинал Асканіо Колонна був змушений з найближчими членами родини втікати до Неаполя під охорону еспанців.

Говорячи про приватне життя папи, скажемо, що сучасники нарікали на його непотизм, що ціхував майже всіх папів ренесансу. Довідуємося, що шлюб Оттавіана Фарнезе з Маргаритою Габсбург, донькою цісаря Карла V, відбувся в Римі, а сам папа приймав молоду особисто в Ватикані, разом з кардиналами. Також під час карнавалу 1541 року папа приймав бенкетом своїх синів з їх родинами, як також брав чинну участь у карнавалах. Двох небожів: Олександра Фарнезе і Гвіда Сфорцу, папа іменував кардиналами. З тих причин дослідники не вважають Павла III папою періоду католицької реформації, а радніше папою, що лучив ренесанс з добою відродження Церкви.

Павло III уважав першою і найважливішою справою свого понтифікату скликати Собор, якого домагалися миряни з усіх сторін і про це він говорив на своїй першій Консистерії 13 листопада.³⁸ По нараді з деякими нунціями він мав намір скликати Собор до Верони або до Торіно, хоч не мав певности чи туди прибудуть німці. По Консистерії, 15 січня 1535, він вислав спеціальних легатів: Рудольфа-Пія Карпі до Франції, Петра Верджерія до Німеччини, та Івана Джьодічі до Іспанії. З їх рапортів виявилось, що найкращим місцем для Собору був Тридент. Нунцій Верджеріо відбув дві подорожі по Німеччині й там мав добру нагоду почути прихильні й неприхильні думки в тій справі. Деякі протестанти, напр. марграф Юрій з Бранденбургу, член Шмалькалдської Ліги, написав папі прихильного листа і висловив надію на можливість церковного замирення на Соборі.³⁹

³⁸ *Ehses, S, Concilium Tridentinum, I-Acta, Freiburg, 1904, IV, pp. CXI, 3.*

³⁹ *Ibidem, IV, p. cxii; cf. Friedensburg, W, Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken, etc. Gotha, 1892-1908, I, p. 344 seq.*

В переїзді через Віттенберг він мав нагоду говорити із самим Лютром і про те писав до Риму. Першим питанням Лютра було: — Я чув, що тепер в Італії називають мене німецькою п'яницею? « Він боронив також законности свого подружжя з Катериною Бора та ординації своїх учнів. Урешті заявив: — Ми через діяння Святого Духа маємо певність у всіх справах і в дійсності не потребуємо жадного Собору, але християнство такого потребує, щоб упевнитися в блудах, в яких воно віддавна перебуває ». І, як легат закинув йому бундючність та доказував велике значення Собору, Лютер заявив: « Я прийду на Собор, але хоч би я мав стратити свою голову, стоятому при своєму, бо все, що виходить із моїх уст, не є моїм гнівом, але Божим ». Легат характеризував Лютра так: « Він не знає добре латини, а в своїм характері має щось демонічне; його очі, глибоко всаджені, були неспокійні та сипали вогнем ненависти ».⁴⁰

У Відні легат стрінув двох членів тієї ж діги, марграфа Пилипа з Гессену і Фрідріха з Саксонії, і промовляючи до всіх її членів, він мав враження, що вони не хотіли Собору ані жадних реформ у Церкві, і в цьому їх утверджував Генрик VIII і Франц I. По повероті до Риму легат їздив до Неаполя вітати цісаря Карла, що по побіді над мхаммеданами в Тунісі їхав до Риму, де брав участь в Консисторіях.⁴¹

Папа приготував Собор і проєкт конвокаційної булли був читаний на Консисторії 24 травня, а папа додав ще декрет, що в випадку його смерти нового папу мають обирати кардинали, а не Отці Собору. Конвокаційна булла була прибита під соборами св. Петра, св. Івана в Лятерані, в Канцелярії та на Кампо деї Фйорі. У ній папа запрошував усіх патріархів, архиепископів, єпископів та ігуменів приїхати 23 травня 1537 року до Мантуї на Собор. Він запрошував також християнських володарів прибути там особисто або вислати своїх делегатів з усіма конечними повноваженнями.

Німецькі протестанти склали свій перед-Соборовий меморіал, на якому Лютер біля свого підпису додав таку дописку: « Я, Мартин Лютер, помагатиму вам своїми молитвами, а як треба буде, моїми п'ястками ». Іван Меляхтон зазначив, що « як папа прийме св. Євангелію, її вищість над єпископатом, тоді його людський закон може бути прийнятий для спокою ».⁴²

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 539 seq; cf. *Ehses*, IV, nr. 8.

⁴¹ *Raynaldi*, ad an. 1536 nr. 10; cf. *Ranke*, *L. von*, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*, Leipzig, 1881, IV, p. 621; cf. *Pastor*, XI, pp. 69, 250.

⁴² *Corpus Reformatorum*, ed. Bretschneider, *Halis Saxonum*, 1834, III, pp. 126-31.

Як можна було сподіватися, члени Шмалькальдської Ліги відкинули Собор, маючи намір скликати свій Національно-Євангельський Синод до Авґсбурґу, а для його оборони князі мали виставити 15 тисяч піхоти і 3 тисячі кінноти. Однак, через лихе здоров'я Лютра і незгоду між самими протестантами цього не вдалося виконати. З другої сторони, католицькі круги в Німеччині переконалися, що на співпрацю протестантів на Соборі не можна числити, бо вони не бажають жадних реформ, але думають про повне розбиття Католицької Церкви.

На жаль, самолюбний Франц I став в опозиції до Собору в Мантуї, дарма, що Комісії вже цілий рік працювали над його пляном, а світські власті того міста поробили всі конечні заходи в цілі приміщення Отців. Опозиція Франца I й намагання привести до Мантуї членів Шмалькальдської Ліги спричинили відложення Собору. На нещастя, внязь Фрідріх із Саксонії вмер, а за ним і його син Юрій. Їх смерть була великою втратою для Церкви, бо обидва були добрими католиками. Натомість, другий син Генрик хилився в сторону Лютра і зачав переслідувати католиків в Саксонії. Для Церкви була також втрачена Бранденбургія, як князь Йоахим Гогенцолерн перейшов на сторону протестантів, а бранденбурзький єпископ Матій з Яґова, бувши потаємним симпатиком Лютра, явно виломлювався з-під церковної дисципліни. Маючи піддержку свого князя, він поробив усі заходи для відірвання своєї єпархії від Риму.⁴³

Усе це діялося на очах німецької ієрархії та цісаря, але серед загальної анархії ніхто не міг здобутися на якесь однодушне рішення навіть у такій важливій справі. Стало історичною конечністю заснувати якусь організацію для оборони католицьких інтересів в Німеччині перед нападами протестантської ліги. І, цікаво, на основуючих зборах Католицької Ліги в Нюрнберґу, 10 червня 1538, взяли участь лише архієпископи Зальцбурґу і Маґдебурґу, а інші німецькі владики туди не поїхали, бо лякалися репресій зі сторони своїх протестантських братів, як про те доносили до Риму кардинали Верджеріо і Мороне. Останній писав, що чимало парафій в Австрії, Баварії й Тиролю були без священників, монастирі були порожні, а миряни жили без будь-якого провуду й відпадали від Церкви. Знову ж кардинал Алеандер писав 9 вересня 1539 року з Лінцу, що релігія в Німеччині зруйнована, уділювання св. Тайн не відбувається, князі ненавидять Церкву, а єпископи і священники є без належного богословського знання, — коротко, в Ні-

⁴³ *Ibidem*, pp. 139 seq; cf. *Janssen, J., Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters*, ed. Pastor, Freiburg i. Br., 1897, III, pp. 433 seq.

мецькій Церкві в наслідок виступу Лютра запанував повний хаос і руїна.⁴⁴

В Римі добре розуміли серйозність положення, але Карло V і Франц I замість приспішити скликання Собору, вели безплідні розмови з протестантами, намагаючись погодити їх з Церквою коштом уступок в її навчання, звичаях і обичаях, і цим робили протестантів ще більше зухвалими та поглиблювали кризу. Урешті, протестантські богослови в січні 1540 року сформулювали свій меморіал, підписаний Лютром, Йонасом, Бургенгаєном, Крүцібером і Мелянхтоном, домагаючись від цісаря і католицької ієрархії в Німеччині «відректися ідолопоклонства і блудів», тобто відректися «старої віри». До них долучилися деякі чеські богослови.⁴⁵

Зневірений цісар скликав 18 квітня 1540 року католицьких князів до Шпаєру на Соїм, куди були також запрошені протестантські князі, але й з цього не вийшло нічого, бо останні повели сильну акцію за повним знищенням авторитету Апостольської Столиці в Німеччині. Відтепер усі заходи католиків дійти до згоди з протестантами означали їх повну капітуляцію, як писав кардинал Мороне. Ще одна спроба цісаря у Вормсі в січні 1541 року по чотирьох днях розмов була вдаремнена через упертість протестантів у навчання про первородний гріх та християнське оправдання. Ця дискусія продовжувалася ще в квітні в Ратісбоні при участі кардиналів Контаріні і Мороне, але тепер протестанти відкинули вже навчання Церкви про св. Тайни і тим самим знехтували ухвали Вселенських Соборів та традицію Отців Церкви.

Єдиним добрим наслідком отих дискусій було те, що німецькі католики пізнали думки протестантів про свою акцію й що вони зовсім не хотіли реформ Церкви. Це вивело католиків із стану апатії й вони почали думати про організацію самооборони. Папа постановив приспішити скликання Собору. Також цісар переконався в безплідності диспут з протестантами. Він запропонував їм «Акт Толеранції», яким хотів зобов'язати їх не нападати на своїх католицьких братів. Одначе, за намовою електора Саксонії вони це відкинули й даліше домагалися скликання Національного Синоду, де не було б представника Риму. Цього не прийняли католики.⁴⁶

⁴⁴ *Friedensburg*, *Nuntiaturberichte*, III, pp. 148-49, 161, 190, 208.

⁴⁵ *Corpus Reformatorum*, III, pp. 927-45.

⁴⁶ *Ibidem*, IV, p. 497; cf. *Ehser*, p. 196; cf. *Lämmer*, *H*, *Monumenta Vaticana hist. eccl. saeculi XVI illustrantia*, Freiburg i. Br., 1861, pp. 275-284; cf. *Dittrich*, *F*, *Kardinal Contarini 1483-1542. Eine Monographie*, Braunsberg, 1885, p. 600; cf. *Pastor*, *Die kirchlichen*, p. 250.

Релігійну боротьбу в Німеччині задумали використати турки, що по зайнятті Буди окупували Мадярщину від Тиси по Дунай. Треба було організувати оборону, але по безуспішному Соймі в Геренсбургі цісар не міг багато вдіяти, тому виїхав до Італії на зустріч з папою 13-18 вересня 1541 року. І, здається, там запало рішення скликати Собор до Триденту. На Консисторії, 26 квітня 1542, папа опублікував буллу про початок Собору в Триденті в дні 1-го листопада того року. Франц I не хотів на те погодитися, бо між ним і цісарем був воєнний стан, а містечко Тридент належало до цісаря, тому папські легати одержали завдання їх обох помирити.⁴⁷

Папа іменував кардиналів: Джіберті та Санфеліче на соборових комісарів, а кардиналів: Парізію, Мороне і Повла соборовими легатами. Сам папа, 17 березня 1543, виїхав до Болонії, щоб бути ближче Триденту. На жаль, в означеному реченні до Триденту прибуло так мало делегатів, що Собор був відложений. Тепер цісар знову поїхав до Італії з наміром втягнути папу до союзу проти Франца I, але безуспішно, тому він заключив союз з Генриком VIII і так змусив Франца I підписати мировий договір, яким він зобов'язався працювати для єдності віри та скріплення протитурецької оборони. І тепер обидва просили Павла III відновити Собор у Триденті й папа це вчинив у новій буллі, якою скликав Собор на день 25 березня 1545. Папськими легатами на Собор були іменовані кардинали: Іван дель Монте, Маркел Червіні та Реджіналд Повл.⁴⁸

По довгих очікуваннях і важких перипетіях Собор зачався, 12 грудня 1545, триденними молитвами, постом і обходами. По відслуженні св. Літургії в місцевій катедрі учасникам проголошено відпустити і зачитано конвокаційну буллу папи.

Друга сесія зачалася 7 січня 1546 року. Отцям було прочитане заохочення до жалю й покути з приводу занепаду Церкви, письма папи від квітня й грудня 1545 року та декрет про святість життя духовних. Між другою і третьою сесіями на засіданнях комісій велися завзяті диспути над усталенням самої назви Собору і над тим, чи, найперше мають рішатися справи догматичні чи реформаційні. Рішення було компромісове: обидві справи мали розглядатися одночасно, так що справи віри

⁴⁷ *Dittrich*, p. 780; *cf. Ehses*, IV, p. 207-223.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 277; *cf. Pastor*, XII, p. 207; «*Laetere Hierusalem*», in *Ehses*, IV-p. 384; *cf. Pallavicini*, S, *Istoria del Concilio di Trento*, Roma, 1664, V: 8; *cf. Friedenburg*, *Berichte*, VIII, p. 15.

мали бути на першому місці. В цьому часі від німецьких владик, що найбільше потребували реформ, прибули єпископ-помічник Михайло Гельдінг з Майнцу та прокуратори кардинала Оттона фон Трухсеса з Авґсбурґу.

Під кінець лютого в Триденті ширилася вістка, що протестанти їдуть на Собор, але для його зірвання. Навіть смерть Лютра 18 лютого того року не вплинула на злагіднення їх завзятої акції проти Риму. Цісар запросив їх ще раз на конференцію в Регенсбурзі, але вони виїхали звідти, ще заки він приїхав. Щойно тепер він вислав свого ретора, Франца де Толедо на Собор, і він представив свої повновласті на пленарній сесії 5 квітня та репрезентував цісаря разом з амбасадором Мендозою.⁴⁹

На третій сесії, 4 лютого, був проголошений декрет про символ віри.⁵⁰

На четвертій сесії, 8 квітня, були проголошені догматичні декрети про канонічні книги св. Письма Старого і Нового Завітів, про апостольську традицію як джерело католицької віри та про заборону друкувати книжки без дозволу єпископів. Була також схвалена пропозиція «ін контумеліям» проти всіх тих єпископів, що ще не з'явилися на Соборі, але на просьбу представників цісаря її не опубліковано.

Із звіту легатів папі від 10 квітня виходить, що Отці бажали перевести реформу уряду Датаря в папській курії, головню, щоб при іменуванні єпископів і кардиналів зверталось увагу на гідність і вченість кандидатів; щоб плюральність церковних посад була заборонена та щоб наказано єпископам заховати обов'язок резиденції. Папа всі ці пропозиції затвердив.

В травні й червні дискутовано справу первородного гріха, а кардинал Пахеко, піддержаний єзуїтськими богословами, запропонував про-

⁴⁹ *Ehse*, IV, p. 515, 557-68; *cf. Pastor*, XII, p. 358.

⁵⁰ *Denzinger*, *Enchiridion Symbolorum, Definitionum et Declarationum de rebus fidei*, Herder, 1963, p. 364: «*Decretum de symbolo fidei*» ... «*Haec sacrosancta oecumenica et generalis Tridentina Synodus, in Spiritu Sancto legitime congregata, in ea praesidentibus eisdem tribus Apostolicae Sedis legatis, magnitudinem rerum tractandarum considerans, praesertim earum, quae duobus illis capitibus de extirpandis haeresibus et moribus reformandis continentur, quorum causa praecipue est congregata... Symbolum fidei, quo sancta Romana Ecclesia utitur, tamquam principium illud, in quo omnes, qui fidei Christi profitentur, necessario conveniunt, ac fundamentum firmum et unicum, contra quod portae inferi numquam praevalerunt, totidem verbis, quibus in omnibus ecclesiis legitur, exprimendum esse censuit (Sequitur Symbolum «*Nicaeno-Constantinopolitanum*»).*

голосити догму про Непорочне Зачаття Пресв. Діви, але через опозицію домініканців цього не прийнято. Декрет про первородний гріх був опублікований 17 червня. Отці вирішили, що навчання віри має відбуватися на основі св. Письма, але кожного вчителя має іспитувати єпископ і щойно потім йому можна дати місію до навчання. Митрополити, архієпископи і єпископи повинні особисто проповідати в усі неділі й свята, або мати своїх уповноважених заступників, як самі з важливих причин не можуть цього обов'язку виконати. Ієромонахам, навіть у їх власних церквах не вільно проповідати без попереднього виказання посвідки від свого настоятеля про їх здібність це робити, і щойно потім по докладному провіренню єпископ мав дати їм такий дозвіл.⁵¹

26 червня 1546 р. на Соборі з'явилися делегати французького короля: Клод д'Урфе, Жак де Лініє та П'єр Дане, і на пленарній сесії, 30 червня відчитали свої повноважності, заохотивши Отців до праці для єдності Церкви, для усунення лих та запевнили їх про повну підтримку свого володаря. І, саме, у хвилині, як наради заповідалися якнайкраще, в Німеччині вибухла громадянська війна між цісарем і протестантами. У Триденті знову ширилася вістка, що треба сподіватися наїзду протестантів. Папа своїм письмом від 1 серпня уповажив Отців: як заїде konieczність вирішити більшістю голосів, чи треба переносити Собор до якоїнебудь спокійнішої місцевості, чи ні. І, як цісар домагався завісити на якийсь час наради, Собор був перенесений до Болонії. У Триденті залишилися лише чотирнадцять єпископів з цісарства. Карло V не був з цього вдоволений, бо на нейтральному ґрунті його вплив на Отців Собору мусів зменшитися. Через те ширилася вістка, що цісар знову збирається в похід на Рим, тому там зачалися оборонні приготування, щоб не допустити до повторення ганебного 1527 року. Та цим разом союз папи з Францією і Венецією відстрашив Карла V і він упродовж 1547 року робив в папи заходи щодо віднови Собору в Триденті. Однак, кардинал-леґат дель Монте дуже чемно, але рішуче йому заявив, що Собор є законним тілом Церкви і його наради не є звернені проти нікого, а сам цісар є сином, а не паном Церкви. Він, як і всі Отці, повинен бути готовий терпіти і вмерти за Церкву, і не дозволити світській владі відбирати від неї свободу її діяння. Не бажаючи допустити до нової схизми, папа зарядив Отцям в Болонії й Триденті прислати до нього своїх делегатів, і сам він хотів розглянути аргументи обох сторін і видати відповідне рішення.⁵²

⁵¹ *Merkel, S, Concilii Tridentini Diariorum, I, Freiburg, 1901, pp. 441-54; cf. Denzinger, pp. 366-368.*

⁵² *Janssen, III, pp. 650 seq; Friedensburg, Berichte, IX, pp. xxxiii, 70, 170.*

Тим часом, цісар продовжав свої старання приєднати протестантів до Церкви й у тій цілі виготовив нову формулу, звану в історії під назвою «Інтерім або Деклярація його цісарського маєстату про заховання релігії внутрі імперії аж до рішення Загального Собору». Цю формулу виготовив католик Юлій Лянґ, прихильник Еразма з Роттердаму, при участі єпископа Ебенгарда Біллика з Гельдінґу та еспанських богословів Сота і Мальвенди. Зі сторони протестантів Іван Аґріколя апробував згадану формулу. Деклярація складалася з 25 глав, а всі догматичні справи були виготовлені в католицькому, але лагідному тоні, щоб були більш сприйнятливі для протестантів. Вони погоджувалися на жонатий клир, св. Причастя під двома видами, зрікалися сконфіскованого князями церковного майна тощо. Цісар сподівався, що на основі тієї «Деклярації» він дійде до порозуміння з протестантами. Одначе, тепер деякі німецькі провінції, напр. Баварія, заявили, що хоч безженність клиру не є Божою установою, усе ж таки, цю справу повинен вирішити сам папа, подібно св. Причастя під двома видами.⁵³

Як постуляти «Інтеріму» були доведені до відома папи, він, хоч і добачав у цьому вмішування світської влади в церковні справи, доручив двом легатам усе докладно простудіювати й у висліді «Деклярацію» відкинено. Ще цілий рік велися переговори щодо місця продовження Собору. 82-літний папа Павло III, по відбутті річниці свого 15-літнього понтифікату, 5 листопада 1549 року попав у гарячку і на другий день умер та був похований в соборі св. Петра.⁵⁴

* * *

У важкій добі історії Церкви зродилася нова чернеча організація, побудована на засадах військової дисципліни: Товариство Ісусове, більше знане як ієзуовці або єзуїти. Їх основником був Ігнатій Лойоля, нащадок зuboжмілої шляхти в Гасконії, уроджений в містечку Астіція 1491 року, а за деким чотири роки пізніше. Навчившись грамоти він був на військовій службі віцекороля Наварри і там перейшов тверду школу життя. В часі облоги міста Пампелюни французами 1521 року Ігнатій був ранений у ногу та під час перебування в лічниці вчитувався в Житіє Христа та Житія Святих і підо впливом тієї лектури в його душі зродилася думка, чи і він не міг би доконати боговгодних діл, як це робили численні святі. Ігнатій постановив стати Божим лицарем.

⁵³ *Pastor*, XII, pp. 415 seq.

⁵⁴ *Friedensburg*, X, p. 360 (2 Junii 1548).

Він, найперше, відбув прощу до ікони Богоматері в Монтсерраті в Каталонії і там в постах і покуті склав свого меча в церкві, а всі свої лицарські медалі подарував жебракам. Живучи в Манрезі, він щодня причащався і молився по сім годин денно в поблиській печері. Серед самотнього життя над річкою Кордонером Ігнатієві прийшло на думку заснувати свій чин. Уже там він відбував свої духовні вправи, наverts багато грішників, а люди зачали називати його « паломником ». Ці свої духовні вправи він списав у « Книгу Вправ », яку папа Павло III назвав « книгою побожності і святости ». У 1523 році Ігнатій відбув прощу до св. Землі та вернувся до Барсельони на студії, а по 5 роках виїхав до Парижа, де впродовж сімох років студював філософію й богослов'я. Там заприятнився з о. Петром Фабером, Францом Ксаверим, Семеном Родрігезом, Миколою Боділлєм, Пасхалем де Брое, Альфонсом Сальмероном, Дієгом Лайнезом та Іваном Кодуром. Майже всі вони були докторами філософії.

У серпні 1534 року в каплиці св. Діонісія на Монтмартрі під час св. Літургії, відслуженої о. Фабером, всі вони зробили обіти вбозства й чистоти та відбути прощу до св. Землі й працювати для спасення душ. Ігнатій і Ксавер у часі свого побуту в Римі відбули славну диспуту, якою папа Павло III був захоплений. Ігнатій одержав від римського барона, Квіріна Гарцоні, віллю при « Трінїта деї Монті », а 1538 року найняв від Антона Франгіпане великий дім біля Капітолю, і там голосив із своїми друзями проповіді. Десь у тому часі він виготовив правила для нового чину, які папа затвердив 27 вересня 1540 року. Єзуїти, крім трьох звичайних монаших обітів, прийняли ще четвертий: в особливий спосіб служити папі. Того самого року вони одержали в Римі свою церкву « Санта Марія делля Страда » і звідти ширилися по Італії та інших краях, закладаючи свої знамениті школи, поборюючи еретичні рухи і схизми, наvertsаючи поган та працюючи для реформ Церкви.⁵⁵

* * *

Церковна революція в Англії щораз більше поглиблювалася. Церквою рядила світська людина, т. зв. генеральний вікарій, в імени « англійського папи », як тоді називали Генрика VIII. В Англії запанував терор, а топір ката стинав голови найтвердших людей, напр. Томі Моріві, Іванові Фишерові ітд., які по наказу короля висіли цілими днями

⁵⁵ *Monumenta Ignatiana ex autographis vel ex antiquioribus exemplis collecta* (Ser. IV), Matriti, 1903-07, I, pp. 580-97; cf. *Polancus, J. A., Vita Ignatii Loiolae et rerum Soc. Jesu historia*, Matriti, 1894, c. 7; cf. *Pastor*, XII, p. 34.

й тижнями на лондонському мості для постраху людям і монахам. Найбільше потерпів тоді чин картузів. Загально приймається, що в часах Генрика VIII 70.000 людей були покарані смертю за «зраду», тобто за спротив проти схизми.

Вістки про вбивства визначних людей в Англії затривожили цілу Европу, а папа Павло III анатемізував Генрика VIII. В січні 1536 року вмерла Катерина Арагонська, а кілька місяців по її смерті Генрик посудив Анну Болейн в прелюбодійстві і 19 травня казав стягти їй голову, а сам оженився з Іванною Сеймор. Ще і тепер у Римі мали надію, що Генрик відновить церковну єдність, хоч на перешкоді цьому була справа сконфіскованого майна Церкви. З другої сторони, хоч Генрик атакував Рим і папу, але не дозволив касувати «стару віру», напр. у своїх «Шістьох Артикулах» 1539 року він під карою смерти казав задержати св. Евхаристію, Причастя під двома видами, Літургію за вмерлих, вушну сповідь та безженне духовенство.

Щойно по смерті Генрика VIII 1547 р. у час малолітності Едварда VI, реґент держави Сомерсет і примас Кренмер відкликали 6 Артикулів і почали заводити в Англії протестантські практики, напр. усунули почитання св. ікон, виготовили «нову літургію», видану в «Книзі Спільних Молитов» Кренмера та затверджену парламентом в січні 1540 року. І так, крок-за-кроком, Англія відчужувалася від Католицької Церкви, мимо великого спротиву мирян.

31 січня 1550 року англійський парламент схвалив новий обряд висвяти архієпископів, єпископів, пресвітерів та дияконів. На думку дослідників це було зроблене в цілі знищення священства в Англіканській Церкві, а в слід за тим «зредуковано» інші св. Тайни. Це вчинили «Акти Єдності» від 14 квітня 1552 року. Тоді було ув'язнено майже всіх «Генрикових» владик, які цьому противилися. У червні 1553 року були опубліковані «Сорок Два Артикули», які задержали католицьке навчання лише в деяких справах, але більше йшли за лютеранами і кальвіністами, змагаючи до анабаптизму.⁵⁶

Подібною була справа в Швеції, де король Густав Ваза завів «нову літургію» в шведській мові. В Данії було ув'язнено всіх католицьких єпископів, а на їх місця були призначені «вчителі Євангелії». Усе церковне майно сконфіковано; лютеранин Бугенгаген зніс св. Літургію та безженність клиру, а для простолюдя залишив деякі церемонії. 2

⁵⁶ *Raynaldi*, ad an. 1535, nr. 18; cf. *Eberhardt*, op. cit., II, pp. 188 seq; cf. *Ehses*, IV, p. 35; cf. *Brosch*, op. cit., VI, p. 390; cf. *Spillman*, J, Geschichte der Katholikenverfolgung in England 1535-1681, Freiburg i. Br., 1900, I, pp. 105-144.

вересня 1537 р. король проголосив себе головою Церкви. Мимо всього ще повних сто років у Данії не згас спротив мирян, але без ієрархії і духовенства віра не могла вдержатися там довше.

Хвиля протестантської агітації докотилася також до Франції, але король виступив проти цього своїм едиктом 1535 року. Протестанти агітували також у Венеції, але в Італії не могли вчинити нічого.

* * *

Папа Павло III опікувався письменством, архітектурою і малярством, відбудовуючи та прикрашуючи церкви не лише в Римі, але й у цілій Італії. Михайло Ангел на бажання папи намалював славу картину « Страшного Суду » на фронтонній стіні Сикстинської каплиці. Вона була закінчена в грудні 1540 року.

Він 1539 року велася інтензивна праця при будові собору св. Петра, напр. в роках 1540-47 видатки на будову виносили 162.624 дукатів. Як уже згадано, при виготовленні кінцевих плянів цього славного собору працювали архітекти: Браманте, Фра Джакондо, Рафаель, Перуцці та Сангалльо і, очевидно, ідеї різних архітектів внесли деякі суперечності в розробленні деталей будови. І для усунення цього папа звернувся з просьбою до Михайла Ангела, якому було тоді 72 роки, щоб він узгіднив усі ті різниці в одну архітектурну цілість. Благородний геній зрікся за свою працю всякої винагороди й уже в 1547 році взявся до неї з молодечим запалом.

Папа говорив, що собор св. Петра буде символом Церкви і величавим пам'ятником християнського ренесансу, що клав Божі права на першому місці. Сильна воля і велика ревність папи Павла III в праці для відродження християн зачали нову добу в історії Церкви. Вона знову виказала свою божественну силу, мимо перешкод і труднощів зі сторони протестантських реформаторів, що використовували моральний занепад, зроджений на поганському гуманізмі та відірвали германські народи від єдності з Римом. Завдяки генієві папи Павла III Церква отряслася від цього сильного удару. І, хоч сам папа був ще людиною ренесансу, своїм великим серцем і розумом та дипломатичним хистом вивів « Петрів Корабель » на чисті води. Започаткована ним світла доба історії Церкви, подекуди триває й досьогодні. І в цьому його велика заслуга.

П'ЯТИЙ РОЗДІЛ

ДОБА КАТОЛИЦЬКОЇ РЕФОРМАЦІЇ

Релігійна революція протестантів, знана в історії під назвою реформації, замість довести до бажаної протестантами поправи релігійно-моральних стосунків в краях германської й англо-саксонської рас, викликала перманентне замішання між західними, а подекуди і східними християнами.

Як уже згадано, атаки протестантів на Церкву викликали здоровий відрух серед мирян різних країв, які не скидали вини за моральний упадок на саму Церкву ані її організацію, але на життя самих людей, що довели її до такого сумного стану. Цей здоровий відрух витворив загальне бажання боронити Христову Церкву перед усякими новаторствами.

Відповідальні чинники зачали серйозно застановлятися над способами радикального усунення лиха, що точило Церкву в деяких краях і завело її у важке положення, як також над способами оборони атакованих правд та над новою формою дисципліни для скріплення її внутрішньої консолідації. Папа Павло III зачав Собор у Триденті, якому він поставив завдання вивести Церкву на широкі води. І, хоч сильна акція протестантів та перешкоди зі сторони володарів паралізували добрі почини папи, усе ж таки, католицька реформація рушила з мертвої точки.

Собор у Триденті не пішов на уступки в догматичних ані навіть в дисциплінарних справах. Навпаки, він ще більше і виразніше підкреслив ці справи, так що мимо всяких труднощів тридентські реформи поволі були впроваджені в дійсність та стали основою відродження християнського життя і побожності в нових часах.

Ті реформи скріпили Церкву, так що вона відновилася не лише в своєму нутрі, але й з великою силою зачала паралізувати впливи зісвітченої частини суспільства, що діяла в тіні протестантської реформації. Атаки протестантів проти Церкви, з однієї сторони, та полеміка в обороні віками освяченого ладу, з другої сторони, призвели до відродження й закріплення релігійної свідомости серед католицького населення. У слід за тим прийшло відродження науки і штуки, бо засно-

вано цілий ряд католицьких університетів. У парі з тим настав великий голод друкованого слова, який заспокоювали друкарні, що поставали по менших і більших осередках.

Цей релігійно-культурний рух не минув і Русько-Української Церкви, що під кінець 16 ст. зачала отряساتися з вікового сну та брати свою долю у свої власні руки.

219. Юлій III (1550—1555).

Іван Марія дель Монте, син Вінкента і Христофори Сарачіні, уродився 10 вересня 1487 року в Римі. По смерті батька його дядько Антоній дель Монте, аудитор Роти та архієпископ Сіпонту, забрав його до свого дому та віддав у науку спершу до гуманіста Рафаеля Брандоліні, а згодом вислав на студії права до Перуджі і Сієни. У 1511 році архієпископ дель Монте був іменований кардиналом та зрезигнував із свого архієпископства в користь свого небожа. Архієпископ Іван дель Монте збудував у Сіпонті гарну церкву Пресв. Богородиці та виявив свої організаторські здібності й здобув собі великий розголос, напр. при відкритті Собору в Лятерані він одержав доручення виголосити інавгураційну бесіду.

В часах Климента VII він двома наворотами займав пост губернатора Риму та був одним із закладників під час погрому міста імперіялістами. Папа не міг заплатити бажаної контрибуції, тому закованих закладників було зібрано на Кампо ді Фйоре, де вони мали бути страчені на приготованих уже шибеницях. Одначе, римляни підпоїли сторожу і допомогли в'язням втікти, і так архієпископ дель Монте врятував своє життя.

Згодом був віцелегатом до Болонії та аудитором Апостольської Камери, а 22 грудня 1536 року був іменований кардиналом, потім членом перед-соборової комісії та легатом до Триденту. Уже було згадано, як відважно і тактовно він боронив прав Церкви проти намагань цісаря накинути Отцям свою волю.

По смерті Павла III конкляв сороксімох кардиналів зачався 29 листопада, але з огляду на сильні впливи цісаря Карла V і французького короля Генрика II вибір нового папи тягнувся більше як два місяці. Кандидатом цісаря був кардинал Сальвіяті, небіж Лева X, піддержуваний 22-ма кардиналами цісарської партії. Одначе, у першому голосуванні англійський кардинал Повл одержав 21 голосів, але він не був радий виборові без участі французьких кардиналів, бо французький

амбасадор заявив, що без участі Франції король не визнає нового папи. По їх прибутті до конкляву відбулося 60 безуспішних голосувань і щойно на пропозицію кардинала Сфорци обидві партії погодилися на кандидатуру нейтрального кардинала дель Монте і він був обраний на папу 8 лютого 1550 р. та прийняв ім'я Юлій III.¹

У хвилині вибору йому було 63 роки і, крім атаків подагри, він мав добре здоров'я. Зовнішній вигляд папи не визначався ані красою ані чимсь особливим і, мабуть, тому не маємо його доброго портрету. Один намалював майстер Боскі, але він не був опублікований. Крім того заховалися ще дві статуї папи: одна бронзова перед катедрою в Перуджі долота майстра Вінкента Данті, а друга мармурова в Сієні. З них можна мати приблизний образ зовнішнього вигляду папи: він був високий і кремезної будови, мав типове італійське обличчя, яке досьогодні бачимо в італійських селах, з довгим орлиним носом, стисненими устами та гострими пронизливими очима.

Юлій III любив багато їсти і задовольявся простими стравами, напр. любив ярину, головню цибулю, яку в великій кількості казав привозити до Ватикану з містечка Гасти. Він брав участь в бенкетах, під час яких слухав музику, жарти двірських блазнів і поводився свobodно, не звертаючи уваги на двірську етикету і кепкуючи собі з неї. Папа любив слухати промов з підкресленням обставин, що він своїми власними силами видрapaвся з низин на вершини. Про цього папу постало багато анекдот, а авторство їх приписувано йому самому.

Він улаштовував кардиналам і гостям бенкети в Ватикані і сам радо відвідував їх доми. Під час гостин нерідко виставлювано античні видовища, часом навіть у бельєдері. З того приводу дослідники говорять про роздвоєну особовість папи: ренесансову і, другу, що виявляла нахил до віднови життя в душі Собору.

Юлій III мав від своїх батьків традиційну побожність і сповняв свої священні функції сумлінно й набожно. Але будучи сангвіністичного темпераменту, підлягав частим і наглим змінам настрою, до гніву включно, і це не було в гармонії з його високим урядом. Він любив багато говорити і звирювався із своїх ще недозрілих плянів і постанов, і це погано відбивалося на його політиці. Крім того, папі бракувало рішучості і витривалості в виконанні зроблених постанов. Він був нервовий і в важких ситуаціях тратив відвагу та довго не міг зробити кінцевої постанови. Раз зайнявши нейтральне становище в європейській політиці, він бажав жити в згоді з усіма володарями і задоволити на-

¹ Hejtele-Hergenröther, op. cit., VIII, p. 533; cf. Pastor, XI, p. 159.

віть ворогів Церкви; він хотів бачити довкруги себе усміхнені і щасливі обличчя. Мабуть, це було причиною небажаних впливів на папу, що пхали його в стан вічного вагання і непевності. Очевидячки, такою політикою він не міг витиснути печаті свого духа на християнському житті і не вивів Церкви з важкого положення. Можна думати, що Юлій III не здавав собі ясно справи з трагічного положення Церкви в германських краях.

Юлій III особисто керував церковними і політичними справами та укладав важніші документи, в яких видно оригінальність вислову і нема сухого стилю канцелярщини. Він приготував також особисто інструкції для нунціїв. До його близьких співробітників належали кардинали Крещенті, Дандіно і Массареллі. Згадаємо, що Юлієві III закидувано також непотизм, напр. його 17-літний небіж, Іннокент дель Монте, адоптований папою, був іменованій кардиналом. І, хоч він не вів прикладного життя, був іменованій секретарем Стану, дарма, що не мав охоти ані здібности до того уряду. Цю працю виконував брат папи, Бальдовіно дель Монте, при помочі згаданого Дандіна, а Іннокент лише підписував готові акти.

Зараз по свому виборі Юлій III проголосив «Ювілейний Рік — 1550» і сам започаткував його отворенням «святих дверей», а на першій Консистерії, 28 лютого, виявив намір продовжати реформаторський Собор, бо так сподівався привести до замирення християн Європи. Ще під час конкляву папа взяв на себе зобов'язання переговорювати з цісарем і французьким королем у справі Собору. У квітні створив Комісію 7-ох кардиналів і їм доручив робити приготування до продовження Собору в Триденті.²

І хоч французький король не годився на Тридент і грозив схизмою та установленням окремого французького патріархату, папа взяв на себе всю відповідальність і в жовтні 1550 року виготовив буллу про відкриття Собору, що була опублікована на Консистерії 14 листопада. В ній папа повідомляв кардиналів, що для кращої комунікації з Отцями Собору він виїде до Болонії. Одночасно розіслав конвокаційну буллу із зазивом до Отців прибути до Триденту в дні 1 травня 1551 року та просив їх опублікувати це в своїх епархіях. В Римі булла була опублікована в соборах св. Петра і св. Івана в Лятерані. 4 березня папа іменував кардинала Маркелла Крещенті легатом «а лятере» і предсідни-

² *Concilii Tridentini Diariorum*, Freiburg i. Br., 1901-11, II, p. 19; cf. *Manni, D, M, Istoria degli anni santi del loro principio fino al presenta del MDCCCL*, 1750, p. 116; cf. *Raynaldi*, ad an. 1550, nr. 9.

ком Собору, а архієпископ Севастіян Піджіно із Сіпонту та єпископ Людовик Ліппомано з Верони мали засідати з легатом у президії. Секретарем Собору був іменований Анджелио Массареллі.³

Собор був відкритий 1 травня, як одинадцята сесія, під час якої було відчитано конвокаційну буллу папи та проголошено номінацію президії Собору.

Дванадцята сесія зачалася 1 вересня того року при участі всіх трьох членів президії, кардинала Мадруццо з Триденту, двох князів-електорів, п'ять архієпископів, 26 єпископів та 25 богословів; св. Літургію служив архієпископ Каліярі. На цій сесії відчитано зазив президії до Отців та листа від цісаря. Було вирішено, що темою нарад на слідуючій сесії буде справа св. Евхаристії та обов'язок резиденції єпископів. Французький амбасадор заявив, що французька делегація на Собор не прибула через війну в Італії і тому французький король цього Собору не визнає вселенським.

Впродовж вересня на Собор прибули більше делегатів, і на комісії богословів у днях 8-16 вересня дискутовано десять артикулів про св. Евхаристію, яку атакували німецькі та швейцарські реформатори. Ці артикули були розглянені на пленарних засіданнях Отців 21-30 вересня і до них були додані аргументи із св. Письма, апостольського передання, конституцій папів, та із загальної віри й згоди Церкви.⁴

Уложено одинадцять канонів, що формулювали навчання Церкви про св. Евхаристію й осуджували всякі інновації в тій справі. Проголошення дозволу на св. Причастя під двома видами на просьбу цісаря було здержане аж до сподіваного приїзду протестантських богословів на Собор. На тій же сесії було схвалено два декрети про обов'язок резиденції єпископів, засяг їх юрисдикції, відношення до папи та апеляції до нього. Усі канони й декрети були опубліковані на 13-тій сесії 11 жовтня 1551. Великою несподіванкою для Отців був приязний лист електора Йоахима II з Бранденбургії до папи Юлія III, якого він титулував «Святішим Паном і Отцем у Христі, Першим Єпископом Римської й Універсальної Церкви» та заявив, що прийме і боронитиме декрети Собору, як християнський князь і син Церкви.⁵

Кардинал-легат представив Отцям схему канонів про св. Сповідь

³ *Lämmer, H, Melemtatum Romanorum mantissima, Ratisbonae, 1875, p. 206. cf. Nuntiaturberichte, XII, p. xxxvii; cf. Pastor, XV, p. 91; cf. Theiner, A, Acta genuina Concilii Tridentini, Agram, 1874, I, p. 473.*

⁴ *Raynaldi, ad an. 1551, nr. 39; cf. Pallavicini, po. cit., IV, p. 258; cf. Theiner, Acta, I, pp. 488 seq; cf. Pastor, XIII, p. 108.*

⁵ *Raynaldi, ad an. 1551, nr. 41; cf. Theiner, Acta, I, p. 530.*

та Маслосвяття, бо й ці Тайни були атаковані протестантами. Над схемою відбулися дискусії Отців і богословів на пленарних сесіях 5-24 листопада, та було схвалено дванадцять догматичних глав і дев'ятнадцять канонів, що голосили католицьке навчання про св. Тайни. Одночасно схвалено чотирнадцять реформаційних глав про єпископські кари над підчиненими їм духовними. Усе це було проголошене на чотирнадцятій сесії 25 листопада.⁶

Від третього грудня велися дискусії над проектом декретів про св. Літургію та Тайну Священства. У тих справах відбулося двадцятьдев'ять конференцій, а пленарні засідання Отців розглядали їх від 15 грудня 1551 до 13 січня 1552 року. Спеціальна комісія виголовила кінцеву редакцію чотирьох глав і тринадцятьох канонів щодо св. Літургії та три глави і вісім канонів щодо священничих ординацій. Однак, публікація тих глав і канонів була відложена через акцію протестантів, які висунули тепер нове домагання: а) включити до Собору ухвали Синодів у Констанці й Базелі; б) звільнити Отців від присяги вірності папі Юлієві III та в) анулювати всі дотеперішні ухвали в Триденті. Делегат з Віттенбергу предложив т. зв. Ісповідання Віри з Бренцу, домагаючись здержання Соборових нарад аж до приїзду реформаторів, що боронитимуть цього «Ісповідання». Отці зрозуміли, що це був лише маневр для зірвання Собору. Усе ж таки, цісар ще й тепер був схильний з ними переговорювати та просив здержати публікацію догматичних декретів.⁷

З тієї причини на п'ятнадцятій сесії, 25 січня 1552 року, вони не були проголошені. Це мало статися аж на слідуючій сесії, разом з публікацією канонів про подружжя. Акція протестантів свідчила, що їх ціллю було обезголовити Собор. Кружляли також вістки про їх таємні переговори з французьким королем Генриком II у справі викликання громадянської війни в Німеччині, яка мала відтяжити його армію в Італію. І, дійсно, війна скоро вибухла й протестанти зайняли Авґсбург. Папа, порадившись з кардиналами, рішив завісити Собор, а легат вніс цю пропозицію на пленарній сесії Отців, 24 квітня і вона була прийнята на шістнадцятій сесії, 29 квітня, мимо протесту єспанських Отців, що не були втаємничені в справі цісаря.⁸

Генрик II не довго воював в Італії, бо вже 29 квітня підписав мир,

⁶ *Raynaldi*, nr. 53, 56; *cf. Theiner*, p. 531.

⁷ *Theiner*, pp. 602, 648; *cf. Pastor*, XIII, p. 116.

⁸ *Janssen*, op. cit., III, pp. 724 seq; *cf. Theiner*, I, p. 655; *cf. Raynaldi*, ad an. 1552, nr. 26-28.

але бунт у Сієні проти еспанців та перехід міста під протекторат Франції збільшили воєнну небезпеку в середній Італії. Мирні заходи Юлія III від жовтня 1554 до січня 1555 року не мали великого успіху. Це було причиною його важкої хвороти і смерті 23 березня 1555 року. Його тіло було поховане в соборі св. Петра в простому саркофазі з написом: « Папа Юлій III ». Юлієві III не збудовано пам'ятника, — може тому, що його коротке володіння не залишило глибших слідів у Церкві. Йому не доставало сили волі ані енергії Юлія II, тому у важких хвилинах, де треба було скоро рішатися й діяти, він виявляв нерішучість і боязкість, та не мав глибокого розуміння важкого положення Церкви, головню в германських краях, виявляючи нахил до життя з часів ренесансу.⁹

* * *

В часах папи Юлія III в Англії володів Едвард VI, син Генрика VIII і його третьої жінки Джейн Саймор, що вмерла при родах. По її смерті Генрик оженився з лютеранкою Анною з Клевес, але по році життя розвівся з нею та оженився з п'ятою жінкою, Катериною Говард, якій в 1542 році кавав стягти голову і ще раз оженився з шостою жінкою Катериною Парр. Також і вона була ним засуджена на смерть, але до виконання засуду не дійшло, бо перешкодила цьому смерть Генрика 1547 року.

Дядько малолітнього Едварда, князь Соммерсет, став реґентом держави і виховав свого небожа в кальвіністичному дусі. 1549 року Соммерсет видав « Книгу Спільних Молитов », що усувала св. Евхаристію. З усіх церков Лондону було усунено престоли і св. ікони, тому наряд не хотів відвідувати таких церков. Сам Едвард був інвалідом і перед своєю передчасною смертю іменував наслідницею престолу кальвіністку Джейн Грей, унучку Генрикової сестри Марії. В часах Едварда були опубліковані « Сорок два артикули віри », які були вже мішаниною навчання Лютра, Цвінглі, Кальвіна та з деякою залишкою « старої віри ». Відтепер читання Біблії стало основою віри в Англії. Одначе, 16-літня Джейн Грей не одержала затвердження парламенту, тому Марія, донька Генрика і Катерини Арагонської, видвинула свої претенсії до трону. Її піддержали лондонці, хоч перед тим вона була змушена підписати заяву, що подружжя її матері з Генриком було незаконне.¹⁰

Марія, ставши королевою Англії, задумала завести там релігійну толеранцію, тому визнала католицьких єпископів законними, а на про-

⁹ *Pastor*, XIII, pp. 155 seq.

¹⁰ *Ibidem*, p. 241; cf. *McSorley*, p. 557; cf. *Brosch*, VI, p. 415.

сьбу католиків у церквах Лондону зачалися відправи св. Літургій та було дозволене почитання св. ікон. Усі ці запорядки Марії затвердив парламент.¹¹

Тепер папа Юлій III іменував кардинала Повла легатом для Англії, бо сам він був свояком королеви і добре ознайомлений із справами тамошньої Церкви. Відповідаючи папі, Марія просила дозволу на відправи богослужб ще перед офіційним знесенням інтердикту в Англії. Палата Лордів згодилася прийняти легата, а Палата Громад домогалася, щоб королева залишилася головою Англійської Церкви. При тій нагоді обидві палати схвалили закон про важність подружжя Генрика VIII з Катериною Арагонською та визнали право Марії до наслідства престолу, і відкликали всі інновації Едварда VI. Таким чином загроза протестантизму в Англії була на якийсь час відсунена, хоч єдність з Римом формально не привернена. Перешкодою в тій справі був у деякій мірі сам цар Карло V, що противився намірові папи вислати кардинала Повла до Лондону, хоч, як доносив звідти французький амбасадор, багато членів парламенту раді були б його скорому приїздові. Цєю нерішучістю папи був втрачений важливий момент, що мав вагітні наслідки в дальшому розвоєві подій.¹²

Цар задумав оженити Марію із своїм сином Пилипом, що був одинадцять років молодший за неї. Це викликало в Англії спротив, бо там не бажали мати католицького короля, а крім того, французький король казав своєму амбасадорові не допустити до цього подружжя, зв'язатися з протестантами та піддержати їх виступи проти Марії. Одначе, резолютна Марія склала обіт перед св. Евхаристією, що крім Пилипа не хоче іншого чоловіка й рішуче спротивилася парламентові. Урешті, подружжя угода була списана й опублікована з тим, що Марія буде королевою, а Пилип лише її «консортом» і помічником.¹³

Тепер протестанти збунтувалися і під проводом барона Ваята рушили походом на Лондон, але були побиті, а Ваят був засуджений на смерть. Парламент дав свою згоду на шлюб Марії з Пилипом і він відбувся 24 липня 1554 року. Того самого року Марія видала кілька едиктів у користь католицької віри, напр. всі барони одержали наказ упро-

¹¹ *Gaidner, H*, *The English Church in the Sixteenth Century from the Accession of Henry VIII to the Death of Mary*, London, 1902, pp. 318-320.

¹² *Brown, R*, *Calendar of the State Papers and Manuscriptz Relating to the English Affairs in the Archives of Venice and in Other Libraries of Northern Italy*, London, 1873, V, nr. 767, 785; *cf. Pastor*, XIII, p. 254; *cf. Lingard*, *History of England*, London, 1838, VII, p. 139.

¹³ *Ibidem*, p. 130.

довж чотирнадцяти днів відновити престоли в усіх церквах; вона виступила проти жонатого клиру, так що одна-п'ята, а в Лондонській єпархії одна-четверта, духовних були усунені з парафій, а деякі покинули свої жінки і покаялися; протестантських єпископів усунено, а деяких посуджено в зраді й на їх місця призначено інших; всім їм папа дав канонічну інституцію. При тому папа не висунув домагання звороту сконфіскованих церковних дібр. Всі акти єпископів та подружжя, заключені без диспенз були уневаженні, а парламент анулював статути проти авторитету папи, починаючи з часів Генрика. До Риму були вислані амбасадори; папа передав Марії «Золоту Рожу», а Пилипові «Державного меча й капелюха». І, здавалося, Англія була на найкращій дорозі до віднови Католицької Церкви.¹⁴

* * *

По смерті Йосифа III на митрополичий престол у Києві був іменований Макарій II (1534—1556), що досі був єпископом Луцька. Згадка в листі короля при нагоді його номінації вказує, що він був кандидатом магнатів. За його владцтва по довгих стараннях король Зиґмунт I Старий, 22 жовтня 1539, дав свою згоду на відновлення Галицького єпископства з осідком у Львові. Його юрисдикції були підчинені вірні Поділля, яке від часів Ягайла входило в склад Польщі. Владикою був іменований Макарій Тучапський, намісник Київського митрополита. Він обіцяв не домагатися віднови старовинної Галицької митрополії та погодився давати Київському митрополитові половину своїх доходів.¹⁵

¹⁴ *Raynaldi*, ad an. 1554, nr. 5, 7; ad an. 1555, nr. 2; cf. *Pastor*, p. 287.

¹⁵ *Грушевський, М.*, ІУР, V, ст. 415. Король між іншим писав: «Бив нам чолем владика Луцький і Острозький, Макарій, і просив нас аби ми обдарували його духовним хлібом: «Митрополію Київською, Галицькою і всієї Русі», яку передтим держав митрополит Йосиф; у тім говорила за ним наша королева Бона і пани грецького закону, аби ми дали йому цю митрополію і обдарували тим хлібом духовним, бо ж і сам митрополит Йосиф ще за свого життя відступив йому цю митрополію»; *пор. Акти Зап. Рос.*, II, ч. 201; *пор. Гарасевич*, ст. 94-96. «Nos Sigismundus Dei gratia Rex Poloniae... Significamus tenore praesentium. Quia Nos ad supplicationem humilem certorum apud Nos factam... querebatur enim, quod eorum Spirituales cogerebantur aliunde ex terris Russiae et Podoliae pro Ordinibus accipiendis in Moldaviam et alia loca externa se conferre et negotia sua spiritualia, uti divortia et separationes matrimoniorum, quoties ex causis, uti dicebant, legitimis eveniebant, agere, item Synagogarum et Ecclesiarum ipsorum consecrationem impetrare, eo quod eorundem Locumtenens honorabilis *Macarius Tuczampski* vulgari nomine *Namyestnik* dictus, qui hactenus Metropolitanus ipsorum Archiepiscopi Haliciensis locum administrare et tenere dicitur, non haberet eam facultatem praemissa omnia juxta

Таким чином, часово була усунена причина незгоди з латинським архієпископом Львова, що вмішувався в справи тієї епархії. Кажемо часово, бо напр. як король іменував Арсенія-Марка Балабана на Макарієвого наслідника 1549 року, то латинський архієпископ знову про-

ritum, consuetudinem et necessitatem fidei eorum Graecae administrandi, supplicaruntque Nobis debita cum instantia, ut illis in praemissis omnibus, de clementia nostra Regia prospicere, et ex eodem Locumtenente Haliciensi, et Sancti Georgii Leopoliensi, nec non Camenecensi, Podoliaeque praefato honorabili *Macario Tuczampski Vladicam* eis insignire, dare et constituere dignaremur, in iis proventibus et introitibus, in quibus idem Locumtenens Haliciensis hactenus mansit, et praedicebat. Quorum quidem subditorum nostrorum spiritualium et saecularium Ritus Ruthenici petitionibus permoti, annuentes, eundem honorabilem Macarium Tuczampski Locumtenentem, *in Vladicam eis dandum et constituendum esse duximus* damusque et constituimus praesentibus, ut a Metropolitano suo Kioviensi ad eam dignitatem Vladicatus insignitus possit praemissa omnia, quae ad ritum fidei eorum pertinere videbantur eis administrare, hoc est, ut deinceps ex terris Russiae et Podoliae districtibus ipsorum videlicet Haliciensi, Leopoliensi, Camenecensi, Snyatiniensi, Trembovliensi, Spirituales eorum ordines suos juxta ritum ipsorum, apud eundem Vladicam suum accipiant, et ad externas partes pro recipiendis illis deinceps non confereant.

Item quod dictus Macarius Vladica Ecclesias eorum et Synagogas consecrare aliasque omnes actiones Ecclesiasticas prout et alii Vladicae administrare, divortia et separationes Matrimoniorum inter saeculares fidei suae facere possit et valeat. Cui quidem Vladicae Macario, sub potestatem illius damus et conferimus omnes et singulos spirituales, Popones eorumque Ecclesias, Synagogas et Monasteria in terris Russiae et Podoliae et districtibus supranominatis Haliciensi, Leopoliensi, Camenecensi, Snyatiniensi, Trebovliensi sitas videlicet Ecclesiam *Haliciensem Metropolitanam, in qua quondam Archiepiscopus alias Metropolitanus* presidebat, quae nunc eorum lingua vulgari *Krylosz* dicitur. Item Monasterium Unieiw, quod in honorem et titulum Ssinae Dominae Nostrae Assumptionis Mariae Virginis, et praedecessoribus Nostris fundatum est et alia omnia quibuscumque nominibus vocata ejusdem Vladicae jurisdictioni annectimus et adscribimus: Quoque item Vladica praefatus Macarius modernus et alii pro tempore existentes more aliorum Vladicarum Clerum suum praelatum in omnibus actionibus eorum quoad ritum et consuetudinem fidei eorum Graecae administrabit, et disponet, successoresque sui gerent, administrabunt, et disponent.

Ex singulis Poponibus in Vladicatu constitutis duodecem grossos (per sex florenos in alius transumpsit) ratione contributionis *Kunyczne* dictae prout et alii Vladicae in suis Vladicatus, singulis annis habebit, et percipiet, eorum Poponum actiones et negotia in spiritualibus, nec non errores et excessus corriget et emendabit, prout ad officium suum Vladicatus pertinere et spectare videbitur. In cuius rei testimonium sigillum nostrum est appensum. Datum Cracoviae feria quinta post festum Undeci Millia virginum proxima (22 Octobris) Anno Dni 1539 Regni nostri Anno 33.

Praesentibus reverendis in Christo patribus Petro de Gamrath Cracoviensi, Sebastiano Branicki nominato Posnaniensi et Culmensi, Samuele Macieowski nominato Chelmensi et Regni nostri Vice Cancellario Episcopis, nec non Magnificis, Generosis et Venerabilibus, etc ».

тестував, покликуючись не лише на неіснуючу грамоту з 1509 року, як також на неможливість існування двох церковних юрисдикцій на тому самому терені. Друга частина аргументу, якби була вжита щиро, цікава тим, що все ж таки, українських християн латинські не вважали аж такими безнадійними « схизматиками ».

І, дійсно, у тому часі підносяться поодинокі тверезі голоси латинських людей доброї волі в відношенні до людей « грецького закону », напр. Оржеховський, Гербест, Моджейовський. Вони говорять про konieczність зревідування дотеперішньої церковної політики уряду, бо інакше ніколи не буде можна досягнути єдності християн в обличчі загрози від протестантів. З другої ж сторони, ухвали латинського Синоду в Пйотркові 1542 р. вказують на другу течію, що не тільки що не злагіднила свого становища, але, навпаки, домагалася завернути до політики « сильної руки » Казимира в відношенні до людей « грецького закону », тобто домагалася політики повного знищення східніх християн.¹⁶

Одначе, король рішився піти за лагіднішим курсом, напр. він на просьбу Холмського владыки відновив у столітню річницю хартію Володислава III про рівноправність християн обох обрядів, 23 березня 1544 р. Соїм її ще раз затвердив. Це, мабуть, було в зв'язку з пляном короля об'єднати цілу державу « реальною унією », хоч литовсько-руський Соїм у Бересті 1544 р. відкинув таку пропозицію й обрав Зигмунта Августу своїм князем, але по смерті батька він був обраний також і польським королем. На час його володіння припадають важливі події: довершення « реальної унії » в Любліні 1569 р., боротьба і зломання сили протестантів, проголошення ухвал Собору в Триденті обов'язуючими та місійна праця монахів-езуїтів в Польщі.

Всі ті події сколихнули « спокійне плесо » життя українського народу та заставили наших людей до жвавішої праці для свого відродження. У тому часі Українська Церква майже зовсім затратила свої зв'язки з Константинополем, так що митрополити вже не просили патріархів про прислання для них « сакри », хоч сам король при якійсь нагоді повідомляв патріархів про свою номінацію митрополита. По 1509 р. на Русі-Україні не чуємо про відбуття будь-якого реформаційного Синоду, що міг би був двигнути Церкву з занепаду, бо до неї закралася небувалі досі речі. Мабуть, найкращим прикладом затрати чистоти її навчання був таки сам митрополит Макарій II, автор т. зв. « супровід-

¹⁶ Там же, ст. 42; пор. Амман, ст. 198.

них листів до св. Петра », що були видавані в його канцелярії всім тим, що « хотіли забезпечити собі місце в раї ». ¹⁷

В його часах симонія руйнувала нашу Церкву, бо навіть « пани і духовні » жалувалися на те в короля й він у своєму листі до митрополита домагався скликання Синоду в 1546 році, на який сам обіцяв прибути особисто. ¹⁸ Це залишилося лише в сфері можливості, бо ані він сам ані дідичі в практиці не шанували постанов Синоду з 1509 року та далі торгували духовними посадами, що їх називали « духовним хлібом ». Митрополит, хоч би й щиро бажав, не мав сили цьому протидіяти.

В Україні в тому часі духовних шкіл не було, а патрони самі обирали кандидатів на парохів. Такі кандидати по короткому курсі « чтенія і пінія » були ординовані на священників. Очевидно, що такі парохі не могли й думати про оборону своєї пастви перед пропагандою протестантів, а загроза вірі була велика, напр. в 1555—1563 роках акція протестантів проти Церкви була дуже сильною на терені Сойму. Про велику загрозу Церкві зі сторони протестантів був повідомлений патріарх Йоасаф II, який домагався, щоб король усунув їх з держави.

Він не був поінформований, що аристократична олігархія на русько-литовських землях приймала кальвінізм, а сам король переписувався особисто з д-ром Лютром, Мелянхтоном та Кальвіном. Дійсним розсадником кальвінізму в державі був князь Микола Радивил-Чорний, за якого почином було засновано багато кальвіністичних церков; у Вильні він заснував кальвіністичну Колегію, а її філії були відкриті в Слуцьку, Несвіжі, Ковні, Вітебську; а на Волині цілий ряд нижчих шкіл. У Несвіжі та Бересті були засновані друкарні. Багато руських родів перейшли тоді на кальвінізм, напр. із 600 визначних родин лише 16 залишилися при грецькому законі, а решта стали кальвіністами. Кальвінський пастор Семен Будний перевів 650 руських парафій на кальвінізм. І, наприклад, в одній Жмудзькій латинській епархії із 700 парафій залишилися лише одна тисяча мирян при Католицькій Церкві. Не треба

¹⁷ *Theiner, A*, Die neuesten Zustände der katholischen Kirche beiden Ritus in Polen, Augsburg, 1841, p. 90; cf. *Pelesz*, I, p. 496, nota 120.

Такий текст звучав: « Макарій, Божою милістю архієпископ Київський, Галицький і всієї Русі, Панові і Нашому Приятелеві св. Петру, воротареві Всемогутнього Бога. Посвідчаю оцим, що вмер слуга Божий Кн. Федор Володимирський і з тієї нагоди поручаємо Тобі, щоб Ти допустив його без жадної перешкоди і без опізнання до царства Божого. Розрешаємо його від усіх гріхів і благословимо його. А щоб не трапилося яке непорозуміння, даємо йому цю грамоту з розрешенням. Дано в нашому монастирі в Києві, 30 липня 1541 року ».

¹⁸ *Акти З. Рос.*, III, ч. 3; IV, ч. 14, 16.

дивуватися, що Апост. Столиця в Римі повела завзяту боротьбу проти протестантів.

У тій боротьбі найбільше був заангажований нунцій Іван Коммендоне, що звітуючи папі про Львів і Луцьк, де був особисто, подав дуже докладні інформації про невідрадний стан Української Церкви. Цю загрозу тепер збільшував московський напір, бо саме в 1563 р. князь Іван IV Кривавий напав на Полоцьк і тим заставив литовців думати про реальну унію з Польщею. Щоправда, король проголосив дві хартії, 1563 і 1568 років, і ними теоретично зрівняв «людей грецького закону» з латинниками; кажемо теоретично, бо напр. як митрополит Йона III Протасевич домагався для своїх єпископів місць у Сенаті, Княжій Раді та ненаділювання світських людей «духовним хлібом», то ніхто не звернув на те найменшої уваги.¹⁹

Ухвала спільного Союму в Люблині 10-12 серпня 1569 року про «Реальну Унію» Польщі з Литвою була прийнята на українських землях крайно вороже, бо відтепер землі русько-литовського князівства мали перейти під спільну адміністрацію королівських урядників. Якою погубною була ця адміністрація для української нації населення добре знало, бо Галичина була вже під нею більш як стоп'ятдесят років. Наслідком тієї королівської адміністрації була політична, соціальна і релігійна неволя. Подавляюча більшість української боярської верстви була спольонізована, а залишилися лише «хлоп і поп», як дехто казав іронічно. І той малоосвічений «поп» був скинений польською адміністрацією до ролі раба і, часто-густо, був змушений панськими посіпаками ходити разом з «хлопом» на панський лан відробляти панщину, бо адміністрація не дала «схизматицькому попові» прав, якими користувалися латинські духовні.

Треба було великої Божої помочі, щоб двигнути Українську Церкву і її клир з такого великого пониження. Такими мужами Божого Провидіння були, найперше, два папські нунції: Руджієрі і його наслідник Портіко, що пильно гляділи на Українську Церкву. Вони, упоравшись з протестантською акцією на терені Польщі, звернули свою увагу на українського князя Костянтина Острозького, що саме тоді одержав номінацію на Київського палятина. Усі вважали його найвпливовішою людиною на Русі-Україні. Він належав до «грецького закону» та мав тісні зв'язки з церковною ієрархією. Бажаючи піднести значення своєї Церкви, він заснував в Острозі Академію та друкарню, що

¹⁹ Halecki, op. cit., pp. 150-52; cf. *Documenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae*, Wilno, 1925, nr. 4, 5.

під деяким зглядом стояла на вищому рівні, як львівська братська школа й друкарня, бо щедрий князь не щадив гроша на науку.

Князь Острозький був переконаний, що Східня, а з нею й Українська Церква, може двигнутися з упадку і пониження лише через віднову молитовної єдності з Апостольською Столицею в Римі. Отець Петро Скарга присвятив князеві Острозькому перше видання свого твору «Про єдність Христової Церкви» що появилася 1577 року. Також новий нунцій Каліґарі, що прибув до Польщі в листопаді 1578 року, привіз королеві дарунок папи: розкішно видану книгу про Собор у Флоренції, щоб і його заінтересувати справою єдності універсальної Церкви. І такими чином ідея єдності Церкви в Русі-Україні була відновлена завдяки старанням Апостольської Столиці в Римі.

220. Маркел II (1555).

Маркел Червіні, син Ришарда й Касандри Бенчі, уродився в Монтефаньо, маркія Анкона, 6 травня 1501 року. Він змалку був хворувитий. Початкову школу скінчив у батьківському домі, а згодом студіював на університетах в Сієні й Римі. Він залюбки перекладав латинські клясичні твори на італійську мову, напр. «Про приязнь» Чічерона, а на просьбу папи Климента VII працював разом із своїм батьком над реформою календаря. Павло III узяв його на вчителя для свого небожа, молодого кардинала Фарнезе. Спочатку 1538 року Маркел був іменованій протонотарем папської Курії та довіреним секретарем папи, і саме він був редактором дипломатичних документів Павла III, на яких видно поправки його власноручним характеристичним письмом. Він кожного дня обговсрював з папою світові події і мав чималий вплив на їх вирішення.²⁰

1539 року він їздив з кардиналом Фарнезе до Еспанії й з того часу займався лише дипломатичними справами. У грудні того року він одержав номінацію на кардинала для церкви св. Хреста «від Єрусалиму» та адміністрував єпископствами Реджіо, потім Губбіо, а восени 1541 року їздив з папою до Люкки на зустріч з цісарем і два роки потім був легатом до Німеччини. При відкритті Собору в Триденті 1545 року він був одним з папських легатів. Його сильна постава проти вмішування цісаря в церковні справи здобула йому загальне признання. 1552 року він одержав номінацію на предсідника Комісії по реформах Церкви, а

²⁰ *Ehses*, op. cit., IV, nr. 2.

одночасно від 1548 року був ватиканським бібліотекарем і завдяки його дбайливості про науку ця бібліотека була відкрита для користування вчених.

По смерті Юлія III в конкляві взяло участь тридцятьсім кардиналів, але без французьких, тому було лише дві партії: реформаційна та цісарська. У проводі першої був кардинал Карафа, а другої кардинал д'Ест. Прихильники реформ обрали на папу вченого кардинала Червіні, 11 квітня, і він задержав своє хресне ім'я як Маркел II. Єпископська консекрація і коронація на виразне жадання папи відбулися без жадних парад.

Новий папа взяв особисту участь в усіх богослуженнях Страсного тижня та постив так строго, що під час обряду вмивання ніг римським жебракам він зомлів, але не зважаючи на ради лікарів, папа не хотів залишити Великодніх відправ. З тієї причини одержав гарячку з кашлем, але й тепер не залишив своїх авдієнцій. На сумні наслідки не треба було довго ждати: 30 квітня папа одержав сильний атак паралічу й 1 травня 1555 року вмер.²¹

Несподівана смерть Маркела II була великою втратою для християнського світу, а цісар Карло V висловив з того приводу великий жаль. Тіло папи було поховане в старому соборі св. Петра. По відкритті нового собору св. Петра 1606 року його тіло було поховане в крипті, де спочиває досьогодні під скромним написом: « Маркел II ». Хоч володіння папи тривало коротко, але його пам'ять увіковічили дві справи: відчинення Ватиканської Бібліотеки для користування вчених і чудова музика до св. Літургії, створена і присвячена його пам'яті незрівняним майстром Палестріні.²²

221. Павло IV (1555—1559).

Іван Петро Карафа уродився в Беневенто 28 червня 1476 року й уже замолоду вступив на службу Церкві, бо ще перед 1494 роком адміністрував єпархією в Кієті (Теате), від якої одержав ім'я « Театинця », а звідти був покликаний до праці в папській курії. В часах Лева X був нунцієм в Англії, а потім в Іспанії. Сам він був аскетом і за згодою папи зрезигнував з усіх посад та постригся в ченці в монастирі св. Кастанна, а згодом заложив новий « Чин Театинців » і став його першим ге-

²¹ *Massarelli, A*, in *Conc. Tridentinum*, II, p. 206; *cf. Pastor*, XIV, pp. 20 seq.

²² *Stimmen aus Maria-Laach*, XLVII, p. 125.

нералом. Під час погрому Риму в 1527 році всі монахи виїхали до Венеції, але папа Павло III знову спровадив їх до Риму для праці над реформою клиру. В 1536 році Іван Карафа був іменованій кардиналом для церкви св. Панкратія, а роднораз одержав номінацію на архієпископство в Неаполі.

По похоронах Маркела II, 14 травня 1555 року зачався конкляв кардиналів, під час якого було дві орієнтації: реформаторська під проводом кардиналів: Карафи, Мороне і Повла, та цісарська під проводом кардиналів: Санта Фйоре і Мадруцца. Завдяки впливові кардинала Фарнезе на папу був обраний 79-літний кардинал Карафа, що обрав собі ім'я Павла IV.

Новий папа, хоч уже був у поважному віці, крім катару і ревматизму, ніколи не хворів. В його живих, чорних і глибоко всаджених очах видно було рвучкий, південно-італійський темперамент, що не терпів спротиву. В особистому житті Павло IV не любив в'язатися правилами церемоніяну. Він, як і його попередник любив торжества, але постив дуже строго. Він не мав означеного часу ані для своєї трапези ані для авдієнцій. Працював пильно і довго, часто пізніми ночами, тому зарядив, щоб зранку ніхто до нього не входив без голосу дзвінка з його кімнати.

Цінячи свій уряд дуже високо, папа не довіряв світським володарям, але наділював довірям людей свого близького оточення, хоч його дуже скоро тратив, підозріваючи їх у зраді. Вулканічно-вибуховий темперамент папи та його старі погляди на світ, що вже минув, стали причиною гострих конфліктів.

Папа, перш за все, постановив усунути зі свого Неаполя династію Габсбургів, добре пам'ятаючи їх прогром Риму в 1527 році. Свіже зайняття Сієни імперіялістами звернуло увагу папи в сторону Франції, основного неприхильника Габсбургів, дарма, що Франція держала руку з протестантами і була в союзі з турками. У відповідь на те восени 1555 року віцекороль Альба прибув до Італії та зайняв території Церковної держави аж під мури міста Риму, грозючи папі новим погромом. Його змушено прийняти тверді умовини миру в Кава, зірвати з Францією союз та знищити всі твердині. Таким чином, Павлові IV не вдалося не лише прогнати з Неаполя Габсбургів, але вони закріпилися ще більше в Італії.²³

Один історик каже: «Така доля всіх володарів, що рідко чують

²³ *Massarelli*, II, p. 263; *cf. Marocco, G*, Monumenta dello Stato Pontifico, Roma, VIII, p. 169.

правду і покладаються лише на свої скорі рішення. Кожний, хто мав відвагу говорити Павлові IV правду про стан справ, попадав в неласку; а з другої сторони, він любив наставляти вухо до людей, які затаювали перед ним правду. І так папа жив у світі ілюзій, що був різким контрастом з дійсністю ». При всьому тому папа керувався непотизмом, занадто довіряючи своєму небожеві Карлові Карафі, що видавав рішення у важних справах.

Усе ж таки, для Церкви папа вчинив багато, напр. зреформував Колегію кардиналів і взявся енергійно за реформу Датарії, Пенітенціарії та Сигнатури. У тій цілі в січні 1556 року створив окрему Конгрегацію, що мала 12 кардиналів, 7 прелатів, 12 референтів Сигнатури, 6-ох аудиторів Роти, генерали францішканців і домінікан, 9 офіціалів Курії та 5 богословів. Їм доручив прослідити недомогання Курії та намітити її реформу, видавши інструкції, що найбільшу увагу треба звернути на симонію, яка здержувала всі реформи. На другій сесії тієї Конгрегації, в приявності коло двісті людей, папа поділив 24 кардиналів на три групи, додавши кожній каноністів та богословів за дорадників у справах реформ клиру й Курії. При тій нагоді він зарядив, щоб усі кардинали-пресвітери впродовж трьох місяців відбули хіротонію.²⁴

В Датарії папа зробив великі зміни: зніс плюральність посад і оплати за палліюми та передав інквізиції всі прогріхи проти моральности. Коли згадати, що вона вже мала судити « ересь симонії », то цим останнім зарядженням папи вона була пострахом для всіх симоністів і безморальників.

16 грудня 1555 року папа зарядив монастирям, щоб усі монахи перебували в своїх домах, а « мандруючі монахи » тратили всі уряди, академічні ступені та вважалися апостатами. Хто важився б їм допомогти, мав бути екскомунікований. Патрон не міг дати такому жадного уряду, інакше тратив право патронату. Єпископ або ігумен мав умістити такого « апостата » в монастирі для покути, а якби не послухав, мав бути виклятий. Усі « апостати » мали носити чорну шапку з білою стяжкою. Хто ж зрікся обіту і хотів жити поза монастирем, мав дати письмові докази. Дозвіл вступити ще раз до монастиря давав лише папа або пенітенціарія; однак новий монастир мав бути строгіший за перший. Хто вступив до іншого чину без такого дозволу і не хотів вернутися до попереднього монастиря, тратив усякі почесті й уряди, а всі його доходи належали монастиреві. Усім чинам було заборонено приймати чужих

²⁴ *Pastor*, XIV, pp. 79-80, Appendix nr. 19; *Ancel*, R, Plua IV et le Concil, Louvain, 1907' p. 12.

монахів, з винятком хіба картузів і камедулів, які могли це робити.²⁵

Строгість «аскетичного» папи дуже скоро відчули «апостати», як замкнено брами міста і коло двісті з них кинено до тюрми. Строгість папи не пощадила членів його родини, напр. як він довідався від святця Єремії Ісакіно про виставне життя й підкупства кардинала Карафи та його двох братів, позбавив їх усіх урядів та прогнав раз-на-завжди з Риму.

Павло IV дав інструкції інквізиції викорінювати великими карами ересі та прогріхи проти моральности, а генеральний комісар Михайло Гіслєрі та асесор Іван Піццоні, одержали доручення робити доходження проти всіх запідозрених в ересі, без огляду на їх достоїнство чи становище в Церкві. Сам папа, починаючи з квітня 1556 року в кожний четвер брав участь в засіданнях інквізиції, яку вважав найвищим судом моральности. У вересні 1557 року вона опублікувала індекс еретичних і неморальних книг та письм, куди між іншими попали твори Еразма з Ротердаму, Макіявеллі, Поджя і інші, а папа заборонив мирянам читати уміщені на індексі книжки.²⁶

Строгість папи в каранні запідозрених еретиків виявила себе дуже яскраво в процесі проти кардинала Мороне, прихильника реформ, що за Юлія III сам був членом інквізиції. У 1557 році він був ув'язнений і обвинений в ересі, але так завзято і відважно боронив себе, що просидів в тюрмі аж до смерті Павла IV, і був звільнений його наслідником. На листі запідозрених в ересі знайшовся також англійський кардинал Повл. Папа опублікував на Консистерії конституцію, якою виключав усіх запідозрених в ересі кардиналів від активної і пасивної участі в конкляві.²⁷

* * *

У часах Павла IV протестантизм поширився на Голляндію, Францію і Польщу. Нунцій Людовик Ліппомано був висланий з ученим єзуїтом Пальмероном до короля Зигмунта II Августа до Вільна, бо він домагався через свого амбасадора в Римі, щоб папа привернув у Польщі жонатий

²⁵ *Gulick-Eubel*, *Hierarchia Catholica medii aevi*, *Monasterii*, 1910, III, p. 37; *cf. Pastor*, App. 38; *cf. Bullarium Romanum*, VI, pp. 538 seq.

²⁶ *Pastor*, L. von, *Allgemeine Dekrete der Römischen Inquisition aus den Jahren 1555 bis 1597*. Nach dem Notariatsprotokol des h. Offizie, Freiburg i. Br., 1912, p. 14, 18; *cf. Fontana*, B, *Documenti Vaticani contro l'heresia Luterana in Italia*, in *Arc. d. s. R. stor. patria*, XV, Roma, 1892, p. 448.

²⁷ «*Cum ex apostolatus officio*», in *Bull.*, VI, 551 seq; *cf. Hergenröther*, *Katholische Kirche und cristlicher Staat*, Fr. i. Br., 1872, p. 767.

клир, дозволив на св. Причастя під двома видами, св. Літургію в живій мові та згоди на скликання Національного Синоду. На все це він одержав відмовну відповідь, тому польські протестанти зачали переслідувати католиків. З початку 1557 року відносини так погіршилися, що нунцій Ліппомано мусів покинути край. Його наслідник, Каміль Мантуато та єзуїт Петро Канізій, усе ж таки, взялися до реформ Церкви в Польщі, повідомляючи папу про її сумний стан, бо «єпископи думали більше про себе самих як про Церкву, не виключаючи самого примаса Уханського. Щойно наслідник Уханського, примас Пшезембські, просив Петра Канізія заснувати в Польщі першу єзуїтську колегію і щойно від неї мали зачатися реформи. Як видно з гострого листа папи до Зигмунта II Августа та рапорту Гозія, який особисто був у папи, король був уже рішений перейти до протестантів, які ставали дійсними господарями краю.»²⁸

* * *

В Німеччині цісар Карло V по підписанні перемир'я в Пассаві 1552 року, що давало кожному князеві можливість самому рішати релігійні справи свого князівства, настало ще більше замішання. Це перемир'я було ратифіковане на Соймі в Авґсбурґу і таким чином роздор Німецької Церкви став перманентним. Угодова політика цісаря Карла не мала успіху. Сам він, зломаний своїми неуспіхами, абдикував у користь свого сина, Пилипа II, та постригся в ченці в монастирі Хосте в Іспанії.

Авґсбурзьке перемир'я було накинене Фердинандові, 25 вересня 1555, через неясну політику Франції та турецьку загрозу. Відтепер цивільна влада рішала, яка мала бути віра в князівстві. Папа запротестував проти тієї секуляризації і не визнав згаданого перемир'я. Він вислав до Німеччини нунція Дельфіно для переведення реформ, принаймні, в католицьких провінціях, бо напр. князь Альберт з Баварії жадав від папи дозволу на св. Причастя під двома видами, жонатого клиру та злагіднення приписів посту, бо так сподівався заховати Баварію перед переходом до протестантів.

У відповідь на Авґсбурзьке перемир'я папа ввійшов у союз з Францією з ціллю прогнати Габсбургів з Італії, але безуспішно. І, як Фердинанд I був обраний на цісаря на Соймі в Франкфурті, туди не було допущено представника папи й тим порушено старовинне право Апостольської Столиці. Папа зарядив у квітні 1558 року, щоб під час бо-

²⁸ *Raynaldi*, ad an. 1555, nr. 56-61; *cf. Brown*, Calendar, VI (1), nr. 484; *cf. Braunsberger*, O, Beati Petri Canisii Epistolae et Acta, Freib. i. Br., 1896, II, pp. 341, 351, 369.

гослужб було пропущено молитву за цісаря, відкликав свого нунція з Відня та зігнував амбасадора Мартина де Тузмана, як він показався в Римі. Папа не визнав Фердинанда I цісарем, тому він грозив папі Собором навзр Базель чи Констанци. Що папа, а не Фердинанд був правий показали пізніші події. Смерть Карла V 1558 року злагіднила дещо цей спір за наслідство в цісарстві і вже готова відповідь папи на обиди від Фердинанда не була вислана до нього; цілий спір притих.²⁹

Дослідники годяться на тому, що якби Габсбурґи не були прийняли умовин перемиря в Авґсбурґу, як радив папа, то протестантизм в Німеччині був би стратив симпатії населення і перейшов до історії, як інші подібні йому рухи. Лише податливість цісарів дала їм можливість запустити глибше коріння і завершити релігійно-культурний розкол німецького народу.

* * *

Труднощі Павла IV з Англією з хвилиною опублікування його були про визнання Ірляндії окремим королівством погіршили положення Церкви. Англійський парламент привернув карні статuti з часів Віклифа, тому коло двісті протестантів осуджено за ересь і страчено, а між ними Кренмера, Рідлея, Лятімера ітд. Під час слідства було доведено, що вони одержували поміч з Франції та підготовляли заговор проти королеви Марії з наміром посадити на її місці Єлисавету. Марія занедужала восени 1557 року і скоро вмерла, а Єлисавета, донька Генрика VIII і Анни Болейн, стала її наслідницею.

Під Різдво Христове 1558 року нова королева заборонила еп. Оґелторпові з Карлаєл підносити Аґнця на св. Літургії, а як він не послушав, вона покинула богослужбу, а по двох днях казала читати Єванґеліє й Апостола по-англійськи, наказала приймати протестантських духовних, які перестали почитати Пр. Діву Марію та не молились за папу в богослужбах. З початку лютого 1559 р., як папа очікував «обедієнції» від королеви Єлисавети, англійський амбасадор в Римі, Едвард Карн, одержав від неї наказ вірвати дипломатичні зв'язки з Апостольською Столицею. Сама Єлисавета прийняла титул: «Головний Губернатор усіх духовних і церковних справ». Врешті, 14 червня 1559 року вона заборонила відправу католицьких Літургій в Англії.³⁰

²⁹ Raynaldi, ad an. 1555, nr. 51, 53; cf. Pastor, XIV, p. 356.

³⁰ Bullarium Diplomatum et Privileg. S. Rom. Pontificum, Taurini, 1860, VI, pp. 489 seq; cf. Lingard, J, History of England, VII, p. 207; cf. State Papers, Foreign, etc., 1558-1559, nr. 299, 474; cf. Brown, VII, nr. 2, 28.

* * *

Сумний хід подій в Англії й інших краях вплинув дуже погано на стан здоров'я папи, який він сам погіршував частими і строгими постами. У серпні 1559 року він запав у гарячковий стан і стратив притомність. Вчас його хвороти римляни напали на будинок інквізиції, підпалили його та звільнили всіх в'язнів, запідозрених у ересі. В такий спосіб відплатилися папі за дисципліну й каранья за неморальність; при тому була знищена статуя папи на капітолі. Ця революція тривала кілька днів і були поповнені грабежі й убивства людьми, яких папа держав у залізній дисципліні.³¹

Похорон Павла IV відбувся 16 серпня 1559 року, а його тлінні останки були поховані в соборі св. Петра біля гробу Іннокента VIII. Біля тіла було поставлено сторожу з огляду на можливу профанацію зі сторони розгуканої юрби. Папа Пій V переніс його тіло до церкви Богородиці «сопра Мінерва», а епітаф на його пам'ятнику говорить про каранья зла та оборону віри.³²

Безпосередній наслідник Павла IV, хоч сам терпів від нього, оцінив його діяльність. Павло IV з великою відвагою і залізною послідовністю зачав реформувати Церкву від її вершка, тобто від папської курії. Інший папа з лагіднішим темпераментом не міг би був цього доклати. Не зважаючи на безоглядність Павла IV, його велику строгість та наклін попадати в екстремі, його почесне місце в історії папів запевнене. І, наприклад, один дослідник каже: «Павло IV, як уроджений володар, був наскрізь пройнятий достоїнством свого уряду і на те не мав впливу його глибокий вік, бо він стояв непохитно при всьому, що вважав добром, не лякаючись могутніх володарів».³³

Павло IV поклав основу під реформи Церкви на духових принципах, започаткованих Павлом III, а його наслідники заставши сильні фундаменти, докінчували ці реформи.

222. Пій IV (1559—1565).

Іван Ангел де Медічі вродився в Медіоляні, 31 березня 1499, у родині Вернарда де Медічі та Кекилії Сербельоні. Ця родина не була посвоячена з Медічами в Флоренції. Вона була знана в Ломбардії, бо з неї

³¹ *Pastor*, XIV, p. 415.

³² *Reumont*, III (2), p. 735.

³³ *Müller, Th*, Das Konklave Pius IV, 1559, Gotha, 1889, p. 9.

виходили знані лікарі й нотарі. Найстаршим сином Вернарда і Кекилі Медічів з усіх їх чотирнадцять дітей був Іван Яків, який по смерті батька вступив до війська. Другий з черги син Іван Ангел студіював у Павлі медицину й філософію, а згодом право в Болонії, де одержав докторат. Він займав різні позиції в державі, а 1539 року став губернатором Фаньо, а згодом Парми.

І, як у 1542 році турки наїхали на Мадярщину, папа Павло III вислав його туди з підмогою для мадярів, а одночасно його брат Іван Яків був адміралом дунайської фльоти, що успішно оперувала проти турків. По повероті в Італію Іван Ангел став адміністратором Анкони з титулом « папського референта », а по трьох роках одержав адміністрацію архієпископства Рагузи та 1546 року був хіротонізований на єпископа. Вчас війни із Шмалькальдською Лігою був папським генеральним комісарем в Німеччині, потім віцелегатом Болонії і Парми, а в 1549 році був іменований кардиналом. Папа Юлій III наділив його єпископством Кассано, а три роки згодом Фоліньо з одночасною номінацією на префекта « Сигнатури ласки ».³⁴

Павло IV своєю вдачею був контрастом до холодного і спокійного кардинала Івана Медічі, тому в грудні 1556 р. він виїхав до Медіоляну, де саме вмер його брат Іван Яків. По повероті в Рим кардинал Медічі, будучи противним безоглядному ригоризмові Павла IV, покинув місто і переїхав жити до Люкки. Смерть Павла IV застала його в Медіоляні. Від самого початку конкляву, 5 вересня 1559, діяли три орієнтації: профранцузька, проєспанська і незалежна, тому вибір папи протягнувся аж до Різдва. Завдяки впливові кардинала Карафи, 25 грудня 1559, кардинал Медічі був обраний на папу і прийняв ім'я Пій IV.

Такому виборові було раде населення Риму, бо ще в часах кардинальства новий папа через свої добрі діла одержав почесне ім'я « Батька вбогих » і тому зараз же по своєму виборі він проголосив, що дбати-ме про мир і справедливість, та щоб римляни не терпіли голоду. Новий папа був середнього росту, дещо огрядний та до всіх приязний. У його високому чолі сиділи сталево-сині очі, які зраджували сангвіністичний темперамент папи. Хоч йому минула вже шістдесятка усі передсказували йому ще довге життя. Слухаючи своїх співрозмовників, папа часто переривав їм своїми заввагами і нераз говорив годинами, не люб'ячи опозиції.

Пій IV вставав до-схід-сонця і з огляду на нахил до огрядности зачинав і кінчав свій день довгими проходами по городі, під час яких чи-

³⁴ *Ehses*, IV, p. 332.

тав часослов. Дуже часто можна було його бачити на вулицях міста, пішком або верхи, зовсім незавваженого людьми. Він виходив на копулу базиліки св. Петра і ходив довкруги неї, невиказуючи жадного змучення. Катар і подагра були його єдиними недугами. Щодня зараз по проході 2-3 години полагоджував справи, приймав амбасадорів, слухав св. Літургію, і як був ще час, перед обідом приймав кардиналів.³⁵

У противенстві до свого попередника Пій IV не любив виставности, а до своєї простої трапези запрошував учених, поетів, істориків, та в розмовах з ними любив цитувати цілі уступи зі старовинних творів і порівнювати їх до сучасности. Папа був знаменитим правником та адміністратором, а побут у різних краях і глибоке знання тамошніх відносин вплинули на його обережну політику.

Говорячи про особу Пія IV, замітимо, що він мав уроджений дар — талан годити всякі, собі суперечні справи чи інтереси. Він рішав справи спокійно, розважно й без поспіху, а при тому підсвідомо відчував, чи щось у даному моменті може бути досягнене, чи ні. Ця інтуїція, злучена з глибоким знанням речей, казала йому держатися уміркованої лінії в відношенні до різних володарів. До всіх амбасадорів папа був дуже ввічливий і приймав їх у кожній порі дня, а як часом перешкодили йому якісь важливі справи, він завжди виясняв їм, чому не міг їх прийняти на час.

Одною з перших справ його понтифікату було відновлення завішеного в 1552 році Собору в Триденті, проти якого велася завзята кампанія протестантів з домаганням уневажнити всі його дотеперішні декрети та скликати новий Собор.

Зараз по свому виборі папа повідомив цісарського амбасадора про свій намір відновити Собор на початку 1560 року, та іменував комісію кардиналів по реформам Церкви. Знаючи, що успіх Собору залежав від доброї волі й співпраці володарів, папа видав нунціям інструкції зачати з ними розмови. Цісар Фердинанд I спочатку годився на віднову Собору в Триденті, а згодом вислав до папи меморіал, в якому просив його заждати до кінця війни Англії з Францією, щоб у Соборі могли взяти участь протестанти, щоб папа був особисто на Соборі, щоб Собор відновити в Кельні, Регенсбурзі або Констанці та щоб трактувати протестантів лагідніше як в Триденті і, врешті, щоб зревідувати деякі дотеперішні ухвали з огляду на престиж Франції та на протестантів, які мають застереження до деяких справ. Цісар радив папі поступати дуже обережно, бо від перервання Собору минуло вісім років і назріли

³⁵ *Panvinio, Vita Pii IV, in Pastor, XV, Appendix nr. 37, p. 87.*

нові важливі справи. На його думку, найперше треба було реформувати таки самих духовних, щоб таким чином здержати їх дезерцію до протестантів, а тим часом, хай сам папа дасть дозвіл на св. Причастя під двома видами та знесе целібат духовенства в Німеччині. Це, на його думку, зовсім спаралізує акцію протестантів.³⁶

Копії цього меморіялу були вислані амбасадорові в Римі, папському нунцієві Гозію та еспанському королеві. Причиною написання меморіялу було те, що ще в час конкляву 13 жовтня новий папа в розмові з кардиналом Трухесом з Авґсбурґу висловив був свою приватну думку, кажучи: «Щодо німців, то ми повинні скликати Собор і розглянути, чи не можна б зробити якихсь уступок у справі подружжя священників і св. Причастя під двома видами».

Щасливим випадком папа на початку свого володіння завізвав до Риму свого небожа, сина своєї сестри Марґарити, двадцятьоднolітнього Карла Боромея та іменував цього молодого чоловіка секретарем Стану. Він був найближчим дорадником папи. По нараді з ним і з кардиналами цісар одержав відповідь папи, що видвигнені ним справи можуть бути позитивно полагождені на Соборі. Також цісарський амбасадор у Римі радив Фердинандові I погодитися на скору віднову Собору в Триденті.³⁷

Одначе, старання папи натрапили на опозицію Франції, де малолітній і хворовигий Франц II окремих едиктом скликав своїх єпископів на Національний Синод в січні 1561 року і тим хотів виключити їх участь у Триденті. Папа постановив діяти скоро: завізвавши до себе амбасадорів заявив їм, що відкриває Собор у Триденті, але не сказав нічого, чи він буде продовженням попереднього, чи початком нового. Він просив французького амбасадора повідомити про те свого короля. Урешті, Франція погодилася на Собор у Триденті, але на новий, бо в попередньому французькі владики не мали повної участі. 19 листопада папа проголосив піст та ювілейний відпуст з нагоди недалекого Собору, а за десять днів опублікував конвокаційну буллу, що затверджувала всі дотеперішні декрети Собору в Триденті. Її проголошено 2 грудня в соборах св. Петра, св. Івана в Лятерані та розіслано володарям. Собор мав зачатися на Пасху 1561 року. Енергійний папа Пій IV сказав своє слово.³⁸

³⁶ *Ehses*, Die letzte Berufung des Trienter Konzils durch Pius IV, 20 November 1560, Kempten, 1913, p. 6; cf. *Nuntiaturreportage aus Deutschland 1560-1572*, Wien, 1897-1914, I, p. 36; cf. *Dembinski, B*, Wybor Piusa IV, Krakow, 1882, p. 257.

³⁷ *Pastor*, XV, pp. 32 seq, 193; cf. *Sichel*, pp. 85.

³⁸ *Ehses*, Konzil, VIII, p. 72; cf. *idem*, Die letzte Berufung, pp. 13-15.

Предсідниками Собору були іменовані: кардинали Гонзаґа і Путео, а дещо пізніше були додані ще три свіжо іменовані кардинали: Серіпандо, Гозій та Сімонетта. В Німеччині цього не прийняли прихильно, хоч сам цісар заховав резерву. У Франції по смерті Франца II, королем став його десятилітній брат, Карло IX, при чому регентом держави була його мати Катерина Медічі, яка дуже холодно прийняла вістку про Собор. В Еспанії король Пилип II налякався, що папа піде на велику уступку протестантам, тому з резервою очікував дальшого розвитку подій.³⁹

Вартим згадки є те, що Пій IV запросив був на Собор також московського князя Івана IV Лютото, виславши до нього конвокаційну буллу легатом Канобієм, але польський король Зигмунт II Август не дозволив йому переїхати через свою територію. Папа знову вислав у Москву легата, Івана Джеральда, у тій самій справі, але тепер Зигмунт II казав його схопити і він просидів у тюрмі аж до 1564 року. І так Іван Лютий не одержав цього запрошення.⁴⁰

У сам празник Пасхи, 6 квітня 1561, до Триденту прибуло лише чотири Отці, а 16 квітня з'явилися папські легати, Серіпандо і Гонзаґа. І, хоч число Отців кожного дня збільшалося, воно не було вистачальне для розпочаття Собору. З тієї причини щойно на початку 1562 року відбулася його перша сесія (17-та з черги) по св. Літургії в місцевому соборі, що її відслужив легат Гонзаґа. Усіх делегатів зібралось коло сотні, і на пленарній конгрегації 27 січня запропоновано, щоб на слідуєчій сесії були передискутовані справи заборонених книг, і щоб дати запоруку безпеки всім протестантам, які прийдуть на Собор.

Від цісаря прибули на Собор: єпископ Юрій Дразкович з Фінфкірену, архієпископ Бус фон Міґліц з Праги та амбасадор Зигмунт фон Тун. Вони передали Отцям побажання цісаря, щоб Собору не проголошувати продовження попереднього, принаймні тимчасово, та відсувати слідуєчу сесію якнайдовше й рішати найперше справи меншої ваги.

Друга сесія, за чергою 18-та, зачалася 25 лютого в прияві п'яťох легатів, трьох патріархів, шістьнадцять архієпископів, стоп'ять єпископів, чотирьох ігуменів, п'яťох генералів чинів, п'ятдесят богословів та чотирьох реторів. Св. Літургію відслужив латинський титулярний патріарх Єрусалиму, а проповідь виголосив архієпископ Патрас. На сесії прийнято реформу індексу заборонених книг та формально запрошено протестантів до участі в Соборі. Папа погодився не прого-

³⁹ *Pastor*, XV, pp. 243-244; *cf.* *Susta*, pp. xliii seq.

⁴⁰ *Sichel*, Konzil, pp. 192-95; *cf.* *Steinherz*, I, pp. 243, 245.

лошувати догматичних декретів. Слідуючу сесію намічено на день 14 травня. Перед нею велися дискусії про сан єпископа, чи він є Божою чи людською установою, та зв'язаний з ним обов'язок резиденції єпископів. Три дні перед сесією привезено в Рим проєкт, 95 артикулів, з власноручними аднотаціями Пія IV та його побажанням, щоб усе це передискутувати якнайскорше з огляду на чутки про скоре зірвання Собору протестантами.⁴¹

Третя сесія, з черги 19-та, зачалася 14 травня, але жадний декрет не був опублікований. На цю сесію прибув князь Альберт з Баварії.⁴²

Четверта сесія, з черги 20-та, зачалася 4 червня і на ній дискутовано обов'язок резиденції єпископів, а від 10 до 23 червня богослови вияснили, що св. Причастя під двома видами не є Божою установою, з винятком хіба самого священослужителя, тому Церква може зарядити його уділювання під одним видом, бо Христос є цілий в кожній частині. Причастя дітей не є конечне, а справу «чаші ляїкам» відложено на пізніше.⁴³

Соборові легати розглядали «лібеллюм» цісаря з домаганням радикальних реформ духовенства, з папською курією включно, домагаючися зредувати число кардиналів до двадцятичотирьох у душі Синоду в Базель. Цісар домагався допущення співу в живій мові, чаші для ляїків, знесення постів і заведення жонатого духовенства. Усе це, на його думку, могло скоро скінчити акцію протестантів у Німеччині. В тому самому душі говорив делегат з Баварії, а німецьких делегатів піддержали французькі, головню в справі чаші для ляїків.⁴⁴

П'ята сесія, з черги 21-ша, відбулася 16 липня по св. Літургії, відслуженій архієпископом Марком Корнаро із Спалато, на якій проповідав єпископ Андрій Дудиш з Мадярщини. Тепер проголошено декрети про св. Причастя, а привілей чаші ляїкам відложено. Були проголошені також дев'ять декретів про реформи нижчого духовенства. 19 липня легати доручили богословам проєкт, 23 артикули, про св. Літургію і їх дискутовано на 13 засіданнях та схвалено 12 канонів, при цій нагоді знову виринула справа чаші для ляїків, але опінії Отців поділилися і її залишено рішенню самого папи.⁴⁵

⁴¹ *Theiner*, Acta, I, p. 690; *Susta*, II, p. 113.

⁴² *Raynaldi*, ad an. 1552, nr. 44; cf. *Knöpfler*, A, Die Kelchbewegung in Bayern unter Herzog Albrecht V, München, 1899, p. 100.

⁴³ *Theiner*, Acta, II, pp. 7-15; cf. *Ehser*, VIII, pp. 537, 633-650.

⁴⁴ *Pastor*, XV, pp. 286-288; cf. *Theiner*, Acta, II, pp. 65 seq; cf. *Raynaldi*, ad an. 1562, nr. 52-54, 66.

⁴⁵ *Susta*, II, p. 363.

Шоста сесія, з черги 22-га, зачалася 17 вересня і на ній опубліковано 11 реформаційних глав та згадане рішення в справі чаші для ляйків, а справи Тайн Священства і Подружжя відложено до 11 листопада. Французькі Отці знову домагалися рішень в дусі «лібеллюму» цісаря, хоч сам він на те не натискав, мабуть, тому що робив старання в папи про коронацію свого сина Максиміліяна II на свого наслідника. Отці розглядали справу обох згаданих Тайн 13-20 жовтня, а останню бесіду проти «лібеллюма» виголосив єзуїтський генерал, о. Яків Лайнез.⁴⁶

Деся у тому часі прибули французькі делегати: кардинал Гвіз, тринадцять єпископів, три ігумени та вісімнадцять богословів із Сорбони. Саме тоді велася дискусія про єпископську хіротонію та юрисдикцію: перша походить від Бога, а друга від Петрових наслідників. За порадою кардинала Карла Боромея в основу дискусії про ті справи взято ухвали Собору в Флоренції. Дискусії протягалися аж до 2 березня 1563 року, коли вмер легат Гонзага, а 17 березня легат Серіпандо. Положення ставало критичним; еспанці, італійці та французи, що приїхали з своїми делегаціями на Собор, зчинили бійку. Продовжати наради в такій атмосфері було важко, тому говорено про закриття Собору.

Тим часом, папа прислав двох інших легатів, кардинала Мороне й кардинала Новаджеро. Перший з них мав поїхати до Інсбруку для узгіднення спірних справ з цісарем і там дійшло між ними до порозуміння. 17 травня кардинал Мороне перейняв провід Собором і сильною рукою довів його до щасливого кінця.⁴⁷

Дискусії над приматом папів, єпископатом і пресвітератом велися аж до 16 червня 1563 р. Інтересно, що єпископ Парижа пропонував вибір єпископів народом на первісний лад, щоб так обмежити владу папи у їх номінаціях й знести диспензи; за його опінією вибір папів мав бути регульований соборами. Але, як згадано, Яків Лайнез у своїй бесіді доказував, що голова Церкви, наслідник св. Петра не може бути залежний і реформований соборами, бо такого ніколи не бувало. Право папи давати диспензи не походило від соборів, але від Христа, що дав св. Петрові ключі царства небесного, тому жадний собор не може відбирати їх від його наслідників. Деякі французькі делегати впиралися при ухвалях у Базель, але еспанські єпископи стали на позиціях Собору в Флоренції, що сан і юрисдикція єпископів є Божого походження, а

⁴⁶ *Pastor*, XV, p. 297; cf. *Theiner*, II, pp. 130-32.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 256; cf. *Steinherz*, III, pp. 307 seq.

папи є наслідниками Петра з усіми правами, які він одержав від Христа.⁴⁸

Сьома сесія, за чергою 23-тя, відбулася 15 липня при співучасті всіх легатів, кардиналів Мадруцца і Гвіза, 25 архієпископів, 193 єпископів, 3 ігуменів, 7 генералів чинів, 3 докторів права, 130 богословів, 6 єпископських прокураторів та 12 амбасадорів. На ній були опубліковані 4 глави і 8 канонів про св. Тайну Священства, де в 4-ій главі говорилося про уряд єпископа. У Церкві особливе місце займає ієрархічний чин єпископів, які зайняли місце апостолів, бо, як каже Апостол, вони були поставлені рядити Божою Церквою. У схвалених канонах анатемізується кожного, хто перечив би існування ієрархії в Церкві, яка є Божого походження ... і хто казав би, що єпископи не мають більшої влади від священників, або що як єпископ ординує без згоди світської влади чи мирян, то така хіротонія неважна, — або як єпископи іменовані Римським Архиреєм, то вони не є правдивими єпископами, — хай буде виклятий.⁴⁹

Восьма сесія, з черги 24-та, відбулася 11 листопада і на ній опубліковано 12 канонів про св. Тайну Подружжя та 20 реформаційних глав про єпископів, кардиналів та про їх обов'язки, а під час пленарних сесій 23-25 листопада додано реформи монастирів. У цьому моменті наспіла з Риму вістка про недугу папи, тому прискішено наради.⁵⁰

Дев'ята й остання, з черги 25-та сесія, відбулася 3-4 грудня 1563, і на ній були опубліковані декрети про чистилище, почитання мощів та ікон, про реформи монахів, та 20 глав загальних реформ, напр. формули Ісповідань віри, екскомуніки, про адміністрацію дібр, про лічницю, про патронати, поєдинки тощо. Уже під кінець на домагання французьких делегатів були опубліковані декрети про відпустити і що справою їх надужить мають займатися Провінційальні Синоди, але папа має затвердити їх рішення. Отці прийняли всі соборові декрети і роз'їхалися до своїх єпархій.

⁴⁸ *Grizar, H*, Die Frage des päpstlichen Primates und des Ursprungs der bischöflichen Gewalt auf dem Tridentinum (Zschr. f. Kath. Theol.), 1884, Innsbruck, pp. 773 seq.

⁴⁹ *Denzinger*, Enchirion Symbolorum, pp. 414-415: «Si quis dixerit, episcopus non esse presbyteris superiores; vel non habere potestatem confirmandi et ordinandi, vel eam, quam habent, illis esse cum presbyteris communem; vel ordines ab ipsis collatos sine populi vel potestatis saecularis consensu aut vocatione irritos esse; aut eos, qui nec ab ecclesiastica et canonica potestate rite ordinati nec missi sunt, sed aliunde veniunt, legitimos esse verbi et sacramentorum ministros: a. s. Can. 8. Si quis dixerit, episcopus, qui auctoritate Romani Pontificis assumuntur, non esse legitimos et veros episcopos, sed figmentum humanum: a. sit ».

⁵⁰ *Eberhardt, N, C*, Catholic History, pp. 219-220.

За таке щасливе закінчення Собору папа Пій IV зарядив благодарственні торжества в церкві Пресв. Богородиці «сопра Мінерва», а булла «*Benedictus*» 26 січня 1564, затвердила ухвали Собору. У березні всі декрети були надруковані. У вступі була поміщена булла папи від 26 січня, якою він затвердив декрети Собору безумовно, а згодом появилася ще одна булла, що забороняла друкувати всякі коментарі без згоди Апостольської Столиці, і в сумнівах наказувала звертатися туди за в'ясненням. Інша булла подавала формулу Ісповідання віри, зроблену на основі декретів Собору. Папа доручив також виготовити новий катехизм і на другий рік у квітні він був уже майже викінчений.⁵¹

Папа Пій IV проголосив також конституцію про конкляви, що включала в собі дві інші, Григора X і Юлія II, в тій же самій справі, та заряджувала, що по смерті папи треба ждати десять днів на приїзд кардиналів до Риму, і що в час опорожнення Петрового Престолу не вільно видавати жадних нових заряджень ані робити більших видатків, хіба в обороні держави. Кожний кардинал-електор мусів мати бодай чин піддиякона, а як хтось з будь-яких причин покинув конклав, то такому вже не було вільно вертатися назад. Світські володарі не сміли мішатися до вибору папів. Це мало захоронити Церкву від довгого опорожнення Петрового Престолу, під час якого, звичайно, ширилися нелад і анархія.⁵²

Закінчення Собору в Триденті було найважливішою справою понтифікату Пія IV. Однак, від схвалення декретів і канонів до переведення їх в дійсне життя ще була далека й важка дорога, напр. в Італії, Португалії, а згодом в Польщі їх скоро прийнято. Натомість у цісарстві не були опубліковані декрети, що могли в будь-який спосіб зв'язувати владу цісаря. Австрійська ієрархія не прийняла декретів прихильно, як писав папі Петро Канізій. Вона домагалася «чапі для ляїків» та змодифікованого дозволу на подружжя священників, хоч в останній справі між австрійськими владиками не було однозгідної думки. Як цісар своїм «лібеллюмом» грозив зірванням Собору, то папський нунцій у Відні, Захарія Дельфіно, у жовтні 1564 року одержав від нього обіцянку, що не буде ставити перешкод Соборові, за те нунцій прирік цісареві, що папа обидві згадані справи вирішить сам уже по закінченні Собору, як це обіцяв був папський легат кардинал Мороне в липні того самого року.

І тепер цісар Фердинанд I і баварський князь Альберт передали

⁵¹ «*Benedictus Deus*», Jan. 26 1564.

⁵² *Bullaarium Romanum*, VII, p. 230.

римським амбасадором спеціальне письмо папі й кардиналові Мороне, прохаючи, щоб папа сам вирішив справу «чаші для ляків» та дозволив на подружжя німецьких священників. У листі до кардинала Мороне цісар підкреслив справу дозволу на подружжя священників, годячись, щоб такі дозволи видавалися кандидатам індивідуально ще перед їх рукоположенням на священників. Амбасадор одержав доручення домогтися дозволу на св. Причастя під двома видами для таких епархій: Майнц, Кельн, Магденбург, Зальцбург, Бремен, Грац, Прага, Навмбург і Турк.⁵³

Усі ці листи цісаря були виготовлені нунцієм Дельфіно. І, мимо опозиції кардиналів, папа дав найперше дозвіл на св. Причастя під двома видами в окремих листах до архієпископів; це зробило велике враження на німецьких католиків і привело до Церкви численних протестантів, як про те писав нунцій Дельфіно до Риму. Одначе, перший спротив вийшов від взуїта Костера з університету в Кельні, а за ним пішли протести з інших міст. І таким чином, згаданий дозвіл спричинив нове замішання в краю. Цісар ще раз писав у справі змодифікованого дозволу на подружжя священників, замічуючи при тому, що папа поставив умовини до приймавання св. Причастя під двома видами, яких немає кому пояснити. Це саме писав цісар Максиміліян II, що по смерті свого батька став його наслідником, тому папа покликав до життя окрему комісію кардиналів і вона мала зайнятися справою домагань цісаря.⁵⁴

Одночасно сильний спротив еспанських єпископів, до яких долучився король Пилип IV, проти обох згаданих справ цілу акцію припинив ще заки був виданий дозвіл на змодифіковані подружжя священників у Німеччині. До Відня були вислані легати Маріні та Гвічардіні для розмов на місці, бо папа Пій IV, як і Павло III та Юлій III, був готовий давати дозволи на індивідуальні подружжя духовних на взір Східньої Церкви. І тепер, як ця справа розбилася, цісар Максиміліян II зовсім відмовився публікувати соборові декрети на терені цісарства і тому вони покищо не мали жадного впливу на Німецьку Церкву, а в слід за тим протестантизм ширився дальше і закріплювався в околицях, де досі не мав жадного впливу.

* * *

Не кращою була справа реформ у Франції, де по смерті Генрика II 1559 року ширився кальвінізм, званий гугенотизмом, і закріпився в часах регентства Катерини Медічі. Архієпископ і кардинал Гвіз із Рейм-

⁵³ *Pastor*, XVI, p. 118, 120; cf. *Steinherz*, IV, pp. 36, 39; cf. *B. Petri Canisii Epistulae et Acta*, 1896, V, p. 8.

⁵⁴ *Steinherz*, IV, pp. 40, 47, 119, 141, 205; cf. *Canisii*, IV, p. 694.

су, разом із своїм братом Францом, поборювали гугенотів, але в їх обороні виступив князь Карло Бурбон з Наварри, що через вплив своєї жінки став гугенотом. Як уже згадано, французькі гугеноти були в зв'язках з англіканами та навіть плянували заговор проти свого короля. Деякі французькі зісвітчені єпископи симпатизували з гугенотами, тому поставилися негативно до соборових ухвал, намагаючись скликати свій Національний Синод. Катерина Медічі, послідовниця політичної школи Миколи Макіявеллі, лаяувала між обома партіями, дбаючи про свою владу і почесі більше як про добро народу й Церкви. Таким чином, гугеноти дійшли до великих впливів, а Карло Бурбон став начальним вождем збройних сил Франції. Дійшло до того, що гугеноти відбирали від католиків церкви, нищили св. ікони, палили мощі святих тощо.⁵⁵ Для налагодження внутрішнього замирення був скликаний спільний Синод католиків і гугенотів до Поассі, усе ж таки, головний гугенот Теодор Беза на королівському дворі заперечував св. Тайну Евхаристії. Під натиском гугенотів був опублікований т. зв. Орлеанський едикт, що позбавляв папу впливу на обсаду церковних урядів у Франції.

І невідомо, як далеко була б зайшла тоді Франція в протестантизмі, якби не апель університету Сорбони, 9 жовтня 1564, до всіх французів не приймати проповідників, які виступали проти св. Евхаристії. Щойно тепер Катерина Медічі, лякаючись інтервенції Іспанії, зарядила зворот усіх забраних від католиків церков. Саме тоді в деяких провінціях краю йшло переслідування католиків, напр. в Нормандії відрізувано носи та мучено священиків і монахинь.⁵⁶ Узагалі, від осені 1561 року переслідування католиків відбувалися в таких провінціях: у Монтпеліє забрано 60 церков і монастирів та вбито 150 священиків і монахів; в Монтабан спалено монастир «Убогої Кляри», а напівнагих монахинь воджено вулицями міста; в Німс біля собору спалено мощі святих при музиці й танках; в Кастр знищено собор, спалено мощі святих та ікони й викинено з гробів кості вмерлих. У лютому 1562 року Синод 70-ти гугенотів в Німс вирішив вести акцію за повним знищенням Католицької Церкви в Франції. 1-го березня в Шампанії дійшло до заворушень гугенотів, що готовили заговор проти короля, але Івіз побив їх під Дрю і так закінчилася перша громадянська війна в Франції.

⁵⁵ *Soldan, M, G, Geschichte des Protestantismus in Frankreich, Leipzig, 1885, I, p. 433.*

⁵⁶ *Pastor, XVI, p. 174; cf. Desjardins, A, Negotiations diplomatiques de la France avec la Toscane, Paris, 1859, III, p. 466.*

І тепер Катерина, слухаючи рад канцлера Гопіталь, не публікувала соборових декретів, а лише під пресією католиків, 25 лютого 1564, установила комісію, зложену з членів Ради й парламенту, що мала видати свою опінію в тій справі. Але заки це сталося, лояльні єпископи самі зачали впроваджувати реформи в своїх єпархіях. Щойно по зустрічі Катерини Медічі з Пилипом II в Байон влітку 1565 року вона погодилася на публікацію догматичних декретів, а єзуїт Антоній Поссевіно одержав дозвіл на заснування колегії в Франції; і так проломано перші леди.⁵⁷

* * *

В часах Пія IV Церква в Англії опинилася в загрозовому положенні, бо королева Єлисавета I її нищила, не допускаючи папських нунціїв ані не дозволяючи єпископам мати зв'язок з Римом. Папа думав екскомунікувати її, але цьому противився король Пилип II, хоч уже тоді Лондон був осередком протестантів. Католики були виїняті там з-під права та обложені великими податками т. зв. позиками, а лондонська вежа наповнилася ісповідниками. В цілому краю ширився кальвінізм під назвою «пуританізму». 24 червня 1559 р. появилася друга «Книга Молитов», а єпископи, крім Кичина з Ллондаф, відмовилися зложити присягу на «Акт Супрематії і Єдності», тому всі вони були заступлені новими єпископами «*Едвардового церемоніялу*». Барлов ординував нового примаса Кентерберу, Матія Паркера (17 грудня 1559), а він висвятив всіх інших єпископів «Англіканської Церкви». Уся католицька ієрархія згинула в тюрмі, крім Кичина і Колдвелла. Із 8.000 священиків 6.000 зложили згадану присягу, але дехто з них служив таємно св. Літургію. 700 священиків протестували, а 1.300 пішли на скитальщину або зрезигнували з посад. Так гостро розправилася з Католицького Церквою Єлисавета I.

У Шотляндії втікачі ширили лютеранізм. Іван Нокс, вернувши із Женеви, голосив кальвінізм та твердив, що «всі учні Кальвіна є Господніми святими» і призначені до неба, а всі католики є ідолопоклонники, призначені до пекла, тому їх треба нищити вогнем і мечем, бо таким чином віддається Богові найбільшу прислугу.

1554 року Марія Івіз, мати Марії Стюарт, стала регенткою Шотляндії. Вона симпатизувала з кальвіністами і це дало Ноксові ще біль-

⁵⁷ *Pastor*, XVI, p. 180; cf. *Fouquieray, H, Histoire de la Compagnie de Jesus en France, Paris, 1910, I, p. 411.*

шу свободу. Його партія, звана «Партією Господа», уже 1559 року зачала палити католицькі церкви, нищити св. ікони та переслідувати монахів і монахинь. Тоді був поруйнований собор і підпалений монастир в Скон, де коронувалися шотландські королі, а юрба під проводом самого Нокса не пощадила навіть королівської каплиці в Единбургу. Нокса піддержувала Єлисавета I, тому Марія Івіз зверталася до папів Павла IV і Пія IV за поміччю, але обидва вони не хотіли мішатись у внутрішні справи Англії. 1561 року дійшла до влади Марія Стюарт, щира католичка, якій кальвіністи забороняли слухати св. Літургій; вони ув'язнили єпископів і священників за слухання сповідей мирян. Розпучливий лист Марії Стюарт про всі ці речі був читаний на Соборі в Триденті, але й вона не одержала від папи бажаної помічі.⁵⁸

* * *

Кальвінізм ширився також і в польсько-литовсько-руській державі, головню між аристократичними родинами, які бажали захопити в свої руки церковні впливи. Примас Яків Уханський з Інезна домагався в Римі «чаші для ляків», дозволу на подружжя священників та допущення живої мови в богослужбах, але на те не годилися прихильники церковних реформ. В наслідок їх домагання папа забрав з Польщі нунція Бонджьованні, а на його місце призначив Івана Коммендоне. Новий нунцій, разом з кардиналом Гозієм, не допустили до скликання Національного Синоду, якого домагалися кальвіністи, що перетягнули були на свою сторону байдужого до релігійних справ короля Зигмунта II Августа (1548—1572). Врешті, обидва згадані мужі переконали короля про konieczність заведення реформ і 7 серпня 1564, він видав зарядження усувати іноземних проповідників з держави.

Львівський архієпископ перший зачав переводити в життя реформи у своїй єпархії, а нунцій Коммендоне їздив на Поділля, щоб допильнувати справи особисто на місцях. Коли ж Сойм у Пйотркові в січні 1565 року розглядав справу розводу короля з його жінкою Катериною, папа годився лише на сепарацію. Тоді кальвіністи давали йому не лише розвід, але й дозволяли на його нове подружжя з Радивилівною, якої батько був провідником кальвіністів на Литві. І тільки завдяки

⁵⁸ *Freve, W, H, The English Church in the Reigns of Elisabeth and James I, London, 1904, pp. 8, 94; cf. Bellscheim, A, Geschichte der katholischen Kirche in Schottland von der Einführung des Christentums bis auf Gegenwart, Mainz, 1883, II, pp. 134, 408; Theimer, Acta, II, p. 264; cf. Eberhardt, N, C, A Summary of Catholic History, 1962, II, p. 269.*

дипломатичному хистові нунція Коммендоне король Зигмунт II не став польським Генриком VIII.

У серпні 1565 року нунцієві вдалося скликати Синод ієрархії до Гайлсберґу на наклонити її до заведення реформ. Йому пощастило також заснувати колеґії єзуїтів у Бравнсберґу, Вильні та Пултуску, і таким чином привести до праці над реформами чужих місіонерів, які поволі двигали Церкву в Польщі з її важкого занепаду.⁵⁹

* * *

У 1564—65 роках турецька загроза значно зросла, бо султан Сулейман гарячково приготовлявся до інвазії західнього Середземномор'я, до якого ключем був невеличкий острів Мальта, де сиділи лицарі ордену св. Івана. Папа Пій IV розумів велику небезпеку втрати того острова в користь турків, тому покликав окрему комісію кардиналів, що мала зайнятися організацією його оборони.

30 травня 1565 року стоп'ятдесят турецьких галер із тридцять тисячами мужви з'явилися перед Мальтою, куди папа вислав шість-сот людей під командою Помпея Колонни, давши йому десть тисяч дукатів на організацію помочі, бо в даному моменті не був в силі дати більше. Лицарі св. Івана боролися по-геройськи, тому туркам удалося лише зайняти маленьке укріплення Ельмою. По цій невдачі султан зарядив новий наступ на Мадярщину і тепер папа дав п'ятдесят тисяч дукатів та вислав шість тисяч мужви і таким чином причинився у великій мірі до здержання турків від походу на Відень.⁶⁰

* * *

Папа Пій IV був патроном науки й штуки. Він заснував у Ватикані друкарню, а її директором іменував Павла Мінуція, що зачав друкувати твори св. Отців Церкви. З пам'яттю Пія IV є зв'язана «Вілля Пія» у Ватиканському городі, яку знавці вважають найкращим зразком ренесансової архітектури. Папа збудував також церкву Богородиці «від Ангелів» в термах Діоклетіяна.

Будова собору св. Петра продовжалася і папа інтересувався ним

⁵⁹ *Zakrzewski*, Powstanie i zwrost reformacyi w Polsce, Lipsk, 1870, p. 271; cf. *Eichhorn*, A, Der ermländische Bischof und Kardinal Stanislaus Hosius, Mainz, 1854, II, pp. 241 seq; cf. *Theiner*, A, Monumenta Poloniae et Lithuaniae, Romae, 1861, II, pp. 717719.

⁶⁰ *Zinkeisen*, A, von, Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Gotha, 1840, II, p. 898; cf. *Reumont*, A, von, Geschichte Toskanas, Gotha, 1876, I, p. 234.

та виходив на копулу. Недовго перед смертю 86-літнього Михайла Ангела папа іменував його заступником Франческа Картону та гостро наказав не робити жадної зміни в плянах великого майстра. По смерті Михайла Ангела в липні 1564 року папа іменував його наслідником Пірра Лігорію, а другим архітектором був Яків Віньоля, але по одному році вони обидва були усунені за пороблення змін при викінченні головної копули Михайла Ангела, бо папа завжди брав участь в засіданнях, як справа йшла про копулу. Пій IV перший видвигнув ідею збудувати перед собором св. Петра колонаду, яку сьогодні подивляємо в Ватикані.

Він терпів від болів подагри й у 1562 році мав дуже сильний атак, який повторився на весні слідуючого року та ще грізніше восени 1565 року, так що 4 грудня він прийняв св. Тайни, а 8 грудня кардинал Карло Боромей уділив йому св. Маслосвяття і вечері 9 грудня папа вмер у віці 66 років. Його тіло спершу було поховане в соборі св. Петра, а 1583 року перенесене до церкви Богородиці « від Ангелів », яку він сам збудував.⁶¹

Найбільшим ділом понтифікату Пія IV було щасливе закінчення Собору в Триденті завдяки його спокійному, згідливому характерові, великому дипломатичному хистові та знанню людей і обставин. Пій IV не залишив ані однієї ділянки Церкви не зреформованою і, врешті, це здержало поступ протестантизму та зачало її відродження.

223. Св. Пій V (1566—1572).

Антоній Михайло Гіслієрі, син Павла і Домініки Анджерія, уродився 17 січня 1504 року в убогій родині в селі Алессандріно біля Боско в провінції Савоя. Через убожество родини малий Антоній пас змалку череду овець аж доки їх заможний сусід Бостоне вислав його зі своїм сином Франческом до школи домініканців у Боско. Антоній, маючи чотирнадцять років життя, постригся в ченці та прийняв чернече ім'я Михайло. У травні 1521 року він зложив свої обіти та виїхав на студії до Болонії й Генуї. У 1528 році він був рукоположений на священника та іменований учителем філософії і богослов'я в школі домініканців у Павії. Він два рази був обиралий ігуменом, як також « дефінітором » Ломбардської провінції, а цей уряд уважався першим по провінціялові.

Справи віри завели його 1550 року в Рим, а слідуючого року папа

⁶¹ *Pastor*, XVI, p. 401.

Юлій III іменував його генеральним комісарем інквізиції. По шести роках праці на наказ Павла IV він одержав єпископську хіротонію і став владикою в Сутрі й Непі, а водночас був креований кардиналом для церкви Пресвятої Діви «сопра Мінерва», яку згодом замінив на церкву Сабіни та сповняв уряд Великого Інквізитора. У часах Пія IV кардинал Гіслієрі не мав впливу в курії і займався справами науки та своїй єпархії.⁶²

Десять днів по смерті й похоронах Пія IV кардинали зачали конкляв і при піддержці кардинала Карла Боромея покірний Михайло Гіслієрі був обраний на папу 1 січня 1566 року, обравши собі ім'я Пій V. Йому було шістьдесятдва роки, але мав ще сильне здоров'я. Пій V був невеличкого росту, а його орлиний ніс і малі проникливі очі зраджували в ньому силу характеру, що була виключно спрямована в сторону духовних справ. Папа любив довгі проходи, під час яких ішов скорою й певною ходою. Він не крив цього, що тихі й спокійні монастирські мури були йому миліші за повне турбот найвище достоїнство в Церкві, тому просив усіх молитися за нього. Папа жив на чернечий лад, коли лише дозволяли його обов'язки. Він ішов скоро стати, але й уставав дуже раненько, робив свої розважання, відмовляв чотки, а потім служив св. Літургію. Його трапеза була проста, напр. суп, двоє яєць, а вечеря з яринного вивару, салати та варених овочів і лише двічі в тиждень він їв м'ясо. У час трапези папа і всі його гості заховували мовчання, і завжди читано якусь книжку. Ставши папою, Пій V не скинув своїй чернечій волосяниці, хоч часто докучали йому атаки жовчевого каміння і подагри, тому лікарі не віщували йому довгого життя.⁶³

Пій V був прудкого темпераменту й перенимався невдачами, але скоро успокоювався. В час авдієнцій говорив мало, поволі і з надумою. І, як він щось постановив, то не було способу ані сили відвести його від того наміру. Хто хотів одержати від нього щонебудь погрозами або силою, такому папа мав звичай говорити, що Бог поставив папу на той уряд і Бог його захоронить, а мучеництва він не лякається. Він супротивлявся відважно хоч би й найбільшій силі та відмовляв володарям всякої ласки і привілеїв. При тому не покладав завеликого довіря на кардиналів. Він сам рішав усі важні справи.

⁶² *Dell'Aqua, C*, Di San Pio V Papa insigne fautore degli studi e degli studiosi, Milano, 1904, pp. 33 seq.

⁶³ *Tiepolo, P*, Relazione di Roma in tempo di Pio IV e di Pio V (in Alberoni, Relazioni), Firenze, 1857, II (1), pp. 172, 181; cf. *Relazione di Roma del D. S. Michiel Suriano* (1571), in Ranke, L, History of the Popes, London, 1875, III, Appendix 42.

Пій V мав особливу набожність до св. Евхаристії і вчас торжественних обходів сам ніс св. Тайни і ця його набожність була джерелом сили його характеру та святости життя, і цього він вимагав від усіх духовних, а в першу чергу в Римі. Папа з великим завзяттям взявся викоринювати неморальність в місті та влітку 1568 року зарядив, щоб усі неморальні люди покинули Рим. Ще восени 1566 року на зарядження папи в Римі було приготоване гетто для неморальних жінок, яке було обведене муром, а кожний хто поповнив прелюбодійство, був караний тілесно, в'язнений або прогнаний з міста. Швайцарській сторожі в Ватикані не вільно було виходити ввечері до міста; а жінкам заборонено було приходити до Бельведеру. Дуже скоро Рим став « монастирем світу ». Строгий папа осудив також деяких неморальних жидів, напр. чорних магіків, баришівників, а як і це не помагало, приготував для них гетто та казав їм носити червоний знак. Багато жидів втікли тоді з міста, а чимало охрестилися, напр. предсідник синагоги Ілля зі своїми трьома синами; всіх їх охрестив сам папа.⁶⁴

* * *

Найближчими дорадниками папи в справах реформи Церкви були: кардинал Карло Боромей та його приятель архипресвітер і каноніст Микола Орманетто з Верони. За їх радою папа зреформував свій двір, зарядивши всім священикам служити св. Літургії бодай тричі в тиждень та носити просту одежу, а всіх непослушних звільняв з посад, напр. влітку 1567 року він звільнив стоп'ятдесят нижчих урядовців. Персональний склад папської курії змалів на половину, напр. за Пія IV було там 1.062 особи, а тепер лишилося заледве шістьсотодна.

Папа звернув свою увагу на кардиналів та заборонив їм усяку виставність, доказуючи їм, що саме це було причиною критики папської курії і неспокоїв у Церкві. Усі кардинали, що мали свої епархії, мусіли залишити Рим, а папа відкликав всякі привілеї кардиналів, що давали їм право надавати будь-які посади. Для віднови колегії кардиналів папа впродовж 1568—70 років іменував двадцять нових кардиналів, зовсім не беручи на увагу волю чи інтереси володарів. І ця номінація найкращих людей була вже сама в собі великою реформою.

Другою справою була реформа Пенітенціарії, що від XII ст. занемалася розрешенням паломників у Римі, а в ході сторіч до неї долу-

⁶⁴ *Pastor*, XVII, pp. 92 seq 341; cf. *Bertolotti*, *A*, *Repressioni straordinarie della prostituzione in Roma nel sec. XVI*, Roma, 1887, p. 12; *Bullarium*, VII, p. 740.

чувано справи з-поза сповідальниці, тому траплялися надужиття, що гіршили людей. Папа залишив їй лише розрішення і диспензи внутрішнього суду, а все інше переніс до Датарії і Канцелярії. У Пенітенціарії залишилося лише два урядники і їм заборонено брати будь-які оплати за видавані документи. Подібне сталося із Сигнатурою і Камерою.⁶⁵

Згідно з ухвалами Собору в Триденті папа казав надрукувати катехизм домініканця Олександра Філюччі, що був переложений на різні мови. Конечність такої книги можна бачити з того, що напр. Михайло дю Бай, професор університету в Лювені, намагаючись погодити протестантів з католиками, брав аргументацію із св. Августина, але посунувся задалеко. Він, наприклад, відкинув надприродні дари Адама перед первородним гріхом, приписуючи їх властивості людської первісної природи, яка ніби-то вже мала включати в собі призначення до неба, вільність від незнання, терпіння і смерті. Дю Бай твердив, що ці властивості були втрачені через гріх, але Христос привернув їх людській природі, тому самі моральні чинності: справедливість, любов чи послух Божим законам, — є вповні вистачальними середниками до оправдання, а Божа благодать лише допомагає людині вдержати природні пожадання під контролею, щоб могли виконувати добрі діла і заховати закон.

Як видно з приложених думок Бая, він помішав думки єретика Пелагія з думками Івана Кальвіна і з цього витворив свою власну теорію спасення, приємливу для протестантів. Папа Пій V, одержавши вістку від кардинала Гренвила про навчання Бая, потрактував його з любов'ю. Він вислав богословам деякі його тези для перевірки. І з усіх сімдесят-дев'ять його пропозицій сімдесят-шість були ними відкинені. 1569 року Бай пробував ще писати свою апологію, але його вчення забулося. Щойно згодом Янсеній повторив деякі його тези, але в дещо відмінній формі, про що говоритимемо окремо.

В січні 1566 року папа покликав до життя окрему Конгрегацію кардиналів та дав їй доручення рушити з місця справу реформ Церкви в царстві, а нунцієм до Відня був іменований кардинал Коммендоне, що мав також допильнувати справи організації протитурецької оборони.⁶⁶ Папа казав йому подбати, щоб усі адміністратори німецьких єпархій, які ще не мали хіротонії, негайно прийняли її. Він казав нун-

⁶⁵ *Göller, E*, Die päpstliche Penitentiarie von igrem Ursprung bis zu ihrer Umgestaltung unter Pius V, Rom, 1907, II, pp. 93, 132, 146.

⁶⁶ *Schwartz, W, E*, Der Briefwechsel des Kaiser Maximilian mit Papst Pius V, Paderborn, 1889, p. 4, 6.

цівві настоювати, щоб єпископи візитували свої парафії та закладали семінарії для виховання нового клиру. Інтересно, що ще в тому часі протестанти домагалися від цесаря Максиміліяна II скликання собору, де тези Авґсбурзького Ісповідання стали б основою дискусії з католиками. Натомість католики домагалися скорого переведення церковних реформ. У тій ділянці найбільше трудився Петро Канізій, стрічаючи труднощі від деяких єпископів, які відмовлялися скласти Тридентське Ісповідання віри, напр. архієпископ Фрідріх фон Від з Кельну. У березні 1569 року пощастило скликати Синод до Зальцбурґу й на ньому були проголошені реформи для цілого ряду епархій. З-поміж князів найбільше заслужилися в тій справі: архикнязь Фердинанд з Австрії та Альберт з Баварії. Петро Канізій став другим Апостолом Німеччини, бо завдяки його праці Німецька Церква двинулася із занепаду.⁶⁷

* * *

Праця нунція Михайла делла Торе в Франції не була легшою, бо Катерина Медічі піддержувала єретичних єпископів, напр. Івана де Шамо з Ав, Івана Монтлюк з Валенсу, Людовика д'Альберта з Лескор, Карла Гвілятра з Шартр, Івана де Сант-Жель з Уз, Клявдія Режін з Олоран, а навіть кардинала Оде де Шатільон, усуненого Римом за закінчення незаконного подружжя, бо й по цьому від не перестав носити кардинальську пурпуру.

Гугеноти зростали в силу і задумали схопити самого короля, його матір та кардинала Гвіза і лише завдяки вірності швайцарської сторожі їм пощастило скритися в Парижі та уникнути схоплення і смерти. Гугеноти влаштувати напад на католиків в Німс і вбили вісімдесят найвизначніших з них, а їх тіла повкидали до криниці.

16 жовтня 1567 року папа Пій V зарядив загальний день молитви за Францію й у наслідок цього дух французьких католиків піднісся, а кардинал Гвіз рідзискав свою захитану позицію. Одначе, як Єлисавета I прислала гугенотам свою поміч у грошах, людях і кораблях, вони розпочали нову громадянську війну, але в битвах під Жарнак і під Монконтур вони були побиті. Усе ж таки, в договорі в Сан-Жермен у серпні 1570 року король Карло IX дав їм амнестію та право займати всі уряди в державі, як також заплатив їм 2 мільйони лівр контрибуції для їх успокоєння. Цей договір не лише продовжив громадянську війну в Франції, але довів до союзу Карла IX з Єлисаветою I.

⁶⁷ *Janssen-Pastor*, IV, p. 224; cf. *Pastor*, XVIII, pp. 293-294.

Усе ж таки, праця для реформи Церкви поволи поступала, напр. у наслідок проповідей єзуїта Антонія Поссевіно в Дієп до Церкви на-вернулися дві і пів тисячі гугенотів. Видно, що Слово Боже мало на людей більший вплив як меч вояка.⁶⁸

* * *

Папа мав надію, що Єлисавета I заведе релігійну толеранцію, але скоро розчарувався, бо в лютому 1569 року вона дала наказ своїм комісарам ходити до католиків і домагатися покинути свою віру. З того приводу було багато ісповідників в тюрмах, а в травні того ж року зачалася широка хвиля релігійного переслідування в Англії. Спробу повстання проти королевої здушено криваво й коло дев'ят-сот осіб були засуджені на смерть; з однієї лише округи Даргем заслано тоді 314 католиків на каторжні роботи.

30 березня 1570 року булла папи Пія V, що екскомунікувала Єлисавету I, була прибита до дверей катедри в Лондоні, однак вона спричинила ще більше переслідування католиків в Англії.⁶⁹

* * *

Нунцій Руджієрі одержав від папи завдання перевести реформи Церкви в Польщі, а одночасно король одержав відмовну відповідь на свої домагання завести змодифікований целібат, св. Причастя під двома видами та живу мову в богослужбах. У цілому краю розвинули свою діяльність єзуїти, що вперше вже заснували свої школи в Бравнебергу, Ебінгу 1565 р., Пултузку 1566 р., в Ярославі 1568 р. та в Вильні 1570 р.

Нунцій Вінкент Портіко, наслідник Руджієрі, мав чимало клопоту з наміреним розводом короля з архикняжною Катериною з Австрії, а протестантська шляхта, як згадано, обіцявала йому такий розвід, як король стане протестантом. Справа була такою серйозною, що з Риму

⁶⁸ *Laderchi, J*, *Annales Eccles. ad an. 1566*, nr. 425, Bari Duxis, 1881-83; *cf. Corviero, G*, *Relazioni di Francia*, ad an. 1569, in *Albieri, Relazioni*, I, Firenze, 1860, pp. 182-83; *cf. Marcks, E*, *Die Zusammenkunft von Bayonne*, Strassburg, 1887, pp. 291-94; *cf. Soldan*, op. cit., II, p. 275; *Ranke, L, von*, *Französische Geschichte* vornehmlich in 16 und 17 Jahrhunderten, Stuttgart, 1856, I, p. 276.

⁶⁹ *Brosch, M*, *Geschichte Englands*, Gotha, 1890, VI, p. 554; *cf. Lingard, J, A*, *History of England*, London, 1838, VIII, p. 301; *cf. Kervyn de Lettenhove*, *Relations politiques des Pays-Bas et l'Angleterre*, Bruxelles, 1885, VI, p. 301; *cf. Spillmann, J*, *Die englischen Martyrer unter Heinrich VIII und Elisabeth 1535-1583*, Freiburg, 1900, II, p. 109.

був висланий до Польщі здібний дипломат кардинал Іван Коммендоне, але цілу справу розв'язала смерть Катерини.⁷⁰

* * *

Побіч усіх тих справ, понтифікат Пія V заколочувала турецька навала, тому папа звернув свою увагу на Венецію та Іспанію, дві морські потуги, без яких не можна було думати про будь-яку оборону проти турків. Вони з'явилися вже на Адрійському морі, загрожуючи зайняттю Анкони, тому в липні 1566 року папа зарядив ювілейні мольби в наміренні відвернення тієї небезпеки від берегів Італії. Одначе обидві згадані держави відмовилися сформувати лігу й це саме вчинили Франція та Німеччина, хоч турки вже були зайняли Сигот на Малярщині, який був дуже догідним стратегічним пунктом і базою для дальших операцій проти Австрії. Щоправда, несподівана смерть султана Сулеймана в вересні 1566 року здержала на якийсь час розмах турків, але його наслідник Селим II (1566—1574) за порадою португальського жида, Гоце Мігуеза, рішився зайняти найперше острів Кипр, який належав тоді до Венеції. Це його рішення було прискорене великим пожаром у Венеції восени 1569 року, що знищив цілий її арсенал. Тепер Селим II зірвав з нею союз і ультимативно зажадав передачі острова Кипру в турецькі руки. І це змусило Венецію приступити на другий рік до ліги.⁷¹

Папа Пій V хотів приєднати до ліги також московського князя Івана IV Лютого, бо ще в тому часі ані в Римі ані на Заході не були добре поінформовані про страшні варварства того тирана. Нунцій Руджієрі у своїх рапортах представляв Івана великим ворогом протестантів і це, він гадав, могло його зблизити із Заходом. Такі думки нунція підтверджували єзуїти у своїх письмах до Риму, головно в письмі від 2 червня 1571 року. Тепер нунцій Портіко одержав від папи доручення поїхати особисто в Москву та переконатися про всі ті справи на місці. При кінці інструкцій нунцеві була зашифрована замітка, що папа може взяти на увагу бажаний Іваном королівський титул. І в свому листі до Івана від 9 серпня 1570 року папа натякав на те. Але з цих заходів не вийшло нічого, бо Москва не чула жадної духової ані політичної зв'язі із західною Європою, що була для її людей чужою і незрозумілою.⁷²

⁷⁰ *Zaleski, K, S, Jezuci w Polsce, Lwow, 1900-1905, I, p. 150.*

⁷¹ *Pastor, XVIII, p. 355; cf. Zinkeisen, III, pp. 55 seq.*

⁷² *Valensise, D, M, Il Vescovo di Nicastro poi Papa Innocenzo IX e la Lega contro il Turco, Nicastro, 1898, pp. 71 seq; cf. Halecki, O, Rome and Eastern Europe After the Council of Trent, Rome, 1955, pp. 22-23; cf. Theiner, Monumenta Poloniae, II, pp. 748 seq.*

Папі Пієві V вдалося зорганізувати відсіч загроженому Кипрові: на кипрські води виїхали стотридцятьсім венецьких, сорокдев'ять еспанських і дванадцять галер Папської держави, а всі вони мали силу 16 тисяч мужви. Це число виявилось замалим у порівнанні з турецькою силою, тому восени 1570 року столиця острова Нікосія скапітулювала перед турками, які вирізали там двадцять тисяч людей. По цій трагедії папа збільшив свої старання про поміч. 12 червня 1571 року адмірал Маркантоній Колонна, разом з венецькою та еспанською фльотами вирушив проти турків, які згромадили всю свою флоту в місцевості Лепанто.

6 жовтня еспанський адмірал Дон Іван дав наказ заатакувати турків з окликом: «Побіда! Побіда! Хай живе Христос!» Турецька флоту в Лепанто мала 222 галери та 60 інших кораблів, 750 гармат, 34 тисячі мужви, 13 тисяч очайдушних моряків та 41 тисяч гребців — невольників, переважно християн. Християнська ж флоту мала 207 галер, 30 інших кораблів, 6 великих галер, 1.800 гармат, 30 тисяч мужви, 12.900 моряків і 43 тисячі гребців.

Завзята битва тривала від досвітку до 4 години пополудні і турки потерпіли велику поразку: вони мали 8 тисяч вбитими, 10 тисяч полонених, разом із 117 галерами, а 50 галер спалено або затоплено. Християни втратили 12 галер, 7.500 вбитими, але звільнено 12 тисяч християнських невольників. Турецький великий адмірал згинув у битві, а його два сини і визначні турки попали в полон. Ця перемога зламала морську силу турків на довгі роки.

Папа, довідавшись про перемогу, сказав: «Нині отпущаєши, Владико, раба твого в мирі», і молився навколішках, а присутнім зачитував ще інші слова із св. Письма: «Був посланий Богом муж, якому на ім'я було Іван» — прикладаючи ці слова до адмірала Дон Хуана, якого відвазі й мудрості християни завдячували цю славу перемоги над турками. В подяку Богові за поміч у перемозі папа зарядив, щоб кожного року в першу неділю жовтня відбувалися торжества в честь Богородиці «від перемоги», а папа Григор XIII призначив згодом цю неділю «Святом Вервиці». Біограф Пія V розповідає, що в хвилині як рішався бій в Лепанто папа казав перервати всі справи в Ватикані, нагло встав, відкрив вікно і глядячи задумано в сторону неба сказав: «Не час тепер на справи, треба дякувати Богові, бо наша флоту в цій хвилині досягнула перемоги над турками».⁷³

⁷³ Zinkeisen, II, pp. 926-929; cf. Sereno, B, Commentario della guerra di Cipro e della Lega dei principi cristiani contra il Turco, Monte Cassino, 1845, 191; cf. Ser-

Безперервне нервово напруження через клопоти в різних краях погіршили здоров'я папи. 8 січня 1572 року він одержав сильну атаку жовчевого каміння, що повторилася в березні, так що папа вже не міг нічого їсти. 30 квітня він надів на себе просту монашу рясу та ввечері прийняв св. Тайни, а 1 травня Бог забрав до себе його святу душу. Його тіло було поховане спершу в базиліці св. Петра, а згодом згідно з його волею було перенесене до Боско й поховане в церкві домініканців, яку він сам збудував і прикрасив. Одначе, папа Сикст V запорядив перенести його тлінні останки до церкви Богородиці «Більшої» в Римі в дні 9 січня 1588 року. Сикст V зачав його безтифікаційний процес, а Климент X проголосив його «Блаженим» 10 травня 1672 року, а папа Климент XI 22 травня 1712 року проголосив його «Святим». Церква почитає його пам'ять 5 травня.⁷⁴

224. Григор XIII (1572—1585).

Гуго Бонкомпані, син Христофора й Анджеліни Марескальчі, уродився 1 січня 1502 року в багатій, купецькій родині в Болонії. Він студював в родинному місті, де згодом викладав на університеті право, а між його слухачами були славні згодом люди, напр. кардинали Трухсес, Повл, Мадруццо та Олександр Фарнезе. Папа Павло III іменував Гуга суддею та референтом обох Сигнатур, а згодом він став «абрєвіатором» Собору в Триденті та причинився до його перенесення в Болонію. В часах Юлія III він займався студіями права. Павло IV іменував його членом комісії по реформам і в такому характері він їздив до Парижа і Бруксєлі; згодом Гуго був іменований членом Сигнатури Ласки та одержав в адміністрацію єпархію Вієсті, а від 1559 року став членом Державної Ради і мав дозвіл жити в Римі.

В часах Пія IV Гуго Бонкомпані дружив з кардиналом Карлом Боромєєм, який мав на нього вплив, тому Гуго, хоч і був світською людиною, не попав під вплив поганського ренесансу. По двох роках бачимо його в ролі соція й дорадника кардинала Сімонетти при укладанні соборових декретів і цею працею він здобув собі признання карди-

rano, L, La liga de Lepanto entre Espana, Venezia y la S. Sede 1570-1573, Madrid, 1918-20, I, p. 119; cf. Guglielmotti, A, Marc-Antonio Colonna alla battaglia di Lepanto, Firenze, 1862, p. 211; cf. Catena, G, Vita del gloriosissimo Papa Pio Quinto, Roma, 1586, in Pastor, p. 449.

⁷⁴ Theiner, A, Annales eccles. ab anno 1572 ad nostra usque tempora, Romae, 1856, I, pp. 7 seq; cf. Pastor, XVIII, p. 456.

налів Боромея і Серіпанда, як також і самого папи Пія IV.⁷⁵ В 1565 році він був іменованій кардиналом для церкви св. Сикста, а своїм спокійним, виrozumілим успосібленням, а головню вмінням мовчати, де не треба було говорити, здобув собі загальну пошану. Восени того року він був легатом до Еспанії в справі архієпископа Карранци з Толедо, якого еспанська інквізиція підозривала в ересі. Папа Пій V іменував кардинала Гуга Бонкомпані референтом Сигнатури письм, тому венецькі й еспанські амбасадори задалегідь передсказували, що він може колись стане папою.

По похоронах Пія V конкляв п'ятдесятодин кардиналів (44 італійці, один поляк, два еспанці і чотири німці) зібрався в Ватикані. Завдяки піддержці еспанського короля Пилипа II і кардинала Боромея на другий день, 13 травня 1572, кардинал Бонкомпані був обраний на папу та прийняв ім'я Григор XIII. На першій Консисторії, 30 травня, папа заявив кардиналам, що буде продовжати реформи Церкви через Конгрегації кардиналів, яких у 1573—74 році було п'ятнадцять, а папа додав ще окрему Грецьку Конгрегацію, що мала займатися грецькими монастирями в Італії, а потім усіми справами Східніх Церков.⁷⁶

Григор XIII був середнього росту й мав мавстатичну поставу; його добре сформовану голову прикрашували живі очі, середньої довжини орлиний ніс та правильно викраєні уста. Благородність обличчя підкреслювала довга й сива борода.

На 70-тому році свого життя папа мав добре здоров'я і працював майже без відпочинку. Він уставав перед сходом сонця й любив довгі проходи на свіжому повітрі, читав свій брєвійр, служив св. Літургію або слухав іншу, а перед кожною відправою навіть щодня сповідався. Від ранку аж до обіду приймав людей на авдієнціях і через те часто відкладано обід. Під час обіду, що тривав пів години, папа заховував мовчанку, а капелян читав якусь духовну книжку. В час гарної погоди папа їв обід на відкритій терасі чи «лоджі». Його їжа була невибаглива й уміркована, і лише в спеку папа пив вино з водою. Він їв усе, що подали, і не прив'язував ваги до страв, однак, настоював, щоб кошти його обіду й вечері не виносили більше двох скуд.

Зараз по обіді папа йшов до праці. Він приймав щодня: секре-

⁷⁵ *Susta*, op. cit., I, p. 114.

⁷⁶ *Pastor*, XIX, pp. 24-25; cf. *Alberi*, E, *Le relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosetto* (Ser. III), Firenze, 1839-55, II, pp. 4, 205 seq; cf. *Ranke*, *The History of the Popes*, III, pp. 185 seq; cf. *Maffei*, G, P, *Annali di Gregorio XIII*, Roma, 1742, II, p. 263.

таря Датарії; свого небожа кардинала Пилипа Бонкомпані, що управляв державою; секретаря Стану кардинала Толомея Галлі; губернатора і касира; цього останнього тому, щоб мати щоденний стан фінансових справ, бо папа потребував гроша на організацію протитурецької оборони. Потім приймав кардиналів, амбасадорів і членів курії.

Закінчивши авдієнції, він ішов до своєї каплиці, читав решту часослова і відмовляв чотки, а потім переглядав свіжі документи. Влітку перед вечером відбував прохід по городах або в «лоджі». На вечерю папі подавано печену птицю й одну грушку. І тепер він приймав людей у виїняткових справах та переглядав всякі просьби роблячи замітки на берегах. Такий усталений порядок дня папи могла змінити лише подія великої ваги.

Папа любив церковні торжества й упродовж свого 13-літнього понтифікату лише один раз їх пропустив. З другої ж сторони, він не любив виставности. Єдиною розривкою і відпочинком у час спек був виїзд до Кампанії біля Фраскати, де згодом папа побудував собі віллу Мондрагоне та в ній урядував.

Життєвою девізою папи були слова «Бог є любов» і ці слова він казав вибити на своїх монетах. За тією девізою папа поступав у своєму житті, напр. в час свого понтифікату він видав на вбогих колосальну суму півтори мільйонів золотих скуп.

Григор XIII був завзятим працівником. Він прекрасно визнавався на всіх справах курії, адміністрації Церкви й правничих справах, а в політиці покладався спершу на думку дорадників. Він мав спокійну вдачу й притаманний собі спосіб підходу до людей. Дехто з сучасників представив його дуже строгим, мабуть через його зовнішній серйозний вигляд, як також через звичку мовчати. Папа любив нераз зганити й своїх приятелів, як не поступили по його волі. Будучи правником, він мав звичай на авдієнціях держатися лише фактів і рішав справи коротко й сухо. Як папа щось постановив, ніхто не міг відвести його від виконання своєї постанови. Це було тому, що він покладався на свою власну думку й нікому не звірювався із своїх плянів в тому переконанні, що кожний володар мусить відноситися однаково до всіх людей і не шукати приятелів. З тієї причини він доходив до свого рішення по волі й по зрілій надумі.

Григор XIII особисто перечитував всі рапорти нунціїв і говорив з ними під час їх побуту в Римі, бажаючи в деталях пізнати стосунки в католицьких краях. На основі тих інформацій, свого практичного розуму й знання церковних справ папа посунув реформи Церкви вперед.

Уже спочатку свого понтифікату він задумав зреформувати нун-

ціятури, що досі були лише дипломатичними представництвами Апостольської Столиці в різних краях. Папа надав нунціям інші, чисто церковні обов'язки, наприклад, вони одержали право візитувати єпархії, уділювати свячення духовним, уділювати в імені папи всякі диспензи і, врешті, предсідати на канонічних судах. З тих причин всі нунції мусіли мати титул архієпископів чи єпископів. Вони мали одержувати також сталу платню та перебувати в своїх сталих резиденціях, разом із своїми урядовцями. Першу таку резиденцію одержав нунцій Портіко в Кельні.⁷⁷

На зарядження папи нунціїв підбирано з-поміж каноністів, які мусіли найперше перейти довшу практику в папській курії. До завдань нунціїв належало також дбати, щоб між кандидати в єпископи не попадали недостойні люди, які своїм життям здержували б реформи Церкви. З тієї причини папа казав уложити спеціальний формуляр із 52-ма питаннями, на які мали відповісти всі єпископи. Усі ці питання були зложені так, щоб папа міг знати як далеко поступила реформа Церкви в дусі Тридентського Собору. Він назначив сім єпископів та казав їм візитувати всі єпархії Церковної держави, а при тому відбувати Синоди. Папа зарядив також усім єпископам строго заховувати обов'язок резиденції, і від цього не були звільнені навіть кардинали. Хто ж не повищувався, мусів резигнувати із своєї єпархії.⁷⁸

* * *

Папа Григор XIII створив Німецьку Конгрегацію, до якої увійшли кардинали: Трухсес, Сіттіх, Гозій, Христофор і Людовик Мадруцци, Мороне, Дельфіно, Фарнезе і Санта Кроче, а по смерті Трухсеса на його місце був іменований кардинал Коммендоне. Усі ці визначні імена вказують, яку велику вагу прив'язував папа до Німецької Церкви.

Віра серед німецького народу ще жила і її треба було видобути наверх, як про те нераз писав папі кардинал Трухсес. Папа відновив німецьку колегію в Римі, де вчилися стоп'ятдесят студентів, та заснував семінарії в Австрії і Чехії. Одночасно нунцій Нінгварда працював в Баварії, де щиро помагав йому князь Альберт і його побожний син Вільгельм та монах Іван Насс. Звідти реформаторський дух ширився по інших німецьких провінціях.

У травні 1573 року папа вислав до Німеччини ще двох нунціїв:

⁷⁷ *Bidudet, H.*, Les nuntiatures apostoliques permanentes jusquen 1648, Helsinki, 1910, p. 89.

⁷⁸ *Maffei, I.*, p. 142.

Вартоломея Портію та Каспара Гроппера, а останній був легатом папи « а лятере ». Усі три нунції їздили на візитації, скликали Синоди, візитували монастирі та закладали семінарії. Та, мабуть, найважливішим досягненням було заснування єзуїтської колегії у Фрайбурзі буллою папи від 25 лютого 1580 року. У часах цесаря Рудольфа II (1576—1612) відродження тієї Церкви поступило більше як за його батька Максиміліана, бо син був щедріший за батька. На які труднощі натрапляли нунції в Німеччині може показати справа архієпископа Салентина з Кельну, що вважав свій уряд лише джерелом доходів і відмовлявся скласти тридентське Ісповідання віри, тому вже папа Пій V думав забрати його з тієї архієпархії. Щойно за Григора XIII він зложив Ісповідання віри і був затверджений в грудні 1573 року; але й тепер займався матеріяльними справами більше, як духовними, а в церковних урядах його єпархії було багато протестантів. У 1576 році Салентин зрезиґнував, а його наслідником став Гєбгард Трухсес з Вальбурґу, що зложив Ісповідання віри і був затверджений папою. Одначе, дуже скоро й він пішов слїдами свого попередника, а крім того, він мав не дозволені стосунки з графинею Аґнетою з Мансфельду, з якою врешті заключив подружжя.

Тепер папа вислав до Кельну легатів для провірення справи й переведення нового вибору владики, але Гєбгард виїхав до Вєстфалії і там зачав ширити іконоборство та переслїдувати католиків. Він був екскомунікований, а його наслідником в Кельні став князь Ернєст з Австрії, проти якого Гєбгард зачав приватну війну. Інтересно, що англійська королева Єлисавета I відмовила йому своєї помочі, мовляв, він своїм подружжям доказав, що не є ведений духом віри, але тілесними пожаданнями і земними радощами.⁷⁹

* * *

Єлисавета I дальше переслїдувала католиків, тому папа заснував англійську колегію в Римі, призначивши фонди на її удержання, а вона одержала почесну назву « Колегії Мучеників » з огляду на незавидну долю, що очікувала молодих англійських священників по їх повороті на батьківщину, де Церква діяла в катакомбах. Єзуїти, що працювали

⁷⁹ *Schwartz, W, E, Die Nuntiatur-Korrespondenz Kasper Gropers nebst verwandten Aktenstücken 1573-76, Paderborn, 1898, p. 41; Reinhardt-Steffens, Die Nuntiatur von Giovanni Francesco Bonhomini 1579-81, Slothurn, 1906, II, p. xxii; cf. Loseen, M, Der Kölnsche Krieg 1565-1786, Gotha, 1882, passim.*

в Англії законспіровано, лише в одному році на вернули до Церкви двадцять тисяч «сумніваючихся». Англійський сучасний учений, Едмунд Кемпбелл, що трудився для віднови Церкви, був ув'язнений разом з богословами, Равлем Шервином та Олександром Брантлом, і з ними пов'язаний та почетвертований.⁸⁰

В тому часу в Англії діяла сильна секта пуритан, з якої рекрутувалися найзавзятіші вороги Риму, але скоро показалося, що вона була більшою загрозою для владожадної королеви, як самі «папісти», що визнавали зверхність папи. До речі кажучи, пуритани намагалися усунути все, що могло б їм нагадувати Католицьку Церкву, напр. церковні ризи, єпископів, книгу спільної молитви тощо. Багато пуритан були членами парламенту, і будиши опановані кальвіністичним фаталізмом та фанатизмом, вони нищили кожну пригадку «старої віри», при чому держали тісні зв'язки з французькими гугенотами, які по мирі в Сан Жермен, як згадано, здобули великі впливи в Франції.

* * *

Французький адмірал Коліні задумав при допомозі гугенотів усунути короля Карла IX і його матір Катерину Медічі, та самому взяти всю владу в свої руки. Одначе, хитра Катерина розшифрувала його наміри й постановила знищити його при допомозі католиків: Генрика з Анжу, Гвіза та його матері княгині Не-Мур. Приготований Катериною заговор не вдався, бо призначена для адмірала Коліні куля не була смертельною і це вчинило його ще більше небезпечним. Він зачав збирати гугенотів та приготовляти нову громадянську війну. І саме ця обставина штовхнула амбітну Катерину до застосування ще драстичнішого середника. За згодою свого сина Карла IX вона zorganizувала погром на гугенотів під ніч св. Вартоломея 1572 року. Настала кривава різня не лише в Парижі, але й інших містах, напр. в Орлеані, Бурже, Ліоні, Руен, Тулюзі й інших. В деяких місцевостях, напр. Лізіє, Вієн, католицькі єпископи станули в обороні гугенотів та рятували їм життя. Всіх убитих в Парижі було коло дві тисячі, а на провінції коло три тисячі.⁸¹

Неприхильники Апостольської Столиці в Римі, агітуючи проти па-

⁸⁰ *Foley, H*, Records of the English Province of the Society of Jesus, London, 1877, III, p. 666; *cf. Mayer, A, O*, England und die katholische Kirche unter Elisabeth, Rom, 1911, p. 49.

⁸¹ *Ranke*, Französische Geschichte, I, p. 315; *cf. Pastor*, XIX, p. 489.

пів, старалися зв'язати особу папи Григора XIII з тим погромом. Вони говорили, що він наперед знав про пляни Катерини, але така думка не згідна з історичною правдою. Перш за все, різню гугенотів організувала Катерина не для нищення релігійної секти гугенотів, яка завдяки макіявелівській політиці Катерини дійшла до сили і значення в Франції, але проти своїх політичних противників. Погром був запланований Катериною проти прихильників амбітного адмірала Коліні, який при допомозі гугенотів приготував державний переворот та плянував усунення Катерини і її сина Карла IX від влади.

З листів нунція Сальвіятті виходить, що папа хотів мати в Франції спокій і все робив, щоб не допустити до її війни з Іспанією, бо лише під час миру можна було думати про реформи Французької Церкви, та притягнути Францію до оборонного союзу проти турків. Нунцій писав 21 і 26 липня 1572 року про співпрацю короля з адміралом Коліні та гугенотами, тому лякався вибуху війни з Іспанією, але одержав від папи інструкції діяти проти війни, бо саме в тому часі Іспанія «стояла під хрестом», тобто приготувалася до хрестового походу.

Серед таких старань папа довідався від Карла IX і Людовика Бурбона про несамовиті події в Франції. Король писав папі, що останні події, тобто погром гугенотів, сталися в наслідок непорозумінь між Гвізом і сектантами, підкреслюючи їх заговор проти нього і його матері Катерини з наміром позбавити їх життя та знищити Французьку Церкву, але він, король, випередив їх і врятував Церкву. Як видно, король говорив про знищення запланованої вже революції гугенотів, які мали на свому сумлінні багато злочинів проти католиків. Правду сказати, в церковних колах уважали гугенотів більше кровожадними, як самих турків. Їх жорстокості, грабежі католицького населення, профанація церков, топтання ногами св. Евхаристії, насильства над монахинями, убивства священників і монахів, відрізування носів, кидання католиків до кітлів з кип'ячою оливою, виривання язиків тощо, були широко відомі. Відомо також, що лише в одній околиці біля Сан Севр гугеноти замучили двісті католицьких священників.⁸²

Чи можна в таких обставинах дивуватися, що вістка про побіду над гугенотами викликала в Римі радісні настрої і обходи. Сучасні пам'ятники згадують, що як папа довідався правду про погром гугенотів, сказав: «Оплакуємо поведінку короля, що була протизаконна й

⁸² *Platzhoff, W.*, Frankreich und die Protestanten in den Jahren 1570-73, (in *Hist. Bibl.*), 28, 1912, München, pp. 58 seq; cf. *Encyclopaedia Britannica*, V, p. 39; cf. *Theiner*, *Annales*, I, p. 61; cf. *Pastor*, XIX, pp. 505, 510.

заборонена Богом ». Про те рапортував еспанський амбасадор Зуніга, 22 вересня 1572, кажучи, що папа був пригноблений вісткою про події в Франції, які на його думку нічого доброго не віщували.

По смерті Карла IX в травні 1574 року його наслідником став Генрик з Анжу, що досі був королем у Польщі. І проти нього створилася нова коаліція гугенотів під проводом Генрика з Наварри. Тепер парламент надав гугенотам свободу, створив для обох релігій апеляційний суд, дозволив упавшим священикам женитися і призначив для них « міста безпеки ». І це не відсунуло громадянської війни, під час якої вмер король Генрик III в червні 1584 року, а кандидатом до королівського престолу став Генрик з Наварри, що був гугенотом. Проти нього виступив Карло де Бурбон. У такій воєнній атмосфері французькі владика задумали реформувати свою Церкву, тим більше, що там працювали вже єзуїти, венецианці, капуцини, картузи і цистерсіани. Нунцієві Іванові Кастелльо вдалося відбутися цілий ряд синодів і так справа рушила з мертвої точки, дарма, що уряд ставився до реформ вороже.⁸³

* * *

У Польщі смерть Зиґмунта II Августа в липні 1572 року спричинила велике замішання перед вибором Генрика з Анжу, який по чотирьох місяцях володіння вернув до Франції. По його виїзді примас Уханський та Сенат обрали своїм королем Максиміліана з Австрії, а шляхта під проводом Івана Замойського обрала мадьярського воеводу, Іствана Баторого з Трансильванії, який оженився з Анною Ягайлонкою, сестрою Зиґмунта II, і був коронований в Кракові та вислав свою « обіденцію » папі Григорові XIII. До Польщі був висланий нунцій Вінкент Лаврео з листами до Баторого, в яких папа визнавав його королем. Новий король, хоч сам став католиком, вірно доховав дану протестантській шляхті обітницю, про релігійну толеранцію.

Як згадано, над реформами Церкви в Польщі працювали, кардинал Гозій та Антоній Поссевіно, як також папські нунції. Нунцій Лаврео в травні 1577 року відбув Синод в Пйотркові і там уся польська ієрархія прийняла декрети Собору в Триденті. З того часу надавано церковно уряди лише тим, хто склав тридентське Ісповідання віри. Єзуїти заснували свою колеґію в Познані та новіціят в Пултуску. Із територіяльного розміщення їх колеґій видно, що вони звернули свою пильну увагу на території бувшого литовсько-руського князівства, використавши досвід, набутий в поборюванні протестантів на Заході. Для спаралізування кальвіністичних впливів вони публікували популярно-наукову літера-

⁸³ Polenz, G. von, Geschichte des französischen Calvinismus, Gotha, 1895, II, 544.

туру, виховували молодь у школах, уряджували публічні диспути, місії тощо. Треба сказати, що в тому часі єзуїти за небагатьома війнятками не були поляками, тому не мішалися до міжнаціональних відносин держави, але трудилися для відродження Церкви. Щойно згодом по створенні окремої провінції в Польщі, як із шкіл вийшов новий нарібок польських автохтонних єзуїтів, їх праця позначилася сильною тенденцією індивідуального перетягання непольського елемента на латинський обряд, а через нього до польщини.⁸⁴ Між перетягненими було чимало українців і білорусів, що належали до грецького закону. Це в першу чергу треба сказати про членів шляхетських родин, що покидали свою Церкву і свій нарід в надії на легшу і скоршу кар'єру в державі, де люди « грецького закону » вважалися громадянами другої кляси.

Перетягання на латинський обряд збільшилося як 29 жовтня 1579 року колегія єзуїтів у Вильні була перемінена на університет, а рік потім були засновані нові колегії в Полоцьку, Люблині та Каліші. І, наприклад, колегія в Пултуску 1581 року мала чотири сотні студентів, а між ними чимало дітей українського роду. Під час великого посту 1579 року лише в самому Вильні прийнято до Церкви вісімдесят-два протестанти і сорок православних. Єзуїт Петро Скарга навернув чотирьох синів кальвініста Миколи Радивиля. Взоруючися на італійських братствах, Скарга заснував « Братство Милосердя », « Єдність св. Миколая » та « Братство св. Лазаря » і писав різні полемічні твори.

Реформа Церкви в Польщі поступила ще більше по приїзді нунція Альберта Больонетті. На єпископствах засідали щораз частіше вихованці єзуїтів та трудилися для релігійно-морального двигнення народу. Для піднесення престижу Польської Церкви папа іменував єпископів Радивиля та Андрея Баторого, оба вихованці єзуїтської колегії в Пултуску, на кардиналів Римської Церкви.⁸⁵

* * *

У своїй діяльності папа Григор XIII не поминув і Швецію. Нагодою до нав'язання розмов з тим краєм були старання короля Івана III про польський престол, тому він шукав піддержки папи. Король опублікував « Червону Книгу », взоровану на римському літургіконі і її прийняли шведські протестанти. Іван III вислав до Риму свого секретаря, Петра Фехта, та генерала Понтія де ля Гарді, з просьбою прислати когось до Швеції для розмов на тему церковної єдності, при чому

⁸⁴ *Ibidem*, pp. 209, III, pp. 63-66; cf. *Zaleski*, *Jeziuci*, I, p. 171; cf. *Berga*, A, *Pierre Skarga*, Paris, 1916, pp. 165, 188 seq.

⁸⁵ *Zaleski*, pp. 260, 377; cf. *Pastor*, XX, p. 398.

домагався св. Причастя під двома видами, жонатого духовенства, богослужб в живій мові народу, знесення молитов за померлих, звичаю свячення води тощо. Королівські амбасадори були прийняті папою на приватній Консисторії і там зложили йому « обіденцію » в імені короля.

Папа вислав до Швеції Антонія Поссевіно, що вважався тоді найздібнішим дипломатом Ватикану, і в травні 1578 року король Іван III був готовий зложити тридентське Ісповідання віри. Він учинив це потаємно і був прийнятий до Церкви. Виїзджаючи до Риму, Антоній Поссевіно забрав із собою кількох студентів на науку до католицьких університетів. І так шведи були на добрій дорозі до повернення в себе католицької віри.

Не від речі буде згадати, що 1579 року католицький катехизм Петра Канізія був переложений на шведську і фінляндську мови, завдяки праці єзуїтів в Оломуцу, тому й уложення перших граматик обох мов було заслугою католицьких духовних. Цей початковий успіх у Швеції започаткував широку унійну акцію папи Григора XIII, який іменував Антонія Поссевіно Легатом і Апост. Вікарієм для Скандинавії, Литви, Мадярщини, Поморя, Саксонії, Русі і Московії. Цю акцію папа розпочав зарядженням ювілейних молитов за добрий успіх наміреної місії.⁸⁶

На жаль, з других відвідин Поссевіна в Швеції нічого не вийшло. Папа не прийняв згаданих домагань короля, а король не одержав сподіваної піддержки від папи. Його жінка Катерина Ягайлонка вмерла, а Польща заключила союз з Московією за посередництвом Поссевіна. І, врешті, Іван III оженився з шістнадцятьлітньою Ганнілею Белке, палкою протестанткою, тому з усіх заходів Поссевіна нічого не вийшло.

* * *

Ще менші були успіхи акції для приєднання московського сатрапа, Івана IV Лютого, хоч під час мирових переговорів з Баторим він сам запропонував був папу на посередника. Велику сензацію викликала в Римі поява амбасадорів Івана IV з листом від нього до папи та поручаючим письмом від цесаря Рудольфа II. Папа прийняв амбасадора Івана Шверіна на приватній авлієнції в прив'язі двох кардиналів, де він доручив листа.

Лист Івана IV був видержаний у стилі хитро-покірної азійської дипломатії, мовляв, папа і християнські володарі повинні йому допомогти заключити мир з Польщею і тоді він відкриє свій край для торгівлі з Європою. Хоч у Римі знали, що Іван « зм'як » у наслідок прог-

⁸⁶ *Theiner, A.* Schweden und seine Stellung zum hl. Stuhl unter Johann III, Sigmund III und Karl IX, Augsburg, 1836-39, I, pp. 412 seq; II, pp. 267 seq, 318.

раної битви з Баторієм, усе ж таки, папа вислав до Москви Антонія Поссевіно для переговорів. Він мав довести до замирення Москви з Польщею, до заключення торговельного договору з Венецією та приєднання Івана IV Лютого до протитурецької ліґи. Усе це мало б стати евентуальною основою до дискусії про єдність Церкви.

На початку серпня 1581 року Поссевіно був уже в Москві та доручив Іванові папського листа. Папа похвалив його протитурецьке наставлення, але підкреслив, що політичний союз без ясности віри не має великої вартости. Папа передав Іванові акти Собору в Флоренції, написані по-грецьки, сугеруючи йому, що по докладному перегляненні їх його богословами, хай він вишле своїх людей до Риму для переговорів. Поссевіно жадав також згоди на побут католицьких священників в Московії для обслуги людей, що прибуватимуть туди з караванами, як також дозволу на збудування католицької церкви в Москві.

Іван Лютий, що казав убити свого власного митрополита Германа 1569 року, змушений політичними обставинами, погодився на побут католицьких священників в Московії, якщо московські священники одержать такий самий привілей у Венеції, та дав дозвіл на будову одної церкви в Москві. Щодо церковної єдности, він казав, що буде в тій справі говорити аж по заключенні миру з поляками, при чому домагався, щоб річка Нарва стала шляхом Москви до Балтику. У січні 1582 року Поссевінові пощастило довести до миру Москви з Польщею на десять років.

По ратифікації договору зачалися релігійні розмови в Кремлі, під час яких Іван Лютий назвав папу Григора XIII «вовком». — Чому ж Іван шукав помочі в вовка? — питав Поссевіно. У тому моменті Іван ухопив до своїх рук свого сипетра, яким недавно вбив свого сина, та замахнувся на Поссевіна, але цей не рушився з місця і це привело розлюченого Івана до опам'ятання. — Чому папу носять на ношах? Чому ви всі бристе свої бороди? Ми це вважаємо в Москві ганьбою, — казав Іван Поссевінові, але за два дні відкликав всі свої обидливі слова.

Цікаво, що в час побуту Поссевіна в Москві його завжди пильнували шпигуни, як і всіх дипломатів з чужих країв, та не дозволяли їм нікуди виходити ані з ніким говорити. Щоправда Іван, Лютий вислав свого посла до Риму з письмом, але відповідь папи на нього була лише конвенціональною, а смерть Івана, 18 березня 1584, закінчила ті розмови.⁸⁷

⁸⁷ *Pierling, P, La Russie et le Saint-Siege, Paris, 1896, II, pp. 2 seq; cf. Schiemann, Th, Russland, Polen und Livland bis ins 17 Jahrhundert, Berlin, 1886-87, II, p. 383; cf. Possevinus, A, Moscovia et alia Opera, Colinae, 1587; cf. Pierling, P, Batory et Possevinus, Paris, 1887, p. 146.*

У 1575 році заплановано заснувати в Римі колегію, де мали б учитися студенти східніх обрядів. Папа Григор XIII покликав цю колегію до життя своєю буллою з 13 січня 1577 року. На її удержання він призначив 1.200 золотих скуд, як також увесь дохід з єпархії Чисано на Криті впродовж п'ятнадцяти років, а згодом додав ще посади монастиря св. Трійці в Мілето, Калябрія. Чотири кардинали: Савеллі, Санторі, Сірлетто та Карафа, були іменовані опікунами тієї колегії. Її спершу розміщено в винаймленому домі при « вія Ріпетта », а потім папа дав дім при « вія Бабуїно », разом з церквою св. Атанасія, в якій мали відправлятися богослужби в східньому обряді. Там училися православні греки з-під венецької зверхности, а пізніше студенти з інших країв, де був візантійський обряд. Там студювали студенти з Русі-України, як згодом побачимо. Папа інтересувався колегією і відвідував її особисто в надії, що через взаємне пізнання Сходу і Заходу можна буде усунути довговікове упередження та довести до єдності цілої Церкви. В тій цілі папа казав переложити катехизм на грецьку мову і надрукувати 12 тисяч примірників для користування грекам.⁸⁸

На доручення папи архітект Амманаті збудував величавий будинок для іншої колегії, в якій мали вчитися студенти всіх націй. Ця колегія стала називатися Григоріянським університетом, що одержав право надавати академічні ступені з філософії й богослов'я. Між його професорами були визначні вчені того часу, головню монахи — єзуїти. Вистачить згадати, що цілий ряд папів, напр. Урбан VIII, Іннокент X, Клименти IX, X, XI і XII, а в новіших часах Лев XIII, — вийшли з цього університету, а не говорити вже про велике число кардиналів, митрополитів, єпископів та богословів.

Велике заінтересування й опіка папи над східніми християнами викликала на Сході прихильний відгомін, так що 1578 року в Римі з'явився архієпископ Микола з Наксівану та якобітський патріарх Ігнат Німет з Антіохії, що був змушений турками перейти на іслам, але по відбутті наложеної на нього римською інквізицією покути-епітимії він був розрешений.

Того самого року до Риму прибули післанці маронітського патріарха з Антіохії, а папа заснував для них у Римі друкарню та казав переложити катехизм на сирійську мову, пристосувавши його до їх обряду. 1580 р. мароніти відбули свій синод у Кванарбіні і на ньому прий-

⁸⁸ *Bullarium*, Rom., VIII, pp. 159 seq.

няли тридентські декрети, пристосовані до їх обряду і церковних традицій. За ними вірменський патріарх Азарія зложив католицьке Ісповідання віри, разом із своїми чотирьома єпископами, а папа заснував у Римі вірменську колегію. Він зачав також розмови з Халдейською, Коптійською, Мелхитською та Несторіянською церквами. Грецький патріарх Єрусалиму виявив також бажання об'єднатися з Римом і вислав туди своїх дванадцять студентів на науку.⁸⁹

* * *

Григор XIII, учений і реформатор, набув світову славу своєю реформою календаря, чого не вдалося зробити кільком його попередникам. По довгих підготовчих працях і по осягненні opinii християнських університетів та володарів папа проголосив календарну реформу 24 лютого 1582 року, і з того часу реформований ним календар одержав назву Григоріанського календаря.

Папа хотів приєднати до реформи календаря всіх християн, напр. делегат і візитатор єпископ Петро Чедуліні, а потім Лівій Челліні їздили від папи до патріарха Єремії II в Константинополі й у липні 1582 року патріарх годився на новий календар, але дещо згодом змінив свою думку, як це видно з його листа до українського князя Костянтина Острозького від 9 липня 1583 року. Цього листа князь переслав до Антонія Поссевіно, з яким він був у дуже приятних стосунках, щоб він переклав його на латину і написав відповідь, яку князь вислав до патріарха Єремії II, бо нею сподівався прихилити його до календарної реформи. У серпні 1583 року Єремія II писав до папи, дякуючи йому за опіку над грецькими студентами в Колегії св. Атанасія в Римі, а в березні 1584 року папа знову посилав свого легата до Константинополя для розмов у справі церковної єдності. На жаль, патріарх Єремія II був усунений султаном і засланий на острів Родос. По своєму звільненню він виїхав на Русь, про що говоритимемо згодом.⁹⁰

* * *

Папа Григор XIII проголосив Ювілейний 1575-Рік, в якому маси паломників відвідували Рим, напр. у самому соборі св. Петра в тому

⁸⁹ *Pastor*, XX, p. 498.

⁹⁰ *Bullarium*, VIII, p. 386; cf. *Schmid*, J, Zur Geschichte der Gregorianischen Kalenderreform (in *Hist. Jahrbuch*), 3-5, 1882-84, Münster, p. 543; cf. *Hofmann*, G, Griechische Patriarchen und Römische Päpste, in *Or. Chr.*, 76, 1932, pp. 227-248.

році було відслужено 47 тисяч св. Літургій та уділено 354 тисячі св. Причастій паломникам.⁹¹

Собор св. Петра від липня 1573 року був у розгарі будови під керівництвом архитекта Якова делля Порти. Він викінчував головну копулу та каплицю в честь св. Григора Нанзіявзенського, якого моші спочивали в монастирі Пресв. Богородиці на Кампо Марцо. 11 червня 1580 року папа переніс їх до свіжозбудованої каплиці в соборі св. Петра при великому здвизі народу. Срібну домовину з мощами святого несли каноніки собору св. Петра, а сам папа з кардиналами і єпископами занесли її до каплиці. В слідуючу неділю папа особисто вложив її до саркофагу із зеленого мармору. Велике почитання і любов виказав папа свому патронові Григорові, світилові й Отцеві Східньої Церкви.

Здоров'я папи зачало підупадати в квітні 1585 року через запалення горла, що спричинило в нього гар'ячковий стан. Проти рад лікарів він не перервав своїх щоденних зайнять, тому стан погіршився. В дні 10 квітня 1584 року він прийняв послідні св. Тайни і ще того самого дня вмер.⁹²

Його тіло було поховане в соборі св. Петра в простій домовині і щойно 1723 року виготовлено пам'ятник долота майстра Камілля Русконі й уміщено його між каплицями св. Григора і Найсвятіших Тайн.

Папа Григор XIII під час свого дванадцят-літнього понтифікату посунув реформи Церкви значно вперед, а його голос почули християни в найдальших закутинах землі. Його велика енергія не залишила ані однієї ділянки людського життя й культури неторкненою. Він підніс високо пошану й авторитет Апостольської Столиці і папів.

225. Сикст V (1585—1590).

Феліче Перетті, син Франческа і Маріяни, уродився 13 грудня 1521 року в малій місцевості Монтальто між Аколі й Фермо, мархія Анкони. Дуже вбогі батьки Феліче перенеслися жити до Гроттамаре і там найняли собі невеличке господарство, а мати Маріянна, крім своєї хатньої праці, холила ще на роботу до багатого сусіда. Біограф Сикста V розказує, що його батько чув голос у ночі, що йому народиться син і щоб він назвав його Феліче, бо він буде колись великим між людьми.

⁹¹ Santori, G, A, Cardinale Diario Consistoriale, ed. Venturi, Romae, 1902, 25, pp. 94 seq.

⁹² Ciaconius, A, Vitae et Gestae Rom. Pont., SRE Cardinalium, Romae, 1677.

Пізніше, як батько хотів заспокоїти своїх вірителів, то держав на руках свого сина і казав їм: « Не журіться моїми довгами, бо я держу на своїх руках майбутнього папу ».

Феліче вже змалку помагав батькові при праці: носив коріння цукорії та дерево з лісу й пильнував тварину на пасовищі. І був би Феліче пішов слідами свого батька, якби не дядько матері, ієромонах Сальваторе з Монтальто. Він зачав посилати хлопця до школи і платив за нього всі видатки, а потім забрав його з собою до монастиря і там малий Феліче перейшов тверду школу життя, з тілесними карами включно. На своєму дванадцятому році життя він одержав червечу рясу, а на другий рік зложив свої обіти.

Тепер зачався для нього важкий час студій у Фермо, Феррарі, Болонні, Ріміні та Сієні, а 1548 року від одержав докторат богослов'я. Три роки згодом о. д-р Перетті був професором в Сієні, хоч його амбіцією було стати проповідником, напр. кардинал Карпі запросив його до Риму голосити місії і в дуже короткому часі він стягнув цілі маси слухачів до церкви св. Апостолів.

У Римі о. Феліче заприятелював з Михайлом Гіслері (згодом Пій V) та кардиналом Карафою (згодом Павло IV), а папа Юлій III задержав його в місті цілий рік, і тоді він увійшов у близький контакт з Ігнатом Лойолею. 1556 року о. Феліче був іменованій інквізитором для Венеції, але там увійшов в спір і по смерті Павла IV вернувся до Риму. Пій IV вислав його знову до Венеції із ще більшими повноваженнями, де він увійшов у конфлікт з францішканцями через свій занадто великий ригоризм. Цей спір опинився перед інквізицією в Римі. Тепер папа передав справи венецької інквізиції в руки домініканців, а о. Феліче іменував радником інквізиції в Римі та генеральним прокурором францішканців. Це було великим признанням для його праці. Отець Феліче навіть серед великого навалу праці « сухого інквізитора » не занедбував своїх студій, напр. за дозволом генерала свого чину 1546 року він мав свою власну бібліотеку зложеною з 742 томів, це як на той час дуже багато.⁹³

Восени 1569 року о. Феліче їздив з кардиналом Бонкомпані (згодом Григор XIII) до Іспанії в справі процесу проти єпископа Карранци, а по повероті до Риму застав свого добродія Гіслері вже папою Пієм V та був ним іменованій генеральним вікарієм францішканців-конвентистів, а одночасно одержав в управу єпархію св. Аґати в південній Іта-

⁹³ *Pastor*, XXI, p. 36, Append. nr. 41.

ii.⁹⁴ У 1570 році він був іменованим кардиналом та працював в конгрегаціях Індексу, та Єпископів і Монахів, а всі його знали як кардинала Монтальто. Григор XIII не допускав монахів до вищих церковних урядів, напр. на 24 іменованих ним кардиналів ані один не був монахом, тому не використав знання і ревности кардинала Монтальто, що тепер працював над виданням творів св. Амвросія і перший том присвятив папі Григорові XIII.

Усе ж таки, і ця самотність науковця не могла скрити його вартості, бо напр. венецький і еспанський амбасадори в своїх рапортах передказували можливість його вибору на папу по смерті Григора XIII. Уже тоді він був знаний як людина твердого характеру і сильної волі. Його великими прикметами були бистрота думки, невгнута воля та глибока побожність, винесена з дому батьків-селян, і з неї він черпав чистоту свого життя. Це було відоме всім, хоч в часах Григора XIII він був ізольований та жив самотно, по-чернечому.⁹⁵

По похоронах Григора XIII в конкляві взяло участь сорокдва кардинали, а між ними сидів самотно кардинал Монтальто, не передчуваючи, що визначні кардинали, як напр. Мадруццо, Сірлетто, а головню Медічі, висунули його кандидатуру і 24 квітня 1585 року він був обраний на папу та прийняв ім'я Сикст V. Так сповнилися слова його батька.

Дослідники часто порівнюють Сикста V з Юлієм II, бо обидва виконували свої задуми безоглядно, що впливало в сили їх волі та високого цінення свого уряду. Очевидно, люди з такими характерами були важкі для свого найближчого оточення й рідко приймали ради інших, та не терпіли опозиції. Хто знав папу Сикста V, той ніколи не просив його про ніщо, бо сам папа хотів зробити йому приємність; хто ж просив, той ніколи нічого не одержав.

Сикст V любив говорити годинами на Консисторії і на авдієнціях, при чому помагав собі характеристичними рухами рук. Він любив дискутувати з ученими, бо мав вийняtkово добру пам'ять і міг цитувати цілі уступи св. Письма, Отців Церкви і говорити про всякі історичні події, як також про свої власні переживання. У розмовах з амбасадорами папа звик був ганити їх володарів за пороблені ними помилки. Одначе, цей «страшний папа» як називали Сикста V, що вийшов з простого селянського роду, завжди заховав ніжність і м'якосерність, що цінують людей близьких природі. З другої ж сторони, він не старався закри-

⁹⁴ *Sparacio, D, Papa Sisto V, 1902, pp. 40 seq.*

⁹⁵ *Pastor, XXI, p. 42.*

ти свого критицизму й обурення на людську злобу та нещирість. Саме ця прикмета його характеру була причиною наглих змін його настрою, що скоро підносився й скоро упадав.

У виконанні своїх намірів папа був безоглядний і не терпів опозиції. Спочатку не мав кінцевого досвіду в політичних справах, але в дуже скорому часі опанував цю штуку так досконало й основно, що перевищив своїх попередників, які від молодих літ мали до діла з політикою. Одначе, найбільшою прикметою Сикста V була його побожність, яку він виніс з свого батьківського дому, і вона була просякнена покорою щирого серця. Під тим зглядом папа був прикладом для всіх. Він брав особисто участь у всіх богослужбах в соборі св. Петра, навіть під час серпневих спек і цього вимагав від кардиналів. Під час обходів він ніс св. Евхаристію в своїх руках з великою набожністю. Він часто відвідував пішком основні базиліки міста, перебував у них на розважаннях і плакав перед мощами святих та образами мучеників.

Приватне життя папи не було складне. Він відпустив багато людей особистої послуги, бо сам ніколи не перестав жити чернечим життям. Щоранку по св. Літургії він під час двогодинного проходу в бельведері полагоджував усякі справи. Обідав кого 12.30, а вечерю їв пізно. Цілий день, навіть під час обіду, полагоджував справи, які знав до найменших подробиць. Влітку терпів на безсонність, тому жив у віллі на Квіриналі й це було єдиною річчю, з якої користав щороку для порятунку свого здоров'я. Папа перед ніким не звірювався із своїх задумів та плянів, які переводив в життя скоро й безоглядно.

Від самого початку понтифікату папа на взір Пія V старався реформувати Церкву та викорінювати всі лиха. В липні 1585 року він казав візитувати римські церкви і монастирі, а спеціальна комісія переслухувала всіх духовних. Декрет про резиденцію єпископів був дуже строго захований, включно з кардиналами, що мали свої єпархії. В грудні того року папа опублікував конституцію, що нормувала справу відвідин єпископів «ad limina Apostolorum» і цей обов'язок відносився до патріархів, примасів, єпископів і навіть кардиналів. І, наприклад, єпископи Італії, Сицилії, Дальмації, Еспанії, Чех, Мадярщини, Англії, Шотландії, Ірландії та середземноморських островів мали йти «ad limina Apostolorum» щочотири роки; з інших країв Європи, Африки, Америки щоп'ять років, а всі інші щодесять років. Хто б цього обов'язку не виконав, був суспендований і тратив посаду аж доки не був розрішений.⁹⁶

⁹⁶ *Bull. Rom.*, VIII, p. 641, 808 seq; cf. *Eberhardt*, II, p. 243.

В першому іменуванні кардиналів до колегії ввійшли люди з великими особистими вартостями і заслугами для Церкви, а перед другим іменуванням папа проголосив конституцію, 3 грудня 1586, про нові завдання кардиналів, яких порівняв до апостолів. Вони мали бути до радниками папи і завжди бути готовими віддати своє життя за віру і Петрів Престол. Кожний кардинал не міг бути молодший за тридцять років, з винятком кардиналів-дияконів, що могли мати двадцятьдва роки, але рік по номінації мали прийняти свячення. Незаконні діти були виключені від того достоїнства. Кардиналом не міг бути іменованим той, хто вже мав кривого в тій колегії. Колегія кардиналів мала складатися з членів різних католицьких народів. Папа Сикст V установив, що число кардиналів не повинно бути більше як сімдесят: 6 кардиналів-єпископів, п'ятдесят кардиналів-пресвітерів, і чотирнадцять кардиналів-дияконів. Згадана конституція вичисляла кардинальські церкви в Римі. 22 січня 1588 папа опублікував ще одну конституцію, де говорив про владу папів, що походить від Христа, а кардинали, як колись апостоли помагали Христу, мають помагати папі. Щоб ця поміч була більше скоординована й успішна, папа поділив усіх кардиналів на сталі конгрегації, з яких кожна мала точно опredілені справи і повновасті. Шість з них мали займатися справами Церковної держави, а дев'ять духовними справами цілої Церкви.

Конгрегація Інквізиції мала займатися береженням чистоти віри; Конгрегація Індeksu пильнувати й провірювати, чи яка книга не противиться вірі; Конгрегація Інтерпретації Собору в Триденті мала пояснити його декрети щодо дисципліни, моральности, правних змін, церковних судів, але папа застеріг собі всі рішення в догматичних справах. Ця Конгрегація одержала завдання дбати про віднову богослужб і побожности; Конгрегація Єпископів, основана Пієм V, займалася справами всіх єпископів-ординаріїв, включно з патріярхами за винятком тих, що належали до якогось чину. Сюди належали справи правних сумнівів, умовин і форм; Конгрегація Монахів, основана 1586 року, рішала труднощі і спори між чинами, перенесення монахів з одного до другого чину та візитаціями монастирів; Конгрегація Консистої, основана 1588 року, займалася творенням нових єпархій та змінами старих; Конгрегація Сигнатури Ласки, до якої була включені Пенітенціярія, Сигнатура Справедливости, Сигнатура Бреве і Датарія, — займалося справами привілеїв; Конгрегація Обрядів і Церемоній наглядала за обрядами, адміністрацією св. Тайн, справами почитання Бога і святих. До неї належав обов'язок справляти літургичні книги; Конгре-

гація Ватиканської Преси дбала про книги, св. Письмо, декрети, письма св. Отців тощо.⁹⁷

У наслідок такої реформи велика частина праці була перекинена на конгрегації, так що на засіданні Консисторії кожного тижня в середу, де всі справи вирішувалися, вони приходили вже оформлені. Це елімінувало довгі і томливі дискусії кардиналів, що дуже часто гляділи на деякі справи очима своїх володарів, а з цього виходила шкода Церкви. Розділення праці між конгрегаціями давало кардиналам більшу свободу бути безсторонніми. Що найважливіше, через працю в конгрегаціях скоро вирішувалися справи, які досі лежали в папській Курії цілими роками без відповіді і це шкодило справам Церкви.

Папа Сикст V, богослов і філософ, інтересувався історичними науками і йому присвятив найбільший сучасний історик, Чезаре Бароніо, два перші томи своєї капітальної праці «Церковні Анналі», а папа призначив йому чотириста золотих скуд річної платні, щоб він міг працювати над історією без клопоту про насущний хліб. У травні 1587 року папа дав до диспозиції Баронія досвідченого друкаря та коректорів, щоб звільнити вченого від мовольної роботи при читанні коректи. В наслідок цього 1589 року історик Плантин надрукував в Антверпії друге видання Анналів Баронія, що стали найкращою історією Церкви та ширили правдиве знання про її світле минуле, а в слід за тим причинилися до скріплення віри. Ще досьгодні книга Баронія ціниться дуже

⁹⁷ «*Immensa Dei*», in Bullar. VIII, pp. 985 seq; cf. Baumgarten, P, M, Neue Kunde von alten Bibeln, Krumbach, 1922, pp. 106-08; cf. Eberhardt, II, p. 243.

Єпископські церкви: Остія, Порто, Сабіна, Тускулум (Фраскати), Альбано і Пренесте (Палестріно); церкви кардиналів-пресвітерів: св. хреста від Брусаліму, Кватро Коронаті, св. Івана й Павла, св. Анастасії, св. Сабіни, св. Степана на Монте Чельо, св. Климента, св. Нерей й Ахілля, св. Сузання, св. Пуденціяна, св. Сикста, св. Петра в Оковах, св. Мартина «аї Монті», св. Евсевія, св. Приска, св. Лаврентія «в Дамазі», св. Бальбіни, св. Кекилії, св. Хризогона, св. Пракседи, і Богородиці на Затибрю, — і 14 новіших церков: св. Кирика і Юлії, св. Івана «при лат. брамі», св. Агнети «в агоні», св. Лаврентія «в Панісперно», св. Вартоломея «на острові», св. Матея «в Меруляні», Пр. Богородиці «Арачеллі», св. Богородиці «при Дорозі», Богородиці «сопра Мінерва», Богородиці «від Ангелів», і св. Джіроляма «від Скявоні»; *церкви дяконів*: св. Августина, Богородиці «дель Попольо», св. Олексія, св. Бяджьо «дель Апелььо», Богородиці «від Миру», св. Силвестра «в Лавро», св. Петра в Монторіо, св. Трійці «деї Монті», Богородиці «Транспонтіні»; *дияконські титулярні церкви*: Богородиця «в Аквіро», Богородиця «в Космедіні», Косми й Дамяна, Богородиця «Нова», св. Адріяна, Богородиця «при Вія Лята», Богородиця «в Парміно», св. Анджеля «в Пескерії», св. Миколи «ін Карчере», Богородиці «ін Домініка», св. Евстахін, св. Віта «в Мачелльо», св. Агати, і св. Юрія «ін Велябро».

високо всіми університетами. Усе це сталося завдяки опіці папи Сикста V історичною наукою та розумінню її значення в житті народів.⁹⁸

Папа дбав, щоб цінний збір старовинних манускриптів і книг у Ватикані був добре збережений. Він окремою конституцією, 27 квітня 1578, унормував цю справу та поставив Ватиканську Бібліотеку на сильних фінансових основах. З Венеції папа спровадив друкаря, Домініка Базу, та заснував у Ватикані Видавництво, давши на його цілі величезну суму сорок тисяч скуд. Там були надруковані твори св. Амвросія, св. Григора I Великого, св. Бонавентури тощо.⁹⁹

У тих часах в уживанні були різні версії св. Письма в латинській мові, тому зайшли деякі різниці в тексті. Собор у Триденті рішив видати св. Письмо, узгіднене з єврейським і грецьким текстами, що вважалися найбільш дійсними. Уже папа Пій V в 1569 році установав комісію кардиналів, що мала узгіднити латинську Вульгату з єврейським і грецьким текстами. Монахи з Монте Кассіно виготовили текст Старого Завіту на основі манускрипту Септуагінти, що був надрукований 1587 року. Тепер папа Сикст V доручив комісії кардиналів під проводом кардинала Карафи приготувати Вульгату, яку мала надрукувати Ватиканська друкарня. Сам папа брав активну участь у підготові тексту та рішав у сумнівних місцях. 1589 року була вже готова остання книга Апокаліпси св. Івана. На жаль, через поспіх не було взято на увагу добрих поправок, зроблених в Антверпії, а крім того, папа бажав, щоб це видання було вислідом лише його власної праці. Щогірше, ще перед кінцевим усталенням тексту зачався друк книги, і вже в травні 1590 року вона була закінчена. Її декуди розіслано, як автентичний текст св. Письма, хоч було там багато неточностей. З того приводу кардинал Карафа виявив папі своє незадоволення, а кардинал Колонна в імені Конгрегації Індексу запротестував усно й письмово. Це було причиною, чому не була опублікована булла папи про офіційне видання Вульгати, бо він думав про її нове видання, але це вже не сталося за його життя.¹⁰⁰

У своїх стараннях про науку папа збудував нове приміщення для Ватиканської Бібліотеки, що було викінчене 1588 року за пляном архitekта Фонтани. При вході до «галерії Ляпідарії» ще досьогодні видно ім'я папи, разом з коротенькою історією тієї бібліотеки та текстом

⁹⁸ *Colenzio, G*, *La vita e gli scritti di Cesare Baronio*, Roma, 1907, pp. 227, 265.

⁹⁹ *Baumgarten, P, M*, *Vulgata Sixtina von 1590*, München, 1911, pp. 9, 16, 328.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 22; *cf. Pastor*, XXI, p. 213, 217.

екскоммунікаційної булли проти кожного, хто посьмів би присвоїти собі будь-яку книжку чи манускрипт.¹⁰¹

З пам'яттю папи Сикста V є зв'язаний також ватиканський обеліск, тобто викутий з одного граніту стовп довжини двадцятьп'ять і пів метрів, привезений з Єгипту в часах імператора Калігулі та поставлений в цирку Нерона, недалеко сьогоднішньої захристії собору св. Петра. Вже поганські історики Пліній та Маркеллін згадували про намагання перевести той обеліск на інше місце й деякі папи також думали про те. Щойно енергійний папа Сикст V доручив це архитектові Фонтані й у вересні 1586 року обеліск перенесено коштом 39.975 скуд. Розказують, що під час підношення обеліска загорілися шнури і грозило розбиттям, і тоді моряк Бреска з Сан Ремо, мимо строгої заборони говорити, крикнув: « Води на шнури »! — і так обеліск був врятований. За те Бреска одержав від папи рідкісний привілей: щороку продавати пальми в Квітну неділю під собором св. Петра в Римі.

На вершку обеліска папа казав умістити хреста, а на його західній стороні здолу були вириті слова: « Христос побідив, Христос царює, Христос володіє, Христос боронить свій нарід від усякого зла ».

З численних праць у Римі в часах Сикста V вартим згадки є викінчення копули на соборі св. Петра архитектом Яковом делля Портою, так що від березня 1589 року вісімсот робітників працювало над нею день-і-ніч, за виїнятком святочних днів, і вже 14 травня 1590 року останній граніт з ім'ям Сикста V викінчив цю мавстатичну копулу, що стала прикрасою Вічного Міста і видимим символом універсальної Церкви.¹⁰²

* * *

Сикст V дбав про реформи Німецької Церкви і за нього працювало там три нунції: Маляспіна в Празі, де був осідок цісаря; Бонгоміні в Кельні та Калігарі в Грацу. Цісар Рудольф II виказував меншу ревність, як князі Ернест з Австрії і Вільгельм з Баварії, тому папа забрав нунція Маляспіну, а на його місце дав нунція Сегу, з чого цісар не був вдоволений. Вартим відмічення факт, що папа Сикст V заснував університет в Грацу 1 січня 1586 року.

Папа покладав великі надії на еспанського короля Пилипа II, але

¹⁰¹ *Pastor, Sisto V il creatore della nuova Roma, Roma, 1922, pp. 4-29.*

¹⁰² *Orbaan, J, A, F, Sixtine Rome, London, 1911, p. 165; cf. Hübner, J, A, de, Sixte V, Paris, 1870, II, p. 130.*

скоро переконався, що він більше дбає про свою династію як про Церкву: він змагав до установавання абсолютної монархії та до заведення цезаропапізму. Усі привілеї одержані від папи, напр. надзвичайна десятина на оборонні цілі, дозвіл презентувати церковні уряди на Сіцилії і Сардинії тощо, Пилип брав на рахунок слабкості папи, тому зачав мішатися до справ церковної юрисдикції в Іспанії. Він, напр. уважав заборону папи переносити церковних урядників без згоди кардиналів обмеженням своїх прав і не хотів цьому повинуватися. Дійшло до того, що король заборонив поширювати книжку про життя Пія V та завів т. зв. праґматику титулів для церковних достойників в Іспанії. Папа загрозив, що поставить праґматику на Індекс заборонених книг, а кардиналам і єпископам заборонив приймати листи від королівської канцелярії, де були пропущені прийняті Церквою титули. Папа загрозив королеві екскомунікою, якби він далі вперся.¹⁰³

При нагоді номінації кардинала Еллена папа написав до Пилипа автографного листа, де між іншим говорив: «Твому мавстатові порадили включити до праґматики єпископів, архієпископів та кардиналів; це важкий проґріх і тому мусиш викреслити тих Божих слуг з праґматики та відбути покуту, інакше спаде на тебе кара. Не вір тому, хто інакше говорить, бо він підхлібник або безбожник. Повір нам, отцеві даному тобі Богом, довіряй цьому, святому престолові якби своїй матері, якій мусиш повинуватися з konieczности спасення... Цісар Август і інші поганські цісари мали таку пошану до священних справ, що для видання поганських законів установили поганських жерців. Ми ж плакали гіркими сльозами над твоїм важким гріхом і віримо, що поправиш своє життя і Бог тобі простить. В усіх справах спасення мусиш повинуватися Христовому Намісникові беззастережно і в цій надії блаґазмо для твого Мавстату багато ласк».¹⁰⁴

Саме тоді Пилип II підготовляв висадку в Англії, тому збув мовчанням листа папи, бо надіявся одержати поміч у своїх заходах проти Єлисавети I, яка збиралася тоді за всяку ціну унешкідливити свою суперницю, Марію Стюарт, королеву Шотляндії, якої смерті домагався кальвініст Іван Нокс уже від 1572 року, а тепер англійські пуритани його вповні піддержали.

І, дійсно, Марія була схоплена. Англійський канцлер обложив її шпигунами та вмотав у заплянований ним заговор проти Єлисавети, щоб мати причину суду над нею, не зважаючи на те, що вона була су-

¹⁰³ *Pastor*, XX, p. 24; cf. *Hübner*, II, p. 30.

¹⁰⁴ *Ibidem*, III, p. 236.

вереном окремого королівства Шотландії. Марію замкнуто в Фотрінгей і там судили її сорок три барони за заговор проти Єлисавети I. Марію засуджено на смерть і свято її голову 18 лютого 1587 року. Так згинула остання католицька королева британських островів.

Трагічна смерть Марії Стюарт свідчила про катастрофальне положення католиків під пануванням « нової Ізабели », як називано Єлисавету. І це було причиною, що папа піддержував Пилипа II, хоч з огляду на Францію він цього не робив радо. Похід Пилипа II на Англію закінчився розбиттям його фльоти. Англійці розвинули кращу морську техніку й стратегію. Інтересно, що під час тієї війни англійські католики стали сильно по стороні Єлисавети, але й це не здержало дальших езекуцій священників, які тягнулися ще повних десять років.¹⁰⁵

Для вдержання політичної рівноваги в Європі папа піддержував французького короля Генрика III в намірі, що він сам упорядкує свої справи без інтервенції Іспанії. Побіда над гугенотами при помочі Іспанії, на думку папи, означала б утрату престижу, а може і повної незалежності Франції. Папа нераз говорив французькому амбасадорові Вівон, « Перекажи своєму королеві, що ми поможемо його Маєстатові усіми силами, але під умовиною, що він не буде зв'язуватися з гугенотами ».

Король не прийняв папського нунція Франгіпане з особистих мотивів, тому папа казав амбасадорові Вівон виїхати з Риму впродовж двадцятичотирьох годин та опублікував проти Генрика екскомунікаційну буллу, за те, що він по своєму покаянню пристав другий раз до гугенотів. Булла позбавляла його права до наслідства престолу. У липні 1588 року король запевнив Католицьку Лігу, що не буде попірати гугенотів, а провідника ліги Івіза іменував начальним вождем армії. На жаль, три місяці потім на наказ самого короля він був замордований, разом з своїм братом кардиналом Івізом, а архієпископа і кардинала Бурбона з Ліону та інших католицьких провідників ув'язнено.

Морд братів Івізів зробив пригноблююче враження в Римі, а папа установив конгрегацію кардиналів, що мала розслідувати цілу справу. Університет Сорбона рішив, що король за свій злочин утратив право до престолу і тоді оформилася Католицька Унія, що зачала нищити образи короля, а весь наряд столиці став проти нього, як тирана і ворога віри. Папа опублікував « Моніторіум », жадаючи під загрозою великої екскомуніки звільнити кардинала Бурбона та інших католицьких мужів з тюрми, а король мав особисто або через свого заступника піти

¹⁰⁵ Meyer, A. O, England und die katholische Kirche, p. 454, cf. Spillmann, J, Geschichte der Katholikenverfolgung in England 1535-81, Freiburg, 1905, III, p. 160.

до Риму на оправдання. І, як король поробив всі приготування нападу на головну квартиру Унії, його замордував Жак Клемент. Так згинув останній король з династії Вальоа, не залишивши по собі жадного наслідника. Тепер гугенот, Генрик з Наварри, став претендентом до трону.¹⁰⁶

Папа не вірив у можливість його навернення, а Еспанія домагалася від папи викляття всіх католицьких прихильників Генрика з Наварри й грозила схизмою якби папа відмовився це вчинити. Папа відкинув домагання Еспанії в часі, як у Франції зачалася нова громадянська війна, під час якої Ліга обрала королем кардинала Бурбона, але він несподівано вмер в тюрмі в Поатіс, тому Сорбона виступила проти Генрика Наварри. Папа хотів заховати нейтралітет в надії, що Франція своїми власними силами врятує свій престиж.

* * *

По смерті московського князя Івана Лютого польський король Істван Баторий задумав наїхати на Москву і зайняти Смоленськ, Псков, Новгород та такими скомбінованими силами рушити проти турків. В тій цілі він вислав свого брата кардинала Андрея Баторого до папи, разом з архиепископом Дмитром Соліковськимзі Львова. У плян Баторого був втаємничений єзуїт Антоній Поссевіно, що вважав його можливим до переведення, тому в Римі дискутовано над ним. Король бачив дві можливості: або в даних обставинах турки займуть Москву й цілу Європу, або Москва буде прилучена до Польщі й ціла Європа буде врятована від турецької загрози. Поссевіно виїхав до Польщі, але ще заки прибув туди, король Баторий умер, а разом з ним і його плян.

Вибір нового короля відсунув усі справи на задній плян. Польські протестанти заявилися за архикнязем Ернестом з Австрії, а католики за Зигмунтом Вазою. Нунцій спершу заховав нейтралітет, а згодом заявився за Ернестом в надії, що він більше розуміє турецьку загрозу. 22 серпня 1587 року католики формально обрали королем Зигмунта, а протестанти архикнязя Максиміліяна, другого сина Рудольфа II. Нунцій спершу заховав нейтралітет, а згодом заявився за Максиміліяном і так в Польщі настали два королі. Максиміліян заатакував Краків, але був побитий канцлером Яном Замойським і схоплений до полону. Зигмунт був коронований в січні 1588 року. Папа визнав

¹⁰⁶ « *Inscrutabilis Divinae* », in Ehses, Nuntiaturberichte, II, nr. 2; cf. Bremmond, *d'Ars, G*, Le pere de Madame de Rambouket, Jean de Vivonne, Paris, 1884, p. 177; cf. Pastor, XX, p. 320.

Зигмунта, а папський легат кардинал Альдобрандіні погодив Польщу з Австрією, і Максиміліян був звільнений з полону.¹⁰⁷

* * *

Уже під самий кінець понтифікату Сикста V до Риму прибули послі від несторіян у справі церковного єднання; також і халдейський патріярх Яків V вислав папі своє католицьке Ісповідання віри. Продовжались подібні розмови з Коптійською і Грецькою Церквами, а останні перервала велика пошесть в Константинополі 1586 року. Проти патріярха Єремії II створилася всередині Грецької Церкви опозиція за те, що він погодився створити патріярхат у Москві 1589 року і саме це звернуло очі багатьох греків у сторону Риму.¹⁰⁸

27 серпня 1590 року папа Сикст V одержав гарячку, прийняв останні св. Тайни та ввечері того самого дня вмер на своєму 69-ому році життя і 5-тому свого понтифікату. Його тлінні останки були поховані в соборі св. Петра, а по році перенесені до церкви Богородиці «Більшої» недалеко гробу Пія V.

226. *Урбан VII (1590).*

Іван Баттіста Кастаня, син Козима і Констанци Річчі, уродився в аристократичній родині в Римі 4 серпня 1521 року. Студював право в Перуджі та Падуї, а докторат осягнув в Болонії. По своєму поверті до Риму жив при своєму дядькові, кардиналові Джіролямо Вераллео. Восени 1550 року Іван Баттіста їздив з дядьком як аудитор до Франції з місією до короля Генрика II, а по поверті одержав номінацію на референта Сигнатури Справедливости. 1553 року одержав адміністрацію епархії Росано в Калябрії; маючи тридцять два роки життя, він був хіротонізований на пресвітера, а по шести роках Павло IV іменував його губернатором Перуджі. Від 1561 року о. Кастаня перебував у Триденті аж до закінчення Собору, сповняючи функцію члена комісії по реформам, разом з кардиналом Гуґом Бонкомпані (Григор XIII), а по двох роках їздив з ним до Іспанії, де був нунцієм аж до 1572 року. Григор XIII посилав його до Венеції для переговорів у справі хрестового походу, а потім іменував його губернатором Болонії. 1578 року о. Ка-

¹⁰⁷ *Pierling*, op. cit., II, p. 287, 302, 320; cf. *Ubersberger*, *Osterreich und Russland*, Wien, 1906, I, p. 502; cf. *Schweizer*, *J*, *Nuntiaturberichte*, II, p. xxxv; cf. *Theiner*, *Monumenta Poloniae*, III, pp. 28, 33.

¹⁰⁸ *Pichler*, *A*, *Geschichte der Kirchlichen Trennung*, 1864, II, pp. 84 seq.

станя був легатом до Кельну, а за два роки став дорадником Конгрегації Інквізиції та Державної Ради. 1583 року був іменований кардиналом, разом з достоїнством легата до Болонії і на цьому становищі застала його смерть Сикста V.

По похоронах папи конкляв п'ятдесятичотирьох кардиналів зачався 7 вересня. Кандидатуру кардинала Кастані поперли кардинали проеспанської партії і він був обраний на папу 14 вересня та прийняв ім'я Урбан VII. Першим актом нового папи була роздача милостині убогим в дільниці Борго, а всі парохі одержали доручення виготовити листи потребуючих і вони мали одержувати дарові харчі.

Серед початкових плянів і праці папа Урбан VII запов на « римську гарячку », тобто малярію, і на зарядження лікарів не виходив з Ватикану. Він щодня служив св. Літургію, перед якою завжди сповідався. Його стан погіршався з кожним днем і 27 вересня, тобто два тижні по своєму виборі, він одержав послідні св. Тайни й умер. Його тіло поховано в соборі св. Петра, а 21 вересня 1606 року було перенесене до приготованої каплиці в церкві Богородиці « сопра Мінерва ».¹⁰⁹

227. Григор XIV (1590—1591).

Микола Сфондрато, син сенатора Франческа й Анни Вісконті з Медіоляну, уродився 11 лютого 1535 року в Соммі недалеко Медіоляну. По смерті Анни Франческо Сфондраті вступив у духовний стан та був згодом іменований кардиналом Павлом III, а під час конкляву 1550 року він був дуже поважним кандидатом на папу.

Його син Микола студював право в Перуджі, а згодом вступив у духовний стан і належав до « духових дітей » кардинала Карла Боромея. Пій IV іменував о. Миколу Сфондрато єпископом славного міста Кремони 1560 року і в такому характері він брав участь у Соборі в Триденті та скоро завів у своїй єпархії всі соборові декрети, а 1583 року папа Григор XIII іменував його кардиналом. Кардинал Сфондрато, хоч не мав сильного здоров'я, вів аскетичне життя, повне молитви, розважань і посту. Він часто терпів від болів жовчевого каміння, тому крім води не пив жадного іншого плинну.

По несподіваній смерті Урбана VII конкляв кардиналів тривав майже два місяці й щойно 5 грудня 1590 р. кардинал Сфондрато був обраний на папу та прийняв ім'я Григор XIV.

Новий папа походив з території під еспанською зверхністю і за-

¹⁰⁹ *Ciacconius, Vitae, IV, p. 71, 209; cf. Pastor, XXII, p. 333.*

ховав до свого володаря щирю лояльність. В автографному листі до Пилипа II від дякував королеві за дотеперішні вияви довір'я та висловив віру, що сповнить покладені на нього надії щирою службою Богові, впродовжуванням реформ у Церкві та змаганням до замирення християн. Це була коротка програма майбутньої праці папи Григора XIV, святця і аскета, що не знав крутих доріг політики ані не мав досить сили нею займатися. Він постановив держати в своїх руках лише справи Церкви, а політику віддав у руки Джироляма Фері і свого небожа Павла Сфондрато, який також був перейнятий реформами Церкви, але мало розумівся на політиці. Папа іменував його кардиналом і секретарем Стану.

В Римі й цілій Італії від серпня 1590 до серпня 1591 року шаліла велика пошесть, спричинена довгими зливами та недостатчею харчових запасів. Упродовж одного року в Римі вмерло шістьдесят тисяч людей. Крім того, в час відбування довгого конкляву спекулянти вивезли з міста запаси збіжжя, так що папа був змушений спроваджувати його з Данцігу і Любеки. В Римі був голод, наприклад, 14 квітня 1591 велика юрба голодних людей добивалася до брам Ватикану, але свояки не говорили папі про заворушення, бо саме тоді він мав атак жовчевого каміння. Також в деяких провінціях відновився був бандитизм, напр. коло Неаполя, в Тосканії й Романі. Так було в Італії.

У Франції Католицька Ліга натискала на папу залишити неутралітет попередника, бо вже минуло п'ятнадцять місяців від екскомуніки Генрика Наварри, але він не сповнив наложених на нього умов, тому тепер чимало католиків піддержували його, саме через неутралітет папи. Подібно впливав на папу еспанський король. Урешті, папа назначив кардиналів Мадруцца, Кастані і Факінетті членами конгрегації для справ Франції і призначив лізі поміч у сумі 15 тисяч скуд місячно. Папа проголосив Генрика Наварру еретиком-рецидивом і як такий він трапив право до французького престолола. Католицькі єпископи одержали напимнення, що своїм піддержуванням Генрика впроваджують людей у блуд. Папа вияснив, що саме через Генрика громадянська війна руйнує Францію і тому всі духовні, що не покинуть його впродовж п'ятнадцяти днів, будуть екскомуніковані. Для опублікування цього рішення до Франції був висланий легат Ляндіріано. Одначе, вже було запізно. Генрик сидів сильно на престолі, і парламент не лише відкинув «Моніторіюм» папи, але поставив у сумнів важність його вибору, а зручний Генрик відкликався до собору. Щогірше, сам кардинал Бурбон не прийняв папського листа, ані на нього не відповів. Таким чином, в інтервенції папи в Франції нічого не вийшло.

У час свого десятимісячного понтифікату Григор XIV показався добрим і побожним папою, але не міг дати собі ради з політичними проблемами в такому непевному часі. Пилип II, до якого папа відносився лояльно, поза своїми цезаропапистичними змаганнями, не мав щирої волі допомогти Церкві, а його амбасадор у Римі заховувався немов би папа був підданим еспанського короля, який не допустив до опублікування двох папських конституцій в Іспанії.

З важніших рішень Григора XIV був його декрет щодо кваліфікацій кандидатів на єпископів: папа вимагав свідочтв про них, які посилено до Риму для прослідження. Щойно потім приходило рішення чи кандидат затверджений чи відкинений. Папа заборонив відправляти св. Літургії в приватних домах, приймати незаконних дітей до монастирів та казав усім кардиналам, світським і монашам, носити червоні берети.

На пропозицію богослова Белярміна папа казав зревідувати текст Вульгати Сикста V, але до його смерти вона ще не була надрукована. Він обмежив привілей азилю в посвячених Богу місцях, виключивши негідних людей користатися ним, а досліджування їх злочинів доручив місцевим єпископам. І вони по ствердженні кримінального злочину віддавали винних у руки світської влади для суду і покарання.

Григор XIV терпів від частих атак жовчевого каміння. Він мав їх у липні, а ще більше в вересні 1591 року, так що 16 жовтня прийняв послідні св. Тайни і спокійно вмер. Його тіло було поховане в соборі св. Петра в каплиці св. Григора.¹¹⁰

228. *Іннокент IX (1591).*

Іван Антоній Факінетті уродився в Болонії 20 липня 1519 року. Студії закінчив у своєму місті й на двадцять'ятому році життя одержав докторат права. В Римі був на службі кардинала Олександра Фарнезе; згодом був представником папи в Авіньоні та губернатором в Пармі. Павло IV іменував його референтом обох Сигнатур, а 1560 року він одержав єпископство Нікастро в Калябрії та брав участь на Соборі в Триденті. Пій V іменував його нунцієм до Венеції, де він перебув аж до 1575 року, коли зрезигнував через недугу. Григор XIII надав йому

¹¹⁰ *Ciacomius*, IV, pp. 78, 214 seq; cf. *Facini*, M, Il pontificato di Gregorio XIV, Roma, 1911, pp. 50-55; cf. *L'Elpinois*, H, de, La Ligue et les Papes, Paris, 1860, pp. 488-92; cf. *Santori*, G, A, Cardinale di San Severino, ed. Cugnoni, Roma, 1907.

титул патріярха Брусалиму, а в грудні 1583 року іменував його кардиналом для церкви «Кватро коронаті».

Кардинал Факінетті мав меланхолійну вдачу, був боязкий та жив самотньо як аскет. В урядуванні був повільний і занадто скрупулянтний, а при тому любив займатися науковими дослідями, напр. його вважано в Римі за найкращого знавця творів Платона й Арістотеля. Він написав на цю тему працю, але з покори ніколи не видав її друком. З-під його пера вийшла також дуже добра критика політичної теорії Макіявеллі.

По похоронах Григора XIV в конкляві, 27 жовтня, взяли участь п'ятдесятість кардиналів і на третій день кардинал Факінетті був обраний на папу та прийняв ім'я Іннокент IX. Це сталося на сімдесят-третьому році його життя. Новий папа був худощавий, як візантійський святець, а його здоров'я було підірване гострими постами й аскетичним життям. Кожного вівтірка він приймав єпископів, а в п'ятниці і суботи амбасадорів і послів держав. В усі інші дні вбогі мали до нього вільний і легкий доступ; він вислухував їх скарг і жалів дуже терпеливо та помагав в усьому.

Іннокент IX інтересувався всіми справами та мав велике знання політики. Він поділив секретаріят Стану на три відділи: 1) Франція, Польща; 2) Італія, Німеччина та Іспанія; 3) всі інші краї, та відновив Німецьку Конгрегацію, призначивши до неї найздібніших кардиналів: Боромея, Мадруцца, Лаврео, Спінолю, Гонзагу, і Паллявічіні.

Папа задумав довести до закінчення громадянської війни в Франції, але в листопаді стан його здоров'я дуже погіршився. Мимо того, він постановив відбути паломництво до сімох головних церков Риму і під час цього прохолодився. 29 грудня 1591 року прийняв послідні св. Тайни і на другий день умер, залишивши по собі великий жаль мирян. Римляни вважали його смерть пальцем Божого гніву. Під час його похорону маси мирян дотикали до його тлінних останків свої чотки, як це звичайно буває при мощах святих. Його тіло було поховане в соборі св. Петра.¹¹¹

Українська церква під кінець XVI ст.

На закінчення цього розділу обговоримо докладніше справи в польсько-литовсько-руській державі напередодні віднови церковної єдності Київської Митрополії з Апостольським Престолом у Римі. Ця подія не лише зачала новий розділ історії українського народу, але вплинула

¹¹¹ *Ciaconius*, IV, p. 236, 245; cf. *Herre, P., Papstum und Papstwahl in Zeitalter Philip's II, Leipzig, 1907, pp. 585 seq.*

також на поправу стосунків у цілій Католицькій Церкві, бо на місце відпавших народів германської і англо-саксонської рас впровадила до спільноти західніх народів мільйони українських і білоруських християн.

Папський нунцій Больонетті, що через чотири роки трудився в Польщі (1581—1584) у своєму рапорті до секретаря Стану, кардинала Русі-куччі, представляв відносини в Польщі дуже темними барвами, напр. він казав, що протестантські магнати силою гнали біднішу шляхту і посполитих людей до своїх домів молитви, а кожного хто цього не робив, піддавали карам. Багато вбогих священників терпіли матеріальну нужду і голод, бо від них були забрані церкви та поля, і віддані протестантським пасторам або світським людям, що відмовлялися давати церквам десятину. У Польщі говорили про Рим і про папу з погордою — писав нунцій — а навіть духовні говорили « про оборону своїх прав » перед Римом. Польща була поділена на безліч партій: одна провінція воювала проти другої, духовні воювали з світськими, сенатори з депутатами, а магнати із шляхтою.¹¹²

Таку громадянську війну спричинила акція протестантів. Вона мала чималий вплив і на українські території. Українська Церква від часів митрополита Макарія II щораз більше хилилася до упадку, дарма, що король Зигмунт II злагіднив Литовський Статут та завів релігійну толеранцію. По доконанні реальної унії Литви з Польщею в Любліні 1569 року обидві держави стали одною і це мало далекосяглий вплив також і на український нарід, бо на українські землі зачали хмарами сунути представники польської адміністрації і заводити там свої порядки.

Завдяки праці чужоземних єзуїтів Польська Церква прийняла реформи Собору в Триденті, а нова генерація духовних, що виходила з їх колегій, з великим запалом взялася викорінювати протестантські симпатії між шляхтою та наvertsала їх на латинський обряд і одночасно до польщини, бо обидві справи були тісно зв'язані з собою. Між « конвертитів » попадали часто українські люди та пропадали для своєї національності. Щороку діти шляхетських родин, які ходили до єзуїтських колегій, цілими десятками, а то й сотнями покидали свій нарід і так поглиблювали кризу Української Церкви, що мала великі труднощі від кальвіністів.

Українські митрополити не були в силі цьому зарадити. Безпосередні наслідники митрополита Макарія II: Силвестер Велькович (1556—

¹¹² *Ranke, L, History of the Popes, III, Appendix nr. 61; cf. Amman, Ostslavische Kirchengeschichte, p. 199.*

68), Йона III Протасевич (1568—76), та Ілля Куча (1577—79) нічого не вчинили для злагіднення тієї кризи. Хто ж були ці владики? Митрополит Силвестер, віленський мечник і скарбник великого литовського князя, випросив собі в короля Троїцький монастир, разом з «експектативою» на митрополію і зараз же по смерті Макарія II засів на митрополію. Подібно єпископ Теодосій Лазовський з Холму одержав від короля таку саму «експектативу» 1568 року, але на митрополію не дістався. Її захопив єпископ Йона з Турова, а що вже був старшою людиною він за добрі гроші відпродав свою «експектативу» Іллі Кучі, а собі залишив лише рішення в духовних справах. Припадково довідуємося, що по номінації Іллі Кучі на митрополію король Баторий повідомив про те патріярха Єремію II в Константинополі; але вже по двох роках на митрополію сидів Онисифор Дівочка (1579—88), світська людина з Галичини, що передтим був двічі жонатий.¹¹³

Не краще було інших єпархіях, напр. адміністратор Луцько-Острозької єпархії, шляхтич Іван Борзобогатий Красненський, будучи світською людиною, не хотів прийняти єпископської хіротонії і впродовж двадцяти років гіршив своїм життям мирян аж доки митрополит під загрозою клятви не змусив його це вчинити. Він, крім стягання грошей із своєї пастви, вів сталі війни та уряджував збройні напади на шляхетські посілости, як також на Жидичинський монастир, так що самому королеві увірвався терпець і він усунув його з Луцька.

Основне лихо було в тому, що король наділював за гроші «духовним хлібом» припадкових людей, не питаючи ані думки інших владик ані волі священиків чи мирян, тому такі владики думали більше про відібрання грошей, які дали королеві за «духовний хліб», як про добро своєї пастви, а не говорити вже про реформи Церкви. Галицька шляхта писала з Союму 1585 р. до митрополита Дівочки:

«Великим нещастям нашим уважаємо те, що в час владичтва, вашої милости, ми сильно утискані, плачемо і скитаємось, як вівці без пастиря. Хоч маємо в. м. за нашого наставника, але в. м. не дбаєш про те, щоб своїх дітей духовних боронити перед вовками, але дбаєш про своє добро. Ми приїхали на Соїм до Варшави внести скаргу проти несправедливости в надії, що будеш там, як обіцяв, щоб разом представити королеві все і боронити прав і вольностей нашого грецького закону. Але в. м. не хочеш сповняти своїх обов'язків, не хочеш співдіяти в такій великій біді, якої ще досі не було й не буде. У час владичтва в. м. намножилося всякого лиха в нашій законі, насильства по церквах, зами-

¹¹³ Грушевський, ІУР, V, ст. 416.

кання св. Тайн, запечатування св. храмів, заборонено дзвонити, волочать священників від престолів як злочинців, забороняють світським людям молитись по церквах: таких насильств немає і під поганськими володарями, а все те робиться за пастирства вашої милости.

« Але це ще не все: стинають наші хрести, забирають дзвони до замків і віддають жидам, а в. м. даєш свої відкриті листи жидам у поміч. Церкви переминують на єзуїтські костели і майно, записане Божим церквам віддають тепер костелам...

« У наших монастирях, замість ігуменів, сидять люди з жінками і дітьми; жонаті владики сидять на престолах, а часом і два на одній катедрі; унівська архимандрія уже віддавна в « експектативі » якомусь військовому, а єпископство в Перемишлі дісталось тивунові Брилинському, за якого пан староста ним адмініструє ».¹¹⁴

Про занепад Перемиської єпархії свідчить львівський владика Гедеон Балабан в 1591 році, як по смерті владики Брилинського візитував Городецький повіт і в своєму візитаційному письмі писав, що між духовними є непорядки і ломання законів. Вони не слухаються свого владики-пастиря і на синоди не приходять; незаконні шлюби, кровозмішання між сватами і кумами допускають і благословлять; заміжніх жінок вінчають і законні подружжя розривають; через їх недбальство всяке беззаконня розмножилося між посполитими людьми, які так потемніли, що мало-хто з них будь-що про Господа знає, бо своєї віри ані молитви не знають; вони більше вірять ворожбитам і чародіям, як Богу. Гірша й більша вина в тому, що « попове » по смерті своїх жінок держать безпечно вдома блудниць без сорому і боязні Божої; інші, будучи двоженцями вбирають на себе епітрахилі і виконують свої дієства, дітей хрестять і літургізують.¹¹⁵

Взявши до уваги прудкий темперамент єпископа Гедеона Балабана і його намагання взяти Городецький повіт під свій заряд, можна думати, що описані ним випадки не були загальні, усе ж таки, вони вказують на великий занепад Церкви в Русі-Україні.

Її стан не був краший у Львові, напр. патріярх Йоаким з Антіохії, відвідуючи особисто Львів, пізнав тамошніх людей і згодом писав до ставропігії, що « у вас архиереї такі як єреї, а єреї такі як миряни, а миряни такі як демони... Якби священник зайшов до корчми — писав до братчиків патріярх — або був чародієм, чи держав чарівницю або ворожку при церкві (місті чи селі), або сам ворожив чи когось до во-

¹¹⁴ *Акти Зап. России*, III, ст. 146.

¹¹⁵ *Грушевський*, V, ст. 503.

рожки посилав, або на лихву давав, чи заміжно жінку повінчав, чи сам був двоженцем, треба проти таких виступати».¹¹⁶

За свідченням львівських братчиків занепад Церкви в Україні знеохочував мирян до неї належати, так що вони нерозгрозили владикам і духовенству, що перейдуть на латинство, як ці непорядки не будуть швидко усунені. Така погроза не була пустомовною, бо знаємо, що в другій половині XVI ст. дуже багато наших побожних людей, головню із шляхти і міщанства, перейшли на латинство. Були часті випадки прозелітизму до кальвіністів, головню на східніх полосах краю. Щоправда, багато з тих останніх вернулися до Церкви, але не до свого обряду, а приймали латинський, до якого їх наvertsали польські монахи.

Досі ми бачили, що багато було непорядків і в Західній Церкві, але там реформаторський дух вийшов із самої Церкви, а радніше від папів. В Україні, навпаки, реформ домагалися миряни, зорганізовані в братствах, що дуже часто забирали голос у справах церковної дисципліни і моральности. Львівське братство через свою славу школу і друкарню високо піднесло освіту духовенства і народу, тому Львів став першим осередком відродження Церкви і народу в Україні.

На превеликий жаль, у своїх реформаторських змаганнях братчики не знайшли зрозуміння в усіх владик, тому писали до східніх патріархів, сподіваючись знайти в них піддержку і поміч. І, наприклад, патріарх Йоаким з Антіохії в час свого побуту у Львові похвалив працю братства і визнав за братчиками привілей контролювати порядок у Церкві і навіть наглядати за життям духовенства, і як не все було в порядку, доносити про те до владика. І, якби якийсь владика не управляв Церквою по правилам апостолів, то такому казав патріарх Йоаким протівитися «як ворогові правди». Такі ради патріарха давали мирянам контролю над владиками і клиром, тому не лише не зарадили лихові, але ще більше поглибили непорядок у Церкві. Цей самий, привілей потвердив патріарх Єремія II з Константинополя під час своїх відвідин у Львові, про що говоритимемо докладніше.

Для кращого пізнання церковно-національних відносин в Галичині під кінець XVI ст. наведемо «судову протестацію» владика Гедеона Балабана зі Львова, внесену до Городського суду проти насилля над українськими християнами, заподіяного їм латинським архієпископом Іваном Суліковським. Ішлося тут про насильне накидання календарної реформи. Знаємо, що подібні випадки діялися по інших містах Галичини й України. Цей документ звучить:

¹¹⁶ *Акти Зап. Рос.*, III, 43.

« Протест зі сторони Балабана, єпископа Львівського, Галицького і Кам'янецького проти преподобного Суліковського, архієпископа Львівського (латинського) і інших, 1584 року в п'ятницю у празник св. Схолястики, внесений до Галицького Суду. Явився особисто в Уряді Галицького Суду преподобний і смиренний о. Гедеон Балабан, владики Львівський, Галицький і Кам'янецький, у товаристві шляхтичів: Юрія Балабана, Петра Сулятицького, Якова Васильковського, Пилипа Ільницького, Павла Селецького, Івана Угерницького, шляхтичів і громадян провінції Галицької, релігії й обряду грецького; з ним були також Андрей Стратин і Станислав Романовський з Дусанова, досвідчені урядники на Руських Землях, заприсяжені і добре ознайомлені в актах Уряду Галицького Суду, — щоб внести скаргу проти преподобного Івана Дмитра Суліковського, Архієпископа Львівського і Львівської Капітули, бо з нею він у вівторок, у Навечеря Різдва Христового за грецьким обрядом і за старим календарем, 24 грудня, а за новим календарем 3 січня (1584), зневажив і порушив права, статуту і конституції королівства, найдавніші привілеї князів Руських, а потім королів Польських, перебраних у наслідстві для спокійного практикування релігії, — насиллям і розбоєм взявши собі помічників і приятелів, а в тому свого рідного брата, Адальберта Суліковського, та отців офіціалів своєї Капітули: о. Якова Вежбіньського, о. Вячеслава Вигнановського і о. Вартоломея Мошка, з челяддю і іншими численними людьми, яких імена і прізвиська він сам найкраще знає, — у насильний спосіб з рушницями і іншим оружжям, вдерлися до міської церкви під покровом Успення Діви Марії, грецького обряду.

« Як уже задзвонили дзвони, а священник зачав богослужбу згаданий Адальберт Суліковський схопив своїми руками старенького уже о. Григора і витягнув його надвір, а церкву запечатав печатками Львівського архієпископа і забрав із собою ключі.

« Звідти всі вони пішли до монастиря і єпископського двора преподобного Владика, що вже поза Львовом, і ввійши до катедральної церкви, що є в монастирі св. Юрія, який завжди спомагали Руські князі й Польські королі, а який водночас є катедрою Львівського Владика. Згадані люди Львівського Архієпископа з'явилися там саме як о. Сава і о. Іван співали з дяками Літургію Всемогутньому Богові й увірвавшись насильно до церкви, священників і дяків потурбували, з церкви вигнали й людей порозганяли, а саму церкву печатками преподобного Архієпископа запечатали, заборонивши під карою смерти входити до церкви і богослужбу відправляти.

« Одначе й це їх не задоволило. Преподобний Архієпископ Львів-

ський і його Львівська Капітула казали їм іти до церкви Благовіщення Діви Марії на Краківському передмісті Львова, де схопили старого вже о. Гавриїла, який відправляв Божественну св. Літургію і вже був по освяченні Тіла і Крови Господньої; о. Гавриїла силою усунули від престолу і від св. Тайн, здерли з нього священиче облачення, що згідно з своїм обрядом він уживав до служення св. Літургії, і його насильно вигнали з церкви не дозволивши навіть спожити св. Тайни, також дяків, людей і вбогих усунули з церкви та запечатали її печатками преподобного Архiepіскопа, наказавши священикам під карою смерти не зривати печаток і не злукити там св. Літургії.

« Звідти скоро перебігли до церкви св. Николая на тому ж Краківському передмісті й там напали на о. Якова, який співав Літургію і вже переложив св. Дари та споживав їх. Увірвавшись до тієї церкви, вони усунули о. Якова від престолу, зневаживши св. Тайни, здерли з нього священиче облачення та вигнали з церкви разом з народом, і цю церкву запечатали печатками преподобного Архiepіскопа.

« Звідти пішли до монастиря св. Онуфрія на Краківському передмісті Львова, де живуть ченці, і вже по богослужбі їх схопили і вигнали з церкви на двір та її запечатали. Тепер побігли на Львівське передмістя, зв. Галицьким, до церкви Богоявлення і Хрещення Господнього в Йордані і там схопили о. Семена, уже під кінець Літургії, а по її скінченню казали священикам і дякам вийти з церкви і її запечатали печатками преп. Архiepіскопа, наказуючи під карою смерти не зривати печаток, не правити там і не дзвонити дзвонами.

« Згаданий преподобний Владика (Балабан) в імені своєму й усієї Капітули протестує проти насилля й заволодіння публічного спокою, з'явившись у товаристві кількох шляхтичів, бо мав велику трудність дістатися до Земського Суду, обвиняє преподобного Архiepіскопа Львівського і його Капітулу, на основі зізнання наочних свідків, земських комісарів Андрея Стратина і Станислава Романовського з Дусанова, досвідчених у справах і в актах Галицького Суду, як також зізнання згаданих Юрія Балабана, Петра Сулятицького, Якова Васильковського, Пилипа Ільницького, Павла Свелецького, які були там разом із згаданими комісарами. Всі вони заявили добровільно й публічно, що в день навернення св. Павла були особисто у Львові і бачили як преп. Архiepіскоп Львівський Іван Дмитро Суліковський церкву Благовіщення Діви Марії на Краківському передмісті Львова був запечатав своїми печатками і вона упродовж трьох тижнів була замкнена і запечатана аж доки він не казав своїм слугам зняти печатки. У тій церкві відбулося велике насилля спричинене преп. Архiepіскопом, який казав своїм

слугам це вчинити: на долівці там були ще знаки того насилля, церковна утвар і священниче облачення були розкинені біля престола, де була служена св. Літургія згідно з приписами обряду, а священникам не було навіть дозволено спожити св. Дари і їх вигнано з церкви.

З усього досі сказаного згадані комісари і шляхтичі на жадання Владики і його Капітули пішли туди й бачили печатки ненарушені, двері й вікна не виламані, ще заки церква була розпечатана. Отож вони були свідками зняття печаток і все докладно бачили. І в цьому протесті згадані комісари і шляхтичі подають правдиве, дійсне й однозгідне свідчення».¹¹⁷

Вгорі наведений документ говорить сам про себе. Маємо інший документ: судовий протокол зізнань 55 свідків у розправі проти Мартина Камп'яна, міського радного у Львові. Свідки зізнавали, що він: гнав людей на панщину в своїх добрах, які пограбував від заряду міста; він сам бив людей і казав їх публічно бити посторонками; цілими тижнями держав чоловіків і жінок «руської національності» у своїй приватній в'язниці; забирав від них тварину й казав її морити голодом; послав своїх гайдуків, які знищили українцеві 70 пнів пасіки, порозкидавши всі вулики; грабував будівельний матеріал від української церкви тощо. Як такі речі діялися у Львові, то можна собі уявити, що діялося на провінції.

Князь Костянтин Острозький зрозумів, що для двигнення народу з такого важкого положення треба піднести його освіту, тому він заснував у своїх добрах, в Острозі на Волині, Академію та згуртував біля неї вчених людей, яких запрошував із закордону. Першим ректором був Герасим Смотрицький, батько архієпископа Мелетія Смотрицького. Заходом цього наукового осередку була надрукована повна Біблія живою мовою народу 1581 року, справлена на основі грецьких і інших старовинних манускриптів.

Ясно, що всі ці заходи не могли перевести основної реформи Церкви в Русі-Україні, доки до цього не взялася сама церковна ієрархія. Конечною була також співпраця державного чинника, без якого в тих часах, як ми бачили в Західній Європі, всяка реформа залишалася «реформою на папері». Якщо вірити описові єзуїта Гербеста, ректора Колегії в Ярославі, що їздив до Перемишля в тому часі, то виходить, що українське низове духовенство і миряни явно говорили про відроджен-

¹¹⁷ Грушевський, ст. 541; cf. *Monumenta Ucrainae Historica*, collegit Metropolitae Andreas Septyckuj, Romae, 1964, I, pp. 58-61. *Соціальна боротьба в місті Львові в XVI-XVIII ст.*, Вид. Льв. Унів., 1961, ч. 65 (6 вересня 1628).

ня Української Церкви лише через єдність з Апостольським Престолом в Римі. До них, очевидно, доходили вістки про реформи Церкви на Заході. Велике зацікавлення церковною єдністю викликала в Україні книжка польського єзуїта, о. Петра Скарги, п. з. «*Про єдність Божої Церкви під одним Пастирем і про відступлення греків від тієї єдності з пересторогою і напінням для руських народів, що держать з греками*». Факт, що її перший наклад 1577 року був присвячений українському магнатові, князю Острозькому, може свідчити про його зацікавлення тією справою.

Аргументація Скарги зробила велике враження на українських людей доброї волі, головню залишків аристократії, що дорожили своєю Церквою та твердо держалися її традицій. І, наприклад, нунцій Больонетті в грудні 1583 року доносив папі Григорові XIII, що в Польщі ведуться розмови про важність хартії короля Володислава III від 1443 року і чи з неї можуть користати люди «грецького закону» тепер необ'єднані з Римом. Крім нунція і короля Баторого, у тих розмовах брали участь згаданий єзуїт Антоній Поссевіно та князь Костянтин Острозький, разом з греком Діонісієм Палеологом. Останній видвигнув проєкт перенесення осідку патріярха Єремії II з Константинополя до Острога, і йому мали б підлягати всі східні християни об'єднані з Петровим Престолом у Римі. Патріярх Єремія II був у контакті з папою Григором XIII. З тих розмов знаємо, що Антоній Поссевіно пропонував Київ на осідок патріярхату з огляду на його славні традиції між слов'янськими народами. Натомість, нунцій Больонетті пропонував Львів або Вільно, бо Київ занадто був наражений на напади татар.¹¹⁸

Антоній Поссевіно в своєму меморіалі до Риму згадував, що патріярх Єремія під час своїх відвідин на Русі говорив з руськими владиками про церковну єдність, оповідаючи про терпіння християн під турками. У таких обставинах він нічим не міг допомогти Українській Церкві. Українські владиками питали його, чи в такому положенні не було б їм найкраще заключити єдність з Римом і звідти одержати поміч. Патріярх не ганив їх за те, а навпаки, сказав, що така думка є святою і варта її перевести в життя. Під турками він сам не міг цього зробити, але заохочував до цього руських владик.

Князь Костянтин Острозький писав листа до папи із заявою, що ніщо інше не є йому так дороге, як злука всіх християн під одним пастирем і він готовий віддати за неї своє життя. Ясно, що в тих заходах він

¹¹⁸ *Monumenta Poloniae Vaticana*, VI, nr. 245; VII, nr. 261; cf. *Analecta OSBM*, 1963, IV (1-2), p. 33.

не був один, але мав піддержку магнатських родин, напр. Слуцьких, Ходкевичів ітд., так що в Римі серйозно думали про можливість перенесення патріярха з Константинополя на Русь-Україну з усією його адміністрацією.¹¹⁹

До більшої активізації проєкту перенесення патріярхату до Києва чи деінде, причинилися невеселі відносини в Константинополі через безнастанне вмішування мохаммеданського султана до внутрішніх справ Церкви, напр. по патріярхаті Митрофана III (1562—72, 1579—80) за патріярший престол спорили три кандидати: Єремія II (1572—79, 80—84 і 86—95), Пахомій II (1584—85) та Теолепт (1585—86). У Римі вважали Єремію II законним патріярхом, хоч він двічі був усунений і засланий султаном на вигнання. По своєму звільненню із заслання, але ще перед формальним обняттям престолу він зобов'язався сплатити довги обох згаданих антипатріярхів. Це вимагало посилення збірок милостині між підлеглими йому церквами, а в тому й Української Церкви. Крім того, під час тих спорів патріярша резиденція переходила з рук до рук і була в напівзруйнованому стані, тому патріярх постановив відбути особисту подорож на Русь, яка вже не раз вирядувала патріярхів з матеріального клопоту.

І, дійсно, 1588 року він виїхав на Україну в товаристві митрополита Єротея з Монембазії і архиепископа Арсена, а факт, що ця подорож відбулася ще перед його реінституцією султаном, (він був реституований 4 липня 1589 року) збільшила надії на можливість його осідку на Русі-Україні і тим самим збільшувалася можливість поєднання Руської Церкви з Римом. Одначе, ці надії не сповнилися з багатьох причин. Перш за все, папи Григора XIII, короля Баторого і нунція Больоннетті, що плянували проєкт перенесення патріярхату, уже не було. На їх місяця прийшли нові люди, а разом з тим і нова церковна політика. По-друге, королівська адміністрація і латинські єпископи сильно натискали на всіх громадян держави прийняти календарну реформу, а до неї в Україні було застереження не лише в наслідок акції протестантів, але й через негати́вне становища самого патріярха Єремії II, який у своєму письмі від 9 липня 1583 року повідомив князя Острозького, що є проти календарної реформи. Лист папи Григора XIII до патріярха в березні 1584 року в тій справі не вплинув на зміну його становища. По-третьє, перетягнення молодшого сина князя Острозького на латинський обряд через впливи єзуїтів був немов ведром холодної води на

¹¹⁹ *Theiner*, Monumenta Poloniae, III, p. 431; cf. *Schellhaus*, K, Zur Legation des Kardinals Morone, Rom, 1911, Append. 5.

старого князя, який дуже дорожив своїм східнім обрядом і не бажав латинізації Руської Церкви. Це й було найважливішою причиною, що він зовсім охолод до справи об'єднання Руської Церкви з Римом, напр. 1585 року розчарований князь радив своєму близькому кривному і другові, визначному і впливовому мужеві литовського князівства, Янушові Радивиліві, якого цілу родину взуїти перетягнули на латинство, щоб він радніше ходив на богослужби до кальвіністичної «кірхи» як до латинського костела.¹²⁰ По-четверте, папа Сикст V думав про довершення церковної єдності на загальному Соборі, подібно як це було в Флоренції, тому не мав великого ентузіазму до заключення єдності з поодинокими митрополіями Східньої Церкви. Патріярх Єремія II був дуже добре поінформований про всі ті справи, бо він був не лише в близьких стосунках з князем Острозьким, але й переписувався з папою і кардиналами. Щонайголовніше, патріярх потребував грошей, яких на Русі йому не дали.

Під час задержки патріярха в канцлера Яна Замойського в Замісті, як останній писав про те до кардинала Альдобрандіні (згодом папа Климент VIII), справа перенесення чи установаження патріярхату на Русі-Україні таки була темою розмов між ним і патріярхом.¹²¹ Однак, обиджений переходом свого сина на латинство, князь Острозький не піддержав старання Замойського. Крім того, він був політичним противником Замойського, напр. під час вибору нового короля Острозький був за Максиміліаном австрійським, а Замойський усіма силами піддержував Зигмунта III Вазу. З усіх тих причин патріярх Єремія II не зробив жадного рішення щодо оснування чи перенесення патріярхату на Русь-Україну. По безплідних розмовах він виїхав в Москву, де в імени тупоумного Федора I рядив дійсний «цар» і дуже амбітний Борис Годунов, що мав докладні інформації про старання перенести чи оснувати патріярхат на Україні і вповні використав причини, що здержали Єремію II перед таким рішенням.

Як відомо, московські єпархії вже від половини XV ст. не мали жадних зв'язків з патріярхом в церковно-юридичному розумінні і поволі зачали творити свою теорію про Москву як «третій Рим» та переміняти московське князівство на московське царство. І, наприклад, 1556 року Москву відвідував митрополит Йоасаф, легат царгородського патріярха, і князь Іван III Василевич передав ним письмо до патріярха Йоасафа в Константинополі, разом із соболями вартости 2 тисяч золо-

¹²⁰ Голубевъ, С, Київскій Митрополитъ Петръ Могила, Київ, 1883, дод. 6.

¹²¹ *Archivum Jana Zamojskiego*, Krakow, 1950, IV, nr. 1329.

тих дукатів, щоб він прислав у Москву грамоту й обряд на його царське коронування. Така грамота була вислана патріярхом 1562 року. У ній Іван IV Лютий був визнаний гідним царського достоїнства, мовляв, Іван походив від грецької царівни Анни, жінки св. Володимира, а грецький імператор Костянтин Мономах вислав був на Русь ефеським митрополитом царські відзнаки св. Володимиру Великому.¹²² Іван Лютий вислав ще більші дари патріярхові й просив його, щоб на грамоті були підписані всі східні патріярхи. І таку грамоту від одержав, але, як думає московський каноніст Суворов, патріярх підфалшував підписи своїх східних колеґ, бо не хотів ділитися московськими дарами з іншими патріярхами.¹²³

Тепер Борис Годунов постановив вповні використати відвідини патріярха Єремії II в Москві для піднесення престижу московського князівства і Церкви. Йому були добре відомі причини приїзду Єремії II, тому задумав випередити перенесення патріярхату на Русь-Україну й висунув патріярхові домагання заснувати такий патріярхат у Москві. В наслідок сильного морального і фізичного натиску, пониженням та погрозами патріярх погодився це вчинити 29 січня 1589 року. Він на тому нічого не тратив, бо й так коло стоп'ятдесят років Москва жила в схизмі. За одержану від Годунова потрібну « милостиню », він по двох роках переслав у Москву свою хризобуллу, в якій говорилося про чотири московські митрополії, що в майбутньому мали підлягати московському патріярхові.

Безсумнівно, ця подія піднесла значення Москви на сході Європи, де в часах варварського володіння Івана Лютотоґа настав великий занепад. Успішні війни короля Баторого проти Москви знищили міт її сили не лише в очах людей на Білорусі й Україні, але також в очах її власних громадян, що вже почали втікати закордон, напр. князі Більський, Курбський, ігумен Арсен ітд.¹²⁴

Патріярх Єремія II з великими дарами Москви повернув ще раз на Русь-Україну і, дуже імовірно, на Синоді в Бересті знову йшли розмови про перенесення патріярхату, але він уже не міг чи не хотів цього зробити. Він також довідався, що Єремія Могила і Вартоломей Брутті в Молдавії склали католицьке Ісповідання віри на руки кардинала Альдобрандіні, та підчинили себе папі. Він міг змінити свою думку також через неприхильну поставу польської латинської ієрархії до нього, бо

¹²² *Словьев, С. М.*, Российская История, IV (1), ст. 103-104.

¹²³ *Суворовъ*, Учебникъ церк. права, ст. 96 і слід.

¹²⁴ *Грушевський*, ІУР, V, ст. 541; *пор. Оглоблин*, цит. праця, ст. 36.

ще перед його виїздом з України на Синоді в Пйотркові вона виступила проти нього і жадала від короля насильно завести реформу календаря в цілій державі.

Патріярх Єремія II не думав осідати на Русі-Україні про що свідчили його зарядження: він усунув з митрополії Онисифора Дівочку, а на його місце призначив слуцького архимандрита Михайла Рагозу. Одначе, щоб мати над ним повну контролю, він іменував луцького владика Кирила Терлецького своїм екзархом, що мав доносити до Константинополя про все, що діялося в митрополії. При цій нагоді патріярх ще раз затвердив львівському братству права ставропігії та вийняв його з-під юрисдикції владика Гедеона Балабана, з яким воно було віддавна в зтяжньому спорі. Видавши на скору руку ще декілька заряджень, Єремія II виїхав з України в листопаді 1589 року, бо, як уже згадано, в липні того року він був султаном реституований на патріярхаті.

Усі ті поспішні запорядки, а найголовніше вістка про оснування патріярхату в Москві, не причинилася до покращання відносин в Українській Церкві, а навпаки, їх ще більше завогнили та занархізували. І не можна дивуватися, що зараз по його виїзді православний аристократ, каштелян Берестя і сенатор, Адам Потій, конвертит з кальвінізму, писав до латинського єпископа Мацейовського в Луцьку, що тепер Церква в Русі-Україні мусить об'єднатися з Римом. Владика Мацейовський, що був прихильний українському народові, писав про те нунцієві, а той передав ті слова до Риму. Одначе, в Римі мали іншу думку про церковне єднання й у цьому напрямі не було зроблено нічого. Треба було, щоб воля до єдності Церкви в Русі-Україні стала більше загальною, тому очікувано поважніших кроків зі сторони ієрархії.

Піддержання сравропігійальних прав львівського братства патріярхом Єремією II вдарило владика Балабана, скорого до сварки і безоглядного в спорах. І щоб позбутися тієї небажаної опіки братства, він перший з-поміж владик зачав думати про єдність з Римом. Небаром і патріярший екзарх, владика Кирило Терлецький, увійшов у спір з митрополитом Михайлом Рагозою: єпископи Володимира-Берестя резидували в Києво-Печерській Лаврі в Києві, а митрополит задумав перебрати її під свій заряд, чому спротивився Терлецький.

І ще не минув рік від виїзду патріярха Єремії з Русі-України, як владика Львова, Луцька, Холму і Пинська на своєму з'їзді в Белзі постановили шукати зв'язків і Заходом. Крім того, у червні 1590 року митрополит Рагоза на Синоді в Бересті під загрозою екскомуніки змусив владика Балабана визнати ставропігійські права львівського братства і це, дуже імовірно, стало безпосереднім товчком, що згадані чотири

владики написали 24. VI. 1590, до короля письмо: « В ім'я Боже хай станеться. Ми нижчепідписані єпископи заявляємо, що наш обов'язок каже нам дбати про спасення наше і кошари християнського народу, овець Христових, Богом нам доручених, щоб ми їх вели до згоди і єдності. Бажаємо єдиного Верховного Пастиря з Божої ласки, що є правдивим наслідником св. Петра на Римському Престолі, свят. Папу, і хочемо мати його за нашого Пастиря і Голову, йому підлягати і бути йому завжди послужними: бо з того прийде до св. Церкви помноження Божої слави. І небажаючи держати того на нашій сумлінню, ми звернули нашу волю і наш розум, як вище згадано, щоб піддати себе послушенству Найвищому Отцеві, Папі Римському.

« За те домагаємося, щоб Найвищий Пастир Римський всі наші церемонії та інші справи, тобто богослужби і увесь церковний порядок, що його здавен-давна наша св. Східня Церква має, не були змінені ані ненарушені повіки; і від ЙКМ пана нашого милостивого домагаємось загарантувати нам наші права і вольності, та потвердити наші привілеї артикулами. Щойно по такому запевненню і затвердженню привілеїв Свят. Папою та ЙКМ паном нашим милостивим приречемо і цим нашим письмом зобов'язуємось підчинитись зверхності Свят. Отця Папи й бути під благословенням Римського Престолу.

« Цю постанову і бажання робимо перед Богом в Трійці Єдиним і в цьому листі, підписаним нашими власними руками, і прикладаємо до нього наші печатки та (даємо) нашому старшому Братові Достойному Отцю Кирилові Терлецькому, єпископові Луцькому й Острозькому, та екзархові; Писано в Бересті р. Б. 1590, 24 червня. (підписали) *Кирило Терлецький* з Божої милости Єп. Луцький і Острозький, вл. р.; *Леонтій Пелчинський*, єп. Пинська і Турова, вл. р.; *Гедєон Балабан*, єп. Львівський, Галицький і Кам'янець Подільського, вл. р.; *Діонісій Збуйський*, єп. Холмський і Белзький, вл. р. », всі вони хотіли підчинитися юрисдикції папи, як він залишить їм вповні східний обряд, і при тому навели інші умовини.¹²⁵

Король Зигмунт III Ваза, син шведського короля Івана III і Катерини Ягайлонки, хоч був вихований єзуїтами, на релігійні справи мав свій власний, ліберальний погляд. Він був свідком неуспіху свого батька в його намаганнях об'єднати Шведську Церкву з Римом через занадто ригористичні вимоги Антонія Поссевіно. Щобільше, у тому часі Зигмунт мав труднощі з магнатами, що закидали йому наділювання некатоліків високими урядами в державі й у тій справі був навіть

¹²⁵ *Грушевський*, ст. 566-67; *Русс. Ист. Вівліот.*, XIX, ст. 55-57.

скликаний т. зв. інквізиційний Сойм, де канцлер Замоїський виступив явно проти короля. Відомо також, що під час зустрічі Івана III з його сином Зигмунтом III в Ревалі 1589 року батько радив синові зрезиґнувати з польського престолоа, вернути до Швеції і прийняти наслідство до шведської корони. По цьому Зигмунт увійшов у таємні переговори з Австрією, думаючи зрезиґнувати в користь архикнязя Максиміліана за відповідною винагородою. Одначе, цьому плянові тепер спротивився старий австрофоб Замоїський. Відомо, що примас Карнковський і український князь Острозький попирали тоді короля.

Доки це замішання існувало король не відписував владикам. Як справа його резигнації притихла, він вислав до них 18 березня 1592 року свою « диплому ».¹²⁶ Не виключене, що причиною такого зволікання був брак підпису митрополита Рагози на згаданому письмі владик і в цьому король добачав нові труднощі і неспокої. На всякий випадок, у своїй спізненій відповіді він годився гарантувати українським владикам і клирові такі самі права, як їх мали латинські владики і клир, та був готовий взяти їх у свою оборону перед евентуальними репресіями патріархів, як також гарантував непорушність їх престолів.

Тим часом, ще до одержання тієї королівської « дипломи » владики відбули свій другий синод у Бересті 1591 року і в ньому взяв особисту участь князь Костянтин Острозький та каштелян Берестя, Адам Потій, що увійшли в переговори з о. д-ром Петром Аркудієм, який прибув з Риму в цілі унійних розмов. Аркудій, за національністю грек, просліджував докладно нашу Церкву і згодом видав прихильну опінію про її стан і навчання.¹²⁷

І тепер, коли князь Острозький виказав велике заінтересування справою єдности була добра надія на успіх, бо всі вважали його якби некоронованим володарем Русі, напр. по смерті владики Хрептовича з Володимира король, заки іменував Адама Потія на його місце, радився князя Острозького, який не лише дав на те свою згоду, але й особисто прибув на торжество його постриження в ченці, яке довершив екаарх Терлецький.

Князь Острозький, перебуваючи в Люблині, написав Потієві листа, де згадував про свої попередні старання про церковну єдність і тепер повідомив його, що незадовго поїде до Італії для порятунання здоров'я і думає говорити з папою особисто в тій справі, а Потія просив видвинути її на найближчому Синоді владик. Князь висловлював думку, що

¹²⁶ *Harasiewicz*, pp. 163-65.

¹²⁷ *Hofmann*, G, *Ruthenica*, in *Or. Chr.*, p. 133, nota 1.

до церковної єдності треба би втягнути й інші східні Церкви. Він радив держатися таких домагань: заховання східнього обряду має бути загарантоване і по доконаній єдності мусить бути гостра заборона перетягати будь-кого на латинський обряд, навіть у мішаних подружжях. Владики і клир мають бути зрівняні у правах з латинськими. Князь радив також післати когось до патріярха і його також прихилити до єдності, а самому Потієві радив їхати в тій же справу в Москву й одночасно просити латинського архієпископа зі Львова, щоб вплинув на Молдавію і прихилив її до єдності. При тій нагоді князь згадав, що Руську Церкву треба реформувати, напр. св. Тайни і «інші людські видумки», закладати школи для виховання проповідників, священників тощо.¹²⁸

Іпатій Потій мав переконання, що говорити з Москвою, яка мала тепер свого патріярха, не доведе до нічого. Крім того, його вразили слова князя про св. Тайни як «людські видумки», тому не потрактував серйозно рад князя Острозького. І це було його велика помилка, що заважила на цілій справі. На найближчому синоді владик Потій заховав резерву і не видвигнув жадної із справ, про які просив його князь. У червні 1594 року згадані чотири владики мали знову свій з'їзд у Сокалі, бо звичайний синод не міг відбутися з огляду на побут короля в Швеції, і під претекстом погодження владики Балабана з митрополитом радили над дальшим кроком у справі церковної єдності з Римом, але владика Потій не був у те втаємничений.¹²⁹ По цій нараді екзарх Кирило Терлецький зачав збирати підписи владик, щоб у найближчому часі зачати формальні переговори з нунцієм і королем.

До прискорення справи причинилася екскомуніка владики Балабана митрополитом Рагозою в червні 1594 року, коли екзарх Терлецький узяв Балабана в свою оборону. Обидва вони поїхали в тій справі до канцлера Замойського, знову поминувши князя Острозького, і це поминення було другою великою помилкою, що зашкодила цілій справі. Канцлер Замойський у своїй відповіді митрополитові восени 1594 року не прийняв довідома екскомуніка Балабана та зажадав переведення реформи Церкви в цілій митрополії. Таким чином, львівський спір став загальною справою Церкви. У цьому моменті канцлер повідомив нунція Маляспіну про серйозний намір руських владик шукати молитовного об'єднання з Римом.

¹²⁸ *Harasiewicz*, pp. 166-70.

¹²⁹ *Amman*, p. 210; cf. *Halecki*, pp. 273 seq; cf. *Likowski*, *E*, Die ruthenisch-römische Kirchenvereinigung, Union zur Brest, Freiburg, 1904, pp. 93, 107-110.

Екзарх Кирило Терлецький постановив прихилити до тієї справи єпископа Іпатія Потія і запросив його на конференцію з Луцьким латинським єпископом Бернардом Мацейовським в його резиденції в Торчині, 2-4 грудня 1594 року. Там він формально приєднався до праці для об'єднання. Він був співтворцем декларації, що стала основою до дальших розмов. Як згодом сам Потій згадував, що до хвилини підписання тієї декларації він не був втаємничений у переговори владик, хоч міг дещо про те чути. В «*Деклярації застанови і постанови*» з Торчина підписані владики виявляли свою волю визнати примат папи в Христовій Церкві, бо це єдиний шлях до заведення ладу і порядку в Христовій кошарі. Вони рішуче застерігали собі залишення ненарушеними обряд, церемонії і св. Тайни згідно з руським обрядом. Цю «*Деклярацію*» згодом підписали: Митрополит Рагоза, єп. Іпатій Потій, єп. Кирило Терлецький, єп.-номінат Григор з Полоцька, єп. Діонісій Збируйський, єп. Леонтій Пелчинський, Йона Гоголь як архимандрит Кобриня і як єп.-ном. Пинський і Турівський. Підписів єп. Балабана зі Львова і єп. Копистенського з Перемишля бракує не через брак їх солідарности, але з якихсь інших, ближче невідомих нам причин.¹³⁰

По підписанні «*Деклярації*» екзарх Терлецький був уповноважений переговорювати з папським нунцієм і королем, при чому домагання були ясніше спрецизовані, напр. владики годилися прийняти змодифіковану реформу календаря, але категорично ждали непорушности обряду, домагаючись, щоб східня св. Літургія була служена на Соймах, щоб східні духовні могли служити їй в латинських церквах і, навпаки, латиняни могли служити своєю в руських церквах. Владики домогалися звороту забраних церковних дібр, звільнення клиру від податків, допущення «*людей грецького закону*» до найвищих урядів в державі тощо. Усе мало бути включене до державної конституції.

Екзарх Терлецький, опираючись на отих домаганнях владик, вислав до нунція Маляспіни окреме письмо в лютому 1595 року, де спрецизував догматичні і церковні справи. Усе це було коротко зібране в письмі владик, 1 червня 1595 року (за старим стилем), яке мало наголовок «*Артикули до об'єднання з Римською Церквою*». З огляду на те, що в згаданому письмі зібрані найважливіші справи, які кидають ясне світло на тодішні церковні й національні відносини в Русі-Україні, подамо його зміст в цілості. У ньому владики писали:

1) Щодо спору латинян і греків про походження Святого Духа, що було на перешкоді до об'єднання, він є нічим іншим як браком вза-

¹³⁰ *Harasiewicz*, pp. 173 seq; *cf. Pelesz*, I, pp. 524 seq.

ємною вирозуміння; тому просимо, щоб від нас не вимагано робити іншого ісповідання від того, що є в Євангелії та в письмах грецьких Отців Церкви: Святий Дух походить з двох причин, але з одного джерела, від Отця через Сина.

2) Хвала Божа, всі ранні, вечірні і нічні відправи хай залишаться нам за старим звичаєм нашої Східньої Церкви; три св. Літургії: Василя, Золотоустого та Епіфанії, що правиться у Великий Піст з напередосвяченими Дарами, як також і всі інші церемонії та обряди нашої Церкви, що ми їх досі мали, хай і під послушенством Верховного Римського Архиєрея будуть служені в нашій мові.

3) Найсвятіша Тайна Тіла і Крови ГНІХр, як і досі під видами хліба і вина, хай залишиться по всі часи непорушно.

4) Ст. Тайна Хрещення і її форма хай будуть захищені як і досі без жадних змін.

5) Не сперечаємося про (існування) чистилища і приймаємо навчання Церкви.

6) Якби не можна заховати старого календаря, то приймаємо новий, але без порушення Пасхалії і наших старовинних свят, бо маємо свої особливі празники, що їх латиняни не мають, напр. 6 січня обходимо пам'ятку хрещення Христа Господа і перше явління Пресвятої Трійці, що його називаємо Богоявленням, і в тому дні маємо окрему церемонію свячення води.

7) Щоб нас не силувано обходити празник Божого Тіла і щоб ми не робили обходів з св. Евхаристією, бо у нас є інший спосіб почитання тієї Тайни.

8) Щоб перед Пасхою ми не мусіли світити вогнів, клекотати ані робити інших речей, яких у нас досі не було, але щоб згідно з уставом Церкви ми могли заховувати всі наші церемонії.

9) Подружжя духовенства, за винятком двоженств, хай залишаться непорушно.

10) Митрополія, владичтва й інші духовні уряди нашого обряду хай наділюються людям руського або грецького обряду. Наші закони кажуть, що митрополит і владика є найперше обирає кліром, тому просимо ЙКМилість про такий свободний вибір, але так щоб королівський авторитет був піддержаний: по смерті митрополита ми оберемо чотирьох кандидатів, а ЙКМилість хай вибере одного з-поміж тих чотирьох кандидатів; це тому, щоб такі уряди були обсаджувані людьми вченими і достойними, бо ЙКМилість не є нашої віри і не може знати хто є достойний, бо нещодавно траплялися такі неуки, що заледве вміли читати. Коли ж ЙКМилість захоче дати ті уряди світській людині,

хай настоює, щоб кожний з них до трьох місяців був переведений у духовний сан під загрозою утрати уряду згідно з конституцією в Гродні й артикулами св. п. короля Зигмунта Августа, які хай ЙКМилість ще раз затвердить, бо ще й тепер є люди, які вже кільканадцять років сидять на тих урядах без прийняття духовного сану, закриваючись якимись королівськими привілеями. Просимо, щоб такого не було.

11) Нашим владикам хай не треба буде посилати до Риму по сакру, бо як ЙКМилість іменує когось на владичтво, то за старим звичаєм сам архиепископ-митрополит має такого висвятити. Натомість, митрополит сам беручи в посідання митрополію, хай просить про сакру в Свят. Отця Папи і по її привезенні з Риму хай його святять щонайменше два владики, а якби якийсь владика був іменованій митрополитом, тоді хай по сакру не посилає, бо він уже має єпископську хіротонію, а лише пішле свою обєдєнцїю Найвищому Архїєрєєві через Отця примаса, архїєпископа в Гнєзнї.

12) Для належного вдержання нашого авторитету і щоб наші миряни нас шанували і повинувалися, домагаємося місця в Радї ЙКМилости для митрополита і владик. Вистачальною причиною до такої вимоги є обставина, що посїдаємо такий самий уряд і єпископське достоїнство, що їх мають Преподобні Отці Римляни. Крім того, у хвилині складання присяги в Радї, можемо також прирікати послух Найвищому Архїєрєєві, тоді не буде такого замїшання, як сталося по смертї Київського митрополита Исидора, коли владики не були зв'язанї такою присягою і легко відступили від єдности заключеної на Соборї в Флоренцїї. Зовсім інакше сталося б, якби вони були зв'язанї сенаторською присягою. Є також конєчним, щоб нам послано запрошення на Сойми і Соймики.

13) *І як колись Господь своєю ласкою дозволить, що всі люди грецької віри придуть до святої єдности із Західньою Церквою, хай тоді ніхто не кладе нам у вину, що ми скорше до єдности приступили, бо це ми чинимо для добра й миру християнської спільноти та для закінчення давніх незгод.*

14) Просимо, щоб не допускати до краю жадних екскомунїкаційних письм з Греції, що ширитимуть незгоду і замїшання між мирянами, між якими знайдуться впертї й готовї до замїшання. І хто б до цього заохочував або в'їздив до краю з письмом неблагословення, його треба завернути назад і не допустити до громадянської війни. Треба також подбати, щоб у наших єпархїях прєсвітери нашого обряду не ворохобилися проти нас і таким ворохобникам треба заборонити виконання духовних чинностей; подїбно архимандритам, ігуменам, ієромонахам і іншим духовним, головно владикам і чєнцям із Греції; їм не вільно у

наших епархіях виконувати духовних чинностей, інакше настане незгода.

15) Якби згодом хтось з нашої Церкви, погордивши своїм обрядом і церемоніями, захотів пристати до латинського обряду, такого не треба приймати, бо він гордить церемоніями тієї самої Церкви, де є один папа для всіх.

16) Аби малженства між латинянами і русинами були свободні, і щоб не було жадного примусу переходити на інший обряд тієї самої Церкви.

17) Є багато церковних дібр, винаймлених протизаконно від наших попередників, бо вони будучи тимчасовими посідачами, не могли їх винаймати на довше як доживоття, тому домагаємось, щоб їх було повернено церквам; із наших зубожілих епархій не можемо заспокоїти потреб Церкви і самі живемо в нужді. Коли ж хтось правно уживає церковні добра на доживоття, хай дасть з тих дібр щорічну аренду, а по його смерті вони мають бути повернені Церкві; потім хай уже ніхто їх не арендує без згоди єпископа і капітули. Усі дотеперішні дотації Церкви, що записані в Євангелію, хоч на них не має письмового привілею, але вони були в законному посіданню Церкви, хай залишаться при ній на основі старовинних законів Церкви.

18) По смерті митрополита і владик, старости і підскарбники не сміють мішатися до управи церковних дібр; за законом Римської Церкви хай цей заряд перейде в руки капітули аж до вибору нового єпископа. Щодо дібр і особистого майна вмерлого владика, то по його смерті хай ніхто не кривдить його родини.

Коли ж маємо будь-які привілеї, хай вони будуть включені до конституції.

19) Архимандрити, ігумени, ченці і монастирі хай по старому звичаю підлягають владикам своєї епархії, бо у нас є лишень один монаший чин, з якого виходять владика, а провінціалів у нас немає.

20) Нехай у трибуналі між латинськими духовними будуть два наші члени для допильнування наших церковних справ.

21) Архимандрити, ігумени, пресвітери, архидиякони і диякони та інше духовенство наше, хай будуть у такій самій пошані як духовенство латинське, та хай мають давні вольності надані королем Володиславом, а їх особи і всяка церковна прислуга мають бути вільні від усяких податків (які досі з них незаконно стягано), хіба якби хтось мав підчинених собі осіб то мусів би за них платити, але не за себе ані за Церкву. Котрі духовні і священики мають церковні надання від сенаторів і шляхти, такі свою підданість і послушенство чинити повинні, задля ґрунту і надання, і не покликатися на інше право і не позивати

своїх панів до суду, але поступати по праву патронату. Одначе, їх особи та духовні уряди підлягають їх власним єпископам і ними мають бути карані за всякі проступки. Таким чином, не буде нарушення закону духовного ані світського.

22) Хай латиняни не забороняють дзвонити в наших церквах у Велику П'ятницю.

23) Хай ніхто з латинян не забороняє іти публічно в ризах з Найсвятішими Тайнами, як велить наш стародавній звичай.

24) Хай нам вільно буде, без жадного напастування, у всякій потребі іти з процесією за нашим старовинним звичаєм.

25) Наших руських церков і монастирів не маєтсья перемінювати на костели і якби хтонебудь з латинників пошкодив нашу церкву, то має її направити або збудувати нову для підданих руського народу.

26) Церковні братства установлені патріярхом і затверджені ЙКМилістю, напр. у Львові, Бересті, Вильні і деінде, як схотять прилучитися до єдності, в чому бачитимемо велике добро нашій Церкві і прийде помноження Божої слави, мають бути під послушенством своїх (митрополита) і єпископів єпархіяльних.

27) Хай не забороняється засновувати школи грецької і слов'янської мови в різних місцевостях і хай вільно буде мати друкарні під наглядом митрополита і владик; щоб ересі не поширювалися, без дозволу владик не треба друкувати нічого.

28) З огляду на випадки виломлювання духовних зпід дисципліни в містах ЙКМилости, як і в панських і земських, де духовні під охороною панів і урядників чинять беззаконня, даючи подружні розводи, а пани старости та урядники задля побирання розводових такс хай таких духовних де боронять і кажуть їм їхати на єпископські собори, і хай владикам дозволяють карати таких свавільників для заховання порядку. І якби хтось за такий проступок чи непослух був своїм владикою екскомунікований то по одержанні повідомлення від владики або його візитатора пани й урядники повинні не допустити таких до виконування духовних чинностей аж доки не оправдають себе перед своїм пастирем. Сюди треба включити архимандритів і ігуменів та інші духовні особи, підчинені владиці.

29) Усі соборні й парафіяльні церкви в містах ЙКМилости, чи то міського чи панського надання, мають бути підчинені владі єпископів і до них хай світські люди не мішаються; є деякі, що туди єпископів не пускають, є їм непослушні та самі рядять там. Такого хай не буде в майбутньому.

30) Якби хтось був екскомунікований своїм єпископом, хай та-

кого Римська Церква не приймає, а кого Римська Церква екскомунікує, то й ми так само будемо поступати, бо це наша спільна справа.

31) Як Господь Бог дозволить діждати, що всі наші орієнтальні браття грецького обряду приступлять до єдності з Римською Церквою, а вже потім за згодою універсальної Церкви буде переведена реформа обрядів і церковної дисципліни, просимо, щоб ми були учасниками цього, як члени тієї Церкви і обряду.

32) Зачуваємо, що деякі виїхали до Греції старатися про уряди, щоб повернувши назад виконувати юрисдикцію над духовними; для уникнення всякого замішання між мирянами просимо ЙКМилість наказати граничним старостам: людей з такими грамотами і екскомуніками до нашого краю не впускати, і так заховати духовних і мирян у мирі.

33) Ми нижче підписані, постановивши причинитися до святої єдності на славу Божого імени і для миру в Христовій Церкві, уважаємо вище подані артикули нашій Церкві і нам за конечні і домагаємося, щоб їх наперед затвердили Святіший Отець Папа і ЙКМилість. Маючи добру віру даємо ці інструкції Преосв. Отцю Іпатію Потівві, прототроносові, єпископу Володимирському і Берестейському, та Отцю Кирилові Терлецькому, екзархові, єпископу Луцькому й Острозькому, щоб вони найперше просили запевнення від Святішого Отця Папи і ЙКМилости нашого пана, що вище подані артикули будуть ними прийняті, щоб наші вівці і ми мали спокій і певність в сумлінню, що наш обряд, сакраменти і церемонії не будуть порушені. Ми приступаємо до єдності з Римською Церквою, щоб і інші, які ще вагаються, бачачи як ми своє заховуємо, скоріше до святої єдності приступили.

Дано Року Божого 1595, 1 червня за старим стилем.

Михайло, митрополит Київський і Галицький рукою власною.

Іпатій, єпископ Володимирський і Берестейський, власною рукою.

Кирило Терлецький Божою милістю екзарх, єпископ Луцький і Острозький власною рукою.

Леонтій Пелчинський з ласки Божої єпископ Пинський і Турівський власною рукою.

(Слідують печатки єпископів Балабана зі Львова і Збируйського з Холму). На другій сторінці підпис Йони Гоголя, архимандрита Кобринської церкви св. Спаса, власною рукою.¹³¹

Нунцій Маляєпіна повідомив владик, 1 серпня 1595, що представлені в їх письмі догматичні справи є згідні з католицьким навчанням, тому папа приймає всі ці артикули без застереження. Натомість арти-

¹³¹ *Pelesz, I, pp. 528 seq; cf. Hofmann, G, Ruthenica, in Cor. Chr. Periodica, 1924-25.*

кули щодо громадянських справ, головню щодо місць у Сенаті, це справа світських властей, але він обіцяв доложити всяких старань зі своєї сторони, щоб це висднати в компетентних державних чинників.¹³²

Також король Зигмунт III, у своєму письмі 2 серпня 1595 годився презентувати вищі церковні уряди лише людям грецького закону та приймав їх жадання щодо вибору єпископів і митрополита. Щодо місць у Сенаті, то на те треба буде згоди його членів і по доконанні церковної єдності король буде про те старатися. Король обіцяв хоронити владик перед всякими напастями, запевнив всякі привілеї духовним, узяв у свою охорону церковні добра запевняючи, що на королівських землях церковні добра будуть уживані тільки на добро Руської Церкви. Щодо дібр під властю шляхти, то він не може нічого сказати, бо не має там сили. Братства будуть підчинені єпископам, а дозволи на заснування друкарень, шкіл і семінарій будуть видавані. Дисципліна над духовними буде належати владикам і король нікому не дозволить мішатися до справ Руської Церкви. Голова держави сказав своє слово.

У хвилині як старання владик прибирали щораз конкретнішу форму, два князі, представники українського народу із східних земель, 5 квітня 1595 року, на просьбу львівського ставропігійського братства внесли протест до Львівського суду проти релігійного переслідування у Львові. Факти протесту вповні підтримують обережність і, можна сказати, дрібничковість владик у їх « Артикулах », як уже обговорено.

У протесті остерігається владик і людей перед легкодушним кроком, бо польська сторона дотепер не додержувала прийнятих на себе зобов'язань, тому немає певности, що вона буде це робити в майбутньому. Цей протест є важливим історичним документом, тому передаємо його зміст в цілості.

« Вельможний князь Адам Вишневецький і князь Кирило Ружинський, послі князівства Київського, в імени своєму і своїх колег, послів князівства Київського і воевідств Волинського і Брацлавського, станувши перед городським судом у Львові, внесли такий протест:

« Будучи в цьому часі під зверхністю і опікою Світлішого Отця Михайла, Київського і Галицького Митрополита і всієї Русі, пастиря усього християнського стану, ми подаємо до реєстрів кривди грецькій вірі народу руського, учинені тутешнім львівським міщанам, парафіянам Діви Марії, яких вони зазнають від поляків послушенства папського, що живуть тут же у Львові під охороною панів і урядників всяких станів і всіх вольностей, духовних і світських.

¹³² Hofmann, G, Wiedervereinigung der Ruthene, in Or. Chr., 12 (1925) pp. 139-142.

« На наші церкви, наших священників і на всі святощі віри нашої вони гвалтовно нападають; священників і парафіян церковних на ратуш женуть і до свого світського суду беруть, а потім наших міщан важкою тюрмою карають. Змушують наших священників носити кожному радникові додому всякі видумані коляди. Із святим сакраментом іти до хворих нашої релігії, публічно через ринок із свічами й у священничім облаченні забороняють. Наших умерлих нести з процесією через ринок не дозволяють, хоч так велить наша грецька релігія. Святкові процесії з хрестом з міської церкви на передмістя відбути забороняють.

« Дітям нашої грецької школи не дозволяють брати участь в обходах, а головно в суботу перед Квітною неділею нести квіти через ринок і співати « Осанна на висотах Богу ». На наших шкільних дітей убогих батьків на вулицях нападають і до своїх шкіл заганяють, їх бють, судять і всякі пакості їм чинять, як свідчать про те протести. Наших убогих людей виганяють із своїх домів. Ночами нападають на наші церкви, що є в ході будови, усякі пакості чинять не лише будівничим на церковній роботі, але опоганюють престоли та нищать мулярське приладдя. Дітям міських слуг і ремісників не дозволяють ходити до школи. Нашу руську прислугу, що є у них, змушують ходити до їх костела, а котрі ідуть до своєї церкви, їх побивають і до уст пхають сиремясо. Коли ж когось з наших людей приваблять до своєї віри, а потім він хоче вернутися назад, його карають муками і тюрмою.

Свої свята за новим календарем примушують нас святкувати, а впертих господарів і челядь женуть тоді до роботи, або саджають у брудну тюрму та кари накладають. З проповідниць і з ратуші нас публічно поганями називають і наші релігійні святощі висмівають. Нам забороняють дзвонити в наших церквах, як наш церковний звичай велить; кажуть дзвонити за новим календарем під Великодній четвер, п'ятницю і суботу, і то як вони вже переддзвонять, інакше через слуг своїх грозять нашій церкві. Ось недавно на нашу міську церкву своїх гайдуків і монахів з Домініканської церкви Божого Тіла наслали (їх костел від нашої церкви є аж на третій вулиці), бо від 9 років показують якусь угоду, немов би хтось з наших старших міщан, яких імен не подають, мав їм за заплавою 30 гривень на таке дозволити, щоб у нашій церкві священник не дзвонив у їх свята й неділі, хіба як у монахів скінчиться проповідь; а тим часом монахи дзвонять своїми дзвонами тоді коли ми дзвонили, як проти нас протестували; дотого два органи грають і голосно всі співають; так-то не звертають уваги на нашу церкву і проповідати нам перешкоджують. Коли вони не зважають

на нас, то й ми хочемо мати повну свободу. Чому міліція разом з монахами саджають у тюрму міщан, парафіян з Діви Марії, церковних братчиків, і змушують людей, щоб за свою релігійну свободу були карані; а як відмовляються говорити, то саджають у тюрму і накладають 30 гривень кари; вони не звертають уваги на жадні унії, ні до Короля Єгомості апеляцій не пускають, ані не звертають уваги на письма і напiмнення нашого Папа Коронного Гетьмана, ні на письма й напiмнення Його Милости князя Костянтина Острозького, воеводи Київського, ані на спеціальне домовлення Преосвященного Отця Архiepіскопа Івана Дмитра Суліковського зі Львова. Це домовлення в справах вольностей нашої Церкви і нашого духовенства з панами сенаторами було прийняте обома сторонами на Соймі в Варшаві й мало обов'язувати аж до часу згоди Папи Римського з Вселенським Патріархом Царгородським на вічний мир усім церквам і людям нашої віри грецької і нікого в нічому не обиджати».¹³³

Протест був доброю осторогою для владик, саме перед їх останнім Синодом у Бересті в червні того року, який ще раз розглянув усі справи та виготовив відповідні письма до короля і нунція. Окреме письмо було написане до папи Климента VIII. Владики Іпатій Потій і Кирило Терлецький були уповноважені особисто їхати до Риму і там усе з папою докладно обговорити і, якщо папа буде згідний загарантувати Руській Церкві всі порушені дотепер справи, просити папу прийняти Руську Церкву до молитовної єдності з Римом.

З часу написання листа кн. Острозьким до Іпатія Потія владика не втаємничували його в хід переговорів. І ця обставина та звернення владик до канцлера Замойського не були понутру князеві не лише через його повагу на цілій Русі, але й тому, що саме він поклав перші заслуги для Церкви й перший говорив про об'єднання з Римом, і навіть був готовий їхати особисто до папи. Тепер він підозривав якусь хитрість з польської сторони, яких він знав дуже добре. Його амбіція була подразнена ще й тому, що головний організатор переговорів, Кирило Терлецький, був владикою Луцька-Острога, посередині княжих територій.

Надобавок єп. Балабан зарядив у Львові публічні мольби як подяку Господеві за dokonану вже церковну єдність. Він, мабуть, уже задалегідь хотів почванитися своєю побідою над братством, бо відтепер воно мало бути йому підчинене. Владика Потій написав князеві Острозькому листа, де подавав докладний хід переговорів та їх вислід.

¹³³ Pelesz, I, pp. 532 seq. cf. *Monumenta Ucrainae Historica*, Romae, 1964, I, pp. 83-85.

На жаль, уже було запізно. Обиджений маґнат опублікував маніфеста до духовенства, шляхти і народу, де посудив владик у зраді своїй Церкві, бо вони в своїх заходах поминули своїх зверхників: східніх патріархів. А що більшість «людей грецької віри» вважали його своїм провідником, він закликав їх протівитися «ворогам спасіння», тобто владикам. Одночасно він звернувся іншим письмом до з'їзду протестантів у Торуні, 21-26 серпня 1595, і там назвав владик малограмотними, бо далися підійти латинникам, та завізвав протестантів стати разом з православними проти короля, обіцюючи їм дати свою військову допомогу. Така була відповідь загніваного князя Острозького.

Заносилося на поважний конфлікт, а хитрий і самолюбний Балабан зараз же відкликав свою згоду на церковну єдність з Римом, зголосивши в суді в Володимирі на Волині протест проти ухвали Синоду в Бересті, мовляв, він підписав чи прибав печатку на чистому папері. Король і нунцій дораджували владикам подождати аж доки князь не успокоїться, а владика Потій одержав доручення поїхати особисто до Люблина, де часово перебував князь Острозький і поговорити з ним особисто та вияснити цілу справу.

У Люблині він навколішках благав князя не ставити перешкод боговгодному ділу, бо ж він сам таки видвигнув цю справу. Урешті, князь погодився на скликання іншого Синоду з участю нижчого духовенства і мирян, а в тому і протестантів, і там усі дотеперішні рішення владик мали бути ще раз передискутовані й схвалені. Також сам король посилав до князя його свояка, князя Заславського, та інших впливових людей, але все це не помагало. Князь розвивав щораз ширшу акцію в цілому краю і тепер всім стало ясно, що він хоче Синоду для вірвання переговорів, а не для потвердження рішень владик. Королеві він відповів, що прийде на Синод із 15-20 тисячами вояків і розжене його.

У такій ситуації було рішено, щоб обидва владки виконали ухвали Синоду в Бересті. Були навіть чутки, що князь переслав до Австрії 10 тисяч флоренів з наміром підкупити людей, які вбили б обох владик, що їхали до Риму. По їх виїзді король опублікував маніфеста, в якому подав довідома довершену єдність «людей грецького закону» з Апостольською Столицею в Римі.

Він між іншим писав: «Ми вважали б великим щастям якби з усіма нашими підданими ми могли бути в одній Католицькій Церкві, під властю одного верховного пастиря, Римського Папи, і разом з ним славили Бога одним серцем і одними устами. Признаючи таку єдність наших підданих корисною вірі і помічною для вдержання цілости й посту-

пу держави, ми були зацікавлені й не перестанемо цікавитися, щоб і тих наших підданих, що не є ще в єдності з Католицькою Церквою, по-батьківськи привести їх до цього для їх власного добра.

« Всемогутній Бог нас поблагословив. Пастирі грецького закону з великим числом народу вирішили об'єднатися з Католицькою Церквою і перейти під владу Римського Папи і про це повідомляємо всіх наших підданих. Тих, що є членами Католицької Церкви, щоб вони з нами радувалися повороті братів і дякували Богу; так і тих, що ще не об'єднані з Католицькою Церквою, щоб і вони пішли за прикладом своїх пастирів і об'єдналися, бо ще на Соборі в Флоренції при наших прадідах вчинили це грецький імператор і патріарх.

« І, як тоді в об'єднаній вірі Апост. Столиця дозволила їм в цілості захоронити обряди і церемонії Грецької Церкви, так і тепер, приступаючи до єдності, Київський Митрополит і інші владика бажать задержати всі стародавні обряди і церемонії свої (Руської) Церкви, тому вислали до Свят. Отця в Римі двох своїх братів-владик: Володимирського і Луцького ». ^{133a}

Як видно, король стверджує роздвоєння Церкви, бо він здавав собі добре справу з великих труднощів, головню по збойкотуванні Синоду скликаного митрополитом Рагозою на 25 січня 1596 до Новгородка.

24 лютого король написав навіть письмо до папи, в якому інформував його про труднощі, які заіснували вже по виїзді двох владик до Риму. Це були труднощі політичної і церковної натури. В тому письмі король домагався від папи іменувати Київського Митрополита, Михайла Рагозу, примасом-патріархом, бо це піднесе високо його престиж в очах його власної пастви і в очах опозиції, що саме тоді готувалася до завзятої боротьби. І так сконсолідована і об'єднана Руська Церква, писав король, стане прикладом для інших Східних Церков. Це письмо свідчить, безсумнівно, про найкращі інтенції Зигмунта III в хвилині його вислання до папи. ¹³⁴

На жаль, римські знавці східних справ, узагалі, а української справи, зокрема, не були добре зорієнтовані й поминули мовчанкою жадання короля, бо крім визнання стародавніх прав Київських митрополитів, жадним новим привілеєм не піднесено його престижу в очах його власної пастви ані в очах інших східних християн. А над головами владик збиралися важкі хмари в наслідок маніфестів князя Острозького й ак-

^{133a} Monumenta Ucrainae Historica, I, pp. 105-107.

¹³⁴ Карташев, А, В, Очерки по истории Русской Церкви, Париж, 1959, I, ст. 566-57.

ції східних патріархів, що вважали своїм обов'язком мішатися до справ Київської Митрополії. Інакше було б, якби вона була піднесена на рівне їм ієрархічне становище. Римські знавці гляділи на справу єдності Української Церкви з Апостольською Столицею з висоти Петрового Престолу, а треба було глядіти також очима руських християн і владик, що приступали до тієї єдності, тоді неодна трудність була б скоро усунена і єдність скоро закріплена, ані ніхто не голосив би фалшивих легенд, що єдність була заключена з обскурних мотивів або накинена згори.

ШОСТИЙ РОЗДІЛ

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА В ЄДНОСТІ З ПЕТРОВИМ ПРЕСТОЛОМ

Протестантська реформація відірвала від Петрового Престола народи германської і англо-саксонської рас та запустила між ними своє глибоке коріння. Одночасно католицькі народи змагали до довершення якнайдалше посунених реформ Церкви. І так поволі зачалося повне відродження християнського життя і моральности.

У відповідь на методи боротьби агресивних протестантських уній у деяких німецьких провінціях, як також і в Франції, створилися католицькі ліги. У висліді цього німецький нарід поділився на два табори і це довело до релігійно-культурної боротьби в 1618—1648 роках, які впродовж трьох десятків років заколочували спокій в серці Європи та довели саму Німеччину до упадку. Вестфальський мир 1648 року був початком затрати її великодержавницького значення. Німці не послухали голосу перестороги папів, тому заплатили дорогою ціною.

Апостольська Столиця робила старання, щоб урятувати Францію перед заливом гугенотизму і перед такою самою долею. І лише завдяки великому серцю і дипломатичному хистові папи Климента VIII французький нарід пішов за голосом перестороги і розсудку та захоронив себе від певного упадку.

Саме в часі, коли в Німеччині назрівав збройний конфлікт протестантів проти католиків, в якому були заінтересовані всі протестантські держави, Русько-Українська Церква зірвала свої традиційні зв'язки з патріархатом в Константинополі, що в обговорюваному періоді був знаряддям у руках турків на шкоду християн, та перейшла під безпосередню юрисдикцію папів, в дусі Собору в Флоренції.

Ця подія, безсумнівно, належить до найважливіших подій Христової Церкви і світу в обговорюваному періоді, а може навіть в цілому по-Флорентійському періоді хоч би тому, що привела мільйони побожних душ до єдности з Петровим Престолом та змінила обличчя східньої Європи в користь того Престола. З хвилиною включення українського і білоруського народів до Католицької Церкви зачинається повільне відродження Київської Митрополії, дарма, що будучи складовою части-

ною польсько-литовсько-руського королівства, український нарід, не мав усіх можливостей виявити свою живучість у повності. Крім того, боротьба проти церковної єдності, що нуртувала внутрі української спільноти, спиняла розмах Церкви. Усе ж таки, завдяки боротьбі за ідею церковної єдності в Україні зрушилося плесо національного життя і довело до внутрішнього оновлення обох таборів, католицького і православного. І це було великою історичною заслугою владик, що відважилися на таке непопулярне, але революційне і вагітне в своїх наслідках діло.

229. *Климент VIII (1592—1605).*

Ішполіт Альдобрандіні був сином Силвестра Альдобрандіні і Лізи Детті, що мали одну доньку і сім синів, а Ішполіт був четвертий з черги. Він уродився в Фаньо 24 лютого 1536 року. Студював право в Падуї й Перуджі, а докторат права одержав в Болонії. 1570 року був іменованим консисторіяльним адвокатом. На другий рік папа Пій V призначив його соцієм кардинала Бонеллі в його місії до Іспанії, Португалії і Франції. В часах Григора XIII він задержав свій уряд в Роті, а Сикст V у травні 1585 року іменував його датарем і кардиналом для церкви св. Панкратія. Від 1586 року кардинал Альдобрандіні виконував важливий уряд Великого Пенітенціарія, 1588 року одержав завдання довести до замирення в Польщі, що сповнив з великим успіхом і тому в Римі вважали його за «папабіліса».

По смерті Інокента IX конкляв п'ятдесятдвох кардиналів зачався 10 січня 1592 року. І вже першого вечора кандидата проєспанської партії, кардинала Санторі, було запроваджено до каплиці св. Павла як папу, але шістьнадцять кардиналів опозиції вийшли до Сикстинської каплиці з наміром такого вибору не прийняти. Декан колегії кардиналів, Джезуальдо, спротивився такому поспішному виборі папи через т. зв. «адорацію», і під час слідуючого голосування кардинал Асканіо Колонна долучився до опозиції, тому до вибору забракло одного голосу, хіба що сам кандидат був би додав свій власний голос, але згодом можна би було квестіонувати важність такого вибору, тому кардинал Санторі не скористав з цього привілею. Урешті, показалося, що він одержав лише тридцять голосів, бо ще п'ять кардиналів здержалося від голосування. І тепер проєспанська партія знала, що її кан-

дидат уже папою не буде, як він сам писав про те в своїх споминах.¹

30 січня 1592 року кардинал Альдобрандіні був обраний на папу одногосно і прийняв ім'я: Климент VIII. Новий папа був вийнятково побожний і працьовитий. Щодня, навіть під час подорожей, він відмовляв свої молитви і служив св. Літургію з такою набожністю, що плакав і причащав усіх присутніх особисто. Папа кожного вечора сповідався перед кардиналом Чезаре Бароніо та заховував дуже гостро пости, напр. в усі п'ятниці їв лише сухий хліб і пив чисту воду. Він мав особливу набожність до Пресвятої Богородиці: щодня відмовляв до неї чотки, а перед кожним Богородичним празником накладав на себе якесь окреме умертвлення.

Зараз по своєму виборі Климент VIII зарядив, щоб з папських апартаментів винести всі прикраси, а на столі залишити лише труп'ячу голову, бо хотів молитися в скупченні серед пустих стін. На його зарядження всі уряди в Ватикані щорічно були замкнені в Страстний Тиждень, а сам папа цілими днями просиджував у сповідальниці в соборі св. Петра, слухаючи сповідей мирян. Він брав особисту участь в усіх обходах і процесіях, а дуже часто в товаристві вченого кардинала Баронія відвідував гроби мучеників у Римі. У процесіях папа завжди йшов пішком і босоніж. Дуже часто відвідував головні базиліки Риму, а в Лятерані йшов на колінах по «святих сходах».²

Климент VIII у своєму урядуванні мав точний порядок, і від нього ніколи не відступав, напр. у понеділки відбував засідання Консисторії, у вівторки Сигнатури Ласки, в середи приймав міністрів держави, в четверги брав участь в засіданнях конгрегації чистоти навчання і моральности, у п'ятниці і суботи приймав володарів, їх амбасадорів та інших людей.

Всі рапорти нунціїв папа читав особисто і робив свої замітки для відповідей і заряджень. Климент VIII був високого маєстатичного росту, з блідим обличчям і сивою бородою. Він утішався добрим здоров'ям, з вийнятком частих атаків подагри, які не опускали його в час його цілого понтифікату.

Як згадано, папа був каноністом і полагоджував усі справи поволі, з великою розвагою і застановою, а як колись мусів рішитися скоро,

¹ Santori, G, A, Card. di Sansevero, Autobiographia, Arch. d. S. Rom. XII-XIII, Roma, 1889-90, p. 203.

² Paruta P, La legazione di Roma, Venezia, 1887, I, p. 44; cf. Pastor, XXIII, pp. 28-29.

то ніколи не був з того задоволений. Він мав звичай являтися несподівано в усіх урядах Ватикану й усі урядники завжди його сподівалися.

* * *

Новий папа, найперше, звернув свою увагу на громадянську війну в Франції в тому переконанні, що дотеперішня політика супроти того краю повинна бути змінена, але це могло статися дуже повільно з огляду на становище Еспанії. Папа говорив, що як гугенот буде королем Франції, то важко сподіватися, щоб там дійшло до скорого замирення. Терпелива політика папи мала добрий наслідок, а першою ластівкою того був автографний лист короля Генрика IV, гугенота, до папи в жовтні 1592 року, в якому він запевнював про свою приязнь і пошану до нього, висловлював відданість та просив акредитувати його посла при Ватикані, званого вже нам Маркіза де Вівон. Одначе, обережний папа не зараз повірив у щирість короля і як він у липні 1593 року в соборі св. Діонісія в Парижі в приявності численних єпископів і баронів навколішках зложив присягу практикувати католицьку віру, тоді був звільнений від клятви архієпископом з Бурже під умовиною, що це звільнення буде потверджене папою.

Тепер король вислав до Риму посольство, що мало зложити папі його «обедієнцію», але в цьому моменті проєспанська партія виступила проти його розршення в ляку, щоб він не став законним володарем Франції, бо це усунуло б причину для єспанської інтервенції в Франції. У такій ситуації папа заховав повну мовчанку і казав кардиналам вчинити те саме. По довшій надумі він постановив розршити Генрика IV, але в своєму письмі поставив йому такі умовини: 1) його посол має зробити приписану обедієнцію; 2) він має виректися ересі; 3) має повернути забрану церковну власність; 4) церковні тягарі мають бути взаємно унормовані; 5) єретиків не буде іменувати на католицькі посади; 6) має дбати про розвій Церкви і завести в практику реформи; 7) не сміє кривдити католицьких духовних; 8) має відкликати дотеперішні номінації єретиків; 9) має щодня відмовляти наложеному на нього покуту; 10) чотири рази в році сповідатися і публічно причащатися; 11) в кожній провінції заснувати чернечий дім; 12) на руки нунція зложити особисте відречення від ересі; і 13) зарядити день подяки з приводу одержання розршення.³

Генрик IV прийняв усі умовини папи і 17 вересня 1595 року папа на площі св. Петра в Римі в оточенні тридцятичотирьох кардиналів і

³ *Clementis VIII PP.*, Ep. in Bullarium Rom., X, pp. 304 seq.

великої маси народу розрішив його та проголосив це буллою з тією самою датою. З того часу Франція, що стояла перед загрозою упадку і повної затрати самостійности, зачала мирне життя і добу свого національного відродження. Її Церква і духовенство, знищені домашньою війною, перевели в дійсність соборові реформи, а кардинал легат Олександр Медічі на весні 1596 року перевів конечні реформи французької ієрархії.

Про невідрадний стан Французької Церкви свідчить факт, що на сто її епархій майже сорок були опорожнені, а в чотирнадцяти архієпископствах половина парафій не мали священників. Подібно з манастирями, напр. в 25 епархіях було стверджено, що в їх стодвадцятип'ятьох домах не було ігуменів, а як і були, то ляїки, що дбали лише про особисту наживу. В жіночих манастирях ігуменували переважно доньки і приятельки королевих наложниць. Церковними добрами управляли миряни, а руїни багатьох церков знищених гугенотами, давно заросли бурянами.

Генрик IV по прийнятті папської булли зачав поволі виповняти її умовини, а в першу чергу щодо своєї особи. Усе ж таки, він не зраг змінив свого відношення до гугенотів і загарантував їм особисту свободу едиктом в Нансі в квітні 1598 року та унормував цю справу окремою угодою в Ліоні. Він оженився з Марією Медічі, а кардинал-легат Петро Альдобрандіні поблагословив їх шлюб в імени папи. І, як у вересні 1601 року їм народився наслідник престолу, папський надзвичайний легат Матей Барберіні (згодом папа Урбан VIII) передав батькам благословення і гратуляції папи Климента VIII, що був запрошений на хресного батька.

Едиктом в Руен з вересня 1603 року Генрик IV відкрив дома єзуїтів у Франції і вони, разом з іншими чинами зачали інтенсивну працю над відновою релігійного життя французького народу, що від тепер зачав змагатися за перше місце між народами відновленої Європи. Усе це Франція завдячувала Апостольській Столиці в Римі, а зокрема великому серцю папи Климента VIII.⁴

* * *

По розрішенню Генрика IV надії еспанського короля Пилипа II опанувати зовсім Францію зменшилися, але він їх не занехав. Папа рішуче відказався зв'язуватися якимнебудь союзом проти Еспанії, дар-

⁴ *Pastor*, XXIII, pp. 150 seq; cf. *Barezzi, N, de*, — *Berchet, G*, Le relazioni degli Stati Europei al Senato degli ambasciatori Veneziani nel sec. XVII, Ser. II, Francia, Venezia, 1857, I, p. 40.

ма, що віцекороль Неаполя зачав переслідувати єпископів, а в Римі зростали протиєспанські настрої. Впливи Пилипа II в Італії змаліли і папа відзискав князівство Феррару, але одночасно довів до замирення Іспанії з Францією, і це скріпило оборонну силу католиків в обличчі турецької загрози.

Цезаропапіст Пилип II умер, але відношення його сина, Пилипа III, до папи не було краще як батькове. Тракткування Церкви в Медіоляні єспанським губернатором так погіршилося, що в травні 1599 року папа думав його екскомунікувати.

Натомість відношення цісаря Рудольфа II до папи було поправніше і завдяки його допомозі, хоч і був спротив протестантських баронів (вони захопили в свої руки Штрасбург і зачали домашню війну), католики дуже скріпилися. І досі турки були великою загрозою Австрії, напр. у червні 1592 року вони зайняли останню твердиню Могач над Уною і всі церкви перемінили на мошеї. Папа радив цісареві приспішити оборонні заходи і сам зачав підготовляти союз держав, напр. писав навіть до перського шаха, передбачаючи нову агресію турків, що вже тепер хотіли зайняти Відень. У Римі ходили вперті чутки в березні 1593 року, що султан в найближчому часі зачне війну з цісарем. І, дійсно, паша Боснії напав на Сісек, але завдяки безнастанній чуйності й фінансовій допомозі папи та заохоті до сталого поготівля, він був відкинений.

У 1595 році вдалося змонтувати протитурецький союз Волощини, Молдавії та Польщі, і завдяки цьому досягнуто перемогу над Дунаєм, бо по смерті султана Мурада III між турками настало замішання. Також італійські республіки вислали свої відділи під командою Павла Сфорци і взяли участь в боях під Граном, що був звільнений від турків. На жаль, дальші успіхи союзників були здержані через нерішучість і зволікання Рудольфа II.

По кількох початкових поразках турки знову зачали громадити армію в Трансильванії. Тепер папа призначив поміч Польщі в сумі 20 тисяч флоренів місячно на організацію відсічі. Архикнязь Максиміліян зі своєю 33-тисячною армією обляг Гатван і здобув його в вересні 1596 року. Це, однак, справи не вирішило, бо нова стотисячна турецька армія рушила в жовтні на Шегедин, побила християн в долині Керестес та зайняла твердиню Канісу, а звідти було лише тридцять колометрів до Сирії. В цьому моменті завдяки зручній дипломатії папи, перський шах заатакував турків на Близькому Сході, а смерть султана Мохаммеда III в березні 1603 року відсунула на якийсь час смертельну загрозу від Європи.

В часі, як папа кинув цілу свою повагу і матеріальні засоби, щоб рятувати християнську цивілізацію від повної заглади, західні християни не піддержали його благородних починів. Щогірше, у тому часі продовжались переслідування Церкви в Голляндії й Англії, так що тамошні християни мусіли сховатися в катакомбах. Коротковорість фанатичних протестантів видно було й у тому, що в деяких з них турецькі амбасадори одержали дозвіл на відбування своїх богослужб публічно, а місцеві католики мусіли приймати св. Тайни крадькома, напр. в Голляндії, де всі церковні справи полагоджувала Нунціятура в Брукселі, а генеральним вікарієм там був Альберт Егіс, відносини так погіршилися, що 1602 року він був арештований і депортований з краю.⁵

* * *

У сусідній Англії з часу невдалої висадки еспанської армади доля католиків стала важкою, тому для виховання нових священників папа Климент VIII в листопаді 1592 року заснував семінарію у Валядолід в Еспанії, призначивши для неї підмогу і ще того самого року було в ній 75 студентів, скитальців з Англії. Подібні семінарії для англійців були засновані: в Севілі, Мадриді та Лісбоні. Таким чином, Англійська Церква мала змогу поповнити ряди духовенства новим приростом і ждати на повернення релігійної толеранції на батьківщині.

По смерті англійського кардинала Еллена папа іменував Юрія Блевелла архипресвітером Церкви в Англії і він при помочі 12 священників вів усі духовні справи. Надобавок, у наслідок його конфлікту з єзуїтами королева проголосила останніх зрадниками і прогнала їх з краю, тому сила тамошньої Церкви ще більше послабла.

Важкі часи переживали католики Шотляндії, що їх король Яків називав «папістами». Він у час хвороти Єлисавети I робив приготування засісти на її місці в Лондоні, тому держав з поротестантами. З другої ж сторони, писав таємні листи до Риму, роблячи надії на своє навернення до віри своїй матері Марії Стюарт. У своєму творі п. з. «Базілікон Дорон», опублікованому 1603 року, Яків виступив проти релігійного поділу Шотляндії, винуючи більше пуритан як католиків. У практиці положення католицьких священників там було таке, що їм за-

⁵ *Herre, P.*, Papstum und Papstwahl in Zeitalter Phillips II, Leipzig, 1907, p. 664; *cf. Ratti, A.*, (Pius XI), Opusculo inedito del Cardinal Baronio con dodici sue lettere inedite ed altri documenti che lo riguardano, Perugia, 1910, p. 14; *cf. Huber, A.*, Geschichte Osterreichs, Gotha, 1892, IV, p. 375, 386; *cf. Poncelet, A.*, La Compagnie des Jeus en Belgique, 1907, p. 32.

лишалася апостазія або вихід на скитальщищу. У Шотляндії будь-хто міг ув'язнити католицького священика або навіть його безкарно вбити, а король піддержував протестантів в надії, що вони допоможуть йому дістатися на англійський престол. Це йому вдалося досягнути і 1603 року він писав до папи про поправу стосунків. Це він робив тому, що й тепер ще лякався папської екскомуніки; тому, хоч і не любив католиків, зараз проти них не виступив. Щойно як став сильною ногою в Англії, Яків у своїй бесіді в парляменті в березні 1604 року затвердив ухвалу Королівської Ради, яка проганяла католицьких священиків з Англії. Того самого року Палата Лордів схвалила драконські закони проти католиків і це прийняла також і Палата Громад. Король відкинув заяву католицьких духовних про зложення ними присяги вірности та затвердив усі ті несправедливі закони. І знову зачалися переслідування за віру і були мучеництва в Англії. Католиків карано за неходження до протестантських церков, напр. в дні проголошення отих законів 5.560 католиків покарано за їх легковаження, бо догляд над захованням законів одержали фанатичні пуритани.⁶

* * *

Папа Климент VIII нав'язав тісні взаємини зі східніми християнами, що їх переслідували турки, і за нього відновилися переговори з коптами, зачаті за Сикста V. Він вислав легата Джіроляма Вініетті до патріярха Гавриїла з Олександрії на весні 1592 року, а патріярх восени на другий рік приєднався до Католицької Церкви. Це саме вчинив його архипресвітер Іван, що в своєму письмі представив сумний стан тієї Церкви, який уважав заслуженою карою за відділення від Риму. У червні 1594 року до Риму прибули представники патріярха й упродовж шости місяців вели там унійні розмови. Щойно в половині січня 1595 року папа Климент VIII в приві кардиналів прийняв їх католицьке Ісповідання віри. Формальне проголошення єдности тієї Церкви з Римом відбулося аж 1602 року. Папа заснував для коптійців семінарію в Римі та казав друкувати книги в коптійській мові. На жаль, патріярх

⁶ *Clementis VIII PP*, Ep. in Bull. Rom., X, 139, p. 630; cf. *Bellesheim, A*, Kardinal Allen und Seminar aus dem Festlande, Mainz, 1885, pp. 248 seq; cf. *Lämmer, H*, Zur Kirchengeschichte des 16 und 17 Jahrhundert., Freiburg, 1863, p. 174; cf. *Ma-
yer, A, O*, England und die katholische Kirche unter Elisabeth, Rom, 1911 (London 1916), p. 292; cf. *Gardiner*, History of England, London, 1895, I, pp. 222-230; cf. *Lin-
gard*, History of England, London, 1838, I, p. 30.

Гавриїл скоро вмер, а його наслідник Марко зірвав відновлену єдність. Об'єднана Церква маронітів зробила великий поступ і папа опікувався їх колегією в Римі. Папський легат Дандіні відбув Синод Маронітської Церкви в монастирі в Канобін для її зреформування, а патріарх Симеон у своєму письмі до папи дякував за поміч і тішився відродженням своєї Церкви. Він був наділений палліюмом.

Опіка папи Климента VIII над східними християнами походила з його глибокого розуміння, пошани і любови до східних величних обрядів, що мали старовинну апостольську традицію. Він, як і його попередники Лев X, Климент VII, Павло III, Пій IV та Пій V, — дбав про східних християн в Італії та на островах Егейського моря, заохочуючи їх до плекання свого власного візантійського обряду. Папа зарядив, щоб грецькі священники були ординовані своїми власними святителями, а один з них мав стало перебувати в Римі, щоб дбати про справи своєї Церкви. Він ще раз опублікував заборону Іннокента IV від 1254 року, Пія IV від 1564 року, та Пія V від 1566 року проти всяких намагань лучити два обряди в один.⁷

Щоб опіка над східними Церквами була сталою, папа заснував, 11 серпня 1599, « Конгрегацію для Поширення Віри », до якої були приділені найвизначніші кардинали: Санторі, Бароній, Беллярмін, Медічі, Боромей, Вісконті, Антоніяно, Петро та Чинціо Альдобрандіні. З того часу до тієї конгрегації належали всі справи Української Церкви аж до заснування окремої Східньої Конгрегації в модерних часах.

* * *

В час свого кардинальства папа Климент VIII був у Польщі по важливим справам і мав добру нагоду пізнати тамешні відносини, тому вислав туди досвідченого нунція Маляспіну. Зигмунт III Ваза по смерті свого батька одержав у наслідстві ще й шведську корону, де його дядько Карло був регентом. В лютому 1593 року на з'їзді в Упсалі Карло виступив проти католицької Церкви та прийняв лютеранське Ісповідання віри; він зніс Літургію, заведену Іваном III, та всі інші католицькі практики. Довідавшись про те, Зигмунт III виїхав особисто в Швецію і там анулював всі згадані запорядки та не визнав протестантського архієпископа Ангермана. При нагоді своєї коронації в Упсалі Зигмунт

⁷ *Baronii*, *Annales*, VIII, nr. 23, Appendix, p. 636; cf. *Diarium P. Alaleonis*, in *Pastor*, XXIV, p. 257; *Anaïssi*, T, *Bullarium Maronitarum*, Romae, 1911, pp. 107 seq; *Clementis VIII PP*, Ep. in *Bull. Rom.*, X, pp. 11 seq.

проголосив повну свободу католицькій вірі. Одначе, по його повороті в Польщу Карло на Соймі в Седеркепінгу 1595 року видав декрети проти католицької віри. Це було причиною, що Зигмунт III ще раз поїхав у Швецію в липні 1598 року з 5 тисячами вояків, але по невдалій битві під Лінкегінгом у вересні того року вернув з нічим у Польщу. На другий рік шведський парламент здетронізував його, а разом з тим скінчилася спроба другої реактивізації Церкви в Швеції. Це наступило, як думають дослідники, в наслідок браку енергії та через нерішучість Зигмунта III, хоч йому не бракувало доброї волі.

Климент VIII установив окрему конгрегацію кардиналів для справ королівства, до якої увійшли кардинали: Тлявія, Галлі, Кастані, Сальвіанні, Сфорца, Монтальто та Альдобрандіні, а секретарем був Мінуччі. Одначе, заходи легата Кастані, що навесні 1596 року прибув у Польщу для приєднання короля до протитурецької ліги, не мали успіху, бо Сойм у Варшаві в лютому 1597 року цьому спротивився. Натомість Польська Церква підносилася із занепаду завдяки праці єзуїтів, між якими було щораз більше синів місцевої шляхти. На початку понтифікату Климента VIII єзуїти мали в Польщі 13 монастирів, а в 1597 році їх було вже 17. Єзуїти мали свої колегії в Познані, Бравнсбергу, Вильні, Пултуску, Ярославі, Люблині, Несвіжу, Ризі, Дорпаті і в Полоцьку. На самій Литві й Білорусі їх розвій був такий великий, що там створено окрему провінцію, яка мала дев'ять монастирів і двісті монахів.⁸

* * *

І на українських землях проповідували єзуїти, напр. в Луцькій єпархії, а в околицях Ярослава і Холму вони давали реколекції для духовних. З найвизначніших польських єзуїтів заслугують на згадку: Петро Скарга, Венедикт Гербест, Адріян Юнг та Яків Вуєк.

В тому самому часі Українська Церква була в занедбанні, а до того занархізована поспішними зарядженнями патріярха Єремії II і, як вже згадано, владики рішилися відновити Собор у Флоренції та підчинити себе юрисдикції папи. На основі досі сказаного видно, що початкові праці до цього історичного діла не були «інтригою єзуїтів подиктованою страхом перед польським королем», чи надія на почесні

⁸ *Stieve, F., Mittelsbacher Briefe aus den Jahren 1590-1610, München, 1885, IV nr. 1; cf. Scriptores Rerum Polonicarum, Diaria Comitiorum Poloniae anni 1597, Cracoviae, 1907, p. xx.*

й матеріальні користі, як ще й досі говорять дослідники московської школи, — але почуттям відповідальності за добро, дочасне й вічне, доручених їм душ. І навіть як хтось із них (напр. Балабан) мав з початку на думці якісь особисті справи, то він відпекався всього вже в першій зустрічі з небезпекою, або такі думки зникли в вирі нових подій, що вимагали великої посвяти та жертви. Наведене нами письмо владик від 1 червня 1595 року до папи і короля свідчить про їх мотиви.

Іпатій Потій та Кирило Терлецький виїхали з Кракова 26 вересня 1595 року й прибули до Риму 15 листопада того ж року. Вони предложили папі письма ієрархії та просили прийняти їх до єдності. Цю справу, найперше, було віддано Конгрегації св. Уряду до докладного простудіювання і там богослови видали свою думку, а кінцевий дорадчий голос мав кардинал Сфондрато, за якого опінією папа, опершись на ухвали Собору в Флоренції, рішив прийняти Руську Церкву до єдності з Петровим Престолом, на основі загальною принципу: *єдність у вірі при повному захованні східнього обряду, включно із монатим духовенством та старим календарем.*

В суботу, 23 грудня 1595, у парадній залі Костянтина в Ватикані в прияві кардиналів і дипломатичного корпусу відбувся урочистий акт поєднання. За свідченням сучасників цей акт відбувся на загальній Конгрегації, бо між актами Консисторії немає про нього згадки.

На тій Конгрегації канонік Евстахій Волович прочитав по-українськи, а монсіньор Антоніяні по-латинськи «Торчинську заяву» владик і їх листа до папи від Синоду в Бересті 3 червня того року. По цьому в імені папи привітав обох наших владик монс. Антоніяні. З черги єпископ Іпатій Потій прочитав по-латині Ісповідання віри, приписане для східніх християн, та в імені владик склав присягу вірності на Євангеліє, а єпископ Терлецький вчинив те саме по-українськи.

Тепер папа Климент VIII промовив до них із слезами в очах, між іншим кажучи: «Сьогодні радість наповняє наше серце з приводу вашого повороту до Церкви, а цього ніяк не можна виразити словами. Складаємо особливу подяку Відвічному Богові, який благодаттю Святого Духа провадив ваші наміри шукати оборони в Римській Церкві, вашій матері, що з любов'ю вітає вас між своїми синами».

23 грудня 1595 року папа окремою конституцією проголосив світові поворот Руської Церкви до єдності з Петровим Престолом, гарантуючи їй заховання слов'янського обряду, звичаїв і всього, що не противилося католицькому навчанню. З тієї нагоди була вибита пропам'ятна медаля, а українські владики асистували папі при відправі Вечірні в Навечеря Різдва Христового і 2 лютого 1596 року, як папа бла-

гословив свічі. 9 березня обидва владика були прийняті папою на останній авдієнції і зараз же виїхали додому через Венецію.⁹

Таким чином, історичний акт великої ваги був довершений. Це, що мало вже статися в Констанці чи Флоренції, сталося тепер. Цим разом Українська Церква говорила устами своїх власних синів. Вона стала повноправним членом універсальної Церкви, як це було колись в часах Рівноапостольного св. Володимира та його наслідників аж доки в часах державного занепаду під впливом грецької пропаганди за роздором наша Церква силою інерції закотилася в табір ворожий Престолові св. Петра. Тепер вона сподівалася зачати нові сторінки своєї історії. Актом повднання формально було визнане її становище між Сходом і Заходом, яке в дійсності вона сповняла від початків свого існування в IX ст.

З перспективи чотирьох сторіч треба оцінювати цей революційний акт українських владик як історичну конечність, бо народові загрожувала затрата індивідуальності в даних історичних обставинах. З тієї причини цей крок українських і білоруських владик був патріотичним, а не опортуністичним чином, дарма, що в їх часі і ще довго потім, чимало людей осуджували їх за опортунізм. Що більше, з перспективи чотирьох віків можна бачити, що завзята боротьба противників церковної єдності, очолена князем Острозьким, була сильним товчком для них самих у їх змаганнях зробити « щось » для своєї Церкви і народу. Цього не було б, якби не було єдності з Петровим Престолом, яка отворила українському народові двері в західній світ, звідки в Русь-Україну поплили широким руслем нові ідеї.

Крім того, опіка і поміч Петрового Престолу дала українському народові моральну силу і тугість змагатися за свій власний поступ. Це наслідували також неприхильники церковної єдності. І, мабуть, найбільш клясичним прикладом цього була далекоюсягла реформа шкільництва Української Православної Церкви, згодом переведена великим митрополитом Петром Могилою за західними зразками, з латинською мовою навчання включно. Відомо також, що професори славної Могилянської Академії в Києві викладали св. Богослов'я згідно з навчанням св. Томи з Аквіну, яке засвоїли собі в Римській Колегії св. Ата-

⁹ *Litterae Annuae Societatis Jesu ad an. 1595*, pp. 325 seq; ad an. 1596, 18-57; ad an. 1597, 67-78; ad an. 1604, 737; cf. *Bull. Romanum*, X, p. 247; cf. *Hoffmann, G.*, Die Wiedervereinigung der ruthenischen Bischöfe, in *Or. Chr., Periodica*, III, 1924-1925; *idem*, Aufenthalt der ruthenischen Bischöfe H. Pocij und C. Terleckyj in Rom in December und Januar 1595 bis 1596, in *Or. Chr. Per.* XI, 1945, pp. 103 seq.

насія та в інших католицьких університетах. Цього ніколи не було б, якби не було церковного поєднання Церкви з Римом.

Папа Климент VIII, прийнявши Київську Митрополію до єдності з Петровим Престолом, вислав до Польщі численні письма до духовних і світських визначних осіб з проською допомогти нашим владикам упорядкувати свої церковні справи, сильно натискаючи, щоб негайно зрівняти Руську Церкву в усіх правах з латинською Церквою. Папа просив короля, щоб він допоміг владикам проголосити церковну єдність на окремому Синоді і про те писав також до примаса. Узагалі, від папи одержали письма визначні особи держави, напр. кардинал Юрій Радивил, князь Микола Радивил, канцлер Замоїський, віцеканцлер Тарновський, лит. канцлер Лев Сапіга, Януш Острозький, палятин Микола Фірлей, архієпископ Соліковський, єп. Мацейовський з Луцька, єп. Гюсліцький з Перемишля, єп. Гомолінський з Холму і інші.

Вітаючи митрополита Рагозу і владик, папа доручив їм проголосити заключене єднання на Синоді. Він залишив за митрополитом всі його давні права, включно із правом свяченням владик, своїх суфраганів. На жаль, папа не підніс Київської митрополії до достоїнства патріархату, як цього домагався король у своєму письмі, бо передбачав великі труднощі в закріпленні унії. Натомість, папа натискав на державні чинники наділити східних владик якнайскорше місцями в законодавчих палатах. І можна думати, що це вдалося б було здійснити, якби тих наполегливих старань папи не паралізувала опозиція під проводом князя Острозького, якого піддержували східні патріархи.

Як згадано, князь домагався від короля дозволу на відбуття Синоду і король погодився, щоб митрополит скликав такий Синод до Новгородка в січні 1596 р., але опозиція його зігнувала й він зовсім не відбувся. Опозиція зачала сильну акцію між православною і протестантською шляхтою на соймках в Україні й Білорусі, звиваючи всіх протестувати проти церковної єдності на загальному Соймі, що був заповіджений на 25 березня того року. І на ньому православна опозиція виступила солідарно з протестантами. Вона звернулася також до патріарха із домаганням зложити з уряду митрополита і всіх владик. А, тим часом, у багатьох прихильних єдності парафіях митрополії відбувалися торжественні богослужби в подяку Господеві за довершену єдність.

Сповняючи волю папи, митрополит заповів Синод до Берестя на осінь 1596 р., де він і інші владики мали скласти католицьке Ісповідання віри та проголосити заключення єдності з Апост. Престолом у Римі. І тепер князь Острозький домагався від короля допустити на той Синод світських людей, а між ними також протестантів і патріяршого

представника, Никифора. Ці жадання не були узглядені, бо король не хотів допустити, щоб протестанти забирали голос у справах католицької віри.

Іншою була справа допущення патріяршого представника Никифора і про нього хочемо сказати дещо більше. Перш за все, Никифор представив себе «патріяршим протосінкеллом» — канцлером і доказував свої повновласті письмом патріярха Єремії II в 1592 року. Автентичність цього письма є диспутована досьогодні, і ще ніхто не вияснив обставини, чому патріярх Єремія дав свої повновласті людині, яка навіть не мала священничого сану. Дотого, Никифор був обвинений в Константинополі в зловживанні грішми і звідти прогнаний. Про його характер свідчить його власне свідцтво на Соймі, де він визнав, що не маючи сану пресвітера, він служив у Венеції св. Літургії, слухав сповідей, а навіть ординував духовних. Якби навіть поминути ці його «нерегулярності», то є інші справи, які не піддержують важности його повновластей. І, наприклад, патріярх Єремія II умер під кінець 1595 року, а за законами Церкви із його смертю, звичайно, вигасали повновласті його протосінкелла, хіба новий патріярх їх затвердив би. По смерті Єремії за патріярший престол ішла завзята боротьба чотирьох кандидатів: Матій II (1595), Гавриїл I (умер в серпні 1596) спорили з Мелетієм Пігасом і Теофаном I. Цей останній сидів на патріяршому престолі коротко по несподіваній смерті Гавриїла (1596—1597). Урешті, Матій II засів сильніше другий раз і патріяршив від 1598 до 1602 року.¹⁰

Отож від смерті Гавриїла в серпні 1596 р. аж до приходу Теофана I (24 листопада 1596) патріярший престол був опорожнений. Саме в тих місяцях відбулося приготування і переведення Синоду в Бересті. Досі не знайдено жадних доказів, щоб згаданий Никифор одержав продовження чи потвердження своїх повновластей від Гавриїла I чи від будь-кого із його суперників, перед або під час Синоду в Бересті. Крім того, діяльність Никифора в Молдаві на передодні Синоду в Бересті була дуже неясна, бо напр. він був там ув'язнений господарем Єремією Моголою, що був членом протитурецької коаліції, за те, що вів акцію в користь турецького паші Сірана, воєнного командира на Мадярщині. Никифор був замкнений у фортеці в Хотині.

Заходами князя Острозького Никифор був викрадений з тюрми і спроваджений до Острога, а звідти до Берестя для боротьби проти заключеної єдности. 13 вересня 1596 р. він проголосив себе патріяршим

¹⁰ *Theiner, A.* Monumenta Poloniae, III, pp. 232, 252, 253 seq, 255, 256, 257-60; cf. *Documenta*, ed. Welykyj, I, nr. 136, 139, 145, 152; пор. Р. Ист. Вивл., VII, ст. 1319.

представником і домагався від митрополита Рагози поминати патріярха під час богослужб, та готовився їхати до Берестя; а що сам не був сильним богословом, запросив собі до помочі Кирила Лукаріса, також уродженця Крети, якого вислав патріярх Мелетій Піґас з Олександрії на Русь-Україну для поборювання церковної єдності. Лукаріс подавав себе за патріяршого вікарія. Вартим відмічення факт, що як на другий рік Никифора суджено на Соїмі за шпигунство в користь турків, то патріярх Піґас, хоч сам був прихильником султана, не взяв його в свою оборону. Подібно князь Острозький, будучи наочним свідком переслухання Никифора, покинув соймові наради ще перед закінченням слідства; він також не відважився його боронити.

Скликаний митр. Раговою Синод зачався, 6 жовтня 1596, у церкві св. Миколи в Бересті й 9 жовтня була торжественно проголошена єдність Руської Церкви з Апост. Столицею в Римі. Усі владики, за винятком Балабана зі Львова і Копистенського з Перемишля, зложили католицьке Ісповідання віри, а два згадані були зложені із своїх урядів.

Одночасно опозиція, з якою співпрацювали єп. Балабан і князь Острозький, відбували свій власний проти-Синод з участю протестантів під проводом шляхтича Дам'яна Гулевича з Волині. Вони відбували свої наради в домі, в якому секта антитринітаріїв, звичайно, мала свої богослужби. Можна ще додати, що проти-Синод відбувався без звичайного дозволу короля. Його учасники просили митрополита Рагозу і його владик явитися в них, а як були зігноровані, патріярший представник Никифор зложив їх з уряду. Цього ніколи не було б, якби митрополит був піднесений до патріяршого достоїнства. Проти-Синод зложив протест у суді в Володимирі на Волині із заявою, що церковну єдність заключили «відпавші» владики, тому домагалися від короля позбавити їх єпископських престолів.

З вище сказаного бачимо, що опозиція не лякалася короля ані його репресій, і без його дозволу відбула свій Синод, на який князь Острозький привів своїх озброєних людей проти виразної заборони короля. З тих причин закид про «накинення» унії «єзуїтами» є смішний і нестійкий. Чейже король не мав сили змусити владик Балабана і Копистенського прийняти унію і вони до неї не приступили.

Патріярший представник Никифор звернувся із зазивом до духовенства поборювати церковну єдність з Римом всіма силами і засобами. Коли ж патр. Піґас став управителем патріярхату в Царгороді, 4 серпня 1597, він взивав окремою енциклікою всіх мирян чинити те саме. Для пониження престижу митрополита Рагози патріярх Піґас назначив єп. Балабана, Кирила Лукаріса та князя Острозького «Екзархами Ру-

ської Церкви», а для піднесення свого авторитету він у своїх листах уживав титулу: «Папа і патріярх Олександрії та предсідник Царгороду».¹¹

Українська католицька ієрархія опублікувала своє синодальне Послання, яким проголошувала церковну єдність в цілій митрополії. З огляду на те, що в цьому історичному Посланні подаються мотиви заключення церковної єдності з Петровим Престолом передамо його зміст у цілості.

«В Ім'я Триєдиного Бога, на Його честь і славу, для спасення душ і для закріплення святої християнсько-католицької віри, — зібрані в соборному храмі св. Миколая на законному Синоді в Бересті Року Божого 1596 в дні 8 жовтня за старим календарем, — підписані митрополит і єпископи грецького обряду, на вічну пам'ятку всім, кому треба знати, до відома подаємо: ми свідомі, що найвища власть Церкви Божої була євангельськими словами Господа нашого Ісуса Христа установлена і закріплена, і що Церква Христова збудована на Петрі, і на нім, як на єдиній скелі спочиває; вона ним одним є управлявана й керована; він над одним тілом, над однією будівлею, є головою, начальником і управителем Божих дарів, поставлений держати в Церкві Божій лад від апостольських часів упродовж сторіч.

«Патріярхи в своїх апеляціях шукали оборони в наслідників св. Петра, Римських Архиреїв, як про те свідчать соборові декрети і письма св. Отців. Щобільше, слов'янські церковні книги, переложені з грецького, і св. Отці Східньої Церкви свідчать про власть, яку має той престол і примат св. Петра над єпископами цілого світу. Також єпископи Царгороду, від яких руський нарід прийняв віру, першенство римського престолу св. Петра довгі віки визнавали, йому підчинялися і від нього ласк просили. І, хоч нераз від св. Престолу відпадали, з ним знову годилися і вертали під його послух, як це останній раз сталося на Соборі в Флоренції Року Божого 1438 за патріярха Йосифа та імператора Івана Палеолога, коли вони повернули до послуху, визнавши Римського Архирея Батьком, Учителем і Пастирем усього християнства і правним наслідником св. Петра.

¹¹ *Vaslea, O, Confessione Orthodoxa Petri Mohilae*, pp. 45-46; *Акти, Зап, Рос.*, IV, 4, 100, 104, 111; *пор. Малишевскіи, И, И*, Александрійскіи патріярхъ Мел. Пигась, Київ, 1872, Додаток 18; *пор. Грушевський, ІУР*, V, ст. 613; *Рус. Ист. Вивл.*, VII, ст. 1667 слід.

Сам єп. Копистенський був жонатий в час своєї консекрації і потім не хотів відпустити жінки, тому не міг числити на своє визнання Римом, аж доки вона не пішла б до монастиря, тому не приступив до єдності.

« На згаданім Соборі в Флоренції був також наш архієпископ і митрополит Києва і всіє Русі, Ісидор, і він приніс нам це поєднання патріархату в Царгороді й усіх, що до тієї Церкви належали, та закріпив Руську Землю в послузі Римській Церкві. В наслідок цього польські королі й литовські великі князі, головно Володислав, король Польщі й Мадярщини, та інші володарі, як також загальні сойми, дали свободи і привілеї духовенству руського обряду, якими втішалися римокатолицькі духовні.

« Коли ж патріярхи Царгороду знову відпали від єдності, попавши під поганське насильство турків, намножилося там чимало лиха, розчарувань і занедбань проти звичаїв та небувала досі симонія; а потім ширилися фалшиві науки, що залляли майже всю Русь, церкви наші опанували й на богослужби вплинули.

« Ми не хотіли брати на наше сумління того важкого гріха і не хотіли їм, то є патріярхам, помагати розривати церковну єдність. Маючи перед очима добро душ, що загрожені поширеними ересями, минулого року Преосв. Іпатій Потій, єпископ-прототронос і єпископ Володимирсько-Берестейський, та Кирило Терлецький, екзарх і єпископ Луцько-Острозький, за відомим і за згодою нашого Достойного Пана, Короля Польщі й литовського Великого Князя, Зигмунта III, хай йому Господь дає щасливе і довге володіння, — ми вислали до Святішого Отця Папи Римського, Климента VIII, як наших представників з проською, щоб нас Папа, Найвищий Пастир Католицької Церкви, до свого послушення прийняв і від залежності від Царгородського патріярха звільнив і розв'язав, але так щоб обряд і церемонії Руської Церкви в наших церквах без жадної зміни і все за переданням грецьких св. Отців по віки вічні залишив. І це нам Святіший Отець признав і вислав потрібні письма і привілеї із зобов'язанням, щоб ми на скликаному в тій цілі Синоді склали Ісповідання віри і Римському Престолові св. Петра, та Папі Климентові VIII і його наслідникам послух прирекли.

« Це ми вчинили сьогодні на цьому Синоді, як свідчать нами власноручно підписані й печатками приложені документи — які то документи ми делегованим на цей Синод представникам Святішого Отця Папи Климента VIII: ВПреосвящених Отців Івана Дмитра Соліковського, архієпископа Львівського; Вернарда Мацейовського, єпископа Луцького, і Станіслава Гомолінського, єпископа Холмського, — власноручно передали в прияві послів ЙКМилости Зигмунта III: Достойного князя Миколи Христофора Радивиля; Достойного Лева Сапіги, канцлера великого литовського князівства і Достойного Дмитра Халецького, підскарбника великого литовського князівства і каштеляна Берестейського, —

і в прияві численних інших духовних і світських осіб, на цьому Синоді зібраних.

« Дано, як вище сказано, нашими власноручними підписами. *Михайло Рагоза*, Божою милістю архієпископ і митрополит Києва, Галича і всієї Руси; *Іпатій Потій* Божою милістю єпископ Володимира і Берестя; *Кирило Терлецький* Божою милістю екзарх і єпископ Луцька й Острога; *Григор Гермоген архієпископ Полоцька*, Вітебська і Мстислава; *Діонісій Збируйський* Божою милістю єпископ Холма й Белза; *Йона Гоголь* Божою милістю єпископ Пинська і Турова та архимандрит Кобриня; *Богдан Ліщинський*, Климент архимандрит Браслава і Городна; *Гедеон Брольницький* архимандрит Лавришева; *Паісій* архимандрит Минська ». ¹²

Зигмунт III проголосив 15 грудня 1596 року усім своїм підданим королівського маніфеста в дусі вище поданого Синодального Послання владик. Одначе, через акцію опозиції не згадав нічого в ньому про скорє зрівняння Руської Церкви і духовенства в правах і привілеях латинської Церкви і духовенства. Він, дуже імовірно, зробив це тому, щоб не переносити релігійної боротьби на терен Союму. На жаль, ця обставина була першою великою помилкою короля, бо збільшила акцію опозиції в краю, що всюди представляла народові їх владик як « малограмотних, що дали себе здорово обдурити латинникам, бо унія з Римом буде тільки тимчасовим мостом до повної латинізації Руської Церкви ».

Ця акція опозиції була підсилювана письмами і закличками Мелетія Пігаса. Мабуть, її не було б, якби митрополит був піднесений до достоїнства патріярха. Папа Климент VIII, перш за все, проголосив екскомуніку Никифора неіснуючою, бо її затвердив був патріярх Пігас, як зверхник митрополита. Виїзд Зигмунта III до Швеції дав папі добру нагоду написати листи до духовних і світських осіб із зазивом допомогти закріпити церковну єдність. Для допильнування тієї справи на місці він вислав до Польщі свою довірену людину, єпископа Клявдія Рангоні з Реджйо, в ролі надзвичайного нунція (1599—1606). З другого ж боку, 3 квітня 1599, папа напімнув короля негайно зрівняти Руську Церкву в правах з Латинською Церквою, бо вже тоді папа мав вістки, що неприхильники єдності використовували це для зірвання заключеної єдності. Папа ще раз поклав йому те на серце в дні 10 липня 1599 року і королевій в лютому слідуячого року, заохочуючи їх до праці для Божої справи.

Першим добрим відгуком церковної єдності в Бересті було письмо

¹² *Pelesz*, op. cit., I, pp. 553 seq; cf. *Monumenta Ucrainae Historica*, I, pp. 167 seq.

від сербського митрополита Виссаріона до папи, 29 червня 1597, де він визнав авторитет Петрових наслідників у Церкві. Також і болгарський архієпископ Діонісій з Тирнави повідомив папу про свій намір вчинити те саме.

По смерті митрополита Рагози, 15 вересня 1600, папа затвердив на митрополії Іпатія Потія. У час його владцтва акція опозиції перенеслася на терен Союму, як папа писав про те до Януша Острозького та Лева Сапіги, дякуючи їм за добре слово в обороні єдности на Соїмі в квітні 1603 року. Він взивав архієпископа Соліковського до інтензивнішої праці, бо саме тоді йшли старання, щоб князя Острозького приєднати до єдности. Папа підкреслював, що найбільшою перепорою до закріплення єдности є недодержання обітницї зрівняти Руську Церкву в правах з Римською, і наповідав короля негайно допустити руських владик до Сенату. Правду сказати, ця справа не була легкою до виконання в краю, де був звичай, що всі соймові ухвали мали перейти одногolosно, бо при такій системі через «ліберум вето» одного шляхтича цілий Соїм був зірваний. Ясно, що неприхильні унії сенатори «ветували» всі внески в справі її закріплення. Папа писав навіть до самого князя Острозького в квітні 1604 і в січні 1605 року, заохочуючи його кинути опозицію й приєднатися до праці для єдности. Одначе, старий князь не змінив свого становища аж до своєї смерти.

Опозиційна шляхта на свому з'їзді в Вильні 1599 року заприсягнула, що православні і протестанти є «одним тілом, під одним головою Христом» і зобов'язали себе всіми силами і засобами поборювати єдність з Римом. За порадою Кирила Лукаріса вони на Соїмі 1600 року формально обвинили наших владик, немов би вони мали намір завести Руську Церкву до латинського обряду, а одночасно патріарх Мелетій Пігас натискав на митрополита Потія зірвати єдність з Римом.¹³

Акція опозиції ще за життя митрополита Рагози доводила до вибухів ненависти, напр. в час його канонічної візитації в Слуцьку його обкидали камінням і лише завдяки опіці побожних душ від був врятований від смерти. Навіть частина монахів-василіян виступила проти нього, а згаданий з'їзд шляхти в Вильні зачав акцію між простими козаками, щоб їх прихилити до боротьби проти унії. Це їм не важко було зробити, бо козаки ненавиділи своїх гнобителів, що були поляками і належали до Риму, тому єдність Церкви з Римом виглядала їм підозрі-

¹³ *Harasiewicz, Annales*, pp. 234 seq; *cf. Theiner*, op. cit., III, pp. 270 seq; 272 seq, 282 seq, 283, 286; *cf. Documenta*, I, pp. 279 seq, 287 seq, 295 seq, 302, 303, 310; *cf. Szaraniewicz, I, Patryarchat Wschodni, Krakow, 1879, p. 73.*

лою. Просте козацтво не розбирало, що до Риму належали сотки інших народів.

Зигмунт III закидав князю Острозькому, що він мав зв'язки з козаками Наливайка і Лободи, які нищили добра Луцької єпархії, мстячися за те, що тамошній єпископ Терлецький відіграв важливу роль у підготові й заключенні єдності. Однак, крім факту, що козаки шадили добра князя Острозького, нема ясних доказів на те, що він уживав їх для нищення церковної єдності в краю, принаймні, до часу вище згаданого з'їзду шляхти в Вильні. В сучасних пам'ятниках нема слідів, щоб боротьба козаків мала вже тоді протиунійний характер, напр. нунцій Маляспіна 1596 року писав до Риму аж два рази про співпрацю латинського єпископа в Києві з козаками. І не від речі буде згадати, що папський висланник по унійним справам, монс. Комулович, 1594 року їздив на Запоріжжя вербувати козаків для протитурецької Ліги. Це свідчить, що козаки спочатку не були заінтересовані боротьбою проти церковної єдності.

Маючи піддержку « рокошан Жебжидовського » опозиція склала суд проти митрополита Потія, але він його зігнорував. В тому часі « рокошани » так послабили впливи короля в державі, що князь Острозький пропонував йому свою співпрацю для зламання бунту шляхти, але взаміну домагався скасування унії. Який великий вплив мала опозиція в Соймі, можуть свідчити деякі соймові ухвали, напр. всі державні уряди в Литовському князівстві мали займатися лише православні, а за ширення ідей церковної єдності винний мав бути покараний величезною сумою 10 тисяч золотих. Коли ж і ці ухвали не могли зламати волі владик і прихильного їм духовенства, тоді опозиція заплянувала атентат на митрополита. Під час його побуту в Вильні, 12 серпня 1609, шляхтич Іван Тупека ударом своєї шаблі відтяв три пальці руки митрополита, розтяв його нагрудний хрест, рясу і сорочку. 70-літній митрополит упав на землю і його непритомного занесли побожні люди до дому місцевого сенатора. Відрізані пальці митрополита, що словом і письмом трудився для церковного об'єднання, були зложені архимандритом Троїцького монастиря, Велямином Рутським, на престої церкви, як символ крові за церковну єдність. Велямин Рутський у липні 1608 року був іменований коадютором для білоруських єпархії, а 1611 року був консекрований на Галицького єпископа та іменований коадютором для митрополії. Він одержав доручення зреформувати монастирі та заснувати в Вильні семінарію.¹⁴

¹⁴ *Harasiewicz*, p. 304-6; *Петрушевич, М.*, Сводная Літопись, Львов, 1874, ст. 441; *cf. Pelesz*, II, p. 43; *cf. Likowski*, op. cit., pp. 255-57.

Папа Климент VIII, святець і аскет, дбав про розвій науки і високо цінив людей інтелекту, наділюючи їх високими урядами в Церкві, напр. уже в першому році понтифікату іменував кардиналами таких вчених людей: Фр. Толедо, Фр. Таруджі, Фр. Мантіка, Чезаре Бароніо, Сільвія Антоніано, Д. Тослі, Дрю Перрона, і інших. Папа цінив письменників: Ї. Бентіволіо, А. Анджеліо, І. Мафеї, Т. Стейпелтона, Х. Клявіс, А. Граціані, І. Бордіні, і їх іменував єпископами. Люди науки й пера завжди мали доступ до папи, разом з його моральною і матеріальною піддержкою. Для скріплення оборони віри і розвою науки папа поширив і збагатив Ватиканську бібліотеку, збільшив число робітників в друкарні та спровадив спеціалістів для коректи грецьких манускриптів.

Він дбав про розвій sztuk і розмальовував римські церкви. На його бажання майстер Севастіян Торріджані зробив велику металеву кулю, в якій нутрі може зміститися шість людей і казав поставити її на копулу Михайла Ангела, прикріпивши до неї хреста. Вона досьгодні прикрашує собор св. Петра в Римі. Під час робіт у соборі 1594 року відкрито старовинні саркофаги папів, напр. Силвестра I, недалеко гробу св. Петра, до якого Климент VIII ходив молитися часто й казав збудувати таємний хід, що лучив той гріб з помешканням папи.

Климент VIII терпів з приводу артретичних болів, а під час Ювілейного 1600 Року докучала йому подагра, яка погіршилася спочатку 1604 року, так що 70-літний папа не міг спати. Це повторилося на другий рік у січні. 10 лютого 1605 року прийшла атака паралічу, що повторилася 5 березня і спричинила смерть папи.

Його тіло було поховане в соборі св. Петра, а 1646 року уміщене в приготованому пам'ятнику й перенесене до собору Богородиці «Більшої», де спочиває досьгодні.¹⁵

Пам'ять, пошана і любов до папи Климента VIII в особливий спосіб є зв'язані з українським народом, як і старовинна українська історія була зв'язана любовю до його одноіменника св. Климента Муче-

¹⁵ *Pastor*, XXIV, p. 437; *cf. Renazzi, F, M, Storia dell'Universita, Roma, 1803, III, p. 53; cf. Hurter, H, Nomeclator literarius theol, cath., Insbruck, 1903, I, p. 89; cf. Baumgarten, P, M, Neue Kunde von alten Bibeln, Krumbach, 1922, pp. 137 seq; cf. Obraan, J, A, F, Documenti sul barocco, Roma, 1920, p. 48; cf. Maroni, G, Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica, Venezia, 1840, XIV, p. 48.*

ника, третього наслідника св. Петра в Римі, що прийняв вінець мученичої слави на українській землі. Пам'ять про першого Климента Папи захувала нашу Церкву перед роздором у княжих часах, а тепер його одноіменник і наслідник Климент VIII, прийняв Українську Церкву під свою особливу опіку та своїми стараннями хотів двигнути її з упадку, так що вона поволі зачала відроджувати цілий нарід. Відновлена Церква, не зважаючи на перешкоди ворогів церковної єдности, упродовж чотирьох сторіч була надхненням для східніх народів, що шукали контакту з Петровим Престолом, пам'ятаючи слова Христові: Хай усі будуть одне.

230. Лев XI (1605).

Олександр де Медічі був сином Октавіана і Франчески Сальвіяті та уродився в Флоренції 2 червня 1535 року. Він готовився до світського звання і вже в дозрілому віці рішився стати священиком. Козімо Медічі вислав його до Риму в ролі свого амбасадора і він виконував цей уряд в часі володіння папів Пія V і Григора XIII. У 1573 році він одержав в управу єпархію Пістою і там завів реформи Собору в Триденті, під кінець того року був іменований архиепископом Флоренції, а Григор XIII креував його кардиналом. За свідченням сучасників кардинал Медічі і св. Пилип Нері вплинули на рішення папи Климента VIII в справі розршення короля Генрика IV, тому кардинал Медічі був іменований 1596 року легатом до Франції і був там цілий рік.

По похоронах Климента VIII конкляв шістдесяти кардиналів під час свого першого голосування віддав найбільше голосів на вченого кардинала Баронія. Одначе за те, що він у своїх «Анналах» поставив був у сумнів побут св. Апостола Якова в Еспанії, проеспанська партія не допустила до його вибору на папу. Кардинал Олександр Медічі був обраний 1 квітня 1605 року, дарма, що та сама партія противилася і його виборові за те, що він радив розршити Генрика IV, та за його працю для віднови Франції. Новий папа прийняв ім'я Лев XI і був коронований на сам Празник Пасхи.

По своїй коронації новий папа зарядив конгрегації кардиналів по справам Мадярщини виготовити нові пляни протитурецької відсічі, як також зреформував правила конкляву, заборонивши явне голосування. Кілька днів по цих запорядках папа, що прохолодився був під час інтронізаційного торжества в Лятерані, захворів, а потім прийшла гарячка

і несподівана смерть 27 квітня 1605 року. Його тіло було поховане в соборі св. Петра.¹⁶

231. Павло V (1605—1621).

Каміль Борґезе, син графа Августина і Флямінії Асталлі із старовинного римського роду, уродився в Римі 17 вересня 1552 року. Студіював право в Перуджі і там одержав докторат, а вернувши додому, був поставлений в сан пресвітера. Скоро одержав номінацію на асесора обох Сигнатур і капеляна при соборі Богородиці «Більшої». 1588 року Сикст V вислав його в ролі віцелегата до Болонії і там він був п'ять років. За Климента VIII о. Каміль став визначним священником курії, знаним із своєї глибокої побожності. Згодом він був іменований легатом до Іспанії й за успішне виконання своєї місії був нагороджений кардинальською гідністю, 15 червня 1596, та хіротонізований на єпископа. У 1603 році він був Вікарієм Риму, сповнюючи одночасно уряд протектора Церкви в Шотляндії.

Кардинал Борґезе не любив займатися політикою, тому мав чимало приятелів, а між ними іспанського короля Пилипа III. В час кардинальства він поглиблював свої студії права та був уважаний за одного з найбільших правників свого часу. У хвилині смерті Лева XI йому було п'ятдесятдва роки.

У конкляві взяли участь п'ятдесятдев'ять кардиналів і вже 16 травня кардинал Борґезе був обраний на папу та прийняв ім'я Павло V. Цей вибір молодого і сильного кардинала відбився прихильним відгомонам в католицькому світі. Сучасники хвалять Павла V за його спокійний характер, духову зрівноваженість та вроджену шляхетність, що пробивалася вже з його зовнішнього вигляду. Цю благородність можна бачити з його портретів і погрудь, напр. мармурний бюст долота великого майстра Берніні, захований у музею Борґезів, найкраще віддає благородні черти обличчя папи Павла V.

Високе розуміння християнської моральності, велику чистоту життя та незвичайно глибокий нахил до побожності Павла V сучасники порівнювали, а навіть клали вище від таких же прикмет Пія V. Павло V кожного дня перед св. Літургією сповідався і відправляв її з та-

¹⁶ *Capocelatro, A, Vita di S. Filippo Neri, Roma-Tournai, 1889, p. 281; cf. Pastor, XIX, p. 230; cf. Petrucelli della Gatina, F, Histoire diplomatique des conclaves, Paris, 1864, II, p. 454.*

кою набіжністю, що за свідченням сучасників він був найкращим узором Христового священика. Він в особливий спосіб почитав Пресвяту Богородицю. Як і Климент VIII, Павло V часто відвідував головні церкви Риму, брав участь у торжествах і сам носив Найсв. Евхаристію та часто цілими годинами пересиджував у сповідальниці, слухаючи сповідей мирян.

Люди найближчого оточення папи мусіли бути побожні, покірні і працюючі, як і сам папа, інакше ніхто не міг там довго вдержатися. Він зарядив, щоб кожного дня в його резиденції тридцять жебраків їли обіди і щедро видавав гроші для вбогого населення міста. Іван Ма-стагуті, майордом папи від 1618 до 1621 року подав, що кожного року папа видавав на милостиню 120 тисяч скуд.

Павло V особисто видавав всякі інструкції легатам та особисто писав листи до нунціїв. До помочі в управі державою він запросив 27-літнього небожа, Сціпіона Кафареллі, якого іменував кардиналом і при тій нагоді він прийняв родові ім'я папи. Цей здібний і вірний помічник виконував всякі важливі завдання та вив'язувався з них з успіхом, тому скоро був іменований секретарем Стану.

На початку володіння Павла V знову стала кінцевою організація протитурецької оборони, головню як з турками зв'язався мадярський повстанець Степан Бокай та зачав нападати на Австрію, а австрійськ протестантські барони зачали натискати на нерішучого Рудольфа II, щоб допустив їх до впливів у державі, інакше відмовлялися від участі в обороні. Архикнязі Матій, Максиміліян і Фердинанд взяли ініціативу в свої руки й 1605 року заключили взаємний союз. Тепер виринула справа наслідства в цісарстві, а нунцій Феррарі одержав доручення від папи обговорити цю справу з цісарем Рудольфом II.¹⁷

Тим часом, турки зайняли Візиград і Гран, а протестанти не хотіли виступити проти них, дарма, що в тому часі поміч папи Рудольфові осягнула величезну суму 2 мільйонів скуд, так що папа був змушений здержати всі видатки навіть на найконецніші справи. Щогірше, деякі протестантські краї увійшли з турками в переговори. І, наприклад, з письма єпископа Клесля з Відня довідуємося, що в часах папи

¹⁷ *Bzovius, A, Paulus Quintus Burghesius P.O.M., Romae, 1626, c. 15; cf. Pio Conti, O, Origine, fasti et privilegi degli avvocati consistoriali, Roma, 1898, p. 35; cf. Ughelli, F, Italia Sacra, ed. N. Coletus, Venetiis, 1717, I, p. 285; cf. Pastor, XXV, pp. 44-45, nota nr. 3; cf. Munoz, A, Roma barocca, Milano-Roma, 1919, 54, 66; ibidem, XXVI, Appendix nr. 14; cf. Ciaconius, IV, p. 399; cf. Mayer, A, Nuntiaturberichte aus Deutschland, Berlin, 1913, pp. 392-96.*

Климент VIII англійська королева Єлисавета I, наспілку з голландськими кальвіністами, зачала переговори з султаном. Вона була переконана, що між кальвінізмом та ісламом є дуже багато спільного, тому вважала співпрацю з турками кінцевою для кращого й успішнішого поборювання «папістів». Та ідея виявилась у співпраці мадярських протестантів з турками ще до Віденського миру 23 червня 1606 року. На цьому мирі вони одержали повну свободу діяння й заключили з турками союз в Коморні, ставши турецьким сателітом.¹⁸

Німецькі ж протестанти створили свій військовий союз, 15 травня 1608, до якого належали князь Баден-Дарляху, князі Бранденбург-Ансбаху і Кульмбаху з ціллю боронити Євангельську віру. Щогірше, бунт князя Максиміліяна проти свого батька Рудольфа II був нагодою до створення «Унії Чеських Братів» під проводом В'ячеслава Будовца, що по знищенні цісарства і Католицької Церкви в Чехах плянував завести там кальвіністично-олігархічний устрій.

«Унія Чеських Братів» зачала громадянську війну, а цісар, бажаючи заспокоїти Унію, 9 липня 1609 року опублікував «Листа Маєстату», яким привертав «Чеське Ісповідання» 1575 року, що було мішаниною гуситизму, лютеранізму і кальвінізму.

Відповіддю на ті збройні приготування протестантів було створення Католицької Ліги в Мюнхені під проводом електора з Майнцу. Однак, спір архикнязя Матія з батьком Рудольфом II, закінчився смертю останнього в січні 1612 року. Це поглибило роздор в цісарстві, а тим самим збільшилася турецька загроза. Папа наглив до вибору нового цісаря і на Консисторії запорядив окремі мольби в тому наміренні.

В Римі сподівалися вибору архикнязя Матія й це сталося в червні того ж року, а в листопаді єпископ Іван Готфрід Ашгавзен з Бамбергу в імени нового цісаря зложив Ісповідання віри та приписану обєдєнцїю. На жаль, цісар Матій на свому 53-ому році життя був уже хворим старцем та мало інтересувався державними справами, покладаючись на згаданого Мельхіора Клесля, що вів свою власну політику. Цісар не мав потомка, тому справа наслідства в цісарстві знову стала актуальною. Кандидатами стали його брати архикнязі, Максиміліян і Фердинанд. 1617 року останній був обраний на короля Чехії, а як умер цісар, чехи напали на Моравію й зайшли аж під Відень. Фердинанд, що був обраний на цісаря, побив їх.

Німецькі протестанти, солідаризуючись з «чеськими братами», го-

¹⁸ *Hammer-Purgstall*, Klesl, Wien, 1844, II, Appendix nr. 186.

товилися до війни проти Католицької Ліги. Одначе, Ліга рішилася діяти скоро: еспанська армія під командою Спіноли наїхала на Палятинат і Саксонію, а цісар на Чехію. 8 листопада 1620 р. під Білою горою відбувся великий бій, в якому протестантська армія під командою Фрідріха V була розбита дощенту. З того часу сила протестантів у Чехії й Німеччині зовсім упала. Вістку про ліквідацію кальвіністичної монархії в Чехах прийнято на Заході прихильно й з мольбами.¹⁹

До тієї побіди причинилася Франція через свою відмову помічі протестантам. Це сталося завдяки відродженню Французької Церкви, що датувалося з часу як папа Климент VIII розрішив Генрика IV. Павло V радив нунціві Барберіні діяти в Франції обережно, головно в відношенні до короля, що був більше вояком як дипломатом. За те папа натискав на переведення реформ Церкви. Під кінець 1605 року Синод у Парижі прийняв усі дисциплінарні декрети Собору в Триденті і, хоч ще багато речей ждали на свою чергу, Церква в Франції двинулася вперед. По номінації нунція Барберіні на кардинала в вересні 1606 року його наслідником в Парижі став Роберто Убальдіні, що через дев'ять років продовжав реформи.

Велику контроверсію в Франції викликала книжка синдика Сорбони, Едмунда Ріше, в якій він атакував папу та хотів підчинити його соборові. Вона була осуджена на Синоді французьких єпископів в березні 1612 року і скоро пішла в забуття²⁰

Вислідом відродження Церкви в Франції був розвій монашества, що мав великий вплив також і на сусідню Голляндію під еспанською зверхністю. Нунцій Бентіволіо трудився там довгі роки, відбуваючи синоди. Славний маляр Рубенс, що був практикуючим католиком, намалював твори незрівняної вартости з релігійною тематикою, напр. Страшний Суд, Розп'яття св. Петра, Христос і чотири розкаяні грішники, Апостоли, Успення, Двиання хреста тощо. Це сталося в наслідок від-

¹⁹ *Döberl, M, Geschichte Bayerns, München, 1906 (1916), I, p. 536; cf. Gindely, A, Geschichte des 30-jährigen Krieges, Prag, 1869, II, p. 164; cf. Chroust, A, Briefe und Akten des Dreissigjährigen Krieges. Vom Eingang des Passauer Kriegvolkes bis zum Reichstag 1613, München, 1903, X, p. 277; cf. Pastor, XXVI, pp. 303, 361; cf. Schmidlin, J, Geschichte der deutschen National-Kirche in Rom S. Maria del Anima, Freiburg, 1906, p. 452.*

²⁰ *Lämmer, H, Zur Kirchengeschichte des 16 und 17 Jahrhunderts, Freiburg, 1863, p. 167; cf. Fouquieray, H, Histoire de la Compagnie Jesu en France, Paris, 1910 seq, III, p. 259; cf. Puyol, E, R, Etude sur la Renovation du Gallicanisme au commencement du 17e siècle, Paris, 1876, 2 vols.*

родження Церкви в Голляндії, а разом з нею віднови християнського духа.

* * *

Інакше виглядали справи в Англії в часах короля Якова I, званого «Соломоном півночі», що не перестав переслідувати католиків. Католицькі аристократи зробили проти нього заговор, потайки підкинувши дев'ять тисяч фунтів стрільного пороху під будинок парламенту, де він мав виголосити бесіду. Організатором заговору був Роберт Кейтсбі, що хотів викликати загальне повстання в краю. Про цей заговор баронів довідався сповідник Кейтсбі, о. Грінвей, і за дозволом свого пенітента виявив це, єзуїтові, о. Гарнетові, своему наставникові, що відраджував намірений акт насильства, але будучи під печаттю сповіді, не міг нічого вчинити. Заговор був викритий і криваво здушений. Інтересно, що в дні запланованого вибуху члени парламенту спокійно радили в іншому будинку. Три єзуїти: Іван Джерард, Освальд Грінвей і Іван Гарнет були ув'язнені в моменті, коли останньому заговорникові було стято голову й тоді ніхто з убитих не міг вже свідчити про непричасність священників в заговорі. Суд над о. Гарнетом не взяв на увагу печаті сповіді й засудив його на смерть; він бувши вже на руштованні протестував проти несправедливості. Його страчення відбулося серед дивної мовчанки 20-тисячної товпи, що понуро гляділа на ката, який держав у своїх руках вирване з мертвих грудей серце «зрадника». Англійські католики були переконані, що о. Гарнет упав жертвою інтриг лорда Селисбері, бо такого процесу й засуду треба було протестантам, щоб дорешти знищити Католицьку Церкву в Англії. По страченні заговорників і згаданих священників король Яків I видав, 27 травня 1606, цілий ряд драконських законів проти католиків, напр. як хто з них не хотів вінчатися перед протестантським пастором, тратив право на всяку власність; хто не хрестив в нього дитину, мав заплатити сто фунтів кари, а сама дитина була видідичена, хіба згодом хотіла стати протестантом; католикам було заборонено віддалятися від своїх домів далше як на п'ять миль; вони не могли бути лікарями ані адвокатами; кожному вільно було шукати в домі католика за книжками і їх палити; як католик не ходив до протестантської церкви, мусів платити двадцять фунтів кари або вся його власність була конфіскована; за прийняття католицького гостя або слуги в дім була кара десять фунтів в місяць.

I, хоч би згаданий заговор був запланований не лордом Селисбері, але кількома католицькими баронами, що всі були засуджені на смерть і стяті, а їх тіла почетвертовані, у чому ж була вина мільйонів непри-

часних людей, що не хотіли виректися віри своїх батьків? Лише лях Якова I за свою владу був причиною смерти свого власного сина на руштованні, а з усіх п'ятсот людей, яких кров була проллята в помсту за смерть сина, було щонайменше двісті католиків. Усе ж таки, і такі драконські карі не задоволили короля, бо 10 липня 1606 року він проголосив новий едикт, що проганяв з краю всіх католицьких священників, а для мирян видумував нову формулу присяги, що мала вчинити короля паном душі й тіла кожного підданого.

Папа Павло V осудив цю формулу присяги, 22 вересня 1606, та заохочував англійських католиків видержати в вірі, а на другий рік сильними історичними аргументами виказав безпідставність і смішність закидів і ненависти англійських протестантів проти Риму. Цікаво, що ще й тоді Яків лякався папської екскомуніки і через бельгійського амбасадора заявив папі, що вважатиме його своїм духовним провідником, як папа опублікує заяву, що католицька віра зобов'язує всіх підданих до послуху їх володарям та забороняє їх убивати. На те папа відповів, що Апостольська Столиця ніколи й нікому не каже вбивати своїх володарів.

Король пробував навіть писати «апологію» своїх переслідувань, але вона була поставлена на індекс заборонених книг. Ясно, що драконське законодавство Якова I не досягнуло бажаної цілі, бо подавляюча більшість священників і мирян навіть в обличчі смерти відмовлялися зложити згадану присягу. Найбільшими гонителями католиків в цьому часі були архієпископ Кентербері і єпископ Лондону, обидва фанатичні протестанти. Це гонення змоглося, як 1613 року Едвард Коук був іменованій найвищим суддею, напр. 1621—22 рр. мучилися в тюрмах чотиритися католицьких священників.²¹

* * *

І в польському королівстві протестанти створили свою лігу під проводом Миколи Жебжидовського, до якої, як згадано, долучилися православні. В наслідок акції Жебжидовського король був змушений піти на великі уступки протестантам в час соймових нарад 1607 року. Одначе, це не врятувало Польщі від громадянської війни, яка, щоправда, закінчилася програшою «рокошан», але в краю ще довго велися «малі війни» в різних провінціях.

²¹ *Foley, H.*, Records of the English Province of the Society of Jesus, London, 1877, IV, pp. 113-119, 164; *cf. Pastor*, XXVI, p. 157, 165-169; *cf. Lingard*, VII, pp. 70-80, 87, 189.

Папа Павло V з великою увагою слідив події в Польщі, а нунцій Сімонетта одержав інструкції дбати про семінарії, монастирі та завести дисципліну між духовенством. Восени 1607 року кардинал Мацевський на Синоді в Пйотркові перевів цілий ряд корисних реформ. Наслідники нунція Сімонетти: Леліо Руїні та Франческо Діоталлеві продовжали ці реформи. Папа робив усе можливе для піднесення Польської Церкви, не жаліючи жертв на школи і монастирі. В 1616 році в Польщі налічувано 797 єзуїтів, що вели свої колегії: в Каліші, Познані, Торуні, Львові, Судомірі, Кам'янці, Люблині і Луцьку, а свої дома мали: в Перемишлі, Раві і Данцігу. Колегія в Кракові так розвинулася, що запроєктовано перемінити її на університет. В литовській провінції єзуїти мали колегії в Пултуску, Несвіжі, Полоцьку, Ломжі, Орші, Смоленську, Ризі, Дорпаті та Бравнсбергу. Це вже була величезна моральна сила, що працювала для відродження Польської Церкви.²²

* * *

Очевидно, що цей релігійно-культурний ріст у державі не минув і українських земель, напр. 1615 року єзуїти заснували свою колегію в серці України, Києві, і зачали голосити там проповіді в українській мові. Ця їх праця на українських землях була б дійсним Божим благословенням для українського народу, якби з нею не йшло впарі недоцінювання східнього обряду і народніх традицій з боку польського шовіністичного автохтонного нарибку в чині, що проявлялось перетяганням українських католиків на латинство. І, саме, ця обставина у великій мірі утруднювала працю української католицької ієрархії, бо опозиція, вказуючи на факти прозелітизму, підривала довіря народу до праці владик для закріплення церковної єдності і закидала їм «зраду своїй Церкві і народові на користь поляків».

Павло V щиро бажав поступу Українській Церкві. Він, дякуючи митрополитові Потієві за його гратуляції з нагоди обняття Петрового Престолу, ще раз затвердив право Київських митрополитів устанавляти і святити своїх суффраганів, але, на жаль, і він не підніс Києво-Галицького митрополита до достоїнства патріярха. У своїх інструкціях нунцієві в листопаді 1606 р. Павло V казав йому робити все для закріплення єдності, яка, як тоді видавалося, мала більші вигляди на успіх, головню по смерті князя Острозького 1608 р. Його боротьби проти єдності не

²² *Fabisza, P. W.*, *Wiadomosc o Legatach, Nuncyuszach Apostolskich w dawnej Polsce 1076-1865*, *Ostrom*, 1866, pp. 203, 204, 242.

зрозуміли його власні діти, бо слідами синів пішла і донька Гальшка, що прийняла латинський обряд і спровадила до Острога взуїтів та була меценатом їх шкіл у різних містах України.

Тут згадаємо, що два роки по смерті князя Острозького один з передових опонентів церковної єдності, Мелетій Смотрицький, написав свій талановитий полемічний твір п. в. «Тренос-Плач» (1610), який став для православних немов другим Євангелієм, з якого вони черпали аргументи для боротьби проти Риму. У тій книзі Матір-Україна плакала за своїми дітьми, утраченими для латинства і польської національності. Вона так голосила: *«Де тепер той безцінний камінь, жемчуг блискучий, як світильник, що я носила його в своїй короні між перлами, як мале сонце між зорями: дім князів Острозьких, що світив над усі інші блиском світлості старої віри своєї? Деж інші, також дорогі і безцінні каміння тіві корони, славні дома руських князів: неоцінені сафіри, безцінні діаманти: князі Слуцькі, Заславські, Збаразькі, Вишневецькі, Сангушки, Чорторийські, Пронські, Ружинські, Соломирецькі, Головчинські, Кротинські, Масальські, Горські, Соколинські, Луковські, Пузини й інші нечисленні, яких задовго було б вичисляти зокрема.*

«Де ж інші мої неоцінені клейноти? Розумію родовиті, славні, великодушні, сильні і дивні дома по всім світі голосною доброю славою, могутністю, і відвагою народу руського: Ходкевичі, Глібовичі, Кишки, Сипізи, Дорогостайські, Войни, Воловичі, Зеновичі, Паци, Халецькі, Тишкевичі, Корсаки, Хребтовичі, Тризни, Горностаї, Мишки, Гойські, Семашки, Гулевичі, Ярмолинські, Чолганські, Калиновські, Кердії, Загоревські, Мелешки, Боговити, Павловичі, Сосновські, Скуміни, Потії і інші».

Утрата всіх тих славних княжих і магнатських родів у користь поляків була невіджалуваною і трагічною в своїх наслідках для України. Тому розуміємо оті сильні й безнастанні протести перед папою проти «хапання душ» польськими розполітованими монахами. Про сильну аргументацію митрополита Рутського в його Меморіялі будемо говорити окремо. Митрополит Потій вияснив, що через оте «хапання душ» важко закріпити єдність, бо православно-протестантська сторона найбільше користується тим аргументом у своїй акції проти унії. Папа піддержував його на дусі своїми численними письмами до найвизначніших людей в державі домагався повних прав для Руської Церкви, як також недопущення шкідливих їй законів на Соймах, бо через брак своїх власних представників вона там не могла сама себе боронити.

Згадаємо про один такий закон з 1607 року: «Заспокоючи грецьку віру, що має свої права, запевняємо, що достоїнств і дїбр духовних не будемо роздавати інакше як тільки відповідно до їх фундацій і давніх

звичаїв, признаних нашими предками, — тобто людям шляхетського стану, руської народности, старої грецької віри, не ставлячи перешкод їх сумлінню і їх праву, ані не забороняючи ані перешкоджуючи їм у свобідній відправі богослужб. Також церковні братства грецької віри залишаємо при їх правах і привілеях. Процеси і всякі судові акти та баніції, постановлені в будь-яких судах Корони і вел. Князівства на духовні особи касуємо і ті особи від них звільняємо». Цей закон заохочував усіх творити собі самостійні громади, бо не признавав унії.

По смерті митрополита Потія, 18 липня 1613, кандидатом на митрополію став його коадютор, титулярний єпископ Львова, Йосиф Велямин Рутський, конвертит з кальвінізму. Він покінчив свої студії в Колегії св. Атанасія в Римі та став монахом-василіянином у Вильні, де вже був монах Йосафат. Як згадано, Потій іменував його своїм вікарієм для Білорусі, а влітку 1612 р. він одержав єпископську хіротонію та сповняв функції коадютора. Папа Павло V затвердив його на митрополії, 5 травня 1614. І при тому потвердив всі старі права Київських митрополитів. І тепер папа Павло V не підніс митрополії до ряду патріярхату, чим був би дуже скріпив їх позицію і діяльність. Натомість папа вислав коло 49 писем до різних осіб у державі, але це, очевидно, не мало великого наслідку.²³

На другий рік митр. Рутський відвідував « пороги апостолів » і склав папі звіт з митрополії, підкреслюючи обставину, що вороги єдності говорять начеб-то унія мала бути « помостом до повної латинізації Руської Церкви ». Митрополит протестував проти шкідливого « хапання душ » польськими монахами, тому папа видав 10 грудня того року конституцію, запевняючи всіх, що Апостольська Столиця не має наміру і не хоче жадного ущербку грецькому обрядові на Русі-Україні, а ще менше хоче замінити його на латинський.

Митрополит Рутський своєю багатогранною діяльністю для піднесення Церкви став її « Мужем Божого Провидіння ». Він, перш усього, поклав великі заслуги для монашества. Будучи на студіях в Римі, він уже там плянував реформу чину, а по повероті додому дораджував митрополитові Потієві і частинно сам переводив ці реформи в Свято-Тро-

²³ *Litterae Annuae Soc. Jesu ad an. 1607, p. 472; ad an. 1608, p. 705; Bullarium Romanum, XI, pp. 194 seq; cf. Documenta, I, pp. 229-30, 320 seq; nr. 248 et 250, pp. 353-354; cf. Theiner, Monumenta, III, pp. 288, 297, 337, 350; cf. Pichler, op. cit., II, p. 107; cf. Welykyj, A, Velamin Rutskyj in exitu viarum, ASBM, VII, 1949, pp. 9 seq; пор. Грушевський, М, Культурно-національний рух на Україні XVI-XVII ст., 1919, ст. 178, 184; пор. Фурикевич, В, До питання про національність митр. Рутського, Богословія, Львів, 1932, 15, ст. 462 і слід.*

іцькому монастирі в Вильні. В тій цілі він скликав, 20 липня 1617, нараду ігуменів до Руги біля Новгородка і там було постановлено, щоб усі василіяньські монастирі створили одну конгрегацію, на чолі якої мав би стати протоархимандрит, обраний на доживоття, а сам митрополит мав іменувати ігуменів і видавати рішення в найважливіших справах. Кожного року мала збиратися генеральна капітула чину. Узоруючись на правилах св. Теодосія Печерського, та правилах західних чинів, митрополит Рутський уложив нові правила. По докладному простудіюванні вони були прийняті ігуменами 1621 року, а на другий рік затверджені папою. Згідно з ними щороку мала відбуватися візитація монастирів, чи ті правила заховуються. Цю реформу спочатку прийняли вісім монастирів, а згодом понад двадцять. Шляхтич Адам Хреbtович заснував у своїх добрах в Красноборі монастир і при ньому було założено школу для виховання нових монахів, що мали взяти в свої руки провід чину та відродити Церкву. Митрополит не забув і про біле духовенство, що було в дуже сумному стані. Він założив для них школи при монастирях у Минську, Полоцьку, Жировицях, Володимирі і Боруні. На Провінційальному Синоді в Кобрині 1627 р. було рішено заснувати семінарію в Минську для сотні студентів.²⁴

Життя видвигнуло ще одну непередбачену проблему: з хвилиною відновлення єдності Церкви на українських землях, де були латинські єпархії, заіснувало дві католицькі юрисдикції. Були випадки, що польські єпископи домагалися від українських католиків десятини на піддержку своїх церков. Єп. Пясецький з Холму домагався навіть від українського єпископа давати йому до контролю свої річні фінансові звіти. Таке незаконне поступовання підривало авторитет Української Церкви та понижало її владик в очах її власних мирян і через те створювало догідніший ґрунт для дезерції: одних штовхало до латинства, а других гнало в табір ворогів унії. Закріпощені селяни, що задармо виконували панщину на панських ланах, не могли нести подвійного тягару. Треба також мати в тямці, що в тому часі серед українського народу діяв козацький рух, що вилонився з боротьби народу за відзискання його соціяльних прав. Цей рух, очевидно, звертав своє вістря про-

²⁴ *Theiner*, Monumenta, III, p. 360. cf. *Harasiewicz*, pp. 252 seq. cf. *Smurlo*, E, Le Saint-Siege et l'Orient orthodox Russe 1609-1654 Prague, 1928, I, p. 225. cf. *Praszko*, J, De Ecclesia Ruthena Catholica Sede Metropolitana Vacante 1655-1665, Romae, 1944, pp. 35 seq.

Папа Павло V призначив для українських семінаристів 4 місця в Грецькій Колегії в Римі, шість місць у Вильні і Бравнсбурзі, і по два місця у: Празі, Відні, Оломуцу і, мабуть, у Грацу.

ти всіх соціальних гнобителів, без огляду на їх релігійну й національну приналежність, бо в них бачив головну причину свого горя. І, наприклад, князь Костянтин Острозький від 1590 року мусів у своїх добрах воювати проти козаків при допомозі наємників; він побив козацького вождзя Христофора Косинського та селянських повстанців під П'яткою.

Отож під кінець XVI і на початку XVII ст. козаки боролися за легшення своєї долі не на широкій національній базі, але як окрема класа суспільности, що хотіла здобути собі лицарські вольності. Щоб здобути лицарську славу, вони воювали з поляками проти Москви 1609—1611 р.; вони в силі 20 тисяч мужви під командою свого гетьмана Петра Сагайдачного-Конашевича, галичанина, помагали королеви Володиславові засісти на царськім троні в Москві; з тим же гетьманом вони на спілку з поляками билися проти турків під Цецорою 1620 року, а на другий рік в силі 42 тисяч знову ж під командою Сагайдачного вони у великій мірі причинилися до побіди над турками під Хотином, де гетьман був ранений і з причини тієї рани на другий рік помер.

Отож козацький лицарський стан був заінтересований більше в воєнному ділі як політиці. До зміни тієї політики на некористь унії причинилася в великій мірі галицька еміграція, бо в Галичині спротив церковній єдності мав глибше психологічне підложжя як на Східній Україні: галичани від кінця XIV ст. зносили релігійне й національне переслідування від польської окупаційної адміністрації і потерпіли великі жертви в користь поляків. В наслідок історичної конечности в Галичині зорганізувалися перші братства (напр. про існування братства у Львові маємо вже згадку в 1453 році), що стали фортецями національного духу. З хвилиною ж оснування братських шкіл там виросло нове покоління, яке поширило свої впливи й на інші території.

Михайло Грушевський, пишучи про початки національного відродження XVI-XVII ст., каже: «Здебільшого були це галичане, напевно знаємо як галичан: Борецького, Копистенського, Зизанія, братів Бериндів; додати ще до них Касіяна Саковича, ректора братської школи в 1620—24 роках і дещо пізніше Кальнофойського. Було це перше «наше шествіє» галичан на Київ, що під покровом і протекцією гетьмана козацького, також галичанина заходилися культурними засобами Західної України відродити на київському ґрунті заглушене культурно-національне життя і привернути старій столиці України її давню національну і культурну ролю і значення».²⁵

²⁵ Амман, цит. тв., ст. 41-422; пор. *Велика Історія України*, вид. Тиктор, Львів-Торонто, ст. 410-412, 415, 419-422; пор. *Грушевський*, цит. тв., ст. 221.

Із досі сказаного видно, що козаки не були зацікавлені в боротьбі проти своїх братів, що хотіли бути в церковній єдності з Римом, бо вони на спілку з латинниками воювали не лише проти турків, але й проти православних москалів.

Зміну козацької політики у тій справі треба покласти на 1620 рік, коли Єрусалимський патріарх Теофан IV їздив у Москву інсталиувати царевого батька Філарета на патріяршому престолі. Вартим відмічення факт, що Філарет сидів шість літ у польському полоні й мав добру причину їх не любити. Отож він дав Теофанові IV « щедру милостиню » і просив його зі своїм сином, царем Михайлом Романовим, щоб він поступив до Києва і там за всяку ціну вплинув на козаків, щоб вони не « напали на свого православного брата », тобто на Москву.

Знаємо, що Теофан IV цю свою обітницю виконав дуже сумлінно, так що не буде переборщенням сказати, що промосковська акція Теофана IV поклала першу психологічну основу під заключення Переяславської угоди 1654 року, яка спричинила катастрофу української державности.

Крім того, у час відвідин Теофана IV в Україні був лише один православний єпископ Евстахій Тисаровський у Львові, але й він свого часу визнавав примат папів; всі інші владика були в єдності з Римом. Отож Теофан, не маючи юрисдикції над Київською митрополією ані жадного уповаження з Константинополя, рішився установити паралельну православну ієрархію на престолах, де вже сиділи владика, що були в єдності з Римом. Таке рішення запало на таємному з'їзді шляхти в Києві 26 березня 1620 року. Теофан висвятив потайки: Іова Борецького на митрополита, Мелетія Смотрицького на архієпископа в Полоцьку, Ісаю Копинського на єпископа в Перемишлі, Івана Борисковича на єпископа в Луцьку, Паїсія Іпполітовича на єпископа в Холмі, грецького єпископа Аврама призначив до Турова-Пинська, а Єзекію Курцевича для Володимира-Берестя.

Навіть некатоліцькі дослідники квестіонують законність такого поступовання, що не мало прецеденсу в історії Церкви. Як ми бачили, на Сході траплялися випадки зложення єпископів, але це робив собор. Крім того, Київська митрополія не була в ніякому юридичному відношенні до Єрусалиму і не знаємо нічого про будь-яку повноважливість дану Теофанові від патріярха з Константинополя. Його вчинок був самовільний і неканонічний, бо він взявся святити владик на чужій території. Цим він порушив правила вселенських Соборів, головню Собору в Халкедоні 451 року. Дотого, східні традиції не допускали такого акту без попереднього порозуміння зі світською владою. З тих причин навіть

самі православні не вважали тієї ієрархії законною, напр. по смерті Йова Борецького його наслідником був обраний Ісає Копинський, але по уваженні православної ієрархії королем Володиславом IV, Копинський був усунений, разом з єпископами Теофанового свячення, а на митрополита був обраний Петро Могила, що силою усунув Копинського з Києва.

Пригадаємо, що по програній битві під Цецорою король скликав Сойм і під час дебат вийшло наверх, що султан хоче перемовити козаків на свою сторону. Для протидіяння цьому до козаків був висланий о. Оборніцький. Він писав з Фастова, 21 червня 1621, що козаки готові йти на турків, але домагаються визнання нової православної ієрархії. У тій справі їздили до Варшави Йов Борецький і Мелетій Смотрицький і там, імовірно, король зробив їм усну обіцянку, що як козаки причиняться до побіди над турками, він визнає *de facto* нову ієрархію. І гетьман Сагайдачний взяв участь у поході.

Нововисвячені владики зачали робити намагання силою захопити в свої руки єпископські престולי, якими управляли їх католицькі колеги, і так зачали культурну боротьбу в Русі-Україні. Теофан IV, виїжджаючи з України під охороною козаків, виміг на Сагайдачному і на козаках присягу не воювати проти православного московського царя, але з усіх сил поборювати церковну єдність з Римом. Він заборонив козакам приставати з «уніятами» і ходити разом з ними до церкви.

Цю культурну боротьбу підсилювали східні патріярхи своїми письмами, напр. Кирило Лукаріс з Олександрії, що залюбки писав свій титул «*Папа і патріярх Олександрії та суддя цілої Церкви*» і згаданий Теофан. На наслідки цього не треба було довго ждати: в Києво забили війта Теодора Ходигу; Антона Грековича, та о. Околинського, митрополичого адміністратора, а в Вітебську, де контр-кандидатом був Мелетій Смотрицький, замучили архієпископа Йосафата Кунцевича.^{25а}

Іван Кунцевич, син Гавриїла і Марії, уродився в Володимирі на Волині кого 1580 року. По скінченню нижчої школи він виїхав до Вильна і там став на службу в заможного купця Іякинта Поповича, що був радним міста. Одначе, на свому 24 році життя Іван постригся в ченці в місцевому Свято-Троїцькому монастирі (1604 р.) і прийняв чернече ім'я Йосафат. По п'ятьох роках Йосафат був поставлений митрополитом Іпатієм Потієм в сан диякона і священника. Митрополит Рутський, що був монахом і архимандритом згаданого монастиря, каже, що Йосафат визначався великим богословським знанням, яке черпав переваж-

^{25а} Nahayewsky, I, Rev, History of Ukraine, Philadelphia, 1962, pp. 135-134.

но із літургічних книг, був огненним бесідником, що легко робив ворогів церковної єдності її прихильниками, тому дуже скоро одержав ім'я «душехвата». Він залюбки пересиджував по 6 годин денно в спо-відальниці.

По смерті митр. Потія 1613 р. архимандрит Рутський був іменованим його наслідником, а Йосафат зайняв місце архимандрита в згаданому монастирі. В час недуги архиеп. Гедеона Брольницького з Полоцька архим. Йосафат був іменованим його коадьютором, а по його смерті архиепископом Полоцька-Вітебська (1618 р.). За свідочством митр. Рутського архиеп. Йосафат відбудував зруйновану катедру св. Софії в Полоцьку, побудував нові будинки, наладнав усі матеріяльні справи, відбував часті візитації, скликав Синод і завів між духовенством дисципліну.

1620 року Єрусалимський патріяр Теофан IV, як уже згадано, висвятив для Полоцька протикандидата Мелетія Смотрицького, здібного полеміста проти унії й автора твору п. з. Тренос. Він своєю акцією проти архиеп. Йосафата збунтував проти нього чимало людей, головню в Вітебську. З тієї причини архиеп. Йосафат протидіяв тому особисто восени 1623 року. Це задумали використати православні. І ось один із місцевих православних священників, о. Ілля з церкви Воскресення Христового, zorganizував юрбу людей, яка демонструвала попід єпископську резиденцію і називала архиеп. Йосафата всякими словами й «епітетами», але не могла вивести його з рівноваги. Щойно в неділю, 12 листопада, як Йосафат служив Утреню й архиерейську св. Літургію в катедрі Пр. Діви Марії, товпа дірвалася до дзвонів і це було знаком для нападу на єпископську резиденцію. Довідався про те Йосафат по скінченій Літургії, і пробившись через юрбу дістався додому; юрба виломилася двері й зачала масакрувати членів єпископської Курії та домашню прислугу. Архиеп. Йосафат вийшов їм назустріч і благословив хрестом, кажучи: *« Чому б'єте моїх людей, вони нічого не винні! Як маєте щось проти мене, я є тут »!* Товпа на хвилину затихла, але двох людей пропхались до переду й один з них ударом бича повище ока повалив архиепископа на землю, а другий довгим гострим топором вдарив його по голові, інші зачали його бити й копати ногами. Всі думали, що закритавлений владики вже не живе, але побачили, що він підніс руку й ледве помітним рухом перехрестився. Його витягнули на вулицю, плювали на нього, і жінки копали його своїми ногами. Опісля розібравши його донага, волочили тіло аж до річки Двини, і там зав'язали його в мішок, разом з каменем, і кинули на дно річки. Всі речі й резиденцію пограбували й здемолювали. Шість днів було тіло на дні річки,

а потім було виставлене в церкві упродовж 9 днів і перенесене до Полоцька. В тому часі зачали при ньому діятися чуда. На катафальку з рани плила свіжа кров. Він був проголошений блаженним 1643 року, а святим 1867 року. Його мощі спочивають тепер в базиліці св. Петра в Римі.²⁶

* * *

Папа Павло V робив також намагання приєднати Московську Церкву, а нагодою до того стали події по смерті немічного і бездітного царя Федора I, коли всю владу захопив у свої руки татарин, Борис Годунов, що убив сина Івана IV Лютого, Дмитра; і хоч ходили чутки, що мати скрила його, підставивши іншого хлопця, Годунов проголосив себе царем. В 1603 році з'явився якийсь Дмитро в Польщі й подавав себе за царевича, шукаючи помочі для відзискання батьківського престолу. Ним заінтересувався Адам Вишневецький та його зять Юрій Мнішек з Судомира. Вони втаємничили в цілу справу короля та нунція Ранґоні, на якого Дмитро зробив добре враження. 1 квітня 1604 року Дмитро зложив католицьке Ісповідання віри на руки о. Каспара Савицького

²⁶ *Documenta*, I, p. 323; cf. *Welykuj, A*, Prima Union eparchiae Leopoliensis, in AOSBM, Romae, 1953, pp. 533 seq; cf. *Stebelsky*, op. cit., II, p. 124; cf. *Pelesz*, II, p. 151; cf. *Szaraniewicz*, op. cit., p. 24.

Карташев, цит. твір, II, ст. 278, має один уступ про смерть св. Йосафата, де каже дослівно так: «*Йосафат посіщаючи Вітебськ восени 1623 р., вигнав православних із усіх церков, повалив також і бараки за містом, в яких православні відбували свої богослужби. На дике насильство товпа відповіла фізичним спротивом. На особисто керуючого погромом Йосафата товпа кинулася з палицями, камінням і вбила його та кинула в Двину*».

Відомо, що московські дослідники, які піддержують свій московський, білий чи червоний імперіялізм, ненавидять українських патріотів і тому замовчують багато прихильних Україні речей. Що ж до відношення до українських католиків, яких вони погірдно називають «уніятами-латинниками», намагаються представити їх в поганому світлі й фалшують в тій цілі історичні факти й документи. Одним з таких авторів є *Карташев*, проф. Богосл. Акад. в Парижі, який у своїй праці намагається ідентифікувати українців з москалями та понизити все українське. Урядових зізнань і документів про мученичу смерть св. Йосафата в ціла маса і шануючий себе професор повинен їх знати, як береться писати про Святого. Всі документи і зізнання під присягою свідчать, що св. *Йосафат був замучений унутрі своїй резиденції, а не поза містом, де мав би особисто керувати погромом православних*, як твердить *Карташев*.

Намагання понизити українського католицького святого не приносить чести православному історикові, а ще менше тоді, коли він фалшує документи і перекручує історичну правду.

і через нього просив папу Климента VIII про поміч, обіцяючи привести Московську Церкву до єдності з Римом.

Годунов змусив свого патріярха Йова проголосити Дмитра самозванцем та подав, що його правдиве ім'я було, Григор Отрепов, що був утікачем з чуднівської тюрми в Москві. Тим часом Дмитро зачав збирати військо для здобуття Москви. Папа Павло V глядів на цілу ту справу дуже скептично та зажадав від нунція подрібного рапорту. Годунов умер в квітні 1605 року, а його син Федор був проголошений царем, але московська армія заявила за Дмитром. 10 червня москвини задушили Федора, а Дмитро в'їхав у Москву витаний народом. Нунцій писав про ті події в липні того року і в деякій мірі вплинув на зміну становища папи Павла V щодо Дмитра, який 31 липня був коронований на царя та зараз же нав'язав дипломатичні зв'язки з Римом. Його наречена, Марія Мнішек, обіцяла папі працювати для приведення Москви до церковної єдності і це саме писав папі кардинал Мацейовський.

Навіть ті події не переконали вповні обережного папу, тому в червні 1606 року нунцій Ранґоні був відкликаний з Варшави, а папа відмовився дати Марії диспензу прийняти св. Причастя з рук московського священника. Він, перш за все, вислав у Москву графа Олександра Ранґоні говорити про церковну єдність, але Дмитро поставив умовини, напр. щоб папа вислав до Москви знавців воєнного діла, допоміг нав'язати зв'язки з Іспанією і Францією тощо, але в своєму письмі майже нічого не згадував про церковну єдність, крім свого запевнення про вірність Церкві. Його шлюб з Марією поблагословив московський патріярх без уділення їй св. Причастя. І виглядало, що Дмитро засів твердо на царському престолі.

Одначе, москвинам не подобалися західні звичаї молодого царя, напр. він любив музику вчас трапези, не носив московського традиційного халата та вище цинив західних людей як москвинів. Проти нього створився заговор під проводом боярина Шуйського і москвини замордували Дмитра, 27 травня 1606 року, разом п'ятьма сотнями поляків на Кремлі, а Шуйський проголосив себе царем.

І досьогодні немає згоди, чи Дмитро був сином Івана IV чи самозванцем, бо немає доказу, чи під час різні в Угличі царевич Дмитро вийшов живий, хоч один з учасників масакри, В. Шуйський, твердив, що Годунов власними руками вбив царевича. Ще декілька Дмитрів висували свої претенсії до царського престолу, а поляки хотіли використати це для свого територіяльного поширення, тому посилали до Риму вістки про можливість приєднання москвинів до Католицької Церкви. Одночасно вони просили там про допомогу, напр. єпископ Волюцкі з

Луцька вчас свого побуту в Римі одержав для короля 60 тисяч золотих скуд. Урешті, в Москві дійшов до влади Михайло Романов, свояк удови по Івані IV Лютім.²⁷

* * *

Венецька республіка мало що не викликала війни на Заході, бажаючи збагатитися землями Церковної держави. Ще за папи Климента VIII венецький дож Маріно Ґрімані в порозумінні із своїм Сенатом зарядив, що виарендоване людям церковне майно не має бути повернене Церкві, а без дозволу уряду не вільно будувати нових церков, засновувати монастирів та робити на ці цілі записи. З того приводу було ув'язнено двох духовних і їх засуджено, а через те порушено старовинний привілей Церкви. Папа Павло зажадав звільнення духовних та відкликання згаданих законів. Одначе, Венеція за порадою монаха, Павла Сарні, відкинула ці домагання, тому папа кинув на неї інтердикта й екскомунікував членів Сенату. Сенат загрозив карою смерти духовним, якби хто з них послухав папу й перестав відправу богослужб. Лише театинці, капуцини та єзуїти послухали папи, тому були прогнані з республіки, а сам Павло Сарні зачав голосити кальвіністичну науку.

В цю справу вмішалися Іспанія і Франція, а кардиналові Жюе вдалося вплинути на Венецію й вона відкликала згадані закони та звільнила засуджених духовних, але єзуїтам не дозволила вернути назад. Практика виказала, що навіть велика кара інтердикту вже не мала такого успіху як в давніх часах.²⁸

* * *

В часах папи Павла V велася інтенсивна місійна праця на Далекому Сході: домініканці та августиніяни працювали на Філіппінах, а єзуїти в Японії. Останні мали в роках 1606—07 п'ятнадцять тисяч навернень, а місцевість Наґасакі стала осередником християнства на Сході й одержала ім'я «малого Риму». На жаль, через велику захланність англійських, еспанських і голляндських купців, що зачали закладати там свої колонії і використовувати працю місіонерів, у Японії зачалася переслідування християн в 1613—14 роках, під час якого згинуло багато місіонерів. Єзуїти трудилися також в Китаю і 1610 року просили

²⁷ *Pierling*, Rome et Demetrius, Paris, 1878, pp. 27, 152, 183; *idem*, La Russie, III, pp. 171, 230, 263, 228, 313, 321, 397, 431; *cf.* *Theiner*, III, p. 356.

²⁸ *Pastor*, XXV, pp. 116-120; *cf.* *Cornei*, E, Paolo V e la repubblica Veneta, Giornale dal 22 Ottobre 1606 - Giugno 1607, Vienna, 1857, pp. 18, 33.

про дозвіл перекласти св. Письмо та Літургікон на китайську мову. Вони одержали дозвіл із застереженням, щоб мова перекладу була мовою вченої кляси суспільства. Згідно із старим китайським звичаєм накривати голову в урочистих хвилинах папа дозволив священикам під час св. Літургії накладати на голову бірету, яку носили китайські вчені. І досьогодні ще не в'язнено, чому не вдалося започаткувати китайського обряду, що був би привів до Церкви цей численний нарід.

Роберт ді Нобілі зачав проповіді в Індії, відлучившись від португальців, яких там не люблено. Він опанував санскритську мову, звичаї й обичаї і мав великі успіхи, але в Римі обвинили його в ересі. Папа віддав справу комісії в Гоа і вона його оправдала. Тоді була створена єпархія в Маляпурі, де за старою традицією мав проповідати св. Апостол Тома, а єпископство в Гоа було піднесене до ряду архієпископства.

Від перського шаха Авви I прибули до Риму посли 1610 року і папа вислав до нього єпископа, що був при його дворі в ролі нунція. Влітку 1620 року папа заохочував монахів з Риму й Лювену їхати до Персії на місію. В Етіопії трудився єзуїт, Петро Піяз, що охрестив був негусового брата, а по двадцяти роках праці сам негус став християнином.

Католикос Вірменії, Мелхіседек, під впливом західних місіонерів вислав до папи свого амбасадора, Захарію Вертагіда, у травні 1610 року з листом, яким осуджував ересь Несторія й Евтимія та визнавав папу головою Церкви, називаючи його « Сонцем Церкви » та заявляючи готовість об'єднатися з Римом. Папа вимагав від нього прийняти постанови Собору в Халкедоні та пропущення при Трисвятому слів: « розп'ятий за нас ». Вірменія приступила до єдності з Церквою.

Халдейський патріарх Ілля з Мозуля вислав до папи свого архидиякона Адама й він в його імені склав у Римі католицьке Ісповідання віри, а на весні 1614 року папа переслав патріярхові відповідь. У березні 1616 року була заключена єдність з Римом. На жаль, наслідник Іллі знову попав в ересь Несторія.

І в новому світі Церква робила поступ, а 1620 року папа заснував нову єпархію в Дуранго в Мексиці. Скажемо, що в XVII ст. в новому світі було 6 архієпископств і 30 єпископств. Єспанські місіонери працювали в Колумбії, Гватемалі, Еквадорі, Чіле, Парагваю, на Флориді, в Тексас, Арізоні й Каліфорнії, а французькі в Квебеку.²⁹

²⁹ *Delplace, L, Le catholicisme en Japan 1540-1660, Bruxelles, 1909, II, p. 64; cf. Bullarium Rom., XI, pp. 558 seq; cf. Bzovius, op. cit., cap. 25-27; cf. McSorley, op. cit., pp. 645-646.*

З приложених фактів видно, що місійна праця Церкви в часах Павла V була вселенською, бо майже не було країни в світі, де не було б католицьких місіонерів. Слово Боже доходило до найдальших закутин землі.

Крім тієї великої праці, папа Павло V інтересувався працями при соборі св. Петра, головно при сьогоднішній його фасаді. Мури старої базиліки Костянтина були розібрані, при чому всі старовинні пам'ятки були залишені в мурах нового собору.

Зрозуміла річ, що гігантична праця довгого понтифікату Павла V підірвала його залізне здоров'я і під кінець січня 1621 року він занедужав, так що смерть прийшла до нього 28 січня 1621 року. Його тіло було поховане в соборі св. Петра, а потім перенесене до каплиці св. Павла в соборі Богородиці «Більшої».

232. Григор XV (1621—1623).

Олександр Людовізі був сином графа Помпея і Камілли Б'янкіні. Він уродився 9 січня 1554 року в Болонії. Студіював в Німецькій Колегії в Римі, але по двох роках з причини слабкого здоров'я вернувся додому й студіював право, з якого зробив докторат. Щойно тепер він рішився вступити в духовний стан. Папа Григор XIII іменував Олександра референтом Сигнатур, а згодом заступником Вікарія Риму для цивільних справ, як також аудитором Роти для справ Болонії. За Павла V він був віцелегатом Вікарія Риму та архиепископом Болонії, а 19 вересня 1616 року був іменований кардиналом.

По смерті Павла V конкляв кардиналів зачався 8 лютого і на другий день кардинал Людовізі був обраний на папу та прийняв ім'я Григор XV, з великої пошани до свого земляка Григора XIII. Новий папа в час свого кардинальства мав славу «миротворця», бо між іншими він також радив Климентові VIII розрішити Генрика IV та причинився до замирення Еспанії з Францією та Венеції з папою.

Григор XV мав спокійну, престолиніну та згідливу вдачу, а при тому був дуже скупий на слова. Всяка форма подвійности була осоружною його характерові. Сам він був низького росту, а його ясне волосся посивіло передчасно, так що виглядав старшим як був в дійсності. На його блідому обличчі відбивалася недуга, що часто йому докучала, тому за радою лікарів папа мусів мати багато руху.

До помочі в веденні справ папа взяв собі свого небожа, Людовика Людовізі, якого іменував кардиналом. Політику нового папи можна би

окреслити одним словом: «мир». Він вислав до Відня нунція з ґратуляціями Фердинандові II з нагоди його вінчання з княжною Елеанорою з Мантуї, а при тій нагоді просив звільнити кардинала Клесля, що від 1619 року був замкнений в монастирі в Геогсберґу, і він був переданий папі. З того часу стосунки Відня з Римом значно покращали.

Еспанський король мішався до справ Церкви, напр. він контролював папські декрети та не допускав до заведення тридентських реформ. Папа в своєму листі до Пилипа IV в січні 1623 року запротестував і це в деякій мірі допомгло.

Нунцій Людовик Заккія мав нелегку позицію в Венеції з огляду на напружені відносини з часів Павла V. І хоч старання Григора XV в справі повороту єзуїтів до Венеції не мали успіху, агітація монаха Сарпі притихла, а папа трактував його з любов'ю. Подібно Марко Антоній де Домініс, бувший архієпископ Спальято, що атакував Церкву своїми письмами з Лондону. Як він вирікся єресі, був прийнятий папою як блудний син.³⁰

Ми вже згадували, що папи Юлій II, Юлій III, Павло IV, Пій IV, Іннокент IX, Климент VIII, Лев XI і Павло V старалися усунути впливи світських людей на кардиналів під час вибору папів. Останніми часами цей вплив виявив себе у виборі папів через т. зв. «адорацію», тобто явний вибір, що нарушував свободу електорів. Григор XV, мимо спротиву Еспанії, постановив це усунути. На Консисторії, 15 листопада 1621, він опублікував конституцію, на основі якої п'ять або шість кандидатів, що одержали на першому голосуванні найбільше голосів, могли перейти до другого голосування; а до п'ятого голосування мало залишитися лише два кандидати. Тоді мав наступити компроміс: три спеціально вибрані кардинали мали рішити вибір папи більшістю своїх голосів. Таким чином, вибір міг бути доконаний упродовж двох днів і це усувало вмішування володарів. Сам вибір папи мав відбуватися при виставлених Найсв. Тайнах і жаден кардинал не міг голосувати сам на себе, а по кожному виборі це мало бути просліджене. Кардинали складали присягу, що голосуватимуть на таких кандидатів, яких обрали б у прив'язі самого Бога. Кожний кардинал угорі картки писав своє ім'я, в долині число і своє мотто й написане загинав, а в самій середині картки писав ім'я кандидата, на якого голосував. По кожному безуспішному голосуванні кардинали виповняли картку, чи вони ба-

³⁰ *Delft, P. S., Chronologia delle famiglie nobili di Bologna, Bologna, 1670; cf. Ciaconius, IV, p. 442; cf. Pastor, XXVII, pp. 42, 46, 106-107.*

жають долучитися до якогось іншого кандидата, але на одній картці могло бути ім'я тільки одного кандидата. В одному дні мало відбутися два голосування, і кардиналам було заборонене входити в переговори в справі будь-якого кандидата.

12 березня 1622 року папа видав ще одну конституцію, яка нормувала цілу справу в деталях, напр. по смерті папи кардинали мали скласти присягу, що захищать апостольські конституції щодо вибору наступника, включно з конституцією Григора XV, а потім слідував похорон папи. Декан колегії кардиналів назначував кардиналам їх келії й вони ще раз складали присягу, а ввечері замикався конкляв. Декан мав дбати про повну ізоляцію конкляву із зовнішнім світом аж до успішного вибору папи. Ця конституція була захищувана аж до часів Пія X, що її дещо змодифікував.

Як згадано, Пій V заснував дві конгрегації, що мали займатися поширенням віри: одну для протестантських країв, а другу для місійних теренів. Климент VIII заснував ще конгрегацію для місій і вона під проводом кардинала Санторі розвинула велику діяльність. Одначе, це робило замішання, тому Григор XV задумав створити одну центральну конгрегацію для справ віри. Своєю конституцією, 6 січня 1622, він покликав до життя «Свящ. Конгрегацію для Поширення Віри», коротко звано «Пропагандою». До неї входили: 13 кардиналів, 2 єпископів і секретар, і вони були відповідальні за працю всіх місіонерів у світі. Її члени мали відбувати свої засідання двічі в місяць, а раз з префектом. На початку січня 1622 р. ця конгрегація повідомила всіх нунціїв, щоб посилали до неї свої звіти про місії. Згодом таке повідомлення одержали всі начальники чинів і єпископи. Першим префектом тієї конгрегації був кардинал Савлі, а другим Людовізі; першим її секретарем був о. Ф. Інголі, що займався місійними справами аж до 1648 року. До цієї конгрегації належали справи Київської Митрополії аж до створення окремої конгрегації для Східної Церкви в модерних часах.³¹

8 березня 1622 р. ця конгрегація розділила свою працю за провінціями: Франція підлягала нунцієві Парижа; Голляндія, Англія, Шотляндія, Данія і Норвегія нунцієві в Брукселі; Швайцарія, Альзація і Південна Німеччина нунцієві в Люцерні; півд.-східня Німеччина, Австрія, Угорщина, Трансильванія та Волощина нунцієві в Відні; Пів-

³¹ «*Aeterni Patris*», in Bull. XII, pp. 619 seq, cf. Lämmer, Melematum, p. 243; cf. *Decretum Rom. Pontificum*, in Bull., XII, pp. 662 seq; cf. *Bullarium S. C. De Propaganda Fide*, Romae, 1839, I, p. 26; cf. *Acta S. C. De Propaganda Fide*, ed. Welykuj, Romae, 1953, I, p. 5.

нічна Німеччина нунцієві в Кельні; Польща, Прусія, Поморя, Швеція і Московщина нунцієві в Кракові; південно-слов'янські краї нунцієві в Венеції; еспанський нунцій мав нагляд над територіями цісарства та колоніями; до португальського нунція належали Португалія і її колонії в Індії. Були також іменовані патріярші вікарії з осідком в Константинополі, Єрусалимі і Олександрії. Таким чином одна конгрегація зграла у своїх руках гігантську працю місій. На основі практики досвідчених місіонерів цілого світу конгрегація мала змогу удосконалити місійні методи, а крім того посилати людей там, де вони були найбільш потрібні.

15 квітня 1622 р. ця конгрегація створила окрему комісію, що мала займатися іноземними колеґіями в Римі, їх візитувати, засновувати місійні школи, друкувати книги тощо. Конгрегація розгорнула опіку над східними церквами, напр. Вірменською, де проповідували домініканці; в наслідок цього халдейський патріярх Симеон з Урмі підчинився папі на Синоді в Діабекрі.³²

* * *

Французькі гугеноти готовилися до нового перевороту, хочаби використати спір Франції з Еспанією за територію Валятеліни. Щоб до цього не допустити, папа зажадав від Пилипа IV довести до замирення, але заки письмо папи дійшло до Мадриду король умер, а в лютому 1623 створилася проти Еспанії « Ліонська Ліга » Франції, Венеції і Савої, що постановила прогнати еспанців з Валятеліни. Папа зажадав від Еспанії віддати спірну територію під заряд Апостольської Столиці та вислав туди Горація Людовізі, який перебрав її від еспанців. Подібно папа поступив з французьким королем Людовиком XIII, спротивившись його приготуванню силою знищити гугенотів. Папа запевнив його, що найкращою зброєю проти них є реформа Церкви і духовенства. Папа заснував в Парижі окрему епархію, а кардинал Рошфуко одержав завдання зреформувати всі чернечі чини у Франції.³³

* * *

У сусідній Англії продовжалося дискусія, зачата папою Павлом V, у справі вимаганої королю Яковом I присяги для католиків, а в її обо-

³² *Kollmann, I, Acta S. C. De Propaganda Fide res gestas Bohemicas illustrantia, 1622-1623, Pragae, 1923 (1), pp. 9 seq; Schmidlin, J, Katholische Missionsgeschichte, Steyl, 1925, p. 221.*

³³ *Bullarium Rom., XII, p. 750.*

роні виступив монах Тома Престон. Довідуємося, що вже в тому часі в Англії не було ані одного католицького єпископа, бо всі церковні справи полагоджувало через архипресвітера. Спробу вислати туди єпископа король відкинув і зачав переслідування католиків, яке в часах Григора XV осягнуло свою кульмінаційну точку. В Англії вважано католиків злочинцями, а єретиків людьми повними чеснот. Там напр. електора Фрідріха з Палатинату та чеських кальвіністів, що вели культурну боротьбу, славлено як героїв у боротьбі «проти Вавилону», а перемога католицьких військ під Білою горою викликала нову хвилю переслідувань. Еспанського короля уважано в Англії «вікарієм сатани». У червні 1621 року парламент рішив піддержати електора Фрідріха і король Яків I казав цю ухвалу перекласти на різні мови і розіслати до різних країв Європи. В парламенті лунали промови проти папістів, ворогів англійської корони, між якими папа і еспанський король занимали перші місця.

Однак, як Яків I задумав одружити свого сина з еспанською княжною, тоді здержав цю протикатолицьку пропаганду. Коли ж парламент противився, Яків поїхав особисто до залі нарад і видер картку з книги порядку нарад, де був записаний текст протикатолицької дискусії.

З наказу короля звільнено з тюрми чотири тисячі католиків та злагіднено протикатолицькі декрети. Дуже скоро справа наміреного подружжя його сина Карла з еспанською княжною Марією опинилася в Римі, де з доручення папи розглядали її чотири кардинали. Королеві запропоновано проголосити в Англії релігійну толеранцію та дати майбутній королеві можливість виховати свої діти в католицькій вірі. Сам князь Карло був дійсним джентельменом, і за його впливом Яків I приготував едикт про свободу віри католиків у своїх домах, хоч обіцяв проголосити його аж по одержанні з Риму диспензи для подружжя Карла з Марією. Коли ж Карло з'явився в Еспанії «інкогніто», Пилип IV просив папу про диспензу і її одержав. Папа мав надію, що як Генрик VIII через жінку відірвав Англійську Церкву від Риму, так Карло через свою жінку приведе її знову до єдності; тому домагався релігійної свободи, і щоб її затвердив парламент. Урешті дійшло до порозуміння: Карло годився, щоб діти до дванадцятого року життя були під опікою матері, а їй дозволено мати католицьку церкву в Лондоні. Також всі карні закони проти католиків мали бути скасовані впродовж трьох років. Еспанські богослови видали про Карла прихильну опінію, але домагалися задержати Марію в Еспанії аж доки Яків I не заведе релігійну толеранцію. І, як Яків присягнув, що не буде мішатися до віри Марії і розширить релігійну толеранцію на Шотландію та Ірландію,

подружній акт був підписаний, 5 липня 1623, а Марія слідуєчої весни була готова їхати до Лондону.³⁴

* * *

В часах папи Григора XV єдність Української Церкви в Римом опинилася в дуже критичній стадії свого розвитку. Поляки, переконавшись, що унія для них не вигідна, бо до Риму часто йшли на них зажалення за « хапання руських душ », тому видумали плян цілковитого знищення унії й переслали його до Риму. Довідавшись про те, митрополит Рутський запротестував, а в своїй т. зв. « Репротестації », 8 липня 1621, видвигнув новий плян погодження « Русі з Руссю ». Над польською пропозицією скасувати унію та над « репротестацією » митрополита Рутського велися в Римі розмови восени того року і концепція митрополита взяла верх. З початку 1623 року на Соїм прибули православний митрополит Борецький з архієпископом М. Смотрицьким з Полоцька, а в імени католиків говорив митрополит Рутський. Ці розмови йшли на тему: як найлегше можна погодити « Русь з Руссю ». У тій цілі було створено надзвичайну Комісію, зложену з п'ятьох senatorів і дев'ятьох депутатів. Під час дискусій на тій Комісії виринув проєкт: *скликати спільний Синод католиків і православних і на ньому обрати Київського патріярха, а вже він хай об'єднає обидві Церкви. Безсумнівно, єдність Української Церкви в особі свого власного патріярха була геніяльною думкою, бо Церква одержувала свою повну внутрішню автономію і вже сам патріярх на основі своїх власних повновастей був у силі закінчити внутрішню боротьбу, і тоді Православна Церква через особу патріярха була б у молитовному об'єднанні з Петровим Престолом, та цілою Христовою Церквою.*

Та заки це могло статися треба була перемогти ще багато перешкод. У тій справі і, як можна заключати із змісту, з того самого часу походить важливий документ про Католицьку Церкву в Україні. Це « Меморіал » митрополита Рутського до папи Григора XV про перешкоди на дорозі до закріплення церковної єдності. Цей документ ще і досьогодні має сво ювелику вагу, тому розглянемо його докладніше, прикладаючи думки великого митрополита.

Митрополит Рутський збирає там всі перешкоди в п'ять точок-розділів. У першому стверджує, що протестанські і православні маґнати

³⁴ Gardiner, IV, pp. 128-131, 389, V pp. 11-12; cf. Arezio, L, La politica della S. Sede alla Valtelina dal Concordato d'Avignone alla morte di Gregorio XV, Agliari, 1899, p. 76; cf. Gardiner, V, p. 34, 47.

відібрали від католиків церковні добра, помагають братствам виступати проти єдності Церкви, ведуть сильну акцію на Соїмі, відривають священників від послуху владикам, мовляв, не можемо відвести від унії владик, то заберім від них клир, а вони самі зліквідують унію. Митрополит стверджує, що багато клопоту спричинює нововисвячена православна ієрархія, якій помагають козаки, братства і висланці патріархів. Такий силі Католицька Церква не має що протиставити, хіба свою моральну силу.

У другому розділі він стверджує, що латинники зовсім не дбають про закріплення єдності Руської Церкви з Римом, бо, напр. вони не боронять її на Соїмі, про що вже писав нунцій Діоталлеві. Не стало вже людей мірки кардинала Мацейовського. Руських владик не допущено до Сенату, хоч це було їм обіцяно, тому вони не можуть себе боронити. Митрополит каже дослівно так: *« Існує у нас якась дивна і незрозуміла ненависть латинників супроти східних християн. Латинські владика і монахи публічно говорять, що унію треба знищити, бо вона спричинює неспокій і воєю проти латинян далеко завзятіше як самі схизматики. Вони (латинники) настоюють, що в Церкві Христовій має бути лише один обряд і одна ієрархія, бо уніятські духовні зовсім не повинуються своїм владикам. Ні! — каже митрополит Рутський — Духовні йдуть на Синоди, беруть св. Миро від своїх владик і чинять все інше. Хай тільки латинники не дозволяють, щоб на Соїмах схвалювано шкідливі для унії закони через « аклямацію », а принаймні, дорогою звичайного заохону ».*

Цей закид латинській ієрархії є важкий, бо ж кожний латинський владика мав право « вета » і якби лише хотів, був би не допустив до схвалення жадного закону проти унії.

У третій точці митрополит Рутський торкнувся найбільшій справі т. зв. « хапання руських душ », бо була тоді в практиці широка акція латинників переводити « руських людей », нез'єдинених і з'єдинених, до латинського обряду, мовляв, ваші попи невчені і нездари, тому неважно уділяють св. Тайни і руські миряни є у великій небезпеці страсти вічного спасіння, отже перейти до латинського обряду буде великим добром для душ самих українських мирян.

Митрополит Рутський відкинув таку самолюбну і наївну аргументацію, наводячи нещодавню заборону папи Павла V переходити руським людям на латинський обряд, а латинським духовним їх припиняти. Навівши повний текст папської заборони, митрополит писав таке: *« З вище сказаного виходить, що Римські Архидреї не думають касувати, а радніше піддержати грецький обряд, тому кожний, хто переходить*

з грецького на латинський обряд, в звичайним дезертиром. У латинських школах майже двісті молодих руських шляхтичів щороку переходять на латинський обряд, а на дворах і при міліції майже стільки само. Тепер питаюся: що буде з руською шляхтою по десяти роках? Як буде розвиватися унія, коли не буде її кому боронити? Хтось може сказати: залишаться ще селяни. Це відкидаю. Тоді пропаде унія, бо селяни її не оборонять перед ворогами; вони до цього не надаються, бо переносять великі утиски від своїх панів у цьому королівстві, зрештою так є і деінде. Вони самі відпадуть від унії так скоро, як скоро стали католиками, а причиною цього брак відваги у них через довге понижування духа. Котра партія буде сильніша (сильнішою буде православна шляхта), з тією вони підуть. Саме тому православні обрали собі Сойм як єдину й найсильнішу трибуну для знищення унії. Послуговуючись нею, вони не забувають і за другі чинники, про які вже була мова передтим.

«Коли ж не матимемо свої католицької шляхти, то чи нас оборонить латинська шляхта? Нез'єдинені скажуть латинцям: що вам до русинів? Ви є ворогами нашими і уніятів, яких хочете боронити, бо нищите їх обряд; ви не є їх оборонцями, але гробокопателями. Зовсім інакше було б, якби ми могли протиставити нез'єдиненим з'єдинених (шляхту), що сильно боронили б свою віру. Тоді нез'єдинені, замість втікати від неї, бо в ній бачать відкриті двері для латинства, прилучилися б, а так пропадав єдність.

«Не сумнівався, що Його Святість на основі влади від Христа може дати дозвіл русинові перейти без гріха на латинський обряд. Усе ж таки, благаємо, щоб розважив, чи це потрібно робити. Його Святість може чимало скасувати і ще більше установити, але цього не чинить. Досвід нам каже чого не треба касувати, як воно може бути зроблене в догіднішому часі, бо час є найкращим учителем.

«По-друге, дозвіл на перехід є і завжди буде причиною незгоди, сварки і ненависти між нами і латинцями. Чи може хто зробити русина приятелем латинника, коли останній всіх тягне до свого обряду, а там той хоче задержати свій власний обряд? Як може бути єдність і мир між русином і латинником, який тягне русинів до себе та висмівав грецькі церемонії, а русин для задержання своїх церемоній хвалить їх, а латинські висмівав? На чужому нещасті не личить будувати свого щастя. Серед такої суматохи, яка стає невиносимою, дуже важко задержати спокій умів. Нам бракує спільного думання і такі люди не дбають про загальне добро Церкви, бо роблять те, що їм корисне, а іншим шкідливе.

«Воно дійде дотого, що через слабкість людської природи русини будуть змушені перестати посилати своїх дітей, кривних і свояків, до

латинських шкіл. Інакше не бачу можливості, як можна між нами заховати мир. Великою є любов до своєї віри і свого обряду. Монаші чини, які дбають про себе і про навчання своїх богословів і докторів, хоч і діють під одним обрядом, але один не понижав другого, і не хапав його членів « з любови » бо скоро знищить його. Подібна справа з двома розсвареними обрядами, коли між ними настануть гризня і ворожнеча. Жадний дозвіл на перехід до латинського обряду не обійдеться без ненависти, бо є проти правил установлених і утверджених грецькими Отцями. Є розумним хоронити передання Отців і заховати старовинні церемонії. З тієї причини народи вважають гріхом покидати або нищити свій рідний обряд. На мою думку, давати русинові дозвіл на перехід до латинського обряду буде нічим іншим, як нищити мир і єдність душ та потурати сваркам, незгоді і ненависті, їх піддержувати і оживляти. Це виказала практика. Бували випадки, де ми дуже довго працювали, щоб привіднати когось з нез'єдинених, а потім коли вони вже стали католиками і були дуже потрібні для закріплення єдності, вони були вхоплені від нас латинниками на шкоду унії, бо дали аргумент нез'єдиненим проти унії. І так наші церемонії давно установлені і всіма визнані, тепер висміваються і є опоганювані.

« Святіший Отче, Стороже Священного, не допусти до такої незгоди і ворожнечі, тоді й основи єдності закріпляться »!

« Католицтво між русинами допускає такий дозвіл і з того приводу терпимо велику шкоду, бо шляхетські сини переходять з нашого обряду до латинського. Вино змішане з водою став лагіднішим. Як у державі й Церкві мішався шляхта з простолюттям, став більше уміркованою на гонори. Як загально відомо, Церква спочиває на вірі простолюття, але вона є сильнішою і живучішою там, де має сильних прихильників. І ніхто не скаже, що поширення і заховання Христової віри на півночі, де панують схизма і єресь, не є важливою справою. Це могло б статися дійсністю, якби залишилася при унії численна шляхта, бо всі гляділи б на неї і будувалися б нею і чужі не страхалися б унії. Божі і в земній державі шляхетні і благородні уважаються кориснішими від інших, так і в Церкві, голови керують іншими членами, і немов кості держать вкупі м'яке тіло простолюття.

« У першому плачі пророка Єремії говориться, що жидівський народ заведений до вавилонської неволі, бажав вернутись до давньої свободи, а свій плач так висловлював: « Гляди, чому я не можу вернути до давнього стану: мої могутні люди мене покинули; вони були звеном, що лучило всіх наших людей до купи, були о:новою, на яку можна було покладати сильну надію ».

« Подібне сталося з греками, і так воно буде незадовго з нами. Тепер скажемо: не маємо людей до праці для закріплення християнства між русинами, шляхетська молодь, наша слава і надія, дезертирує до латинників, а все це діється через школи і по школах.

« Ця обставина спиняє наші розмови з нез'єдиненими, і це їх найбільше відстрашує від єдності з нами. Вони мають переконання, що унія є нічим іншим, а лише сіттю для ловлення русинів з грецького до латинського обряду, тому її уникають як отруту. До такого довели латиняни.

« І певно, як довго будуть видаватися такі дозволи (на переходи) не можна мати надії, що нез'єдинені з півночі прийдуть до єдності. Часто, як ми їх до цього запрошували, вони відповідали: чи запевните нам, і нашим дітям, як прийдемо до єдності, що буде нам дозволено заховати наш грецький обряд? І, як перехід буде заборонений законом, ніхто не матиме причини жити в схизмі і нас не будуть висмівати своїми відповідями ». —

« Перехід до латинського обряду є шкідливий самим латинянам. Він понижає ім'я і славу латинської Церкви, а через те гідність католицької віри, бо як хтось з нас є прийнятий до латинського обряду, то чи не є він причиною пониження слави латинського імені противниками нашими і латинян? Скоро іде розголос, злучений з неправдою, на цілу Русь і Московщину, що руські священники є обдурювані латинськими під претекстом унії, а руські люди зменшаються і пропадають до латинян, і все це діється проти умовин унії, на які дав дозвіл Найвищий Архієрей. Ця погана слава щораз більше буде поширяться, тому хай Його Святість подбає, щоб така публічна опінія про Латинську Церкву не ширилася і не побільшувала ненависти.

« Латиняни дають велике згіршення руським слабодухам, які часто допитуються, підсичуючи акцію нез'єдинених, чому латиняни не дозволяють своїм людям переходити до нас, а русинам дозволяють переходити до латинян? У них родиться упередження щодо віри, бо унія, на їх думку, має бути однаковою для обох сторін, а тим часом, вона є тягарем для одної, а ростом для другої. Чи ж не так воно є, коли перетягається русина до свого обряду, а перехід латинників до нас забороняється?...

« Через дозвіл на перехід люди втрачають надію і чуються нещасливі, бо самі цьому не можуть зарадити. Безнадія є лихим дорадником ляку, тому з журбою глядимо як розділюються думки народу. Ніхто не любить яструба, що завжди живе з розбою, і таку упереджуючу думку важко викоренити. Кажемо людям, що не є однаковий перехід від нас

до латинян і їх до нас: в переході до латинства нема небезпеки для спасення, бо там душі одержать потрібну поміч, а натомість, у переході латинян до нас є небезпека, бо вони залишать своїх дбайливих пастирів. Однак, нарід так цього не розумів, він ще гірше обурюється. Люди кажуть: якже впродовж сторіч ми були рівними, то чому їм латинські закони забороняють прийти до нас, а нам дають дозвіл іти до латинян?

«Сердечно благаємо Святішого Отця, щоб свящ. Конгрегація усе це добре розібрала, інакше відчужаться душі всіх русинів від Апостольської Столиці, і унія стане їм одіозною; легкою є людська слабкість, а обиди чинять людей ворогами. Як ми отворимо двері нез'єдиненим, коли нас самих вони висмівають? З того прийде руїна побожності, бо прикро чути від тих, яким віримо, що ми відкинені і терпимо шкоди, як згадано вище. Як важко терпіти, коли бачимо як множество іде від нас, мимо довгих років важкої праці. Це кажу із застановою і благаю помочі перед небезпекою, бо бачу, що руська католицька справа загибає». —

Описавши деякі шкідливі переходи василіянських монахів на латинський обряд, митрополит Рутський писав: «Думаємо в Римі знають, що перед кількома роками бл. п. митрополитові Іпатію Потію, одному з творців унії, приключилося в Вильні від одного нез'єдиненого скритовбивника, що задумав допуститися негідного чину, митрополитові було відтято три пальці руки, якою хотів захоронити свою голову перед вістрям меча. Проти теперішнього митрополита у Львові на Червоній Русі церковними дзвонами викликали заворушення серед народу та витягнули мечі і рушниці проти нього. Єпископові Полоцькому (Йосафату Кунцевичу-І. Н.) приключилося подібне в Могилеві на Білій Русі, як зближався до міста візитувати тамошню єпархію, перед ним замкнуто брами міста і звернено проти нього кам'яні праці, а озброєний нарід не дозволив йому вступити до міста. Відомо також про головного автора єдності, митрополита Михайла Рагозу, якого побито камінням в княжому місті Слуцьку, і мало що не погребано його живцем.

«Як уже сказано, перехід русинів на латинський обряд є непотрібний і шкідливий. Мотивом переходу католицьких русинів на латинський обряд не є це, що часто подають його промотори, напр. нездарність руських священиків, але зовсім що інше. Хлопців і юнаків, що ходять до латинських шкіл там висмівають їх колеги, а вчителі намовляють їх до переходу і заохочують дарунками. На основі правил у всіх школах Отців Єзуїтів наші юнаки мусять сповідатися щомісяця в колетії і так змалку привикають до латинського обряду, дарма, що у тих містах є наші

церкви з католицькими сповідниками з беззакидною вірою. До них, отже, юнаки повинні ходити до сповіді і там приймати св. Причастя, як це є у Вильні.

«Дорослі і нежонаті йдуть до замків і до міліції, але і там нема або є дуже рідко руські священики. І, коли просять нас, ми їм дозволяємо сповідатися в латинських священиків і також причащатися, де нема власного священика, і вони вертаються до своїх місць і своїх священиків. Але трапляється, що слабший, одержавши від нас дозвіл на те, сповідається і причащається в латинників і потім покидає свій обряд. Треба зарядити, щоб вони не сповідалися перед латинськими священиками без дозволу своїх ординаріїв місця.

«Подібно календарна різниця відтягає чимало людей від грецького обряду. Наші попередники, відновляючи єдність, не прийняли календаря Римської Церкви, ідучи назустріч простолюду, і це прийняв Климент VIII. Ми хотіли б усунути цю різницю календаря, але на те ще не прийшов час, бо стратимо надію на приєднання нез'єдинених, давши їм нагоду відвернутися від нас. Робітникам в латинських панів даємо дозвіл святкувати за недавно справленим календарем; і хто не може сам собі варити і їсти в латинського пана, хай захоче латинський піст, і такою є наша практика, яку затвердимо, як виявиться доброю.

«Іншою причиною є гострий піст грецького обряду, від якого дехто втікає до латинників. Крім великого посту, маємо ще три інші пости, але від них диспензуємо мирян». —

Не менше болячою була інша перешкода, що підривала матеріальну екзистенцію Церкви, вищого і нижчого духовенства. Митрополит писав про те так: «Каригідний звичай деяких латинських католиків, які думають, що їм вільно присвоювати собі церковні добра на свою власну користь. Це діється в численних місцевостях іще тепер. Вони касують монастирі, де держать свою прислугу або коні, а монахам дають те, що вже їм непотрібне. Є багато монастирів опущених і нема в них ані одного монаха. Декуди єпархії пробують боронити свого права, але без успіху. Князь Острога, великий ворог єдності, забрав половину дібр Луцького і Пинського єпископств та дещо від митрополії; він сам і його сини минулися. Всі його добра пішли в руки інших родин, що всі є латинниками, але не хочуть тих забраних дібр звернути і віддати собі різні привілеї на монастирські добра.

«Наші ж люди «привілеїв» не мали, бо русини в своїй традиційній доброті не писали своїх фундаційних грамот, як тепер пишуть, але робили записи в книзі Євангелія, яка за грецьким звичаєм завжди лежить на престолі, і всі християни вважали це за законне і правосильне. Од-

наче, над тими записами в Євангеліях поповнено насильство на Соїмі 1607 року в користь магнатів, щоб ми не могли знайти права на забрані ними добра. Посідання тих дібр церквами було добре знане всім людям, не виключаючи отих модерних латинських магнатів, які присвоїли собі їх у злій вірі. Може вони сповідаються із своїх викидів сумління своїм сповідникам, але, покищо, нема успіху, бо їх і досі не віддали.

«Всім цим скандалам може зарадити папа: видати декрет, що без згоди Апостольської Столиці ніхто не сміє присвоювати собі або дарувати Латинській Церкві руські добра. Всі непослушні стягнуть на себе цензуру, зарезеровану самому папі, той хто дарує і той хто приймає даровизну. Просимо Святий Престол не затверджувати скорше аж доки не прийде опінія від нашого митрополита в такій справі. Хай буде запоряджено, що Апостольські Нунції будуть досліджувати даруючих і приймаючих оті добра. Дехто може говорити, що набув ті добра грецького нез'єдиненого обряду вже по доконаній унії, але й він має віддати їх. Є старовинні закони Церкви і за ними не вільно нікому грабувати церковних дібр. Якже хтось схоче оправдувати себе, що добра Руської Церкви не є церковними добрами і забравши їх він учинив добро для унії, то хай буде запоряджено єпископам Латинської Церкви таких дібр не приймати.

«Поширюється фалшива думка, що не лише священники, але й законно свячені єпископи грецького обряду, дарма, що віддано аж до крови працюють для Божої Церкви і поваги Петрового Престолу, є немов би нижчі від латинських. Руського єпископа вважається якби титулярним, бо він не є сенатором і в королівстві не має такого права як латинський тому він є ніби-то вікарієм латинського єпископа і в духовних справах. Яка велика шкода з того виходить, що руський владика вважається немов би суффраганом латинського, Його Святість добре знає.

«Подібне діється із священниками, яких карається без духовної екскомуніки. Пани, патрони парафіяльних церков, тягають їх до судів, судять і карають тюрмою чи іншими карами. Чимало панів доходять до такого безумства, що кажуть руським священникам працювати як кріпакам, а як відмовляються, карають їх по своєму. Священники грецького обряду не сміють бути карані лаянками, тому домагаємося вставити до закону, що замале» є старання про біле духовенство грецького обряду і це є перешкодою до закріплення унії». —

«Дуже багато могли б допомогти в тім неладі латинські єпископи, якби мали руських єпископів за своїх братів або, принаймні, шанували їх як шанують своїх прелатів, які не є єпископами; аби Бог дав, щоб так було. Як з'явиться якийсь канонік-прелат в латинського єпископа, то

йому дають місце перед руським єпископом при столі чи при нарадах, такий звичай завели. І як наш єпископ з konieczности хоче відвідати латинського єпископа, то він приймає наперед своїх нижчих духовних, не зважаючи, що гість є також єпископом тієї самої Католицької Церкви». —

«Отож, хай Його Святість доручить Апостольському Нунцієві, щоб він зарядив латинським владикам віддати належну пошану руським владикам, бо я певен, що це причиниться до більшої слави Божої і закріплення єдності. Як пошанують нас латинські владика, тоді клир і миряни пошанують наше духовне достоїнство. Нас понижають, а деякі навіть не вважають нас правдивими єпископами, але хорезєпископами чи ще чимсь нижчим. У розмовах нас не називають єпископами, але владиками, а наших священників «попонами». Така причина погорди пішла звідти, що в податкових книгах королівства 1575 року зачали писати, що руські священники не можуть найняти собі прислугу, але самі мусять управляти рілля і платити панам так само як кріпаки. Щогірше, там було додано, що хоч би навіть священники не управляли рілля, то вже з рації свого Божого уряду і справування св. Тайн мають платити наложєну на них данину. Твердимо, що в цім королівстві такого навіть не роблено супроти протестантських пасторів. —

«З цього вийшла інша шкідлива нам справа: як опорожниться якась парафія, то хто не хоче підлягати своєму єпископові, який є в унії, то без згоди і відома свого єпископа іде до королівського урядника і там видають йому грамоту на попівство, тобто священство, так називали його в часах схизми. Одержавши таку грамоту, він не хоче підлягати єпископові, який знову ж не може йти до цивільного суду проти королівського привілею, а церковного суду ніхто не послухає. Нерідко трапляється, що урядником королівської канцелярії є духовний. Хай Апост. Нунцій напiмне, щоб таке не діялося в майбутньому.

«Завівся також звичай, що латинські парохі домагаються десятини від русинів, не зважаючи на те, що в даній місцевості є руський парох. Подекуди ці латинські парохі домагаються навіть десятини від руських священників». —

Закінчуючи свій меморіал митрополит Рутський висловив думку, що для поступу унії є конечною тісно співпраця між майбутніми митрополитами і апостольськими нунціями. Митрополит підкреслював, що сам він підлягав безпосередньо папі, а інші владика через нього, тому бажав, щоб між ними всіма був скріплений зв'язок любови.

«Заради тієї співпраці в майбутньому хай митрополитові вільно буде обирати собі коадютора — писав митрополит папі — на що вже

була згода від попередника Вашої Святости, усною дорогою, (митрополит мав на думці папу Павла V) і я прохаю Вашу Святість це затвердити. Конечність, а не шукання вигоди змушує до цього теперішнього митрополита, бо він є майже цілковито спралізований. —

« Деякі руські єпископи їдять публічно м'ясо, а це гіршить не лише нез'єдинених, але й латинників. Повздержність від м'яса в нез'єдинених уважається якби догмою віри. Єпископи оправдують себе тим, що роблять це через хвороту і мають на те диспензу від митрополита. Ми відповідаємо: митрополит дає диспензу лише для хворих, але під умовою, що це не викличе згіршення слабких духом. Що вони роблять це публічно, не є виною митрополита. Буває, що з ними їдять також монахи і це дуже шкодить унії, бо щирі люди від неї відвертаються ». —³⁵

Як видно, меморіал митрополита Рутського є незвичайно важливим історичним документом, який і досьогодні заторкує ніжну струну душі кожного українця. Меморіал написаний з великим знанням речей і місцевих обставин та був призначений для Найвищого Пастиря Церкви, йому урядово пересланий і для його урядового користування. В меморіалі бачимо великість митрополита Рутського, що з великою відвагою писав те, чого не мали відваги писати, за малими виїнятками, його численні наслідники аж до сьогоднішніх часів.

У відповідь на меморіал митрополита Рутського, що був звернений безпосередньо до папи, нунцій Іван Лянчельотті, по нараді з королем і єзуїтами, 31 травня 1624 р. вислав до Риму свою опінію. З огляду на те, що ця опінія говорить про становище латинської сторони і самого нунція, представника папи Урбана VIII, та причинилася до злагіднення його славного декрету про заборону переходу з українського на латинський обряд, подамо зміст відповіді нунція в цілості. В своєму « Суммаріум-і » для Конгрегації він писав:

« Унія русинів від довгих літ не робить поступу — каже нунцій. Є дві причини цьому: перша, замала ревність митрополита, що захопив схизматиків піддержувати свою секту; друга, це великі суми грошей, які тягне шляхта з тих схизматиків. З першою можна дати собі раду, але на другу нема ради, бо, як каже король, треба великої сили покорити 60 тисяч війська, бо стільки мають козаки.

« 2. Унію треба піддержати; не давати єпархій схизматикам, бо король і деякі єзуїти думають, що вона впаде по смерті цього митрополита, що є вартісною людиною. Нунцій і деякі єзуїти думають, що

³⁵ *Amplissima dissertatio Metropolitae Josephi Velamin Rutskyj, in Epistolae J. V. Rutskyj, ed. Welykyj, Romae, 1956, pp. 130-160.*

її піддержать деякі василіяни, виховані в семінаріях, і заступлять брак митрополита.

« 3. Королеві не довподоби декрет (Урбана VIII - I. Н.) про перехід русинів, виданий для піддержки унії, бо багато світських людей прийняли унію на те, щоб перейти на латинський обряд, а згаданий декрет перешкоджуватиме поступові католицької віри.

« 4. Нунцій мав наради з деякими єзуїтами в тій справі, і їм здається, що лише монахам і руському клирові має бути заборонений перехід, а не мирянам. По-перше, бо є великий брак духовенства в уніятів, тому їх миряни йдуть сповідатися до латинників, і через те в них родиться симпатія до нашого обряду; тому заборона цього зробила б лиху прислугу. По-друге, уніятські священники, за винятком василіянських монахів, є « ігнорантіссімі » (тобто дуже дурненькі) і брудні при служенні св. Тайн, тому миряни від них втікають і переходять до латинського обряду. По-третє, не можна дивуватися і не треба забороняти переходу до обряду, що є певніший і кращий.

« 5. Щодо згаданого декрету радимо, щоб заборонити той перехід монахам і руському клирові, та запорядити латинським священникам, головно отцям єзуїтам, щоб були більше обережні у своїх стараннях про такі переходи.

« 6. Декрета, що давав би митрополитові право диспензувати від посту тих, що працюють у латинських працедавців, коли не можуть мати власної кухні, король не похваляє через можливе згіршення; бо схизматики заховують пости дуже суворо і через такі диспензи відкинуть від унії; бо вже руські монахи-уніяти мають такі полегші, але за те судять митрополита.

« 7. Як уже треба дати таку повновасть, то без декрету, тайним листом до митрополита ». ^{35a}

Це було становище поляків, як видно з письма нунція, і сам він поставив себе по їх стороні і так інформував папу, хоч будучи представником Петрового Наслідника, був зобов'язаний зайняти неутральне становище. В наслідок його звітів і рад згаданий декрет папи Урбана VIII не був належно проголошений, навіть у своїй другій, дещо злагідненій редакції з липня 1624 року.

На протест митрополита Рутського проти стягання десятини польськими владиками з українського населення (Луцьк, Холм) нунцій коментував, що це був « позессо іммеморабіле » (прадавній звичай) і наста-

^{35a} *Epistulae Nuntiorum Apostolicorum*, ed. Welykyj Romae, IV, pp.121-22, 137, 139, 150 reg.

ло б велике замішання, якби віддати цю десятину уніяцьким священникам, які не є цінені, бо вони « ігноранти і в бруді служать сакраменти ».

В тому часі опозиція до унії діяла сильно в чотирьох осередках: Києві, Львові, Полоцьку і Вітебську. Найбільш агресивним владикою « Теофанового свячення » був архієпископ Мелетій Смотрицький з Полоцька, протикандидат Йосафата Кунцевича. З березня 1621 року Смотрицького визнав своїм владикою заряд міста Вітебська в наслідок ширених поголосок, що король уже визнав усіх нововисячених владик єдинозаконними. На другий рік у червні православний митрополит Йов Борецький скликав до Києва свій Синод, в якому взяли участь козаки, і там завізвав усіх до боротьби проти церковної єдності з Римом. І, як уже згадано, архимандрит Антін Грекович із св. Софії був утоплений в Дніпрі та багато монахів, що також не далися намовити до відступства, було ув'язнено в Трехтемирівському монастирі.

Одночасно з тією акцією козаків до Союму у Варшаві посипалися скарги православних і протестантських магнатів на католицьких владик, напр. канцлер Лев Сапіга під їх враженням написав листа до архієпископа Йосафата Кунцевича, закидаючи йому переслідування православних. У Варшаві настала така душна атмосфера, що польська ієрархія домагалася від нунція Лянчельотті натискати на папу Григора XV негайно скасувати унію, бо « русинів можна скорше навернути до Католицької Церкви через індивідуальне перетягання на латинський обряд, як через унію, що залишає їм грецький обряд. Ось тут була причина такого жадання. І, як згадано, в Римі йшли розмови на цю тему. Воднораз пильно студійовано аргументи меморіялу митр. Рутського. За радою кардиналів Бандіні і Барберіні (згодом Урбан VIII) польська шовоністично-опортуністична пропозиція була відкинена.

По бурхливих дискусіях Союм виніс ухвалу, якою визнавав католицьку ієрархію законною, але взивав її визнавати православну, як про те писав митрополит Рутський до конгрегації. 1622—23 р. кружляли вістки, що православні перейдуть до тактики масового винищування своїх католицьких братів. В Києві було ув'язнено архипресвітера Батілу; в Шаргороді архипресвітера Матія, а в Перемишлі схоплено монаха Антона Рудкевича. У Вітебську зачався великий неспокій, бо міська рада засудила архієпископа Йосафата Кунцевича на кару смерті. Православному священникові Іллі було доручено зорганізувати проти архієпископа демонстрацію: упродовж чотирнадцяти днів він ходив з юрбою людей попід архієпископську резиденцію, лаючи поганими словами і зневажаючи особу архієпископа. 12 листопада 1623 року вигуки священника Іллі та православної юрби перейшли границі всякої

приличности, і о. Ілля був ув'язнений за порушення публічного спокою. І, хоч сам архієпископ просив його звільнити, підюджена товпа вдерлася до його резиденції. Архієпископ Йосафат Кунцевич відважно з'явився перед нею, та піднісши вгору свої руки, молився за їх упокоєння і благословив їх. Один з напасників ударив його сокирою по голові. Архієпископ упав на землю, а юрба виволікла вмираючого на подвір'я, і там біла його аж до смерти. Мертве тіло Йосафата товпа волікла вулицями міста аж до річки Двини. Там зав'язано його в мішок з камінням і кинено на дно річки. Ця трагічна подія потрясла сумлінням усіх християн держави і відбилася широким відгомном закордоном.

Смерть першого українського владика-мученика за ідею церковної єдності в Русі-Україні була причиною навернень багато ворогів єдності, а між ними самого архієпископа Смотрицького, морального спричинника смерті архієпископа Йосафата. Папа Григор XV рішився боронити Руську Церкву проти атак у Соймі, як свідчать його письма до короля і примааса, а митрополита Рутського заохочував до витривалости. Ще передтим папа видав декрета, що нормував відношення між латинськими і східніми владиками, а нунцій Лянчельотті одержав доручення всіми силами боронити унію перед напастями в Соймі.³⁶

Влітку 1623 року папа Григор XV захворів на римську гарячку. Передчуваючи свою близьку смерть, він відмовився іменувати нових кардиналів та зовсім перестав займатися урядовими справами. Він умер 8 липня 1623 року на сімдесятому році свого життя і третьому свого понтифікату. Його тлінні останки спершу були поховані в соборі св. Петра, а згодом перенесені до церкви св. Ігнатія.

233. Урбан VIII (1623—1644).

Матей Барберіні, син Антонія і Камілли Барбадорі, уродився в Флоренції 5 квітня 1568 року. На третьому році свого життя втратив батька, а про його виховання дбала сама мати. Спершу студіював у родинному місті, а згодом жив у домі свого дядька Франческа Барберіні, що був протонотарем і референтом Сигнатур в Римі, та студіював гуманістику в римській колегії. На студії права виїхав до університету

³⁶ *Instruzione a Msgr. Lancelotti, vesc. di Nolla, destinato da N. S. nunzio in Francia*, in Ranke, L., *Die römische Päpste in den letzten Jahrhunderten*, Leipzig, 1885, VII, p. 122; cf. *Theiner*, op. cit., III, pp. 336-337, 367, 368, 369; cf. *Acta S. C. de Propaganda Fide*, I, p. 10; cf. *Likowski*, op. cit., pp. 226, 238, 274; *пор. Зб. на пам'ять Мел. Смотрицького з наг. 300-літніх роковин його смерті*, Арх. Богосл. Академії у Львові, 1934, I.

в Пізі й там одержав докторат. Мати сподівалася, що він заснує свою родину, але він виїхав до Риму з бажанням посвятитися духовному званню.

В часах Григора XIII д-р Матей Барберіні був референтом Сигнатур та губернатором Фано, де виказав свої адміністративні здібності. 1598 року їздив з папою Климентом VIII до Феррари і там допоміг до успішного закінчення спору за ріку По. 1601 року був висланий у важливій місії до Парижа, а за три роки був іменований нунцієм до Франції з титулом архієпископа Назарету, а по двох роках побуту був креованим кардиналом та одержав червоного капелюха з рук короля Генрика IV. 1607 року вернув до Риму, де був протектором Шотляндії та одержав епархію Сполето. У 1611 році був леґатом до Больонії, а по трьох роках одержав номінацію на префекта Сигнатури Справедливости.

При всіх своїх зайняттях кардинал Барберіні поглиблював свої студії права і заснував славу «Бібліотеку Барберіні». Він сам був поетом і радо приймав у своїм домі поетів, учених і мистців. Крім італійської літератури, він знав добре грецьку і латинську. І, імовірно, це було причиною його номінації Григором XV на члена Свящ. Конґреґації для Поширення Віри та протектора Колегії св. Атанасія в Римі.

По похороні Григора XV конкляв 54 кардиналів зачався, 9 липня 1623, і щойно 6 серпня кардинал Барберіні був обраний на папу і прийняв ім'я Урбан VIII. Новий папа мав добре здоров'я і завдяки цьому вийшов цілий з малярії, по причині якої вмерли кілька кардиналів у конкляві, напр. Пінятеллі, Сарра, Савлі, Гоцардіні, Сакраті, Джерарді, а згодом Сансеверіно, Сфорца і Челлі. На своєму 56-ому році життя Урбан VIII був повний енергії, а його зовнішній вигляд був дуже милий, як це видно із різьби майстра Берніні чи з портретів Андрея Саккі або Петра де Кортони.

Мускулярне тіло папи було збудоване гармонійно: він був високий ростом і має статичного вигляду. Високу постать закінчувала велика голова, що свідчила про бистрий інтелект її власника та виїнято добру пам'ять; високе чоло, легко-сині очі, пропорціональний ніс, гостро закрасні уста, круглі виски й оливкова барва шкіри робили вигляд папи милим. Маленька квадратова борода ще більше підкреслювала таке враження. Папа мав дзвінкий і приємний голос, яким виголошував свої надхнені бесіди в чисто тосканському діалекті, що його задержав аж до своєї смерти.

Урбан VIII був відвертий і щирий у розмовах. Він радо говорив з людиною великого інтелекту або з людиною простою, невченою, але покірною. Коли ж папа завважав, що має до діла із зарозумілою люди-

ною або бундючним дилетантом, то для такого був безпощадний і безмилосерний. До покірних був уважливий і лагідний, напр. у відношенні до своєї домашньої прислуги він, радніше, стосувався до їх вільного часу, як до своєї потреби; він терпеливо вислухував їх жалів і нарікань. Коли ж був прикований до постелі, то клопотався більше умученням слуг, як своїм власним здоров'ям. Папа мав прудку вдачу і холерично-сангвіністичний темперамент: він скоро нервувався, але ще скорше успокоювався. Він ніколи не забував про своїх приятелів, живих чи вмерлих.

Урбан VIII сам рішав, у всіх важних справах, не прив'язуючи занадто великої ваги до рад своїх співробітників. Він так сильно покладався на свій осуд, що відвести його від виконання якоїсь постанови було майже неможливо, хіба дуже ясними і сильними аргументами. Управа Церкви була в виключних руках папи, напр. від 1626 року жадний кардинал не відважився сказати папі свою думку, як не був ним запитаний у тій справі. З Ватикану не вийшло жадне рішення без відома папи, а до всіх інструкцій нунціям та листів до володарів папа додавав свої власні завваги.

Кожного понеділка він приймав людей на авдієнціях, на які можна було дістатися дуже легко. Важка праця надщерблювала здоров'я папи, тому кожного року він виїздив влітку до Кастель Гандольфо і жив там у віллі Вісконті над Альбанським озером, що постало на кратері давнього вулькану. Цю віллію папа купив 1626 року. Перебуваючи там, він ходив пішком або їздив верхи в тій гарній околиці, полагоджував важливі справи і нерідко приймав учених, поетів чи співаків.³⁷

* * *

Довгий понтифікат Урбана VIII був багатий важливими подіями всередині Церкви, але найважливішою його ціхою було поглиблення реформ Церкви, через що послабли еретичні рухи і збільшилася місійна праця над наверненням поган. Папа рішуче настоював, щоб усі єпископи заховали обов'язок резиденції, включно із самими кардиналами. Він особисто візитував римські церкви та заохочував єпископів робити те саме в своїх епархіях. Святкування Ювілейного 1625 року, що зачалося вже в вересні 1624 р., мало відбуватися за волею папи виїнят-

³⁷ Nicoletti, A, Vita di Urbano VIII, lib. I; Celli, A, Storia della malaria nell'Agro Romano, Città di Castella, 1925, p. 362; cf. Pastor, XVIII, pp. 35-36; XXIX, Appendix nr. 26.

ково врочисто. Під час торжеств папа дуже часто сидів у сповідальниці в соборі св. Петра, а для розділювання милостині вбогим призначив « Братство св. Трійці для Паломників », до якого квартири заходив часто особисто та вмивав хворим паломникам ноги, що приїздили до Риму з далеких країв.

На час ювілейних торжеств папа завізвав до Риму найкращих проповідників: Франческа дель Неро, Людовика Альбрічйо, Миколу Рікарді, Франческа-Марію Кампано ітд., що голосили людям Слово Боже. І, хоч спокій в Європі заколочувала 30-літня війна, до Риму прибули численні паломники з Німеччини і інших загрожених протестантами країв. Уже в тому часі культурна війна причинилася до затрати симпатій населення до протестантизму, тому він зачав шукати інших до-ріг, напр. у Франції, про що згадаємо дещо докладніше.³⁸

* * *

Єресь Баяна, згадану вже нами, взявся тепер ширити канцлер університету в Лювені, Яків Ясон, дарма, що вона була осуджена. Корнило Янсеній, учень Ясона, захопився ідеями Баяна, а головню його коментарями про св. Августина. Сам він не був оригінальним мислителем, а в своїй буйній уяві « чув обов'язок » очистити богослов'я від філософських силогізмів і раціоналізму. Янсеній уважав єзуїтів « спричинниками упадку знання і християнського навчання », тому зачав з ними вперту боротьбу. Бувши лектором катедри св. Письма в Лювенському університеті, Янсеній мав добру нагоду ширити свої погляди. Його односторонцем скоро став ігумен, дю Вержів, з венецианського монастиря в Сан Сиран і від тієї місцевості пішло його ім'я: ль'аббе Сан Сиран. Отож Янсеній і Сан Сиран зачали голосити навчання про Божу благодать, але в іншому зміслі, як це подавав св. Тома з Аквіну.

Сан Сиран казав, що св. Тайни Миропомазання і Священства, а в особливий спосіб св. Евхаристія, мають більшу силу відпускати гріхи ніж св. Тайна Покаяння. За ним, сповідник не відпускав гріхів, а лише комунікував їх прощення, коли грішник збудив у собі правдиву любов до Бога. При тому Сан Сиран називав Собор у Триденті « З'їздом схолястиків », що принесли Церкві більше шкоди, як добра. Колись — казав він — Церква була свята і непорочна, тому Сан Сиран, має знову її такою вчинити. Своїми проповідями він з'єднав чимало прихиль-

³⁸ *Bullarium Romanum*, XIII, p. 581; cf. *Manni, D, M, Istoria degli Annj Santi. Firenze, 1750, p. 185.*

ників, званих « анахоретами з Порт Рояль », які намагалися наслідувати життя пустинників з перших часів Церкви.

І, хоч сам Янсеній умер у згоді з Церквою, по ньому залишилася книга « Августин » (три томи ін фоліо) і вона зробила з нього ересіярха. В цій об'ємистій книзі він говорить про Божу благодать і людську свободу, природню і надприродню. Він намагається пояснити відношення між природою людини і Божою благодаттю у раю, по потопі і по відкупленню Ісусом Христом. Він, як і Баян, думав, що благодать і інші природні дари першого чоловіка були суттю його природи, але він стратив їх через первородний гріх. Говорячи про св. Августина, Янсеній твердив, що цей Отець Церкви так удосконалив навчання про благодать на основі навчання св. Павла, що до нього вже не можна нічого додати. Усе ж таки, Янсеній не зрозумів добре св. Августина, як зрештою протестантські реформатори Вікліф, Лютер, Кальвін і інші, що залюбки на нього покликалися, натягаючи занадто свобідно загальні й неясні місця його творів та пристосовуючи їх до своєї науки. Римські папи вже в сивій старині визнали св. Августина Отцем Церкви, а до часів св. Томи з Аквіну він був найбільше цитованим автором західних богословів, що бачили в ньому відгомін апостольської традиції.

Янсеній хотів розуміти св. Августина на свій лад. Він представляв Бога як тирана, що проголошував драконські закони, яких більшість людей не були в силі заховати, тому мусіли бути засуджені на пекло. Такі думки Янсенія, як і кальвінізм, мусіли довести до знецінення людської природи, і тому нагадували маніхеїзм або буддизм, що всюди в природі добачали диявола. І, саме, з тієї причини янсеністи відказувалися приймати св. Причастя навіть на Пасху або в годині смерти в переконанні, що вони негідні цього робити. Споріднення янсенізму з кальвінізмом сприяло його ширенню у Франції, де гугеноти підготували йому дорогу.

Книга Янсенія опинилася в Римі й у червні 1643 року була покладена на індекс заборонених книг. До речі кажучи янсенізм ніколи не зацікавив широких мас мирян, а завжди залишився сектою сальонів. І коли якийсь священик перейнявся його ідеями, він здержував людей від припинання св. Причастя й через це руйнував релігійні практики, а його парафіяни поволі ставали недовірками.

Велика небезпека янсенізму була в його підступі, напр. янсеніст Арно написав книжку про св. Причастя і на ній нескоро пізналися навіть високі церковні достойники. В тій книзі, написаній по-французьки, він, викладаючи навчання св. Отців про св. Тайни та покутну практику першої Церкви, клав такі вимоги до припинання св. Причастя, що

мало-хто міг їх сповнити. В книзі він радив вернутися до практик довгої покути і клав у сумнів владсть сповідника розрішати, сугеруючи думку, що грішник сам оправдується покутою. Як спритно Арно пустив кінці в воду показує факт, що в оборону його книжки писали до папи в квітні 1644 року 15 єпископів і 29 богословів.³⁹

* * *

У першій половині XVII ст. були знову намагання відновити єдність Грецької Церкви з Апостольською Столицею в Римі; з другої сторони, в час патріяршества Кирила Лукаріса вона пішла в другий екстрем і опинилась у сфері протестантських впливів. Особа патріярха Лукаріса цікава й контроверсійна, тому займемося ним дещо докладніше. Сам він походив з Кандії на Креті, що була під венецькою зверхністю. Бувши дванадцяти років, він виїхав на студії в Італію та скінчив університет в Падуї в роках 1588—1594 і зараз же постригся в ченці, а по приїзді в Олександрію був поставлений в сан пресвітера та іменованій сінкеллом патріярха Мелетія Пігаса, що, як твердив архієпископ Мелетій Смотрицький, був запідозрений в симпатіях до кальвінізму. 1596 року патріярх Пігас вислав о. Кирила Лукаріса на Русь-Україну, де він брав участь в проти-Синоді в Бересті, а потім став ректором Острозької Академії. 1601 року він виїхав з України і на другий рік був обраний патріярхом Олександрії.

Вартими відмічення є його листи написані до папи Павла V, а інший до львівського латинського архієпископа Дмитра Суліковського в 1601 році, де він стверджував, що між вченням Західньої і Східньої Церкви немає великої різниці і ніхто із східніх християн не перечить першенства папи в Церкві. Східня і Західня Церква — писав Лукаріс — мають одне Хрещення в ім'я Отця, і Сина і Святого Духа, одне навчання, одні Тайни, одне священство, одну Євангелію, та один авторитет Отців Церкви. Це писав Лукаріс ще перед своїм вибором на Константинопільського патріярха. Він патріяршив в Олександрії впродовж вісімнадцяти років, за винятком малої перерви в 1612 році, коли був обраний на патріярший престол в Константинополі, але по одно-

³⁹ Lodge, R, Richelieu, London, 1896, pp. 200 seq; cf. *Cornelii Jansenii episcopi Iprensis Augustinus, seu doctrina S. Augustini de humanae naturae sanitate, argritudine, etc.*, Louvain, 1640 (Parisiis, 1641) Rouen, 1643 et 1652; cf. *De la frequente communion on les sentiments des Peres, des Papes et des Conciles, youchant l'usage des secremens de Penitence et d'Eucharistie, sont fidelment exposes*, Paris, 1643; «*In eminenti*», *Bullarium Romanum*, XV, p. 93; cf. *Pastor*, XXIX, pp. 89, 138-39, 146.

му місяцеві був змушений уступити місце своєму противникові Тимотеві II, що патріяршив аж до 1621 року. Тимотей II, щоправда, не ангажувався явно в праці для церковного повднання, бо лякався репресій султана, але ставився прихильно до папи. Відомо, що в його імені писав до папи митрополит Нектарій з Християнополісу та просив його заснувати семінарію для грецьких хлопців в Константинополі і щоб вона була під керівництвом єзуїтів.

Кирило Лукаріс писав до папи в 1608 році, визнаючи його «універзальним батьком і пастирем на всій землі, та головою всієї Церкви, якого рад повинні шукати всі християни. Ії нераз шукали патріярхи Олександрії — писав Лукаріс — бо ж і князь Апостолів, св. Петро, учив Марка, який списав його науку; тому то папа Павло V, законний наслідник св. Петра, має чинити те саме, щоб загоїти старі рани роздору».⁴⁰

⁴⁰ *Monumenta Ucrainae Historica*, II, pp. 186-189, *Copia litterarum, quas anno 1601 Cyrillus Lucaris Alexandrinus archiepiscopo Solicovio misit: de Ecclesia Occidentali et Orientali; quam copiam ep. Korsak produxit*: «...Inter orientalem vero et occidentalem Ecclesiam, quae interesse ad aliquam disceptationem retinere videntur, indoctorum quidem illusio esse videtur; doctiores vero facile eundem aut proximum sensum in dilectione Christi eliciunt. *Non detestamur s. Petri Sedem, quin eam debita veneratione et honore prosequimur, primamque ac tantam matrem agnoscimus. Una ac eadem nobis est fides, unum baptisma, cum Deo Patre, Filio et Spiritu S. una natura, una omnipotentia, una divinitas, una spes vocationis, una charitas, communes pro omnibus christianorum statuum regibus, rectoribus, ducibus, etc.*».

Cyril Lukaris ad papam Paulum V (Alexandriae, Octobris 28, 1608 vet. Cal.): ... « Benigne quas Tuae Sanctitati quam breves mittimus litteras, annuat legere, prout exigit doctrina christiana charitas et officium paternum, quo totum orbem terrarum prosequeris; *universalis enim es pastor ac in terris caput ecclesiae, ad quod recurrere debent omnia membra, quoties eguerint consilio, nec secus nos, qui ab exemplo maiorum nostrorum didicimus ecclesiam istam Alexandrinam, cui nos per Dei gratiam praesumus, Pontificum Romanorum auctoritate multoties adiutam atque in statu catholico restitutam, et quod maioris est momenti, Petro apostolorum principe exponente atque docente Marcus audiebat et audita exarabat, adeo ut nemo sit, cui non pateat evangelium Marci Petro dicente scriptum fuisse. Quare igitur nos ad Tuam Beatitudinem non recurremus vel quare a Beatitudine Tua legitimo Petri successore et in fide et in sede, cuius doctrina totam irri-gat ecclesiam, dissentiemus amplius?*

... « *Quam D. Optimus Maximus per suam misericordiam Tuae Beatitudinis intercessionibus, ut amplectatur, dignum faciat orientem, qui tenebris ignorantiae obfusum tantum paritur i schismate detrimentum, quantum vix dici possit; non animadvertens, id quod pro certo habeo, iugum servitutis propria cervice excussurum, quando toto corde ad Dominum Deum suum converteretur, sanctaeque Romanae Ecclesiae Tuaeque Beatitudini illam redderet obedientiam, quam oporteret christianos homines, unico pastori et Christi nostri salvatoris vicario, cui ego subditus memetipsum*

На весні 1608 року бувший патріарх Неофіт II з Константинополя в своєму листі до папи Павла V визнав його найвищим пастирем Церкви, а його представник зложив, 5 серпня, в його імені католицьке Ісповідання віри, і таким чином, патріарх був прийнятий до зв'язі з Католицькою Церквою. Одначе, Кирило Лукаріс в час свого довгого патріяршества в Олександрії перейнявся кальвіністичним вченням і по своєму виборі на патріярший престол в Константинополі 1621 року зачав ці свої переконання потихо переводити в життя. Його заходи скоро розшифрували західні християни, що жили в турецькій столиці, і зачали свою протиакцію. Перш за все, проти нього виступив явно французький амбасадор Сесі, що добре знав кальвінізм і його вчення. Завдяки його впливові патріарх Лукаріс був усунений з престолу в 1623 році, а на його місце був обраний Григор з Амазеї, але цей по одному місяці патріяршества був усунений Антимом, якого Лукаріс усунув при допомозі англійського, голландського й венецького амбасадорів, і сильно сидів на престолі аж до 1630 року.

Префект Свящ. Конгрегації для Ширення Віри, кардинал Бандіні, вислав до патріарха Лукаріса, о. Канікія Россі, східнього обряду, із заявою патріярхові, що Західня Церква бажає миру і єдності на Сході, як це було в часах патріярха Єремії II. Вона буде помагати Сходові, але не зможе цього робити, поки Лукаріс ширить кальвінізм. Уже тоді

per praesentes quas temporis angustia dederit scribere, per Reverendum Patrem Caesarium, qui Hierosolymitanam ecclesiam cum hoc triennio gubernasset iterum Romam suam patriam redit, omniaque mea offero atque dedico...» (Or. Christ., Mai 1929, pp. 44-46).

Cyrillus Lukaris, patriarcha Constantinopolitanus ad Festum Hommium (13 Novembris 1627): «...Res est intolerabilis discretioni romanae subicere conscientiam, et Nos hic in Turcarum regionibus non ab infidelibus, a pseudoadelphis, sed ab hypocritis iesuitis persequimur, quia errores romanos non admitimus, idolatriam non approbamus, multas calumnias, plures persecutiones patimur, Testis post Deum esse potest Ill. mus et Excell. mus orator potentissimorum D. D. statuum Cornelius Haga, cuius prudentiae vigiles oculi multas saepius ab ecclesia nostra arcent insidias. Non desunt, non dormiunt, non cessant boni iesuitae nos diabolique officium implere, aulam romanam adversus nos excitantes» (Or. Chr., Mai, 1929, pp. 54-55).

Fouquieray, H, op. cit., IV, p. 236; cf. *Legrand*, *Bibliographie helenique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs au 17e siècle*, Paris, 1894, IV, p. 484; cf. *Bullarium*, XIV, pp. 2 seq; *Confessio fidei rev. do. Cyrilli patr. Cons-ni nomine et concessu patriarcharum Alexandrini et Hierosolytani aliorumque ecclesiarum orientalium antistitum scripta Const-poli, mense Marcio, 1629*, in *Legrand*, IV, p. 315; cf. *Semnoz*, V, in *Echo d'Orient*, VI (1903), pp. 97 seq; cf. *Encyclopaedia Britannica*, XIV, p. 456; cf. *Fouquieray*, V, p. 335; cf. *Hergenröter*, *Freiburger Kirchenlexikon*, I, p. 1339.

було відомо, що він відкидав почитання св. образів і мощей; не визнавав реальної присутності Христа в Евхаристії; перечив свободну волю людини та авторитет Соборів; не визнавав християнську традицію ані авторитет св. Отців. Це був уже явний кальвінізм, але Лукаріс ще й тепер не хотів признатися до цього публічно. Тому восени 1627 року кардинал Бандіні постановив паралізувати цю акцію патріярха: він казав о. Петру Аркудію виготовити і надрукувати по-грецьки критику кальвіністичного Ісповідання Лукаріса, та поширити на Сході славного листа кардинала Виссаріона про єдність Церкви, і опрокинути публічно кальвіністичні письма Лукаріса. Але й тепер патріярх вів подвійну гру: він говорив з представником Риму, а одночасно спровадив з Женеви кальвіністичного проповідника Антонія Лежера та зачав впроваджувати кальвінізм у життя, напр. архієпископ Єремія з Наксосу писав до Риму, що Лукаріс зніс ушну сповідь та іменував кальвініста ректором в Олександрії. Він домовлявся від султана не дозволити грецьким студентам їхати на студії в Італію. За його старанням в січні 1628 року султан прогнав єзуїтів з Константинополя й тоді о. Россі мало що не втратив свого життя.

Загроза кальвінізму на Сході була така велика, що папа Урбан VIII опублікував енцикліку про те й казав поширити її на Сході. В тій справі чимало поміг архієпископ Мелетій Смотрицький, що по трагічній смерті архієпископа Йосафата з Полоцька поїхав відвідати східних патріярхів і особисто переконався про кальвінізм Лукаріса. По повероті в Україну він писав до нього, пригадуючи його погляди, висловлені в листі до архієпископа Суліковського, де він між іншими речами визнавав папу головою Церкви. Смотрицький писав, що під час свого побуту на Сході, він переконався, що Ісповідання віри деяких патріярхів мають лише дві Тайни; що не треба молитися за вмерлих; що нема часткового суду, ані чистилища тощо. Він просив Лукаріса дати йому відповідь на такі питання: які були наслідки первородного гріха; яку вартість мають добрі діла; про Божу благодать; про Боже Провидіння; про предестинацію; про Церкву; про всі св. Тайни; про церковне передання; про долю вмерлих зараз по смерті тощо. Він заохочував Лукаріса негайно зачати говорити з папою про єдність Церкви, бо це робить Руська Церква і єдність з Римом принесе всім добро.

Кальвінізм Лукаріса викликав сильну реакцію між послідовниками старого східного благочестя і зачався рух, щоб позбутися його з Константинополя. Найперше, архимандрит Евтимій з Константинополя обвинив його перед султаном у зв'язках з українськими козаками, які непокоїли та руйнували турецькі посілости довкруги Чорного моря, а

навіть забігали до самої столиці султана. Лукаріс був усунений 1633 року, а на його місці засів митрополит Ісаак з Халкедону, але Лукарісові вдалося переконати султана в своїй невинності і він прогнав Ісаака. Подібне приключилося митрополитові Кирилу Контарісу з Берое, що в жовтні того року засів був на патріяршому престолі, але по восьми днях Лукаріс і його усунув. Усе ж таки, 7 березня 1634, митрополит Атанасій Пателларіос з Тессалонікки дістався на престол і сидів на ньому сорок днів, а Лукаріс був засланий на острів Тенедос. Він і тепер завдяки допоміжним західним амбасадорів ще раз вернувся на свій престол, а патріярх Атанасій мусів утікати на острів Хіос, а звідти до Італії, де восени 1635 року зложив католицьке Ісповідання віри. Тут відмітимо, що патріярх Пателларіос жив якийсь час у монастирі біля Ясс у Молдавії і завдяки допоміжним молдавських господарів він ще раз засів на патріяршому престолі в 1652 році, але й тоді довго не вдержався. 1653 року він відвідував Україну і був у Москві в царя Олексія Михайловича. 1654 року задержався в монастирі в Лубнях на Лівобережжю і там умер того самого року. На жаль, українські православні ані католицькі єпископи, ані навіть сам гетьман Хмельницький не просили його сісти в Києві й заснувати там патріярхат, який папа напевно був би визнав законним, бо патріярх Пателларіос душею був католиком. І так Українська Церква була б досягнула своє ієрархічне завершення.

Проти патріярха Лукаріса виступив ще раз Кирило Контаріс і він був засланий на острів Родос. Контаріс скликав собор 13 митрополитів і там кальвіністична акція Лукаріса була осуджена. Але й цим разом Лукаріс вернув на престол, а Контаріс був висланий на заслання. Серед тієї суматохи перший був удушений у тюрмі, а Контаріс засів третій раз в Константинополі і 4 жовтня 1638 р. відбув Синод східньої ієрархії, на якому Лукаріс був осуджений ще раз як єретик. Сам Контаріс 15 грудня зложив католицьке Ісповідання віри і був прийнятий до зв'язі з Католицькою Церквою. На жаль, влітку 1639 року султан Мурад казав його ув'язнити й він також був удушений у тюрмі. Його наслідник Партеній I відбув Синод східніх владик у Яссах 1642 року і на ньому ще раз осуджено кальвіністичне вчення Лукаріса, а катихизм київського митрополита Петра Могили був прийнятий з малими поправками як офіційальне вчення всієї Православної Церкви.⁴¹

⁴¹ *Cyrillus II Kontaris, patriarcha Constantanus, ad suos fideles de libris Cyrilli Lukaris (1639): «Cyrillus Berroas episcopus Dei misericordia archiepiscopus Constantinopolis novae Romae et oecumenicus patriarcha.*

«Reverendissimi nostrae magnae Christi ecclesiae clerici ac caeteri religiosissimi sa-

В часах Урбана VIII Києво-Галицька митрополія пережила не менше бурхливу добу своєї історії. Трагічна смерть архиєпископа Йосафата з Полоцька потрясла душами католицьких і православних християн доброї волі, так що сам моральний спрчинник тієї трагедії був нею потрясений і впродовж кількох років пішов слідами мученика та

cerdotes, qui in magna estis civitate et in Galata, gratia vobis et pax a Deo. Notum vobis sit reperiri quosdam libros haeresi repositos senioris illius Calvinii Cyrilli Lukaris, ea nimirum, quae a cunctis fere noscuntur capita, librum adversus iudaeos et expositionem s. symboli per dialogum editam, quos cum simpliciores legunt, animae perniciem lethiferamque mortem hauriunt.

« Quocirca scribimus, ut qui partem aliquam horum habuerit voluminum sive clericus sive laicus is fuerit, ad nos deferat, quo ea discuti possint scripta in synodo, et quae pietatem redolent, potestatem legendi faciamus, quae vero secus igni tradamus. Quod si secus fecerint ex propria quadem opinione et occultaverit, nec deferent prout hisce mandamus litteris, sint excommunicati ab omnipotenti Deo as a suo depositi gradu et sine ulla spe veniae et absolutionis usque ad mortem in aeternum et execrationes etiam assequantur, quae a sanctis patribus in Nicaea pro immaculata fide congregatis ac a caeteris, qui in septem oecumenicis fuere synodis, indignatio Dei sit super eos et super filios eorum usque ad tertiam generationem, qui non egerint quae scribimus deferentes ad nos illos libros. Sic pronuntiamus nec secus ac in hac sententia fiat. Recitentur autem integrae hae litterae cunctis audientibus in omnibus ecclesiis, ut gratia Dei sit vobiscum.

Mense Aprili, indictione septima.

Professio Fidei Cyrilli II Kontaris, patriarchae Const-tani (8 (18) Decembris 1638).

Extra. Beat.mo et Sanct.mo Oecumenico Patri et Domino Papae Veteris Romae Domino meo D. Urbano octavo cum reverentia.

Intus vero. Domino meo Beat.mo Patri et Domino D. Urbano octavo, divinissimo et venerabilissimo Papae reverentiam et convenientem adorationem.

Amabat quidem velut pater benevolus etiam huc usque beatus et divinissimus Tuus servum Tuum, qui genuflexit per litteras, divinissime ac beatissime Domine. Veruntamen bene novi, quod in futurum superdiliget, et manus extendens benedicet.

Cum enim re et paternae ac dominicae dilectionis effectu a magno nos periculo liberaveris, factus sum velut quoddam divini Tui capitis opus.

Quare ipse sane ut servus et filius multas gratias ago. Dominus autem noster Iesus Christus, qui in manus accepit misericordiam quique claves regni coelorum per Petrum Tuae Venerabilissimae Beatitudini in manus tradidit, in coelis retributionem rependet.

Charitatem vero Tuae dilectionis augeri posthac, dixi ob alias quidem fortasse causas, verum ego unam audacter inscribam. Bene meritum est maxime de mea humilitate Tuum beatum caput. Porro benefactores secundum Philosophum lib. 9 Ethicorum eos, quibus benefaciunt, magis diligere videntur. Quare ex Philosopho magis diliget servum Tuum, de quo bene merita est Tua Beatitudo.

Ego autem, in quem beneficia collata sunt, non apparebo inferior in magis diligendo. Dupliciter enim (ali)quid magis diligi a theologis edocti sumus; altero quidem modo propter maiorem coniunctionem. Iuxta primum igitur modum benefactorem oportet magis diligi ab eo, qui beneficiis est affectus. Principium siquidem boni ei existit et rationem habet boni excedentis, sicut pater. Quapropter magis meum benefactorem velut auctorem boni et

просив про прийняття до Католицької Церкви. Канцлер Лев Сапіга, що передтим ставився неприхильно до архієпископа Йосафата, визнав тепер свою помилку і рішуче домагався від короля прикладного покарання спричинників його смерті.

Про трагічну смерть Йосафата і її ближчі обставини митрополит Рутський повідомив папу, а єпископи, зібрані на Синоді в Новгородку, вчинили те саме. Смерть архієпископа Кунцевича спричинила цілу низку важливих листів і заповідів папи. Перш за все, він завізав короля якнайскорше виконати всі умовини прийняті ним ще до заключення унії в Бересті, як також домагався не схвалювати проти неї жадних нетолерантних законів. У листах до латинських єпископів на українських і білоруських землях папа клав їм на серце справу їх братів грецького обряду та просив дбати про них як про себе самих, бо усі вони є синами однієї Матері-Церкви.

Маючи під руками згаданий меморіал митрополита Рутського про перешкоди розвою унії, папа дуже серйозно потрактував усі аргументи митрополита, а головню проти перетягання руської шляхти на латинський обряд. Папа казав Конгрегації для Ширення Віри цілу справу докладно прослідити й на основі цього видав, 7 лютого 1624, важливий декрет, що забороняв усім руським людям переходити з руського на латинський обряд. Усі евентуальні переходи згаданий декрет робив неважними і незаконними, а непослушним духовним латинського обряду грозив важкими церковними карами, якби хто з них важився таку пракку продовжати.⁴²

revereor et colo, et immaculatos per omnia eius pedes exosculor, ac bene valere ad longissimum tempus Dominum deprecor.

Anno 1638, decembris die 8, indictione septima.

Constantinopolitanus miseratione divina patriarcha Cyrillus Berrhoensis, minimus servus Beatitudinis Tuae, lecto decumbens scripsi.

⁴² *Harasiewicz, p. 365; cf. Acta S. C. de Prop. Fide, I, p. 16: «Ad conservandam pacem et concordiam inter Ruthenos unitos, et ob alias gravissimas causas SS. in Christo D. N. D. Urbanus divina Providentia Papa VIII. De consilio et assensu ven. fratrum suorum S.R.E. cardinalium Congregationis de Propaganda Fide decrevit, ne de caetero Ruthenis unitis sive Laicis sive Ecclesiasticis, tam secularibus quam regularibus et praesertim monachis S. Basilii M. ad Latinum Ritum quacumque de causa etiam urgentissima sine speciali Sedis Apostolicae licentia transire licet, et proinde omnibus Aep̄pis, Epp̄is et Officialibus Ruthenorum unitorum districte precipiendo mandavit, ne deinceps licentiae pro huiusmodi transitu subditis suis, cuiuscumque gradus et conditionis et eorum Officialibus, ne Ruthenos praedictos unitos ad Latinum Ritum transire volentes quovis praetextu aut causa etiam cum licentia Ruthenorum praelatorum suorum recipere audeant, sub poe-*

Таке гостре рішення папи Урбана VIII заскочило польських єпископів і духовних, бо відбирало їм можливість легким способом збільшати свої парафії людьми руського обряду та десяткувати ряди руських християн, як це діялося з православними ще до заключення унії. Польські духовні, вищі й нижчі, витворили в собі самолюбне й фалшиве переконання, що перетягання українських і білоруських католиків на латинський обряд було єдиним способом закріплення католицької віри на сході Європи. Заскочені декретом папи, вони вимогли на королеві не публікувати його прийнятою в державі дорогою у формі королівського едикту. Інакше кажучи, папський декрет зігнорувати; і тому він не мав сподіваного ефекту на польських духовних. Що більше,

na nullitatis actus et aliis arbitrio Sanctitatis Suae et Romanorum Pontificum successorum suorum transgressoribus infligendis.

Cf. Benetti, E, Le vicende di un decreto della Propaganda sul passaggio dei Rutheni al Rito Latino, in Stoudion, 1923, pp. 41 seq.

Cf. Theiner, op. cit., III, p. 387; cf. Jacobus Susza, Cursus Vitae et Certamen Martyrii b. Josaphat, Romae, 1655 (Bruxelles, 1865); cf. Contineri, N, Vita di S. Josaphat, Roma, 1923; cf. Welykyj, A, S. Josaphat Hieromartyr, Romae, 1952, idem, Documenta, I, pp. 448-49, 455-56; cf. Harasiewicz, p. 365; cf. Pelesz, II, p. 181, nota 263; cf. Smurlo, op. cit., pp. 45, 214; cf. Welykyj, Acta, I, pp. 16-17, 23, 31, 42, 56, 67, 91, 110; по-Слінуї, II, Св. Священномученик Йосафат Кунцевич, Львів, 1925.

Cf. Acta S. C. de Propaganda Fide, I, nr. 24, 7 Julii 1624: « Referente eodem Cardinali rationes, quas Nuntius Poloniae significabat a Rege opponi publicationi Decretorum de transitu Ruthenorum ad ritum latinum, et de facultate dispensandi in ieiuniis, concessa Ruthenis episcopis, de quibus latius in litteris eiusdem Nuntii sub die 31 Mai 1624 habetur, S. mus iussit Decretum de transitu restringi ad ecclesiasticos, et confessarios, et praesertim Patres Jesuitas commoneri, ne amplius animos Ruthenorum ad amplectendum ritum latinum tanta cum diligentia sollicitent. Decretum autem secundum praedictam restrictionem est, quod sequitur.

Ad conservandam pacem, et concordiam inter Ruthenos unitos, et ob alias gravissimas causas, S. mus in Christo Pater, et D. N. D. Urbanus divina providentia Papa S., de consilio, et assensu Venerabilium Fratrum suorum, S.R.E. Cardinalium Congregationis de Propaganda Fide, decrevit, ne de caetero praesbiteris, et alias ad latinum ritum quacumque de causa, etiam urgentissima, sine speciali Sedis Apostolicae licentia antresire liceat, et proinde omnibus Archiepiscopis, Episcopis, et Officialibus Ruthenorum unitorum districte praecipiendo mandavit, ne deinceps licentias pro huius modi transitu subditis suis in ordine ecclesiastico constitutis, aut Sancti Basilii Regulam profitentibus concedere praesumant, et Archiepiscopis, Episcopis, et aliis Praelatis latinis, etiam Regularibus, ac eorum Officialibus, ne eos ad ritum latinum transire volentes quovis praetextu, aut causa, etiam cum licentia Ruthenorum Praelatorum suorum recipere audeant sub poena nullitatis actus, et aliis arbitrio Sanctitatis Suae, et Romanorum Pontificum, Successorum suorum, transgressoribus infligendis. Non obstantibus.

Decretum vero ieiuniorum mandavit per Metropolitanam et Episcopos ruthenos sine publicatione caute practicari.

польська ієрархія і державні чинники запротестували перед папою за видання декрету. Натиск був такий сильний, що папа в липні того року змодифікував його: заборона переходити на латинський обряд була обмежена лише до руських духовних і монахів, а не відносилася до світських людей. При тій нагоді папа дав нагану єзуїтським монахам за те, що вони найбільше трудилися перетяганням руських католиків на латинський обряд.

І, хоч згаданий декрет був позбавлений своєї сили і не мав сподіваного ефекту, усе ж таки, він поклав основу під церковну політику Апостольської Столиці у відношенні до Української Церкви, бо з того часу інші папи на цей декрет покликалися і його час-до-часу відновляли. На нього часто покликалися українські владика в своїх стараннях захоронити своїх мирян перед обрядовою і національною дезерцією, бо обидві справи в Русі-Україні були впродовж сторіч дуже тісно зв'язані з собою: хто покидав свій церковний обряд, той одночасно ставав національним ренегатом і дезертиром. Становище папи Урбана VIII в тій справі причинилося бодай брохи до спинення дезерції в тих важких для українського народу часах та скріпило оборонну силу Церкви в її змаганнях до поступу. Чимало цінних одиниць були врятовані для народу.

Відчуваючи моральну повагу папи за собою, митрополит Рутський задумав увійти в безпосередні переговори з православною стороною щодо замирення Церкви. Він вислав монаха Івана Дубовича до Києва говорити про повднання «Русі з Руссю» на базі спільного патріархату в Києві. Він мав переконання, що по трагічній смерті архієпископа Кунцевича з Полоцька їх уми будуть більше схильні до згоди. Показалося, що цим разом православні не натискали на догматичні різниці, але заявили, що без участі патріярха Лукаріса з Константинополя вони самі не підуть до єдності з Римом. Правда, вони хотіли мати свого незалежного патріярха в Києві, але коли він, як і московський, буде в молитовному єднанні з Константинополем.⁴³

⁴³ *Monumenta Ucrainae Historica*, II, pp. 3 seq: « *A Metropolita et episcopis deliberatum est, supposito quod serenissimus rex et senatus per tale medium i. e. patriarchatus creationem volunt pacificare Ruthenos unitos cum schismaticis, supposito item quod in provisionem huius Patriarchae cedit beneficium Ruthenum, quod plus habet in redditibus quam quattuor episcopatus nostri et a schismaticis nunc tenetur archimandria scilicet Peceren. Chiovien., quod illi ipsi dicti schismatici nobis insinuarunt. Suppositis, inquam, istis taliter acceptamus Patriarcham, si in tota Russia omnes non solum clerici etiam laici petant a Summo Pontifice dare sibi Patriarcham cum quo eidem deferant obedientiam promit-*

Виринула ще одна, остання можливість-пропозиція: хай майбутній патріарх, разом з митрополитом і владиками, просить папу установити Київський патріархат і, як це станеться, хай уже він і його наслідник визнають «обедієнцію» папі, але хай усе це робиться потаємно, щоб нарід не довідався.

Це, треба сказати, був уже один крок уперед, тому 20 січня 1624, митрополит Рутський скликав своїх владик на Синод до Новгородка. На ньому були приявні: Митрополит Рутський, єп. Мороховський з Володимира, єп. Пакоста з Холму, єп. Єремія з Луцька, архієпископ Селява з Полоцька, єп. Михайлович з Мстислава; бракувало єп. Крупецького з Перемишля. Синод розглядав пропозицію православних і з рапорту владик до Конгрегації видно, що вони доручали всім руським християнам, духовним і світським, просити папу установити для них патріарха в Києві. Одначе, у тому часі мученича смерть архієпископа Йосафата спричинила замішання серед православних: архієпископ Смотрицький виїхав до східніх патріархів, а сам митрополит Борецький збирався втікати в Москву.

У такій ситуації монах Іван Дубович *мав переказати православним, що митрополит Рутський і його єпископи годяться на вибір спільного*

tentes id ipsum se facturos toties quoties novus nominandus, praesentandus, eligendus ab ipsis, et a Summo Pontifice approbandus esset Patriarcha.

«*Quod si hunc modum Patriarchae obtinendi nulla ratione acceptare voluerint schismatici, post longas decertationes proponere ipsis hunc alium modum, ut Patriarcha futurus cum toto clero conscia etiam plebe petat a Summo Pontifice approbationem et institutionem dignitatis patriarchalis, ita quidem ut semel Summus Pontifex concedat licentiam episcopis Ruthenis eligendi et approbandi Patriarcham, neque sit opus cuilibet deinceps successuro potere novam approbationem, nihilominus tamen tenebitur quis deinceps, Patriarcha post sui electionem mittere fidei professionem. Hic modus videtur utriusque parti favens; Sedi Apostolicae, quia revera petendo a Summo Pontifice approbationem Patriarchae praedicto modo eidem deferetur necessaria et debita obedientia, ipsis etiam Ruthenis favens, quia obtinendo illam concessionem semel pro semper non ita deterrebuntur ab unione cum catholicis, a qua vel maxime eos impediatur hactenus relatio dependentiae in omnibus a Sede Apostolica, quemadmodum dependent latini episcopi et primates petendo Roma sacram, pallium, et similia toties quoties.*

«*Si nulla remaneret possibilitas ut etiam hunc secundum modum acceptarent, ultimus modus videtur remanere talis, ut solus futurus Patriarcha, cum Metropolita, episcopis et paucis e clero primariis scilicet petat dignitatis patriarchalis institutionem a Summo Pontifice eique deferat obedientiam et id ipsum successores suos polliceatur facturos, totum tamen hoc fiat clam reliqua multitudine et communitate cum spe, ut etiam tandem haec inducatur in obedientiam Summo Pontifici praestandam, quod facile fieri posse hoc modo probatur.*»

патріярха, моляться про мир і єдність і просять виделегувати уповажених людей та назначити час і місце для кінцевої розмови.

Папа, одержавши звіт з останніх розмов, передав цілу справу до Конгрегації, тому його відповідь наспіла аж на початку 1625 року. З неї виходить, що Апостольська Столиця не була противна ідеї повднання обох Церков через створення окремого патріярхату, але було застереження, що дійти до такої згоди на спільному Соборі дуже важко. Конгрегація була думки, щоб православні зложили, найперше, Флорентійське Ісповідання віри, а потім хай обидві сторони оберуть собі спільного патріярха. Це, можна сказати, було по виробленій лінії поступовання з протестантами. На Русі-Україні були інші обставини й можна було застосувати більше гнучке поступовання, то й успіх був би більший. Православні держалися думки, що вони самі мають вирішити справи своєї церковної приналежності на спільнім Соборі.

Справу провадив православний митр. Борецький, бо він і люди його оточення не були в силі опанувати бешкетів козаків і черні, яких бунтував « ультра-православний » москвофіл, Ісаєя Копинський. І тому справа на деякий час зовсім притихла. У травні 1627 року митрополит Рутський писав до Риму, що розмови на тему патріярхату і « універсальної » унії не продовжуються, хіба нічч'ю забіжить який « православний Нікодим », щоб трошки про те поговорити.

Справу оживив архієпископ Мелетій Смотрицький по своему повороті із Сходу, де він перейшов душевну метаморфозу: формально він був ще православним, але по душі він був уже католик. І тепер він рішився використати свої зв'язки і впливи на православних владик та мирян для добра спільної справи, яка була тепер дорогою його серцю.

Довідуємося, що на початку 1628 року православний архимандрит Петро Могила з Києво-Печерської Лаври був гостем у Смотрицького в його монастирі в Дермані. І там вони запланували конференцію православних владик у Городку на Волині. Там усі вони мали подумати над відповіддю Конгрегації, що спільний Собор католиків і православних не є відповідним місцем до довершення « універсальної унії », але хай православні, найперше, зложать Флорентійське Ісповідання віри, аж щойно потім хай обидві сторони оберуть собі спільного патріярха, якого папа затвердить та інсталує.

Конференція православних у тій справі відбулася на 6-ому тижні Посту 1628 року в прियाві таких православних владик: митрополита Борецького, єп. Ісаакія Борисковича з Луцька, єп. Паїсія Іполітовича з Холму, архієпископа Мелетія Смотрицького й архимандрита Петра Могили. Архієпископ Смотрицький представив владикам короткий ре-

єстр різниць між Східньою й Західньою Церквами: 1) навчання про походження Святого Духа; 2) навчання про чистилище; 3) квасне і прісне тісто в св. Літургії; 4) частковий суд; 5) першенство папів у Церкві; 6) св. Причастя під двома і під одним видом.

Архископ Мелетій виложив свої погляди докладніше в творі п. в. «Апологія», де говорив про єдність литовсько-руського князівства з польською короною, що їх лучив в одне король, — подібно Східня і Західня Церкви можуть заховати єдність через одного голову — папу, а при тому жадна з них не тратить із своїх обрядів, звичаїв і церемоній. В короткому історичному перегляді подій архископ Смотрицький доказував, що в минулому Східня Церква держалася своїх звичаїв, а Західня своїх, і це не нарушувало єдності доти, доки між ними було взаємне порозуміння і любов. Владики рішили скликати ширший Собор до Києва і на ньому мали бути обговорені всі спірні справи та мало запаста кінцеве рішення щодо замирення й вибору патріярха.⁴⁴

Копії своєї «Апології» архископ Смотрицький вислав митрополитові Борецькому й архимандритові Могилі для прочитання, апробати та публікації. У свому супровідному письмі архископ писав: «Хворота, що точить руський нарід, є важка і, можна сказати, смертельна. Вона тим більше серйозна, що ті, яких вона нищить, не здають собі справи зі свого критичного положення. Але ми, владики, добре знаємо причину тієї хвороти і відпсвідатимемо колись перед Богом за довірені нам людські душі. Маємо вчинити все, щоб тільки усунути з організму цю небезпечну заразу і вирвати її, хоч би навіть самі хворі цього не хотіли. Шкідливий нарід треба або вирізати або випалити, а недужий мусить перетерпіти операцію. Коли ж він відказується від цього, бажаючи радніше вмерти як піднестися з постелі своєї хвороти, такого зв'язують силоміць і заставляють підчинитися необхідному лікуванню».

28 червня 1628 року митрополит Рутський писав до Риму про десятиденний побут архимандрита Могилі в архископа Смотрицького в Дермані. На жаль, у тому самому часі горевісний Ісаія Копинський розсилав свої «універзали» та бунтував козаків і простолюддя проти

⁴⁴ *Litterae S. C. de Prop. Fide*, ed. Welykyj, I, nr. 76; cf. *Ibidem*, nr. 30, *Litterae ad Metr. Rutskyj*, Januarii 25, 1625: «Interea praecipuam industriam sedulamque operam tuam in re tanti pondoris summopere desideramus, ne silentio, aut cessatione Schismaticorum animus ad Unionem propensus tepescat, delatoque ipsius Unionis tractatu, negotium penitus evanescat. Nam S. mus a nova Patriarchae totius Russiae creatione non abhorruit, quando intellexit nomen et dignitatem Patriarchatus Ruthenae Ecclesiae Unitae amplificationi et saluti cessuram esse».

їх власних владик. Може й тому митрополит Борецький та архимандрит Могила не спішили з відповіддю на листа і не посилали свої опінії про «Апологію». З другого ж боку, нетерпеливий Смотрицький, що не був про те поінформований, думав, що довга мовчанка є їх тихою згодою на неї. Він післав ще одну копію до Касіяна Саковича, а цей успів надрукувати кілька її початкових листків та вислати їх до Києва ще перед зібранням Собору, що мав зачатися в празник Успення Пресвятої Богородиці, 15 серпня 1628.

Розагітовані Копинським козаки і чернь вороже поставилися до почину архієпископа Смотрицького, виложеного ним в «Апології», так що митрополит Борецький ані Петро Могила не пробували її боронити на Соборі. Вона була осуджена, а Собор домагався від Смотрицького, щоб і він її осудив та відкликав. Аж до 24 серпня він відказувався, а в тому дні в обличчі особистої загрози й небезпеки життю він підписав анатему на свою власну працю. Одначе, по приїзді до Дерманя, він у суді запротестував проти насилля і вповні піддержав її. По цьому просив папу прийняти його формально до молитовного єднання з Католицькою Церквою. Це сталося, а його давній сан був задержаний. 30 жовтня 1629 р. він написав був до патріярха Лукаріса довге письмо, богословський трактат, вияснюючи в ньому різниці між східним і західним навчанням у спірних справах і твердячи, що єдність Руської Церкви з Римом вповні годиться з духом навчання східних Отців Церкви. Він натякав також на кальвіністичні симпатії патріярха Лукаріса і хотів мати його думку в тій справі. Одначе, відповідь на письмо не прийшла. Патріярх Лукаріс уже був задалеко посунувся в кальвінізмі. З того часу аж до своєї смерті, 27 вересня 1633, він не проявив якоїсь більшої діяльності. По його смерті до Конгрегації наспіло повідомлення про його отроєння ворогами і що навіть при його смерті сталося якесь чудо, але, видно, не було достатніх доказів, бо ця справа затихла.⁴⁵

Митрополит Рутський, людина великого формату, не зражувався хвилевими невдачами, тому дальше піддержував дорогу йому справу повднання «Русі в Руссю», а при тому мав переконання, що щасливе закінчення тієї справи причиниться до повднання цілого Сходу із Заходом. Єпископ Яків Суша з Холму в своїй короткій історії церковної унії в Русі-Україні згадує, що папа Урбан VIII у своїм бреве від 23 березня 1629 року, написаного до єп. Методія Терлецького в Хол-

⁴⁵ *Monumenta Ucrainae Historica*, II, pp. 98-109; *пор. Нагавський, I, о., Д-р, Об'єднання Церкви й Ідея Патріярхату в Києві, Торонто, 1961, ст. 24-36; cf. Sobel, S, De Meletio Smotryckyj, Polemista anticatholico, Romae, 1950.*

мі так висловився: « Через вас, мої русини, сподіюся повернути цілий Схід ». Ці вагітні слова великого папи XVII ст. свідчать як серйозно він думав про тодішніх наших владик, а зокрема про митрополита Рутського, якому згодом надав почесне ім'я: « *Атлас Єдності, Стопн Церкви і Атанасій Русі* ».

Завдяки старанням митрополита король Зигмунт III, 29 березня 1629, звернувся до католицьких і православних владик із зазивом відбути, найперше, свої окремі Собори: православні в Києві, а католики у Володимирі, і там передискутувати всі спірні справи, аж щойно по тім зійтися разом на спільний Собор до Львова, 8 жовтня 1629 року.

При тій нагоді виринув більше конкретний проєкт замирення, що мав стати основою до дальших дискусій: 1) ніхто з православних по приступленні до єдності не мусить додавати до символу віри слова « і Сина », але всі мають вірити, що Святий Дух походить від Отця і (через) Сина; 2) всі мають визнавати, що є третє місце, де перебувають душі по смерті і потребують молитов християн, але не конче мусять вірити, що там є матеріяльний вогонь; 3) всі мають вірити, що святих можна просити про заступництво; 4) коли патріярх Константинополя визнає всі три подані вгорі пункти, буде православним християнином, матиме законну хіротонію і пришле своє Ісповідання віри королеві, тоді всі його визнають; 5) латинники не сміють ніколи посміхатися із східніх традицій, обрядів і церемоній; 6) всі мають визнавати першенство папи в Христовій Церкві. Ніщо не противиться припущенню, що цей конкретний проєкт замирення вийшов з близького оточення православного митрополита Борецького, а його автором міг бути сам Петро Могила.

Православний Собор зібрався в Києві, 29 червня 1629, але на ньому з'явилися два королівські комісари, князь Олекса Заславський, київський воєвода-латинського обряду, та Адам Кисіль, православний. Собор був відкритий митрополитом Борецьким у Печерській Лаврі по св-Літургії до Святого Духа, яку відслужив сам митрополит. І тепер козаки і чернь зачали голосно виявляти своє незадоволення з приявности королівських комісарів. Товпа вдерлася до забудувань Лаври і зачала робити бешкети. Врешті, князь Заславський погодився, щоб козацький представний Андрій Лагода засів як член Собору. Одначе, і це не помагало, бо бешкети продовжались й унеможливили працю. Петро Могила в своїй бесіді хотів чернь успокоїти, як очевидці передали, навіть плакав під час своєї бесіди, але це не мало успіху. 2 липня Собор був відкритий у Свято-Миколаївському Пустинному монастирі, але не для нарад; а для закриття. Митрополит Борецький переказав королеві пе-

реложити Собор на інший час, а тим часом православні порозуміються з патріархом Лукарісом.

Митрополит Рутський писав про той православний Собор, підкреслюючи, що православна ієрархія не видвигала вже жадних догматичних труднощів, а першенство папи в Церкві визнавала « посередньо », а не « безпосередньо ». Православні хотіли свого власного патріарха і його будуть слухати, незважаючи на те, що він буде канонічно установлений папою. На жаль, агітація між козаками і простолюддям пішла занадто глибоко й важко було промовити до них розумовими аргументами. Оце був отой « троянський кінь », що його впровадив на Україну патріарх Теофан IV.

Очевидячки, що в такій ситуації спільний Собор у Львові не мав великих виглядів на успіх. Усе ж таки, туди пішли католицькі владика: митрополит Рутський, єп. Михалович з Пинська-Турова, єп. Крупецький з Перемишля, архиепископ Смотрицький з Полоцька, архиеп. Кревза із Смоленська (лівобережні міста: Смоленськ, Сівєрщина з Черніговом припали до королівства по московсько-польській угоді 1618 року), єп. Почапівський з Луцька і багато духовенства. Від православних прибули: князь Пузина, Лаврентій Древинський і багато монахів з Вильна.

Собор зачався в львівському соборі св. Юра, а звідти всі пішли з процесією до братської церкви Успення Пр. Діви і там привітав їх о. Боярський. Під час розмов на тему церковної єдності православні настирливо домагалися, щоб на Собор приїхав патріарх Лукаріс з Константинополя і хай він сам говорить про єднання з Апостольським Престолом в Римі, а Руська Церква піде за його голосом. Не треба й казати, що в сучасних обставинах в Константинополі, а ще більше з причини кальвіністичної акції Лукаріса, не можна було й думати про об'єднання з ним.

В ім'я історичної правди треба замітити, що православна сторона впиралася при згаданому аргументі не тому, що зовсім не бажала собі церковного замирення, а радніше тому, що її відстрашували невпорядковані відносини в державі, а головно лихе трактування руських католицьких владик і духовних. Православні бачили, що єдність з Римом не поліпшить їх долі, бо й досі ця єдність не здержала « хапання душ » та переводження руських молодих і здібних людей на латинський обряд, а в слід за тим до польської національності. Православні бачили, що польський король невірний у своїх обітницях і безсильний, бо майже по сорока роках єдності з Римом руські владика ще не одержали своїх місць в Сенаті, дарма, що він прирік ім це ще до Собору в Бересті.

Урешті, православних відстрашувала занадто влізлива інтервенція короля Зиґмунта в справі Східньої Церкви.

По цій останній спробі унійні переговори на якийсь знову перервалися. Надобавок, 2 березня 1631, умер митрополит Йов Борецький, а його наслідником став горевісний Ісає Копинський, з яким узагалі не можна було говорити розумовими аргументами. Погані наслідки демагогічної діяльності цього москвофіла продовжались аж до його смерті. За цю свою шкідливу діяльність він був суспендований, як писав про те митрополит Могила в своєму письмі до патріярха Кирила Контаріса, 27 жовтня 1638 року. Могила схарактеризував Ісаю Копинського як «*порушника нашого церковного замирення, якого св. п. попередник Вашої Святости, усунув з його престола і мав намір зовсім суспендувати; того знаного Вашій Святості ошуканця і спричинника численних згіршень у нашій Церкві*».⁴⁶

У цьому періоді найбільш агресивним у нападах на церковну єдність виявило себе Виленське братство, що випустило невеличку брошуру п. з. «Синописіс», яка стала якби підручником для поборювання церковної єдності на Русі-Україні в тому часі.

Для внутрішнього закріплення Церкви папа Урбан VIII казав митрополитові Рутському відбувати Синоди ієрархії щочотири роки та заохочував заснувати якнайскорше семінарію для виховання нового покоління священиків і на цю ціль прислав навіть свою пожертву в сумі одної тисячі скуд.

Одночасно в своїх письмах до короля папа настирливо домагався допущення руських владик до Сенату, аргументуючи, що ніхто в державі не матиме до них належної пошани, як вони будуть лише пасивними слухачами на сенатських нарадах. Одначе, король Зиґмунт III аж до своєї смерті, 30 квітня 1632, не хотів чи не міг вдіяти нічого в тій справі.

Не диво, що конвенційний Соїм, 22 червня, якого предсідником був протестант, маршал Христофор Радивил, приніс багато змін. До звичайних «*пакта конвента*» православно-протестантська коаліція додала ще т. зв. «*реліґійні пункти*», домагаючись, щоб усі королівські привілеї, універзали, мандати, інтердикти і декрети в справах Руської Церкви, починаючи з 1596 року, були скасовані, а від унійтів були відібрані всі церкви, монастирі й церковні добра. Всі ці домагання, як видно, мали на цілі повну руїну унії.

Соїм покликав до життя дві Комісії: 1) для справ католицько-про-

⁴⁶ *Monumenta Ucrainae*, II, pp. 109-112, 248-251.

тестантських церков під проводом примаса Яна Венжика; і 2) для руських, католицьких і православних справ під проводом самого королеви́ча Володислава, кандидата на короля. У склад тієї комісії входили: канцлер держави, холмський єпископ, Яків Жондзик; виленський воєвода, Лев Сапіга; великий коронний гетьман Станіслав Конєцьпольський; Степан Пац; маршал Христофор Радивил; Юрій Осолінський; Яків Собєський; Олександр Тржебінський; Адам Лєсковський і Христофор Білозор. Руські католики не мали в комісії ані однієї своєї людини, а православні мали кілька добрих приятелів. Елекційний Сойм, 22 вересня, став ареною посиленої акції православних, що натискали на Комісію й вона схвалила такі « статті замирення »:

1) Всі уніяти і неуніяти мають свободу; 2) Уніятський київський митрополит і наслідники мають владу над всією Руссю і їм належить Видубицький монастир; усі ж добра, що належать до св. Софії, повернуть до неї по смерті митрополита Рутського, а сама св. Софія належить неуніятським митрополитам, яких будуть обирати духовні і шляхта, а король затвердить; також Пустинський монастир під Іродном належить неуніятам і там буде жити неуніятський митрополит або його коадьютор; 3) Неуніяти мають чотири єпархії: Львівську, Луцьку, Перемиську і Мстиславську; по смерті уніятського єпископа Крупецького в Перемишлі все переходить у руки неуніятів, як також по смерті Луцького єпископа Почапівського там усе належить неуніятам, а його наслідники перейдуть жити до Жидичинського монастиря. Натомість неуніятський єпископ Мстислава має жити в Спаському монастирі в Могилеві, і він одержить дві тисячі золотих річної пенсії. Архiepіскоп Антоній Селява в Полоцьку задержує свою єпархію; 4) Печерська архимандрія залишиться неуніятам, а неуніятське братство в Вильні замість церкви св. Трійці, що є в посіданні уніятів, одержить три інші церкви. Щодо розподілу церков між уніятів і неуніятів в цілому краю, буде створена Комісія, зложена з двох католиків і двох неуніятів і від її рішення не буде відклику; 5) Є повна свобода переходу на унію і з унії до православ'я; 6) обидві сторони звивається до спокою, а всі декрети, баніції, накази, арешти, секвестри тощо, уневажнюється.^{46a}

Королевич Ян Казимир в імені свого брата Володислава, майбутнього короля, зложив присягу на згадані « пакта конвента », що включали в собі « статті замирення ». І, хоч коронаційний Сойм був зірваний « вільним ветом », Володислав IV був коронований примасом без згоди Сойму. Новий король проголосив конституцію, якою визнав пра-

^{46a} *Monumenta Ucrainae Historica*, II, pp. 145-149.

вославному ієрархії законною та затвердив згадані статті. Тепер православні обрали Петра Могилу на митрополита. Король його затвердив і він одержав благословення від патріярха Лукаріса, разом з номінаційною грамотою на патріяршого екзарха на Русі-Україні. Новий митрополит був хіротонізований у Львові, а по прибутті до Києва силою усунув Ісаю Копинського, уневажнивши всі його ординації.⁴⁷

Митрополит Рутський вніс протест проти згаданої королівської конституції, заявляючи, що не може її прийняти до відома без згоди папи. Цей протест підписали владика: Йосип Баковецький з Володимира, Єремія Почапівський з Луцька, Антоній Селява з Полоцька, Атанасій Крупецький з Перемишля, Методій Терлецький з Холму та Рафаїл Корсак з Турова-Пинська. Папа осудив конституцію короля, 1 січня 1633, та казав митрополитові Рутському стояти при своєму, а одночасно написав ряд листів до визначних духовних і світських людей. Восени король вислав до Риму Юрія Осолінського з великою делегацією в цілі зложення приписаної обідієнції і прихилення папи до нових плянів короля об'єднати Швецію і Московію з Римом, до чого першим кроком мала бути визнання православної ієрархії в королівстві. Папа дивився на ті пляни короля дуже скептично і не вірив о. Валеріану, що був його довіреною людиною.

Угорі описані події довели до нової контроверзії і нунцій Вісконті писав папі, що латинники настирливо домагаються цілковито скасувати унію. Сойм 1635 року схвалив конституцію, що мала ті самі « статті замирення ». Таким чином ухвалою Сойму розбито Руську Церкву надвоє. Не треба й казати, що при системі « вільного вета » це мусіло статися за згодою польської ієрархії, бо не чуємо, щоб хтось з них зірвав Сойм з того приводу. Правда, деякі з них згодом протестували, але це було лише « для рятування гонору » перед папою і західними християнами, бо сам протест не мав практичного значення.

Переводження в дійсність згаданою конституції, замість принести бажане замирення ще більше поглибило прірву між бома Церквами. Типовою була подія в Перемишлі, де православний владика Гулевич, зібравши озброєну ватагу людей, напав на монастир св. Спаса в хвилині, як вп. Крупецький служив архиєрейську Літургію. Монастир був здемольований і ціла справа опинилася перед найвищим судом в Пйотркові, який засудив Гулевича на « інфамію ».

⁴⁷ *Ibidem*, II, pp. 135-141, 145-149, 168-170; cf. *Documenta*, ed. Welykyj, I, nr. 421, 422, 423, 424, 425, 426; cf. *Welykyj*, Le project anonyme de P. Mohyla. Resume de la Conference scientifique a Sarcelles, Paris, 1952, p. 46; cf. *Acta*, I, nr. 285, 286, 287, 288, 289, 366.

Поділ церков за « статтями » показав ще яскравіше потребу внутрішнього замирення, тому знову зачалися розмови на тему « універсальної унії через патріярхат в Києві ». Цим разом король Володислав IV і митрополит Могила виявили поважну ініціативу. Папа Урбан VIII погодився, 24 вересня 1635, на такий проєкт, але й цим разом православні скоро зачали оглядатися на патріярха Лукаріса в Константинополі, дарма, що він був тоді явним еретиком, проти якого боролася грецька ієрархія.

5 вересня 1636 року король звернувся до православних духовних та братств із маніфестом, в якому запевняв їх, що як обидві сторони договоряться на Соймі, то для них буде заснований окремий патріярхат і не треба буде їздити закордон у справах віри. Дехто навіть почав глядіти на Петра Могилу як на першого київського патріярха. Православні і католицькі дослідники годяться на тому, що король Володислав IV мав між православними, головно козаками, велику повагу й довір'я, тому міг цього доконати. І папа ставився серйозно до тієї справи, напр. у своєму письмі до князя Сангушка, що стояв в середині отих подій і співпрацював з Могилою і єп. Пузиною з Луцька, називав обох останніх улюбленими братами, бо обидва вони дуже серйозно думали про єдність Церкви через Київський патріярхат. Десь у тому часі до Риму була вислана копія « Проєкту замирення », якої автором, дуже імовірно, був Петро Могила.

У цьому проєкті православні домагалися: 1) не вимагати від них прийняття додатку « і Сина » в символі віри; 2) вони вірять у чистилище, але без докладнішого определення, що там є матеріяльний вогонь; 3) вони визнавали, що душі праведних зараз по смерті бачать Бога і їх помочі треба призивати; 4) якщо патріярх Константинополя визнає всі три подані вгорі речі, матиме законну хіротонію і вишле руським єпископам своє Ісповідання віри, то вони матимуть з ним зв'язки; 5) вони визнають примат папи в Церкві і по доконанні вобору патріярх перешле до Києва сакру та іменує митрополита своїм доживотнім екзархом із усіми правами патріярха; митрополит-патріярх Києва буде молитися за папу і за патріярха в Константинополі, як він пішле папі своє Ісповідання віри; митрополит-патріярх посилає своє Ісповідання віри папі, а потім патріярхові; по своїй номінації королем він складає Ісповідання віри в прияві Апост. Нунція і буде впроваджений у свій уряд єпископом-прототроном; він не буде апелювати до Константинополя аж доки там не запанують свобода і правда; до того часу

папа, як найвищий пастир Церкви, хай сам доповнить всі патріярші права Київського патріярха.⁴⁸

Володислав IV натискав на обидві сторони і 5 вересня 1636 року звернувся до них окремим універсалом, в якому між іншим писав: « Забезпечивши при Божій допомозі державу від зовнішніх ворогів; хочемо на майбутньому загальному 6-тижневому Соймі уздоровити і щасливо направити те, що в наслідок важких обставин спричинює заколот і неспокій.

« Різниця між Руссю об'єднаною і необ'єднаною спричинює чимало клопоту Річипосполитій, забирає час на Соймах і, хоч в часі нашого щасливого вибору були намічені середники замирення, усе ж таки, на останнім Соймі ми переконалися, як ще багато старань треба для завершення цього діла.

« Тому, розсилаючи наші універзали в тій справі до вищого духовенства обох сторін і декого із світських людей — бо у вас і братства мають голос у релігійних справах — ми бажаємо, щоб ви ще раз заки розпочнетеся Сойм, зішлися до купи і обговорили способи, якби між вами дійти до порозуміння і згоди. Бо доки ви не знайдете способів закінчити своє розбиття, доти одні одних не перестанете непокоїти тягарями і утискати.

« Нам відомо, що для вас найважче буде розв'язати справу послушенства патріярхові в Константинополі; але, як добре роздумаете, що діялося колись і діється тепер у тій столиці, легко дійдете до заключення, що не нарушуючи в нічому прав патріярха ви зможете (як у Москві і інших краях) мати в себе вдома те, за чим шукаєте деінде (тобто свій власний патріярхат в Києві-І. Н.). Довершіть це боговгодне діло, корисне Річипосполитій та кінечне руському народові, бо вас об'єднає і буде пам'ятне для нас ».⁴⁹

Митрополит Рутський годився навіть визнати першим Київським патріярхом Петра Могилу і підчинитися йому. Заінтересування в Римі було велике, як свідчать численні листи папи Урбана VIII до різних достойників. Київський патріярхат та « Універзальна Унія » були темою нарад Сойму, а з Риму прибув до Варшави надзвичайний представник папи нунцій Фільонарді з усіми потрібними повноваженнями. Також і митрополит Петро Могила писав про те до своїх владик у своєму пастирському листі 22 жовтня 1636 року.

⁴⁸ *AOSBM*, Ser. II, Sec. II, I, fasc. 4: *Projectus anonymus Petri Mohyla Unionis Ecclesiae Ucrainae an. 1645*, pp. 619 seq; *Грушевський*, VIII, ст. 211-212; *пор. Нагавський*, цит. тв., ст. 43-63.

⁴⁹ *Monumenta Ucrainae*, II, pp. 223-224.

На нещастя, і цим разом горевісний москвофіл Ісаєя Копинський знову виступив із своїми «універсалами» проти об'єднання, бунтуючи монахів проти митрополита Петра Могили, мовляв, як Могила стане уніяцьким патріархом, то всі православні церкви і монастирі будуть відібрані православним і передані уніятам.

Це спричинило великий переполюх між монахами і монахинями і багато з них за радою Копинського зачали втікати під «православного царя» на Московщину, напр. з Густинського монастиря втікли 70 монахів з ігуменом; з жіночого Ладинського монастиря втік духовник Методій з ігуменею Єлисаветою, 50 сестрами і всією прислугою; з Мгарського монастиря втікли 14 старців-схимників ітд. Митрополит Могила казав схопити Копинського і привезти до Києва, де він просидів у монастирі аж до своєї смерті. Однак, заповідної шкоди вже ніхто не міг направити.

Крім того, митрополит Рутський під час візитації монастирів занедужав у Дермані й умер 5 лютого 1637 року, на 63-ому році свого життя й 24-ому році владичтва. І, хоч його наслідникові Рафаїлові Корсакові не бракувало знання речей і доброї волі, він не був людиною формату Веляміна Рутського, якого лякалися москалі навіть по його смерті, напр. його тіло, що було поховане в Вильні, під час українсько-польської війни, будучи союзниками Хмельницького вони ексгумували його і вивезли на Московщину. Разом з ним вони забрали також тіло свого патріарха Ігнатія, захопленого 1610 р. до полону; він визнав примат папи, був прийнятий до єдності з Католицькою Церквою і вмер в Свято-Троїцькому монастирі в Вильні.

По смерті митрополита Рутського король, 10 квітня 1638, писав до кардинала Барберіні, небожа папи Урбана VIII, і домагався дозволу папи на скликання спільного Собору католицьких і православних владик для вирівнання своїх різниць на базі патріярхату. У червні Конгреґація виготовила довге письмо в тій справі. Автор навів думки, починаючи від св. Павла, св. Августина, св. Томи, папів Лева I і Гелазія аж до найновіших часів, що всі вони були проти будь-яких спільних соборів з єретиками. В письмі говорилося також, що православні русини, маючи зв'язки з патріярхом в Константинополі, вивозять всякі державні таємниці, а від патріярха користають з них турки й уживають проти християн. Як король хоче довести скоро до єдності, хай постарасться, щоб руські владики якнайскорше засіли в Сенаті.⁵⁰ Рим-

⁵⁰ *Ibidem*, II, pp. 239, 241-46; *пор. Голубевъ, С.* Митрополить Могила, Київ, 1883, II, ст. 123-24, 147 слід; *пор. Петрушевич*, цит. твір, ст. 78; *пор. Денисов, Л, Н.* Пра вославние монастири Рос. империи, Москва, 1908, ст. 16 і слід.

ський знавець глядів на Русь-Україну з висоти Конгрегації і стосував до наших православних таку мірку, як до західних протестантів, забуваючи, що саме папа в своєму листі до митрополита Могили називав його « Возлюбленим братом ».

Справа знову застрягла на мертвій точці. Митрополит Корсак продовжав переговори і навіть для скоршого поладження деяких справ виїхав до Риму особисто, але там занедужав і на другий рік помер. Його тлінні останки були поховані в церкві св. Сергія і Вахха, що її папа подарував був Грецькій Колегії св. Атанасія, і там студіювали українські студенти.

* * *

Ми згадали, що в часах Урбана VIII в Німеччині велася т. зв. 30-літня війна, під час якої Франція дійшла до великої сили в Європі, тому загострився її конфлікт з Іспанією. Політику Франції від 1624 року вів кардинал Рішеліє, людина великих здібностей, обережна, знаменитий дипломат із неструдженим і залізним характером. Саме він впровадив до європейської дипломатії макіявельські методи. Рішеліє, перш за все, допоміг Голляндії в її війні проти Іспанії та зірвав англійсько-іспанські подружні переговори, видавши сестру Людовика XIII за англійського короля Карла I, як також силою забрав територію Вальтеліни, через що зачалася війна в північній Італії. Князь Карло Еммануїл із Савої зачав гнати іспанців з Генуї й Медіоляну, і як папа робив заходи, щоб не допустити до франко-іспанської війни, кардинал Рішеліє грозив папі відною силою гугенотів. Усе ж таки, папському легатові Барберіні пощастило замирити Францію з Іспанією, 5 березня 1626, і так війна була відсеунена.

Цей мир Рішеліє задумав використати для розправи з Англією, а причину до цього дав Карло I, що всупереч підписаним зобов'язанням, під натиском англійських пуритан прогнав з Англії католицький персонал королеви, залишивши їй лише двох священників і кілька дам особистої прислуги. Людовик XIII уважав це особистою обидою. Крім того, зв'язки гугенотів з Карлом I, який обіцяв їм навіть військову допомогу для заснування гугенотського князівства між Льюарою і Гароною, напружили франко-англійські стосунки, і Рішеліє готовився до війни проти Англії.

У відповідь на те, Карло I вислав свою флоту до Ля Рошел у липні 1627 року, а Рішеліє zorganizував Католицьку Лігу. Французи прогнали англійців з острова Ре, але війна вимагала грошей, а папа не годився на стягання десятини з церков, тому сам Синод французької іє-

рархії в Фонтене допоміг королеві. Восени 1628 року загроза гугенотів в Ля Рошел була зліквідована.⁵¹

Смерть бездітного князя Вінкента з Мантуї стала причиною нової контрверзії: цісар Фердинанд II попірав князя Госталлю, а папа небажаючи австро-еспанських впливів в Італії, за згодою Франції попірав князя Карла з Неверс. Людовик XIII рушив походом в Італію, але папа, мимо наглядних листів Рішеліє, заховав неутралітет, бо лякався репресій цісаря, який у квітні 1629 року прибув до Італії і зайняв території від Альп по Равенну. Людовик сидів в Савої, а цісар у Мантуї, яку впродовж трьох днів австрійці поруйнували дощенту та пограбували все, що мало будь-яку вартість. Заподіяна ними шкода була обчислювана на 18 мільйонів скуд. Цей погром Мантуї був подібний до погрому Риму з-перед ста років.

Ще того самого року цісар видав «едикт реституції», яким домагався від протестантів звороту забраного ними церковного майна, починаючи з часів Авґсбурзького Ісповідання. Це він зробив без попереднього порозуміння з папою і сам зачав розділювати монастирі та епархії, нарушуючи права Апостольської Столиці. Папа запротестував та спротивився його намаганням ділити територію в Аквілейському патріярхаті, головню обстоюючи свої давні права до монастиря св. Максиміана в Тревес, як також збув мовчанкою домагання цісаря проголосити свято Непорочного Зачаття Пр. Діви; папа не вписав його в календар празників, як цього домагався цісар. З тих причин у Римі знову споді валися нового погрому.

У справу вмішався кардинал Рішеліє, який заключив таємний союз з Венецією, Савоєю і Швецією. На основі цього союзу шведський король Густав Адольф висадився із своєю 12-тисячною армією на Поморю та зачав свій марш на Меклембурґ проти цісарського вождя Валенштайна, а фактично в цілі цілковитого опанування берегів Балтійського моря. Ця нова подія дуже зажурила папу Урбана й він вислав до Німеччини легата Річчі з усякими повноваженнями. Дійшло до миру в Регенсбурзі: Людовик XIII і Фердинанд II згодилися собі взаємно помагати і віддати Мантуу та Монтферрат князеві з Неверс. По підписанні мира в червні 1631 року цісар стягнув свою армію з Італії і кинув її проти Густава Адольфа, до якого тепер долучилися ляндрграф

⁵¹ *Ranke, L., von, Französische Geschichte vornehmlich in 16 und 17 Jahrh., Stuttgart, 1856, II, p. 304; cf. Lingard, VII, p. 320; cf. Brosch, Englische Geschichte VII, p. 129.*

Вільгельм з Гессену-Касселя та електор Іван-Юрій із Саксонії. Комбінованими силами вони побили війська цісаря під Лайпцігом, 17 вересня, а Густав Адольф проголосив себе « оборонцем німецьких протестантів ».

Таким чином, макіявелістична дипломатія Рішеліє відновила загрозу протестантизму в Німеччині, а кардинал Рішеліє почав домагатися від німецьких католицьких князівств відступлення деяких пограничних твердинь за його евентуальну поміч проти Шведів; від папи він домагався надання Людовикові XIII титулу « Оборонця католицької віри ». В Римі проголошено ювілейні мольби, а Німеччина одержала фінасову допомогу в сумі 120 тисяч таларів. У квітні Густав Адольф зайняв Донаверт, що був ключем до Баварії та став готуватися до походу на Рим. Одначе, положення цісаря поправилося, як у червні 1632 року Валентштайн зайняв Прагу, а 16 листопада дійшло до битви під Люценом, в якій Густав Адольф наложив головою. Цим разом загроза нової руїни Церкви в Німеччині була відсунена.

Папа Урбан VIII з нагоди тієї побіди писав до цісаря: « Найлюбіший Сину в Христі! Поздоровлення Тобі й Апостольське Благословення! Чого ми бажали найбільше і за що офірували Богу наші молитви, було дане Твому Масетатові, і ми ґратуємо Тобі із щирого серця. Дякуємо Богові Суду, що Він побідив гордих і звільнив з плечей католиків ярмо безжалісного ворога.

« Величність цього дару розуміють у Німеччині, де тепер більшість провінцій зруйнована чужою зброєю і довгий час оплакуватимуть вбитих, грабежі міст і знищення земель. Це ми розуміємо, бо наше серце було переповнене безмежним жалем по причині івалту й утиску над нашими синами; усе християнство слухало перехвалок цього володаря, нищителя католиків, що попав у гордість через великі успіхи і тріумфи своєї армії, та руйнував вогнем і мечем усе, що стояло йому на перешкоді від найдальших берегів Балтику аж до південної Швабії.

« Тому, довідавшись про очікувану побіду, ми принесли св. Жертву в німецькій національній церкві Богородиці « Від Душі ». Бог є строгий і забирає душі князів, Він є « Страшний земним князям » (Пс. 74, 13). Ми віддали Йому хвалу, разом з нашими синами, кардиналами Римської Церкви і великими масами людей за таке велике добродійство. Ми щиро просили Його докінчити Твої світлі заходи в обороні Католицької Церкви. Але чи ти, Возлюблений Сину, робиш усе, чого обставини вимагають до продовження оборони справедливости, бо Бог сил є підпоясаний силою і допоможе побідити ворогів Церкви, а перед Його лицем ітимає смерть. Благатимемо Його про поміч християнам і щоб він

увінчав Тебе многими побідами. Із щирого серця пересилаємо Твому Маєстатові наше Апостольське Благословення ».

Сила шведів ще не була зломана й вони під командою Вернарда з Ваймару, 14 листопада 1633, зайняли Регенсбург і готовилися до дальшого походу. За словами папи слідували його діла: лише в двох роках, 1633—34, він дав цісареві 800 тисяч дукатів підмоги на оборону перед шведами. І, хоч геніяльний полководець Валенштайн 1634 року був замордований, цісарські війська побили шведів під Нердлінген і зламали їх силу.

Бачачи послаблене цісарство, кардинал Рішеліє рішився зайняти околиці над Реном і в травні 1635 року виповів Еспанії війну. Це було найтрагічнішою подією понтифікату Урбана VIII. Цісар заключив з протестантською Саксонією мир у Празі і відкликав едикт «реституції». По цьому майже ціла Європа стала видовищем війни: шведи билися над Реном і Лабою, а еспанці плянували зайняти Париж. Цю трагедію спричинену політикою Рішеліє погіршувала можливість нападу турків на Венецію, бо султан хотів використати це замішання. Папа дав дозвіл Венеції стягати з церков оборонну десятину та вислав надзвичайних нунціїв: Каспара Матеї до Відня; Рануччія Скотті до Парижа; Чезаре Факінетті до Мадриду, щоб вони впливали на скоре закінчення війни, якій, здавалося, не було кінця. Французи побили німців під Кемпеном у Баварії в січні 1642 року, а шведи в листопаді під Брайтенфельдом. Навіть смерть кардинала Рішеліє в грудні 1642 року не перервала війни, бо його наслідник Мазарін до свого союзу із шведами прийняв ще малярського протестанта Юрія Ракочі, разом з турками.⁵²

* * *

У такій ситуації доля католицьких громад в Англії була незавидною. Яків I скоро відкликав усі обітничі релігійної толеранції та видав наказ, щоб усі католицькі місіонери під загрозою кари смерти по-

⁵² *Bullarium*, XIV, pp. 254, 485; cf. *Pastor* XXVIII, pp. 320-21, 378; cf. *Ranke*, op. cit., II, p. 432; cf. *Fahnitz*, G, Le pere Joseph et Richelieu 1577-1638, Paris, 1894, I, pp. 400 seq; cf. *Zwiedineck-Südenhorst*, Die Politik Venedigs während des 30-jährigen Krieges, Stuttgart, 1882, II, pp. 212, 340 seq; cf. *Kiewning*, H, Nuntiaturberichte aus Deutschland. Nuntiatur des Palatto 1626-1630, ed. H. K., Berlin, 1895, I, pp. 196, 226, 284; cf. *Siri*, V, Memorie recondite dall'anno 1601 all'anno 1641, Ronco-Paris-Lyon, VII, p. 230; cf. *Kretzschmar*, J, Gustav Adolph's Pläne und Ziele in Deutscljland, Hannover, 1905, pp. 168 seq.

кинули береги Англії, а лорд-мейор Лондону мав наказ ув'язнити кожного, хто взяв би участь в богослужбах в католицьких амбасадах, та дбати, щоб діти католицьких батьків були виховані на протестантів.

Як згадано, заходами кардинала Рішеліє був підписаний подружній акт між Марією Генрієттою, наймолодшою донькою Катерини Медічі, з англійським королем Карлом I, 10 листопада 1625, мимо пересторог папи. Нунцій Спада одержав на те потрібну диспензу з Риму і їх шлюб через уповноваженого відбувся в катедрі Нотр Дам у Парижі при асисті католицького владики. Одначе, Карло I не додержав зложеної присяги. Дуже скоро він відновив усі карні закони проти католиків в Англії, а першою офірою впали єзуїти. Врешті, відіслання католицької прислуги королеви з Англії викликало війну між обома країнами. Тепер англійські пуритани задумали позбутися всіх католицьких священиків з Англії: новий закон від 3 травня 1641 року запорядив ув'язнити їх. Вкінці, королева Марія Генрієтта на весні 1641 року втікла до Голляндії. Карло I виповів боротьбу парламентаві, а при тому задумав опертися на католиках, але вони, знаючи його хиткий характер, відмовилися від співпраці. Як можна було сподіватися, громадянська війна закінчилася перемогою парламента та стяттям Карла I. Так закінчилося володіння династії Стюартів в Англії.⁵³

Вартою відмічення є подія, що лорд Балтимор одержав від Карла I грамоту на землю в Стейті Вірджинія в Америці, яку він назвав « Мерілендом » у честь королеви Марії Генрієтти. Королівський декрет давав право будувати там католицькі храми, бо карні закони не зобов'язували населення колоній. По смерті лорда Балтимора в квітні 1632 р. його син Сісил Калверт був симпатиком « старої віри » і жив в Лондоні, а його брат Ленард рядив в Меріленді, куди прибули єзуїти й зачали класти основи під Католицьку Церкву в Америці.

* * *

Урбан VIII сам був поетом, тому дбав про письменство і письменників. Він особливо інтересувався історичними науками в тому переконанні, що солідними дослідженнями над старовинною історією Церкви можна піднести знання віри й здержати акцію протестантів. В його часах зачали появлятися Життя Святих, яких перших два томи за січень приготував до друку єзуїт, о. Іван Болланд, та надрукував їх в Антверпії

⁵³ *Lingard*, op. cit., IX, p. 219; cf. *Gardiner*, V, pp. 116, 208 seq, 229, V, 276; cf. *Spillmann*, IV, pp. 235, 238, 242-47.

1643 року. Інший єзуїт, Олександр Донат, списав історію старовинного і нового Риму і присвятив її папі. Завдяки старанним кардинала Барберіні, небожа папи, Антоній Бозіо написав працю п. з. «Рома со-терранеа» з описом християнських катакомб. Ці праці ціняться високо досьогодні.

У часах Урбана VIII римський барок дійшов до свого вершка, а його найвизначнішим представником був майстер Берніні, особистий приятель папи. Пилип Бальдінуччі, біограф майстра Берніні, записав слова Урбана VIII, сказані до великого майстра під час однію зустрічі в Ватикані: «Ти маєш щастя, лицарю, бачити кардинала М. Барберіні папою, а ще більшим є наше щастя, що життя лицаря Берніні припало на наш понтифікат».

Уже з самого початку понтифікату папа казав йому зробити в соборі св. Петра престол над гробом св. Петра, під копулою Михайла Ангела, а над ним бальдахін. Чотири бронзові колумни (одна важила 27,948 фунтів) з капітелями з йонсько-дорійському стилі були вже готові 1626 року та відкриті в празник св. Петра слідуєчого року, а цілий бальдахін був готовий 1633 року. Він є високий на 77 стіп, а його бароковий стиль добре згармонізований з ренесансовою копулою. На всіх капітелях уміщені великі ангели, що держать тіяру й ключі св. Петра.

При копанні фундаментів для колумн над гробом св. Петра, якого існування в тому місці зачали заперечувати протестанти, віднайдено кілька поганських гробів, а це було згідне із записами пам'ятників, що саме там був гріб св. Петра. Розкопи виказали, що кладовище, на якому був похований св. Петро, було в ужитті II-III ст. по Христі, як про те була мова в першій частині цієї праці.

В Римі не було бронзу на викінчення даху над бальдахіном, тому папа запорядив розібрати підпору ганку при Пантеоні, що була пам'яткою старовинного Риму. Це було причиною, що деякі римляни, а між ними особистий лікар папи, Юлій Манчіні, створили злобний епіграм:

-Чого не чинили варвари, те доконали Барберіні. Це було несправедливе обвинувачення, бо напр. папа так дорожив пам'ятками, що при екскаваціях казав маляреві Іванові Каляндрі рисувати кожний, хоч би найменший, знайдений предмет.⁵⁴

⁵⁴ *Donatus, A, Roma vetus ac recens, Romae, 1638; cf. De Rossi, Roma sottoterranea, I, p. 43; cf. Baldimucci, F, « Vita » des G. Lorenzo Bernini mit Übersetzung und Kommentar vom A. Riegel, ed. A. Burda und O. Pollak, Wien, 1912, p. 79; cf. Bossi, La Pachinetta, Roma, 1889, pp. 80-82; cf. Pastor, XXIX, Appendix nr. 22.*

* * *

Папа Урбан VIII був сильної фізичної конструкції, але 1644 р., на своєму 76-ому році життя, зачав тратити животні сили, так що з початку липня т. р. його винесли в нарад Консисторії, а 29 липня він умер, повторяючи до останньої хвилини свого життя такі слова: « Боже, будь милостив мені найбільшому грішнику »! Його тіло було поховане в соборі св. Петра, а 1647 року зложено в пам'ятнику, що його виконав великий майстер Берніні своєму особистому приятелєві й одному з найбільших папів історії Церкви. По середині композиції є статуя Урбана VIII в позиції уділювання благословення; з двох його боків є статуї двох стоячих жінок: ця, що по правім боці, символізує справедливість, а ця по лівому боці, що держить дитину на руках, символізує любов. На самому саркофазі є бронзова фігура кістяка, звернена плечима до глядача, що пише рукою на пергамені: « Урбан VIII Барберінус Найвищий Архисрей ».

Мистець знав добре папу за життя і тією композицією хотів передати грядучим поколінням його велике замилювання до любови й справедливости, що були характеристичною ціхою його 21-літнього понтифікату.

У вдячній пам'яті українського народу діяльність папи Урбана VIII записалася золотими літерами. Він своєю безнастанною обороною і дбанням про Українську Церкву, про права народу, ієрархії, священників і мирян, — і своєю готовістю створити їм найдогідніші обставини для розвою духової і матеріальної культури, тобто готовістю створити в Києві Український Патріярхат — Урбан VIII не лише виказав свою любов до українських християн, але вказав їм майбутній шлях, який завершить вікову мрію народу та його ролю в великому ділі поєднання християн Сходу з християнами Заходу.

СЬОМИЙ РОЗДІЛ

ВІДНОВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ РИМ В ДОБІ ДЕРЖАВНОГО АБСОЛЮТИЗМУ

Володіння папи Павла III зачало нову добу відродження Церкви та впливу папів не лише в чисто духовних, але й політичних справах. В часах Урбана VIII в житті європейських народів і держав завважується важливі зміни. Перш за все, Німеччина знищена довгою громадянською війною, викликаною протестантами, затратила своє великодержавницьке значення. Ця сильна колись католицька держава тепер поділена на багато малих князівств-державок, що весь час зайнятті організаціями союзів і коаліцій проти своєї центральної влади. Це дорешти послабило зруйновану країну. Щоправда, більшість німців залишилися вірними « старій вірі », але протестантський рух поширився в усіх майже північних провінціях; і де вони були в більшості, там росла ненависть до католиків та перемінювалась у явне переслідування. Подібно німецькі католики, де вони були в більшості, відплачувалися протестантам тим самим. Це поглибило духову кризу цього динамічного народу і завело його над край пропасті.

Подібну кризу переходила Іспанія, але з тією різницею, що іспанці заховали єдність віри і скорше могли її побороти, а єдність з Петровим Престолом була для іспанців джерелом їх сили та причинилася до розвою іспанської культури і письменства, націхованих християнськими принципами.

І, здається, найкраще вийшла Франція, що по довгому періоді громадянської війни, спричиненої інноваціями гугенотів, не затратила свого католицького характеру і тепер пережила добу свого духового відродження. Цілий ряд письменників, поетів, філософів, учених, головно математиків, поклали сильні основи під модерну французьку культуру. Цей поступ культури підніс політичне значення Франції в світі.

Одначе, в часах Людовика XIV Франція стала типовим представником державницького абсолютизму, так що король міг про себе казати: « Держава-це я ». Цей абсолютизм включав у собі не лише державу, але намагався схопити під свою владу й Церкву, мовляв, Церкві

в Галлії має бути повернений устрій первісної Церкви. У такому устрої цезаропапистичні намагання короля мали б найти менший опір, як у Церкві з сильною ієрархічною побудовою, на вершку якої стояв папа. Кинений Янсенем клич про «поверот до первісних, примітивних форм церковної організації», очевидно, ускладнював Церкві виконання її місії, тому в Франції зачали творитися атеїстично-філософські системи деїзму, натуралізму та раціоналізму.

Турецька загроза, що з часу зайняття Балкану турками висіла над Європою, в другій половині XVII ст. дійшла до своєї кульмінаційної точки. Поразка турків під Віднем стала переломовою подією, бо по ній турецька сила, хоч і продовжувала локальні дії в південно-східній Європі, але вже не представляла поважної загрози християнській цивілізації.

В обговорюваному періоді на арену європейських подій виходить понижений і пограбований із своїх прав український нарід під проводом свого геніяльного вождя гетьмана Богдана Хмельницького. Модерне ім'я «Україна» народу і держави, знаних під ім'ям «Русь» і часом «Роксолянія», що були природними і правними спадкоємцями Київської і Галицько-Волинської держав, залунало широким відгомонам по широкому світі. Українська революція за національно-соціальні права народу була в тих часах єдиним того роду рухом не лише в Європі, але й у цілому світі. І, напр. англійська революція Кромвела, сучасника Хмельницького, не може бути порівнювана з українською, бо там ішлося лише про зміну соціальних і подекуди релігійних умов життя, а не про національне визволення.

Проти національного визволення українського народу виступила польська держава, одержавши моральну і матеріальну підмогу від Заходу. Москва ж, використавши вичерпання України довгою війною з Польщею, залянувала цілковите уярмлення України. Одначе, ніодному ні другому захланному сусідові не вдалося здушити державно-творчого процесу в Україні, що його започаткувала революція Хмельницького.

Українська Католицька Церква — за висловом папи Урбана VIII в його письмі до єп. Методія Терлецького в Холмі, 26 березня 1629: «Через вас, мої українці, сподіємося навести цілий схід до єдності з Церквою» — стала чинником всесвітнього значення і живим прикладом у змаганнях папів привернути первісну єдність Церкви Христової.

Історики т. зв. московської школи, що, свідомо або несвідомо, і досьгодні є під впливом кличу «Москва-Третій Рим», а за ними навіть деякі українські православні дослідники представляють церковну єдність України з Петровим Престолом у Римі, як «сзуїтську інтригу,

накинену згори польською абсолютно-монархістичною владою, якій не мав сили противитися український опортуністичний єпископат».

З усіх пам'яток і документів, які ми досі обговорили, виходить щось зовсім інше, а всі легенди і гіпотези дослідників московської школи не мають нічого спільного з правдою, бо ані польський король не був абсолютним монархом (не треба забувати про «ліберум вето») ані єзуїти не створили унії (своїм «хапанням душ» вони не мали великих симпатій в Україні) ані українські люди не лякалися поляків, напр. ніхто не міг нічого вдіяти майже половині священників і мирян, які виступили проти унії. Історичним фактом і правдою є те, що ті приступили до церковної єдності, що самі цього бажали. Початки церковної єдності і її історія впродовж XVII ст., про що буде мова в цьому розділі, свідчать про те. У боротьбі за своє існування Українська Католицька Церква виборола собі незалежне становище від поляків і від москалів і вже в XVII ст. стала вповні українською національною Церквою.¹

234. *Іннокент X (1644—1655).*

Іван Баттіста Памфілі, син Камілія і Марії Флямінії дель Буфальо, уродився 7 травня 1574 року в Римі при П'яцца Навона. Вихованням малого Івана зайнявся його дядько Джіролямо, що послав його до Римського університету, де він промувався на доктора права та був поставлений в сан пресвітера, 2 вересня 1597, а чотири роки згодом Климент VIII іменував його адвокатом Консисторії. 1604 року він зайняв уряд аудитора Роти на місці дядька Джіроляма, що був іменованій кардиналом.

Григор XV назначив о. Памфілі нунцієм до Неаполя, 1621—1645, а Урбан VIII іменував його датарем кардинала Франческа Барберіні в час його дипломатичних місій до Франції та Іспанії. Згодом о. Памфілі був нунцієм до Іспанії, як титулярний патріярх Антіохії. 1627 року він був іменованій кардиналом для церкви св. Евстахія і сповняв уряд префекта свящ. Конгрегації Собору.

По смерті Урбана VIII конкляв 56 кардиналів зачався 9 серпня 1644. З огляду на сильні впливи проіспанської та профранцузької партій вибір кардинала Памфілі на папу був dokonаний аж 15 вересня проти волі французьких кардиналів. Новий папа прийняв ім'я Іннокент X.

У хвилині вибору йому було 70 років, а найкращий його портрет

¹ Susza, *Jacobus*, De laboribus Unitorum, in Harasiewicz, pp. 307 seq; *пор. Карташев, А, В, Очерки по истории Русскоа Церква, Париж, 1959, II, ст. 267-68.*

пензля еспанського мистця Велескеза з 1650 року свідчить про його молодечу енергію в тому часі. Його холодно-лагідний погляд сталевосиніх очей, навіть з портрету до глибини проникає глядача, а не говорити вже про його силу за життя папи.

Іннокент X був замкнений у собі і не звірювався нікому зі своїх плянів ані думок, тому мало людей здобули його довір'я. Він був глибоко побожний, радо брав участь у публічній обходах і процесіях, та дуже терпеливо й мовчки вислухував жалів усіх людей, що приходили до нього на авдієнції. Маючи високо розвинене відчуття справедливости, папа розглядав усі важливі справи особисто та видавав свої рішення повільно, не довіряючи навіть людям свого найближчого оточення і з тієї причини пережив неодну прикру хвилину.

* * *

З огляду на ключеве, культурне і політичне, становище Франції і її щораз більший вплив в Європі, поборювання галліканізму в формі янсенізму зайняло левину часть понтифікату Іннокента X. Янсеністи вжили для своєї пропаганди пресу в живій мові народу, а книжка Арно про св. Причастя відстрашувала мирян навіть від великодньої сповіді. Інтересно, що в полеміці довкруги особи Янсенія та його твору «Августин» ніхто не брав на увагу факту, що його осудили декрети Тридентського Собору та папа Урбан VIII, якого осуджуючу буллу вважали французи фальсифікатом. Янсенізм став темою гарячих дискусій і диспут між аристократами в салонах, так що хто не був янсеністом, такого не вважано за освічену людину. Янсенізм поширювано в брошурах, а навіть опубліковано «Катехизм Ласки», напр. в монастирях ораторіїв в Марсель і Бордо 1650 року було чимало прихильників янсенізму.

Впливи Янсенія вийшли поза межі Франції, напр. польська королева Марія Люїза, вихована під впливом Порт Роялю, мала янсеніста за сповідника. На запити короля Яна Казимира в справі янсенізму, нунцій одержав інструкції опублікувати в Польщі осуджуючу буллу Урбана VIII, але не робити занадто великого шуму з цілої справи.

У Римі спочатку підходили до янсенізму дуже обережно, бо між його прихильниками було чимало щирих християн, що діяли в добрій вірі. Однак, нунцій Баньо в січні 1645 року переслав до Риму памфлет згаданого Арно, в якому, щоправда, ще був підкреслений примат св. Петра і його наслідників в Церкві, але вже говорилося, що і Павло не був менший від нього і сугеровано можливість двох рівнорядних голів Церкви одночасно. Інквізиція зайняла негативне становище до та-

кого вислову, хоч сам Арно не був названий по імені. І навіть таке рішення викликало протест французького парламенту та випадки проти нунція, при чому квестіоновано важність папського декрету на території Франції. Урешті, в цілу контрверзію вмішався Сорбонський університет, де було чимало прихильників Янсенія, і дискусія прибрала такі розміри, що з усіх сторін приходили до папи просьби вирішити справу ясно, напр. між тими просьбами був лист св. Вінкента а Паольо.

Папа Іннокент X створив окрему конгрегацію кардиналів: Спада, Джінетті, Чеккіні, Кідоні та Памфілі із секретарем Альбіцці, і їй доручив прослідити цілу справу. Вона уложила проєкт Апост. Конституції, яку папа особисто переглянув і піддав дискусії. Щойно тоді вона була опублікована і вислана французьким єпископам. Завдяки королеві й канцлерові Мазарінові вдалося зломати спротив деяких владик і довести зміст конституції до відома християн у Франції, а всі письма янсеністів, включно з « Августином » Янсена, 23 квітня 1654, були поставлені на індекс заборонених книг.

Подібна доля стрінула янсеністів у Флямандії, мимо спротиву Лювєнського університету. І там була опублікована конституція, а всі незгідні з нею письма були осуджені.

Усе ж таки, і по цих заходах янсенізм не скоро затих і заколочував християнське життя у Франції і її взаємини з Петровим Престолом. Чимало перешкод у наладнанні тих стосунків поклав сам кардинал Мазарін. Він ще в часах Урбана VIII домагався номінації свого брата Михайла на кардинала і при тому послуговувався свояками папи. Коли ж не було успіху, він вислав французьку флоту в Італію та зайняв фортеці Тальмоне і Сан Стефано та обляг Чівітавеккію. За те був прогнаний до Кельну, але скоро повернув на своє місце та ув'язнив кардинала Реца, свого неприхильника.

Самолюбна політика Мазаріна напружила французько-іспанські стосунки через його інтриги в Португалії та піддержку протиіспанського повстання Масанеллі в Неаполі, де була проголошена незалежність від Іспанії. Неаполь обрав собі королем Генрика Івіза, щоб не допустити до прилучення його до Франції, як цього бажав Мазарін. Іспанцям вдалося відібрати місто й схопити Івіза в полон.²

² *Ciaconii*, IV, pp. 660 seq; *cf. Ranke*, History of the Popes, London, 1875, III, nr. 125, 126, 127; *cf. Theiner*, III, p. 466; *cf. Reusch*, H, Index der verbotenen Bücher, Bonn, 1883, II, p. 450; *cf. Kapir*, R, Memoires sur l'Eglise et la Societé, la cour, la ville, et le Jansenisme, ed. Aubineau, Paris, 1865, I, pp. 329, 336; *cf. Schill*, A, in Kath. Zeitschr. f. Kath. Wissensch. u. Kirchl. Leben, Strassburg-Mainz, 1883, 2, p. 282; *cf. Pastor*, XXX, p. 344.

* * *

Мирова Конференція Франції, Іспанії, Швеції та Австрії, розпочата ще в часах Урбана VIII в Мінстер-Оснабрюк, продовжалася й нунцій Кіджі сповняв ролю посередника. Франція і Швеція наважилися зруйнувати державну організацію німецького народу. Через франко-шведський диктат Католицька Церква в Німеччині втратила на користь протестантів три архієпископства і тринадцять єпископств, разом з усіма церквами, майном і монастирями. І, наприклад, коли даровано славний монастир в Гіршфельді графині Амелії Гессе-Кассель, цісарський амбасадор протестував, кажучи, що не личить християнському володареві грабити Христа і Його Матір з шатів лише тому, щоб вбирати вретичну жінку. На те саркастично відповів французький амбасадор, що для такої чеснотливої дами, як графиня Амелія, можна все віддати.

Вестфальський мир був не лише упокоренням німецького народу, але також позбавив Католицьку Церкву можливості відродитися по її руїні протестантами. Вестфальський мир привернув повну силу Авґзбурзької засади: «*Cuius regio, eius religio*», і можна собі уявити що діялося в Церкві по поділі Німеччини на багато державок.

Папський нунцій протривався такому диктатові, кажучи: «Панове бавляться єпархіями і монастирями, як малі хлопці горіхами або камінцями». Протест нунція був піддержаний папою ще до підписання згаданого миру 19 лютого 1649 року. По евакуації шведів з Німеччини цей протестаційний лист папи був висланий усім нунціям, але в новоствореній ситуації в Європі він не мав практичного значення, тому цісар Фрідріх III не казав його публікувати в Німеччині. Такий сумний наслідок мала громадянська війна в Німеччині.³

* * *

Доля католиків в Англії не змінилася, хоч король звертався до папи за матеріальною допомогою в червні 1647 року, натякаючи на можливість приведення своєї Церкви до єдності з Римом. Папа відповів, що його поміч в першу чергу належить католицьким володарям, але він буде молитися за його навернення. Війна Карла I з англійським парламентом тривала чотири роки (1642—1646). Коли ж командиром

³ *Ibidem*, p. 121; cf. *Haser*, *Das Zeitalter der Reformation*, Gotha, 1922, p. 204; cf. *Döllinger*, *J, J, Kirche und Kirchen, Papstum und Kirchenstaat. Hist.-politische Betrachtungen*, München, 1861, pp. 58 seq.

армії парламенту став Кромвел, король був побіджений, засуджений і стятий.

Кромвел уважав себе « Божим борцем проти темряви ідолопоклонників », тому казав убивати священників і папистів. Уже в тому часі англійські протестанти були поділені на різні секти, напр. незалежники, бровністи, міленарії, антимонії, анабаптисти, вірменіяни, фамілісти, ентузіясти, дослідники, перфектисти, соцініяни, антитринітарії, скептики ітд. Очевидячки, що серед такої гущі сект пуритани вже не могли вдержати свої « карні закони », а Кромвел 1652 року заявив, що скорше дасть свободу мохаммеданам, чим « якась Божа дитина мала б терпіти переслідування ». Це, однак, не відносилось до католиків, напр. коли 27 вересня 1650 р. парламент відкликав карні закони за неходження на протестантські богослужби, то не дав дозволу на відправи католицьких св. Літургій. Католикам було наказано складати присягу вірності, що заперечувала головство папи в Церкві, св. Евхаристію, чистилище, почитання святих, добрі діла тощо.

Від 1655 року відбирано дві-третьини майна і майже всі громадянські права від кожного, хто не хотів зложити тієї присяги. За схоплення одного єзуїта обіцуюно таку саму нагороду, як за схоплення злодія або розбійника. Окремий закон наказував католицьким священникам під карою смерти покинути береги Англії, а мирянам не вільно було зблизитися до Лондону ближче як 24 милі. Конституція Кромвела 1657 року все це потвердила. По вбивстві Карла I його син Карло II, вихований на дворі Людовика XIV і жонатий з португальською княжною Катериною Браганца, намагаючись відзискати престіл свого батька, просив папу Іннокента X про поміч, але папа не хотів мішатися у справи Англії, хоч Кромвел 15 серпня 1649 року висадив свою армію в Ірландії і зачав переслідування ірландських католиків.⁴

* * *

Це діялося тоді, як у Римі йшли приготування до Ювілейного Року 1650. На саме Різдво Христове папа відкрив « святі двері » в соборі св.

⁴ *Innocentii X PP*, Ep. in Lingard, X, pp. 192, 418; XI, 23; cf. *Rusworth, J*, Historical Collections of Private Passages of State, London, 1659, V, p. 141: « I... do abjure and renounce the Popes supremacy and authority over the Catholic Church and over myself in particular. And I believe that there is not any transsubstantiation... there is not any purgatory, or that the consecrated Host, crucifixes or images ought to be worshipped... I also believe, that salvation cannot be merited by good works... »; cf. *Lingard*, XI, pp. 53, 97.

Петра, а кардинали в інших основних базиліках міста. Був такий великий наплив паломників, що в соборі св. Петра зайшла потреба вжити війська для вдержання порядку, а в «Богородиці Більшій» товпа народу мало що не вдушила кардинала під час відправи. Всі кардинали, разом з папою, відвідували головні собори міста. У Свято Пасхи було в Римі коло сімдесять тисяч паломників, а папа вмивав убогим ноги в «Залі Дукале» і в лічниці св. Трійці.

Іннокент Х доручив Конгрегації для Ширення Віри нагляд над місіонерськими школами та ще раз затвердив рішення Урбана VIII, що декрети згаданої конгрегації мають силу апостольських конституцій. Неповна статистика з 1649 року вказує, що тоді було 46 місійних Префектур з трьома сотнями місіонерів в різних частинах світу. Папа затвердив нові правила василіян, а єзуїтам дав дозвіл заснувати свій дім в Києві.

В часах Іннокента Х дійшло до налагодження добросусідських відносин з Венецією, що одержала повну піддержку в своїх оборонних заходах проти турків, головно за острів Криту, що велася майже двадцятьп'ять років. Венеція одержала дозвіл ректурувати добровольців на теренах Церковної держави, а папа писав у тій справі листи до вождарів, напр. Володислава IV просив організувати козаків для боротьби проти турків. На просьбу венецького амбасадора, Альвізе Контаріні, папа дав польському королеві 30 тисяч скуд на організацію козаків, як видно з інструкцій нунцієві в Венеції від 3, 10 і 17 квітня 1646 років. І скоро потім король Володислав IV увійшов в таємні переговори з козацькими старшинами, напр. Богданом Хмельницьким, але Соїм сторпедував цілу ідею походу проти турків, а безсильний король не міг нічого вдіяти.

У травні 1646 року кораблі папської держави були готові в Чівіта-веккія і злучилися з фльою лицарів св. Івана на Мальті та венецькою, але щойно на другий рік під командою Баттісти Грімані успішно бльокували фльою Фаалі Паші, зложеною з 87 галер, в околиці острова Хіос та біля порту Кандії на Криті.

Про розмір видатків на організацію протитурецької оборони, виданих папою різним католицьким володарям, свідчить факт, що Іннокент Х залишив свому наслідникові величезний довг у сумі 48 мільйонів скуд. Через такі великі видатки в Римі були здержані більші роботи, за виїнятком викінчування собору св. Петра, де було поставлено 32 колюмни Катанеллі, вложено мозаїки в бічних каплицях та мозаїкову долівку в головній наві. Папа зарядив також віднову базиліки св. Івана в Лятерані, а роботи виконував архітект Борромні до 1650 року.

З пам'яттю Інокента X зв'язана також відбудова П'яци Навони, в сусідстві якої була зачата церква св. Агнети, але папа вже її не докінчив.⁵

* * *

У 1641 році польський Сойм затвердив ще раз « пакта конвента » від 1632 року та установив т. зв. « Юдіціум реляціонум », тобто суд, який мав рішати котра церква чи монастир мали належати українським католикам, а котрі православним. Нунцій Фільонарді протестував і дійшло до напруження між ним і королем Володиславом IV, в наслідок чого він був відкликаний до Риму.

Польська ієрархія не лише не піддержала українських католицьких єпископів, але, навпаки, зачала публічні дискусії, мовляв, чи сама назва « єпископ » і злучена з нею власть і права, определені Собором у Триденті, належать також українським єпископам, чи залишити їм лише давнє ім'я « владики ». Пропоновано також, щоб українським і білоруським католицьким єпископам було відібрано право основувати свої школи і мати їх під своїм зарядом. На Синоді польської ієрархії, 8 листопада 1643, на пропозицію єп. П'ясецького з Холму вийшла ухвала, щоб підчинити українських єпископів польським єпископам, проти чого запротестував митрополит Антоній Селява перед папою.⁶

⁵ *Bullarium Rom.*, XV, pp. 628 seq; cf. *Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide, seu decreta, instructiones, rescripta pro Apostolicis missionibus*, Romae, 1907, I, p. 35; cf. *Iuris Pontificii de Propaganda Fide*, Romae, 1886, I, pp. 273, 280; cf. *Hergenröther, J.*, Handbuch der Allgemeinen Kirchengeschichte, ed. Kirsch, Freiburg, 1924-25, III, p. 416; cf. *Zinkeisen*, op. cit. IV, pp. 570 seq; cf. *Zifra al Nunzio di Venezia* Nunziatura di Venezia, Novem. 11 e 18, 1645, SAV, 70; cf. *Thiem, U - Becker, F.*, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, Leipzig, 1907, IV, p. 370.

⁶ *Acta S. C. de Propaganda Fide*, I, nr. 328: « Denique relatis litteris Patriarchae Athanasii Patellari, et Residentes Caesarei in Con-li et copia memorialis ad regem Poloniae missi pro patriarcha novo in Russia constituendo per Sanctissimum et Schismaticis per eum Sanctae Sedis uniendis, Congregatio censuit huiusmodi negotium in alia congregatione esse maturius examinandum », nr. 366 et 372; cf. *Relacue Nuncyuszow Apostolskich w Polsce*, 1864, II, pp. 266-88, 275-77; cf. *Litterae S. C. de Prop. Fide*, Romae, 1954, I, nr. 309; cf. *Doroshenko, D.*, History of the Ukraine, Edmonton, 1939, pp. 231 seq; *пор. Оглоблин, О.*, Думки про Хмельниччину, Нью Йорк, 1957, ст. 31-32; *пор. Грушевський*, VIII (2), ст. 82, 134-136; *пор. Акти Ю-Зап. Рос.*, III, ст. 16; *пор. Холмський*, ст. 191, 200; cf. *Harasiewicz*, p. 352; cf. *Acta*, I, nr. 381, 392; cf. *Praszkó, J.*, De Ecclesia Ruthena Catholica, etc., Romae 1944, p. 191: « Paulus Piasecki, episcopus Latinus Chelmensis scripsit epistolam ad S. C. Concilii in anno 1644: « Epistolaris brevis non permittit singula describere, et apud praeoccupatas aures, quamvis sincera veritas, vix fidem inveniet. Sed uno verbo sacerdotali affirmo, sunt Graeci, sunt iidem

І хоч були такі великі труднощі, митрополит разом з єпископом Методієм Терлецьким в Холму, продовжав акцію для внутрішнього замирення Церкви. З тієї нагоди король вислав до Риму свою довірену людину, о. Валеріяна, з пропозиціями від православних. Цю справу

omnino Graeci, qui a saeculis toties Sedi Apostolicae imposuerunt, nihilque aliud quaerunt, nisi ut ex servitute in qua fuerunt hucusque, unionis specie in libertatem cleri Latini sese asserunt, quo in Latino Catholicos liberius adia implacabilia exercent, populus autem Graecus seu Ruthenus in eodem schismate pristino inveteratus haereat, prout haeret palam. UNICUM TAMEN SALUBRE AD PERFICIENDAM UNIONEM, SI EST PERFECTE STABILIENTIA, MEDIUM ADHIBERI POTEST UT GRAECI ISTI SACERDOTES LATINIS EPISCOPIS SUBSINT, AB IPSIS VICARIOS GRAECOS HABEANT, UNAMQUE IURISDICTIONEM IN UNA SEDE AC DIOCESI EPISCOPALI AGNOScant ».

Cf. Monumenta Ucrainae Historica, II, pp. 288-289: польські шляхтичі, Лаврентій Межевський, Андрей Верещинський, Францішок Меґлевський і Станіслав Недзільський, у прийві ген. вік. Якова Суші в Холму склали під присягою в публ. нотаря Апост. Столиці, Івана Васілкевича в Холмі в дні 20 лютого 1645 р. таку заяву (подаємо важливіші точки): ... « Quia in parochiali ecclesia Chelmensi, post absolutam concionem, per concelebratorem, ex mandato Ill.mi ac R.mi Domini Pauli Piasecki, latini ritus episcopi Chelmensis, sub excommunicationis poena, post trinam canonicam monitionem ferenda, prohibitum est omnibus studiosis latini ritus, ne scholas monasterii seu gymnasii Chelmensis Ordinis S. Basilii Magni, quamvis praedictae scholae autoritate S. Sedis Apostolicae erectae, et Sacrae Regiae Maiestatis Damini Nostri clementissimi privilegio corroboratae fuerint, frequentare audeant, et sub eadem poena excommunicationis omnibus studentium parentibus latini ritus est inhibendum, ne filios suos ad easdem scholas studiorum causa divertere permittant. Denique sub eadem poena excommunicationis strictius praeceptum est, ut nullus latiniritus cum femina etiam Graeci ritus contrahens matrimonium a presbytero Graeci ritus, vel in ecclesia, (etiam unita cum Romana Ecclesia) benedictionem nuptiarum accipere praesumat... ».

Cf. Monumenta Ucrainae Historica, II, pp. 306-307; Edictum ep. latini Chelmensis Stanislai Pstrokonski, 18 Augusti 1646: ... « Noveritis in synodo diocesana Chelmensi proxime praeterita ab antecessore nostro Crasnostaviae celebrata statutum et ordinatum fuisse, ne scholas Ruthenicas non ita pridem Chelmae circa ecclesiam maiorem graecam erectas catholicorum parentum filii frequentarent, in iisque literas ob vitandos errores orientales ne addicerent, sub poenis eadem constitutione synodali comminatis. Quia vero ex certis personis pro certo didicimus huic constitutioni non esse satisfactum, reperiri et pro nunc non paucas personas latini ritus, qui contra primam inhibitionem disciplinam graecam amplectuntur, scholasque praefatas frequentant, licet iure merito excommunicationis modo primo decretam et comminatum in executionem contra ipsos deducere et denunciare mandare possemus, paterne tamen cum illis agendo, monendos et requirendos prius diximus, prout in Domino per praesentes monemus et requirimus, vobisque suprascriptis executoribus in virtute sanctae obedientiae et sub excommunicationis poena mandamus, quatenus die dominico proximo vel festa ad populum celebri publice in ecclesia parochiali Chelmensi ex ambona

розглядала конгрегація кардиналів в 1643 році. Знаємо, що Іннокент X покликав до життя нову комісію кардиналів під проводом кардинала Барберіні, яка по докладному розгляненні справи, 16 березня 1645, видала рішення, що апробувало старання про «Універсальну Унію» на Русі, дораджуючи держатися в догматичних справах рішення Собору в Флоренції.

Православному митрополитові Петру Могилі був залишений довільний час для скликання свого Синоду за попереднім порозумінням з нунцієм, який мав діяти в порозумінню з католицьким митрополитом Антонієм Селявою та єпископом Терлецьким з Холму. По доконаній згоді

et per affixionem praesentium ad valvas ecclesiae eiusdem moneatis et requiratis, ut praefatas scholas graecas ad decursum unius mensis a data praesentium computando deserat... ».

Monumenta Ucrainae, II, pp. 292-294; український католицький єпископ Мелетій Копистенський з Перемишля писав 14 квітня 1645 року до митрополита Селяви, що новий лат. єпископ Павло Пясецький наважився перебрати під свою управу українські католицькі церкви в Радимні і Березові (Бжозовіе). Щоб легше це вчинити, він виганяв католицьких, а на їх місце насаджував православних священників.

«...Novus Praemyssensis episcopus, antiquus vero et acerrimus unitorum hostis, in primo suo ad episcopatum Praemyssensem ingressu hoc primus specimen virtutis suae edere vel maxime studit, ut omnes ritusque nostri ecclesias Radymnae et citra ultraque Jasliska in omnibus suis villis sitas, ab iurisdictione episcopi nostri absque ullo strepitu iuris, vi et temere alienaret et suae iurisdictioni spirituali subiceret, idque actu ipso effecit. Presbyteros enim nostros nemini episcoporum Ruthenorum instituendos ac investiendos praesentat, sed ipse eos quod vult, uti proprius vladica et loci ordinarius, instituit, curam animarum, administrationem spiritualium et regimen temporalium ipsis committit, perque suos parochos pro more Ecclesiae Romanae ad Ruthenicis ecclesias introducit, inque eadem institutione scripta hoc vel maxime cavet, ut presbyter, a se institutus in loco, et loco nominis vladicae nomen ipsius in Memento liturgiae et aliis ecclesiae caeremoniis clare distincte decantet, chrisma a se consecratum de sua cathedrali ecclesia quotannis accipiat, et sibi in signum obedientiae externae tributum annum cathedraticum (vulgò Kunica dictum) reddat... Ideo occasione substitutionis presbyteri schismatici in locum uniti absque ulla nota externa pro parte unionis, et stante ea intentione ac relatione Radimensium, quae, ut antea, ita et nunc circum circa constanter defertur, passim inter homines hic rumor circumfertur, quod episcopus latinus Radimensibus schisma restituit et unionem santam a Gembicky introductam eradicavit... »;

Пор. Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654, Укр. Акад. Наук, Киев, 1965, 539-540, 542 і слід., 591; *пор. Титовъ, Т, Н*, Западная Русь въ борбѣ за віру і народность 1654-1725, Київ, 1905, стор. 53; *пор. Макариу*, ИРЦ, XII, ст., 87; *пор. Акты Зап. Рос.*, XIV, ст. 354.

cf. Theiner, Monumenta Poloniae, III, p. 460, 467, 473-76; *idem*, Monuments historiques de Russie, Rome, 1859, p. 1; *cf. Hrushevsky, M*, A History of Ukraine, New Haven, p. 288; *cf. Przewodnik Naukowy*, Lwow, 1829, p. 91.

мав бути оснований Київський Патріархат та обраний перший український патріарх, по всякій правдоподібності мав бути ним православний митрополит Петро Могила. Новий нунцій, Іван де Торрес, одержав інструкції відноситися до православних дуже коректно. Про Петра Могилу було сказано, що він визнає католицьке Ісповідання віри. Таке велике було зближення обох Церков, що сталося в наслідок акції двох великих митрополитів, Рутського і Могили. У цьому моменті здавалося, що справа « Універсальної Унії » та установа патріархату вступили в свою кінцеву фазу.

Петро Могила був не лише здібним богословом і адміністратором, але, щонайважливіше, був ученим. Він заложив у Києві славну « Могилянську Академію », що згуртувала чимало вчених українців того часу, вихованих на Заході. І вони зайнялися не лише вихованням нового покоління священників, але працювали для відродження української науки і культури. Митрополит Могила розумів, що найкращою дорогою до відродження народу є реформа Церкви, щоб вона дорівнювала Католицькій Церкві, тому латинська мова стала викладовою мовою його Академії. Могила упорядкував усі обрядові справи, а Київський Собор 1640 року апробував його катехизм, що вияснив св. Тайни на західний лад. 1646 року він надрукував свій Требник, що містив одностайні приписи в справуванні св. Тайн Православної Церкви. Усе це завело лад і порядок і зблизило обидві Церкви, так що папський нунцій уважав його матеріальним католиком, і через те справа внутрішнього замирення була близькою до реалізації.

На жаль, Петро Могила вмер, 1 січня 1647, а дальші події, головню революція Богдана Хмельницького, не дозволили довести цього діла до кінця. Щоправда, наслідник Могили, митрополит Силвестер Косів, не перервав переговорів, напр. 20 квітня 1648, у тій справі православний українець, Адам Кисіль, мав листа з Риму, а 1 травня була установа в тій цілі нова комісія кардиналів. Одначе, черговим ударом для тієї справи була смерть короля Володислава IV, що був великим ентузіастом « замирення » і особистим приятелем гетьмана Богдана. Новий король, Ян Казимир, брат Володислава, не мав ані моральної сили ані дипломатичної концепції свого брата, щоб цю незвичайно делікатну справу поставити на належній площині і її боронити. Навпаки, маємо основу думати, що він не прив'язував до неї належної ваги, бо, будши передтим взуїтом, мав таку саму думку про Українську Церкву як польська ієрархія, яка вважала унію за пропашу справу і змагала до підчинення собі українських і білоруських владик.

Епохальна революція Богдана Хмельницького за соціяльне і націо-

нальне визволення українського народу зачала нові сторінки в історії українського народу. Богдан Хмельницький виводив свій рід з дрібної шляхти в Галичині, мабуть із села Хмельник на Перемищині, бо там це ім'я стрічається найперше. Звідти Хмельницькі розселилися в інші міста України, напр. батько Богдана, Михайло Хмельницький був спершу на службі коронного гетьмана Станіслава Жолкевського в Жовкві, а згодом перейшов до його зятя Яна Даниловича в Олесько під Броди. Коли ж Данилович став Корсунським і Чигиринським старостою, то Михайло пішов з ним. Він брав участь у битві проти турків під Цецорою 1620 року і там поляг на полі слави.

Є загальна опінія, що Богдан Хмельницький учився в єзуїтській колегії в Ярославі або Львові, де вивчив добре латинську мову, а згодом ще турецьку й французьку. У битві під Цецорою він попав у турецький полон і був коло два роки в Константинополі, звідки викупила його мати. Коло 1625—27 р. він одружився з Ганною Сомківною та жив на своєму хуторі в Суботіві, недалеко Чигирина. 1637 року брав участь у повстанні Бута, Гуні та Острянина проти Польщі і як військовий писар підписав капітуляцію під Боровицею, 24 грудня 1637, а по скасуванні козацької автономії був сотником реєстрового полку в Чигирині.

Французький амбасадор, граф де Брежі, 21 вересня 1644, писав до кардинала Мазаріна про здібного козацького полководця Хмельницького і, мабуть, у наслідок цього рапорту в березні 1645 року Хмельницький їздив до Франції з іншими козацькими старшинами для переговорів у справі організації козацького легіону в Франції та взяв участь у битві під Дункеркою. Польський король, Володислав IV, що одержав від папи Іннокента X гроші на організацію протитурецької оборони, на весні 1646 року обговорював цю справу з Хмельницьким, а восени 1647 року ці переговори продовжав канцлер Юрій Осолінський. На жаль, Соїм сторпедував наміри короля, а Хмельницький був наражений на переслідування шляхти.

В житті народів трапляється, що від малозначної події змінюється їх історична доля. Так воно було і з Хмельницьким. Новий «пан» Чигирина, коронний гетьман Конецьпольський задумав відібрати від Хмельницького його родинний хутір Суботів, на який в нього був королівський привілей. Підстароста Чаплинський виконав збройний наїзд на хутір, поруйнувавши там усе і побивши одного із синів Хмельницького. У польському суді Хмельницький не міг знайти справедливости, тому виїхав на Запоріжжя, щоб звідти доходити свого права. Запорожці пізнали його великі здібності й обрали його на гетьмана в надії, що він поведе їх до перемоги.

Уже в 1620-их роках на Україні був стан « кипіння », бо напр. король Зиґмунт III так писав про те до соймиків: « Домашня сваволя бере гору і так завзялася, що і самим нам важка і з сильними сусідами нас розсварює, забувши зовсім віру і підданство, вони уладили собі окрему державу. Наступають на життя і майно невинних людей. Уся Україна їх слухає. Шляхтич у своїм домі невільний. По містах і по містечках уся управа, уся влада в руках козаків: захоплюють собі судівництво, закони видають ». Програні битви козаків під Кумейками і Боровицею причинилися до втрати їх упривілейованого становища й була навіть загроза, що чимало з них мусітимуть вернути на панщизняну роботу в маґнатських лятіфундіях в Україні. Вони, ясна річ, не думали пхати свої шиї в нове ярмо, тому щораз більше громадилися на Запоріжжю, де рука жадного маґната не була в силі їх досягнути. Цікаво, що латинський єпископ Верещинський в Києві, з походження українець з Холмщини, радив організувати козаків на Лівобережжю і творити там з них окрему державу. Це і робили козаки на Запоріжжю.

Це велике незадоволення козаків використав Хмельницький. Він, найперше, вислав письмо до гетьмана Потоцького, де крім своєї особистої кривди, навів цілий реєстр кривд про насильства польських старостів і їх урядників над козаками. Про те саме він згодом писав до короля Володислава. Треба завважити, що він не видвигав ще релігійних елементів. Подібно козацька петиція на конвокаційний Соєм 1648 року, підписана Хмельницьким, мала цілу листу кривд, але не клала ваги на релігійне переслідування православних, бо такого тоді не було. Також у своєму листі до реєстрових козаків Хмельницький згадував про кривди козаків і селян, про знеславлювання українських жінок і доньок, про панщину та про немилосерні здирства арендарів, але не клав натиску на релігійні справи.

З другого ж боку, польські історики, напр. Коховський, вкладає в уста Хмельницького нарікання на « уніятів », але промовчує переслідування українських селян маґнатами. Інший сучасний польський історик, Грондзкий, говорить про жалі козаків з приводу скасування їх свобод, будови Кодака на Дніпрі, відбирання козакам воєнної добичі, накладання на людей немилосерних кар та переводження насильно православних на латинство, мовляв, козаки були переконані, що поляки задумали робити це через унію. Таке становище польських істориків зрозуміле, бо своєю « культурною місією » вони хотіли закрити нелюдські злочини маґнатів над українським населенням.

Натомість, православний історик Грушевський твердить, що в тому часі відносини в Православній Церкві так добре стояли, що подібні

справи не могли бути вжиті для пропаганди повстання. Подібну думку має інший православний історик Д. Дорошенко. І з тим годимося. Щоправда, на західних землях, напр. Любліні, Красноставі, Сокалі, Перемишлі, Белзі ітд., були сварки і спори між католиками і православними, але в тих околицях повстання не було. Грушевський каже: « Незалежно від різних прикростей, які не залишили чинити їй (Церкві) і тут різні ревнителі католицької віри, Православна Церква на Східній Україні, на Подніпров'ю, далеко не чула себе безпомічною або придушеною, і далека була від якоїсь протрації. Навпаки, вона була повна енергії і найкращих надій під рукою свого невсипущого митрополита (Могили), котрого правління займає майже цілу дореволюційну добу ».

На основі досі сказаного, як і приходиться говорити про переслідування українців, то це не були православні, але католики. І ці переслідування йшли з двох сторін: від православних братів і від латинських поляків. Для зілюстровання відносин наведемо кілька пунктів Синоду польської ієрархії дослівно. Там кажесться: « Руські уніяти наробили прикрости католицькому клирові і католицькій вірі більше, як колись робили схизматики: вони баламутять латинсько-католицьку молодь, перетягають її до свого обряду, сповідатися перед латинськими священиками забороняють і своїми східними ересями її наповняють. Ми забороняємо їм приймати латинських католиків до своїх шкіл, голов-но в Холмі; латинським батькам наказуємо, щоб не сміли туди поси-лати (своїх дітей) під загрозою екскомуніки, а латинським учням гро-зимо карою, якби вони ходили до тих шкіл. Також перестерігаємо, що всі вони і кожний зокрема не будуть допущені до священничого сану і церковних посад; це тим більше, що в сусідстві мають латинсько-като-лицькі школи в Замісті чи Любліні, де їм зручніше вчитися. Досить русинам, як учать русинів і ними опікуються.

« Тії ж русини злобно позбавляють латинський клир десятини, ка-жучи своїм вірним, що вони не мають її платити; тим вони підпадають екскомуніці, і ми наказуємо проголошувати на них таку екскомуніку в тих місцевостях, де їм буде доведений цей злочин.

« Забороняємо також парохам і адміністраторам латинських церков давати дозволи будь-яким русинам, навіть уніятим, на відправу бого-служб у їх церквах, включно із Службою Божою, чи по-латині чи по-грецьки.

« Так само латинський священик не сміє відправляти Служби Бо-жої в руській синагозі під загрозою суспензи від священничого уряду та екскомуніки, в яку попадуть виконанням самого діла.

« Забороняємо латинським мирянам сповідатися перед руськими свя-

щениками, бо, хай вони знають, що дане їм руським священиком розрешення, є неважне.

« Також шлюб католика з католичкою або латинської особи з руською особою має бути заключений лише перед латинським священиком, місцевим парохом. Якби який руський уніятський священик (попон) важився спротивитися цій нашій постанові, він буде покараний екскомунікою і іншими карами, при допомозі світської влади ».

Митрополит Селява протестував проти ухвал Провінціального Синоду польської ієрархії з 1643 року і проти Єпархіального Синоду латинської єпархії в Холмі, під проводом її шовіністичного владика Павла Пясецького (він згодом був перенесений до Перемишля і там робив те саме). Він навіть пробував візитувати українські католицькі парафії. Усе це пробував також робити його наслідник в Холмі, єп. Станислав Петроковський. У наслідок протестів митрополита всі ці незаконні ухвали були осуджені Римом. Одначе, чи ті заборони усунули своєволю магнатів, панів та панків, — треба дуже сумніватися.

Тим часом гетьман Хмельницький, незнайшовши справедливости, рушив на весні 1648 року зі своєю козацькою армією та татарами з Запоріжжя на Україну. 16 травня в битві під Жовтими Водами він розбив армію Стефана Потоцького, а за десять днів розбив доценту армію коронного гетьмана Миколи Потоцького і полевого гетьмана Мартина Калиновського під Корсунем, так що обидва польські вожді були схоплені в полон. 20 травня 1648 року вмер король Володислав IV і тоді шляхта вислала проти Хмельницького нову армію під командою князя Домініка Острозького, Олександра Конецькозьського та Миколи Остроґа. 23 вересня Хмельницький розбив їх під Пилявцями на Волині, а в жовтні задержався зі своєю армією під Львовом, якого не хотів руйнувати, тому взяв окуп і рушив на Замістя. І, хоч « польська корона » залишилася без жадної армії й дорога на Варшаву стояла Хмельницькому отвором, він не маршував далше.

Осягнувши свою стратегічну ціль, він постановив ждати на вибір нового короля, щоб у чесних переговорах з ним осягнути свою політичну ціль: звільнення України від поляків. Тим часом в цілій Україні настала загальна революція, так що магнати й усякі урядовці щосили втікали в Польщу, а українські люди перебирали на місцях владу в свої власні руки. Тому гетьманові Хмельницькому не було чого спшитися.

20 листопада 1648 року на короля був обраний Ян Казимир, брат вмерлого Володислава, а його коронаційні торжества відбулися 17 січня 1649 р. Одначе, новий король, замість зачати переговори з гетьманом

Хмельницьким, назбирав нову армію і рушив проти нього, але був оточений гетьманом Богданом в околицях галицького міста Зборова і 18 серпня підписав т. зв. Зборівську Угоду, і так врятував себе і королівство від неминучої загибелі.

Варта відмітити, що ще 7 серпня Ян Казимир у своєму універсалі до козаків називав гетьмана Хмельницького «зрадником» і бунтував проти нього козацтво. Але, як і це не помагало, він звернувся в сторону татарського хана Іслям Герея і намовляв його зрадити гетьманові Хмельницькому. Королеві вдалося підкупити хана і лише через натиск і погрози хана гетьман був змушений заключити Зборівську угоду. В таємній угоді з ханом король зобов'язувався заплатити йому 200 тисяч золотих, а потім щороку посилати ханові в Крим по 90 тисяч золотих.

На основі Зборівської угоди реєстр козаків мав бути збільшений до 40 тисяч мужви; Чигирин ставав столицею Української Гетьманської Держави, а всі польські війська мали вийти з Київського, Брацлавського і Чернігівського воєвідств, як також всі польські урядовці мали вернути в Польщу, а їх місця мали зайняти українці; в інших містах України могли жити поляки. Православний митрополит Силвестер Косів мав засісти в сенаті, а єдність Української Церкви з Римом мала бути скасована на всіх теренах України. Ця угода мала одержати своє затвердження Соймом та бути проголошеною всім громадянам, разом з амнестією за участь у революції.

Зборівська угода мала 18 точок, а між ними вісім відносилися до релігійно-церковних справ. Наведемо їх дослівно в українському перекладі.

«3. Унія як безнастанна причина утисків руського народу і труднощів в річипосполитій, має бути скасована так в короні, як і вел. князівстві.

«4. Київський митрополит за стародавнім звичаєм має одержати свячення по вічні часи від Константинопільського патріярха і йому має підлягати з руським клиром.

«5. Церкви і всі церковні добра, фундації, руські записи, неслухно відібрані, мають бути забрані від уніятів, духовних і світських руського обряду і від інших людей в короні і в л. князівстві, полковниками війська Запорозького і віддані духовним грецької віри. І, якби уніяти або духовні римського обряду, або судові уряди так в короні як в л. князівстві боронилися, хай будуть уважані за порушників загального мира і за ворогів річипосполитої. А на відібрання церков і церковних дібр від тих, що ніколи в унії не були, має бути королівська грамота (привілей).

« 6. Руське духовенство має користуватися всіми свободами, що їх має римський клир по всій короні польській і на Литві, і хай служать свої відправи публічно, не потаємно, також похорони і інші церковні обряди хай виконують без перешкод так під боком ЙКМилости як і в інших містах.

« 7. Руські церкви в Кракові, Варшаві, Люблині й інших містах, мають залишитися руськими, як і досі було.

« 9. В місті Києві і по інших українських містах не має бути єзуїтів ані інших монахів римської віри, їх там не було колись, і тепер хай не приймають ні відкого фундацій, бо від тих монахів зачиналися у нас незгоди і порушення спокою.

« 16. Як уже стверджено, у Києві не має бути духовних римського обряду, то хай там не буде й біскупа...

« 17. Київський митрополит з двома владиками має одержати місце в Сенаті і користатися всіми правами, що їх мають духовні сенатори римської віри ».

Мир під Зборовом був зроблений через зраду і під натиском татар, які лякалися занадто великого росту сили козаків, бо і так вони за часто турбували татарські посілости в Криму. Натомість, вимоги скасування унії в цілій короні і на Литві були висунені необдуманно і з тим же поспіхом. Це сталося під натиском людей найближчого оточення гетьмана, які по кількох початкових воєнних успіхах думали більше серцем, як холодним політичним розумом. Ніхто не міг ще тоді передбачити, як і коли скінчиться польсько-українська війна, а до заведення ладу і порядку в краю треба було співпраці всіх громадян без огляду на їх релігійне ісповідання. З тієї причини пункт про скасування унії, замість сподіваної користі, приніс визвольній війні велику шкоду.

Знайшовшись в обличчі нової небезпеки, митрополит Селява виїхав на Соїм до Варшави, щоб боронити свою паству перед повною руйною. Його заходи піддержав нунцій Іван де Торрес, що передав королеві протест папи в тій же справі, але всі заходи були даремні. Соїм затвердив Зборівську угоду, а 3 січня 1650 р. король проголосив її обов'язуючою в цілій державі. І цим разом ніхто з латинських владик не зголосив свого « вета », і вона стала законом.

Гетьман Богдан сподівався, що поляки не додержать угоди, тому забезпечив себе союзом з турками, і думав звернутися в сторону Москви. Ян Казимир зібрав проти України 300-тисячну армію і рушив в напрямі Волині. Польська й українська армії стали напроти себе біля Берестечла над Стиром. В останньому моменті прибув туди татарський хан. *Йоганн Гартунґ, німецький старшина в польській армії, писав кіль-*

ка днів по бою, що хан робив королеві пропозицію зрадливо схопити Хмельницького і передати його королеві за добру грошеву нагороду; але до згоди не дійшло, бо король казав бомбардувати ханську квартиру. По початковій сутичці татар з поляками хан на свою власну руку зарядив відворот татар. Гетьман поїхав умовляти його, без належної особистої охорони, бо чейже їхав до свого союзника. Це використав хан і казав схопити Гетьмана, якого татари прив'язали до коня й забрали з собою. Хан випустив його на волю аж у Костянтинові, а сам поспішно втік на Крим. Звільнення Гетьмана прийшло запізно, бо чернь і козаки, не знаючи дійсної причини відсутності «батька», ширили різні вісті й, урешті, в козацькій армії настав переполох, так що самі козаки зачали відступати через болота, багато з них погинули, як польська армія зачала свій наступ.

Відзискавши свободу, геніяльний Гетьман зачав знову збирати армію і під Білою Церквою загородив полякам дорогу. Там дійшло до нової угоди, що була гірша від Зборівської. Щогірше, тією угодою Гетьман поставив проти себе турків. Щоправда, на другий рік Гетьман відплатився полякам побідою під Батогом, де Калиновський наложив головою, усе ж таки, Берестецька катастрофа була поганим знаком. Гетьман зражений невірністю поляків і татар, зачав глядіти в сторону Москви. Зачувши про те, Ян Казимир пропонував Гетьманові відновити Зборівську угоду, але вже було запізно. Гетьман рішився на союз з москалями.

Шість літ безперервної революції і війн виснажили населення, а українська земля-мати була свідком частих маршів союзних і ворожих військ, що грабували її, а її дітей мучили й убивали. Для прикладу наведемо виїмки з офійного денника польських частин про здобуття містечка Трилісів на Білоцерківщині. По Берестецькій катастрофі п'ять полків польської армії зайняли, 24 серпня 1651, Триліси, а урядовий денник каже про те так: «*Вирізавши в пень усіх і не щадячи жінок з маленькими дітьми, не залишили ми нікого живого; правда, траплялося, що хтось з іноземних вояків вивів когось поза містечко і рятував. Схоплено сотника Богдана, що був післаний полковником Михайлом Бурнаньчиком з Білої Церкви керувати обороною містечка. Він сам казав, що мав коло 600 людей, разом з цивільними, і мало хто з них врятувався, бо наші заступили їм всі дороги; і від сторони ставу, через котрий втікали козаки, також їм відрізано дорогу; деяких постріляно в човнах на воді, або на островиках, бо став був довгий і широкий. Багато було постріляних, і трупів всюди повно: по ямах, пивницях, коморах і на полях поза містом, повно трупів мужчин і жінок з дітьми. Кажуть, що бу-*

ло їх дуи коло одної тисячі. Це правда, бо містечко знищене до самих основ: замок, хуторі і церква спалені, і два священники порубані; ранені жінки живцем погоріли з дітьми. Навіть дуби на валах, що оточували місто і замок, і ті погоріли. Містечко знищене вогнем і мечем, і гадаю, що справедливо.

«Наша армія забрала велику масу рогатої худоби. Дякувати за Божу ласку, тепер наша піхота має що їсти; тільки хліба обмаль, бо його треба молотити і пекти; також випити нема що, тому сумно на душі, і як колись щось трапиться, то дуже дороге... Сотника Богдана схопленого в Трилісах, у п'ятницю посаджено на паль, але в ночі хтось украв його разом з палем».

Подібно писав стольник Мясковський королевічу, 18 серпня 1651 р., про зайняття міста Павлочі польськими військами: *«Бог нас покарав розгромом сімох наших хоругов і навчив нас більшої обережності, бо як й. м. Краківський пан для більшого респекту післав ті хоругви наперед і вони, простіть за слово, лише гналися за добувчю і волами; не кажу про звичайних вояків, а про добровольців і їх слуг. Сама Павлоч могла вижити чотири рази стільки людей, а вони самі все розграбували. І коморам дісталось, а найбільше жалувмо трунків, бо лише в одній пивниці було 27 бочок вина, але вони самі не могли випити й порозливали, знищено також силу меду й горілки, і ніхто не знає в тому рахунку. І тепер ми в оцю горяч ледве дихавмо без напоїв, а п'ємо лишень воду».*

Очевидно, такі грабунки й нищення цивільного населення діялися всюди кудою маршувала польська армія. Шляхта хотіла добре повчити «показаних українців за їх бунт проти Річипосполитої». Це й було причиною, що жадна угода з поляками довго не тривала: Польща не хотіла зректися багатих українських земель, а український нарід і його геніяльний вождь наважилися скинути із себе польське ярмо. Гетьман, стоячи перед запеклим ворогом і не маючи вірного союзника, рішився шукати помочі в північного православного сусіда. Факт, що він зробив це по невдалому союзі з татарами й турками, дотого під кінець шостого року революції, безсумнівно, має свою голосну мову. Думаючи, що москалі мають з поляками старі порахунки, Гетьман сподівався, що москалі зашахують польську армію з північного сходу і в цей спосіб Україна дістане конечну передишку, щоб упорядкувати свої адміністративні і господарські справи.

На весні 1652 р. Гетьман вислав до Москви Кіндрата Бирлая і Силуана Мужиловського, але аж по році Олексій Михайлович посилав своїх послів до Яна Казимира з протестом проти публікацій, які нару-

шували честь царя, його батька і дідуня, а при тім домагалися, щоб король сповнив пункти Зборівської угоди. Десь у тому часі цар вислав на Україну своїх делегатів. Восени 1653 року під час облоги Сучави в Молдавії був убитий гетьманич Тиміш, а татарський хан ще раз зрадив Гетьманові в битві під Жванцем. Усе це мало вплив на рішення Гетьмана в справі союзу з москалями.

Під кінець грудня 1653 року на Україну приїхав боярин Бутурлін і 4 січня 1654 зачалися вступні переговори в Переяславі. Вони мало що не розбилися, як він зажадав зложення присяги вірності цареві, але й це якось перейшло, бо інакше цар не обіцявав помочі. Хитрий Бутурлін зачав кувати гаряче залізо і їздити по інших українських городах та вимагати такої ж присяги від козаків. В березні виїхала українська делегація в Москву: ген. суддя Самійло Зарудний і полк. Павло Тетеря для кінцевих переговорів. Скажемо, що й досі не опубліковано офіційного тексту взаємного договору з підписами обох сторін, а московські дослідники покликалися на т. зв. пункти своєї делегації, тому Переяславська угода була і є контроверсійною справою нашої історії. У висліді вона довела до повного уярмлення України Москвою, що триває досьогодні.

Назагал, дослідники думають, що Переяславська угода віддала Україну під протекторат Москви, який проявляв себе більше в вимогах Москви як в добровільних актах Хмельницького. За життя Гетьмана Богдана Україна заховала повну незалежність, але по його смерті Москва всякими інтригами і «чорними радами» відбирала в неї права. Урешті, цариця Катерина II в 1764 році через усунення гетьмана Кирила Розумовського анулювала Переяславський договір і цілковито поневолила Україну.

На весні 1654 р. московська армія напала на білоруські землі й заняла Смоленськ, Гомель, Могилів, Оршу, Вітебськ, Полоцьк, Вильно, Гродно і Ковно, а Хмельницький на спілку з Бутурліном виганяли поляків з українських територій. Москалі мали наказ всюди ліквідувати «унію», а патріярх Нікон додав до свого титулу «Білорусь і Малоросію» та заплянував відірвати Київську митрополію від Константинопільського патріярха, але цьому спротивився митрополит Силвестер Косів. На домагання Нікона цар видав «указ», щоб він перебрав церкву Білорусі під свою юрисдикцію, напр. він призначив єп. Філарета з Суздалі для Смоленська та висвятив монаха Калікста для Полоцька. Митр. Косів оборонив своє становище аж до своєї смерті 25 квітня 1657 року.

Шведський король, Карло X Густав, маючи претенсії до польського

трону, заатакував Польщу з півночі і зайняв Варшаву і Краків, а Ян Казимир утік на Шлеськ. Звідти він зачав переговори з москалями; при чому цісар Фердинанд III був посередником. Москалі жадали, щоб по смерті Яна Казимира цар Олексій Михайлович був обраний на польського короля і литовського князя. Польська сторона пропонувала вибір царевича, але жадали, щоб він був відданий на католицьке виховання до королеви Марії Людовики. Цього не годилися вчинити москалі і переговори продовжались.⁷

По Зборівській угоді Українська Католицька Церква опинилася в катакомбах, старенький митр. Селява зовсім осліп, і керма Церкви була в руках коадютора Войни-Оранського, що мав право до наслідства, але 24 червня 1653 року він, виконуючи свій важкий уряд, був замучений, а на його місце прийшов архієпископ Гавриїл Коленда з По-

⁷ Яковлів, А, Договір Богдана Хмельницького з Москвою 1654, Нью Йорк, 1954, ст. 8, 68; пор. *Документи*, Київ, 1965, ч. 103, 105, 106, 107, 108, ст. 539-40, 542, 583, 591, 609-611, 614-615; cf. *Acta*, I, пг. 372, 381, 392; *Соловьев*, V, ст. 551-52.

Пор. *Акты Юго-Зап. Рос.*, III, ст. 16; пор. *Грушевський*, VIII, ст. 82-83, 88; VIII (3), ст. 210-213, нота 1; пор. *Соціальна боротьба в місті Львові в XVI-XVIII ст.*, Вид. Львів. Університету, за ред. Я. П. Кіся, 1961, ч. 91, подає лист Самуїла Кушевича про народні рухи і повстання в Галичині восени 1648 року. Він пише: «Надзвичайна пошта відходить від нас у Варшаву в зв'язку з небезпекою, що настала. І в такій гарячій порі я не хотів лінуватися, щоб написати. З поспіхом повідомляю, що діється у нас. *Ворог винищує Волинь, дуже родючий край. Він захопив і пограбував Олику, добре для оборони місто князів Радзивилів з замком. Не витримав Луцьк, столиця Волині, напору повсталих гультаїв; зайняли його та знищили нам на вічний сором. З Луцька пустилися бунтарі на Володимир і до цього часу, напевно, ним оволоділи. Під Сокалем зібралось озброєне, збунтоване селянство. У тому ж місті виникла зрада, і за неї зразу покарали мечем. Що там даліше діялось, ще не знаємо. В Камінці Стішмиловій, у п'яти милях від Львова, спалахнув явний бунт: повбивані католики, вбиті священники, збецечені святощі! Вже по селах і по дорогах дуже небезпечно стало через бунти всієї Русі, повної непримиримої ненависті до католиків і поляків, яка вбиває і страшенно мордує тих, що ідуть чи йдуть. У нас змови завелися. Вже ніччю багато гультаїв наїздить і відіжджас; вже різні зібрання проводять по церквах, то по завулках та передміських ярах; вже (Русь) відмовляє нам у послуху з великими докорами. Сьогодні викликаємо їх в ратушу до начальників, щоб застосувати ліки. Справа йде тепер про нас.*

«Досвідченого жовніра не маємо... Татари вже знову з'єдналися з козаками. Наші ледачо проводять час, велика незгода і задрість поміж знатними. Про нас ніхто не думас, в який би то спосіб нам допомогти. О нещасні часи! Безладдя нищить працю наших батьків... Спимо в нашому безладді і вкриє нас наша ганьба, бо ми і наші батьки агршили проти Бога, нашого Пана, з нашої молодості аж до цього дня і тому, що ми не слухаємо голосу Бога, нашого Пана. Таким чином, плачмо разом з пророком Єремією...».

лоцька, і він по смерті митр. Селяви в Тикочині на Підляшші 1655 р. обняв управу цілої митрополії, яка в таких важких часах десять років не була обсаджена й це дуже погано відбилося на її стані.

* * *

1652 року в Римі були відкриті фалшиві буллі Іннокента X і це дуже погано вплинуло на його здоров'я. Він терпів на безсоння, а дрижання руки не дозволяло йому служити св. Літургії. Восени 1654 р. папа пролежав у постелі 45 днів, а 14 грудня показалися позначки водянки, які спричинили повільну затрату його сил. Вістку про свою близьку смерть він прийняв спокійно і готовився до неї, заборонивши всякі відвідини, включно із своїми небожами. Іннокент X помер 7 січня 1655 року, і був похований в соборі св. Петра, а 4 січня 1677 р. його тіло було перенесене до церкви св. Агнети в Римі, яку він сам зачав будувати. Його пам'ятник у тій церкві виконав майстер Маїні, і в ньому спочивають кості папи досьогодні.

Понтифікат Іннокента X не був щасливий, хоч у Німеччині дійшло до миру, але він був куплений дуже дорогою ціною. Папі не вдалося замирити Францію з Еспанією, а католицька Польща потерпіла повний розгром, ставши тереном боротьби для протестантських шведів і православних москалів та українців. Українська Католицька Церква була загнана в катакомби і десять років не мала митрополита. Мимо великої суми гроша, 48 мільйонів скуд, виданих папою на оборону проти турків, ця загроза зовсім не зменшилася.

235. Олександр VII (1655—1667).

Фабій Кіджі був сином Флявія і Лаври Марсілі, що мали одинадцятьо дітей. Він уродився в Сієні 13 лютого 1599 року. Змалку був блідий і хворовитий, так що одного разу батьки купили свічі, бо сподівалися його смерті. На дванадцятому році життя Фабій утратив батька і сама мати зайнялася його вихованням. Він любив писати вірші, а згодом студював філософію і право на університеті в Сієні і при тому цікавився археологією та історією мистецтва. Уже на університеті Фабій постановив стати священником, тому студював ще чотири роки св. Богослов'я в Сієні, а одержавши з нього докторат, виїхав до Риму і там ще два роки доповняв свої студії. В січні 1629 року він одержав номінацію на референта Сигнатур, а дещо згодом на віцелегата Феррари, де був п'ять років. 1635 року одержав адміністрацію епархії Нардо та

був висланий на Мальту в ролі Апостольського Візитатора. 1639 був нунцієм в Кельні, де пробув тринадцять років. В час мирової конференції в Мюнстер-Оснабрюк був надзвичайним нунцієм папи, тому пережив дуже багато важких хвилин. 1651 року був іменований секретарем Стану, а на другий рік кардиналом.

По смерті Іннокента X конкляв кардиналів зачався 20 січня 1655 року. Кардинал Саккетті був кандидатом профранцузької партії, попіраної кардиналом Мазаріном, але він зрікся кандидатури, тому кардинал Кіджі був найповажнішим кандидатом на папу, дарма, що Мазарін був йому неприхильний за його протифранцузьке становище на мировій конференції. В 8-ому дні конкляву кардинал Кіджі був обраний на папу і прийняв ім'я Олександр VII. З огляду на його велику популярність цей вибір був прийнятий з вдовolenням в Німеччині, як також у Франції.

Новий папа зачинав свій день розважанням і молитвою; одну св. Літургію служив сам, а при другій асистував. Щодня, мимо слабого здоров'я, папа 6-7 годин приймав людей на авдівенціях, а в кожную неділю приймав убогих на загальній авдівенції. Всі важні документи читав особисто і сам видавав зарядження, а для менше важливих справ давав усні інструкції секретарові Стану Піккольоміні. Для рятування свого слабого здоров'я щороку на весні і восени папа їздив до Кастель Гандольфо, бо кожного року в тих порах він терпів від болів нирок.

Велику побожність папи можна бачити в тому, що зараз по своєму виборі на найвищий уряд в Церкві він казав принести до своєї спальні приготовану домовину, що мала йому пригадувати суєту цього світу, а вміщена на столі труп'яча голова, вирізьблена майстром Берніні, в кожній хвилині пригадувала йому смерть. По своєму виборі він заборонив своїй прислузі брати від людей будь-які дарунки, а непослушних негайно звільняв зі служби.

Олександр VII, перш за все, покликав до життя окрему комісію кардиналів, що мала зайнятися великими довгами попередника. 1656 року в Римі вибухла пошесть т. зв. бубонної чуми, і з тієї причини папа рішився сидіти в Римі та особисто давав запорядження для її приборювання. Для хворих призначив лічницю на острові св. Вартоломея на Тибрі, а для виздоровців два доми біля церков св. Панкратія і св. Евсевія. Мимо такої обережності, багато людей з папської прислуги повмирали. Узагалі, в тому році на всіх стодвадять тисяч мешканців Риму з приводу чуми вмерли коло п'ятнадцять тисяч людей.

Олександр VII докінчував реформу папської Курії, сам візитував римські парафії та наказав окремій Конгрегації дбати про такі візита-

ції. Він реформував римські монастирі та казав це робити в Італії, а згодом і в цілій Церкві. Від кандидатів до прелатур папа вимагав двадцятьп'ять років життя, докторату обох прав, два роки практики в церковному трибуналі та іспиту перед Сигнатурою Справедливости.

Конгрегація для Ширення Віри також перейшла свою реорганізацію. Папа вислав єпископів на місійні терени, а в Парижі заснував колегію для виховання місійних священиків. У тих часах домініканці працювали в східній Африці; лазаристи на Мадагаскарі; італійські капуцини в Конго, Анголі, Матомбі і Руанді; еспанські капуцини в Гвінеї; єзуїти в Індіях та Японії. На жаль, здобуття Малякки і Цейлону голляндцями спиноло тамошній розвій місій, що вже начислювали коло 300 тисяч християн, а щороку прибувало їх коло десять тисяч.

У Японії йшло переслідування і запідозрених в християнстві змушувано топтати ногами св. хрест і образ Богородиці, а вступ місіонерів до краю був заборонений під карою смерти. На Філіппінах працювали єзуїти, францішканці, домініканці, августиніяни. У Бразилії трудилися французькі капуцини, а єзуїти в Парагваю, Новій Гранаді і Перу. В північній Африці папа Олександр створив Апостольський Вікаріят, а Франсоа Ляваль був іменований першим Апостольським Вікарієм в Канаді.

Для усунення труднощів в Китаю деякі єзуїти, напр. Мартіні, просили папу зробити деякі полегші в церковній дисципліні і, 23 березня 1656, конгрегація видала декрет, яким злагіднила церковні заповіді, скоротила деякі обряди при Хрещенні й Маслосвяттю; людям було дозволено шанувати пам'ять Конфуція та померлих предків, як цього домогалися місцеві звичаї, а їх непошанування викликало невдоволення в поган.⁸

* * *

На руїнах німецької імперії настав знову спір: Карло Густав, Маргарин і Кромвел бажали мати протестанта імператором, а Людовик XIV носився з думкою висунути свою власну кандидатуру. Одначе, папа піддержав Леопольда Габсбурґа і він був обраний Сеймом у Франкфурті в липні 1658 року. В Німеччині була створена конфедерація для

⁸ *Pallavicino, S*, Della Vita di Alexandri VII, Prato, 1839-40, I, pp. 133, 248, 270; *cf. Hermant, G*, Memoires sur l'histoire ecclesiastique du XVIIIe siècle (1630-1663), ed. Gazier, Paris, 1905, II, pp. 660 seq; *cf. Pastor*, XXXI, p. 16; *cf. Bullarium*, XVI, pp. 106-113, 168; *cf. Hinschius, P*, System des katholischen Kirchenrechts, 1869, I, p. 388; *cf. Schmidlin, J*, Katholische Missionsgeschichte, Steyl, 1925, pp. 295, 395, 413.

оборони Вестфальського миру, а архієпископ Майнцу в порозумінні з королями Франції й Еспанії опрацював проєкт унії між католиками та протестантами, на основі якого зорок вісім делегатів, тобто по двадцятьчотири з обох сторін, мали доконати єдності на спільному соборі. Від папи просили злагіднення церковної дисципліни, напр. св. Літургія в живій мові, св. Причастя під двома видами, заведення жонатого клиру, знесення усної сповіді тощо.

В Римі поставилися до такого проєкту скептично, уважаючи його за спробу протестантів розбити Німецьку Церкву знутри, бо саме тоді до неї зачали вертатися протестантські князі, напр. Олександр Генрик з Шлезвігу-Гольштайну, Християн з Меклембургу-Шверіна, Іван Фрідріх з Брунсвіку, графи Палатинату Зульцбах, графиня Люїза Голляндін, граф Ернест з Бентгайму, марграф Густав Адольф з Бадену, Іван Генрик фон Шварценбах ітд. Наверталися також учені, напр. історик Петро Лямбек, поет фон Гріммельгавзен, орієнталіст Іван Вайслебен, Андрій Фромм, кальвіністичний пастор Волюзій, анатоміст Микола Степно, два брати Вальдбрухи ітд.⁹

* * *

Найбільший розголос в Європі зробило навернення шведської королеви Христини, доньки великого ворога Риму, короля Густава Адольфа, що для католицької віри виреклася королівської корони. Христина вродилася 1626 року, а її батько, вибираючись у похід до Німеччини, казав виховати її в спартанському дусі та навчити її основ усякого знання. Вона опанувала мови: німецьку, французьку, голляндську, латинську і грецьку, а навіть читала книжки по-єврейськи й по-арабськи. Перед своїм вступленням на шведський престол вона знала добре античну історію, богослов'я, право, математику та астрономію. На 18-ому році свого життя Христина стала королевою Швеції і задумала зроби́ти свій двір культурним осередком Європи.

Сама вона була вихована в лютеранському дусі славним учителем д-ром Іваном Матія, але ця віра не вдоволила її високо розвиненого інтелекту. У розмовах з французьким амбасадором Шану і філософом Декартом вона пізнавала католицьку віру, так що зачала читати ори-

⁹ *Heiltebrandt, Ph*, Die katholischen Religionsverhandlungen in der zweiten Hälfte des 17 Jahrhts, Rom, 1922, pp. 32 seq; cf. *Mentz, G*, Johann Phillip von Schönborn, Kurfürst von Mainz, Bischof von Würzburg und Worms 1665-1675, Jena, 1896, II, pp. 2, 27.

гінальні твори Отців Церкви, східніх і західніх. Під впливом єзуїта, Антонія Мачедо, вона ще більше поглибила своє богословське знання. Потім генерал чину вислав до неї ще двох отців: Павла Казати і Франческа де Молінса. У квітні 1652 року вона була готова зложити католицьке Ісповідання віри, а в червні 1654 року зреклася королівського престолу в користь Карла Густава з Цвайбрікен і зарезервувала собі лише 200 тисяч флоренів річної платні.

Таким чином, остання з династії Вазів покинула королівство і виїхала зі Швеції. У сам Свят-Вечір 1654 року в Брукселі в прияві архієпископа Леопольда, одного монаха та деяких близьких приятелів вона зложила Ісповідання віри, відбула св. Сповідь та прийняла св. Причастя. Подорожі до Риму, куди запросив її папа Олександр VII, вона ще раз потвердила своє навернення публічно в надвірній церкві в Інсбруку в прияві архикнязів Фердинанда, Карла і Зигмунта. Звідти були вислані до Риму оригінальні документи її абдикації з підписами і триста печатками, та Ісповідання віри з її власним підписом.

Тепер вона повідомила Карла Густава про свій поворот до Католицької Церкви та зложила в дарі Пресвятій Богородиці свою золоту корону і скипетр, висаджені самоцвітами. Папа, проти свого звичаю, зробив єдиний вийняток і дозволив їй якийсь час мешкати всередині Ватикану, близько «Торре дель Венті» та в дні її прибуття до Риму «інкогніто» прийняв її на аудієнції, що тривала пів години. Щойно 23 грудня 1655 року Христина відбула свій публічний в'їзд до Риму.

По смерті Карла Густава 1660 року вона поїхала до Швеції, але там не прийняли її католицького капеляна, так що вона слухала св. Літургій у французькій амбасаді. По двох роках побуту в Швеції вона знову виїхала до Риму і жила в домі Казіно (на його місці сьогодні стоїть пам'ятник Гарібальді) та займалася організуванням помочі для Венеції, а в її домі громадилися вчені й мистці, згуртовані при Академії Штук.

Незвичайно талановита і ексцентрична природа королеви, головню її шорсткість у відношенні до людей, наслідок її спартанського виховання в молодості, були причиною сплетень про нещирість її навернення. Нові досліді, а також її автобіографія, свідчать про її щирю практику католицької віри, напр. вона часто сповідалася і причащалася, та часто була присутною на св. Літургіях.

Варта приложити один уступ з її автобіографії, де вона так говорить про Католицьку Церкву: «Бог виявляє свою волю через Католицьку, Римську Церкву, поза якою немає спасіння. Її зарядженням маємо підчинятися без вагань і застережень. Бог доказав владсть папи

і Церкви численними чудами, Соборами і іншими надзвичайними подіями, тому жадний розумний чоловік не може сумніватися в сповненні Його великої обітниці, головню, що Він дасть їй силу над пеклом аж до кінця світу. Він хотів, щоб уряд Його Церкви був монархічним, він дав свою непомильність папі, а не Соборам: папа є усім, а вони нічим без нього. Чи може бути хтось християнином, як не є католиком? Чи може бути хтось католиком, коли відкидає послух папі, який йому законно належить »?

Таке ультракатолицьке визнання віри королеви Христини двісті років перед Першим Ватиканським Собором, має свою голосну мову. Воно тим важніше, що вийшло з-під пера високо-освіченої людини, яка на цілу голову перевищала своїх сучасників таланом і знанням, та шукала правди і, знайшовши її, зреклася королівства та пішла на скитальче життя, бо протестантські фанатики не дали їй змоги практикувати католицьку віру в її рідному краю.¹⁰

* * *

Чи можна з нею порівнювати деяких католиків, напр. кардинала Мазаріна та його прихильників, що всюди шукали нагоди понизити авторитет папи? Французи мали претенсії до нього за неприхильну до них акцію в Вестфальському мирі, тому завжди підозрівали, що він попирає Австрію та Іспанію. Опіка папи над прогнаним кардиналом Рецом, якого Мазарін мав за свого ворога, збільшала його зависть, хоч папа керувався християнським милосердям, напр. погодився, щоб король іменував когось іншого для єпархії в Парижі. Мазарін не вмів, а може не хотів оцінити тієї уступки папи та обложив його своїми шпигунами, що доносили про всі справи в Римі. Мазарін не просив також папи вислати свого представника на т. зв. Піренейський мир в Бідоа в листопаді 1656 року, який викінчив великодержавницьке значення Іспанії, подібно, як Вестфальський мир Німеччини. Приязні взаємини Мазаріна з Портою так осмілили останню, що Мазарінові ще перед його смертю прийшлося почути про арешт свого амбасадора в Істанбулі. Завдяки інтригам Мазаріна ослаблена Портою знову зросла в силу і стала загрожувати Європі.

Папа бачив усе це ясно і помагав Венеції, що разом з Лицарями

¹⁰ *Grauert, W, H, Christina Königin von Schweden und ihr Hof, Bonn, 1837-42, pp. 124-140, 366 seq; cf. Pallavicino, I, pp. 344, 371 seq; cf. Pastor, XXXI, pp. 74-75; cf. Arkenholz, Memoires concernant Christine reine du Suede, Amsterdam, 1751, pp. 13 seq.*

св. Івана з Мальти звела бій з турками під Дарданелями в квітні 1657 року, як також зв'язувала їх сили в 1658—61 роках. Турки зачали свій наступ на Угорщину в травні 1660 року і, побивши князя Ракочія, що згинув від ран, зайняли ключеве місто Гросвардайн та готовилися займати ослаблену Австрію, тому папа просив католицьких володарів допомогти їй. Навіть самолюбний Мазарін перед своєю смертю в березні 1661 року визнав свою помилку і залишив папі 600 тисяч лівр на протитурецьку оборону. Молодий Людовик XIV, щоправда, вислав свого представника до Риму для розмов про протитурецьку оборону, але він там зробив більше замішання, як причинився до помочі. Король робив труднощі у виплаті запису Мазаріна, а його посол д'Абевіль протягнув наради Протитурецької Ліги аж до зими. Тільки сам папа дав цісареві поміч у сумі 30 тисяч талярів та вислав свої галери на поміч Венеції.

По тринадцять-літній перерві Франція прислала до Риму свого амбасадора, князя Крекі, що своєю гордою поведінкою викликував згіршення, напр. він один з усіх амбасадорів відмовився захвати приписи церемоніялу при функціях папи в Лятерані і домагався, щоб корсиканські вояки на службі папи не ходили попри віллю « Фарнезе », де він жив, не зважаючи на те, що це була найкоротша і найвигідніша дорога з Ватикану до їх казармів. У серпні 1662 року хтось із слуг амбасадора побив одного корсиканця біля мосту Сикста, а його други обстріляли віллю Фарнезе, куди скрився був напасник. Їх успокоїв командант міста Маріо Кіджі, а папа передав справу їх покарання в руки французького кардинала Сакетті, але амбасадор домагався їх виселення з міста і заборонив усім французьким кардиналам брати участь в Консистерії, де була обговорювана справа канонізації бл. Францішка з Салес. Він домагався також усунення губернатора Риму, Імперіялі, видання у французькі руки команданта Маріо Кіджі, страчення п'ятдесят корсиканців на Пяцца Фарнезе та вислання спеціального легата до Парижа, щоб він перепросив короля за цей інцидент. Французи зачали нагінку на папу за « порушення міжнароднього права », а нунцій Піккольоміні був ув'язнений і прогнаний з Парижа. Король зовсім не відповів на вияснення папи про дійсний хід цілого інциденту, не змогли також вияснення французьких кардиналів ані королеви Христини.

Надуживаючи згаданий інцидент, Людовик XIV задумав зайняти Італію та упокорити папу. Він, найперше, зайняв Авіньон та усунув звідти папського віцелегата і готовився з 20-тисячною армією до походу. Щоб до цього не допустити, папа прийняв упокорюючі умовини короля, звані « Угодою в Пізі », що їх опублікував 18 лютого 1664 року.

Тепер гордий Людовик був згідний взяти участь у протитурецькому поході і вислав до Австрії сім тисяч вояків, але таємно повідомив про те султана, бо був мабуть зобов'язаний до того окремим договором. Турки зачали наїзд на Австрію, але цісар побив їх під Раабом в серпні 1664 року та погодився на часове перемир'я, бо не знав дійсних намірів Людовика XIV. Ідучи назустріч домаганням короля, папа проголосив конституцію, яка ще раз осуджувала янсеністів та приписувала клирові нову формулу присяги. Її затвердив парламент, хоч багато янсеністів і їх симпатиків їй противилися.¹¹

* * *

Використавши польсько-українську війну, шведський король Карло X Густав знову зголосив свої претенсії до польського престолу і наїхав на Польщу. В наслідок благань Яна Казимира папа дав йому 30 тисяч скуд допомоги і дозволив продати церковну рухомість вартости 100 тисяч талярів. Завдяки акції нунціїв Відоні і Карафи австрійський цісар також дав полякам поміч, щоб не допустити до тривалої окупації Польщі шведами.

Хворовитий Ян Казимир, як згадано, зачав переговори з московським царем і вони скінчилися в Вильні, 3 листопада 1656. Обидві сторони годилися, що вибір царя на польського короля буде вирішений Соймом аж по скінченій війні, а покищо, контрагенти зобов'язували себе воювати проти шведів і Бранденбургії, та задержати окуповані своїми військами терени аж до кінцевого миру. При тій нагоді цар Олексій Михайлович обіцяв, що скоро нав'яже з Римом розмови у справі церковної єдности, дарма, що безпощадно нищив Католицьку Церкву на Білорусі.

По цій угоді в цілій Польщі заряджено всенародні мольби та загальну мобілізацію. 7 квітня дійшло до битви із шведами над Вартою, по якій Ян Казимир міг вертати до Варшави, але війні ще не було видно кінця.

Того року король Карло X Густав вислав до гетьмана Хмельницького своїх амбасадорів з пропозицією, що він визнає Україну незалежною

¹¹ *Bullarium*, XVII, p. 335; cf. *Zinkeisen*, IV, p. 887; cf. *Pastor*, XXXI, pp. 89, 108; cf. *Levinson*, A, Nuntiaturberichte vom Kaiserhof Leopolds I, in Arch. f. Oester. Geschichte 1657-1669, 1913, I, p. 575; cf. *Desmarais*, R, Histoire des desmeles de la cour de France avec la cour de Rome du sujet de l'affair des Corses, 1707, pp. 17, 45, 70; cf. *Immich*, M, Geschichte des europäischen Staatssystems vom 1660-1789, München-Berlin, 1905, p. 51.

державою, а за те домагався від гетьмана помочі в закріпленню його впливів у Польщі. Крім того, гетьман мав здержувати татар від нападів на литовські і польські землі. Вільна Україна мала вдержувати 40.000 війська, а король зобов'язувався поносити частину коштів їх удержання. Карло домагався, щоб гетьман без його відома не заключав жадних угод ані не зачинав війни, та дбав, щоб Москва не переходила поза річку Березину. Гетьман не мав противитися установленню протестантських церков, вести торгівлю із шведами та дозволити їм будувати кріпості проти татар. Гетьман мав користуватися таким титулом: *« Князь Київський і Чернігівський, та Гетьман Війська Запорозького »*.

Карло X і гетьман Богдан домовилися і з початку січня 1657 року була заключена між ними угода, силою якої Україна стала самостійною державою, назавжди відділеною від Польщі. І, хоч переговори йшли в строгій таємниці, на початку квітня цар вислав до гетьмана свого посла Бутурліна з наріканням, що в моменті, коли цар є обраний на польського короля, гетьман конспірує з протестантами і проливає християнську кров. Гетьман Богдан відповів йому: *« Із шведами в мене від шістьох років велика дружба і ніхто мене з ними не порізнить; шведи це нарід правдивий, вони додержують приязнь і дружбу і свого слова ніколи не касують; ось цар поповни в невірність щодо мене й мого війська, він помирився (без мене) з поляками і задумує віддати нас у їх руки... »*. Хмельницький і його старшина протестували також проти присутности царського війська в Києві.

Таким чином, гетьман Хмельницький своєю угодою із шведами анулював свою Переяславську угоду з московським царем Олексієм Михайловичем, бо дійшов до переконання, що вона веде український нарід у московську неволю. Гетьман зв'язався також із Семигородом, Волощиною та татарами, та навесні 1657 року зачав воєнні операції проти поляків, виславши проти них армію під командою полк. Антона Ждановича. Ціллю операції було: скинути Яна Казимира з престолу й посадити на ньому князя Юрія Ракочого з Семигороду. Одначе, поляки перемовили Ракочого на свою сторону, а в відділах Ждановича збунтувалися козаки й він мусів наказати відворот. Також інші союзники не дописали і плян гетьмана не вдався. Ця невдача так подіلالа на хворого вже тоді гетьмана Хмельницького, що він одержав атаку паралічу й умер 6 серпня (за ст. ст. 27 липня) 1657 року.

По його смерті козаки обрали його 16-літнього, недосвідченого сина, Юрія, як цього бажав його батько. Одначе, важке положення не було під силу Юрієві і старшина направила помилку та 25 жовтня обрала

на гетьмана Івана Виговського, генерального писаря вмерлого гетьмана, що був правою його рукою в усіх справах. Виговський, як і Гетьман Богдан перед своєю смертю, був переконаний, що угода з Москвою не веде до добра, але до вміщування Москви в українські справи, тому рішився прийняти пропозицію Яна Казимира і дійти з Польщею до порозуміння. Не зриваючи часово з царем, він нав'язав таємні переговори з Яном Казимиром. У тих переговорах, як сам Виговський писав 29 серпня 1658 р., велику роль відіграв Львівський православний владика Арсеній Желіборський.¹²

У червні 1658 р. гетьман Виговський вислав свого уповноваженого, Павла Тетерю, до Гощі на Волинь і там зачалися прелімінарні дискусії. Польський Сейм покликав до життя окрему Комісію сенаторів, яка запропонувала головні пункти майбутньої угоди зі сторони поляків. З ними були вислані на Україну Казимир Бневський і Людовик Евлашевський. У містечку Гадячі в Україні дійшло в днях 6-16 вересня 1658 р. до заключення т. зв. Гадяцької угоди.

Два пункти тієї угоди домагалися скасування церковної єдності з Римом, визнаючи в майбутній потрійній державі лише християн латинського і «старовинного грецького» обрядів. Католикам східного обряду, що були під юрисдикцією папи, радили пристати або до латиників або перейти до православ'я. Згідно з Гадяцькою угодою українські землі мали творити окреме Руське князівство на взір Литовського, і входити в склад королівства як третій рівноправний член. Київський православний митрополит мав зайняти із своїми суффраганом місце в Сенаті.

Хоч згадані переговори були держані в тайні, усе ж таки, вістка про них розійшлася ще перед їх закінченням і нунцій протестував проти пунктів щодо скасування церковної єдності. Король, королева, сенатори і також латинські владика, боронили угоду тим, що всі вони мусіли вибрати менше лихо, інакше кажучи, коштом Католицької Церкви в Україні й Білорусі рятувати державу. Архiepіскоп Гаврііл Колленда, будучи адміністратором митрополії, вніс протест до папи, просячи його помочі, а Холмський владика Яків Суша вніс такий протест

¹² *Bullarium*, XVI, pp. 103, 347; cf. *Theiner*, Mon. Poloniae, III, pp. 508, 539, 534; *idem*, Mon. de Russie, pp. 6 seq, 18, 34 seq; cf. *Levinson*, A, Die Nuntiaturberichte des P. Vidoni über den ersten nordischen Krieg aus den Jahren 1655-1658, in Arch. f. Oester. Gesch., XCV, pp. 7, 32, 119; cf. *Pribram*, A, F, Franz Paul Frh. von Lisola 1613-1674 und die Politik seiner Zeit, Leipzig, 1894, p. 31; cf. *Praszko*, pp. 51 seq; cf. *Gawlik*, M, Projekt Unii rosyjsko-polskiej w drugiej polowie XVII w., Lwow, 1909, pp. 25 seq. *пор. Соловьевъ*, V, ст. 672-675; *пор. Петрушевич*, ст. 550.

через канцелярію Апостольського нунція, Петра Відоні. Архiepіскоп Коленда писав до папи із Супрасля двома наворотами, 6 квітня і 3 серпня 1658, із Перемильським владикою Хмельовським і Холмським Яковом Сушею, бо інші владики через воєнні дії не могли туди дістатися. У відповідь на протест папа у своєму письмі від 6 серпня домагався рівних прав для католиків обох обрядів, а архієпископові Коленді казав запорядити всенароднє моління в дні 16 серпня в наміренні випросити Божу поміч у великому нещасті. В листах до впливових людей папа доручав їм за всяку ціну рятувати Українську Католицьку Церкву. І щойно тепер король і канцлер Празмювський оправдували себе тим, що королівські комісари під час переговорів надужили своїх повноважень, тому обіцяли направити заповідяну кривду католикам східнього обряду.

Нунцій Петро Відоні в своєму звіті до Риму, 30 липня 1658, згадував, що гетьман Іван Виговський, його уповноважений Павло Тетеря, православний митрополит Діонісій Балабан, та архимандрит Теодій Василевич із Слущька, не були противні церковній єдності з Римом, а висували свої домагання з огляду на великий натиск козацької черні.

Архієпископ Коленда виїхав з іншими владиками на Соїм до Варшави в березні 1659 року і там вони внесли т. зв. «*Коротку інформацію про єдність грецької Церкви із Святою Римською Церквою*». У ній вони видвинули аргумент, що «старовинна грецька віра», про яку є мова в Гадяцькій угоді, це ніхто інший, а східні християни об'єднані з Римом, бо відлучені від Риму християни є новотвором в Церкві. Вони підкреслювали також факт, що привілеї християнам грецького закону, починаючи від едикту короля Володислава III з 1443 року, були дані по поверненні давньої єдності Церкви на Соборі в Флоренції, а таку єдність ісповідує Руська Церква. В наслідок тих аргументів, 12 квітня, у Велику Суботу за новим стилем, Соїм вислав до гетьмана надзвичайного посла Перетяткевича з пропозицією злагіднити пункти щодо церковної єдності. Сам Виговський, як згадано, не був ворогом єдності, тому на старшинській раді поставив справу рубом: або згадані пункти будуть злагіднені або він складає булаву. Старшини вибрали перше, але із застереженням, щоб унії не було в Чигирині, Переяславі, Корсуні і Білій Церкві.

20 квітня прибули на Соїм амбасадори гетьмана Виговського: Павло Тетеря, Юрій Немирич, Носач, Костянтин і Теодор Виговські, разом з чотирьома сотнями козаків під командою Лісницького. Туди прибув також православний митрополит Діонісій Балабан з двома своїми владиками та п'ятьма архимандритами. Зачалися розмови, що довели

до деякого порозуміння, так що в тексті договору вже не говорилося про скасування унії, а лише про права « старовинної грецької віри »; усе ж таки вірі, що « їй противилися » — тобто унії, не вільно було при- нимати нових даровизн ані фундацій.¹³

¹³ *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae illustrantes*, ed. Wely-kyj, Romae, 1965, X, pp. 5, 13, 18, pp. 46-47; IX, pp. 120-123, 128-131, 156-58, 167-68, 176-78, 185-89, 195-97; cf. *Theiner*, Mon. Pol., III, pp. 542-548; cf. *Harasiewicz*, pp. 423 seq; cf. *Praszkó*, pp. 70 seq; cf. *Documenta*, I, pp. 565 seq; *Brevis Informatio de Unione S. Ecclesiae Graecae cum S. Romana Ecclesia*, ASV, NP, vol. 170, fasc. 203-206. *Pactus Hadiacensis, versio latina in Arch. Vat. cum littera Nov. 1, 1659*: « Religio Graeca antiqua haec ipsa talisque cum quali antiqui Rutheni seu Roxolani ad Coronam Poloniae accesserunt, ut penes suas praerogativas et liberum exercitum devotionum permaneat, quoad usque et per quam late lingua seu dialectu gentis Roxolanae patet, quemadmodum et in Magno Ducatu Lithuaniae: similiter in omnibus Comitibus, exercitiis, Tribunalibus, non solum in ipsis Ecclesiis Ruthenicis, verum etiam in actibus quibusvis publicis in processionibus et visitationibus aegrotorum cum Sacra Synaxi, sepulturis mortuorum in omnibus utique ita quemadmodum devotione sua libere et publice utitur Romanus Ritus, similiter Religioni Graecae datur potestas liberae erectionis Ecclesiarum, coetuum Religiosorum, Monasteriorum tam novorum quam antiquorum innovationis, et reparationis.

« Quantum vero attinet Ecclesias Ruthenicis, bonorumque antiquitas ad dic- tas Ecclesias Ritus Graeci antiqui fundatorum penes huiusmodi Ecclesias, et bona conservari debent Graeci Disuniti, quae Ecclesias post praestitum publicum Iuramen- tum fidelitatis, per legionarios et alios primores militiae Zaporovianae in spatio di- midii anni Commissarii ab utrinque deputati tradent. Unio vero quae ad hucusque tempus Reipublicam turbabat in hunc modum tam in regno, quam in M. D. Lithua- niae tollitur, ut qui voluerit ad Romanum Ritus aut ad Graecum non Unitum red- deat. Domini vero, et possessores saeculares hereditarii, et tenentarii Regalium bono- rum Religionis Romanae nullam iurisdictionem praetendent nec habebunt super spi- rituales et Religiosos Graeca Religionis praeterquam Ordinarii eorum.

« Et cum in communi Patria, communes prerogativae et ornamenta mutua per- tinere debeant ad utrumque Ritus, ex tunc Pater Metropolita Kioviensis pro tunc et in posterum futurus cum quatuor aliis episcopis, nimirum Luceorensi, Leopoliensi, Praemisiensi, Chelmensi iuxta eorum ordinem et prearogativas proprias in Senatu lo- cum habebunt, cum huiusmodi prearogativa, et liberae vocis ususquem admodum in Senatu locum obtinent spirituales Ritus Romani, locus tamen Patris Metropolitanae post Dominum Archiepiscopum Leopoliensem, Episcopis vero post Episcopos Palati- num suorum assignabitur.

« Et ut mutuus amor et concordia crescat et augeatur inter populos in Civitati- bus praesertim, et oppidis tam regni quam M. D. Lithuaniae ubicumque Ecclesiae Ri- tus Graeci existunt incolae earumdem Civitatum pari libertate cum incolis Romano Catholicis uti, et frui debebunt, nec ulli Religio Gaeca ad Magistratus capessendos of- ficere poterint.

« Academiae erectionem Kioviae concedit S. R. Maiestas et status Regni quae huiusmodi praerogativis libertatibusque gaudere debet prout Academia Cracoviensis,

ista tamen conditione, ut in hac Academia nullius sectae Arianae, Calvinianae et Lutheranae Professores Magistri et studiosos, et scholares ullius dissensionis accasio sit, omnes alias scholas, quae antea Kioviae fuerant, alio S. R. Maiestas transferre iubebit...».

22 травня 1659 так справлено пункт про Церкву:

«Quod attinet ad Ecclesias et bona antiquitas pro ecclesiis religionis Graecae antiquae fundata penes haec remanere debent Graeci antiqui orthodoxi. Quae Ecclesiae post praestitum publicum iuramentum fidelitatis per Praefectos legionum, aliosque Primates Exercitus Zaporoviensis in spatio dimidii anni tradentur per Commissarios ab utrinque destinatos. Huic autem fidei Graecae orthodoxae, quaequae discordias inter Romanam antiquo Graecam gentem auget, nemo e statu spirituali et saeculari, Senatorii et Equestri, Ecclesias, Monasteria, foundationes erigere et augere, tam in bonis spiritualibus, quam in Regiae Maiestatis, nec non in propriis haereditariis quoquomodo debet, et vigore huius Commissionis non debet perpetuis temporibus». *Theiner*, Monumenta, III, nr. 543. *пор. Андрусяк, Н*, Павло Тетеря та Львівська Ставропігія, ЗНТШ, 151 (1931) ст. 182; *той же*, З останніх літ Павла Тетері, в Кварт. Гіст. 51 (1937) ст. 558; цей автор доводить, що Павло Тетеря був у добрих стосунках з взуїтами і подарував їм свій дім у Варшаві на Колегію, та вмер католиком.

Audientiae Sanctissimi, de Rebus Ucrainae, etc. (1650-1850); De Patriarcha Ucraino, I, p. 52: «*Scrivi anche Monsignor Nuntio, havergli comunicato la Regina essere ivi Scismatico, che faceva istanza che si potessero i suoi ritirare dall'ubbidienza del Patriarca di Constantinopoli e sottoporsi à quell'altro di Moscovia; ma il Nuntio haveva risposto che la domanda poteva aver più fini, e con il Moscovito nemico non poteva essere utile alla Polonia; onde la Regina haveva detto di volerlo più tosto con regali disporre alla Religione Cattolica, intorno alla quale il Vescovo di Luceoria haveva detto essersi parlato con il Re dell'Unione de' Greci, e che la maggior difficoltà sarebbe nel Metropolita che sempre osterà, ma se i nostri dicessero da vero, potria N. Signore dargli titolo di Patriarca sopra tutti i Greci della Polonia, e Lituania, pur'egli conoscesse per capo la Santa Sede, come gli Uniti, le quali cose v'anco il Nuntio toccando con altri per tirare in lungo.*

Litterae Nuntiorum, IX, pp. 235-236: «*Me fece la Regina sapere martedì sera, come Vioski (Vyhowyskyj-I. N.) scrivesse, che pensava di mandar costà persona a Nostro Signore per procurar l'Unione de' Greci con cotesta Chiesa. Io risposi, che ringratiavo Sua Maestà di questa buona nuova e che sarei stato farlo ancora a bocca. Andai dopo tra di me pensando, che questo non fosse forse uno de suoi soliti artifici, perche rallentassi le mie doglienze, e così la mattina seguente mi portai da Mons. Vescovo di Luceoria sotto altro titolo, et in discorso dell'Unione toccai anco il detto punto e mi disse di non haver inteso cosa alcuna e pure haveva veduto molte lettere d'Ucraina...*

«*Discorsi ancora sopra il dar luogo al Metropolita e Vescovi Scismatici in Dieta, che oltre al pregiudizio loro, il maggiore era, che si è sempre negato a gli Uniti, che perciò lo pregavo d'ostare a questo pure. Mi disse Mons. insieme, che col Re s'era parlato circa d'Unione de' Greci ma che la difficoltà maggiore sarà per rispetto del loro Patriarca, che mai l'ammetteria, ma se i nostri dicessero da doverlo, si potria in tal caso da Nostro Signore in cambio del Metropolita dargli titolo di Patriarca, che soprastasse a tutti i Greci della Polonia e Lituania, il che io ho toccato in discorso con qualcheduno, come di mezzo termine per tirare avanti, se fosse possibile, la resolutione, e ciò mentre riconoscessero per capo cotesta Santa Sede a guisa degli Uniti...»; cf. *Ibidem*, pp. 241- 246, 255-57.*

Король склав торжественну присягу на доховання Гадяцького договору. Зміст присяги був такий: « Я, Ян Казимир з Божої ласки король польський і великого князівства Литовського і Руського, ітд. присягаю Господу Богу всемогутньому в Трійці Святій єдиному і на це св. Євангеліє, — що Комісія, яка радила під Гадячем дня 6 вересня 1658 р. з Військом Запорозьким в нашому і республіки імені, в усіх тієї Комісії пунктах, параграфах і клявзулях, — приймаю, затверджую і (наказую) тій Комісії все задоволити, заховати, виповнити і перестерігати, — і обіцяю нічого не зменшувати, але, навпаки, боронитиму згадану Комісію і всі її пункти, разом з правними прероґативами свободи грецької віри *Великого Руського Князівства* і громадянські вольності, так що жадні людські видумки цьому не пошкодять; також привілеї стародавні й нові, жадні статuti, конституції соймові, минулі й майбутні, в нічому не можуть і не зможуть шкодити по вічні часи.

« Щобільше, я сам обіцяю, мою королівською присягою, її в нічому не порушити і стерегти, і мої наслідники, королі, по вічні часи будуть присягати на ту справу. Буду дбати про справедливість громадян *Великого Руського Князівства* згідно з законами і звичаями, без проволікання й без жадного згляду на особи.

« І якби я, хорони Господи, в чомусь порушив цю мою присягу, тоді Руський нарід не повинен мені підлягати, і я тим самим звільняю їх від послуху і віри королеві, бо не треба буде заховувати жадного послуху цій моїй присязі. Так мені Боже допоможи і це св. Євангеліє Христа Господа ».

Те саме вчинили: примас, владика з Вильна, коронні гетьмани, маршал Соймової палати та нотарі.

Зміст присяги примаса був такий: « Я, Вацлав з Лешна, з Божої ласки архієпископ Інезна і примас королівства польського, присягаю всемогутньому Богові в Трійці Святій єдиному, в імені моему і всього духовенства польської корони, що Комісія, яка 6 вересня 1658 р. під Гадячем в імені ЙКМ і всієї Річипосполитої договорилась з Військом Запорозьким і цілим народом *Великого Руського Князівства*, в усьому перестерігатиму, я і мої наслідники архієпископи її заховаємо, в нічому не порушуючи ані не дозволяючи її порушити, хочби самому ЙКМ; також під час інтеррегнума людям будь-якої юрисдикції, ані явними чи таємними маніфестаціями, протестами чи екскомуніками, що цю присягу уневажнили б, — жадного розршення ані сам не дам за нарушення постанов цієї Комісії ані від нікого її не прийму. Так мені Боже допоможи і це св. Євангеліє Христа Господа ».

По ратифікації угоди королем була створена спеціальна комісія,

що мала зайнятися відбиранням церков, монастирів і церковних дібр від українських і білоруських католиків і переданням їх православним. Католики могли задержати лише ті, які набули по Соборі в Бересті. Таким чином Гадяцька угода відбирала Українській Католицькій Церкві можливість розвою, хоч толерувала її існування.

На цьому місці відмітимо, що в час переговорів з поляками восени 1657 року православні видвинули думку, щоб до замирення Руської Церкви притягнути патріярха Макарія з Антіохії, бо як він рік перед тим відвідував Україну, то висловлювався прихильно про єдність з Римом. Як відомо, патріярх Макарій вислав папі Олександрові VII своє католицьке Ісповідання віри в 1664 році. У справі його приїзду на Україну писали до короля гетьман Виговський і митрополит Діонисій Балабан, разом з архимандритом Іваном Мещерським з Чернігова, але знову домагалися скликання спільного Собору з католиками. Може й тому до Варшави їздили католицькі і православні владика. Папа Олександр запевняв кардиналів на спеціальній авдієнції, що він готовий іменувати Київського митрополита патріярхом для всіх християн грецького закону в королівстві, але вони, найперше, мусять порозумітися в тій справі між собою.

Під час Союму 1659 р. від гетьмана Виговського, митрополита Балабана та архимандрита Мещерського було передане королеві Янові Казимирові письмо-проект замирення Руської Церкви. Інтересно, що Павло Тетеря, який віз це письмо до Варшави, подорозі вступив до найвидатнішого українського католицького владика в тому часі, Якова Суші в Холмі, і він апробував цей проект замирення. Згідно з тим проектом католики мали, бодай позірно, підчинитися православному митрополитові в Києві, а тоді він сам мав уже говорити з Римом у справі вирівнювання всіх різниць між обома Церквами і щойно потім мав відбутися спільний Собор, на якому мала бути проголошена « Універзальна Унія » і обраний Київський Патріярх.

Про цей проект знаємо з письма нунція Відоні до секретаря Стану кардинала Роспілосі від 29 березня 1659 року. На спільний Собор була вже згода з тим, що нунцій не мав там бути особисто, але вислати доброго богослова і кооперувати з Собором. Єпископ Яків Суша був намічений на такого богослова. Цікавий є лист, а радніше богословський трактат, єп. Суші до гетьмана Івана Виговського про єкуменічне розуміння християнства в Русі-Україні від найдавніших часів, тобто від часів св. Володимира Великого. Мабуть, у наслідок того листа гетьман Виговський був згідний вислати свого представника, канцлера Юрія Немирича, до Риму переговорювати з папою особисто про замирення

Української Церкви. По деякому ваганню папа Олександр VII погодився прийняти Немирича в Римі. На жаль, до цього не дійшло. Москва збунтувала козаків проти Виговського, так що він зрештитував з гетьманства, а канцлер Немирич був убитий збунтованою черню під Ніжином.

Вартим відмічення був проєкт «універсальної унії», що вийшов від української католицької ієрархії 22 березня 1659 року. Згідно з ним православні владики мали заявити свій послух папі приватно, бо лише в приявності короля і деяких сенаторів, і по цьому всі українські католики мали підчинитися їх юрисдикції. Цікаво, як цей проєкт розв'язував справу підчинення католиків і православних Константинопільському патріархові. Отож, як уже всі будуть разом, католицькі владики думали розв'язати цю справу так, що обидві сторони засядуть за стіл і докладно прослідять, хто з них: папа чи патріарх, стояв колись і стоїть тепер у проводі цілої Христової Церкви, і кого з них мають за такого вселенські Собори і слов'янські богослужбні книги. І в такий спосіб історичний аргумент переконає всіх де є правда і тоді всі її визнають.

Одначе, нунцій не погодився на те, дарма, що архієпископ Коленда піддержував той проєкт. Що він був за тим видно з обставини, що в жовтні 1659 року вислав до Риму монаха Інокента Терпиловського із своїм власним проєктом «універсальної унії», який був майже ідентичний із згаданим проєктом католицьких владик. У третьому параграфі свого проєкту Коленда підкреслював, що католики і православні мають обрати спільного патріарха, а він уже визнає, що папа є наслідником св. Петра і що св. Петрові Христос передав найвищу владу у Церкві. На жаль, обидва проєкти не були прийняті.

По Гадяцькій угоді, що була одним з найбільш блискучих осягів української модерної дипломатії, зачалася війна Руського Великого Князівства проти Москви. Гетьман Іван Виговський розбив московську армію під Конотопом 28 червня (8 липня) 1659 року. Своїми розмірами ця перемога дорівнювала таким же перемогам Гетьмана Богдана. Коло 30 тисяч найкращої московської кінноти лягли під Конотопом. Князі Семен Пожарський і Семен Львов дісталися до неволі, як свідчить український літописець Величко. Московський історик Соловйов (Історія, XI, ст. 65) щиро признається, що по цій програній Москва ніколи не могла вже поставити такого війська і обвинувачує князя Трубецького за згублення тієї армії «ветеранів». Цар збирався втікати за Волгу і наказав приготувати місто Москву до облоги українською армією. Смертельно налякана Москва викликала в Україні диверзію Безпалого

та черні, бунтуючи народ проти гетьмана, мовляв, він хоче віддати козаків і народ ляхам. З тієї причини гетьман не міг використати вповні своєї блискучої перемоги і не помаршував на Москву. Таким чином, скарги з-під Конотопу дісталися ханові, всі трофеї забрали поляки, а гетьман Виговський, щоб не поглиблювати анархії, зрезиґнував з гетьманства.

За інспірацією воеводи Трубецького козацька чернь з'їхалася на нараду до Переяслава, 17 жовтня 1659, і на ній Юрій Хмельницький був знову обраний на гетьмана, і за підшептами Москви він зірвав корисну Гадяцьку угоду. І так Москва позбулася смертельної загрози зі сторони « тридержавного королівства ». Однак, гетьман Юрій був побитий під Полонною, а москалі під Чудновом у вересні на другий рік. І тепер Юрій відновив Гадяцьку угоду і за те Москва збунтувала проти нього чернь і він також мусів скласти свою булаву. Тепер московські війська великою масою наїхали на лівий беріг Дніпра.

У такій ситуації Павло Тетеря, зять Гетьмана Богдана, був обраний на гетьмана, але тепер москалі скликали до Ніжина свою « чорну раду » та казали козацькій черні обрати свого « лівобережного » гетьмана, Івана Брюховецького. І так силою обставин Україна була поділена на дві часті.

В час гетьманства Тетері знову віджили надії на « універсальну унію ». В тій цілі українські католицькі владика з'їхалися до Жировиць, але тоді вмер православний митрополит Діонисій Балабан, а всередині Православної Церкви зачався роздор: одні обрали його наслідником Йосифа Тукальського, а інші Антона Винницького, а король іменував адміністратором митрополії Арсенія Желіборського зі Львова. У жовтні 1663 року під час побуту Яна Казимира в Білій Церкві продовжалися переговори про « універсальну унію ». Сам король видвигнув ще раз проєкт Петра Могили, включно із заснуванням в Києві патріархату, але проти Тетері настав бунт черні й він склав булаву в 1665 році. Дальші події, головню мир поляків з москалями в Андрусові 1667 року і союз гетьмана Дорошенка з турками та його війни з Польщею перервали на деякий час ці переговори.

Із звіту єп. Суші в Римі, де він був майже три роки, видно, що в тому часі було ще в Україні 3 тисячі католицьких парафій. Натомість Перемиський латинський владика Сарнковський 1660 року подавав, що їх було 3.400. Це значить, що переслідування під час війни не могли знищити ідеї церковної єдності в Україні. Натомість єп. Суша протестував у Римі проти старої аномалії: « хапання душ » латинськими монахами до свого обряду. У наслідок його протесту, скріпленого речевими аргументами, бо й нунцій Пінятеллі долучився до протесту,

Конгрегація видала гострий наказ генералу єзуїтів, о. Павлові Оліві, щоб він наказав своїм монахам такого хапання душ на майбутнє між ураїнцями не практикувати. Подібні заборони одержали домініканці, кармеліти і францішканці на терені польського королівства.

Очевидячки, що важкі воєнні обставини причинилися до неладу в Церкві. Уже було згадано, що митрополит Антоній Селява вчас переслідування сам іменував архієпископа Гавриїла Коленду своїм коадьютором, а згідно з практикою від часів митрополита Рутського коадьютори були іменовані в порозумінню з василіянами, тому вони тепер запро-тестували. Це було причиною, що архієпископ Коленда в грудні 1659 року екскомунікував архимандрита Венедикта Терлецького, а на капітулі василіян у Супраслі, 12 лютого 1661, меншість чину обрала Коленду своїм протоархимандритом. По смерті Венедикта Терлецького інша капітула василіян в Жировицях обрала, 19 грудня 1661, єпископа Сушу своїм протоархимандритом. Одначе, обидва вони дійшли до згоди і єпископ Суша під час свого побуту в Римі в квітні 1664 року, маючи з собою номінацію короля для Коленди на митрополію, робив старання для затвердження тієї номінації папою. Це сталося 22 квітня 1665 року, тобто рівно десять років з дня смерті митрополита Селяви. І тепер на капітулі в Супраслі митрополит Коленда був обраний на протоархимандрита, хоч було бажання, щоб обирати на те становище звичайного монаха. Той вибір був уневажнений, а єпископ Іван Потій з Володимира був іменованій адміністратором чину аж до скликання нової капітули, що відбулася в Бересті 5 березня 1667 року. Одначе, і на тій капітулі митрополит Коленда був ще раз обраний протоархимандритом, і цим разом він був затверджений в Римі.

На закінчення цього бурхливого періоду нашої Церкви варта згадати, що деякі фанатичні неприхильники церковної єдності в Україні сугерували думку немов би церковна унія несла вину за Переяславську угоду, яка стала початком поневолення України Московою. Така думка невірна і неповажна.

Один з українських православних дослідників, І. Власовський, говорячи про віддання Української Православної Церкви під юрисдикцію Москви твердить, що вона перестала бути національною. «І тому не на порушення канонів в першу чергу треба звертати увагу, говорячи про прилучення Київської митрополії до Москви, не на канонічну неправильність цього акту, це є другорядне, що в той чи інший спосіб все рівно було б обійдено, а на істотну річ, яка була в тому, що з підпорядкуванням Київської митрополії Москві розпочато було похід на Українську Церкву Православну, як на Церкву Національну з метою позба-

вити народ український національної Церкви, так небезпечної в політичній відношенні. *Акт 1654 породжений у великій мірі Берестейським актом 1596 року, в свою чергу породив акт 1686 року*».

Той сам автор, оповідає про резигнацію гетьмана Виговського в Переяславі (27 жовтня 1659) і про нову угоду Юрія Хмельницького з москалями, до якої князь Трубецький додав статтю про підчинення УПЦ московському патріархові, але на диво, ніхто з українських духовних не запротестував. Щогірше, каже автор, ніжинський протопоп Филімонович одержав за те (від царя) соболів на 500 рублів і 500 золотих червоних.

Далше автор оповідає, що митрополит Діонісій Балабан солідаризувався з гетьманом Виговським, тому єп. Лазар Баранович з Чернігова, хоч і мав уже грамоти від пок. Гетьмана Богдана і митрополита Косова на Чернігів, тепер ще раз звернувся до царя Олексія Михайловича по нову грамоту. Тим часом, Москва задумала поставити «містоблюстителем» митрополичої катедри згаданого протопопа Максима Филімоновича, який прийняв чернечий сан з ім'ям Methodій і був висвячений на єпископа Мстислава-Могилева (4 травня 1661). Одначе, в наслідок акції митрополита Балабана він був патріархом екскомунікований. По смерті митрополита Балабана, як згадано, УПЦ розкололась, і тепер гетьман Іван Бруховецький на свою власну руку просив московського царя прислати до Києва митрополита просто з Москви, а єп. Methodія задержати в Москві. Під час своєї довгої «гостини» в Москві той же гетьман ще раз просив підчинити Київську митрополію московському патріархові. Отож нема причини нарікати на українських католиків.

Зацитуємо ще московського історика Ключевського, який думає, що революція в Україні заскочила Москву несподівано, але як Хмельницький просив про союз: «Москва задумала взяти в руки українське козацтво, хоч би навіть без козацької території, а як уже з українськими містами, то під умовиною, що там сидітимуть московські воеводи з дяками; Богдан Хмельницький хотів стати чимсь якби в роді герцога Чигиринського і володіти Малоросією самостійно під опікою московського царя, при участі козацьких вельмож, осаулів, полковників і прочої старшини... І Москва одержала нагороду за свою тонку й осторожну дипломатію. Там гляділи на возєєдиненіє Малоросії із традиційно-політичної точки погляду: як на нагоду збирання Русскої землі, тобто відірвання великих просторів русскої землі від ворожої Польщі для держави московських государів, бо ж по завоюванні Білорусі і Литви 1655 року там поспішили додати до царського титулу «вєєя Великія і Ма-

ля і Білія Росії самодержця Литовської, Волинської і Подільського... (Ключевський, Сочиненія, III, ст. 116 і слід).

Переяславська угода була військово-політичним союзом, якого вимагали тодішні важкі обставини. Так, принаймні, думав Гетьман Хмельницький, його сучасники і близькі наслідники. Він сам її зірвав, як цар Олексій Михайлович показався невірним союзником. Три роки по програній битві під Полтавою, гетьман Пилип Орлик так писав про те: « Найсильнішим і найбільш тривалим аргументом і доказом суверенности України є урочистий договір, заключений між царем Олексієм Михайловичем, з одного боку, та гетьманом Богданом Хмельницьким і Станами України, з другого боку. Трактат цей уложений 1654 року і підписаний уповноваженими представниками. Цей такий урочистий і ясний трактат, названий вічним, повинен був, здавалося, назавжди встановити спокій, вольності і лад в Україні. Це дійсно так і було б, якби цар так само сумлінно виконав його, як у це вірили козаки ». Чи за віроломство Москви можуть відповідати українські католики?

Майже три і пів тисячі католицьких громад в Русі-Україні, що видержали переслідування московських солдатів, козацьких неконтрольованих рейдів та лукаве становище польських католиків, безсумнівно свідчать, що український католицизм уже в тих часах хоронив Україну перед Москвою і Польщею. Ці два хапчиві сусіди не бажали зв'язків України з Римом, бо перший з них тратив вплив на « православних братів по вірі », а другий не міг безкарно « навертати схизматиків на латинство і так їх польонізувати. Це вони добре розуміли й раді були б повному знищенню церковної єдності в Україні.

Модерні дослідники гетьманських часів підкреслюють, що складність і суперечність українського релігійно-церковного процесу XVI-XVII ст., тобто церковна єдність з Римом і боротьба проти неї у висліді довели до відродження духового життя нації, бо ці різниці кували могутню ідейну зброю для майбутніх перемог українського народу. Є сліди, що гетьман Хмельницький перед своєю смертю (1657 р.) був схильний прийняти від папи патріярха.¹⁴

¹⁴ *Litterae Nuntiorum Apostolorum historiam Ucrainae illustantes*, IX, ed. Welykyj, Romae, 1963, IX, pp. 46-47: « Di Krepicz, da Mons. Nuntio in Polonia, a 6 Giugno 1657. Deciferato a 5 Luglio.

« Il Chiminischi (Chmelnyckyj) si lascia intendere, che vorrebbe un Patriarca mandato da Nostro Signore, forse deve persuadersi di poterlo avere Scismatico, e vorria unire l'Ukraina alla Polonia, alla forma del Ducato di Lituania, havendo i suoi offitiali e Ministri separati, il che a creder di molti non dovria negarsele, vedendosi, che quella ribellione è stata cagione di tutte le guerre, et ho detto, che offerivamo a

І треба жалувати, що серед брязкоту зброї неприхильники церковної єдності в Україні не пішли за голосом своїх тверезих провідників і через те ударемнили довголітні старання про заснування Київського патріархату, який раз-на-завжди усунув би був вмішування Москви і Польщі в українські церковно-релігійні справи. Ця невдача позбавила український нарід найвищого духовного авторитету, якого брак усі відчували в Україні по занепаді її державного життя. Ця короткозорість деяких провідників, політична невиробленість козацької черні і простолюття в висліді довели до повного підчинення Православної Церкви Москві, хоч спочатку деякі митрополити, напр. Косів, відпекувалися цього, як про те згадував Гетьман Богдан у своєму листі, 27 березня 1657, до московського патріярха Нікона.

Москва відразу змагала до повного підчинення собі Православної Церкви в Україні, напр. московський амбасадор Хитрово в лютім 1658 р. домагався від митрополита Діонісія Балабана «бити челом» патріярху Нікону. Митрополит відмовився, але порадив Хитрову, щоб патр. Нікон звернувся до Константинополя і звідти одержав право святити митрополитів для Києва. По смерті Балабана патріярх зачав мішатися до справ Української Церкви, а першим кроком до цього було іменування Чернигівського архієпископа Лазаря Барановича «блюситетелем київського митрополита» і він цю номінацію прийняв без згоди інших владик.

Узагалі Лазар Баранович відіграв шкідливу ролу в тій цілій справі. Він, наприклад, в часах гетьмана Дам'яна Многогрішного, як Київським митрополитом був Йосиф Тукальський, написав дуже знаменного листа до царя Олексія Михайловича, де між іншим писав таке: «Преосв. Йосиф Тукальський, Київський митрополит, домагається від Дам'яна Ігнатовича (гетьмана), щоб духовенство східньої сторони (Дніпра) пішло під його послух і управу. Я відписав йому, що Дам'ян Ігнатович без відома, волі і наказу вашого царського величества на це не може дозволити... (дальше згадує про екскомуніку гетьмана патріярхом Константинополя)... «Хоч гетьман В.Ц.В. не є під властю Конст. патріярха, усе ж не можна збути мовчанням імені і власті всел. патріярха. Дам'ян Ігнатович і я дивуємося, як неосторожно патріярх ви-

molti la Corona, e con molto meno potevamo aggiustare i Cosacchi, che havendo questi, non bisognano aiuti esterni.

Il Gran Cancelliere per dubio, che non se le restringa l'autorità, è probabile, che contraddirà a tale unione... ».

дав оте неблагословення, що нарушує світлий царський трон, бо ж Дамян' Ігнатович є гетьманом вашого війська. Він б'є чолом, щоб В.Ц. В. просив у патріярха благословення для нього і щоб патріярх не видавав так легко клятвенних листів... Митрополит Тукальський хоче рідити духовенством східнього боку Дніпра, але всі тутешні духовні і миряни бажають бути під моєю паствою; я віддаю цю справу рішенням В.Ц. В. Тому що духовенству В.Ц. В. не легко їздити до митрополита на другу сторону під короля і легко вийде якесь непорозуміння.

« Київський митрополит, хоч і був пастирем всієї Русі і Констант. екзархом, але не завжди управляв духовенством цього боку, що завжди мав свого пастиря: Чернігів-чернігівського архієпископа, Переяслав-переяславського владику, а Київський митрополит від давніх часів сидів собі в св. Софії на престолі і був вдоволений одним боком Дніпра, хай вдоволяється тамошнім духовним чином.

« Про Київ я вже не раз писав В.Ц. В. і тепер кажу, бо є чутки, що він має бути відступлений ляхам і в останній день листопада цього року має бути відданий, хоч усі православні християни і весь правочірний народ малоросійський плачуть і є в смутку.

« Премилосерний православний царю! пожалуй своєї крові і давньої своєї батьківщини, бо ж то В.Ц. В. кров були оті правочірні великі князі й царі Київські; не віддай свого дідицтва і царської корони, того св. великого города Києва, не випусти його із своєї державної опіки під чужу віру на вічну ганьбу і жаль всьому християнському православному народові ».

Наведений лист Лазаря Барановича не потребує коментарів. Московський цар, задумуючи опанувати Українську Церкву, вислав до Батурина свого посла Неплюєва, щоб він « радив » гетьманові і старшині обрати митрополита із своїх людей, але такого, щоб слухав Московського патріярха, щоб ніхто до Константинополя не ходив, туди не писав ані не звертався в жадній справі і від патріярха нічого не приймав ані його не слухав. Таким митрополитом був Гедеон Четвертинський, тесть гетьмана Івана Самойловича. Урешті, Константинопільський патріярх Діонісій, а з ним Єрусалимський Дозитей дали Москві право посвятити Четвертинського на Київського митрополита, але тільки на один раз і за те взяли по 200 золотих. І так Москва поволі перебрала під свою « опіку » Українську Церкву. І тепер Лазар Баранович не був вдоволений, тому просив Московського патріярха перебрати його епархію під свою безпосередню юрисдикцію.

Яка іронія долі! Замість мати свого власного патріярха в Києві, православні українці були підчинені владі Московського патріярха,

і він навчив їх твердою дорогою, що вони можуть обійтися без Константинополя.¹⁵

* * *

Папа Олександр VII був поетом і високо цінив робітників пера, учених і письменників, яких часто запрошував до себе і вів з ними дискусії на актуальні теми. Заховалася його велика кореспонденція з письменниками, напр. автором Пінакотекі, Еритреєм, ван дер Веконом, Климентом Мервіном, каноністом, якому папа поставив пам'ятник в церкві Богородиці «Більшої»; з архитектом Гендриком ван Пунте ітд. Папа піддержував морально і матеріально «Болландистів», Геншена і Паперброха, у їх праці над Життями Святих, а вчений грек, Аллятій, був іменований бібліотекарем Ватиканської Бібліотеки. Історик Угеллі був дуже близьким приятелем папи, як також єгиптолог Атанасій Кірхер одержував від папи підмогу; так само астроном Кассіні та історик Паллявічіні.

Олександр VII збудував нове приміщення для університету в Римі, званого «Сапієнца», і там заснував катедру історичних наук. Він заснував також бібліотеку «Олександріна», а до Ватиканської купив приватну бібліотеку князів Урбіно за 10 тисяч скуд.

З пам'яттю Олександра VII є зв'язане виконання деяких речей в соборі св. Петра, напр. Петрове крісло, скаля Реджія, пам'ятник Костянтина Великого тощо. Що найголовніше, на зарядження папи архітект Берніні зачав робити, 13 липня 1656, славну колюмнаду в Ватикані, так що 28 серпня 1657 року папа особисто заклав її угольний камінь. Багато мистців працювали над статуями 96 святих, що й досі стоять на балюстраді тієї колюмнади, збудованої у формі півеліпси. Дорійські колюмни в числі 284, високі на 15 стіп, біжать чотирьма рядами. Ціллю колюмнади було хоронити паломників від жару італійського сонця, як також від осіннього й зимового, проникливого дощу.

¹⁵ Grume, V, Mosaic patriarche grec d'Antioche 1647-1672, in Echo d'Orient, 19 (1928), pp. 73 seq; *пор.* Холмський, ст. 225; *cf.* Praszko, pp. 13, 23, 100; *cf.* Петрушевич, ст. 559 слід.; *cf.* Zaleski, S, Jezuiti w Polsce, III (1), pp. 122 seq; *cf.* Documenta, I, pp. 578-80, 582-84; *cf.* Susza, J, De laboribus, in Harasiewicz, pp. 298-349; *cf.* Stebelsky I, Dwa wielkie swiatla, Lwow, 1867, II, pp. 183, 226 seq; *cf.* Pelesz, II, p. 257; *cf.* Szraniewicz, Patryarchat Wschodni, pp. 110 seq; *пор.* Оглоблин, О, Українсько-московська угода з 1654 року, ст. 67; той же, Думки про Хмельниччину, ст. 16; *пор.* Власовський, I, Нарис історії Української Православної Церкви, Нью Йорк, 1956, II, ст. 110, 303, 310, 319; *пор.* Дорошенко, II, Короткий нарис історії Української Церкви, Вінніпег, 1949, ст. 75; *пор.* Соловьев, цит. твір, VI, ст. 418-419.

Уже від 3-го сторіччя в Римі переховувалося дубове крісло, зване « катедрою св. Петра », яке традиція вважала символом наслідства й авторитетного навчання папів, як про те свідчить дуже старовинне свято в дні 22 лютого, під час якого ношено це крісло в процесіях і кожний папа сідав на нього. В опінії знавців старовини, напр. Россі і Кравса, це крісло належить дуже старовинним часам, а його прикраси додані в IX ст. Папа Олександр VII казав збудувати пам'ятник в апсиді собору св. Петра, який піддержують чотири Отці Церкви: Григор, Атанасій, Іван Золотоустий та Августин. 18 січня 1666 року це крісло було вложено до цього пам'ятника Берніні й воно є досьогодні.

Влітку того року папа одержав кілька сильних атак болу жовчевого каміння і нирок, саме в розгарі підготовки протитурецької оборони, бо в лютому 1667 року папська фльота виїхала на море. На 68-ому році життя і 12-ому свого понтифікату папа Олександр VII зачав готуватися на смерть. 16 березня 1667 року він відбув ще Консисторію, а за чотири дні казав винести себе в кріслі на балкон Квіриналу, щоб уділити благословення містові і світові. І, хоч виснажене тіло вмираючого було схоже на кістяк, свіжість ума не покинула його аж до смерті, що прийшла 22 травня того року. Тіло папи поховано в соборі св. Петра, а пам'ятник був збудований у 1672—78 роках.¹⁶

236. *Климент IX (1667—1669).*

Юлій Роспіліозі був нащадком родини аристократів з Ломбардії, що перенеслася жити до Пістої в Тосканії. Він побачив денне світло 28 січня 1600 року. На 17-ому році свого життя він уже вчився в колегії в Римі, де вчив славний історик Страда. Юлій одержав докторати філософії й богослов'я на університеті в Пізі, а 1623—25 викладав там філософію. Сам він був ученим і поетом. 1632 року був іменований референтом Сигнатур та секретарем Конгрегації св. Обрядів, а від 1636 року був каноніком при соборі Богородиці « Більшої ». 1641 року папа Урбан VIII іменував його домашнім прелатом і секретарем листів до володарів, а по двох роках дорадником Пенітенціарії. 1644 року він

¹⁶ *Pastor*, XXXI, pp. 369 seq; cf. *Renazzi*, *F, M*, Storia dell'Università degli studi di Roma communemente la Sapienza, Roma, 1803, II, p. 255; cf. *Raffaelli*, *F*, La isuperziale e veritiera istoria della unione della Bibl. d'Urbino alla Vaticana di Roma, Fermo, 1877; cf. *Fraschetti*, *S*, Il Bernini, Milano, 1900, pp. 314-15, 386; cf. *Kraus*, Roma Sotterranea, Freiburg, 1879, p. 568; cf. *Gabriel-Lederq*, Dict. Archeologique et le Liturgie, III (1), pp. 40-47; cf. *Bullarium*, XVII, p. 481.

був нунцієм до Іспанії з титулом архієпископа Тарагу і там був дев'ять років. В часах Інокента Х був губернатором Риму, а Олександр VII іменував його своїм секретарем Стану та кардиналом для церкви св. Сикста.

По смерті Олександра VII конкляв кардиналів увечері 20 червня 1667 року обрав хворовитого, 67-літнього кардинала Юлія Роспіліозу на папу і він прийняв ім'я Климент IX. Новий папа був популярний і відомий із свого замилювання до справедливости. По виборі він задержав майже всіх урядників свого попередника. У відношенні до вбогого населення Риму папа виказав виїняткову щедрість, напр. в дуже короткому часі роздав їм 600 скуд та низив ціни на харчі, а кожного дня запрошував тринадцять убогих на обід до Ватикану і служив їм особисто, та дуже часто відвідував міські лічниці. По своему виборі папа зарядив, щоб для нього покласти окрему сповідальницю в соборі св. Петра і в ній щоденно сповідав людей 3-4 години. Він відвідував також головні базиліки міста та брав особисту участь в усіх торжествах, а по «Святих Сходах» в Лятерані завжди ішов на колінах.

Климент IX дбав про справедливість у судах та допускав до себе покривджених і найбідніших, що потребували його ради й помочі. Усім, хто його просив про щось, папа майже ніколи не відмовляв, кажучи: «*Concediamo*»! (Годимося). Одначе, для себе самого він був дуже ощадний, бо напр. запорядив, щоб на його трапезу не видавано більше як 15 «байокків» денно.¹⁷

* * *

В часах Климента IX в Португалії король Альфонс VI був усунений своїм братом, Петром II, а при тому був підписаний мир з Іспанією, що закінчував довгу війну між обома краями. Одначе, там вмішався Людовик XIV, що мав вплив на жінку Альфонса, Марію Савойську, яку він задумав подружити з Петром II. Катедральна капітула в Лісбоні уневажнила її подружжя з Альфонсом, як «заклучене і недовершене», але диспензу від «публічної чести» треба було просити в папи. Під натиском Людовика XIV папський легат у Франції, маючи на те повновласті, видав таку диспензу і вони обоє були звінчані. Згодом Марію мучили сумніви щодо важности її другого подружжя, тому вона відіслала всі документи до Риму, де окрема комісія кардиналів усе ще раз докладно прослідилала й апробувала, а папа затвердив згадану диспензу.

¹⁷ *Veani, G, Clemente IX, Notizie storiche, Prato, 1893, p. 159.*

У Франції чотири владики відмовилися підписати осудження янсенізму, а папа на просьбу французького амбасадора ще раз затвердив буллу Олександра VII в тій справі. Усе ж таки, згадані владики перечили існування янсенізму в Франції, mimo всіх попередніх рішень. Парламент заборонив публікувати їх письма, напр. друк св. Письма французькою мовою і требник Павільона, де говорилося про сповідь в душі янсенізму. Урешті, владики упокорилися, а в Французькій Церкві настав спокій, званий «Миром Климента», який увіковічено медалею з написом: «Благодать і мир від Бога — У повернення згоди Церкви».

Папа дбав про замирення Франції з Іспанією, бо перша на весні 1667 року наїхала на Голляндію, де володіла регентка Марія-Анна в імени свого малолітнього сина Карла II. Завдяки папі й союзові Англії, Голляндії й Швеції Франція помирилася з Іспанією.

Саме тоді очі християн звернулися знову в сторону турків, бо великий везир Керулю із своєю 70-тисячною армією заатакував Кандю на Криті. Папа взивав володарів до оборони, а в тому перського шаха. Восени 1668 року на Консисторії було порушено дві справи: турецьку загрозу і можливу абдикацію польського короля Яна Казимира, яка комплікувала справу протитурецького фронту.

Людовик XIV запевнив папу, що в час «Святої Війни» він не нападе на Іспанію і дав 6.600 мужви, 42 кораблі та 18 галер, а за те одержав згоду папи стягнути з церков десятину в сумі 100 тисяч скуд. На весні 1669 року експедиція рушила проти турків під командою адмірала Роспіліозі і висадилася в Кандії 20 червня, але через незгоду французів з венеціанцями, перші завернули додому ще заки зачалася атака турецької 100-тисячної армії проти 30-тисячної армії християн у дні 24 серпня, тому фортеця була здобута турками. Папа дуже глибоко відчув цю велику втрату. 16 листопада того року він установив комісію кардиналів по справам оборони, але його благородне серце не видержало довгої напруги й жалю. Він умер 9 грудня, саме в хвилині як Людовик XIV приймав у себе турецьких амбасадорів. Тіло папи було поховане в соборі св. Петра біля гробу Олександра VII, а маси народу віддавали йому пошану, якби мощам святого. Згідно з волею вмерлого його тлінні останки були перенесені до собору Богородиці «Більшої» і там зложені в малому пам'ятнику.¹⁸

¹⁸ *Reusch, H, Der Index, II, p. 669: «Gratia et Pax a Deo -obrestitutam Ecclesiae concordiam»; cf. Klopp, O, Fall des Hauses Stuart und die Sukcession des Hauses Hannover in Grossbritannien und Irland, Wien, 1875, pp. 219, 223; cf. Zinkeisen, op. cit., IV, pp. 971 seq; Ferlingen, Le Pape Clement IX, Louvain, 1904, pp. 136-42, 149, 165, 171, 197, 204, 297.*

Спочатку 1666-го року від капітули польського владыки Томи Левенського-Наленча в Холмі вплинуло до конгрегації «*De Propaganda Fide*» письмо, в якому обвинювано Українську Католицьку Церкву в практикуванні «схизматичьких поблуджень», мовляв. вона навчала, що Святий Дух походить від Отця, і блудила в навчанні про чистилище; у неї немає пошани до св. Євхаристії (освячується на сокові); у ній не почитають св. образів; дружать молодят у другому ступені споріднення або навіть розведених людей; при Тайні Маслосвяття уживають звичайного олію; українські католики не хочуть підчинитися екскомунікам, схваленим проти них латинським єпископатом; вони кажуть, що св. Петро був перше в Антіохії, а не в Римі; та що Христовий хрест і терневий вінець не є в Римі, а в Константинополі, і що постити в суботу є гріхом.

Очевидячки, в Римі не поставилися серйозно до смішних видумок і наклепів людей, що не вмiли цiнити звичаїв схiдних християн, їх не розуміли і не знали їх історії. Рим був добре поінформований про стан навчання і дисципліни Української Церкви, Католицької і Православної. Якби у відповідь на згадане письмо, по виборі папи Климента IX свящ. Конгрегація для Ширення Віри вислала письма до найвизначніших православних владик, архимандритів і братств. До православного митрополита, Антонія Винницького, Конгрегація писала, що провідною ідеєю понтифікату нового папи буде довести до повної згоди в Руській Церкві через її замирення з Апостольською Столицею і Римською Церквою. Письма закликали православного митрополита, архимандритів і клир не марнувати добрих намірів Найвищого Архиєрея, що щиро молиться про замирення Русі та про любов у цілій Христовій Церкві.

В тому часі в Україні були знову неспокойні часи. По резигнації гетьмана Павла Тетері на Правобережжю розгорілося протипольське повстання під проводом: Сірка, Дрозда, Опари, Сербина і Височана; і щойно в серпні 1665 року Козацька Рада обрала на гетьмана полковника Петра Дорошенка, одного з найбільших людей Козаччини. Основою його політики було сильне переконання, що український нарід має жити в своїй державі і повинен бути паном на всіх своїх етнографічних територіях. Дорошенко вірив, що найперше треба позбутися непроханих господарів, тобто поляків, що своєю самолюбною політикою держали Україну впродовж десятиліть у стані війни, яка до краю виснажила нарід. Про польську політику гетьман Дорошенко висловився так в одному письмі до московського воеводи: «Король дає козакам при-

вілеї, а зараз же посилав (в Україну) поляків... і вони відбирають всі вольності від православних християн; не тільки козаків, але й полковників та старшину вони б'ють, мучать, беруть усякі податки, а в багатьох містах Божі церкви збезчестили і попалили, а інші обернули на костели».

Така опінія Дорошенка виявляє його стосунки з поляками. З другої ж сторони, московська політика на Лівобережжю не ворожила Україні нічого доброго. Гетьман Іван Брюховецький, що перший з гетьманів їздив у Москву і вірив у добру волю царя Олексія Михайловича, щораз більше попадав під небажану «опіку» москвинів і так Україна втрачала поволі свої права, здобуті в кривавій війні з поляками. Це й було причиною, що Дорошенко добачав в обох слов'янських сусідах смертельну небезпеку для своєї держави. Що він був правий, показав Андрусівський договір в січні 1667 року, яким поляки і москалі потаємно поділили між себе українські території.

Дуже характеристичним для московсько-українських стосунків по Андрусівському договору був маніфест гетьмана Івана Брюховецького до українського народу, опублікований з початку 1668 року. В ньому гетьман писав: « Не лише з нашої власної, але й нашої старшини постанови сталося, що ми з важних причин відлучилися від московського союзу і приязні. Московські і польські комісари заприсягнулися взаємно знищити Україну, отчизну нашу любу, повбивавши її людей, старших і молодших; у тій цілі Москва дала ляхам 14 мільйонів (рублів), щоб найняла чужинних солдатів. Ми не думали виганяти москалів шаблями з українських городів, але хочемо очистити наш край аж до границі; москалі самі виявили свою укриту злобу і не пішли назначеною їм мирною дорогою, але зачали з нами війну. Тоді нарід повстав і вчинив з ними те, що вони нам приготувляли: мало-хто з них вийшов живим. Прошу вас в імени всього Війська Запорозького, бажайте добра своїй вітчизні Україні, думайте про своїх домашніх ворогів, то є москалів, очищуйте від них свої міста; нічого не лякайтесь, тому що з нашими братами з другого боку (Дніпра) ми заключили згоду і як треба буде, вони поспішать нам з поміччю... ».

На жаль, Дорошенко і правобережні козаки не вірили в щирість Брюховецького, бо він занадто довго покладався на царську ласку. Під час маршу проти московської армії він був схоплений козаками і замучений, а Дорошенко став на короткий час гетьманом всієї України.

Того самого року абдикував король Ян Казимир і в час елекційного і коронаційного Сеймів для вибору нового короля, кн. Михайла Вишневецького, спольонізованого нащадка старого українського року, пра-

вославні депутати знову намагалися включити до « пакта конвента » релігійні пункти про скасування унії. З тієї причини митрополит Коленда й архимандрит Жоховський їздили на Соїм, але згадані пункти не були прийняті.

При нагоді тієї подорожі митрополит служив св. Літургію в краківській катедрі, 12 листопада, в саму річницю мученичої смерти бл. Йосафата Кунцевича. Там був присутний король Михайло Вишневецький, його двір, латинські владика та весь дипломатичний корпус. Таким чином, Українська Католицька Церква, видержавши переслідування від чужих і своїх, готовилася до відбудови, як про те писав митрополит до папи в липні того року. Він просив впливати на державні чинники, щоб Руській Церкві були надані ті самі права, якими користувалася латинська Церква в державі. Митрополит запевняв папу, що з тих прав він не буде користати аж доки не доведе до замирення з православними братами, бо таку акцію він мав тоді в пляні. У відповідь на те папа написав листи до впливових осіб у справі Церкви в Русі-Україні.

Цей плян зійшовся із старанням гетьмана Дорошенка порозумітися з поляками і заключити з ними чесний мир. Восени 1669 року він вислав своїх амбасадорів до нового короля. За інструкціями гетьмана пункти Гадяцької угоди мали бути основою дискусії. І знову була небезпека, що Церква стане предметом нових торгів, як у травні 1670 року з'їхалися українська і польська делегації до містечка Острога на Волині. Митрополит Коленда вислав туди Кипріяна Жоховського і він висунув справедливе домагання, щоб до державно-політичних розмов не мішати релігійно-церковних справ, які, хай рішають самі представники Церков по засаді: справи віри треба залишити сумлінню самих мирян.

При тій нагоді архимандрит Жоховський в дискусії з православними владиками видвигнув « універсальну унію » на основі обговореного нами проєкту Петра Могили, де догматичні справи не представляли великої трудности, а лише розв'язання послушенства папі й патріярхові. Жоховський пропонував, щоб київський спільний митрополит-патріярх в богослужбах поминав папу і патріярха, коли останній визнає точно означені (три) пункти. Він має складати Ісповідання віри перед папським нунцієм і в Римі має одержати палліум. Коли ж турки перешкоджуватимуть, то хай патріярх переїде жити на Україну. Коли ж і це не буде можливе, хай патріярх зречеться своїх прав до Київської митрополії, як це вчинив для Московської, і тоді митрополит в Києві одержить патріярші права. Це був проєкт католицьких владик і, здавалося, буде легко приємливий для православних людей доброї волі.

На жаль, до тих переговорів вмішався полковник Михайло Ханенко,

протикандидат Дорошенка на гетьманство. Він « гетьманував » в Умані і його визнала Польща. Його амбасадори в Острозі зачали вести переговори на власну руку й погодилися з поляками, при чому не рухали церковних справ.

Серед такої диверзії гетьман Дорошенко був переконаний, що йому буде найкраще повернути до пляну Богдана Хмельницького й укласти союз з турками, які тоді зростали в силу. Султан Мохаммед погодився на свобідний вибір гетьмана і на звільнення України від усяких данин, але вона мала бути під турецьким протекторатом як Молдавія і Волощина. По цьому договорі турки виповіли Польщі війну 1672 року, що закінчилася поразкою останньої і короткотривалим миром в Бучачі. Одначе, турки скоро показалися віроломним союзником: вони зачали нищити край, грабувати населення, церкви повертати в мечети, вивозити дітей тощо. Нарід зачав масово покидати край і переходити на другий беріг Дніпра. Врешті, Дорошенко зрікся булави в користь лівобережного гетьмана Івана Самойловича. Щоправда, турки видвигнули ще раз Юрася Хмельницького на гетьманство, але він увійшов з ними в конфлікт, так що 1681 року вони покарали його смертю.

Не треба й казати, що в таких обставинах наша Церква потерпіла великі втрати, однаково Православна і Католицька. Вартим відмічення є те, що ще перед острозькими переговорами до нунція Марескотті особисто прибув православний архимандрит Теодосій Василевич із Слуцька та представив свій проєкт замирення Церкви. Наділі, це був проєкт Петра Могили, але з тим, що в ньому послушення папи мало бути заховане через патріархів в Константинополі. Натомість, дуже сильно була підкреслена чистота східнього обряду. Це, імовірно, було відгомном на обрядові зміни, що найперше відбувалися в монастирських обителях, а вже звідти ширилися по парафіяльних церквах.¹⁹

¹⁹ *Stebelski*, II, p. 233; *cf. Theiner*, Mon. Pol., III, nr. 605, pp. 577 seq; *nop. Colovъev*, VI, ст. 369-70; *cf. Documenta*, I, nr. 536, 548, 549, 550; *cf. Litterae S. C. del Prop. Fide*, ed. Welykyj, Romae, 1955, II, nr. 478, 480, 481, 482, 487, 509, 514; *Monumenta Ucrainae*, III, nr. 174, 175; *cf. Epistolae Metropolitanum*, III, pp. 11 seq. Гетьман Петро Дорошенко у своєму Меморіялі до короля, 1 червня 1669, клав свої умовини злагоди з Польщею. Між його домаганнями є також справи церковного характеру. Він каже, що латинники наступають на мирян « грецького старовинного обряду », напр. колись давно в церкві св. Станислава на передмістях Кракова була служена Служба Божа по-грецьки і по-слов'янськи. А тепер? Що сталося з нашою церквою в Люблині? Чи не забрали латинники наш чудотворний образ з Троків і не хотять його віддати? Поляки надуживають « унію » та силою забирають наші монастирі. Коли ж грецький священник ішов у Вильні з св. Тайнами, його пограбували і св. Тайни порозкидали, але він не знайшов правди в судах.

237. *Климент X (1670—1676).*

Еміліян Альтієрі, син Лаврентія і Вікторії Дельфіно з римської аристократії, уродився в Римі 13 липня 1590 року. Учився в Римі й одержав докторат права та працював аудитором Роти, де здобув собі славу доброго оборонця. 1623 року був асесором нунція Лянчельотті в Польщі, а по чотирьох роках став єпископом Камеріно та губернатором Льоретта й Анкони. 1644 року Іннокент X іменував його нунцієм до Неаполя і щойно 1669 року він був нагороджений кардинальським капелюхом.

По похоронах Климента IX конкляв зачався 21 грудня 1669 року. Профранцузькі кардинали протягнули вибір аж до 29 квітня 1670 року, коли 80-літній кардинал Альтієрі був обраний на папу і з вдячності для свого попередника обрав собі ім'я-Климент X. Новий папа, мимо свого глибокого віку, ставав до праці дві або три години перед сходом сонця, убирався без помочі прислуги, служив щодня св. Літургію, а потім відмовляв свої приватні молитви. Авдієнції зачинав з 5-ої години ранку, але ще перед заходом сонця ішов спати.

До помочі в управі Церквою й державою він іменував кардинала Палюччі секретарем Стану, а цей з вдячності прийняв родове ім'я папи: Альтієрі. Папа дуже щедро розділював милостиню, напр. за один 1672

Колись під час Гадяцької угоди було видвигнене домагання скасувати « унію », щоб були християни лише двох обрядів: латинського і грецького. І хай буде так і тепер, а добра уніятів віддати не-уніятим. Він жадав віддання архієпархії в Полоцьку, єпархії в Вітебську, Мстиславі, Могилеві з Оршою ітд. Уніятим треба відібрати всі права, а єзуїти хай віддадуть нам всі фундації Острозьких.

Гетьман домагався сформування нового Трибуналу з руськими суддями, нез'єдиненими. Мають бути основані академії в Києві, Гоці і Могилеві, а навчання має там бути на мовах грецькій, латинській і слов'янській, але без єзуїтських учителів. « Не хочемо також, щоб у нас учили єретики, як це є в єзуїтів у Вільні. Пан Тетеря, бувший гетьман України, хай зверне забрані з монастиря речі. І має бути проголошена загальна амнестія, як це було схвалено в Гадячі. Також дітям Данила Виговського, убитого москалями, мають бути звернені всі їх родинні добра. Козаки одержать повну свободу і жаден пан хай не показується на Поділлі, починаючи від Межибору; як також в палатинатах Києві, Браєславі, Чернігові, та в Пинській, Мозирській і Річицькій округах.

Тим часом, зібрання з Дорошенковими амбасадорами розбилосся, бо з'явилися послы Михайла Ханенка: Семен Богоченко, Яків Ярошенко, Роман Малюш, Іван Полтавець, Іван Завіша, Степан Білий, Василь Олексієнко і інші. Ханенко зобов'язався дати однакову свободу обом грецьким віровизнанням в усіх містах України. Цю угоду підписано 2 вересня 1670 року (за нов. ст.). Союз Дорошенка з турками і дальші події в Україні не дозволили завести в життя вищезгадану угоду.

рік роздав 125.946 скуд; щоб люди жили в добробуті, папа поставив на сильних основах банк « Монте ді Пієта », який мав хоронити їх перед лихварствами.

В час Різдва Христового 1674 року папа започаткував Ювілейний Рік-1674 і посвятив кивот в каплиці Найсв. Тайн, долота мистця Берніні. Під час ювілейних торжеств здоров'я папи погіршилося, так що він лише п'ять разів відвідав головні церкви Риму. Клімент X канонізував Пія V, Івана від Хреста, Францішка Соляно та мучеників з Гаркуму.

* * *

Для упорядкування Французької Церкви 21 червня 1670 року папа опублікував конституцію, якою нормував відношення монаших чинів до місцевих єпископів. Останні не могли заборонити монахам проповідати в їх власних церквах, але для проповідей поза ними мусіли мати такий дозвіл. Це саме відносилось до слухання сповідей, і ці рішення були розтягнені на всі християнські краї. І, інтересно, лише французький парламент цьому противився.

Людовик XIV домагався від папи іменувати Форбіна Жансона з Марселею кардиналом, разом з його номінацією на кардинала-протектора польського королівства, а німецького кардинала Вільгельма фон Фірстенберга на кардинала-протектора Франції. Французький амбасадор, князь д'Ест, 21 травня 1675 року, просив у папи авдієнції, під час якої поводився так гордо, що папа сказав йому: « Уже довгий час говорите не про справи короля, але про свої власні; Ми знаємо, що це не є волею Його Маєстату, тому поінформуємо його відповідно ». Це злякало амбасадора і він зачав нарікати на кардинала Альтієрі, і тоді папа задзвонив малим дзвінком на знак закінчення авдієнції. І, як увійшов папський « корієре » амбасадор намагався закинути папі, що він не додержав обітниці іменувати деяких кардиналів. Папа, хочачи закінчити немилу авдієнцію, задзвонив тричі і як хотів піднятися з крісла, амбасадор своїми руками примусив його знову сісти. Стривувшись з такою небувалою поведінкою гордого амбасадора, папа сказав: « Ви екскомуніковані! », — і закінчив авдієнцію. Папа не іменував кардиналів, про яких просив Людовик XIV.

« Мир Клімента » не тривав довго в Франції, напр. сорбонський університет на 356 нових докторів 1650—73 років мав 193 янсеністів. І в політичних справах Франція не солідаризувалася з Європою, а Людовик був дальше в приязних стосунках з Портою. Він зробив наїзд

на Голляндію, мовляв, хоче боронити католицьку віру перед кальвіністами. Коли ж без попереднього порозуміння з папою видав едикта, яким перейняв майно чину лазаристів і інших церковних інституцій та захоплював опорожнені епархії, мало-хто вірив, що він це робить лише для здобуття фондів на оборону держави. 22 квітня 1673 року папа запротестував, але з Парижа не було жадної відповіді. Щоправда, по наїзді на Голляндію тамошні католики одержали деяку свободу й забрані гугенотами церкви, але папа домагався від Людовика закінчити війну, бо турки загрожували Австрії, Угорщині та польському королівству.²⁰

* * *

По договорі Москви з Польщею в січні 1667 року гетьман Петро Дорошенко на якийсь час об'єднав під своєю булавою обидва боки Дніпра, але не довіряючи двом слов'янським сусідам, він рішився піти на союз з турками, як згадано. Такий крок гетьмана не знайшов одобрення між козаками і народом, тому проти нього створилася опозиція Суховієнка, а потім Ханенка, що серйозно паралізували його політику. Ясно, що союз Дорошенка з турками знайшов ще менше зрозуміння на Заході.

Папа Климент X, будши колись асесором нунція в Польщі, докладно орієнтувався в тамошніх відносинах і добре розумів загрозу від турків. 1672 року султан Мохаммед IV рушив на Польщу, разом з кримським ханом і Дорошенком. 30 серпня його 300-тисячна армія зайняла Кам'янець на Поділлі та дійшла до Львова, де замкнувся був маршал Ян Собеський і так часово здержав цей грізний похід. Вістка про облогу Львова турками сколихнула цілою Європою, а в Римі викликала велику констернацію. Папа звернувся до цісаря Леопольда I про поміч Собесьькому, а в жовтні зарядив ювілейні молитви в цілій Церкві та особисто взяв участь у торжествах в соборі Богородиці «Більшої». Він вислав паризького нунція Буонвізі з фінасовою допомогою королеві Михайлові Вишневецькому та просив інших володарів вчинити те саме, напр. шведського короля Карла, до якого писала також бувша королева Христина, підкреслюючи велику небезпеку для Швеції, якби тур-

²⁰ *Bullarium*, XVIII, pp. 55, 304, 526, 528, 600; cf. *Cardella, L*, *Memorie storiche dei Cardinali della S. Romana Chiesa*, Roma, 1787, VII, p. 168; cf. *Miscellanea di storia Italiana*, Torino, 1833, p. 1; cf. *Pastor*, XXXI, pp. 448, 449, nota 1; cf. *Epist. Cardinalis Hesse ad Imperatorem Leopoldum I* (25 Mai 1675), in *Pastor*, XXXI, pp. 479, 497.

ки надобре засіли в Польщі. Король Вишневецький був змушений прийняти мир у Бучачі, 18 жовтня 1672, яким зрікався українських територій та годився платити туркам 22 тисячі гульденів річної данини. Цей мир не мав популярності в Польщі, тому не був Союзом ратифікований.

В наслідок договору Польща втратила впливи на Правобережжі, тому Москва зачала плянувати його захоплення через лівобережного гетьмана Дам'яна Многогрішного, якого гетьман Дорошенко залишив був своїм заступником, але з ласки Москви він став «сіверським гетьманом». Налякавшись союзу Дорошенка з Портою і будучи зобов'язаною договором в Андрусові помагати Польщі, Москва зачала думати, чи не приступити б їй до протитурецької Ліги західніх країв. Це послужило цареві претекстом до широкої дипломатичної акції, напр. він вислав свого амбасадора Українцеву до Стокгольму і Копенгаги; амбасадора Вінія до Парижа, Лондону і Мадриду; а Мензіса фон Підфольдеса до Берліна, Відня і Риму. Останній передав папі царське письмо. Не треба й казати, що тією акцією цар завдав Україні моральний удар, бо тоді Дорошенко був у союзі з Портою. Таким чином москалі підготовляли психологічно Європу для повного поневолення українських територій. Отож від нещасного договору гетьмана Хмельницького в Переяславі не минуло й чверть сторіччя, як нахабна царська політика плянувала вже повне поневолення українського народу.²¹

Маршал Ян Собеський, одержавши велику підмогу від Заходу, напр. лише один кардинал Одескальчі (згодом папа Інокент XI) із своїх власних фондів вислав до Польщі 20.000 флоренів, — на скору руку зібрав 50-тисячну армію та 11 листопада 1673 року розбив турецьку армію під Хотиним, і саме тоді вмер у Львові король Вишневецький. Безсумнівно, перемога над турками піднесла на Заході симпатії до Польщі, а Собеський передав папі шовковий прапор султана, здобутий у бою; папа казав умістити його в соборі св. Петра, як символ перемоги християнства над поганством. При тім він запорядив Церкві в Італії давати три десяті частини доходів на протитурецьку оборону.

20 травня 1674 року Ян Собеський був обраний на короля і, одержавши нову підмогу від папи, він побив турків під Львовом 24 серпня того ж року. Таким чином, віра в перемогу і поміч папи врятувала польське королівство від певної заглади і повернула колеса історії в іншу

²¹ *Zinkeisen*, V, pp. 70 seq; cf. *Hammer-Purystahl*, F, *Frh*, Geschichte des Osmanischen Reiches, Pest, 1834, II, pp. 660 seq; cf. *Theiner*, Mon. Pol., III, pp. 590, 607-608; *пор. Петрушевич*, ст. 622; cf. *Tscharykov*, N, Une ambassadeur russe a Rome au XVIIe siècle: Paul Menzis de Pitfodels, 1901, p. 14.

сторону. Українська держава, опинившись між Москвою, Польщею і Портою, — хилилася до упадку, бо не могла завести в себе єдності. Козацький історик Самійло Величко так писав про те: « Упала гарна тогочасна Україна, як той давний Вавилон, город великий... через тодішню незгоду козаки пропали, самі себе завоювали ».

Цареві скоро надокучив гетьман Многогрішний, бо заголосо говорив про права України, тому був підступно вивезений на Московщину, разом з найближчою родиною, і по важких тортурах всі вони були заслані на Сибір, а новим гетьманом Лівобережжя став Іван Самойлович (1672—1687). По перемогах Собеського над турками, до яких москалі, крім своєї галасливої акції, не причинилися нічим, цар казав Самойловичеві йти з боярином Ромадановським в похід на Правобережжя і при тій нагоді польський ставленик, Ханенко, склав свою булаву, а гетьман Дорошенко залишився в Чигирині з малою горсткою вірних собі людей. Дотого акція Івана Сірка на Запоріжжю проти турків підкопала до речі авторитет Дорошенка серед народу. І, як під кінець 1675 року Сірко з'явився з козаками на Україні, Дорошенко скликав до Чигирини Козацьку Раду і там склав перед Запоріжцями свою булаву та віддав себе в руки гетьмана Івана Самойловича. Дорошенко був засланий на Московщину і там умер 1698 року в селі Ярополче.

На його гробі був такий напис: « Лѣта 7206 Ноября въ 9 день переставился раб Божий Гетьман Войска Запороского Петро Дорофѣевич Дорошенко, а поживе отъ рождества своего 71 годъ и положень бысть на семь мѣсте ».

Турки ще раз з'явилися на Україні 1678 року й дійшли до Чигирини, привізши з собою Юрія Хмельницького, якого патріярх звільнив з чернечих обітів, і він став гетьманом, прийнявши титул: « Гедеон Георг Венжик Хмельницький, князь Сарматський і Вождь Малоросії-України ». І, як уже згадано, турки вдушили його в Кам'яніці 1681 року. Того самого року москалі домовилися з турками в Бахчисараю: Москва забрала Лівобережжя з Києвом, а південна Київщина і Херсонщина були повернені в дике поле, що мало бути між ними границею. Забезпечившись отак перед турками, Москва заключила 1686 року « вічний мир » з Польщею, що мав її хоронити перед несподіванками від турків.

Серед тієї великої суматохи вмер митрополит Коленда, а його наступником став Кипріян Жоховський, що від 1 червня 1671 року був його коадьютором. В час владитва Жоховського Українська Католицька Церква не мала більших перешкод. Король гарантував їй такі самі права, що їх досі мала Православна Церква, в якій, як уже згадано, дійшло до внутрішнього забурення, напр. обидва кандидати на митрополитів:

Антоній Винницький і Йосиф Тукальський, робили старання у східніх патріархів, шукаючи там свого затвердження. Винницький одержав його від патріарха Нектарія в Єрусалиму, а Тукальський від патріарха Методія в Константинополі хризубуллою в 6 березня 1668 року. Він був законним митрополитом і таким визнавав його король Ян Собеський. Крім того, Москва іменувала єп. Методія в Мстислава-Орші «блюстителем київського митрополита», щоб таким чином перебрати під свою управу Київську митрополію. Хворий Тукальський прийняв коадютора в особі єпископа Йосифа Шумлянського зі Львова і він по смерті митрополита став його наслідником, 26 липня 1676, але вже не звертався по канонічну інституцію на Схід, а просто до Москви, але тамошній патріарх Йоаким Савельов, відмовився це зробити. І це, дуже імовірно, зродило в Шумлянського бажання застановитися поважніше над єдністю Православної Церкви з Римом, бо чому ж православним українцям підчиняти себе Москві.²²

* * *

86-літний папа Климент X в розгарі старань про замирення на Заході і про оборону проти наступу турків був активний аж до половини 1676 року. Саме тоді виступили в нього познаки водянки і гарячки, що спричинили його смерть 22 липня того року. Його тіло поховано в каплиці Найсв. Тайн в соборі св. Петра.

238. Св. Інокент XI (1676—1689).

Венедикт Одескальчі походив з багаті родини в Комо, де побачив денне світло 19 травня 1611 року. Він учився в колегії в Комо, згодом в Генуї й Римі, маючи на увазі військову кар'єру. Одначе, під впливом еспанського кардинала Куеви він віддався студіям права й одержав докторат в Неаполі та посвятився духовному станові.

Папа Урбан VIII іменував його протонотарем і генеральним комісарем для Анкони; Інокент X креував його кардиналом 1645 року, як йому було лише тридцять-чотири роки. До 1650 року він був легатом у Феррарі, а до 1654 року адміністрував єпархією Новари, де ви-

²² *Theiner*, III, p. 622; *cf. Zinkeisen*, V, p. 77; *пор. Аркас, М.* Історія України-Руси, Ст. Петербург, 1908, ст. 241, 246; *пор. Холмський*, ст. 237, 239 слід.

казав ревність у праці та організаційні здібності. В часах Олександра VII неадужав і перебував в Римі на праці в конгрегаціях. Він жив самотньо, як аскет, брав часто участь в богослужбах та займався харитативною діяльністю. Саме він переслав свій особистий дар до Польщі в сумі 20 тисяч флоренів на оборону проти турків. Його характер, головню покору, пізнати по тому, що як під час конкляву 1670 року було висунено його кандидатуру на папу, він не лише відказався від тієї честі, але за душу покійного кардинала Імперіялі, що противився йому, — офірував 3 тисячі заупокійних св. Літургій.

По смерті Климента X конкляв протягався через вмішування французького короля Людовика XIV. І щойно, як французький амбасадор перестав вператися, 20 вересня 1676 року, на папу був обраний кардинал Одескальчі. Він доти не дав своєї згоди, доки всі кардинали не підписали чотирнадцять дисциплінарних артикулів про реформи Церкви. Щойно тоді він прийняв ім'я Іннокент XI. 65-літний папа ще в часах свого кардинальства здобув собі ім'я « Батька вбогих », а зараз по виборі практикував діла милосердя на ще більшу скалю. Для себе самого він був дуже ощадний, напр. ходив в одній рясі десять років аж доки один князь не звернув йому уваги, що вона вже нікуди не годиться. Папа уживав одержу, залишену попередниками, дарма, що воне зовсім не підходила до його високої і стрункої постаті.

Зараз по своему виборі Іннокент XI зарядив, щоб з папських кімнат було винесено все, крім св. образів, хреста, простого дерев'яного ліжка, одного крісла і ще одного для гостей та кількох релігійних книжок. Навіть серед великих спек він сидів у Ватикані, не ходив на прохід до городів, але цілими днями перебував у своїй кімнаті на праці і молитві. Його висока й худа постать свідчила про його аскетичну вдачу, яку підкреслювало меланхолійне обличчя з бородою і вусами.

Папа брався дуже сумлінно за кожную справу і дуже повільно та важко доходив до кінцевого рішення, але, як уже на щось рішився, ніхто не мав сили вплинути на зміну його постанови. Він не покладав повного довір'я на людей свого найближчого оточення, а всі справи рішав особисто. Навіть секретар Стану, кардинал Чібо, не мав на нього великого впливу.

Іннокент XI, перш за все, зрівноважив бюджет держави та завів гострий вимір справедливості в судах. Будучи сам аскетом, він вимагав від інших людей заховування моральних засад, напр. Мадонну мистця Гвідона Рені, що мала дещо розхилене накриття грудей, казав перемалювати. Він заборонив також занадто свобідну жіночу моду, привезену з Франції в Італію Марією Манчіні, небогою кардинала Маза-

ріна. І, як заборона мало помагала, папа запорядив не допускати до св. Причастя жінок, убраних за тією модою, — і це помагало.²³

* * *

Люблячи справедливість і мир, папа постановив довести до замирення західні держави, щоб урешті поставити дійсний опір агресії султана Мохаммеда IV, його великому везирові Кепрулі та його помічникові Карі Мустафі, що вже заплянували здобути Відень і Прагу, а потім змірятися з Людовиком XIV, з яким покищо вдержували приятні стосунки. Уже тепер вони чванилися, що незадовго заведуть свої коні до собору св. Петра в Римі.

Папа мав сильне переконання, що доки сила турків не буде зломана, доти не можна й думати про мир в Європі, тому сам зачав плянувати відібрання від турків Константинополя. Заховався рапорт монаха, Павла де Ляні, що довго жив серед турків і добре знав їх силу та слабкість. Він запевняв, що великий страх перед турками не має жадного оправдання, бо вони вже втратили свою колишню силу. Тепер вони мають нездарний уряд, що перемінився в тиранію, а за гроші в турків можна все одержати. Їх населення здеятковане частими війнами і пошестями, а підбиті народи їх ненавидять і ждуть доброї нагоди для свого визволення. Дух яничарів упав, бо разом з родинами їх залишилося лише 40 тисяч. Султан не дає прикладу хоробрости своїм воякам, бо всюди возиться із своїм гаремом. Монах Павло радив атакувати турків одночасно з України, Угорщини, Дальматії, Персії та від моря, і їх сила розлетиться вмить. Він згадував в своєму рапорті, що московський цар носить з думкою атакувати турків від Чорного моря, але цар, як і всі греки, є ворогом Риму, тому навіть у випадку побіди, від нього можна сподіватися найгіршого.

Цей рапорт добре розважили в Римі й назрівав новий плян. Одначе, всі заходи папи паралізував союзник турків, французький король Людовик XIV, що тепер наважився знищити Австрію і здобути для себе цісарську корону. Він помагав малярським повстанцям та всіми способами впливав на польського короля Яна Собеського, жонатого з французькою маркізою, Марією Казимирою, щоб він не приступив до протитурецької Ліги. Крім того, Собеський від 1665 року, а його жінка

²³ *Pastor*, XXXII, pp. 10-14; cf. *Lippi*, M, G, Vita di Papa Innocenzo XI, ed. con aggiunte e cura del P. Fr. G. Berthier, Milano, 1899, pp. 7-10, 18, 26, 44, 189; cf. *Brosch*, I, p. 446; cf. *Bellori*, G, P, Le vite dei pittori, scultori, ed architetti moderni, Roma, 1821, III, p. 176.

від 1669 року були на сталій пенсії Людовика XIV. Недаром Людовик, агітуючи за вибором Собеського на польського короля, видав 550 тисяч лівр, тому тепер хотів вповні використати це для своєї політики. І, наприклад, французький амбасадор у Варшаві був завжди приязний на засіданнях Собеського із своїми найближчими дорадниками та про все інформував свого короля. І тепер він натискав на Собеського заключити з турками мир і висунути свої претенсії до Шлезьку, бо тоді цісар буде змушений стягнути свою армію з-над Рену. Собеський зобов'язався до цього договором, 13 червня 1675, і за те одержав з Франції велику грошеву допомогу для скріплення польської армії. Собеський заключив з турками мир у Журавні, 27 жовтня 1676, зрікшись на їх користь Кам'янця на Поділлію і інших українських територій. На це, як видно з листів Собеського, і його жінки до Людовика XIV, Франція мала великий вплив.

Людовик обіцяв султанові не помагати цісареві Леопольдові I, як турки наїдуть на Австрію, дарма, що в тому самому часі французький амбасадор у Римі запевняв папу Іннокента XI, що Франція піддержує організацію Ліги. Папа, не маючи докладних інформацій про стосунки Людовика і Собеського, зараз по свому виборі вислав Собеському 50 тисяч дукатів на організацію оборони, тому несподіваний мир у Журавні заскочив папу, бо звільнював турецьку армію для операцій проти Австрії. Папа особисто вів переговори з Австрією, Еспанією та Венецією і скликав Конференцію до Німоген в цілі їх повного замирення. На Конференцію папа вислав нунція Бевільякву з виразними інструкціями робити все для миру, і коли англійський король Карло II, що був прийнятий всіма партнерами за посередника, висуне свої пропозиції, нунцій мав піддержати їх добрими радами, а при тому заховати повний нейтралітет. Нунцій сповнив своє завдання блискучо, а недовірливі спочатку протестанти відносилися до нього з повним респектом. Мир був підписаний 10 серпня 1678 року. І, як контрагенти пропонували нунцієві покласти ім'я папи на документі, папа заборонив йому це робити. З приводу того миру в Римі були запоряджені торжества й обходи.

Хоч на Заході ніхто не вірив у можливість участі Москви в Лізі, усе ж таки, папа змінив дещо політику своїх попередників до неї, напр. він дивився на титул « царя » дещо поблажливіше, як його попередник. Польський амбасадор одержав завдання говорити з царем про приступлення до Ліги, а папа пропонував, щоб з делегацією поїхав до Москви якийсь український монах, але поляки цьому спротивилися і зажадали італійця. Кардинал Чібо в свому листі до нунція Буонвізі за-

боронив входити в будь-які релігійні диспути з москалями, а монахам дозволив їхати в цивільній одежі та дав диспензу від постів. Однак, про якісь конкретні висліди тих старань не приходиться говорити, бо московські амбасадори, що були в квітні 1678 року на Соймі у Львові, відкинули членство в Лізі та посередництво папи, хоч на базі миру в Андрусові годилися напасти на татар і турків. В цьому часі каменем незгоди між москалями і поляками була українська столиця, Київ, бо на москалів натискав у цій справі лівобережний гетьман. Поляки пізнали, що ціною Києва зможуть більше виторгувати від Москви, тому впиралися.

Сама ж Польща стала тереном дипломатичної розгри французького амбасадора, Бетун, проти Австрії, і він всупереч клявзулям миру в Німоген помагав угорським повстанцям під проводом графа Емериха Текелі в їх боротьбі проти Австрії, напр. Ярема Любомірський за французькі гроші звербував сімсот людей і з ними виїхав на Мадярщину помагати повстанцям. Проти цього протестував нунцій Мартеллі, як також і сам папа перед королем Собеським. Коли ж підписання миру в Німоген стало загально відомим, Сойм у Гродні, 25 лютого 1679, видвигнув внесок приступити до Ліги, тим більше, що в липні 1678 року договір з Москвою в Андрусові був продовжений на дальших тринадцять років, починаючи від червня 1680 року, при чому була відложена справа приналежности Києва і за те цар заплатив полякам 200 тисяч рублів і виявив охоту воювати з турками. Одначе, в наслідок акції французького амбасадора, що підкупив деяких делегатів на Сойм (напр. Любомірському дав 12 тисяч лівр) згаданий проєкт був зірваний. Це настроїло Леопольда I негативно до поляків і москалів, і як московський амбасадор показався у Відні для переговорів, лише сам нунцій мав честь гостити в себе москалів. При тому він порушив справу релігійної толеранції на Московщині і одержав таку відповідь: у Москві вільно жити лютеранам і кальвіністам і іншим «звірячим сектам», тому можна й католикам, яких віра майже в усьому годиться з вірою москвинів.

Влітку 1679 року папа мав уже ясний образ політики Людовика XIV, тому робив старання для запевнення його неутралітету в випадку нападу турків на Австрію, а 30 жовтня вислав на руки нунція Мартеллі в Варшаві нових 500 тисяч флоренів, що мали бути вжиті на оборонні цілі, якби Польща рішилась приступити до Ліги. Саме тоді поляки клопоталися про фінансову допомогу Франції, але коронний скарбник Морштайн вернув з Парижа з порожніми руками. Людовик дав своєму амбасадрові в Варшаві інструкції перемовляти сенаторів від участі в Лізі. Про великі французькі впливи свідчить факт, що всі польські єписко-

пи, крім єпископа Перемишля, були проти Ліги. Сам король Собеський здавав собі справу з нещирої політики Людовика XIV і був за Лігою, але Сойм 1680 року знову не виніс в тій справі жадної ухвали. Собеському не залишалося ніщо інше, як переводити в життя мир в Журавні, на основі якого частина Правобережжя належала до гетьмана Юрія Хмельницького, якого піддержували турки аж до заключення миру з Москвою в Бахчисараї.²⁴

Для зломання впливів Людовика XIV в Польщі папа вислав до Варшави свого найздібнішого дипломата, архієпископа Паллявічіні, але й Людовик вислав туди свого ветерана, Миколу де Гопіталь, і в наслідок його діяння Сойм у січні 1681 року був зірваний « вільним ветом » палятин Яблоновського з Райсену. Тепер папа зовсім утратив надію на приступлення Польщі до Ліги, дарма, що турки перемінювали « руські землі » в руїну. 11 вересня 1681 року він казав усім чинам молитися по всіх монастирях в наміренні відвернення нещастя та зарядив ювілейні молитви в усіх краях в наміренні любови і єдності між християнськими володарями. Але й тепер Людовик XIV ще раз запевнив Порту, що вчас її наїзду на Австрію Франція заховає нейтралітет. Дослідники годяться на тому, що ця його заява стала безпосередньою причиною походу турків на Відень, бо вже восени 1682 року султан Мохамед IV і Кара Мустафа переїхали до Андріянополя, щоб допильнувати останніх приготувань до походу.

Вістка про ці приготування вплинула на зміну становища Яна Собеського і, він договорившись з цісарем Леопольдом I, 15 грудня повідомив папу про свою готовість приступити до Ліги. Нові заходи французького амбасадора зірвати Сойм не мали успіху, бо королеві вдалося перехопити від французького кур'єра компромітуючі письма до коронного скарбника Морштайна, разом з доказами припинання ним грошей на підкупства послів та пляном заговору проти Собеського, на якого місце вже був призначений згаданий палятин Яблоновський. Під впливом цих документів Сойм схвалив приступлення до Ліги, а папа до серпня 1683 року вислав до Польщі нових 500 тисяч, а до Австрії 1 міль-

²⁴ *Pastor*, XXXII, pp. 39, 48-49, 97 nota 4; *cf. Michaud*, E, Louis XIV et Innocent XI, Paris, II, p. 75; *cf. Hamel de Breuil*, Conte Jean du Sobieski et sa politique de 1674 a 1683, in *Revue Hist. Dipl.*, 7 (1893-94), pp. 481, 488-93, 496-502, 513-515; *cf. Acta Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia*, 1674-1683, Krakow, III, pp. 221, 407-469; *cf. Klopp*, p. 51; *cf. Bojani*, F, Innocent XI. Sa correspondance avec ses Nonces, Roma, 1910, I, pp. 280, 293, 345, 348, 365, 368, 549 seq, 460-63; *cf. Uebersberger*, H, Russlands Orientalpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten, Stuttgart, 1913, pp. 29-35, *cf. Theiner*, Mon, de Russie, pp. 106 seq.

йон флоренів на оборонні заходи. Узагалі, в час понтифікату Іннокента XI Рим видав на протитурецьку оборону 5 мільйонів флоренів, з яких левину часть забрали Австрія і Польща.

В моменті приступлення Собеського до Ліги турецька армія вже маршувала на Бельград під особистою командою султана Мохаммеда IV і Кари Мустафи. У ній були різні народи царства півмісяця, разом коло 160 тисяч, як заподавав Кара Мустафа, а Собеський налічував їх коло 300 тисяч. Проти такої маси людей цісар Леопольд мав 30 тисяч мужви під командою свого шурина, князя Карла з Лотарингії. Щогірше, малярський граф Текелі по першій зустрічі з турками під Раабом перейшов на їх сторону. 8 липня 1683 року султан зайняв Альденбург і Гайнбург, залишаючи по собі смерть, згарища і руїну. На щастя, його очікування на доставу свіжої муніції дало оборонцям Відня під командою графа Ернеста Штаремберґа кілька цінних днів на докінчення конечних укріплень.

Турки з'явилися під Віднем 12 липня 1683 року та розложили довкруги нього 25 тисяч своїх шатер. Образ облоги Відня дуже нагадував облогу Константинополя 1453 року, хіба крім завяття і волі обляжених побідити за всяку ціну. Там греки днями і ночами пересиджували в церквах на молитві, глухі на зазив геройського імператора взяти до рук зброю, — у Відні ж душею цілої оборони був єпископ граф Леопольд Кольонич з Вінер-Нойштадту, під якого впливом був начальник міста, Іван з Ліндберґу і командир артилерії генерал Каспар Зденко з Каплірсу.

В мурах міста було лише 10 тисяч вояків з армії Карла Лотаринського, тому Штаремберґ завизвав усе цивільне населення взяти до рук зброю: старики, жінки і діти, всі без винятку стали на мурах. На нещастя, Кара Мустафа одержав всі пляни міста від Ахмед Бея, бувшого малярського монаха-капуцина і відступника від віри, тому зразу казав сильно бомбардувати замок, так що в перших днях оборонці дещо заломалися. 3 серпня в місті настав великий переляк і тоді знайшовся відважний український шляхтич, Кульчицький, що взяв на себе геройське завдання: перекрастись непомітно через турецький табір з листом від Штаремберґа до князя Карла, де він між іншим так писав: «Дотепер ми билися з ворогом п'ядь-за-п'ядь і він не здобув ані цяля, не заливши там шкіри. І, хоч часто йшов на приступ, був відкинений з утратами і не має відваги показати своєї голови з ями. Мої хлопці не лякаються турків, бо 30 або 40 з них готові битися із сотнею турків». Ранений командир міста доносив про грізний вибух пошесті дезинтерії, з причини якої вмирало 60 людей денно; залога не мала му-

ніці, а її гармати були вже не до вжитку. Такий невеселий був стан обляжених і кожної ночі з вежі церкви св. Стефана вистрілювано тривожні ракети, взиваючи скорої помочі, але духом не заломалися. 4 вересня турецькі міни пробили в мурі замку отвір ширини десятих метрів і його треба було боронити в рукопашній боротьбі аж до 11 вересня, коли з гори Каленбергу подано обляженим сигнал про прибуття відсічі.

Перші прибули баварці в силі 11 тисяч мужви під командою Фрайгера фон Легенфельда, решта з Франконії, Саксонії та 26-тисячна армія під командою короля Яна Собеського. В його армії був «*Козацький Леґіон Папи Іннокента XI*», що стало був удержуваний папою для оборони проти турків і їх союзників татар на Угорщині і південній Україні. Апостольський Нунцій подав докладну записку про стан згаданого Леґіону: він мав сім полків, разом три тисячі козаків. Всі старшини, від полковника починаючи, одержували платню і весь виряд від папи, як також всі полкові і сотенні відзнаки, бунчуки, врусалимські хрести тощо. Крім Леґіону були ще інші козаки, зятягнені до служби самим королем Собеським, як також галицька шляхта. Михайло Гарасевич подає, що козаки були під командою Евстахія Гоголя і що їх число (без шляхти) виносило 14.700 чоловік, отже дуже поважна сила, бо більша половина армії Собеського. Козаки вели самостійні операції проти турків і татар, вичищуючи південну Україну в роках 1683—84, так що стали безпосередньою загрозою для турецької столиці, як доносили з Константинополя. Вся європейська преса заговорила про лицарські діла козаків.

Начальним капеляном козаків був владика Йосиф Шумлянський зі Львова, що в дні рішальної битви під Віднем стояв біля короля Собеського і був поцілений турецькою кулею в ліве рамя. Цю кулю він казав оправити в Теревельський чудотворний образ Богоматері, який поставив у Львові в соборі св. Юра 28 жовтня 1683 року.²⁵

²⁵ ASV, Nunz. di Pol., vol. 101, fol. 307-308; *Ordo, stipendia et necessaria pro 3 millibus Cosaccorum quae ex liberalitate S.D.N. Innocentii PP XI leguntur:*

Tribuni numero 7.

Primus habet milites	500
2.dus	» » 500
3.ius	» » 400
4.tus	» » 400
5.us	» » 400
6.us	» » 400
7.us	» » 400

faciunt 3.000

На останній воєнній нараді було постановлено наступати на Віденський Ліс, при чому Ян Собеський жадав, мабуть зовсім слушно, щоб йому були підчинені німецькі частини з огляду на його великий досвід

Pro stipendio annuo quisque habet 600 florenos, qui faciunt pro septem Tribunis flor.: 4,200; Pro panno datur omnibus in principio anni f. 294, pro subtegmine, ornamentis, et sartore f. 630.

Locumtenentes Tribunorum numero 7. Pro stipendio annuo quisque habet 300 flor., faciunt... 2100; pro panno f. 385; pro subtegmine f. 140.

Scriba Generalis habet: pro stipendio annuo f. 300, pro panno f. 55, pro subtegmine f. 20.

Iudex Generalis pro stipendio, panno flor. habet quantum scriba: 375.

Scribae particulares officialium numero 6: pro stipendio annuo quisque habet flor. 96, faciunt f. 576; pro panno f. 144; pro subtegmine f. 36.

Centuriones numero 23: pro stipendio annuo quisque habet flor. 240, faciunt f. 5520; pro panno f. 1265; pro subtegmine f. 460.

Vexilliferi Tribunorum numero 7: Pro annuo stipendio quisque habet flor. 120, faciunt f. 840; pro panno 168; pro subtegmine f. 42.

Vexilliferi centuriorum numero 23. Pro annuo stipendio quisque habet fl. 90, faciunt 2070; pro panno f. 552; pro subtegmine f. 138.

Locumtenentes Centuriorum numero 23. Pro annuo stipendio quisque habet f. 90, faciunt f. 2070; pro panno 368; pro subtegmine f. 138.

Decuriones numero 291. Pro annuo stipendio quisque habet f. 90, faciunt f. 190; pro panno 4.656; pro subtegmine f. 11.746.

Gregarii milites numero 2.611. Pro annuo stipendio quisque habet f. 60, faciunt f. 156.660; pro panno f. 41.776; pro subtegmine f. 13.005.

Summa totalis fl. 267.599.

Clenodia 7 Tribunalium:

Pro 30 Vexillis cum Cruce Hierosolimitana f.

Pro 7 clavis argenteis Tribunalium f.

Pro 7 timpanis f. 490.

Pro 8 baculis supremae auctoritatis cum argento fl. 224.

Pro 300 curribus quolibet pro 62 fl. faciunt f. 18.600.

Pro plumbo, seu globis, et pulvere nitrate f. Pro victualibus ad duos menses quae feruntur cum exercitu inservitura, si non inveniuntur in dies... f.; cf. *Documenta Pontificum Romanorum*, ed. Welykyj, I, nr. 613:

« Dilecto Filio Andreae Mohila, Generali Exercitus Zaporoviensis, sub signis Poloniae Regni militantis.

« Innocentius XI Dilecte Fili, salutem, etc. Singularis argumentum laetitiae attulerunt nobis litterae, quas tuo totiusque Exercitus Zaporoviensis, cui merito preces, nomine ad Nos dedisti, significans paratos vos esse, iunctis cum carissimi in Christo filii nostri Joannis, Poloniae Regis, invictis copiis, armis, animisque immanissimum Christianae Reipublicae hostem invadere atque in ipsius excidium, inviolabili fide, constantiaque conspirare. Qua quidem re, sicuti nihil nobis aut gratius, aut iucundius accidere poterat, ita pro comperto tibi, eidemque Exercitui esse volumus, non omisuros Nos novis in dies documentis benevolentiam vobis nostram declarare. Quibus

у боротьбі з турками, якого німці ще не мали. Деякі дослідники, напр. Тайн, гадають, що це жадання короля було спричинене надмірною амбіцією його французької жінки, бо начальна команда належала найстаршому достоїнством, Леопольдові I, і справа йшла про оборону його столиці. Грозило роздвоєнням, тому на пропозицію папського легата, монаха Марка д'Авіано, зроблено компроміс: цілу армію, коло 70 тисяч людей, поділено на кілька самостійних оперативних груп, а номінальна команда залишилася за Собеським. За радою легата сам цісар особистої участі в бою не брав і цим розумним рішенням усунено причину незгоди, що могла була спричинити катастрофу.

В неділю, 12 вересня, легат відслужив св. Літургію в монастирі на Йозефсбергу, під час якої король Ян Собеський був свіченосцем. Суботня злива перестала і, як на небі показалося величне сонце, християни зачали свій наступ проти турків. Група Карла перша осягнула ворожу лінію на лівому крилі і підполудень здобула Пусберг. У центрі наступу йшли баварці, а війська цісаря також поступали вперед. Натомість на правому крилі, де була найдовша і найтрудніша дорога, частини Собеського аж у другій годині пополудні сильно заатакували турків в Дорнбаху. Карло сильною атакою збив турецьке праве крило до середини, а як частини Собеського знищили турецьку кінноту, коло 4 години пополудні турки захиталися і пішли врозтіч у напрямі угорської границі. Вони залишили по собі 15 тисяч шатер з усім добром, 10 тисяч волів і щонайменше 10 тисяч вбитими, 117 гармат та 500 християнських сиріт, бо всіх полонених батьків Кара Мустафа казав вбивати.

На вістку про цю побіду в усіх церквах Риму відправлялися богослужби і впродовж двох днів дзвонили дзвонами, а 25 вересня відправлялися заупокійні Літургії за всіх поляглих в обороні Відня, в тому і за українських козаків і шляхту, хоч їх жертва цим разом не пішла на їх власний рахунок, бо вже не мали змоги виступати під державними прапорами України. Вину за цю катастрофу султан скинув на Кару Мустафу і він був удушений в грудні того самого року.

Таким чином, завдяки витривалим старанням папи Іннокента XI і

interim prosperos a Deo successus precamur, atque Apostolicam benedictionem peramanter impertimur. Datum Romae apud Sanctum Petrum, etc. die octava Julii 1684 »; cf. Harasiewicz, op. cit., pp. 460-461; cf. ASV, vol. 45, fol. 354 (stampato): Ancona 15 Dicembre 1683. Da Cracovia scrivono... Che il Potoschi Castellano di Cracovia uniti 20 mila Cosacchi haveva invasa l'Ukraina dipendente dal Turco, e doppo haver occupati alcuni luoghi, e battuti li scritti Ottomani, che per accrescer il pressidio di Caminietz s'incaminavano ...pur anco occupato due altri luoghi considerabili, et il castello di Czenstochiova, di qualche rilievo.

його безперервній фінансовій допомозі християнська цивілізація в Європі була врятована перед заливом мохаммеданізму. Турецька сила була зломана, але й тепер папа не перестав взивати володарів викинути турків з Європи. Сам Собеський в погоні за ними 7 жовтня був побитий під Парканами і майже чудом вийшов з життям. 25 жовтня цісар побив їх під Граном та зайняв місто, що від 1605 року було в їх руках. В Альбанії, Герцоговині, Молдавії і Волощині зачалися визвольні рухи, що одержали поміч папи, напр. господар Степан Петречейку. І знову треба сказати, що вчас облоги Відня турками Людовик XIV зламав свою обіцянку і казав своїй армії маршувати в Голляндію, за що сучасні сатирики надали йому мало почесне ім'я « найбільшого турка в Версалі ».²⁶

Для повного використання перемоги папа запланував створити « Святий Союз » і вислав до Венеції свого легата Марка й ця республіка приступила до союзу, а папа виказав свою готовість віддати цілий ряд монастирських дібр на оборонні цілі. Для усунення непорозумінь між трьома членами союзу на пропозицію нунція Буонвізі цісар Леопольд I був обраний його провідником. Цей потрійний союз був підписаний у Відні, 6 березня 1684 року, а на документі нунцій підписав: « Я, кардинал Буонвізі, Апостольський Нунцій при цісарю, запрошений до участі і до підписання договору, свідчу, що я був присутній в час розмов над усіма прийнятими артикулами, що їх підписали повноважені ». На пропам'ятній медалі членів союзу на почесному місці було поміщено портрет папи Іннокента XI.

За словами слідували чини: перший дар папи Союзові виносив 1 мільйон 300 тисяч флоренів, крім харчів для венецької фльоти та полевої лічниці з повним вирядом для цісаря. Князь Карло зачав операції на Угорщині та зайняв Візіград, Пест і Вайцен, а венецька фльота під командою адмірала Морозіні зачала морські операції. Третій союзник, Ян Собеський, того року не вчинив нічого, хіба що вислав папі турецький прапор, здобутий під Парканами, з проською покласти його перед чудотворною іконою Богоматері в Льоретто. На другий рік Поль-

²⁶ « *Onerosam* » in *Bullarium*, XIX, pp. 417 seq; cf. *Pastor*, XXXII, pp. 123, 167, 171, 174; cf. *Ranke*, *L. von*, *Französische Geschichte vornehmlich im 16 und 17 Jahrh.*, 1855, III, pp. 463 seq; cf. *Redlich*, *O*, *Geschichte Oesterreichs Grossmachtbildung in der Zeit Kaiser Leopolds I*, Gotha, 1921, VI, pp. 300, 326; cf. *Klopp*, pp. 230, 292; cf. *Documenta*, I, p. 654; cf. *Harasiewicz*, p. 474; cf. *Thein*, *Papst Innocenz XI und die Türkengefahr im Jahre 1683*, Breslau, 1912, pp. 92, 112; cf. *Straganz*, *M*, *Illustrierte Weltgeschichte*, Wien, 1910, p. 392.

ща знову одержала 300 тисяч флоренів підмоги, але король жадав 1 мільйона й одержав бажану суму від нунція в дні 15 травня 1685 року.

Нунцій Паллявічіні мав намір притягнути до Союзу Москву, де 1682 року помер Федор Олесівич, а Софія Олексіївна стала регенткою держави в імені своїх малолітніх братів, Івана й Петра, та виявила заінтересування заходами нунція. У травні 1684 року папа передав поміч козакам, а в липні обіцяв ще більше, як вони включаться в протитурецьку оборону. Софія Олексіївна одержала формальне запрошення від папи в серпні 1686 року. І того самого року Собеський знову одержав 400 тисяч флоренів, але й тепер нічого не вчинив, бо торгувався з Московією за українські землі, а головню за Київ, і цей торг закінчився т. зв. « вічним миром ».

Всі західні краї збирали датки на оборонні цілі, напр. в цесарстві зложено 1.600.000 флоренів, а інші території включно з чехами 3.623.000; та Угорщина 2 мільйони. Християни здобули турецьку фортецю Офею і може тому яничари і спаги усунули Мохаммеда IV та видвигнули його брата Сулеймана II. Від турків відібрано Бельград і Трансильванію, а Венеція зайняла Коринт. Польща зовсім не рушилася, а московський князь Голіцин, полюбовник Софії Олексіївни, щоправда, вибрався був у похід на Крим, але завернув з нічим від Перекопу. Московсьма армія не чулася на силах виступити до боротьби проти татар.²⁷

* * *

Попри всі ці оборонні старання папа мав чимало клопоту в Франції, де Людовик XIV відкликав восени 1683 року т. зв. Нантейський едикт про свободу гугенотам в надії, що папа згодиться на обсаду опорожнених епархій та інших посад. Коли ж нунцій Сакетті рапортував про навершення 400 тисяч гугенотів, то папа сказав: « До чого це придасться, як єпископи є схизматиками ». В Римі сподівалися схизми в Франції, головню по синоді Людовика 1686 року. Папа осудив методи « навертання » гугенотів, так що навіть французькі католики готові були вважати папу приятелем протестантів.

Смерть французького амбасадора в Римі, князя д'Ест, та прихід його наслідника, маркіза де Лявардін, дали папі добру нагоду війняти віллю Фарнезе з-під дипломатичної неторканости, бо було підозріння, що там переховувалися контрабандисти. Одначе, новий амбасадор на-

²⁷ *Klopp*, pp. 386, 387; *cf. Pastor*, XXXII, pp. 212, 387; *cf. Pierling*, op. cit., IV, pp. 77-95; *cf. Theiner*, Mon. de Russie, pp. 278, 280-83; *cf. Uebersberger*, I, p. 278; *cf. Berthier*, J, J, Innocentii XI epistolae ad principes, Romae, 1893, II, pp. 278-82.

силу зайняв згадану віллю і тим нарушив суверенні права папи, тому не одержав авдієнції й уважався якби екскомунікованим. Кардинал Кіджі одержав запорядження не допустити Лявардіна до Лятерану на торжество св. Лукії, а в випадку ужиття сили амбасадором, усі торжества мали бути негайно припинені.

У відплату Людовик поступив так само з нунцієм в Парижі та знову загрозив зайняттям Авіньону й Кастра. Конфлікт ще більше загострився, як парох французької церкви св. Людовика в Римі вчас Різдва уділив Лявардінові св. Причастя, а кардинал, вікарій міста кинув на церкву інтердикта. І хоч французький парламент протестував та грозив папі Собором, Лявардін не міг взяти участі в богослужбі в жадній церкві Риму. Саме, як Людовик думав про більші репресії проти папи, у справу вмішалися еспанський та англійський королі, а останній навіть написав гостре письмо до Людовика в обороні папи.

Папа не думав поступитись, тому казав готуватися до оборони перед його напастями. Він не затвердив також Людовикового кандидата на архієпископство в Кельні, ані не прийняв його автографного листа в тій справі. Відкинувши посередництво англійського короля, Людовик звернувся до італійських князів якби з оправданням за свій можливий наїзд на Рим. Нунцій Рануцці був відкликаний папою з Парижа, але задержаний там насильно в час воєнних приготувань проти Церковної держави. Усе ж таки, Людовик не відважився на такий крок, лякаючись воєнних кроків зі сторони Еспанії й Англії.

Англійські католики одержали більші права, хоч в краю стали меншиною. Карло II, а ще більше його брат, князь Йорку, що став католиком, дали Церкві свободу. На жаль, ця ситуація погіршилася через аферу Овтса, який в часах Кромвела був анабаптистом, вчас реставрації англіканиним, а потім удавав католика. Він був здемаскований і усунений з Англійської колегії в Валядоїді. З помсти він доніс королеві, немовби-то взуїти плянували проти нього атентат. З того приводу було замучено багато католиків в Англії, а між ними архієпископа Олівера Планкетта з Армагу в Ірляндії.

По смерті Карла II, 6 лютого 1685, його наслідником став Яків II, добрий католик, але утотожнював державу з Церквою. Це в Англії було великою помилкою, бо напр. він намагався силою привести протестантів до Церкви, так що проти цього виступали навіть самі католики, добачаючи в цьому нове нещастя. На просьбу Якова II папа іменував Івана Лейборна єпископом, 6 серпня 1686, а на другий рік в березні Яків вислав до Риму свого амбасадора, лорда Кастеллмана, що був дуже незручним дипломатом. Представником папи в Лондоні став граф

д'Адда з Медіоляну. Каstellман скоро був відкликаний, а на його місце прийшов Іван Литкотт. У квітні 1686 року Яків II завісив «карні закони» та наказав в усіх англійських церквах читати того едикта. Сім єпископів під проводом примаса Санкрофта запротестували і проти них було заряджене слідство й це, урешті, довело до упадку короля. В грудні 1688 року барони спровадили з Франції протестанта Вільгельма з Оранж, а Яків мусів утікати до Франції і так на ньому закінчилася династія Стюартів в Англії.²⁸

* * *

В часах папи Іннокента XI українська держава, а з нею й Церква, переживали добу великого внутрішнього потрясіння. Уже кілька місяців по побіді під Віднем поляки і москалі знову з'їхалися в Андрусові говорити про мир. І цим разом предметом їх торгів була українська столиця Київ: відданню Києва полякам дуже противилися лівобережні гетьмани, старшина й козаки, а крім того, Москва хотіла мати мостовий причілок на правому березі Дніпра. Ці торги тягнулися майже два роки і 6 травня 1686 року був підписаний «вічний мир». За додатковою доплатою готівки в сумі 146.000 рублів Київ був прилучений до Гетьманської держави. Натомість, Чигирин і інші міста вниз Дніпра, які були віддані москалями туркам в мирі в Бахчисараї 1681 року, ніхто не смів відбудовувати. Так дуже лякалася Москва козацької ірреденти. За «вічним миром» обидва партнери мали зірвати мир із султаном і ханом; православні в Польщі одержали повну релігійну толеранцію, а католики під московською зверхністю могли молитися «в приватних домах». У звичайній мові це означало, що східні католики мусіли там ховатися в катакомби. Факт, що це сталося в добі «московської смути», коли по смерті Федора Олексієвича рядила Софія Олексіївна в імені своїх двох братів і в цілому краю велася війна «всіх проти всіх», — свідчить про велике політичне ослаблення Польщі, до якого призвела її непотрібна війна проти України. Сама ж згода розшматувати Україну на дві часті впроваджувала москалів у близьке сусідство Заходу, тому згаданий «вічний мир» треба вважати початком упадку польської

²⁸ *Pastor*, XXXII, pp. 341, 362; cf. *Nuntiatura d'Inghelterra*, 15 Vat. S. Arch. Nun. Adda, 6 Februarii 1688; cf. *Gerin, Ch, L'Ambassade de Lavardin et la sequestration du nounce Ranuzzi 1687-89*, in *Revue des Quest. Hist.*, 16 (1874), p. 407; cf. *Zimmermann*, Jacob II und seine Bemühungen betreffs Wiederherstellung der katholischen Kirche in England, in *Röm. Quartalschr.*, 19 (2), 1905, pp. 58 seq.

сили, з однієї сторони, та намагання нищити права українського народу, з другої сторони.

Більш тямущі сучасники здавали собі з того ясно справу. Для прикладу згадаємо адміністратора православної митрополії, Йосифа Шумлянського зі Львова, що через кілька років був у тісних зв'язках з москалями і мав добру нагоду пізнати їх пляни й наміри супроти України. Тепер він посилав своїх монахів на Україну з інструкціями протидіяти повному поневоленню народу Москвою. Вони накликували людей до повстання і пояснювали їм, що політика гетьмана Самойловича веде до повного знищення козацтва в Україні. У захланній Москві тепер « смута » і ллється кров: це кара Божа за віддання туркам Кам'янця і Поділля чим знищено основу існування української держави на Правобережжі, бо замкнено запорожців на Січі, так що вони не могли вільно рухатися. Крім того, московська « Дума » заборонила козакам воювати проти бісурмен, які нищать Україну і загрожують усім християнам. Монахи говорили духовним, що польський король звільнив уже все українське духовенство від всяких повинностей і що краще мати в Києві голову своєї Церкви, чим слухати московського владика, що ще донедавна був посвячуваний київським митрополитом, а тепер називав себе патріархом. Урешті, монахи запевняли, що польський король готовий помогти українському народові боронити свою державу, якби Москва вмішалася в війну.

У часі коли єпископ Шумлянський цілою своєю повагою піддержував дальшу визвольну війну України, у Москві назрівав плян повного опанування Української Церкви. Проф. Соловйов, один із кращих московських дослідників, вияснює мотиви такого кроку Москви. Він каже дослівно: « Тим часом, у Москві ще до кінцевого закріплення Києва за Росією, спішили закінчити велике діло церковного возсоединенія східньої і західньої Росії, бо воно мало ще більше закріпити політичне возсоединеніє. У XV ст. політичне роз'єднання обох частей Росії під династіями Рюриковичів і Гедиміновичів вплинуло на розділення Русскої Церкви. Литовські князі володіли Києвом і не хотіли, щоб їх рускі піддані в церковнім відношенні були залежні від митрополитів у Москві і настоювали на свячення свого митрополита в Києві. У XVII ст. Київ возсоединився з Москвою і наслідники Калити в своїх змаганнях збирати рускі землі знищили діло литовських князів і возсоединили Русску Церкву через підчинення Київського митрополита московському патріархові; одночасно Москві підчинялося в церковних справах усе підлегле Київському митрополитові руске православне населення, що ще було під Польщею.

« Оце важливе діло було доконане при помочі гетьмана Івана Самойловича, з яким у той час велися вичерпні дискусії щодо союзу з поляками проти турків і татар; польський союз по-давньому знайшов сильний спротив у Малоросії... ». Стільки професор Соловйов про причини і пляни Москви перевести Українську Церкву під зверхність свого патріярха. Думки свідчать самі про себе і не будемо давати жадних коментарів.

Скажемо, що були намагання москалів це вчинити ще в статтях договору з Юрієм Хмельницьким 1659 року, чи іменування « блюстителем київського митрополита » протопопа Максима Филимоновича 1661 року, але першим поважнішим кроком був запорядок Самойловича, 28 листопада 1683, київському клирові, щоб по смерті архимандрита Іннокента Гізеля з Печерської Лаври обрати на його місце наслідника. Печерська Лавра була ставропігією і підлягала безпосередньо Константинопільському патріярхові, але гетьман видав згаданий запорядок без порозуміння з ним. Обраний був Варлаам Ясінський і він згодився прийняти сан архимандрита від архиепископа Лазаря Барановича з Чернігова, але по грамоту післав не до Константинополя, як чинили його попередники, а в Москву до патріярха Йоакима Савельова. Цей перший успіх Москви захопив « государів », як також молодого й амбітного Савельова підчинити собі Київську митрополію в цілості.

До патріярха Яковоса в Константинополі був висланий грек, Захарія Софир, говорити в справі зречення прав до Київської митрополії в користь московських патріярхів, але Яковос не хотів про те й чути. Не зважаючи на те, у грудні 1684 року до гетьмана Самойловича був висланий « думний дяк » Еміліян Українцев говорити про вибір Київського митрополита. У тому часі в гетьманській столиці Батурині жив у Крупецькому монастирі єпископ Гедеон Четвертинський, що, як згадано, покинув свою Луцьку єпархію. Його син був жонатий з донькою гетьмана Самойловича і жив у Москві. Отож гетьман іменував Гедеона на Київську митрополію, а до патріярха в Константинопіль був висланий « піддячий » Нікіта Олексій та гетьманський посланець Лисиця з письмами. Гетьман просив патріярха відступити всіх українських духовних московському патріярхові. Водночас у Москву пішли письма від Чернігівського архиепископа Лазаря Барановича, архимандрита Варлаама Ясінського та інших ігуменів, щоб московський патріярх затвердив Гедеона на митрополії. 8 липня 1685 року він був формально обраний духовними Києва, але від Собору було вислане до гетьмана письмо про древні права київських митрополитів, тому гетьман у своєму повідомленні про вибір митрополита висунув до московських « государів »

такі домагання: *Київ має бути завжди першою єпархією цілого московського патріархату і всі його старовинні права мають бути заховані; гетьман буде ще раз просити Константинопільського патріярха про відступлення Києва Москві; Київські митрополити є екзархами Константинопільського патріярха, тому хай московські патріярхи не вмішуються у внутрішні справи Київської митрополії; Київський митрополит має уживати мітру із стоячим хрестом у горі і перед ним мають носити митрополичий хрест; він має право, як давніше, друкувати всі церковні книги в Києво-Печерській Лаврі, як такожж учити в школах латині і по-грецьки.*

8 листопада 1685 року митрополит-елект Гедеон склав у Москві присягу « *бути послухним отцю своему, великому господину, святійшому Кир Йоакиму, патріярху московському і всея Росії і сіверних країв... в всьому преосвященному собору, російським преосвященним митрополитам, архиепископам і єпископам, браттям моїм* » в усьому згідним бути. Він одержав царську грамоту, де говорилося про права Київського митрополита, але патріярша грамота зовсім про те не згадувала.

На цьому місці відмітимо, що під кінець XVII ст. в Римі знову мали надію привернути Московську Церкву до церковної єдності, напр. єзуїт Смит був висланий у тій справі в Москву. « Цар » Петро I посилав у Рим свого довіреного чоловіка, Скоццезе, щоб він, найперше, добився в папи формального визнання свого « царського » титулу і за те обіцявав привести всю Московську Церкву до єдності з папою, мовляв, Царгородський патріярх держить тепер з турками, а « Русска Церква » мусить мати якусь найвищу владу. І, як досі бувало, старання не мали жадних успіхів.

Тим часом, Нікіті Олексієву порадив Єрусалимський патріярх Дозитей поговорити з султаном про підчинення Київської Митрополії Москві. І в наслідок інгеренції султана патріярх Діонісій з Константинополя видав грамоту, якою виявив свою згоду на інсталяцію єп. Гедеона Четвертинського московським патріярхом на Київського митрополита. За цю грамоту патріярх Діонісій одержав двісті золотих і патріярх Дозитей також двісті золотих, і просили дати « жалованіє » для інших, підписаних на грамоті владик. Гетьман Самойлович за свій труд одержав село з 52 господарствами і морського ведмеда. І так православна Київська митрополія хитроцями, протекціями і « жалованіями » була підчинена Москві. У « вічному мирі » Москви з Польщею цей стан був правно зафіксований. Безсумнівно, що старання Москви опанувати Українську Православну Церкву були ведром холодної води на адміністратора тієї ж Церкви на Правобережжю, Львівського владика Шум-

лянського, якого кандидатуру на митрополита відкинула Москва, бо видно, була переконана, що він не підчинить себе Московському патріархові.

В сімдесятих роках XVII ст. був спір між митрополитом Гавриїлом Колендою та його двома суфраганями, Володимирсько-Берестейським єп. Глинським та Турово-Пинським єп. Білозором. Їх обох митрополит обидив, вилучивши від публічного богослуження в своїй катедрі, але, як дещо згодом, завізав їх листовно бути сосвятителями при хіротонії єп. Соколинського, вони обидва відмовилися від того обов'язку.

З письма нунція Рануцці до кардинала Альтієрі виходить, що тлом спору було уживання «сакри» єп. Глинським, з чого митрополит не був радий. Він зачав візитувати їх єпархії, відібрав від них деякі монастирі і, врешті, кинув на них неблагословення. В той спосіб митрополит Коленда взявся судити своїх суфраганів, і вони відкликалися до папи.

У висліді трибунал Нунціатури анулював неблагословення, повернув владикам забрані монастирі, заборонив митрополитові візитувати єпархії своїх суфраганів та потвердив привілей Володимирських владик вбирати «сакру» під час богослужб, бо цей привілей вони одержали від папи Климента VIII. Безсумнівно, що цей затяжний спір не мав доброго впливу на католиків ані на православних, як писав про те єпископ Яків Суша з Холму до кардинала Нерлі. При тому він доносив, що латинники нищать унію, напр. їх духовні стягають з наших мирян десятину, а латинські монахи-піяри перешкоджують навчанню в українських школах.

Серед таких відносин дійшло до розмов на тему «універсальної унії» в Люблині, під час яких православний владика Гедеон і шляхта не хотіли єднатись без дозволу Царгородського патріарха, хоч він дуже скоро підчинився Московському патріархові. З акту королівських комісарів, 18 березня 1681 р., виделегуваних для довершення «універсальної унії», довідуємося, що тоді висунено такі пропозиції для довершення єдності: грецький обряд має бути визнаний рівним латинському; вищі церковні посади мають бути надавані людям грецького закону; руські священники мають одержати ті самі права, що їх мали і з давніх часів ними користувалися латинські духовні; владика мали одержати місця в Сенаті; шляхта мала одержати ті самі права, що їх мала латинська; Львівський владика Шумлянський мав даліше адмініструвати митрополією, а Перемиський владика Винницький цілою Перемиською єпархією; всі монастирі мали бути підчинені владикам; мав бути суворо заборонений самовільний перехід з одного обряду на

другий; якби Царгородський патріарх об'єднався в вірі, то український патріарх і миряни будуть мати з ним молитовну єдність.

По укладенні отих пунктів православні владыки: Шумлянський, Винницький, архимандрити Шептицький з Унева та Творовський з Овруча склали католицьке Ісповідання віри в прияві католицьких владык: митр. Жоховського, єп. Заленського, єп. Суші, єп. Малаховського та протоархимандрита Мартишкевича.

Єп. Гедеон, разом із своєю шляхтою, противилися згаданим пропозиціям і домагалися спільного Собору з участю католицької і православної ієрархії, духовенства та мирян. Одначе, Конгрегація не хотіла відступити від своєї давньої лінії, хоч нововитворена трагічна ситуація вимагала більшої гнучкості. І, хоч і цим разом розмови розбилися, бажання єдності і миру внутрі Церкви здобувало собі щораз більшу популярність, так що дуже скоро єп. Гедеон натрапив на великі труднощі і був змушений утікати під опіку гетьмана Самойловича, якого донька була заміжня за сином Гедеона, і там був поставлений на Лівобережного Київського митрополита, як згадано. На його місце в Луцьку прийшов єп. Жабокрицький, що скоро солідаризувався в єп. Шумлянським і Винницьким і таким чином уся Українська Православна Церква Правобережжя була готова прийняти « універсальну унію ».

Із протоколів Конгрегації знаємо, що 4 червня 1680 р. кардинали мали важливу нараду в справі Української Церкви. Секретар Стану, кардинал Чібо, у випадку довершення згоди був готовий оснувати Український Патріархат. Чому ж так не сталося? Можна думати, що до цього не дійшло через довге зволікання єп. Шумлянського; як також через перехід Лівобережного митрополита під владу Московського патріарха, чим збільшилися московські впливи в Варшаві; врешті, через недовіря єп. Шумлянського до поляків, що здержувало його від рішучого кроку. Великі нагоди трапляються рідко, тому треба великих людей, щоб їх вповні використали.

Надобавок, митрополит Кипріян Жоховський скоро ввійшов у конфлікт з василіянськими монахами, які віднесли до Риму. Тлом непорозуміння були недоволені обрядові практики деяких монахів, напр. єпископ Суша з Холму писав до Риму, що деякі василіяни свідомо нищать старовинний грецький обряд і це не лише гіршить наших католиків, але й відганяє православних від заключення церковної єдності. Василіяни впроваджують такі звичаї — писав єп. Суша — що тепер не є ані латинниками ані греками, тому й латинники їх осуджують.

З другого ж боку, єп. Суша не похвалював диктаторських метод митрополита Жоховського, що був безоглядний для владык і монахів,

напр. він відбирав у них монастирі та скликав частину прихильних собі монахів на незаконну капітулу й там вони обрали його протоархимандритом.

Папа Іннокент XI вирішив, щоб на протоархимандритів обирали звичайних монахів, а не єпископів і новим протоархимандритом був обраний о. Йосиф Петкевич. Це подекуди, унезалежило ченців від їх владик, так що 1-го квітня 1685 р. вони писали до свящ. Конгрегації, що як монахи не будуть їм підлягати, тоді не буде можливості контролювати їх самовільного впровадження всяких змін до обряду, що діялося по монастирях, і про цю справу хочемо тут сказати дещо більше.²⁹

²⁹ *Documenta*, I, pp. 640-42, 651-54; cf. *Acta S. C. de Prop. Fide*, II, nr. 733; cf. *Harasiewicz*, p. 461; cf. *Theiner*, Mon. Pol., III, pp. 675, 695, 741; cf. *Marusyn*, *M*, Die Vereinigung der Peremysl. und Lemberg. Eparchien mit dem Apostolischen Stuhle, Rom, 1951, p. 42; cf. *Pelesz*, II, pp. 348-349; cf. *Legrand*, *E*, Bibliographie hellenique du XVIIe siècle, III, Paris, 1896, p. 104; cf. *Congregationes Patriculares*, ed. Welykyj, Romae, 1956, I, nr. 45: «...Le lettere del Nunzio scritte in Roma con tali raguagli capitatarono in tempo di Sede vacante di Clemente IX, furono rimesse a Monsignor Segretario.

« E se bene fu considerato, che non fusse per riuscir a lui difficile d'impedire ogni congresso in materia di religione, e che FUSSE IMPOSSIBILE RIDURRE IN PRATICA LA MUTATIONE DEL PATRIARCA, MENTRE DOVENDOSI ELEGGERE NELLA POLONIA, L'ELETTIONE NON POTEVA CADERE IN SOGGETTO, CHE NON SEGUITASSE IL RITO UNITO, ED ERA TROPPO DANNOSO ALLA QUIETE DEL REGNO NON SOLO IN PROCURARE, MA IL PERMETTERE CHE I COSACCHI SI SOTTOPONESSERO AL PATRIARCA DI MOSCOVIA, TANTO FU COMANDATO A MONSIGNOR SEGRETARIO DI SCRIVERE A MONSIGNOR NUNZIO SOPRA DI CIO, e de scrivere a nome di questa S. Congr. al Re, et ai più Principali del Regno, e di stendere un'instructione, la quale riveduta li fu cola inviata segnata lettera...

« Soggiunse in oltre il Nunzio al Re che anche per l'interesse di Stato gli compiva staccare TANTI SUDDITI DEL GOVERNO SPIRITUALE DEL PATRIARCA DI CONSTANTINOPOLI, EGLI CONFESSO ESSER VERO CON SOGGIUNGERLI LA NECESSITA' DI CREARE UN PATRIARCA RUTHENO, SUBORDINATO ALLA SEDE APOSTOLICA. AL CHE RISPOSE MONSIGNOR NUNZIO, CHE QUANDO SI FUSSE FATTA UNA BUONA UNIONE SAREBBE STATO FACILE OTTENERE LA GRAZIA DA N. SIGNORE IN PERSONA DEL METROPOLITANO, PERCHÈ SI FUSSE UNITE LE DUE METROPOLIE, UNITA E SCHISMATICA ».

Cf. *Monumenta Ucrainae*, IV, nr. 6, 7, 19, 30, 38, 40, 45, 52, 53; *пор. Власовський*, I, II, ст. 334 слід; *пор. Соловьев*, VII (14), ст. 365-367, 374-375; *пор. Петрушевич*, ст. 647; *пор. Петровскіи*. А. Учительное известіе при слав'янскомъ служебникі, Христ. Чтеніе, 235 (1911), 1, ст. 552 і слід.

A.P.F. vol. 2, S.R.C. Mosc. Pol. Rutheni: (Nunt. ad Card. de metropolita Zochowskyj)

* * *

По переході Київської митрополії під юрисдикцію Апостольської Столиці в Римі 1596 року і в час боротьби проти церковної єдності самі життєві обставини принесли деякі зміни в дисципліні духовенства і мирян, а подекуди в обрядах. Перш за все, конечною зміною була молитва митрополита за папу, що заступила молитву за патріярха. Крім того, при виданні Служебника в Вильні 1617 року до нього додано «Поучення» священослужителям перед, під час і по св. Літургії. Це поучення було перекладом такого ж з римського Служебника і вже сам факт його поміщення був новістю. Згаданий Служебник завів деякі зміни, напр. в уживанні губки. Щоправда, користь поучення згодом визнав митрополит Петро Могила і взяв його до свого Евхологіона, а за ним і москалі, але початок новостям був зроблений.

І, наприклад, на василіянській капітулі в Лавришеві в червні 1621 року вийшло рішення, щоб провінціал, о. Іван Дубович, в час своєї візитації монастирів звертав увагу на однообразність обряду та забороняв монахам залишати старовинні практики нашої Церкви. Це допомогло не багато, бо напр. Касіян Сакович в Дубні на Волині завів 1630 року практику рецитувати св. Літургію. За східнім звичаєм в кожній церкві був лише один престіл і при ньому можна було служити лише одну св. Літургію в одному дні. Наші ж ієромонахи, що студіювали закордонном по латинських колегіях і мали латинських учителів, привикали до тамошніх практик, тому по повероті додому кожний з них хотів щодня служити св. Літургію індивідуально. З тієї причини в монастирях, де було більше ієромонахів, появилися бічні престולי, при яких служено

... « In questo stato di cose mi sono sopraggiunte due giorni sono due lettere di Monsignore Arcivescovo, una risponsiva alla sudetta mia l'altra, che mi scrive Monsignore da se, nelle quali veggio questo Prelato trasportato dalla passione sino all'estremo. Nega il fatto, suppone qualche non è, confonde gl'affari, parla senza ragione, et erra gravamente in varie cose... ».

Cf. A.P.F. vol. 2, S.R.C. Mosc. Pol. Rutheni:

(Nunt. ad Card. de ep. Susza)

... « Poco doppo queste lettere me n'è pervenuta una di Monsignor Vescovo di Chelma Greco Unito, huomo d'ogni probità, e saviezza, che mando congiunta, riferendomi ad essa, havendo quel Prelato per huomo di singolar virtù zelo e prudenza... ».

Cf. Monumenta Ucrainae, IV, nr. 62, 65, 73; episcopus Jacobus Susza scripsit de Basilianis: « Caeterum religiosis etiam inhibeat, ne ritum Ecclesiae Graecae veterem destruant suis conceptis, qui hoc vehementer obsterret schismaticos, imo vero etiam nostros unitos. Quosdam enim ritus induxerunt religiosi, qui neque latini sunt, neque graeci, ita ut etiam prudentes latini eos reprobent... ».

рецитовані св. Літургії, уживано дзвінків, ставано на колінах, служено Проскомидії та чищено чашу на головному престолі тощо. Появився також звичай почитання св. Евхаристії (Свято Божого Тіла) поза Літургією Наперед-Освячених Дарів та ношення її в час обходів. Цей звичай завів найскорше єп. Й. Баковецький в Володимирській єпархії. Диякони зачали збирати латинські дальматики, а священики під час Літургії поминали не лише свого єпископа, але наперед папу і митрополита. Цей останній звичай завів єп. Яків Суша в Холмській єпархії. Врешті, деякі наші владика зачали носити фіолетну одягу західних єпископів, замість своєї власної чорної, бо в тому часі всі вони були монахами, а згодом зачали накладати на голову фіолетну шапочку, звану « піюскою » та західні надгрудні хрести.

Треба сказати, що між самими василіянами були дві партії: « западники » і « восточники », перші за змінами, а другі проти змін в обряді. І, наприклад, на загальній капітулі в Вильні 1650 року було заборонено впроваджувати будь-що нове до рецитованих св. Літургій під загрозою важких кар. З другої ж сторони, як у Римі питали великого « западника », провінціяла Пахомія Огілевича, чому василіяни заводять зміни в обряді, він відповів, що вони заховують грецький обряд щодо субстанції, а нові практики подобаються навіть православним. Він також просив Конгрегацію про дозвіл додати до символу віри слово « і Сина », але відповідь була негативна.

На загальній капітулі в Бересті 1667 року нунцій Пінятеллі за одержаними з Риму інструкціями напімнув монахів точно заховувати старовинні звичаї Східної Церкви, включно з ношенням східної чернечої одяги владиками. І, здається, що з огляду на гострий наказ заховувати всі східні традиції в часах митрополита Кипріяна Жоховського « западницька » партія василіян, попирана протоархимандритом Мартишкевичем, вислала до Риму консультора, о. Юрія Малеевського, клопотатися про дозвіл служити латинські Літургії в наших монастирях, де було більше монахів, покликуючись на такі дозволи для ітально-грецьких монахів.

17 липня 1684 року це було темою наради в Конгрегації, але не прийшла жадна відповідь. Через випадок в руки митрополита Жоховського попали листи Малеевського, адресовані до протоархимандрита Мартишкевича і він повідомив про те владик і всіх монахів. 1685 року в тій справі відбулася в Варшаві Конференція, що просила Яна Собеського, який досі попирав монахів проти владик, щоб він написав до папи, як також до кардинала Карла Барберіні, протектора Польщі, та до кардинала Нерлі, протектора Української Церкви, щоб такий дозвіл

не був виданий. 1 квітня 1685 року самі владики писали до папи Іннокента XI і до Конгрегації у тій самій справі й дозвіл не був виданий.³⁰

* * *

У червні 1689 року атаки подагри прикували 79-літнього папу Іннокента XI до постелі і його ноги зачали пухнути. Бачачи близький кінець своєї земної мандрівки, папа перестав займатися всякими справами. Жадні просьби ані аргументи не могли спонукати його іменувати нових кардиналів ані дати диспензу на коронацію 17-літнього архикнязя Йосифа на цісаря. Папа всім відповідав, що тепер думає про свою душу. Навіть секретар Стану не мав доступу до папи. Лише Лівій Одескалькі, свояк папи, був часом допусканий на хвилину, але завжди чув важкі слова папи про житейську суєту. Тільки лікар Лянчізі та сповідник папи могли його відвідувати.

8 серпня 1689 року папа прийняв послідні св. Тайни, а 10 серпня св. Маслосвяття. Великий Пенітенціарій, кардинал Колорадо, дав йому розрешення і папа просив відмовити молитву « На ісход душі », поцілував хрест, кажучи « Господи, умножи мій біль, але побільши терпеливість »! По шостигодинній агонії папа вмер уранці 12 серпня 1689 року. Його тіло було поховане в соборі св. Петра.

Сильний і невгнутий характер, чистота обичаїв та велика святість аскетичного життя папи Іннокента XI були високоцінені вже за його життя, так що папа Климент XI зачав його беатифікаційний процес, поновлений Климентом XII і Венедиктом XIV, але через завзятий спротив Франції він тоді не був доведений до щасливого кінця. Німецькі протестантські дослідники краще оцінили святість і великість Іннокента XI, як французькі католики. Папа Пій XII виніс його пам'ять на престоли цілої Церкви в 1956 році.³¹

239. Олександр VIII (1689—1691).

Петро Оттобоні уродився в Венеції 22 квітня 1610 року в родині Марка Оттобоні, канцлера Венецької республіки і нащадка шляхетської родини. Петро вчився в Падуї і на своєму 20-му році життя прибув до

³⁰ *Theiner*, Mon. Pol., III, pp. 695, 696; cf. *Praszko*, p. 261: « Dice che essi conservano il Rito Greco quanto alla sostanza, ma nel modo si accostano quanto più possono al Latino il che piace anco a schismatici doppohaverli veduti ».

³¹ *Annal. Iuris Pontificii*, 20 (1881), pp. 36 seq; cf. *Colombo*, G, Notizie biografiche e lettere di Papa Innocenzo XI, Torino, 1878, p. 48.

Риму. Урбан VIII іменував його референтом Сигнатур, а згодом губернатором Терно, Рітті і Сполетто, а 1643 року Петро був аудитором Роти. Інокент X іменував його кардиналом та надав йому епархію Бреши, а за Климента IX він був датарем і вже від 1667 року був уважаний поважним кандидатом на папу.

По похоронах Інокента XI конкляв зачався ввечері 23 серпня та продовжався аж до 6 жовтня, коли то кардинал Оттобоні був обраний на папу і прийняв ім'я Олександр VIII. Новий папа, це контраст до попередника. Він був говіркий, легко доступний та любив зробити кожному якусь приємність, як також дбав більше про членів своєї родини. Він залюбки слухав приємних йому промов і був легкий в поведінці з людьми. І, хоч мав уже 80 років, ще добре держався і часто люди бачили його в місті. Папа мав звичай уставати до-схід-сонця і зараз же брався до поладжування важливих справ, які вирішував самостійно.

З перших писем папи видно його велику журбу про замирення християн, але одночасно велику обережність і бажання заховати повний неутралітет. Це видно з листів папи до Людовика XIV, Якова II, князя Норфолку та цісаря. Це він був змушений робити, бо Французька Церква від Синоду 1682 року, на якому були схвалені т. зв. « Галліканські Артикули », була дуже близька схизми. Може й тому папа в своїй першій номінації кардиналів, мимо протестів Відня, не поминув Людовикового кандидата, Форбіна Янсона, якого був відкинув Інокент XI через його активну участь на згаданому Синоді. Одначе, Людовик тим не вдоволився, але жадав ще іменувати архієпископа де Гарлея з Парижа, дарма, що він був предсідником на згаданому Синоді. Людовик виміг на зв'їтах у Франції, щоб вони « усамостійнилися » від їх генерала в Римі. Він також намагався розбити « Потрійний Союз », переконуючи папу, що він це робить для здержання релігійної війни, мовляв, Австрія увійшла в союз з протестантами. 8 липня 1690 року папа звернувся листом до воюючих сторін, але також домагався, щоб Франція звільнила окуповані території та відкликала « Галліканські артикули » 1682 року.

Усе ж таки, неутралітет папи Олександра VIII викликав задрість цісаря Леопольда і він носився з наміром відкликати з Риму свого амбасадора, князя Ліхтенштайну, та відіслати з Відня папського нунція, але до виконання такої погрози не дійшло з причини недуги папи на початку 1691 року, як також через поновне зайняття Бельґраду турками.

8 січня 1691 року папа відбув Консисторію, а тиждень згодом ропне запалення ноги спричинило ганґрену і його стан був безнадійний. 29 січня він завізвав до себе дванадцять кардиналів, членів Комісії для

полагодження церковних справ у Франції та з хрестом у руці вияснив їм всі свої старання і пляни в тій справі. Він казав їм прочитати своє письмо, приготоване в серпні минулого року, а на другий день подиктував їм листа до Людовика XIV, яким уневажнив всі ухвали французьких владик і уряду, що порушували права Апостольської Столиці, та напімнув його бути добрим сином Церкви. Король не дав жадної відповіді, хоч галлікани вимагали від нього рішучої акції, і ця мовчанка абсолютного монарха Франції була першою ластівкою спокою тамошньої Церкви.

Це був останній акт короткого понтифікату Олександра VIII і його великою заслугою. Він умер 1 лютого 1691 року й був похований в соборі св. Петра, а 1725 року над його гробом був покладений пам'ятник.³²

240. *Іннокент XII (1691—1700).*

Антоній Пінятеллі походив з родини князів Манервіно й уродився в Базілікаті 3 березня 1615 року. Він студіював у Римі і там одержав докторат обох прав та був іменований віцелегатом Урбіна, а від 1646 року був членом інквізиції на Мальті. 1652 року був нунцієм у Флоренції з титулом архієпископа Лярісси. Папа Олександр VII іменував його нунцієм до Польщі, а Климент IX переніс його до Відня в такому самому характері. В часах Климента X він був відкликаний та іменований єпископом Лекче, що вважалося для нього деградацією й упокоренням, яке він прийняв з великим відданням на Божу волю. У червні 1673 року він був іменований на секретаря Конгрегації Єпископів, а за два роки обняв уряд Майстра Камери. У вересні 1681 року став кардиналом та одержав єпархію Фаенси й легатуру в Болонії, а згодом був перенесений на архієпископство в Неаполі.

По похоронах Олександра VIII конкляв кардиналів зачався 2 лютого та продовжувався так довго, що в Римі вибухли заворушення народу і щойно 12 липня 1691 року кардинал Пінятеллі був обраний на папу і прийняв ім'я Іннокент XII. На своєму 76-ому році життя папа був повний життєвої сили й енергії. І, як видно з портрету-мозаїки в соборі св. Павла, папа мав чорні бистрі очі та милий вираз обличчя,

³² *Lettere di proprio pugno scritte da Alessandro VIII*, in Arch. Pont. A. 45, vol. 41, 151 seq; cf. *Bullarium*, XX, p. 67; cf. *Pastor*, XXXII, p. 522.

прикрашеного вусами і невеличкою бородою. Згадаємо, що він був останнім з папів, які росли бороду й вуси.³³

Кардинал Спада, нунцій в Парижі, був іменованій секретарем Стану й це було знаком, що новий папа мав намір довести до замирення внутрі Франції. Усі важливі справи папа вирішував особисто, а секретар Стану діяв за його вказівками. Папа приймав радо людей, а кожного понеділка мав загальні авдієнції, під час яких особисто приймав побажання й завваги від усіх. Під кінець серпня 1691 року папа так нещасливо впав на долівку, що всі сподівалися його скорої смерті, але завдяки лікареві Маркеллові Мальпігі з Болонії він уповні відзискав здоров'я, хоч з того часу при ходженні послуговувався ціпком і впродовж 20-ти місяців не був у силі служити св. Літургію.

Папа Іннокент XII опікувався хворими, убогими та безробітними, напр. він заснував Апостольський Захист, де завжди перебувало коло 5 тисяч бідаків на повному вдержанні папи, а на вдержання лише одного сиротинця він видавав річно 140 тисяч скуд.

* * *

Як уже згадано, Олександр VIII на смертній постелі осудив « Галліканські Артикули » 1682 року, бо вони обмежували права папів у Франції. Послуху тим артикулам домагався Людовик XIV від владик ще перед їх інсталяцією на епархіях. Іннокент XII заборонив французьким владикам визнавати за королем право обсаджування чи заряджування опорожненими епархіями і, імовірно, це допомогло налагодити цю прикру справу. 14 вересня 1694 року Людовик повідомив папу, що він видав рішення, на основі якого у майбутньому не буде вимагатися від духовних визнавати « Галліканські Артикули ». Всі владики, учасники Синоду 1682 року, написали папі слідуюче письмо: « Ніщо не смутить мене більше чим те, що коли Церква процвітає щасливо, а моє власне становище, здається, виключило мене від ласки попередників Вашої Святости. Оцим заявляю, що все рішене на тих зборах відносно прав Церкви й авторитету папи вважаю неіснуючим і якби нерушеним. І, дальше, вважаю недійсним усе, що могло б уважатися рішенням на некористь прав Церкви. Я є готовий до повного підчинення Вашій Святості. Ніколи не було в моєму намірі зробити щонедуть на

³³ *Drugulin, W, E, Allgemeiner Portretkatalog, 1860, Leipzig, nr. 9831; cf. Sep-pelt, op. cit., p. 256.*

некористь Церкві, а противно, я визнаю моє найщиріше підчинення Вашій Святості». ³⁴

По таких заявах владик справу артикулів можна було вважати закінченою, хоч не було ще позитивної заяви короля щодо відкликання т. зв. королівського права, але папа не думав кликати гордого володаря до Каносси в надії, що час буде найкращим лікарем.

Немов відгомоном тієї справи стала нова контроверсія проти «пробабілізму» єзуїтів, яких атакували ригористи морального вчення. Хоч проти «пробабілізму» виступив сам генерал єзуїтів, Гонзалес, його асистенти внесли до папи протест. Папа дозволив Гонзалесові надрукувати працю в обороні своєї opinii. До дискусії долучився французький письменник Боссюе, який представив королеві, що Франції загрожує два лиха: янсенізм і пробабілізм. Він уложив 127 різних пропозицій і вони були предложені Синодові 1700-го року і там прийняті, так що французькі єзуїти з того часу аж до XIX ст. не відважилися боронити пробабілізму. ³⁵

* * *

У сусідній Голляндії папа мав чимало клопоту, бо апостольський вікарій, Петро Кодде, виявив себе янсеністом, напр. самовільно завів живу мову в уділювання деяких св. Тайн та здержував мирян від принімання св. Евхаристії. Окрема конгрегація кардиналів розглядала цю справу і завізвала Петра Кодде до Риму, але він пішов туди аж по смерті Іннокента XII.

Стосунки папи з цісарем були спершу приятні, бо папа був колись нунцієм у Відні і добре знав тамошні відносини, завдяки його помочі австрійці побили турків під Салянкеменом. Одначе, цісар глядів кривим оком на заходи папи довести до внутрішнього змирення Франції, як також на його акцію покінчити війну між Францією, Німеччиною та Еспанією, що руйнувала їх усіх.

До загострення між папою і цісарем причинився австрійський амбасадор у Римі, князь Ліхтенштайну, шорсткий і впертий навіть у маловажних справах, напр. у спорі за інквізицію в Неаполі брався попірати винну сторону, не беручи на увагу духовної сторінки справи. Він у свому франкофобстві готов був в намаганнях папи обсадити опороженні епархії у Франції, бачити ріст французьких впливів у Римі

³⁴ Ranke, III, p. 119; cf. Klopp, V, p. 226; cf. Pastor, XXXII, p. 600.

³⁵ «*Fundamentum theologiae moralis, id est tractatus de recto usu opinionum probabilium, etc.*», 1694.

і відповідно інформував цісаря, представляючи папу приятелем Людовика XIV і ворогом Австрії. І, хоч він був відкликаний з Риму, його наслідник, граф Юрій Мартинец, показався не кращим і бундючно розголошував в цілій Італії цісарського едикта про його васальні права над італійськими республіками, що підлягали Церковній державі. З тих причин папа відмовився його акредитувати і на його місце був присланий, граф Йосиф фон Лямберг, але вже було запізно. Папа не піддержав інтересів Австрії на конференції в Рійсвик, 30 жовтня 1699, тому цісар стратив Альзацію, разом з містом Страсбургом. У тому мирі Франція додала клявзулу, що релігійний стан територій по звільненню французькими військами має залишитися таким, яким був у хвилині звільнення, а протестанти вважали це великим ударом для себе.³⁶

* * *

Іннокент XII був реформатором: він зніс звичай рентування деяких урядів, дарма, що таке зарядження підривало фінанси держави, напр. урядники Камери платили за свій уряд 64 тисячі скуд. Папа заборонив виставляти французькі неморальні комедії та казав збудити театр «Тот ді Нона», де їх виставлювано. За неморальне життя він казав винних карати, а для кращого виміру справедливости заборонив суддям приймати дарунки або задержувати собі частину грошей з кар. У квітні 1695 року папа казав збудувати нове приміщення для трибуналів т. зв. Іннокентову Курію на Монте Чіторіо, що мала прегарну барокову фасаду. Він зарядив також зміни для піднесення естетики міста Риму, в якому за переписом населення 1669 року було 135.089 мешканців, а між ними 42 єпископи; 2.687 священників; 3.650 монахів і 1.947 черниць, та 10 тисяч жидів.

З пам'яттю папи Іннокента XII є зв'язана реформа усунення nepотизму, тобто звичаю обсаджувати уряди своїми крeвними, що взяв свій початок в часах середньовічних папів. У цій справі була проголошена конституція, 22 червня 1692, і на неї мали складати присягу кардинали в конкляві та новообраний папа. Це запорядження було прийняте в цілій Церкві з великою вдячністю і по цьому nepотизм майже зовсім зник з Римської Курії.³⁷

³⁶ *Bullarium*, XX, p. 585; cf. *Wagner, M., Untersuchung über die Rysiker Religionsklausel*, 1889, Jena.

³⁷ *Bullarium*, XX, p. 440; cf. *Studi e documenti di storia e diritto. Publ. period. d. Acad. d. Conf. st.-giurid.*, Roma, 1880, XII, p. 182.

По смерті митрополита Кипріяна Жоховського 1693 року його наслідником на Київській митрополії був обраний Володимирський владика-прототронос, Лев Слюбич-Заленський (1694—1708), який одержав номінацію короля та був затверджений папою Іннокентом XII, разом із згодою задержати свою дотеперішню епархію. Тим часом адміністратор православної митрополії, Йосиф Шумлянський, по зложенні свого особистого католицького Ісповідання Віри, разом з єпископом Антонієм Винницьким з Перемишля, через брак довір'я до короля Яна Собеського і навіть по його смерті ще не був готовий до формального проголошення єдності своєї митрополії з Римом. Причиною цього зволікання, як уже згадано, були не лише чисто церковні справи, але й політичні відносини в краю, як про те сам митрополит Шумлянський писав до свого протикандидата Варлаама Ясінського в Києві.

Політичний стан в Україні не був ясний. Там ще кипіло. Гетьман Іван Самойлович не був вдоволений заключенням « вічного миру » москалів з поляками, без участі представників України і на її велику шкоду, тому при всякій нагоді нарікав на москалів. І, як на весні 1687 року князь Голіцин ішов у похід проти татар, то й гетьмана взяв з собою. Татари запалили степи й похід закінчився невдачею. Голіцин скинув вину на гетьмана Самойловича, мовляв, він був у таємному порозумінні з татарами. Крім того, Самойлович не був люблений козаками ані козацькою старшиною, яка шукала доброї нагоди його позбутися. Тепер він був обвинений та ув'язнений, і висланий у Москву на допити й катування. Гетьман та один з його синів умерли на Сибірі 1690 року, а другий син Григор був покараний смертю.

На гетьманство був обраний генеральний осаул, Іван Мазепа (1687—1709). Новий гетьман був зручним і досвідченим дипломатом, вихованим на дворі короля Яна Казимира на західніх зразках. Він скоро здобув великі впливи на Правобережжі, де в тому часі рядив наказний гетьман Самусь із Богуслава. Дуже скоро Самусь і Семен Гурко, званий Палієм, виступили війною проти Польщі та побили польську армію під Бердичевом, Білою Церквою та Немировом. Очевидно, що такий стан кипіння не був підхожий для проголошення церковної єдності на тих територіях, тому владика Шумлянський терпеливо ждав.

Натомість, владика Іннокент Винницький з Перемишля (1680—1700), наслідник Антона Винницького, уже рік по своїй консекрації показався більш рішучим від свого святителя Шумлянського, не зважаючи на прогрози московського та константинопільського патріархів. Підготувавши свій клир і мирян, 23 червня 1691, він проголосив публічно свою

волю повднатися з Петровим Престолом. У березні 1694 року він скликав до Самбора Епархіяльний Синод з участю клиру, шляхти і мирян, і там було схвалено приступити до єдності з Римом. Єпископ Винницький доносив папі про приступлення його єпархії до єдності, разом з 800 церквами, 3 тисячами шляхти і сотнями тисяч мирян. По його смерті 1700 року його брат, Юрій Винницький (1700—1713), став його наслідником і він брав участь у Замоїському Синоді 1720 року.

У Холмсько-Белзькій єпархії довгі роки трудився владика Яків Суша, що на старості літ одержав помічника в особі архимандрита Олексія Лодяти із Жидичина, який по смерті Суші став його наслідником (1685—1691). За нього приєдналися рештки православних парафій до єдності. Одначе, він скоро вмер, а до Холму був призначений єп. Малаховський, що також умер не успівши обняти своєї єпархії. Його наслідником став єп. Гедеон Война-Оранський (1693—1709) і за нього православне ставропігійське Братство в Замості приступило до церковної єдності. Його наслідник єпископ Йосиф Левицький (1711—1730) був на Синоді в Замості.

Луцько-Острозька єпархія від 1633 року була передана королем Володиславом IV у руки православних, а католицькому владіці Почапівському 1636 року православні подали отруту. З того часу тією єпархією заряджували такі владики: Ісаак Черчицький, князь Атанасій Пузина, Йосиф Чапліц, Діонісій Балабан, князь Гедеон Четвертинський, Атанасій Шумлянський та Діонісій Жабокрицький. Останній 1702 року приступив до церковної єдності, але на наказ царя Петра I, хоч це було в чужій державі, був схоплений москалями і вивезений у Москву, де 1715 року вмер у тюрмі як ісповідник.

У тому самому часі католицькими парафіями Луцько-Острозької єпархії заряджували такі владики: Никифор Козовський, Прокіп Хмельовський, та католицькі Київські митрополити: Гавриїл Коленда, Кипріян Жоховський та Лев Заленський. Католицькі владики не жили в самому Луцьку, бо собор і все майно від 1633 року були в руках православних, а перебували в Жидичинському монастирі. По схопленні єп. Жабокрицького московськими агентами єпископом в Луцьку був іменований граф Йосиф Виговський (1716—1730) і він брав участь у Синоді в Замості.

Володимирсько-Берестейською єпархією управляв єп. Йосиф Баконецький (1632—1650). В часах Володислава IV православні намагалися відібрати її від католиків, а під час того була спалена катедра в Володимирі. Його наслідник Іван Михайло Потій її відбудував, як також і катедру в Бересті, до якої московські солдати заводили свої коні й,

урешті, її спалили. Потім закріпив цю єпархію в церковній єдності. Його наслідником був Венедикт Глинський, що за висловом митрополита Коленди більше полював в лісі, як дбав про свою кошару. По ньому в цій єпархії владичив: Лев Заленський, що 1694 року став митрополитом, але задержав свою єпархію.

В Турово-Пинській єпархії в козацьких часах владичили: Паїсій Саховський († 1626), Григор Михайлович († 1632), та Рафаїл Корсак (1633—1637). Ця єпархія дуже потерпіла від наїзду московських солдатів. По Корсакові що став митрополитом, там владичили: Пахомій Война-Оранський (1633—1653), Андрей Золотий-Квасьніцький (1654—1665), що був прогнаний москалями із Смоленська; Мартин Білозор (1666—1697), що згодом був перенесений до Полоцька; Антоній Жовківський (1697—1702); Порфїр Кульчицький (1703—1716); Йоаким Цехановський (1716—1719) та Теофіль Гадельський (1720—1730), що був консекрований на Синоді в Замості.

Церква на Закарпатській Русі, безсумнівно, своїми початками сягає в часи св. Кирила і Methodія. Дуже імовірно, Мукачівська єпархія була одною із суфраганій св. Methodія, про які згадує один старовинний пам'ятник. Ця наша Церква в княжих часах була в зв'язках з Києвом, напр. князь Борис, син св. Володимира Великого, був намісником Київського князя на Закарпатті. Щойно під час княжих міжусобиць по смерті св. Володимира угорський король Стефан зайняв цей край і поставив там свого сина Емериха 1031 року, надавши йому титул «Князь Русі». У XII ст. на Закарпатті було два церковно-національні осередки: монастир св. Миколи в Мукачеві, заснований коло 1060 року, та монастир св. Михайла на Мармароцині. Від 1281 до 1321 року частина Закарпаття була злучена з Галицько-Волинською Державою.

Цей зв'язок Закарпаття з Галичиною затіснився ще більше по масовій еміграції наших людей з князем Коріатовичем в часах королів Людовика I та Володислава III, що були польсько-угорськими володарями. Знаємо, що в часах Флорентійської Унії в монастирі св. Миколи жив архимандрит Лука, а Галицький владика Макарій, що в часах Ягайла мав труднощі в перебранні своїй єпархії, був екзархом Закарпаття. Наслідником архимандрита Луки, був Іван, званий в пам'ятниках «Руським владикою», як довідуємося про те при нагоді його спору з монахами монастиря св. Михайла.

На початку XVI ст. Закарпатська Русь була поділена між Австрією й Семигородом, а 1551 року маємо згадку про тамошнього владика Володислава I. Він одержав номінацію від цісаря Фердинанда I на єпархію в Мукачеві, а його наслідник, владика Іларіон, 1556 року одер-

жав від короля Івана II Заполі монастир. Цісар Максиміліян II 1568 року дав єп. Володиславові II добра, а цісар Рудольф II писав у його обороні 1597 року. Єп. Сергій (1601—1616), дуже імовірно, був консекрований митрополитом Потієм у Києві, а по ньому в Мукачеві владичили: Евтимій 1618, Петроній 1623 та Іван Григорович (1627—1633). Останній їздив до патріярха Лукаріса в Царгород жалітися на кальвінізм Ракочих, але сам патріярх показався їх симпатиком, тому єп. Іван увійшов в тісніші зв'язки з митрополитом Рутським. По ньому в Мукачеві владичив Василь Тарасович (1633—1648), який був консекрований у Молдавії, але під впливом угорського примаса Ліппая 1642 року визнав першенство папи і за те був ув'язнений Ракочим. На інтервенцію цісаря Фердинанда III по двох роках тюрми він був звільнений.

Його наслідником був Петро Партеній Ратошинський (1649—1668) і 24 квітня 1649 року відновив молитовне об'єднання з Римом; 1652 року він писав із своїм кліром до папи Іннокента X, а свою канонічну інституцію одержав від папи Олександра VII 8 червня 1655 року, та склав Ісповідання Віри на руки примаса. Митрополит Гавриїл Коленда робив старання про формальне прилучення Мукачева до Київської Митрополії, напр. єп. Суша під час свого побуту в Римі цю справу порушував, як видно з актів свящ. Конгрегації від 25 лютого 1665 року. Через політичні труднощі цього не вдалося досягнути. Щогірше, Мукачівських владик зовсім узалежнено від угорських латинських примасів. Мабуть тому наслідник Ратошинського єп. Йосиф Волошиновський просив правосл. єпископа Йосифа Шумлянського зі Львова висвятити його в єпископський сан 1668 року, і за те був примасом екскомунікований. Тепер митрополит Коленда післав на Закарпаття єп. Малаховського, але через труднощі з мадярами він скоро вернувся до Галичини. Тепер сам примас постарався про грецького єпископа Теофана, але й він по році виїхав із Закарпаття. Щойно 1689 року туди поїхав єп. Іван де Каміліс як Апост. Вікарій (1689—1706) і в 1693 році він мав уже чотирьох католицьких парафій.

У Полоцько-Вітебській архієпархії по смерті митрополита Селяви владичив архієпископ Коленда й задержав її по обнятті Київської Митрополії. У час московської окупації білоруських і північно-українських земель патріярх Нікон висвятити для Полоцька монаха Калікста Риторайського. По смерті митрополита Жоховського в тій єпархії владичили: Білозор (1694—1707) та єп. Лешкевич (1709—1719).

Оце коротенький перегляд ієрархії і стану нашої Церкви на грані XVII і XVIII ст. Скажемо, що по смерті короля Яна Собеського його наслідником був обраний, 2 червня 1697, саксонський електор Фрідріх

Август, що був конвертитом до Католицької Церкви і склав своє Ісповідання Віри на руки єп. Христіяна Августа Саксонського із Раабу, свого кривняка, і був коронований в Кракові, а нунцій Паолуччі передав йому ґратуляції папи Іннокента XII.³⁸

* * *

Іннокент XII упродовж 1699 року мав кілька сильних атак подагри, головню восени як підготовляв Святий 1700-Рік. Спочатку лютого стан здоров'я папи погіршився, так що в квітні він благословив паломників з балькону в Квіриналі. Проти рад лікаря він взяв участь у процесії до чотирьох базилік Риму і погіршив стан свого здоров'я. 23 серпня прийняв послідні св. Тайни, а 28 серпня казав занести себе до кімнати, де вмер Іннокент XI, до якого він мав велике почитання. Папа вмер 27 вересня 1700 року й був похований у соборі св. Петра, а 1746 року його тіло було перенесене до пам'ятника.

³⁸ *Theiner*, *Mon. Pol.*, III, pp. 732, 746, 752; *cf. Documenta*, I, pp. 559, 666 seq; *cf. Acta S. C. de Prop. Fide*, II, nr. 727; *cf. Pelesz*, pp. 328, 339-40, 355, 357; *cf. Hara-siewicz*, p. 317; *cf. Stebelski*, II, p. 266; *cf. Labbe*, *Concilia*, XI, p. 958; *cf. Amman*, *op. cit.*, p. 357; *cf. Pekar*, *B. De erectione canonica Eparchiae Mukacoviensis (a. 1771)*, *Romae*, 1956; *cf. Praszko*, *op. cit.*, p. 222; *пор. Аркас, М.* цит. твір, ст. 254, 270; *пор. Петрушевич*, *Сборник*, ст. 197, 227; *пор. Петровъ, А.* *Древнейшея грамоти до истории Карпато-Русской Церкви и иерархии 1391-1493*, Прага, 1930; *пор. Перфецкии, Е.* *Обоареніє истории Прикарпатской Руси*, в *Изб. Подкарп. Русь*, Прага, 1923; *пор. Боржава. Ю.* *Від Угорської Руси до Карпатської України*, Филадельфія, 1956.

ВОСЬМИЙ РОЗДІЛ

УПАДОК ПОВАГИ ПАПІВ В ДОБІ МІЛІТАРИЗМУ І « ПРОСВІТЛІННЯ »

Абсолютні монархи XVII ст. видавали рішення не лише в чисто державно-політичних справах, але також намагалися захопити в свої руки релігійно-церковні справи, і на цьому тлі доходило до зударів з Апостольською Столицею, яка боронила стародавніх прав Церкви.

Нарушуванням прав Церкви чинено насилля над сумлінням одиниць, а це, звичайно, кінчалось відібранням від громадян їх особистих прав і вольностей. З тих причин уже на початку XVIII ст. видно ознаки реакції проти абсолютної форми державного правління, яким було явне незадоволення народів з приводу занадто великого упривілейовання однієї верстви людської суспільности: аристократії, що захопила всю владу в свої руки і всіма силами піддержувала при владі своїх патронів і добродіїв, абсолютних монархів.

Із тим наскрізь позитивним явищем боротьби проти несправедливого всевладства держави і монархії, виступило інше, нездорове явище: намагання людей легковажити, а то й відкидати засади християнської віри, справедливості й моральности, дарма, що лише через їх порушення абсолютна монархія держалася при владі.

У відповідь на надходячу загрозу державний абсолютизм прибрав нову, дещо відмінну форму правління, звану мілітаризмом, що намагався в ще більшій мірі поневилити народи. І тепер боротьба сірої людини проти такого стану речей ще більше загострюється. Париж, політичний центр Європи, став осередком боротьби проти державного мілітаризму. Французькі філософи, головню Франсоа Марі Аруе, званий Вольтером, а в половині XVIII ст. енциклопедисти, започатковують нову добу « просвітління ». Вона, щоправда, дала почин різним галузям знання і науки, але намагалася усунути з життя людини поняття Бога, тому започатковані дисципліни покотилися дорогою деїзму, раціоналізму, матеріалізму, натуралізму й атеїзму, що всякими способами і методами руйнували християнські принципи в приватному і суспільному житті, уважаючи Христову віру і Церкву « немодною перешкодою » для « посту-

пу просвітління». У таких обставинах доля Церкви і Петрового Престо-лу ввійшла в новий, важкий період свого історичного життя.

241. *Климент XI (1700—1721).*

Іван Франческо Альбані, син Карла і Олени Моска, із римського сенаторського роду, уродився в Урбіно 22 липня 1649 року. В Римі студював гуманістику, і будиши сімнадцяти років життя перекладав бесіди Софронія з грецького на латинське, тому замолоду був прийнятий до академії королеви Христини в Римі, як поет і бесідник. Крім клясичних дисциплін, він студював ще богослов'я, філософію і право.

Вступивши на службу Церкві, він був референтом Сигнатур, а згодом губернатором Ріетті, Сабіни та Орвієто і виказав свій адміністративний талан. По повероті до Риму, завдяки кардиналові Барберіні він став дорадником Консисто́ріяльної Конгрегації, а восени 1687 року Іннокент XI іменував його секретарем листів до князів, тому всі важливі справи переходили через його руки. 1690 року Олександр VIII креував його кардиналом, а в вересні 1700 р. він став священником.

По похоронах Іннокента XII конкляв кардиналів зачався 9 жовтня із сильними профранцузькими і процісарськими впливами, яким противилися «зелянти», що керувалися виключним добром Церкви і саме їх кандидатом був кардинал Альбані. Його вибір на папу був докоаний 20 листопада, хоч він не **зараз** дав свою згоду, але просив кардиналів про кілька днів надуми. Папа-елект запросив до Риму чотирьох видатніх богословів: Масоліє, Альфару, Варезе та Томассі, і по довгих конференціях з ними прийняв вибір, разом з ім'ям Климент XI. Його консекрація на єпископа відбулася 30 листопада, коронація 8 грудня, а інтронізація в Лятерані аж 10 квітня 1701 року.

П'ятдесятоднолітній папа мав мавстатичну будову тіла й уже своїм зовнішнім виглядом викликував пошану в людей. Увесь свій час він присвячував молитві і праці. Щодня служив св. Літургію, перед якою завжди сповідався, а час на трапезу і відпочинок був майже зовсім зліквідований. Єдиною його розривкою було відвідування римських церков та проповідь Божого Слова. Хрустально чистий характер Климента XI, його святе життя, глибоке знання і великий досвід у церковних і державних справах заповідали довгий і щасливий понтифікат. Будиши молодим і здоровим, папа самостійно, але занадто поволі, рішав усі важні справи. Небагато було папів, що написали таку масу автографних листів і писем, або їх справили особисто, як їх заховалося по Клименто-

ві XI. Секретар Стану кардинал Паолуччі діяв лише за директивами папи.¹

* * *

Першою справою, що зайняла увагу нового папи, була номінація Пилипа Бурбона, доконана еспанським королем Карлом II, на еспанський престол. Він був визнаний деякими державами, а папа вчинив це 6 лютого 1701 року. Однак, цісар Леопольд I спротивився тому і хотів усунути Пилипа силою, тому зачав оглядатися за союзниками, напр. в Баварії, Колонії, Брунсвіку, Бранденбургії. Бранденбурзький електор Фрідріх в порозумінню з цісарем, 8 січня 1701, прийняв новий титул «король Прусії». Цісареві вдалося також притягнути до союзу Англію та Голляндію. Формальне підписання договору відбулося в Газі 7 вересня 1701 року.

З огляду на те, що Неаполь був васальством папи, а Пилип був там проголошений королем, союзники своєю акцією нарушували права Апостольської Столиці. Папа, не хотючи допустити до нової руїни, зволікав з інвестицією Пилипа V і в тій справі установив окрему Конгрегацію кардиналів. Одночасно запротестував проти прийняття Фрідріхом нового титулу, опираючись на тому, що Прусія була колись домінією ордену німецьких хрестоносців. Цісар зрозумів протест папи, як папське франкофільство.

Тим часом, Людовик XIV зайняв Мантуу і Верону, але цісарська армія під командою князя Евгена Савойського побила французів і зайняла Феррару. Князь Евген домагався від папи дозволу на перемаршування своїх військ через територію Церковної держави до Неаполя. Це грозило руїною, тому в лютому 1702 року папа зарядив загальні мольби. Положення погіршилося, як цісар зрікся своїх прав до еспанського престолу в користь свого сина архикнязя Карла, і він був проголошений королем Еспанії. Позиція папи не була легкою, бо з однієї сторони, цісар утруднював його мирні заходи і грозив наїздом на Церковну державу, а з другої сторони, уже не можна було довше відтягати інвестиції Пилипа V. І в хвилині, як дві ворожі армії стояли напроти себе в північній Італії, цісар Леопольд I умер у травні 1705 року, а його син Йосиф I став його наслідником. Папа вислав до нього свого легата, каноніка гр. Альтану з Оломуцу, але цісарський амбасадор у Ри-

¹ *Pastor*, op. cit., XXXIII, pp. 7 seq. cf. *Ranke, Leopold*, The History of the Popes their Church and State and especially of their Conflicts in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, London, 1874, 3 vols.

мі, Леопольд фон Лямберґ, попередив його своєю порадою: взяти гостріший курс у відношенні до папи. У висліді амбасадор покинув Рим, а нунцій Давія був змушений покинути Відень.

Папа у своєму автографному листі до Йосифа I, 30 серпня 1705, писав між іншим так: « Бог знає світ і ми знаємо, що ми зробили і чого не зробили в нашому нещасному понтифікаті, маючи на увазі добро Апост. Столиці. При тому ми не відступили й у найменших справах від абсолютного неутралітету, як належить спільному батькові. Не сумніваємось, що Твій Мавстат це визнає в що ми віримо, і підеш дорогою побожності і справедливости, яку Ти унаслідив від своїх славних предків, разом з достоїнством і почестю бути оборонцем Церкви ».²

Дальший розвій війни приніс молодому цісареві побіди в Арагонії та Каталонії, які виступили проти Пилипа V, так що він мусів утікати з Мадриду. В Голляндії французи потерпіли поразку під Раміліє і в наслідок того Франція втратила більшу часть Флямандії, а князь Евген прогнав французів з Італії. У травні 1707 року цісарські війська під командою фельдмаршала Давна рушили на Неаполь, а подорозі сплюндрували Церковну державу. Папа, хоч і мусів дати такий дозвіл на переїзд армії, усе ж таки, відмовився визнати Карла III еспанським королем. Він опублікував екскомуніку проти всіх італійських князів, які ввійшли в союз з Йосифом I, як також проти тих, що самовільно накладали податки на церкви. Остання екскомуніка була звернена проти Евгена Савойського.

У відповідь на такий гострий виступ Климента XI цісар проголосив маніфеста про оборону цісарських прав в Італії і це вважалося виповідженням війни. В Австрії появилися письма проти Апост. Столиці, напр. в Тібінген, що домагалися підчинення папи світському володареві на взір такого підчинення патріярха в Константинополі. Князь Віктор II Амадей із Савої радив заборонити папі публікувати булли, листи та мониторії без попередньої згоди цісаря. І тепер зачалася тотальна інвазія німців на Церковну державу. Цісар накинув папі тверді умови миру, заключеного в Римі 15 січня 1709 р., на основі якого папа: 1) не смів держати жадного війська для оборони своєї держави; 2) не смів помагати профранцузьким скитальцям з Неаполя; 3) мусів визнати Кар-

² *Clementis XI PP, Opera omnia in quibus continentur. I. eius orationes consistoriales. II. Homiliae. III. Epistolae et brevia selecta. IV. Bullarium secundum exempla Romana fideliter reperita, Francoforti, 1729, Epist., 293, cf. Klopp, O, Der Fall des Hauses Stuart und die Sukzession des Hauses Hannover in Grossbritannien und Irland, Wien, 1875, passim.*

ла III королем Еспанії і 4) справа евакуації Комакіо, справа Парми і Пяченци мала бути полагоджена двостороннім договором між Віднем і Римом.³

Пилип V, довідавшись про підписання миру, відкликав свого амбасадора в Римі та усунув нунція з Еспанії, дарма, що він у критичних хвилинах стояв при ньому, і казав еспанським єпископам зірвати всі зв'язки з папою. Однак, як французи програли битву під Мальпьяк, Карло відкликав всі свої едикти проти папи і на Консисторії, 10 жовтня 1709, був визнаний королем Еспанії. Йосиф I захворів на віспу і 11 квітня 1711 р. помер, а на Соймі німецьких електорів у Франкфурті його наслідником був обраний Карло, як Карло VI, і папа визнав його 13 грудня 1711 року.⁴

В Утрехті засідала мирова Конференція, що тривала від січня 1711 до квітня 1713 року. Франція визнала протестантську династію Англії та королівство Пруссії, а Сіцилію одержав князь Савої. Це було порушенням прав папи, але цим разом він не протестував, бо його увага була зайнята іншою справою.

Турки по заключенні миру в Карловицях 1699 року приготувалися до нової агресії і в грудні 1714 року зачали війну проти Венеції. Це змусило папу організувати християнських володарів і він звернувся в тій справу до цісаря та видав наказ боронити східні побережжя Італії. Цісар Карло прийняв дуже холодно легата Марколіні, а з його відповіді не було видно розуміння турецької небезпеки, може тому, що султан Ахмед III запевнив його, що цим разом воює лише проти Венеції. Цілий ряд островів Пелопонезу впали в руки султана; він зайняв Тінос, Морею і згодом Коринт, де вдушено єпископа. Папа зарядив ювілейні мольби, бо сподівався скорого наїзду на Італію.

Однак, смерть Людовика XIV в вересні 1715 року, старого й випробуваного союзника Порту, була для султана ударом, а князь Пилип з Орлеану, регент в імені малолітнього Людовика XV, зараз же запевнив цісаря про неутралітет Франції. Це саме вчинив Пилип V з Еспанії під впливом своєї жінки Єлисавети Фарнезе, і повідомив про те папу. В наслідок тих заяв Австрія та Венеція підписали оборонний союз і, одержавши поміч папи, князь Євген Савойський рушив проти турків, що розтаборилися під Петерварденом. В половині серпня 1716 року він розгромив турків, захопивши 156 прапорів, 172 гармати та великі за-

³ *Landau, M.*, Rom, Wien, Neapel während des spanischen Erbfolkrieges, Leipzig, 1885, pp. 366, 369.

⁴ *Ibidem*, p. 429.

паси амуніції. Рішальний бій відбувся в свято Богородиці, про що писав папі князь Євген із захопленого шатра великого везира, який був ранений. Тепер до Ліґи приступили Іспанія, Португалія, Генуя, Тосканія й інші італійські князівства, як також острів Мальта. Одначе, турецька фльота втіла втікти з-під Корфу.⁵

Навесні 1717 року князь Євген перейшов Дунай та обляг Мустафу Пашу в Бельграді з його 30 тисячами яничарів, яким у підмогу маршував великий везир Халія Паша. Євген знайшовся в катастрофальному положенні, бо турки 1-го серпня заатакували його армію. Ведений стратегічним генієм, він несподівано для них, пішов у протинаступ і сильним ударом знищив турецьку армію, а твердиня здалася добровільно. Здобуто тоді 786 гармат, увесь запас амуніції та турецьку фльоту на Дунаю.

На жаль, цим разом великий підйом настрою християн спровокував Пилип V, що висадився на Сардинії зі своєю 8-тисячною армією. Таким вчинком він зламав приречення неутралітету і відтягнув увагу цісаря від турків, так що славна перемога князя Євгена Савойського знову не була вповні використана і турки не були викинені з Європи. Якби не наїзд іспанців на Сардинію, то від турків можна було тоді відібрати Константинопіль. Через згаданий наїзд іспанців папа зовсім втратив вплив на цісаря, бо запевнив був його про неутралітет Іспанії.

Папа доручив нунцієві Альдобрандіні в Мадриді відкликати всі дозволи на стягання з церков десятини, яка мала йти на протитурецьку оборону та категорично жадав віддати цісареві захоплену територію. Папа відкинув також домагання іспанського амбасадора надати Севільську єпархію кардиналові Альбероні, бо він був дорадником короля й згодився на його напад на Сардинію. У відповідь на те Пилип V замкнув трибунал Нунціятури в Мадриді в червні 1718 року і вислав фльоту з 30 тисячами мужви на Сіцилію, яка за миром в Утрехті належала князям Савої. Тепер члени «Почвірного Союзу» (Англія, Франція, Голландія та Австрія) зажадали віддання Сіцилії цісареві, а він мав зректися претенсій до іспанського трону, Сардинію ж мав одержати князь Савої. І як Пилип V відмовився це вчинити, англійський адмірал Бінґ знищив іспанську фльоту під Капе Пассеро. Тепер Пилип V прийняв умовини і приступив до союзу, прогнавши з Іспанії лукавого карди-

⁵ *Clementis XI PP, Opera, Epist. nr. 2025, 2033, cf. Pastor, XXXIII, p. 112, cf. Pometti, F, Studi sul pontificato di Clemente XI, 1700-1721, nell'Arch. d. S. R. di Storia Patria, XXII (1899), pp. 136, 148, 159.*

нала Альбероні. 11 березня 1721 року був підписаний конкордат Еспанії з Апост. Столицею.⁶

* * *

У Франції даліше діяв рух янсеністів, а безпосередньою причиною до його відновлення була відмова ігумена Гая з Клермо розрішити священника Фрегеля, який згодився був висповідати каноніка Перрієра, небожа філософа Паскаля. Справою зайнялася « Рада Сорока Професорів Сорбони » і вона оправдала згаданого священника. При тій нагоді була надрукована брошура « Випадок сумління », яку Комісія кардиналів осудила, а папа ще раз піддержав осудження янсенізму окремою буллою від 15 липня 1705 року. Король передав її 6 єпископам та 7 ігуменам до розгляду, і на Синоді, 21 серпня, вони висунули такі пропозиції: 1) авторитет рішати церковні справи в Франції належить єпископам; 2) папські рішення обов'язують цілу Церкву лише тоді, як їх приймуть єпископи; 3) це прийняття є невідлучною частиною юрисдикції єпископів.

На основі того рішення Людовик XIV проголосив буллу папи про янсенізм, але папа в своєму письмі до єпископів, 15 січня 1706, осудив їх намагання обмежити владу папів, між іншим кажучи: « Хто вас поставив суддями? Чи випадає підчиненим видавати рішення проти авторитету своїх наставників та піддавати його рішення прослідженню? Не хочемо вас обиджати, але не може так бути, щоб кілька єпископів, яких достоїнство і права походять від ласки і любови Апост. Столиці, — підносили свої голови проти автора їх достоїнств і почесі, та атакували права Першого Престолу, які походять не з людського, але Божого авторитету. Запитайте своїх попередників і вони вам скажуть, що не в річчю наставників просліджувати запорядження Апостольського Престолу, але їх виконувати ».⁷

По розв'язанні монастиря в Порт Рояль, осередку янсенізму, та по надрукованні книжки Квенселя « Моральні рефлексії про Новий Завіт », у Франції знову розгорівся янсенізм. Папа Климент XI, 8 вересня 1713, опублікував свою буллу « Єдинородний », яка осуджувала пропозиції янсеністів, а книжку Янсенія забороняла поширювати під

⁶ *Clementis, Opera, Epist. nr. 2249 cf. Weber, O, Quadrupel-Allianz vom Jahre 1718, Wien, 1887, p. 72, cf. Pastor, XXXIII, p. 76.*

⁷ « *Vineam Domini* », in *Bullarium, Romanum, Bullarum, Diplomatum et Privilegiorum S. Romanorum Pontificum, etc. Augustae Taurinorum, 1857-1872, XXI, p. 233.*

карою неблагословення. Одначе, Синод єпископів в січні 1714 р. зійшовся знову на нараду, чи публікувати папську буллу чи ні. Цим разом думки єпископів поділилися. Натомість, парламент за згодою короля рішив опублікувати її, і цим викликав гарячі дискусії. На просьбу короля папа згодився на скликання нового Синоду в тій справі, але Людовик XIV помер, а регент Пилип з Орлеану, що був невірющим і неморальним, не мав інтересу до релігійних справ. Янсеністи зараз же поробили заходи для відкриття монастиря в Порт Рояль та зачали поширювати свої письма. Урешті, дискусією непокірних єпископів закінчив королівський едикт з жовтня 1717 р., що наказував мовчанку аж доки сам папа не вирішить цілу справу. 28 серпня 1718 р. папа проголосив конституцію, в якій просив усіх християн молитися за замирення Церкви в Франції, де горстка людей заколюче спокій. Він писав, що ті люди хочуть боронити прав єпископів, а одночасно ненавидять інших єпископів та заохочують духовних до бунту і віддають справи Церкви на суд світських людей. Вони захвалюють силу Божої благодаті, але своїми блудами зневажають її Дателя. Папа писав, що немає правдивої чесноти без покори, побожності без послуху, досконалости без любови, і лише через їх брак у Французькій Церкві запанували сварки і незгоди.

Цей рішучий голос папи вплинув на прохолодження розгарячених умів янсеністичних єпископів у Франції. Треба сказати, що їх вплив ширився також на сусідню Голляндію, де апост. вікарій, Петро Кодде, був запідозрений в янсенізмі і завізваний до Риму. По відбутті дискусії з кардиналами він був осуджений та зложений з уряду, а його наслідником став Кок.⁸

* * *

Папа Климент XI посилив працю між християнами східних Церков, запорядивши св. Конгрегації Поширення Віри вплинути на монаші чини заснувати місійні колегії, на взір колегій св. Панкратія в кармелітів чи св. Петра у францішканців, напр. конвентисти мали свою колегію в Асичі для підготування монахів для праці на Балканах; а обсерванти мали свою колегію на острові св. Вартоломея в Римі. Тринітарії, що мали свої дома в Австрії, Угорщині, Литві, Семигороді й Португалії,

⁸ « *Unigenitus Dei Filius* », Bullarium, XXI, pp. 567 seq cf. *Denzinger*, Enchiridion, pp. 490-498 cf. « *Pastoralis Officii* » in Bullarium XXI, pp. 807 seq cf. *Hwrtzog*, I, I, Real-Enzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, ed. Nauk, 1896, Leipzig, XXIV, 379, cf. *Pastor*, XXXIII, p. 118.

одержали в Римі церкву, біля якої зачали свою колегію 1725 року. Одначе, найбільш упривілейованою була Колегія св. Атанасія в Римі, куди щороку в день її Патрона йшов папа особисто й служив там св. Літургію та спомагав її своїми щедрими дарами. У ній аж до заснування окремої Української Колегії св. Йосафата в новіших часах, училися українські адепти духовного стану.⁹

* * *

В часах Климента XI виринула нова надія привести Московську Церкву до церковної єдності з Петровим Престолом, бо саме тоді цар Петро I своїми реформами заводив у Московії європейську цивілізацію. Зрештою, про таку можливість говорив не раз сам цар Петро, бажаючи наблизитися до католицької Австрії чи Польщі, яких помочі потребував у війні зі шведами. Петро, напр. у розмові з латинським монахом Конрадом заявив 1705 року, що він має намір довести до єдності Схід із Заходом, заки вмере, і під час свого побуту в Австрії від usługував при латинській св. Літургії. Очевидно, усе це він робив з вирафінованою хитрістю і нещирістю, задуманими на зовнішній ефект і для позискання симпатій західніх легковірних християн. Інакше не можна вияснити його особистої участі в масакрі василіяньських священників і монахів у Полоцьку. Для викликання корисного ефекту він дав дозвіл на будову латинської церкви в Москві та на заснування при ній Колегії єзуїтів. Він посилав також свого амбасадора Куракіна та єзуїта Брігга до папи, хоч не дав їм жадних повновастей говорити про церковні справи.

З письма кардинала Паолюччі до нунція Давії видно, що папа не вірив у щирість Петра, бо напр. як Петро слухав у Сорбоні докладу на тему церковної єдності, то порадив докторам говорити в тій справі з його владиками Стефаном Яворським і Теофаном Прокоповичем, обидва малороси, що помагали йому будувати модерну тюрму народів у Московії. Ясно, що обидва вони дали Сорбоні свою неґативну відповідь. У Римі ще раз переконалися, що єдність слов'ян з Петровим Престолом не прийде через тиранську Москву, яка повернула свою Церкву в невольничче знаряддя держави.¹⁰

⁹ *Bullarium*, pp. 368 seq, 372, cf. *Clementis XI PP*, Epist. 66, 4 Junii 1701.

¹⁰ *Theiner, A*, *Monuments historiques relatifs aux règnes d'Alexis Michaelowitsch, Fedor III et Pierre le Grand Czars de Russie*, Rome, 1859, p. 412 cf. *Pierling, P*, *Russie et le St. Siege. Etudes diplomatiques*, Paris, 1907, IV, pp. 127, 138, 183, 237, 250, cf. *Feret, P*, *La faculte de Theologie de Paris et ses docteurs les plus celebres. Epoque modern.* Paris, 1900, Appendix VI et VII.

З другої ж сторони, на Заході назрівало переконання, що найкоротшою дорогою прихилити нез'єдинені народи до єдності є праця для їх добра, напр. славний кардинал граф Леопольд фон Колонич висував до єзуїтів домагання, щоб вони в своїй праці для єдності Церкви мали на увазі виключне добро народів, серед яких працювали, а не перетягали їх до латинського обряду і тим приносили велику шкоду унійній ідеї. Він висунув далекоюсяглий проєкт, щоб усі західні місіонери, зайняті працею між православними, найперше, прийняли східний обряд та покінчили студії в Колегії св. Атанасія і зойно потім ішли на унійну працю. Відомо, що генерал єзуїтів о. Гонзалес, о. Лаврентій Луккесіні зі св. Атанасія та Микола Комнен Пападопульос з Падуї дуже захоплювалися отим проєктом кардинала Колонича. На жаль, св. Конгрегація не поперла його, станувши на засаді дотеперішніх конституцій папів, що забороняли перехід з одного обряду на другий без дозволу папи. Одначе, з актів, які відносяться до Української Церкви бачимо, що в Римі більше толерували перехід із східнього обряду на латинський, як з латинського на східний.¹¹

Заходами кардинала Колонича румунські єпископи, зібрані в листопаді 1701 р. на Синоді в Кальбурзі, вирішили повднатися з Римом, разом з двома тисячами священників і двісті тисячами мирян, і для них засновано колегію в Фоґарас 3 лютого 1721 року.

Папа дбав також про християн під турецьким володінням, напр. Вірменський патріарх в Константинополі був засуджений на каторжну роботу на галерах, а сирійський патріарх був ув'язнений і битий бичками. За обома папа інтервенював через французького короля, німецького цісаря та венецького дожа, і вислав до султана свого легата, монаха Давида, для зорганізування сталої помочі переслідуваним. Подібно халдейці в Діярбекрійського патріархату були переслідовані, а патріарх Йосиф II Тель-Кифа, з великим успіхом працював для об'єднання решти своїх земляків з Римом. Патріарх Кирило V з Дамаску також трудився для об'єднання тамошніх християн і завдяки старанням папи одержав від влади дозвіл повернути до Алепо. З листів до еспанського й польського королів видно, що папа дуже турбувався долею християнських невільників, а кардинал Колонич з доручення папи викупляв їх з Кафи в Криму, а в тому чимало наших земляків. Ці заходи папи були відомі

¹¹ *Hergenröther, I, Handbuch der Allgemeinen Kirchengeschichte, ed. Kirsch, Freiburg, 1924-25, IV, p. 87 cf. Willes, L, Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani, I, Oeniponte, 1885, p. 82 cf. Pastor, p. 372.*

в Єгипті і тамошній патріарх Самуїл Капасулів склав католицьке Ісповідання Віри на Консисторії в Римі в квітні 1713 року.¹²

* * *

Під час війни за наслідство в Іспанії, янсеністичних неспокоїв у Франції, протитурецької кампанії на Балканах та польсько-шведсько-московської війни за опанування Балтики, — Українська Католицька Церква робила дальший поступ у напрямі внутрішньої консолідації. Про приступлення Перемиської, Львівської і Луцької єпархій до церковної єдності, ми вже згадували. Таким чином, усі українці, що по Андрусівському мирі опинилися в межах королівства перед і під час понтифікату Климента XI були в молитовному єднанні в Римом. Папа в своєму привіті єп. Йосифу Шумлянському висловив радість і надію, що його приєднання до Католицької Церкви стане добрим прикладом і для інших владик східніх, православних церков.

Старання папи про Українську Церкву можна бачити в його письмі до Київського митрополита Лева Заленського (1694—1708), що було відповіддю на звіт нунція Горация Спади і на листа самого митрополита. Папа висловлював свій глибокий біль з приводу мученичої смерти василіянських монахів, замучених царем Петром і його людьми в Полоцьку, та заохочував до витривання, повідомляючи, що він робить всякі можливі старання перед королем. І, дійсно, він написав три письма до короля Августа, домагаючись направи кривд заподіяних москалями, бо чейже вони на основі «вічного миру» були формальними союзниками короля. Папа домагався створити особливу Комісію, що мала б розглянути всі негідні вчиники, заподіяні царем і його людьми.¹³

¹² *Ibidem*, p. 374, 376, cf. *Clementis XI PP*, Epist. 3 Januarii et 3 Fabr. 1719, cf. *Iuris Pontificii de Prop. Fide*, Romae, 1886 seq, II, p. 314 (Epist. 20 Junii 1713).

¹³ *Diarium excidii Polocensis Basilianorum*, in *Epistolae Metropolitanum Kioviensium Catholicorum*, ed. Welykyj, Romae, 1958, III, pp. 208-209: ... «Donec undecima mensis Iulii dies superveniret, qua sub finem Vesperarum, in ecclesia Cathedrali Polocensis omnes Religiosos canonicas preces recitantes reperiens, altare Divo Josaphat sacrum sese contulit, ibidemque consistens, ac Iconem dicti Martyris respiciens, quae sit? et cuius Icon haec? a Patre Theophano Kolbieczynski, ordinario Praedicatorum Basiliano, non ita pridem Alumno Collegii Pontificii Brunsbergensis in Prussia, est praeconatus. Ad haec cum reposuisset dictus Religiosus, eam esse Divi Josaphat Iconem, subiecit aliam Serenissimus Moschoviae Princeps (Petrus I - I. N.) questionem. Quid sibi vellet ea, quae in capite haereret bipennis? (Armorum hoc genus est in Polonia, qua Divus Josaphat est trucidatus). Cui quaesito cum respondisset. bi-

Про що властиво йшлося? Цар Петро I допустився варварського вчинку в Полоцьку, де було замордовано в катедрі василіянських священників, дияконів і монахів, по-святотатськи зневажено св. Евхаристію і викидано кості вмерлих з гробів. Цар Петро I особисто зачав цю ганебну різню, зарубавши на смерть мечем о. Теофана Кобелячинського, та казав убити інших монахів і замкнути церкву, яку згодом передав православним. Про цей варварський вчинок московського царя звігував кардинал Пінятеллі на засіданні св. Конгрегації, 22 грудня 1705

pennem denotare Divum Josaphat Martyrem esse, hoc armorum genere a Vitebscensibus, Pastori suo refragantibus, Ovibus occisum, subiunxit Princeps inquirens, quis benedixit, ut ille et vocaretur Sanctus, et coleretur pro Sancto? Responso a Religioso obtento in haec formalia: Papa Romanus, subintulit princeps. Ergo tu es Unitus? Unitus, inquit Religiosus. *Nec mora arrepto Princeps quod gerebat manibus baculo, dicti Religiosi concussit caput, alapam eidem impexit, invadentemque prae eius impetu britannicum canem, qui iacentis dilaceraret guttur, immisit, ac demum tum eum tum alium ei adstantem vice Sacristam, Josaphat Akundowicz dictum, ad aram Divo Josaphat sacram, evaginato confodit gladio. His patris, ad magnum, in quo sacro-sancta colebatur Synaxis, accurrens altare, venerabile in terram disiecit Sacramentum, quam extremam Dei offensam advertens Pater Constantinus Zaykowski, Vicarius Polocensis, cum sacras recolligeret hostias, auribus abscessis, extra Polocensem arcem, ad suspendium ductus, et suspensus, ac tandem cum exhalata iam in Dei manus anima rupto fune in terram decidens, integro, flexis genibus, compositisque manibus, oraret quadrante; cum reliquis supra relatis, et infra referendis combustus, ne (verba Principis sunt) Uniti pro Sanctis, et Martyribus eos recognoscant. E supplicii loco, ad monasterium rediens Princeps Clementem Rozniatowski, extraordinarium Preadicatore, Jacobum Knyszewicz, Presbyteros, Michaelem Kowalewski, Meletium Kondratowicz, Diaconos, et Gabrielem Kolenda, Professum, variis sustulit, precipue vero gladiatorum confossione, mortibus. Aufugi caeteri, vitae suae fuga, interitum anticipante, consulere. Unicus supererat Jacobus Kizikowschi, Alumnus quondam Collegii Graecorum in Urbe, Sacrae Theologiae Doctor, magnae vir tum doctrinae, tum exemplaritatis, ex Superior Polocensis, Superior vero Vilmensis Monasterii, quem in aedibus Caenobii repertum gladio nondum laetaliter confossum, ad proximum deduci Princeps curavit aedificium, in quo diris pro fide sancta, ac pro suppellectili ecclesiastica revelanda integra nocte tortus poenis, in crastinum est suspensus. Nec cessatum est ab hac saevitia contra familiam Coenobii Polocensis. Cocus enim, reliquum famulitium, insonter, diverso paenarum genere trucidatum est, imo spectatrices tragoediae mulieres, casum dolentes Uitorum, mamillis privatae, per earundem iussu Principis abscissionem. His perpetratis, actoque de Unione Sancta triumpho, ecclesia Cathedralis Polocensis direpta, unito erepta Archiepiscopo, dispositioni schismatici commitebatur cleri... ».*

(*Epistolae*, IV, pp. 14 seq) «...Quod Moschoviticus Car (Petrus I) non solum corpora Neomartyrum, sed etiam ante multos annos defunctorum iam religiosorum, extrahi iubens e sepulchro illorum flammis in pulverum edige e mandavit. Quin imo acceptum, perfracto muro corpus Sanctae Memoriae Ill.mi Gabrielis Kolendae, Metropolitae, cum triumpho excussit, putans illum esse Beatum Josaphat talemque spaegendo, ac in haec erumpendo formalia: En Josaphat non defendit se, nec liberavit ».

року. Було ясно, що московський сатрап воював з більшим завзяттям проти Католицької Церкви, як проти шведського короля Карла XII, що побив був царя над Нарвою. Ця програша була безпосередньою причиною союзу Петра I з Августом II, 26 лютого 1701, і через те шведська армія рушила проти Польщі. Карло XII домагався відмовлення від влади Августа II і в наслідок цього в травні 1705 року примас Радзівівський проголосив його детронізацію, а кандидат Карла XII, Станіслав Лещинський, був коронований на польського короля. Одначе, частина шляхти піддержала Августа і кликала його із Саксонії, але Карло пішов походом на Саксонію і змусив його зректися трону в користь Лещинського. Тепер Петро I зачав нищити його прихильників і через те в Польщі настала повна дезорієнтація та анархія, а Август II в лютому 1707 р. відкликав своє відмовлення від влади.

На тлі такого замішання український гетьман Іван Мазепа заду-мав об'єднати під своєю булавою цілу Україну. В порозумінню з Петром I і під позором помочі Августові II, Мазепа вислав на Правобережжя свого племінника, полковника Омельченка, з наказом його зайняти. Одначе, цар Петро налякався завеликого росту сили гетьмана Мазепи і казав йому звільнити зайняту територію. Ця лукава інтервенція Петра змусила Мазепу грати подвійну роллю: перед москалями вдавати їх союзника, а одночасно переговорювати з королем Карлом XII і Станіславом Лещинським з наміром спекатися москалів та вчинити Україну вільною державою. Очайдушний Карло, незважаючи на ради гетьмана Мазепи, несподівано прибув із своєю армією на Україну восени 1708 року. На жаль, гетьман через свою « подвійну політику » зовсім не був приготований до війни з Москвою, бо на домагання ненаситного царя, мусів посилати йому козацькі контингенти майже до останньої хвилини.

Гетьман Мазепа і Карло XII заключили союз проти Москви, а радніше відновили союз гетьмана Богдана Хмельницького з Карлом X Густавом. Як колись, так і тепер шведи гарантували самостійність України. Довідавшись про той союз, цар Петро найперше вислав армію на столицю Мазепи, Батурин, і поруйнував її доценту, разом з великою бібліотекою і іншими пам'ятниками культури, що їх упродовж свого життя прибирав був Мазепа. Всіх людей, разом з жінками і дітьми, Петро казав вирізати.

Використовуючи обставину, що гетьман Мазепа держав свої переговори із шведами в великій таємниці, Петро поширив між українським народом брехливий маніфест, мовляв, Мазепа запродав Україну ляхам та боговідступникам, щоб завести унію та викоренити благочестиве православ'я, і що Мазепа був таємним католиком. Нічого не помогли ма-

ніфести Мазепи, що він бажав визволити Україну з-під важкого московського ярма. Нарід був дезорієнтований і не піддержав його. Козацькі старшини, слухаючи наказу царя, з'їхалися на раду до Глухова і там обрали нового гетьмана, Івана Скоропадського, стародубського полковника, і в той спосіб ще більше дезорієнтували людей. Одночасно з тим українське православне духовенство під проводом митрополита Йоасафа Кроковського, повинуючись наказові Петра I, анатемізували гетьмана Мазепу як зрадника, дарма, що він був найбільшим « ктитором і добродітелем » Божих церков з усіх українських гетьманів, а багато його величавих церков-фундацій в прегарному козацько-бароковому стилі і досі прикрашують українські міста.

Програ на битва Карла XII і Мазепи під Полтавою, 29 червня 1709, вирішила долю України, а хворий Мазепа та ранений Карло XII за-ледве втікли на турецьку територію завдяки допоміг запорозьких козаків кошового Костя Гордієнка. Восени того самого року Мазепа вмер у Бендерах, саме в хвилині, коли Петро офірував султанові величезну суму 300 тисяч талярів за видачу гетьмана в його руки, але султан відкинув таку пропозицію.

Про велику дезорієнтацію народу та стан поневолення православного духовенства в Україні може свідчити факт, що з наказу царя духовенство щороку виклинали гетьмана Мазепу. Московські богослови і піснеписці зложили на день битви під Полтавою окрему « благодарственну » службу і казали її служити по всій Україні аж до революції 1917 року. У тій службі гетьмана Мазепу називається: « другим Юдою, рабом і брехуном, дияволом а не людиною, триклятим відступником, що лишив Христа і пішов на службу супостата, віддав злом за добро, каменем за хліб, змиєм за рибу » тощо. Москалі величали царя Петра як Давида, що побив Голіята, бо його Бог осінив своєю благодаттю; цар — це московський Мойсей, а Россія — його Маріям ітд. Так православні москалі хвалили свого царя, незважаючи на те, що він замкнув свою законну жінку в монастирі, казав убити свого сина із задрости, і привів собі другу жінку, з якою сплотив дві доньки. Гетьмана Мазепу, найперше, викляли Київський митрополит Кроковський і владики Чернігівський та Переяславський на козацькій раді в Глухові, 12 листопада 1709 р., а третій « малорос » Степан Яворський, « блюститель Московського патріярха », проголосив на Мазепу анатему в Москві, яку згодом щорічно повторяли в кожній українській церкві.

З досі сказаного про українсько-московські стосунки видно, що Москва вповні використала духові, людські та матеріальні запаси України для свого росту. Тут пригадаємо, що вже 1649 року, тобто ще пе-

ред Переяславською Угодою, цар Олексій Михайлович просив митрополита Силвестра Косова вислати в Москву вчених людей. І він вислав тоді 30 учених монахів з Києва, напр. Епіфанія Славинецького, Арсена Сатановського, Дамаскина Птицького ітд. Вони заснували в Чудівському монастирі Академію, а її перший ректор Славинецький, як каже Карташев, « став для москвинів живою Академією православних наук ». Того самого року москалі перевидали Острозьку Біблію, а сам Славинецький писав для московських шкіл підручники географії, анатомії, словарі тощо. Киянин Теофан Прокопович уложив для москалів буквар « Первое учение отроком », а ігумен Натанаїл з Свято-Михайлівського монастиря в Києві написав ім « Книгу про віру »; подібно книги Петра Могили були перевидані в Москві. Ігумен Дмитро Туптало з Новгороду Сіверського написав ім Мінеї-Четі, тобто Життя Святих, а архимандрит Києво-Печерської Лаври, Інокент Гізель, написав москалям книгу п. з. « *Синopsis или краткое собрание от разных летописцев о начале славяно-російского народа і о первоначальных князях богоспасавмого града Києва* ». Ця книга була перевидана 25 разів у Московії, і до 1861 року була підручником історії в усіх московських школах. Не будемо говорити про цілу плеяду богословських і полемічних українських творів, що збагатили московську культуру.

Згаданий Карташев, хоч як ненавидить українців, каже про московську культуру: « Цю справу рушили, як і все діло книжної творчости, головним чином завдяки систематичному притяганню ближчих по мові сил Малої, то є, Київської Росії. Оті рускі южани в слушний момент піддержали реформатора Петра в здійсненні його очайдушної, в душі західніх ідей, реформи Вел. Церк. Правління ».

У зв'язку з тією справою згадаємо тут докладніше про двох « малоросів », Степана Яворського, нашого галицького земляка з Яворівщини, що був спершу католиком, а згодом перейшов до православних, і 1700 р. був висланий митр. Ясінським на Московщину « як кандидат на будь-який вікаріят », але дослужився стати « блюстителем патріярхату » та протектором Академії.

Другий земляк, Єлисей Прокопович, киянин, український католицький василіянин, що відбув студії в Колегії св. Атанасія в Римі, але 1702 року « перестригся » у православні ченці та одержав ім'я-Самуїл, яке скоро змінив на Теофан. Цей земляк, коли ще козацька кров не застигла на полтавських полях, взяв участь у благодарствениій богослужбі царя Петра, та в своїй проповіді порівняв його до біблійного Самсона, що вбив 10 тисяч филистимів і роздав лев (лев був шведським державним знаком). Цар був захоплений такою реторикою Тео-

фана, і 1716 року завізвав його до Петербуга, де він став «сірою еміненцією і мотором» Петра в його державних і церковних реформах.

Прокопович підготував знесення Московського патріархату та оснування т. зв. Духовної Колегії, потім св. Синоду 9-ти членів (згодом 11), з яких 6 були малороси. Вони підписали «Духовний Реглямент» авторства Прокоповича, що вповні підчинив Церкву державі та вбив рештки свободи Української Православної Церкви. Скасувавши патріархат і заснувавши св. Синод, цар Петро просив Константинопільського патріарха Єремію III про затвердження цього. Патріарх у своєму письмі, 1 лютого 1722, писав таке: «Благодаттю Святого і Животворящего Духа наша смиренність потверджує, закріплює й проголошує, що створений благочестивим самодержцем, царем всієї Московії, Малої і Білої Росії, і всіх північних, східних, західних і інших земель володарем, царем Петром Олексієвичем, *імператором*, у Святому Дусі возлюбленим Братом нашим, — Синод у святій великій Російській державі, є і буде нашим братом в Христі, і головою св. і свящ. Синоду, та всіх благочестивих і православних християн, духовних і мирян, і кожної йому підчиненої особи.

«Він має власть виконувати та устанавляти те що й інші чотири апостольські патріарші престоли (чинять). Радимо, заохочуємо і доручаємо йому хоронити і держати незмінними всі звичаї і правила св. Сьоми Всел. Соборів і все передане св. Церквою, хай воно буде непорушним по віки».

Таким чином патріарх Єремія III скасував діло свого попередника патріарха Єремії II, а при тому надав титул «імператора» цареві Петру, назвавши його улюбленим братом і головою Московської Церкви. Це вже не раз греки робили таку «прислугу» українцям. Відтепер без царського оберпрокурора нічого не мало діятися в московській державі, а з нею в Українській Церкві. Таг допомогл ~~я~~ «южні малороси» свою матір розпинати.

Для характеристики московської церковної політики в Україні згадаємо про донос ігумена Суханова, що вертався з Єрусалиму через Київ і доніс св. Синодові, що в Україні є чимало речей з «триклятого латинства», напр. в українських церквах співають по нотах, а в митрополита мітра з хрестом на верху, якби на царській короні; українські священики хрестять дітей без занурювання у воду ані «не плюнувши усім кліром на сатану». В наслідок того доносу Синод завізвав митрополита на оправдання, але він заявив, що донос є «бред мужичий, преній богословських не стоючий», бо в Україні твердо держать ті обряди, що із самого початку християнства грецького ісповідання були за-

ведені. За те митрополит був осуджений як єретик, а на його місце в Києві назначено Рафаїла Заборовського. Таке діялося під Москвою.¹⁴

* * *

На Правобережжю під польською займанщиною вмер митрополит Лев І Заленський, а його наслідником був іменований Юрій Винницький (1708—1713), що від 1700 року був єпископом Перемишля та адміністрував Львівською єпархією, для якої 1710 р. висвятив Варлаама Шептицького. Коли ж єпископ Діонісій Жабокрицький з Луцька з наказу царя Петра був схоплений і вивезений у Москву, митрополит Винницький назначив єп. Кирила Шумлянського адміністратором Луцька, але він виїхав несподівано до Києва і прийняв хіротонію з рук православного митрополита і за те не був допущений до Луцька. Папа робив старання про звільнення єп. Жабокрицького з московської неволі, але він умер там 1715 року смертю ісповідника, і тоді для Луцька був висвячений граф Йосиф Виговський (1716—1730). Митрополит Винницький висвятив також Лева Кишку на єпископа-прототрона в Володимирі-Бересті, і Йосифа Левицького на єпископа Холму-Белза.

На початку владцтва митрополита Юрія Винницького голосним був спір проти перетягання наших мирян польськими духовними на латинський обряд. Він вніс протест до Риму і св. Конгрегація, 11 листопада 1710, гостро заборонила таку практику. При тому митрополит Винницький просив, щоб славний декрет папи Урбана VIII від 1624 р. був у цілیم королівстві належно і законно опублікований. Папа в своїх письмах до короля, Сенату і латинських єпископів рішуче домагався рівного трактування східних католиків, бо « вони є дітьми однієї Матері-Церкви ». Апостольський нунцій проголосив згаданий декрет Урбана VIII, тому деякі польські владики подали його до відома своїй пастві, напр. єп. Казимир Бжостовський з Вильна вчинив це в своєму пастирському посланні в січні 1712 р., а архієпископ Ян Скарбек зі Львова в червні 1714 року запорядив своїм духовним шанувати права українських католиків, а впертим грозив неблагословенням. Єпископ

¹⁴ *Documenta Pont. Romanorum*, ed. Welykyj, Romae, 1954, II, pp. 5, 18, nr. 637, 640, 641. *пор. Грушевський*, Ілюстр. Історія України, Київ-Відень, 1921, ст. 376 і слід; *пор. Миня*, Іюнін, Москва, 1895; *пор. Аркас, М*, Історія-України-Русі, Ст. Петербург, 1908, ст. 296, 302, 312; *пор. Оглоблин, О*, Гетьман Іван Мазепа і його доба, Нью Йорк, 1960; *пор. Карташев, А, В*, Очерки по истории Русской Церкви, Париж, 1959, II, ст. 243, 313.

Стефан Рупневський в Луцька, проти якого митр. Кишка писав до Риму проголосив вгаданий декрет аж в лютім 1728 року. Усе ж таки, хапання душ шовіністичними монахами не скінчилося, бо напр. єп. Михайло Зінкевич в Вильна мусів проголосити цей декрет своїм духовним ще раз у липні 1745 року.¹⁵

¹⁵ *Epistolae Metropolitanarum*, IV, Metrop. Leo Kiszka, nr. 106 (contra ep. S. Rupniewski, Ritus Latini) « Iudices Consistoriorum Luceoriensis, et Brestensis non permittant Parochis Rutheni Ritus citare coram se Nobiles saeculares, et Ecclesiasticos Latinos quod ipsemet Ill. mus Episcopus eosdem iustitiae administrationem postulantes aspere dimittat, et expellat contumeliisque afficiat, ipsique Ill. mo Metropolitanarum verbis non parcat.

2-do: Quod Ill. us Dominus Parochis Rutheni Ritus Villarum Chotiaczow, et Rokozanij fundos ad eorum Ecclesias pertinentes usurpet, incisionem lignorum interdicat, eorumque uxores, et filias ad suas Curias duci iubeat, et in carceribus detineat.

3-tio: Quod contra dispositionem Decreti S. M. Papae Urbani VIII, transeuntes de Rutheno ad Latinum Ritum Ill. mus Dominus Episcopus humaniter excipiat, laudet, et foveat, et adducitur exemplum Incolae Civitatis Cowel, cuius nomen non exprimitur.

4-to: Quod Ill. us Dominus Episcopus miserit ad ecclesiam Ruthenam Oppidi Niesukocze Canonicum Oransium, qui abstulit ab eadem Ecclesia Imaginem Beatissimae Virginis, suppellectilem argenteam, et tabulas votivas non mediocris pretii, quae Imago tametsi restituta fuerit, suppellex tamen argentea et tabulae votivae adhuc retinentur.

5-to: Cum Pascha Ruthenorum cadit in diem diversam a Paschate Latinorum, Ill. us Dominus Episcopus interdicit Ecclesiis Ruthenis, et praesertim Ecclesiae Cathedrali pulsum campanarum, quod tendit in dimunitionem Cultus divini, Gentique Ruthenae scandalo est.

6-to: Quod Ill. mus Dominus Episcopus gratis, et cum iniuria totius Ritus receperit testimonium a Magnifico Skoronski super eo, ac si unus Parochus Rutheni Ritus dixerit, septuaginta millia filiorum Presbyterorum Ruthenorum parata esse ad Polonos debellandos.

Parochus Ruthenus Branscensis tria haec praeterea proponit contra Parochum itidem Branscensem Latinum, Diocesis Luceoriensis.

1-mo: Quod nunquam permittatur in Ecclesia Ruthena pulsus campanarum pro Matutino, Sacro, aut precibus vespertinis, nisi post pulsum campanarum Ecclesiae Latinae, et dum semel accidit campanas prius pulsatas fuisse in Ecclesia Ruthena cum baculo insurrexit illumque graviter percussit.

2-do: Quod licet nec de iure, nec de consuetudine ex fundis Ecclesiae Ruthenae Parocho Latino decima debeat, illam tamen sibi denegatam per vim accipit, et eosdem fundos invadit, et in casu resistantiae et oppositionis minatur percussiones.

3-tio: Quod Altarista Ecclesiae latinae ex quo iuvenis cuiusdam Rutheni Ritus, ex scholis reducis confessionem audivit, dum eius cadaver ad Ecclesiam Ruthenam de more duceretur, tumultum excitavit cum baculis, et fustibus Caemeterium invasit, et in hoc tumultu cadaver ex feretro decidit in terram, ianuaeque Ecclesiae Ruthenae ad sedandum tumultum claudi debuerunt, etc. etc... ».

Для скріплення внутрішньої відпорності Церкви митрополит Винницький незадовго до своєї смерті відбув Генеральну Капітулу василіян. Він умер в Страшевичах біля Самбора. Єпископ-прототронос Лев Кишка з Володимира-Берестя був іменований королем і затверджений папою на Київській митрополії, 18 вересня 1714 року. Цей молодий, енергійний і відважний митрополит поклав великі заслуги для Української Церкви, а найголовнішим його ділом було скликання і відбуття Провінціального Синоду в Замісті.

Ціле сторіччя важких переживань між польським молотом і московським ковадлом, та при великих труднощах від своїх Українська Католицька Церква на Правобережжі виявила себе дорогою українським серцям. І, як були деякі польські люди, що сподівалися єдність нашої Церкви з Римом, при захованні нею східнього обряду, вважати тільки переходовим етапом до її повної латинізації й полонізації, то вже в цьому часі дуже гірко розчарувалися. Рим узяв нашу Церкву в свою оборону та заборонив латинським владикам брати від наших людей десятину, візитувати наші церкви та, узагалі, вмішуватися в будь-які внутрішні справи нашої Церкви. І так вона, будши в єдності з центром християнства, зачала двигатися вперед і рости в велику духову силу народу.

З другої ж сторони, по одному сторіччі безпосередніх контактів із Заходом, а особливо через студії adeptів духовного стану в латинських семінаріях, у тому переважно василіянських монахів, у нашій Церкві виникли нові звичаї чи то через реформи на західній зразок, починаючи з часів митрополита Веляміна Рутського, чи в наслідок впровадження новостей деякими архимандритами та ігуменами в своїх монастирях чи владиками в своїх єпархіях. Цей процес в огні переслідування мав місцевий характер, хоч деякі з тих практик увійшли навіть до служебників, напр. митрополита Кипріяна Жоховського з 1692 року, що був запозичений від грецьких василіян у Римі і був виданий « нужди ради », тому був заступлений іншим.

І тепер, коли всі єпархії Правобережжя приєдналися до церковної єдності з Римом, виникла конечна потреба всі ці справи й обрядові різниці узгіднити. Це, очевидно, могло статися лише на Провінціальному Синоді Української Церкви, тому енергійний митрополит Лев Кишка, порозумівшись з Апост. нунцієм Бронімом Грімальді, просив папу Климента XI дозволити на скликання такого Синоду, щоб відновити побожність і скріпити дисципліну в Церкві. На доручення папи свящ. Конгрегація дала нунцієві повновласті, а папа в своєму бреве, 20 березня 1716, іменував нунція предсідником майбутнього Синоду Руської

Церкви, доручаючи привести її до повного уздоровлення і підкреслюючи, що всі її старовинні звичаї мусять бути заховані, тому застеріг собі потвердження декретів Синоду.

Митрополит Кишка, прохаючи про дозвіл відбути Синод, подав у своєму письмі до Риму, 3 травня 1720, вісімнадцять причин для його скликання: 1) на терені митрополії шириться Пилипова ересь, яку поширюють деякі маґнати; 2) на Синоді найлегше буде обговорити календарну справу; 3) бо через заведення нового календаря змінився час постів і свят, тому трапляється, що українські миряни йдуть до латинських церков і не заховують приписів свого посту; 4) треба призадуматися над справою виховання молодого покоління духовенства, оснувати семінарію та візитувати епархії; 5) трапляються випадки, що латинські парохі самовільно беруться адмініструвати св. Тайни руським мирянам; 6) на руських парохів накладають величезні тягарі; 7) латинські парохі даліше практикують хапання душ; 8) конечність вимагає, щоб усі платили рівний і справедливий катедратик; 9) треба завести єдність у відправі св. Літургій і інших св. Тайн; 10) заходить конечність докладнішого визначення границь роксолянських епархій (інтересно, що митрополит ужив стародавньої назви «Роксоляни», замість назви русини; видно, що вже в тому часі москалі надуживали назву «Русь»); 11) муситься знести симонію при надаванні духовних посад старостами або патронами; 12) треба найти спосіб, як позбутися важких налогів на церковні добра для вдержання королівського війська; 13) треба покласти кінець десятинам, що їх намагаються стягати з наших мирян латинські парохі; 14) треба покінчити з протизаконним намаганням латинських єпископів візитувати руські парафії; 15) треба означити докладний час опорожнень церковних посад; 16) треба здержати намагання монахів замінювати церковні добра на монастирські; 17) єпископи не можуть арендувати церковні добра світським людям; 18) Синод має також установити сталий спосіб управи Володимирською епархією по смерті митрополита, щоб не було замішання.

Папа, даючи згоду на скликання Синоду, доручив єп. Атанасієві Шептицькому зі Львова подбати про солідну науку для світських духовних, а нунцієві казав візитувати церкви і монастирі «Руської Нації», при чому дав йому доручення реформувати Церкву і духовенство в дусі традицій Отців Східньої Церкви.¹⁶

¹⁶ *Documenta Pont. Rom.*, II, pp. 33-34, 36-38 nr. 630, 631, 632, 648 cf. *Litterae S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Ucrainae et Bielorusssiae spectantes*, ed. Welkyj, Romae, 1954, III, nr. 983-84, 1042, 1044, 1059 cf. *Pelesz, J.*, *Geschichte der U-*

Скликання Синоду відтягнулося через неспокої в краю і щойно

nion der ruthenischen Kirche mit Rom, Wien, 1878, II, pp. 302-303, cf. *Malinowski, Kirchen — und Staatssatzungen*, Lemberg, 1861, p. 41; cf. *Litterae*, II, nr. 893: « Sino del 1703 havendo Monsignor Vescovo di Premisla unito fatta istanza, che si proibisce a Parochi latini di quella Diocesi l'essigere da Ruteni le decime, accio che da questi si fossero pagate a proprii Parochi, che loro amministrano i Sacramenti, questa S. C. stimò bene d'incaricare a Mons. Nunzio... ».

Ibidem, nr. 921 (S. Congr. ad archiep. Gnieznensem): « Tuae meis hisce literis eundem clerum, enixe commendare, teque etiam atque etiam hortari, atque rogare, ut ipsius, praesertim vero qui intra tuae Diocesis limites commoratur, validum patrocinium suscipias, eiusdemque libertatem, atque ab omni gravamine, quo indebite premi cognoveris, autoritate tua, studio, atque officiis strenue protegas, ac tenearis; sua autem fore ut Ampl. Tua pro egregia sua pietate ac zelo nihil omnino praetermittat... »; cf. *Ibidem*, II, nr. 1147, 1151, 1168, 1210, 1211, 1223, 1242, 1243, 1246; cf. *Congregationes Patriculares*, ed. Welykyj, Romae, 1956, I, pp. 162-164; cf. *Ibidem*, I, pp. 141 seq: « *Praxis indebita circa Sacramentorum administrationem, ac varias ecclesiae ceremonias, a quibusdam Ritus Graeci Episcopis, et Presbyteris, nonnullis in locis cum gravi Christi fidelium scandalo observari solita, ut in posterum evitetur perpetuo in lucem publicam prodit. Cum licentia Superiorum Cracoviae vel Varsaviae, aut Leopoli Anno Domini 1717-mo* »

Такий довгий наголовок мав «Лібеллюм» обвинуваченн Української Католицької Церкви в її «недоцятненнях і вресях». Цей «лібеллюм» був підписаний архидияконом Павлом Вояковським із Перемишля, Казимиром Зжодлінським-доктором св. Богослов'я; Яном Метлянттом, доктором права; Мацейом Фляшинським, доктором св. Богослов'я; і Михайло Вальтером, проф. св. Богослов'я. Як видно, всі високі достойники Польської Церкви. Докторські і професорські титули вказують, що вони не діяли з причини незнання, але для пониження Української Церкви.

«Лібеллюм» має такий наголовок в українському перекладі: «*Недозволена практика в уділюванні сакраментів і інших церемоній, деякими єпископами і священиками грецького обряду в деяких місцях з великим згіршенням людям виконуваних, подається до відома для уникнення в майбутньому, ітд.*».

Пригляньмося ближче бодай деяким з отих «поблуджень», головно св. Тайнам. Хрещення. Згадані латинські духовні обвиняли українських священиків, що вони не знають на пам'ять формули хрещення, не мають у своїх церквах «баптистерій» і поливають або погружують дітей у зимній воді, та обтинають їм волосся як погани; вони не записують імен дітей до метрик, бо таких не посідають ані не вміють писати; деякі з них перехрещують дітей уже охрещених в латинському обряді.

Миропомазання. Перед унією на Русі ніхто не чув про цю св. Тайну, а перший звернув на неї свою увагу митрополит Іпатій Потій; єпископи дуже дорого продають св. Миро священикам, тому деякі священики помазують дітей оливою оглашених.

Сповідь. Руські священики і миряни дуже рідко сповідаються; деякі духовні роблять це лише під час синодів; вони не вміють відрізнити гріха важкого від легкого, тому розрішають навіть від гріхів зарезервованих; вони розрішають живих і вмерлих, хоч останні за свого життя не сповідалися; вони подекуди видають листи до св. Петра і кладуть їх у руки вмерлого в тому переконанні, що св. Петро впустисть

в серпні 1720 року Отці мали зібратися у Львові, але там вибухла пошесть, тому вони перенеслися до Замістя. Напередодні Синоду папа

такого вмерлого до неба; такі листи видають навіть патріархи за гроші; священники незнаючи числа гріхів пенітентів, дають їм розрешення; у сповідях схизматики вимагають складати присягу, що пенітент не піде на унію ані до латинства; трапляється, що ті священники виявляють гріхи, напр. публічно відмовляють св. Причастя. Вони сповідають так: священник замикає двері церкви, а всі люди ждуть під дверима; він сидить перед аналоєм з Євангелієм, а пенітент стоїть біля нього; юнаки роблять генеральну сповідь всі разом; за покуту часто накладається недискретні діла, напр. цілі роки не сповідаються ані причащатися, а також накладають дуже важкі пости.

Св. Евхаристія.

Русини не знають форми св. Евхаристії: одні думають, що вона довершується під час молитви священнослужителя при трапезі предложення, бо люди адорують (стають на коліна) під час переносення приготованих дарів на престіл; другі ж думають, що вона довершується під час Епikleзи (молитви до Святого Духа). Дехто з духовних, замість вина, уживає будь-який сок, з яблук чи грушок; як також у них немає адорації Найсв. Тайн, а св. Евхаристію переховують в глечиках чи інших таких посудинах; до Евхаристії вони доливають теплу воду, а служитель не має наміру освячувати малих частиць, мовляв, усе, що дотикається Тіла Христового, стає освяченим; у них, як не стане освячених частичок, то дається людям звичайний хліб і вино; насичені вином освячені частички переховуються в кивоті для хворих і їх змінюють раз-у-рік, у Великий Четвер, або навіть ще рідше; св. Евхаристію дають дітям; руські схизматики в своїх службниках учать богозневажництва і еретичних наук, бо ділять Агнця на чогири часті: *ІС ХС НІ КА*.

У Русинів служать св. Літургію в суботу і то лишень одну, а решта «попонів» відпочивають; це діється навіть у відпустових місцях, де нарід жеде на Літургію аж до 3-ої год. пополудні; у них також священник споживає св. Дари при трапезі предложення, без пошани, а частиці прилягають до вусів і борода; у них під час освячення замикають царські двері і не дозволяють двонити; св. Василій казав їм замикати двері, щоб, бува, який диякон не зиркав на якусь жінку від престола; по Євангелії і досьогодні дияконом звиває оглашених «виходити», хоч їх вже давно немає в Церкві; у них на престолах подекуди немає мощів, але лише благословиться їх св. Миром; за один антиминос владика жадає по-симонськи горендальну суму, бо аж 10 флоренів.

Священство.

Владика святить кандидата, як одержить від нього гроші; за гроші він святить навіть таких, що були два рази жонаті, і зовсім не вміють читати.

Подружжя.

У Русинів немає оповідай; там вінчається кривних, а при Тайні Подружжя зовсім немає форми; хто жениться четвертий раз, такому дають важку покуту; імені і призвищ до метрик зовсім не вписують.

Маслосвяття.

До служення цієї Тайни їм треба аж сім священників, хоч не мають доброї форми Маслосвяття; вони намащують не лише п'ять змислів, але й усі члени тіла, і Тайну повторяють в одній недуді.

Ще й інші речі закидали латинські доктори і професори своїм руським коле-

прислав окреме письмо до митрополита із заохоченням до праці для двигнення Руської Церкви і цілої Руської Нації.¹⁷

У Синоді взяли участь: Апост. нунцій і папський легат « а лятере » Єронім Грімальді; Київський митрополит, що був також єп. Володимира, архієпископ Лев Кишка; єпископ і екзарх граф Йосиф Виговський з Луцька-Острога; єп. Атанасій Шептицький зі Львова, Галича і Кам'янця на Поділлі; єп. Йосиф Левицький з Холму-Белза; єп. Єронім Устрицький з Перемишля-Самбора-Сянока; архієпископ Флоріян Гребницький з Полоцька-Вітебська; єп.-пом. Теофіль Годельський з Турова-Пинська; архієпископ Лаврентій Друцький-Соколинський із Смоленська; протоархимандрит Антоній Завадський; вісім архимандритів; 129 священників, чорних і білих, і два представники Львівської Ставропігії: Стефан Лясковський та Іван Чесниківський.

Синод зачався 26 серпня 1720 року Архисрейською св. Літургією до Святого Духа, що її відслужив митрополит Лев Кишка і зараз же відбулася перша сесія Синоду, на якій Отці склали католицьке Ісповідання Віри, приписане Урбаном VIII для духовних східних обрядів, як також були зачитані два письма Климента XI.

Друга сесія зачалася 1-го вересня по Архисрейській св. Літургії, знову відслуженої митрополитом Кишкою. На цій сесії були зачитані були Григора XIV « *Sena Domini* », від 28 травня 1591, та Климента XI « Єдинородний » проти янсеністів, а водночас ішли наради в Комісіях над реформами Руської Церкви і тому слідуюча сесія була відложена на десять днів пізніше.

Третя сесія зачалася 17 вересня по св. Літургії відслуженій єп. Йосифом Левицьким з Холму-Белза. На тій сесії відбулася вичерпна дискусія над текстом приготованих декретів, що були узгіднені й опубліковані. Всі декрети були зібрані в 19-ох титулах: 1) Про віру-осудження Пилипової ересі; 2) Про голошення Божого Слова і про навчання катехизму; 3) про св. Тайни; 4) про реформи Церкви взагалі; 5) про обов'язки і права митрополита; 6) про обов'язки і права єпископів; 7) про офіціалів; 8) про єпископські такси; 9) про протопресвітерів або сільських деканів; 10) про парохів і парафії; 11) про монастирі, монаше-

гам, але, як видно, всі ці закиди були охотою понизити українських християн, католиків і православних, перед західними християнами.

Одначе, в Римі в тих часах уже добре знали український обряд, тому референт Конгр. дав добру й подрібну відповідь на всі закиди лібеллюму (цит. твір, ст. 155-162).

¹⁷ *Documenta*, II, pp 39-40; *Epistolae*, IV, pp. 41-43; nr. 36, 45, 52, 54, 55, 58, 59, 60, 74, 75, 76, 77, 80.

ство та про створення нової провінції василіян на українських землях; 12) про монахинь; 13) про церкви і церковні добра; 14) про симонію; 15) про віднову науки і семінарій; 16) про свята і пости; 17) про почитання мощей, чуда і почитання святих; 18) про відношення епархій до державного трибуналу; 19) про Синодальні декрети.

Тут зробимо загальну заввагу, що дисциплінарні й подекуди літургічні постанови Синоду в Замісті були сперті на декретах Тридентського Собору, а чимало західних практик, витворених у часах переслідування Церкви, були затверджені Синодом. З тих причин цілий ряд дослідників вважають, що цей Синод був народженням української вітки слов'яно-візантійського обряду. Синод доручив архимандритові Якову Соликовському з Кобриня та архимандритові Полікарпові Филиповичеві з Ліщина докладно переглянути і справити літургічні книги в дусі ухвал Синоду. Таким чином, Українська Католицька Церква сказала в дуже виїняткових обставинах своє слово, і майбутність мала показати, чи обраний в Замісті шлях був правильний.¹⁸

* * *

Климент XI щиро опікувався наукою: він скуповував рідкісні манускрипти, головно грецькі, сирійські та арабські; він опікувався вченими, напр. кустоса Академії « Аркадія », Івана Крещімбоні, іменував архипресвітером Богородиці « Космединської » і там він жив постійно, працюючи над історією Церкви; учений Христофор Бателлі був іменованим секретарем листів до князів та ватиканським бібліотекарем; поет Микола Фортегверрі був іменованим каноніком при базиліці св. Петра; поет Гвізі був особистим приятелем папи й стало одержував від нього фінансову поміч. Папа фінансував нове видання творів св. Григора Великого, а історик Микола Колетті на кошт папи перевидав « Історію Сакру » авторства Угеллі. Інші вчені, напр. Борніно, Борджя, Лядеркі і цілий ряд математиків, астрономів, археологів тішилися опікою і поміччю щедрого й ученого папи.

Уже в половині свого довгого понтифікату Климент XI занепадав на здоров'ю, напр. 1710 р. мав сильний атак астми, що проминув, але залишив погані наслідки, що не покинули його аж до смерти. Від зими 1720 року папа мав атаки шлункової нервиці, так що вже в листо-

¹⁸ *Litterae*, II, nr. 1288; cf. *Bilanych, J, Dr, Synodus Zamostiana, Romae, 1960*, pp. 45 seq; *пор. Додаток до чинностей і рішень Руського Провінціального Собору в Галичині, Львів, 1897, ст. 200-263.*

паді говорили про його смерть. На початку 1721 року він важко прохолодився, а 19 лютого показалися перші позначки паралічу. В дні 18 березня він одержав запалення легенів, висповідався на смерть та одержав послідні св. Тайни, а 19 березня в 3 годині пополудні перестало битись його серце по 20-ти роках і 4-ох місяцях понтифікату.

« Чи повіриш — писав папа Климент XI до єпископа Брюксену 1717 р. — що в наслідок безнастанного натиску турбот і ляку, ми часто вважаємо наше життя тягарем? Одначе, чим більше маємо гіркости в нашому понтифікаті, тим завятіше хочемо довести до кінця повзятую постанову і завжди терпіти ».

Характер і прикмети духа Климента XI можна бачити в словах уложеної ним молитви, яку він залюбки відмовляв: « Мій Боже, я вірю в Тебе; скріпи мою віру. Всі мої надії в Тобі: допоможи мені їх здійснити. Я люблю Тебе цілим серцем: навчи мене любити Тебе з кожним днем усе більше. Жалую, що я Тебе обидив: помножи мій жаль. Я служу Тобі, початкові мого існування і піду за Тобою до самого кінця. Дякую Тобі, Дателеві всього, і кличу до Тебе, мого Милостивого Оборонця. Захорони, Господи, і провадь мене своєю мудрістю. Здерж мене думкою про свою справедливість і борони мене своєю силою.

« Тобі присвячую всі мої думки, слова, діла і терпіння: буду думати і говорити про Тебе, дяти по Твоїй волі і радо зносити всі Твої допусти. Бажаю, Господи, щоб усе було по Твоїй волі, бо Ти хочеш, щоб усе й усюди було згідне з нею. Благаю Тебе, просвіти мій ум, запали мою волю, очисти моє серце та освяти мою душу. Не дозволяй мені бути гордим, слухати підхлібств, перениматися світом і впасти в сіті диявола. Дай мені ласку чистоти рзуму, здержливість язика, покору очам моїм і чуйність моїм зміслам.

« О, мій Боже, крпи мене в боротьбі з гріхами, допоможи перемогти спокуси, підкорити лихі думки і набути чесноти. Дай мені любов до Тебе, ненависть до гріха, запал до праці для других і погорду для всього світового. Мій Ісусе, хай ніколи не перестану бути добрим наставником для приятелів і милосерним для ворогів.

« Допоможи мені, Боже, перемагати гнів лагідністю, змісловість умертвленням, захланність щедрістю, а малодушність посвятою. Мій Господи, вчини мене второпним в намірах, відважним у небезпеці, терпеливим у недолі і покірним у нещасті. Хай завжди маю добрий намір в ділах і терпіннях, уважність у молитвах, уміркованість у їжі, пильність в обов'язках мого стану і витревалість в моїх постановках.

« Господи, хай у моїх змаганнях маю чисте сумління, покірну постанову, будууючу мову і прикладну поведінку. Хай безнастанно пра-

цю над побідою грішної природи; хай співпрацюю з Твоєю ласкою, заховав заповіді і дбаю про своє власне спасіння. Покажи мені суєту земних речей, проминаємість часу, довжину вічності, злобу гріха і глибину Твоїї любови. Я буду готовий на смерть і лякатисьму Твого Суду, щоб уникнути пекла і досягнути неба через заслуги Господа нашого Ісуса Христа. Амінь ».¹⁹

242. *Іннокент XIII (1721—1724).*

Михайло Ангел де Конті, син Карла й Ізабелі Мутті, з роду римських баронів, уродився 13 травня 1655 р. в родинному замку Полі, що положений у гористій околиці на північ від Палестріна. Спершу вчився в Анконі, де його дядько був єпископом, а згодом в колегії єзуїтів в Римі. 1690 року Олександр VIII іменував його почесним шамбеляном та посилав у дипломатичних місіях до Венеції, Португалії, де 1706 р. був наділений кардинальським капелюхом. По повороті до Риму він був протектором Португалії, а одночасно єпископом Озімо і Вітербо, але 1719 р. зрікся їх через погане здоров'я.

По похоронах Климента XI конкляв кардиналів зачався 30 березня 1721 р. із сильними профранцузькими, процісарськими та проеспанськими впливами, тому продовжався аж до 8 травня, коли кардинал Конті був обраний на папу й прийняв ім'я-Іннокент XIII. Новий папа був середнього росту і склонний до огрядности. Він цинив дуже високо свій уряд, тому зарядив, що лише кардинали й амбасадори держав могли сидіти в його прияві, а всі інші мали стояти. Папа трактував своїх довірених людей з великою увагою і повагою, і нікому не дозволив говорити в своїй присутності піднесеним голосом. Він уділяв авдієнції дуже рідко, може через лихе здоров'я, бо хоч мав лише 66 років, чувся погано й брак руху погіршав такий стан здоров'я.

Одним з перших рішень нового папи була згода інвестувати Карла VI на суверена обох Сіцилій, але на таких самих умовинах, як Павло III інвестував еспанського короля. Кардинал Альтан склав в імени цісаря присягу васальства й одержав номінацію на віцекороля. Одначе, цісар не додержав слова, бо не лише не звільнив Комаккію, але ще висунув свої претенсії до Парми і П'яченци, тому папа запротестував.

Подібною була справа конкордату з Еспанією, над яким велися

¹⁹ *Pastor*, XXXIII, p. 535.

розмови від 1721 року, але не посунулися вперед, хоч він був конечний, бо церковна дисципліна в Еспанській Церкві дуже послабла. Папа хотів скріпити її бодай частинно, і в травні 1723 року приготував деякі реформи, але не дждався їх проголошення, це сталося вже по його смерті.

Влітку 1722 року турецька фльота знову стала активною на Середземному морі, хоч ніхто не знав місця її слідуючої агресії, тому папа 13 жовтня т. р. остеріг усіх християнських володарів. Пилип V пропонував створити Лігу, але це показалося неможливим з огляду на зв'язки Австрії, Франції і Венеції з турками. Крім того, у Римі були чутки про таємний союз Франції, Еспанії та Москви з турками. На щастя, цим разом агресія турків не була звернена проти Європи.

У Франції продовжувалася дискусія над папською конституцією «Єдинородний», яку вповні піддержав Іннокент XIII, напр. інквізиція осудила, 8 січня 1722, листа сімох французьких владик, а сам папа в письмі до Людовика XV, 24 березня 1722, це потвердив. У Франції дійшло до того, що навіть деякі монахи, напр. августинці, картузи і венецианці стали в опозиції до згаданої булли.

Крім того, у Франції набрала великого розголосу критика місієйних методів єзуїтів професорами Сорбони. На запорядження папи секретар св. Конгрегації Поширення Віри, 13 вересня 1723, вислав письмо до генерала єзуїтів, Михайла Тамбуріні, з осудженням єзуїтів в Китаю за незаховання ними конституції Климента XI, призначеної для тамошніх місіонерів.²⁰

* * *

По висланні декретів Синоду в Замісті до Риму їх там докладно студіювали, мабуть, через впровадження західніх дисциплінарних практик. Їх студіювали, найперше, консультори і давали свої завваги, напр. о. Тома Студендолі дав 28 завваг. Отець Йосиф Реданаскі, генеральний прокуратор театинців, добре ознайомлений з українськими справами, видав свою позитивну опінію й акти були передані Просперові Лямбертіні (згодом папа Венедикт XIV) до Конгрегації Собору. Звідти вийшла заввага, що акти можуть бути затверджені із застереженням, що дотеперішні рішення Соборів і папів щодо грецького обряду залиша-

²⁰ *Ibidem*, XXXIV, p. 83; cf. *Zinkeisen, F, M, Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Gotha, 1840-54, V, p. 601; cf. Reusch, H, Der Index der verbotenen Bücher, Bonn, 1883-85, II, p. 740.*

ються в повній силі. Св. Конгрегація Поширення Віри, якій підлягала наша Церква, 1 березня 1723, затвердила декрети із згаданою завагою. Одначе, рішення не було проголошене через брак усталення висоти єпископських такс, так що конституція «Апостольський уряд» була опублікована аж 19 липня 1724 р. в часах папи Венедикта XIII.

У цьому часі в Україні настало нове замішання. По заключенні миру з Москвою і Швецією 1721 року московські солдати зачали звільняти окуповані території, де вогнем і мечем наvertsали людей на московське православ'я, а тепер королівська адміністрація зачала конфіскувати монастирські і церковні добра, яких власники верталися до католицької віри. Ті добра роздавано світським людям, тому папа напоминав короля Августа II не допустити до такого беззаконня, що приносило велику шкоду і так зруйнованій уже Церкві. Новий Апост. нунцій Вінкент Сантіні одержав доручення допильнувати тієї справи, але це небагато помагало.

Вартими докладнішої згадки є два типові випадки: митрополита Кишки і архієпископа Гребницького. Митрополит намагався відібрати добра в Городку й Обареві. Не маючи змоги знайти справедливости в місцевих судах, він звернувся з тією справою до папи і просив вплинути на короля звернути ці добра Церкві. Їх неправно держала в своїх руках Олена Ледоховська. Уже папа Інокент XIII писав до короля, 31 січня 1722, не лише про ті, але й про інші єпархіяльні, церковні і монастирські добра, відібрані від правних власників московськими солдатами, домагаючись їх негайного звернення правним власникам. І папа Венедикт XIII писав у тій же справі до короля, примаса, канцлера й інших достойників.

Добра в Городку й Обареві подарувала княжна з Рівного Києво-Печерській Лаврі, а король затвердив цю побожну фундацію. 1599 р. папа Климент VIII затвердив цю даровизну за Лаврою і київські митрополити заряджували ними аж до 1702 року. Під час воєнних дій Львівський владика й адміністратор митрополії, Йосиф Шумлянський, що був також архимандритом Лаври, зарентував ті добра волинському каштелянові, Францішкові Ледоховському, на п'ятнадцять років, а каштелян постарався в короля про особливий привілей на ці добра. По його смерті 1703 року його вдова Олена відновила цей привілей, але проти цього запротестували: єп. Шумлянський і митр. Юрій Винницький, а тепер енергійний митр. Лев Кишка постановив докінчити цю справу перед державним трибуналом у Люблині, але безуспішно. Тим часом, справа усіх конфіскованих дїбр була предложена рішенню Соїму, і 1722 р. він виніс ухвалу, що зворот єпархіяльних, церковних і монастир-

ських дїбр залежить від рішення самого короля, який може їх роздавати заслуженим перед державою особам, тому папа Інокент XIII переконував його не користати з того рішення, а віддати Церкві її власність.

Голосним був також спір Полоцького архієпископа Гребницького з єзуїтськими монахами за церкву і жіночий монастир в Полоцьку, де вони заснували свою школу, а при тому покликалися на якийсь привілей з часів короля Баторого. Свящ. Конгрегація Поширення Віри в своєму донесенні секретареві Стану, 27 вересня 1725, згадує, що єзуїти при допомозі світської влади опанували цей монастир і не дозволяють архієпископові Гребницькому перебрати його в своє посідання. У травні 1726 р. нунцій звітував, що не лише латинські миряни, але й єпископи не піддержують українських владик у їх стараннях відібрати свої церковні добра від неправних власників; вони не можуть знайти в державі жадної справедливости. Справою полоцького монастиря зайнявся кардинал Фіні і він піддержав домагання архієсп. Гребницького, переконуючи Секретаріят Стану, що згадана єпархія найбільше потерпіла від москалів, тому конечно потребує монастиря для віднови праці. Спір опинився в Римській Роті, але тепер єзуїти видвигнули проти архієпископа Гребницького особистий закид, мовляв, він був покинув своє стадо. Цей закид і справа монастиря вимагали його присутності в Римі, де він був понад два роки. Урешті, на цілу справу був наложений обов'язок мовчанки.²¹

Ще більше замішання настало з хвилиною відбирання майна від мирян, що під час війни відпали від церковної єдности, добровільно чи недобровільно, а тепер хотіли вертатися до католицької віри. З цього виходила велика шкода Церкві і тому владики протестували проти такої несправедливости і просили в папи допомі. 10 лютого 1724 р. папа заборонив відбирати майно від повертаючих до Церкви, бо мав вістки, що багато з них були змушені насильством пристати до московського православ'я.

Цей протест папи був одним із останніх актів його понтифікату, бо 24 лютого 1724 р. він прийняв послідні св. Тайни, а сильні атаки водянки спричинили його смерть, 7 березня 1724 року. Він був похований в соборі св. Петра.

²¹ *Synodus Provincialis Ruthenorum habita in civitate Zamosciae anno 1720*, SS, D. N. Benedicto XIII, Romae, 1838, p. xiv; cf. *Documenta*, II, nr. 655, 656; cf. *Litterae S. C. de Prop. Fide*, III, pp. 248, 273-74, 284, 336, 337, IV, p. 26; cf. *Iuris Pontificii*, II, p. 363; cf. *Bullarium*, XXI, pp. 956-57; cf. *Epistolae*, IV, nr. 46.

243. *Венедикт XIII (1724—1730).*

Петро Франческо Орсіні, син Фердинанда з Іразіни та Іванни Франгіпане, доньки князя з Грумо, уродився 2 лютого 1649 в родинному замку, що його колись збудував цар Фрідріх II біля міста Барі. За дозволом папи Климента IX. Петро Орсіні, будши 18 років життя, постригся в ченці в домініканському монастирі і прийняв ім'я Вінкент Марія. Він студіював богослов'я та філософію в Неаполі, Болонії та Венеції, а при тому мав особливе замилювання до студій історії Церкви, напр. *Аннали Баронія* прочитав 24 разів. Климент X креував його кардиналом, 22 лютого 1672, як йому було 23 роки життя і саме тоді він відбував місію в Болонії. Одначе, о. Вінкент-Марія Орсіні не прийняв цього достоїнства аж одержав наказ від генерала свого чину. 1675 р. він був іменований архиепископом Сіпонту, а 1680 р. перейшов до Чезени. Іннокент XI переніс його до Беневенто і там від владичив упродовж 38 років. Крім пастирської праці, архиепископ Орсіні займався студіями і писав праці на богословські й пастирські теми.

По похоронах Іннокента XIII конкляв кардиналів зачався ввечері 20 березня 1724 р. Кардинал Орсіні не займався політикою і поза Італію нікуди не виїздив, тому жадна партія не мала проти нього застерження. І, як 29 травня він почув про свій односторонній вибір на папу, спершу не хотів прийняти, а коли прийняв, не хотів заховати всіх приписів папського церемоніялу з огляду на свій довголітний аскетичний спосіб життя. Він прийняв ім'я-Венедикт XIII.

Новий папа відмовився жити в папських апартаментах і зарядив, щоб тимчасово до їх горішньої частини принести одне ліжко з келії конкляву, а згодом приготував собі по-чернецьки кімнату, де був лише стіл, клячник, хрест та кілька простих стільців для гостей і один для нього. Усе дороге умеблювання і всі папські апартаменти на Квіриналі папа казав віддати до диспозиції претендента до англійського трону, Якова III, якому призначив також пенсію.

Папа зачав своє володіння триденними реколекціями на самоті, пості і молитві, а потім зачав уділяти авдівнці. Будши аскетом, не любив політики, тому іменував досвідченого кардинала Паолоуччі своїм секретарем Стану. Папа визнавався прекрасно на всіх пастирських справах Церкви і рішав їх особисто, виконуючи при тому багато пастирських функцій, напр. під час свого єпископства і понтифікату він посвятив 360 церков і 1.600 престолів, та хіротонізував численних єпископів і священників.

Венедикт XIII любив ходити одинцем на прохід, а часом їздив «ін-

когніто » по місті, відмовляючи при тому свої чотки. Він не звертав уваги на ради церемонієра, напр. по ординації кардинала Оттобоні на священника папа казав йому сісти біля себе при столі, а церемонієрові сказав, що « брат Вінкент-Марія хоче посидіти при столі із священником Оттобоні ». Про покору папи свідчить обставина, що він приймаючи генерала домініканців на авдієнції мав звичай цілувати його руку.

Під час відвідин міста папа задержувався довше в лічницях та особисто уділяв вмираючим св. Тайни. Одного разу він завважив в Лятеранській лічниці якийсь непорядок і гостро зганив прислугу та казав завжди держати все чистим, бо папа, слуга слуг Божих, бачить у ховорому самого Христа. Іншим разом подорозі до церкви св. Павла « поза мурами » папа почув плач жебрачки, яка просила благословення для свого чоловіка, тому папа поїхав до нього й уділив йому св. Тайни. Венедикт XIII найбільше любив відвідувати дві церкви: Богородиці « сопра Мінерва » і св. Аполінарія при німецькій колегії. В останній помагав студентам служити до св. Літургії, бажаючи при тому відбутися « лобзаніє мира », стоючи останнім у черзі. І, як служачий св. Літургію священник просив папу благословити мирян, то він благословив священника і йому казав благословити мирян.

Відвідуючи часто монастир домініканців на Монте Маріо, папа навчав дітей катехизму в церкві св. Онуфрія. Під час церковних процесій він особисто носив св. Евхаристію, а часто йшов разом з священниками і держав в руках свічу. Про пастирську ревність папи свідчить факт, що під час нарад Римського Провінціального Синоду 1725 року кардинал Паолуччі впродовж сімнадцяти днів не міг його бачити. На жаль, той здібний дипломат на другий рік умер, а його наслідником став Микола Леркарі з Генуї, на якого рішення здобув великий вплив кардинал Кош'я, якого ради не завжди йшли по лінії бажань папи й нерідко на шкоду Церкві, напр. він віддав Сіцилію цісареві без жадних застережень, яких вимагав папа Климент XI.²²

Венедикт XIII, буди домініканцем, дуже високо цинив навчання св. Августина і Томи з Аквіну, і може тому в Франції надіялися, що він відкличе конституцію « Єдинородний », але скоро розчарувалися, бо на Синоді в Лятерані 1725 року він визнав її правилом віри, уважаючи опозицію до неї бунтом проти навчання Церкви. Урешті, архив-

²² *Opere di Benedetto XIII*, Roma, 1728 (3 vols.), I, p. 407; cf. *Pastor*, XXXIV, pp. 114, 298; cf. *Bethier, J, J, L'Eglise de la Minerva a Rome*, Roma, 1910, cf. *Marini, R, La Sicilia sotto gli Austriaci 1719-1734*, Palermo, 1907, p. 131.

пископ Парижа та вперті монахи впокорилися, прийняли буллу, а хто ще протривав, був екскомунікований.

Того самого року папа гостро зарядив духовним носити приписану одягу, як також казав візитувати всі римські церкви. Під час 1725 — « Святого Року » маси паломників з різних країн прибули до Риму; у тому році папа установив окрему Конгрегацію для Семінарій, а на другий рік канонізував: Турібія Магровейо, Якова делля Марко, Альойзія Гонзагу та Станіслава Костку; 1728 року Маргариту з Кортони та Івана Непомука, як також розширив на цілу Церкву почитання святих: Григора VII, В'ячеслава Чеського, монаха Августина та Івана Сагабуна. Папа почитав св. Пилипа Нері і казав збудувати церкву в Беневенто під його патронатом, яку особисто посвятив, відвідуючи свої сторони в березні-квітні 1727 року. Він візитовав церкви своєї бувшої єпархії, якою заряджував тепер адміністратор. Папа миропомазував діти, святив церкви, навчав катехизму, голосив проповіді, сповідав людей та щовечора відвідував хворих у лічницях. 1729 року він знову їздив до Беневенто і виконував там пастирські і священничі функції.²³

* * *

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА НА ПОЧАТКУ XVIII СТ.

а) *Загальні заваги про Замойський Синод.*

Папа Венедикт XIII, як уже згадано, затвердив ухвали Синоду в Замісті з підкресленням, що робить це на просьбу Київського митрополита та його суффраганів, і покладаючись на опінію інтерпретатора Собору в Триденті та св. Конгрегації, які їх апробували. У декреті була клявзуля Проспера Лямбертіні про непорушність східнього обряду із зазначенням, що вони відносяться лише до Руської Церкви.²⁴

Таким чином, була створена основа для росту українського обряду, що став окремою гілкою візантійського. Цим разом український обряд не був вислідом праці, побожності і подвигів кількох ченців в монастирських келіях чи на місцях, але наслідком побожності українських християн під час кривавих переслідувань, тому був освячений терпінням ісповідників і кров'ю мучеників. З тієї причини цей український обряд став дорогим серцям українських людей. Цей український обряд, кажучи загально, крім деяких звичаїв, задержував свої традиційні форми з часів

²³ *Bullarium*, XXII, pp. 158, 198 seq, 460-87, 771-800; cf. *Freiburger Kirchenlexikon*, VI, p. 1659.

²⁴ *Documenta*, II, nr. 660.

св. Володимира, але в свій організм одержав застрик західнього права і дисципліни, і в цьому була велика зміна.

Деякі дослідники, коментуючи ухвали Синоду в Замісті, висловлюють думки, що його реформи відсунули Українську Католицьку Церкву від її сестри Православної Церкви і тим віддалили день їх поєднання. Відмітимо, що цей Синод не змінив існуючих в цілій Україні основних звичаїв і обрядів, головню, по реформі православного митрополита Петра Могили. І, як приходитьсь говорити про якісь більші різниці між обома Церквами, то вони постали не тільки з вини католиків, але також через обставину, що нашим православним братам москалі накиннули звичаї свого т. зв. Синодального обряду.

Замойський Синод мав вивести Києво-Галицьку митрополію на чисті води: відновити в ній церковно-релігійне життя, і під цим зглядом українські владики і духовенство зробили все, що могли. Як далеко і глибоко ці реформи засягнули, мала показати найближча майбутність.

Оцінюючи наміри, працю і заходи митрополита Лева Кишки й інших владик з перспективи двох сторіч, можна сказати, що мимо їх великого старання і замилювання до реформ, їм не доставало далекосяглого плянування. Синод, крім розмежування існуючих уже епархій, не поставив на порядок дня можливого помноження церковної ієрархії в Україні, але задоволівся « статусом кво ». Владики не винесли ухвали, щоб поділити деякі розлогі епархії на дві або три, щоб таким чином легше і справніше розгорнути духовну опіку над мирянами і реформувати Церкву.

Для порівняння погляньмо як це було тоді в інших народів. У невеличкій Ірландії на початку XVI ст. було 4 митрополії-архієпископства, яким підлягали 28 суфраганій, отже разом було там 32 епархії. У Франції до великої революції було 134 епархії; в Іспанії було 180 епархій; в Італії понад 250 епархій. Маленьке князівство Тосканії в Італії мало в XVIII ст. 3 архієпископів і 15 єпископів. Коли ж порівняти величезні простори і скількість населення України XVIII ст., то епархії засновані ще благочестивими князями Київської і Галицько-Волинської держав, зовсім не вистачали.

Наша ієрархія XVI-XVIII ст. не здобулася на створення ані однієї нової епархії, і між обширними звітами нунціїв не знаходимо вістки про намагання це зробити, або бодай розділити ті епархії, що від 1509 р. мали в своїй назві по два або три імена, напр. Луцьк-Острог, Холм-Белз, Володимир-Берестя, Перемишль-Самбір-Сянік, Львів-Галич-Кам'янець, Турів-Пинськ. Можна розуміти труднощі політичного і матеріального характеру, усе ж таки, не видно старань щоб їх перемогти.

Натомість історію нашої Церкви XVIII ст. ціхують довгі спори і коштовні процеси в судах за посідання дїбр. І, якби вся ота енергія була спрямована в сторону розбудови ієрархії і релігійного життя, то католицька віра в народі була б вдесятеро більша і Церква була б більш відпорною в час переслідувань, що поволі наближалися.

б) *Справа відбирання церковного майна.*

У часах Венедикта XIII продовжалося відбирання церковного майна світською владою. По прослідженню тієї справи Конгрегацією папа рішив, 12 серпня 1724, що всі українські християни, духовні і світські, мають повне право задержати і користатися всім своїм майном, яке правно посідали перед своїм об'єднанням з Апост. Столицею в Римі. І, якби їм було щонебудь забрано, вони мають право шукати свого права в суді. Уже в цьому часі чимало людей вертали назад до католицької віри, але були такі, що не робили цього, бо лякалися стратити все своє майно.

Папа домагався від короля Авґуста II, щоб на найближчому Соймі було переведено ухвалу, що церковні добра і монастирі, які під час війни в будь-який спосіб були забрані москалями, не повинні бути безправно конфісковані, але мають бути залишені потребам церковного культу, для якого вони були призначені. Папа жадав, щоб Київському митрополитові були повернені добра в Городку й Обареві. Він писав про те до примаса, краківського владика, коронного канцлера та палатина в Кракові.

На відбирання церковних дїбр мав вплив договір Москви з Польщею 1710 року, бо перша намагалася задержати свою церковну зверхність над українськими православними громадами і монастирями, які по тому договорі були ще в границях королівства. Згідно з тим договором король Авґуст II заснував для православних єпархію в Могилеві, а першим її єпископом був іменований царем, Силвестер Четвертинський. По його смерті св. Синод в Петербурзі намагався післати туди іншого свого кандидата, але тепер король його не прийняв, бо така практика давала нагоду цареві вмішуватися у справи королівства. Це було не лише небезпекою для самої держави, але також загрозою Українській Церкві, бо напр. 1717 року на т. зв. « Німім Соймі » в наслідок натиску царя деякі польські москвофіли висували домагання знищити цілковито Київську Католицьку Митрополію, але тоді не вдалося цього зробити. Можна думати, що ухвала Синоду польської ієрархії в Варшаві, де Львівський архієпископ Ян Скарбек, пропонував змагати до цілковитого перебрання Української Церкви польськими владиками, була в зв'язку з проєктом « Німого Сойму ». Інакше не можна зрозуміти потурання дикому відбиранню майна від людей, що самочинно і спон-

танно вертали до своєї віри. Папа розумів добре цю небезпеку і радив королеві прилучити Могилівську епархію до Полоцької, бо ж усі ті землі до 1698 року — писав папа — до їх окупації московськими солдатами, були в єдності в Римом і щойно москалі прогнали або повбивали католицьких парохів, а на їх місце посадили своїх під своїм владикою Сераціоном Потховським і його наслідником Четвертинським. Папа мав докладний образ речей, бо саме тоді в Римі перебував архієпископ Флоріян Гребницький з Полоцька.²⁵

в) *Реформа Чину Василіян.*

На першу половину XVIII ст. припало розв'язання ще однієї трудности нашої Церкви: реформа василіянських монахів і їх відношення до церковної ієрархії. Східне монашество, що виводило свій початок від св. Василія Великого, на переломі VIII-IX ст. було зреформоване св. Теодором Студитом і в такій формі перейшло на Русь-Україну в X-XI ст., де головні основи під його розвій поклали святці Антоній і Теодосій Печерські. За східною традицією українське монашество мало контемплативний характер і від Халкедонського Собору в V ст. поодинокі монастирі були самостійні та підлягали владикам, на яких терені діяли.

По заключенні єдності в Римом і в часах боротьби проти неї українське монашество підлягло зміні. Реформа василіянських монахів в Русі-Україні зачалася в Свято-Троїцькому монастирі в Вильні за почином монаха Йосафата Кунцевича в першій декаді XVII ст., а її розвинув і поширив на цілу Київську митрополію митрополит Йосиф Велямин Рутський, що був архимандритом у згаданому монастирі. В липні 1617 р. митр. Рутський скликав до Городка першу генеральну капітулу василіян і там була переведена реформа чину на зразках єзуїтського ордену. Зреформовані монахи створили синтезу східньої і західньої дисципліни, тобто монастирі одержали контемплативно-активний характер. Цілий чин був сцентралізований в одне «Зібрання» — Провінцію під патронатом Пресвятої Трійці. З чисто українських епархій, які приступили до церковної єдності під кінець XVII ст. і на початку XVIII ст., Замойський Синод вирішив створити другу Провінцію Покрова Пр. Діви Марії, і це сталося 1739 року.

²⁵ *Litterae*, III, nr. 1384, 1385, 1386, 1390, 1408; cf. *Documenta*, II, pp. 52-53; nr. 661; cf. *Amman*, A, M, *Ostslavische Kirchengeschichte*, Wien, 1950, p. 425; cf. *Malinowski*, M, *Die Kirchen — und Staatssatzungen bez. des Gr.-Kath. Ruthenen in Galizien, Lemberg*, 1864, pp. 89 seq.

Із протоколів свящ. Конгрегації Поширення Віри 1728 року довідуємося, що в другій Провінції було 89 монастирів. Папа Венедикт XIV 1742 р. доручив обом Провінціям злучитися в одну « Конгрегацію » — Зібрання і вона одержала назву « *Руський Чин св. Василя Великого* ». Лише Супрасльська архимандрія з двома своїми монастирями не ввійшла до сцентралізованого монашества. Згадана реформа причинилася до росту монашества, напр. 1617 р. реформу прийняли лише 6 монастирів, а перед розборами Польщі було їх аж 147.

В часах митр. Рутського в Київській митрополії було 17 архимандрій: 1) Києво-Печерська Лавра, 2) Браслав, 3) Лавришів, 4) Мінськ, 5) Жидичин, 6) Ліщин, 7) Супрасль, 8) Вильно, 9) Дермань, 10) Гродно, 11) Метислав, 12) Пустинь, 13) Кобринь, 14) Троки, 15) Чернігів, 16) Стародуб, 17) Смоленськ, — згодом було їх ще більше. Це були монастирі, на чолі яких стояв наставник, званий архимандритом. Його установляв митрополит, а в урядування впроваджував протоархимандрит. Архимандрити одержували від митрополита мітру, жезл і нагрудний хрест, але без дозволу місцевого владики архимандрит не міг їх уживати поза своєю монастирською церквою. Архимандрити складали присягу послуху папі і митрополитові; обіцяючи їздити на Синоди та не винаймати монастирських дібр без дозволу митрополита. Підписана присяга переховувалася в митрополита, який візитував також монастирі і заряджував опорожненими, і він міг усунути архимандрита. Жіночі монастирі в Київській митрополії не мали одного « Зібрання » ані строгої клявзури, яку завів щойно Замоївський Синод. Жіночі монастирі підлягали місцевим владикам.²⁶

г) *Митрополити і василіяни.*

З огляду на те, що в різних пам'ятниках стрічаємо згадки про непорозуміння і спори між деякими митрополитами і наставниками василіян, тому варта коротенько згадати про причини цього. Назагал, власть митрополитів над зреформованими монастирями можна поділити на такі два головні періоди: 1) 1617—1742, і тоді, звичайно, митрополит був верховним наставником василіян; 2) 1743—1803, монахи були вийняті з-під юрисдикції митрополитів.

За ухвалою першої генеральної капітули 1617 року по смерті про-

²⁶ *Oriente Cattolico*, Città del Vaticano, 1962, pp. 585, 587; cf. *Congregationes Particulares*, I, p. 261; cf. *Blazejowskyj, D, Dr, De potestate metropolitanum Kioviensium catholicorum in clerum regularem, Romae, 1943, p. 22, cf. Juris Pontificii de Propaganda Fide, cura et studio Raphaelis de Martinis, Romae, 1885-90, 3 (1), p. 145.*

тоархимандрита митрополит скликав монахів для обрання нового протоархимандрита, і його спершу обирали на доживоття, а від 1675 р. на чотири і щойно від 1751 на вісім років. Митрополити: Рутський, Корсак, Селява і Коленда, з деякими перервами займали уряд протоархимандрита аж до своєї смерті. По смерті митр. Коленди 1674 року його наслідник митрополит Кипріян Жоховський відмовився кандидувати на протоархимандрита, тому на двох капітулах були обрані звичайні монахи: Пахомій Огілевич і Стефан Мартишкевич. Однак, між монахами настало роздвоєння і митрополит Жоховський дав себе обрати на протоархимандрита, тому було двох протоархимандритів (другим був о. Мартишкевич). Апост. нунцій 1685 року скликав капітулу для схвалення конституції й вибору одного наставника. Єзуїт о. Тома Уейський з Вільна довів до згоди: митр. Жоховський зрештою згодився, але за те митрополити і протоархимандрити мали скликати капітулу спільно, останній запрошував монахів, а єпископів запрошували обидва.

Згідно з тією угодою по смерті протоархимандрита митрополит скликав капітулу, а не перший консултор (один з 4-ох), який заряджував Чиним аж до вибору нового наставника. До митрополитів належав також обов'язок скликати капітулу для зложення з уряду протоархимандрита, напр. митр. Лев Кишка 1719 р. зложив з уряду протоарх. Максима Вітринського за неморальне життя і розтрату монастирського майна. Він був на коротко реституований, але попав у старі гріхи й утік до Швейцарії, де став кальвіністом. Його усунення спричинило втечу деяких монахів до Києва, де вони пристали до православ'я. Генеральний прокуратор чину, Патрикій Жировський, просив папу заборонити монахам просити світські власті про надання їм вищих церковних урядів без попередньої згоди протоархимандрита. 1728 року папа це вчинив, висловлюючи бажання, щоб монастирі і їх церкви стали дійсним огнищем релігійного життя та духового відродження народу. Упродовж тільки одного (1730) року папа цілим рядом писем надав монастирям церковні відпусти і так підніс їх престиж у народі.

По створенні провінції Покрова Пр. Діви Марії (1739) вийшло нове непорозуміння і за митр. Атанасія Шептицького був зроблений дальший крок у напрямі еманципації чину від власті митрополитів. На запорядження папи Венедикта XIV 1743 року до Дубна була скликана генеральна капітула обох провінцій і вони злучилися в один «Руський Чин св. Василя Великого». Спільним протоархимандритом був обраний Смоленський архієпископ Полікарп Мигуневич. Він, по засягненні ради митрополита, мав скликати капітулу, а по його смерті 1-ий консултор одержав право скликати елекційну капітулу. Венедикт XIV

своїми буллами «*Intra plures*» (1744) і «*Super familiam*» (1756) остаточно усамостійнив василіянських монахів в Русі-Україні.²⁷

г) *Василіянська капітула.*

Як видно, капітула мала великий вплив на справи чину, тому варта сказати дещо про владу її предсідників. В декреті св. Конгрегації 1624 року про те не говориться, але відомо, що за життя митр. Рутського він особисто предсідав на капітулах і подібно робили його найближчі наслідники. Щойно в періоді 1686—1743, як зачався спір часом предсідав Апост. нунцій (напр. 1667, 1686). Угода 1743 р. дала митрополитові право предсідати на капітулі особисто або через свого делегата. Коли ж монахи противилися цьому, папа Венедикт XIV вирішив, що митрополит діє тоді як делегат Апост. Столиці, тому з канонічних причин може назначити свого заступника-делегата. На всіх капітулах митрополит мав активне і пасивне право голосу, а в випадку рівного числа голосів сторона з його голосом перемагала, отже він мав тоді два голоси. І, напр. як 1661 р. монахи поділилися й одні обрали на протоархим. архієпископа Коленду, а другі Холмського владуку, Якова Сушу, папа Олександр VII (1665) запорядив нунцієві скликати нову капітулу та обрати звичайного монаха на протоархимандрита. Одначе, архієпископ Коленда був ще раз обраний одногосно і на доживоття. У часах митр. Жоховського, як згадано, монахи знову поділилися, а митрополит обстоював своє право, кажучи, що він походив з того самого чину і мав право бути обраним на уряд найвищого його наставника.²⁸

Заховався текст присяги протоархимандрита з 1679 р.; там він присягав, що буде держатися церковної єдності, слухати митрополита і заховає конституцію, дану митрополитами і самим чином. По угоді 1686 р. протоархимандрит складав присягу приписану митр. Рутським і обіцявав повинуватися в усьому митрополитові. По 1743 р. протоарх. у своїй присязі обіцявав повинуватися митрополитам згідно з конституціями і декретами Апост. Столиці. Варта замітити, що до 1686 р. протоарх. складали митрополитам щороку звіт з праці чину, а монахи і монастирські люди могли апелювати до митрополита від рішень свого

²⁷ *Litterae*, III, nr. 1198, 1200, 1204, 1205, 1209, 1215, 1218, 1222, 1284, 1306, 1308, 1316-18, 1320, 1328, 1343, 1364, 1365, 1395-96, 1399; V, p. 145; cf. *Congregationes Patriculares*, I, p. 223; cf. *Documenta*, II, nr. 670, 674-685.

²⁸ (Febr. 23, 1685) «*Quidwuid dicant isti aliquot Patres Consul. Soc. certum est, quod ista Religio S. Basilii est Seminarium Metropolitanum, Archiepiscoporum, Episcoporum et Archimandritarum; cur talis et tantae Religionis non potest esse Generalis Archiepiscopus, unde haec incompatibilitas orta*».

найвищого наставника, а він не міг візитувати архимандрій ані робити жадних обтяжуючих контрактів чи будувати нові монастирі без згоди митрополита. Одначе, у половині XVIII ст. у Римі було переконання, що завелика власть митрополита над монахами буде шкідливою для останніх і для держави,²⁹ тому піддержувано монахів і підчинено їх власті папи. На Заході такий принцип мав добрі наслідки, але в Київській митрополії були зовсім відмінні обставини і брак тієї тісної співпраці, яка була в першому періоді, відбився відємно на Церкві й самому Чині.

д) *Вибір митрополитів і василіяни.*

Замойський Синод не згадує докладно про спосіб обирання митрополитів, бо папа Клімент VIII залишив стару практику Київської митрополії, про що вже була мова передтим. Одначе, говорячи про єпископів, Синод сказав: «Ті, що мають бути піднесені до священного достоїнства єпископів, мають перейти довшу пробу (життя) для поважної застанови про важність обов'язків, — яких і самі ангельські сили лякаються — Синод роздумавши постановляє, щоб при хіротонії єпископа конечно були заховані приписи св. канонів і щоб на майбутнє ніхто не став єпископом як не зложить чернечих обітів, хіба хтось одержить диспензу від Святого Престола (в Римі). Ніхто ж не може скласти обітів, як упродовж одного року не буде жити в монастирі чернечим життям, а потім ще шість тижнів по обітах за звичаєм Чину св. Василя Великого».³⁰

Вище наведена ухвала Синоду витворила своєрідну вищість василіянських монахів над світськими духовними, а сам чин став «чином прелатів», тобто одержав єдине в цілій Католицькій Церкві упривілейоване становище, якого не мав жадний західний орден. Згадана ухвала Синоду в часі, коли велика більшість нижчих духовних були жонаті і через те якби виключені від єпископського достоїнства (кажемо «якби», бо в Східніх Церквах удівці й ті, що за згодою своїх дружин вступили до монастиря, могли і часто були хіротонізовані на єписко-

²⁹ *Blazejowskyj*, op. cit., p. 150, nota 1: «Laonde, quando si concedesse al Metropolita sopra li Monaci maggior giurisdizione di quella che prescrive il Concilio di Trento e il Sinodo di Zamscia, ella sarebbe nociva alla Religione, e pericolosa al Regno. Incontrandosi un Metropolita ardito, come Cipriano (Zochowskyj - I. N.), e sagace come Leone Kiska, non poserebbe molto su qualche imputamento colla S. Sede, e colla Republica, a rinnovare con fatti le minacce, colle quali ruggiva il medesimo Leone contro i Vescovi Latini, li quali nella occasione del Sinodo di Zamoscia ricercavano, che li figli seguissero il Rito Latino, quando l'uno de Genitori fosse del medesimo rito».

³⁰ *Synodus Provincialis*, p. 115; *Додаток*, ст. 236.

пів), — мала своє оправдання. По-друге, такої ухвали треба було, щоб у єпископи не попадали люди випадкові, негідні й карієровичі, що одержували свої номінації від королів. А, як і попали, то бодай для мінімальної духової заправи повинні були жити один рік і шість тижнів в монастирі, щоб не попадали просто « від шаблі до єпископського жезла ». Одначе, Отці Синоду були свідомі, що не можуть виключати не-монахів від єпископської гідности, і сказали, що Апост. Престол може кандидата на єпископа звільнити від тієї ухвали Синоду.

Із протоколів св. Конгрегації Поширення Віри, 15 травня 1722, довідуємося, що василіянський протоархимандрит, разом з своїми консульторами, написали письмо до папи із домаганням поробити деякі зміни в декретах Синоду, а головно в 5-ому титулі « Про митрополита ». Вони домагалися, щоб вибір митрополитів « згідно із старовинними конституціями чину, затверджених папами, доконували єпископи та протоархимандрити із своїми консульторами, і щоб чин мав вплив на вибір митрополитичих коадьюторів із правом наслідства, бо — писали василіяни — митрополит і його наслідники завжди повинні бути василіянами ».³¹

Львівський владика Атанасій Шептицький був обраний митрополитом Левом Кишкою та іншими владимаки на митрополитичого коадьютора з правом наслідства, але по смерті митр. Кишки в грудні 1728 року василіяни заквестіонували важність вибору митр. Атанасія Шептицького, бо він був обраний на коадьютора без їх участі. Апост. нунцій архієпископ Каміль Мерліно обстоював важність вибору без василіян, але тепер вони домагалися запевнення, що новий митрополит пошанує всі привілеї чину, які шанували всі його попередники, крім вмерлого митрополита Кишки. Рим радив вирішити справу довірочно й делікатно, бо за опінією деяких латинських владик василіяни на тому пункті бу-

³¹ *Congregationes particulares*, I, pp. 180 seq: « Il Proto Archimandrita, e Consultori della Congregazione Basiliana, con lettere dirette a N. S. ed all'E. E. VV. in nome della medesima lor Congregazione, stimando che alcuni Decreti del Sinodo, ed alcune delle Petizioni possono recare qualche pregiudizio ai Privilegi della stessa Congregazione, confermati da Sommi Pontefici, desiderano in essi Decreti qualche correzione, come segue ».

« Al Titolo. De Metropolitano, avvertono de l'elezione del Metropolitano, secondo le antiche Costituzione dell'Ordine, si fa dai Vescovi, e dal Proto-Archimandrita, o sia Generale della loro Congregazione, coi Consultori; stanteche 2-do le medesime Costituzione non può il Metropolitano eleggersi un Coadiutore cum iure successionis, se non che col detto Proto Archimandrita e Consultori, perché il Metropolitano, e suoi Successori, ad normam Sacrorum Canonum, sempre devon essere Religiosi Basiliani ».

ли дуже чутливі та могли навіть відпасти від церковної єдності з Римом.³² Справа була вирішена в дусі булли папи Климента VIII, а в ній не було мови про участь василіян у виборі митрополитів.

е) *Справа семінарій.*

Залишається ще до обговорення справа виховання молодого покоління священиків, на яку Синод поклав велику вагу. Уже митр. Рутський клопотався про те і 1625 р. одержав одну тисячу скуд з Риму на нову семінарію, але аж до Замоїського Синоду ця справа не була задовільно розв'язана. Вона стала конечною з моментом приступлення всіх українських правобережних епархій до церковної єдності з Римом, тому в жовтні 1701 р. нунцій Пінятеллі домагався в Римі якнайскоршого розв'язання тієї справи. І в червні 1704 року таке рішення було зроблене і навіть на ту ціль він одержав 2.000 флор. і 756 скуд. Одначе, по чотирьох роках св. Конгрегація Поширення Віри запорядила, щоб українські студенти богослов'я йшли студіювати до Папської Колегії у Львові, де латинські монахи-театинці вже від 1665 р. виховували синів вірменських емігрантів на священиків вірменського обряду. 1713 р. та семінарія стала спільною для вірмен і українців, напр. Луцький єпископ, гр. Йосиф Виговський, що мав там своїх студентів, подарував на цілі Колегії свій золотий, дорогоцінний хрест.

Подібно митрополит Юрій Винницький записав 40 тисяч флоренів на семінарію з фондів своєї родини, але з тим, щоб вона була під зарядом своїх професорів. Також княгиня Вишневецька дала 20 тисяч і жінка старости Несінського 10 тисяч флоренів на ту саму ціль. Тепер і свящ. Конгрегація Поширення Віри вийшла з домаганням, щоб добра в Усяжжі, забрані москалями, були віддані на цілі семінарії. У тому часі всім було ясно, що для росту Церкви треба нового покоління священиків, вихованих у своїй семінарії, де вчили б рідного обряду і в своїй рідній мові. Щоправда, багато василіянських монахів училися закордоном, і василіяни мали чимало здібних людей, але під час студій в чужому середовищі вони відвикали від свого обряду, так що траплялися досить часті дезерції монахів до латинського обряду.

³² *Litterae*, IV, p. 8: ... «In altre favorirà di comunicare pasimente con segretezza questa materia con più d'uno de Vescovi latini, che da lei siano conosciuti per muniti di sincerità, e di zelo, facendo loro singolarmente riflettere, se essendo i sudetti Basiliani, come per la continua sperienza tutto giorno si vede, attacatissimi alle asserite disposizioni de loro Capitoli, si possa ragionevolmente temere, che la risoluzione ch'emanasse contraria alla presente loro pretensione fosse per dar causa o protesto a medesimi di alienarsi, o almeno di raffreddarsi alla costante Unione colla Chiesa Romana...».

Замойський Синод вирішив, щоб записані митр. Ю. Винницьким 40 тисяч флор. пішли на розбудову Львівської Колегії, яка мала бути під опікою Львівського владики. При тій нагоді Синод склав подяку митр. Кишці за оснування епархіальної семінарії в Володимирі в місцем на шість студентів, а одночасно записав із фондів своєї родини 90 тисяч флоренів на майбутню семінарію при митрополичій катедрі. Покищо Синод прийняв до відома, що Полоцький архієпископ буде вчити двох питомців у якомусь монастирі; Холмський посилатиме двох до Володимира; Львівський мав чотирьох у Папській Колегії, туди посилали також і Луцький та Перемиський єпископи. Турово-Пинська епархія мала посилати одного або двох до будь-якого монастиря на навчання. Студенти по скінчених студіях мали вертатись до своїх епархій і не вільно було їх постригати в ченці в будь-якому монастирі. Таке рішення справи не розв'язало, хоч рушило її дещо вперед.³³

На закінчення згадаємо, що Синод доручив митрополитові виготовити катехизм у рідній мові. І він скоро виповнив це доручення, надрукувавши його в Супрасльському монастирі, так що 1725 р. він був темою нарад у Римі, з яких довідуємося, що митрополит написав два катехизми: « Про християнську віру » для мирян, і « Збір випадків сумління » для священників. Одначе, архимандрит Полікарп Филипович, член літургічної Комісії, видав про них неприхильну оцінку. Він казав, що в катехизмі були речі фалшиві, згіршуючі і навіть вретичні, головню щодо матерії св. Тайни Сповіді. Закид був важкий, тому було доручено нунцієві прослідити цілу справу, а головню, чому митр. Кишка без попередньої апробати опублікував катехизм.

Запитаний про те митр. Кишка відповів нунцієві, що до того часу він ще не чув закидів проти свого катехизму, бо, зрештою, це був майже дослівний переклад катехизму Белярміна, який був у загальному вжитку в цілій Католицькій Церкві. Митрополит вияснив, що він лише виповняв доручення Синоду в Замісті, де було сказано: « Св. Синод рішає, щоб для виховання парохів і навчання народу заходами і старанням Преосвященого митрополита був виготовлений катехизм у народній мові та поширений по приступній ціні ».

Усе ж таки, у наслідок донесення катехизм був переложений на латинську мову, а його цензором був назначений учений о. Бальдас-

³³ *Acta*, I, p. 216; II, pp. 246-47, 249, 285, 289; *cf. Documenta*, II, nr. 687, 691; *cf. Litterae S. C. de Prop. Fide*, I, p. 31; II, nr. 878, 914, 936; pp. 246-47, 249, 285, 289; nr. 878, 914, 936; III, nr. 1247, 1249, 1352, 1749, 1750, 1759; IV, nr. 1863, 1864, 1869, 1871, 1883, 1897.

саре. Видно, що в ньому не знайдено ані згіршуючих ані вретичних речей, бо справа затихла, а священники і побожний нарід одержали добрий підручник для пізнання правд віри.³⁴

* * *

Перші позначки поважної недуги Венедикта XIII виступили 1729 року, а причиною цього була важка праця і гострі пости папи, що вже переступив був 81-ий рік життя. По відсвяткуванні 82-ої річниці з дня свого народження папа попав у пошесну гарячку. 21 лютого вранці він вислухав св. Літургію в своїй келії-кімнаті, під час якої весь час стояв на колінах і прийнявши послідні св. Тайни, він ще того самого дня пополудні вмер. Згідно з його волею він був похований у церкві Богородиці «сопра Мінерва», де поставлено йому пам'ятник, що зображає Римський Синод: янголи держать знак папи, а статую папи з білого мармору викував артист Браччі; з двох сторін пам'ятника є дві фігури, що символізують віру і невинність, дві найбільші прикмети Венедикта XIII.³⁵

244. *Климент XII (1730—1740).*

Лаврентій Корсіні, син Вартоломея й Ізабели Строцці, із старовинної аристократичної родини, уродився в Флоренції 7 квітня 1652 року. Студіював в Колегії єзуїтів у Римі, а докторат з права одержав на університеті в Пізі. В Римі жив у свого дядька кардинала Корсіні, а по його смерті 1678 р. вернув до Флоренції і там по смерті батька 1685 р. прийняв духовний сан. В часах Іннокента XII він був головним касиром, а Климент XI іменував його комісарем для Феррари і 17 травня 1706 креував кардиналом. З того часу кардинал Корсіні жив у Римі в «Паляццо Памфілі» і працював у конгрегаціях та займався студіями.

По смерті Венедикта XIII в Римі настало заворушення: римляни домагалися покарати кардинала Кошю, якому закидали грошеві надужиття та оточування беневентянами покійного папу. У такій атмосфері конкляв кардиналів замкнувся 5 березня 1730 р., але партійні впливи продовжили його аж до 12 липня, коли кардинал Корсіні одноголосно був обраний на папу і прийняв ім'я-Климент XII.

³⁴ *Congreg. Patriculares*, I, pp. 218-19, 226-27, 232-33, 284, 286; *cf. Litterae*, III, p. 297; *cf. Epistolae Metropolitanarum*, IV, nr. 81, 92, 93.

³⁵ *Pastor*, XXXIV, p. 293.

Новому папі було тоді 79 років; його зір був послаблений та часто мучили його атаки подагри. Мимо того, він радо уділяв авдієнцій і вирішував всі справи самостійно, часом навіть із своєї постелі. З допущення Божого в 1732 році папа зовсім отемнів, а від 1735 року зачав втрачати життєві сили і пам'ять, попадаючи в часті зомління. З того року аж до смерті він уже не міг брати участі в Консисторіях.³⁶

На початку володіння папа іменував 80-літнього кардинала Банкієрі своїм секретарем Стану, але й він терпів від подагри та 1734 року вмер, а його місце зайняв кардинал Фіррао. Ці два досвідчені мужи були найближчими дорадниками Климента XII, який зачав своє урядування установленням чотирьох спеціальних конгрегацій в цілі прослідження вини та еventуального покарання всіх, хто важився надужити довір'я вмерлого папи. Найважливішою з них була конгрегація звана «*De nonnullis*», яка в грудні 1730 року зачала формальні докозання, так що кардинал Кошя на другий рік у березні втік до Неаполя під опіку цісаря Карла VI і звідти писав письма в своїй обороні, відмовляючися їхати до Риму з причини атаків подагри. Щойно по році відсутности він з'явився в Римі і був замкнений у монастирі. Суд покарав його неблагословенням і посадив на десять років у фортеці св. Ангела, скофіскувавши все його майно. Так строго покарав папа кардинала за те, що надужив добру волю і довір'я його святого попередника, і це свідчило про дбанья папи про справедливість.

Подібною була справа конкордату із Сардинією 1727 року і папа Климент XII анулював його в серпні 1731 року, але уряд в Торіно не прийняв цього до відома і зачав переслідувати духовенство на острові. Кардинал Альбані, покровитель Сардинії, намагався довести до згоди, але до смерті папи цього йому не вдалося зробити.

Згідно з договором «Союзу Чотирьох» у Севіллі в листопаді 1729 р. еспанський король Пилип V і його жінка Єлисавета, бажаючи запевнити свому синові право до наслідства Парми і П'яченци, виснадили згоду союзників, щоб у тих провінціях могла перебувати еспанська військова залога. Це загрожувало неспокоєм у північній Італії, бо в Медіолані й Мантуї перебували австрійські частини. Папа звернувся у тій справі до Відня, Парижа і Парми, але австрійський генерал граф Стампа одержав наказ зайняти Парму і тим нарушив права Апост. Столиці. У вересні 1733 р. між Еспанією, Францією і Торіном дійшло до таємної угоди, на основі якої князь Карло зрікся тих провінцій у користь свого брата Пилипа, а сам був проголошений королем обох Сі-

³⁶ *Ibidem*, р. 330.

цілій і зайняв їх силою, при чому еспанська армія маршувала територією Церковної держави без дозволу папи, тому він зірвав дипломатичні стосунки з Неаполем і Мадридом.

Ці інтриги й прикрі події погіршили здоров'я папи, спричинивши в нього епілептичні атаки. Надобавок, 24 жовтня 1736 р., еспанський король зарядив, що всі декрети, конституції та рескрипти папи, крім декретів Пенітенціарії, не мають сили на еспанській території, але папа в своєму письмі до еспанської ієрархії анулював це рішення короля. По довгих переговорах секретар Стану та кардинал Аквавива, що був повновласником короля, підписали в Римі конкордат, на основі якого нунцій в Мадриді одержав всі свої права і привілеї, а всі противні цьому едикти були відкликані. Король одержав більший вплив на обсаду духовних посад, і духовенство мало нести більші тягарі на оборону держави. Цей конкордат був ратифікований Пилипом V у жовтні й папою Климента XII у листопаді 1737 року. Щойно по цьому прийшла черга на переговори з Неаполем і в травні на другий рік папа інвестував Карла III на короля обох Сіцилій.³⁷

* * *

У часах Климента XII зачала розгортати свою діяльність таємна організація, звана «Вільними мулярами» або масонами. Вона була заснована в Лондоні 1717 року, а шість років згодом Масонська Велика Льожа уложила свою конституцію. 28 квітня 1738 року папа опублікував проти масонів свою буллу «*In eminenti*», де вияснював ціль і наміри масонів, підкреслюючи, що вони вербують собі членів з-поміж усяких вір і різних сект, а при тому мішають елементи поганські з християнськими, звертаючи свою увагу лише на зовнішні позначки природної моральності. Масони зв'язували себе присягою на Біблію, що заховують усі свої справи в строгій таємниці, а кожному членові, що зламав би таке приречення, грозили важкою помстою. Папа осудив масонів, а католиків, що стали б масонами, обложив екскомунікою, від якої розрешення зарезервував собі. Причиною такого гострого осудження масонів було їх таємне ширення і агітація проти Католицької Церкви в різних краях, напр. Франції, Німеччині, Голляндії, Португалії, Данії, Швеції, і в самій Італії. З огляду на морську супрематію Англії масони зачали свою роботу під боком папи, напр. у Римі й Флоренції.

³⁷ *Bullarium*, XXIV, p. 377; cf. *Mercati*, A, *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e autorità civili*, Roma, 1919, pp. 321, 327.

Щоправда, у Римі до масонів належали приятелі Якова III, претендента до англійського престолу. У січні 1739 р. папа видав нове запорядження, що під загрозою важких кар забороняло членство в масонських льюжах і зобов'язав людей доносити владі про їх таємні збори.³⁸

* * *

У Франції янсеністи далі проявляли свою діяльність, напр. опублікували книжку: «Історія книжки про моральні розважання і конституція Єдинородний», хоч уряд заборонив усяку дискусію на тему згаданої конституції. 1728 року янсеністи зачали видавати свій тижневик «Церковні Вісті». Для скріплення своєї науки про благодать вони покликувалися на свої «чуда», але заряджене урядом слідство не знайшло в них жадного надприроднього елементу. Таким чином, фанатики янсенізму знутри паралізували Церкву в Франції й спиняли її поступ і працю серед народу. Це діялося в тому часі, коли папа ніс великі жертви на місійну працю в поганських краях, напр. Климент XII видав на удержання місійних колегій величезну суму 3.321.990 скуд. Папа, проголошуючи канонізаційну буллу св. Вінкента а Павльо, протиставив Божі чуда янсеністичним чудовищам, тому двадцять янсеністичних парохів в Парижа запротестували проти тієї булли і були парламентом підтримані.³⁹

* * *

У польсько-литовсько-руському королівстві по смерті Августа II, 1 лютого 1733, кандидатом на короля став його син, Фрідріх Август, якого піддержали Австрія і Москва. Французи ще й тепер висували кандидатуру Лещинського, який і досі не перестав титулувати себе королем, тому, 12 вересня 1733 р. він був обраний шляхтою, але довідавшись про вмарш московських солдатів до Польщі, утік до Данцігу й очікував там на французьку підмогу. Тим часом, у Кракові 12 січня 1734 р. відбулася коронація Августа III, якого визнав папа Климент XII.

Новий Київський митрополит Атанасій Шептицький (1729—1746) присвятив багато уваги справі виховання нового покоління білого духовенства в сильному переконанні, що як воно стане на належній висоті і дорівняє латинському духовенству, тоді з нашої Церкви зникне дезерція до латинського обряду, що не лише проріджувала ряди мирян,

³⁸ *Bullarium*, pp. 366 seq; cf. *Pastor*, XXXIV, pp. 411 seq.

³⁹ *Bullarium*, pp. 232 seq (16 Junii 1737).

але й захитувала довіря духовенства в свої сили. В часах митрополита Шептицького « хапання душ » польськими духовними, мимо частих заборон папами, продовжалося. Посилення московського наступу на Польщу і явна ворожість москалів до українських і білоруських католиків заганяли людей слабшого характеру, головно із шляхетських родин, до латинства і польської національності. У тих часах бути добрим українським католиком означало наразити себе на всякі шикани й утратити можливість зайняти будь-яке вище становище в державній адміністрації. Очевидячки, що бідне й невчене духовенство не могло повести успішної боротьби проти отих лих.

Владики інформували про те папу і, 29 липня 1731, він піддержав вповні славний декрет Урбана VIII з 1624 р., а латинські духовні, головно сповідники, одержали гострий наказ його заховувати, бо « хапання душ » у цьому часі послаблювало відпорність східних католиків і підготовляло догідне підґрунтя для замішання на тих теренах, де незадовго знову мала станути важка нога солдата Катерини II і знищити вогнем і мечем церковну єдність.

23 квітня 1733 р. папа казав нунцієві архiep. Каміллеві Мерліно відкликати дозвіл свого попередника латинському ep. Гозієві в Кам'янці на Поділлі ординувати духовних, що належали до українського і вірменського обрядів. Це було в зв'язку із старанням митр. А. Шептицького піднести морально свою паству й освіту свого клиру, бо нунцій мав повідомити його про те. Кілька років згодом у листі до короля (1738) папа просив його піклуватися розвоєм Колегії у Львові, про яку ми вже згадували передтим. Із ректорів тієї Колегії згадаємо Отців: Тромбетті, Реданаскі, Коста і Моро. У часах ректорства останнього вийшло запорядження, щоб студенти носили рясина турецької барви, але проти цього запротестували українські студенти і за впливом митр. А. Шептицького вони одержали рясина чорної барви.⁴⁰

Студенти з Білорусі й північно-східних провінцій України студіювали в Папській Колегії в Вильні, спершу разом з латинськими студентами. Ректор Колегії одержав від св. Конгрегації Ширення Віри доручення завести в ній таку саму дисципліну і програму, що були в Львівській Колегії. Крім того, у програму навчання були включені студії права і полемічного богослов'я. Урешті, з Віленської Колегії було

⁴⁰ *Harasiewicz, Annales*, p. 492; *cf. Pelesz*, II, p. 481; *cf. Litterae*, III, nr. 1749, 1750, 1759; IV, nr. 1863, 1864, 1869, 1871, 1883, 1897.

Renazzi, F, M, Storia dell'Università degli studi di Roma, detta communamente la Sapienza, Roma, 1803, IV, pp. 97, 130; cf. Catholic Encyclopedia, IV, p. 32.

забрано латинських студентів до інших семінарій, а до її програми ще додано гуманістику та реторику.

* * *

Климент XII опікувався історичною наукою та скуповував рідкісні манускрипти. В його часах у Ватиканській бібліотеці працював славний сирійський історик, Семен Ассемані, над виданням творів св. Єфрема і «Бібліотеки Сходу», що опублікувала цінні твори Східної Церкви. Папа цинив високо вчених, помагав їм фінансово та наділював високими урядами, напр. філологів Маєллію і Люккесіні іменовував секретарями листів до володарів, а вчений Домінік Пассіоней був референтом листів при секретарі Стану, а згодом був креований кардиналом. Поет Микола Фортегверрі був іменований секретарем Конгрегації Пошир. Віри, а поет Микола Рідольфі з Флоренції був іменований «Майстром Апост. Палати». Климент XII думав про дальше удосконалення календаря і в тій цілі дав до диспозиції шведського астронома Цельзія приміщення на Квіриналі, де він улаштував собі обсерваторію.

Мимо великих видатків на вдержання місійних колегій, папа відбудовував Рим, напр. відреставрував «Лук Костянтина», купував античні статуї та доповнив Ватиканський Музей цінною нумізматичною колекцією. Папа відновив церкви: св. Приска, св. Лаврентія, св. Урсули, св. Перегріни, св. Миколи «*in carcere*» та портик базиліки Богородиці «Більшої». Одначе, найбільшою роботою була побудова фасади базиліки св. Івана в Лятерані, виконана за плянами архітекта Галлілея, а папа особисто поблагословив угольний камінь 8 грудня 1733 року. Кошти її будови виносили п'ятсот тисяч скуд.

Папа Климент XII з 1732 роком зовсім отемнів і мав часті атаки подагри, а під кінець 1738 р. почала мучити його безсонність. Заник сил був такий великий, що того року він пролежав цілу гостру зиму в постелі. Спочатку 1740 року атаки жовчевого каміння збільшили безсонність, так що 29 січня папа просив уділити йому послідні св. Тайни. Він умер 6 лютого 1740 року, будши 88 років життя, і по дев'ять з половиною років понтифікату. Тіло його було поховане в базиліці св. Петра, а 30 липня 1742 р. перенесено до гарного пам'ятника в Лятерані.

245. *Венедикт XIV (1740—1758).*

Проспер Лямбертіні, син Маркелла і Люкреції Бульгаріні, уродився в Болонії 31 березня 1675 року в родині з військовою традицією. Його родинний дім заховався досьгодні при вулиці Лямбертіні 6, як

видно на пропам'ятній таблиці. Проспер спершу учився вдома, а потім в « Конвітто дель Порто ». 1688 року був уже студентом Колегії Климента в Римі, а згодом студював право й богослов'я, звертаючи особливу увагу на його історичний розвій, як також залюбки читав красне письменство. 1694 року він промувався на Римському університеті на доктора права й богослов'я та був іменованим аудитором Роти. 1701 р. папа Климент XI іменував його консисторіяльним адвокатом, а 1708 р. « промотором віри » і в такому характері він брав участь у канонізаціях святих. Свій досвід він списав у книжці « *Про беатифікацію і канонізацію Божих слуг* », яка здобула собі широкий розголос і признання.⁴¹ 1712 р. він був іменованим каноніком при базиліці св. Петра, радником Інквізиції, членом св. Конгрегації Обрядів та Сигнатури Ласки, а згодом секретарем Конгрегації по Інтерпретації Собору в Триденті. Іннокент XIII додав йому ще уряд каноніста Пенітенціарії, а Венедикт XIII іменував його 1725 р. титулярним єпископом Теодосії і по двох роках архієпископом Анкони, а 1728 р. він одержав кардинальського капелюха. 1731 р. кардинал Лямбертіні був перенесений на архієпископство своєї рідної Болонії, де щиро трудився для її піднесення, а про свої нові методи пастирської праці архієпископ Лямбертіні опублікував 1733 року книжку, з якої інші владики черпали нові ідеї. І, наприклад, там читаємо, що як один священик виломився з-під церковної дисципліни, то архієпископ заїхав до нього несподівано і так йому сказав: « Я завдячую лише Божій благодаті, що досьогодні не зблудив, тому я не приїхав тобі докоряти, але плакати з тобою над твоїм упадком. Заподіяне тобою згіршення може бути направлене твоїм скорим виїздом з цієї парафії. Я не хочу погіршувати твого положення і пропоную тобі рівнорядне місце. Ходи ж сюди, не гріши більше й обніми мене як свого батька, що проливає сльози за свого сина, який завжди є йому дорогий ».

Життєписці кардинала Лямбертіні розказують, що він скоро нервувався, але його добра природа опановувала вибухи гніву і для їх направи він старався показати велику приязнь і прислугу тій особі, що довела його до вибуху. Його великодушний характер прощав скоро і не-

⁴¹ « *De servorum Dei beatificatione et beatificatorum canonizatione*, Bononiae, 1734-38 (4 vols.); *Notificazioni, editti e istruzioni*, Bologna, 1733; cf. *Donnino, G*, I convittori dello Collegio Clementino, Roma, 1878, p. 17; cf. *Caracciolo*, Vita del Papa Benedetto XIV; *Prospero Lambertini con note istruttive*, Venezia, 1783, p. 34; cf. *Kraus, Fr*, Briefe Benedikt's XIV an den Canonicus Francesco Peggi in Bologna 1727-58 (2-a ed.) Freiburg, 1888, p. xiii.

відклично всі заповідяні йому обиди чи кривди. Він був виrozumілим і милосерним для своїх підчинених, але відважний у відношенні до « власть імущих ». Одного разу хтось з мирян зробив донос до папи Венедикта XIII, що генеральний вікарій архієпископа Лямбертіні в Болонії дає людям згіршення своєю поведінкою, тому папа звернувся до самого архієпископа за виясненням і одержав від нього таку відповідь: « Висота становища Вашої Святости криє в собі небезпеку обману, якому я в меншій мірі підлягаю, маючи більше часу докладно просліджувати справи. Я міг би опустити свого обвиненого вікарія, якби він був дійсно винен, і про те я знаю та щодня кажу нашому Божественному Спасителеві, хай Він буде так задоволений своїм Вікарієм на землі, як я задоволений своїм вікарієм у Болонії ».

Написати такі слова строгому папі, що міг одним почерком пера позбавити його всіх урядів і почестей, треба було мати велику відвагу і за неї всі цинили кардинала Лямбертіні. Його любили за щирість і відвертість, а папи хочачи знати про щось повну правду, просили ради Проспера Лямбертіні.

По похоронах Климента XII конкляв зачався 19 лютого св. Літургією, яку відслужив кардинал Оттобоні, і на ній історик Ассемані виголосив проповідь. І цим разом завеликі вмішування володарів продовжили вибір, бо щойно в половині серпня звернено пильну увагу на кардинала Лямбертіні і під час 255-го голосування, 17 серпня, він був обраний одноголосно на папу та прийняв ім'я-Венедикт XIV.

Особа і характер нового папи були синтезою позитивних цих типового італійця. Він був середнього росту, склонний до огрядности, і мав добротливий вираз обличчя та каштановато-сиве волосся. З його синіх очей пробивалася велика інтелігенція, а характеристична лінія довкруги його уст зраджувала великий дар гумору. У дні вибору папі було 65 років життя, але він виглядав значно молодше.

Венедикт XIV мав звичай уставати в 5 год. зранку й упродовж цілого дня аж до пізної ночі був активний. Ця активність була така велика, що його секретари не могли видержати нервової напруги й хворіли, а папа мусів шукати за іншими, кажучи: « Ми є 35 або 40 років старші за них і мусимо думати над диктуванням, а секретари мучаться писанням ».

Папа мав звичай щодня ходити до римських церков і служити там св. Літургією, а пополудні знову відвідував св. Євхаристію, при чому мандрував вулицями міста в єпископській рясі, хоч люди пізнавали папу здалека, бо він мав звичай підпиратися ціпком. Подорозі папа приставав з людьми на Затибрю і говорив з ними про їх життя і потреби. Кожного року виїздив у травні й жовтні до Кастель Гандольфо і

там, не заховуючи жадного церемоніялу, ходив самотно по околиці й розмовляв із селянами.

Секретарем Стану папа іменував, кардинала Гонзаґу, якого щодня приймав на авдієнції, подібно датаря і піддатаря. Вечері папа проводив на дискусіях з ученими, під час яких любив жартувати, а деякі його жарти живуть у пам'яті людей досьогодні, головню в його рідній Болонії.

У справах великої ваги папа рішав сам, покладаючись на свій уроджений талан відчувати золоту середину, при чому помагав йому щирий і чистий намір трудитися для миру в добі самолюбних змагань абсолютних володарів та щораз більшого наступу раціоналізму й деїзму на християнські форми суспільности. Дипломатичний хист папи, його глибока вченість, знання світових справ та вміння поступитися у справах менше важних, а твердо стояти в основних, — у великій мірі причинилися до успішної оборони Церкви та піднесення поваги папів у часі його понтифікату.

* * *

Венедикт XIV, перш за все, задумав налагодити відносини із своїми близькими сусідами. В листі до єпископів Сардинії від 6 січня 1742 р. він затвердив конкордат 1727 року, пішовши на уступки деяким домаганням короля. Дещо скорше конкордат з Неаполем був підписаний і зараз же ратифікований, хоч дискусії над його інтерпретацією тягнулися більше як десять років, бо міністр Тануччі був ворожий Церкві.

Ще важливішим було налагодження стосунків з Іспанією, де засіла нова династія Бурбонів французького походження, замість давньої Габсбурзької. Король Пилип V хотів іменувати єпископів, а при тому конкордат з часів папи Климента XII не був зовсім респектований королівською адміністрацією, що в своїй більшості була французькою. Таке неприхильне становище Пилипа V до папи було наслідком рад його сповідника, французького єзуїта Ле Февра, який був переконаний, що папа не любив єзуїтів. Цей небажаний вплив гарячокровного французя розтягнувся також на один рік володіння короля Фердинанда VI. Новий конкордат з Іспанією був підписаний 11 січня 1753 року. Таким чином, стосунки з Іспанією були щасливо нав'язані.

В жовтні 1740 року вмер цісар Карло VI, а до наслідства зголошилися: а) князь Франц-Степан з Лотарингії, жонатий з донькою цісаря, Марією Тересою; б) князь Карло-Альберт з Тосканії, що був баварським електором та в) єспанський князь Пилип, син Пилипа V і Єлисавети Фарнезе з Парми. Папа в свому кондоленційному письмі до Ма-

рії Тереси заховав неутралітет. Це робив він тому, що ціла його увага була зайнята акцією пруського, малорелігійного короля Фрідріха II, що несподівано зайняв Шлезьк. І саме ця обставина змусила папу стати по стороні Марії Тереси. Одначе, ситуація погіршилася по французько-пруському договорі, 4 червня 1741, яким Франція взяла на себе обов'язок піддержати інтереси Фрідріха II на Шлезьку, як він піддержить кандидатуру князя Карла Альберта на цісарство і дасть евентуальну мілітарну поміч Баварії.

Одержавши таке запевнення Франції і Прусії, електор Карло Альберт рушив походом на Горішню Австрію, не слухаючи острого папи, який не бажав руїни Австрії, тому 12 лютого 1742 р. визнав Карла Альберта цісарем, як Карла VII. Одначе, він умер 1745 року і справа наслідства виринула знову. Цим разом князь Франц Стефан, чоловік Марії Тереси, був обраний і коронований як Франц I, і його визнав папа. Війна закінчилася миром в Ахен без важніших територіяльних змін, за винятком хіба визнання Шлезька за Фрідріхом II.

По зайнятті Шлезька прусаками кардинал фон Зіцендорф з Бресляву на початку 1741 р. був ними ув'язнений, тому наладнання справи на Шлезьку стало кінцевою потребою. Був навіть проєкт створити там Апост. Вікаріят з осідком в Бресляві або Берліні, але в Римі було переконання, що таке розв'язання справи крило в собі небезпеку створення національної Церкви в Прусії, бо Фрідріх II був не лише протестантом, але також « великим майстром » масонів. У початкових розмовах папа вимагав від нього визнати Рим столицею універсального християнства і запевнити, що не буде ставити католикам перешкод мати зв'язки з Римом та не буде перешкоджувати їм практикувати свою віру.

Кардинал Зіцендорф іменував графа Пилипа фон Шафґоча, члена масонської організації, каноніком в Бресляві, але катедральна капітула запротестувала. Кардинал і капітула звернулися до папи. Шафґоч покинув масонів, а кардинал просив папу іменувати його коадьютором в Бресляві. Щойно по смерті кардинала обсадження Бресляву стало кінчним і папа вислав туди нунція Архінто для прослідження справи. Одержавши опінію нунція, папа затвердив Шафґоча, але тепер він утратив приязнь Фрідріха II і під час війни Прусії з Австрією мусів утікати з Бресляву, а епархія залишилася без пастиря.⁴²

⁴² *Mercati*, pp. 338, 365, 422.

Заключення австро-французького союзу по двісті роках ворожнечі було радісною вісткою для папи, бо зближало обидва народи і їх Церкви. У Франції далі діяв янсенізм, напр. як єзуїт Тішо написав книжку про св. Причастя (1745) і висловився, що воно є щоденним обов'язком християнина, цілий ряд єпископів, навіть неприхильних янсеністам, виступили проти нього і він мусів свої думки відкликати. Велика контроверсія змусила папу поставити цю книжку на індекс, щоб не завогнювати і так напружених відносин.

Смерть Карла Кофіна, бувшого ректора Сорбони, запідозреного в симпатіях до янсеністів, і відмовлення йому послідніх св. Тайн та інші подібні випадки, спричинили проголошення парламентом декрету 28 квітня 1752 року. В ньому заборонялося: а) публічну відмову св. Тайн; та б) уживання в проповідях слів, як янсеніст, еретик, схизматик, семіпелажіанин тощо, а всі винні мали бути карані тюрмою. І, наприклад, як єпископ Орлеану в січні 1753 р. був завізуваний до вмираючої монахині-янсеністки і відмовився уділити їй послідніх св. Тайн, він був покараний гривною 6.000 лівр, хоч узагалі був сумнів, чи янсеністи ще вірять у св. Євхаристію.

Людовик XV не був вдоволен таким вмішуванням парламенту в церковні справи, тому розв'язав його і членам казав виїхати з Парижа на провінцію, але по кількох місяцях мусів їх відкликати, і тепер переслідування священників за відмову св. Тайн янсеністам зачалось з подвійною силою. Всі ці події в Франції не віщували добра, тому непокоїли папу, але він заховав резерву, яку янсеністи розуміли на свій лад. Врешті, папа осудив поступовання парламенту, а дещо згодом вислав до Франції Апост. листа до ієрархії, і в ньому ще раз піддержав конституцію «Єдинородний», хоч її незаховання не називав гріхом, але підкреслював її велике значення в Церкві.

Крім янсенізму, папа непокоївся іншим, ще грізнішим лихом, яким виявив себе філософ Вольтер. Він, щоправда, не заперечував існування Бога, вважаючи його «потрібним для вдержання народніх мас в карбах дисципліни», але поклав собі завдання: при кожній нагоді висміювати християнство. Інший філософ, Жан Жак Руссо, зачав уже заперечувати участь Бога в людському житті. І тепер показалося, що безнастанне відкидання французькими янсеністами правд, що їх голосили папи, витворило в французів сумнів, чи взагалі існує ще яка правда. До росту гностицизму причинилося довголітнє володіння Людовика XIV з його великою неморальністю, що мала відемний вплив на цілий край,

а навіть поза його кордонами. Неморальність, як звичайно бував, домагалася свого теоретичного оправдання, тому французькі філософи задумали відкинути закони християнської моральності. Вони, опершись на англійському деїзмі, хотіли заступити невігідне їм християнство різними теоріями і системами, опертими на природничих дисциплінах і в той спосіб змагали до витворення т. зв. природної релігії. З тих причин вони клали в сумнів історичні основи християнства. Ці теорії і системи французьких енциклопедистів перехоплювали скоро масони і ширили їх як «ширу правду», закладаючи в різних краях свої льожі. Небезпеку зі сторони масонів бачив папа і ще раз їх осудив.⁴³

* * *

Венедикт XIV був не лише реформатором, але й законодавцем Церкви. Він, перш за все, звернув свою увагу на єпископів, уважаючи їх найважливішим обов'язком виховання нових священників в семінаріях та візитованню парафій. Щоб у єпископський сан не попадали припадкові й недостойні люди, папа установив окрему Конгрегацію кардиналів, що мала просліджувати життя і діяльність кандидатів на єпископів, а від самих владик вимагав строгого заховання обов'язку відвідувати « пороги Апостолів ».

У перших шести роках свого понтифікату Венедикт XIV у своїх конституціях подав такий великий історично-правний матеріал, що придбав собі почесне ім'я « одного з найбільших каноністів Церкви ». Він, наприклад, упорядкував справу заховування великого посту; св. Тайн Сповіді і Подружжя, вияснивши, як і де можна аплікувати привілей св. Павла у відношенні до жидів та признавши подружжя католиків з протестантами св. Тайною, як вони будуть заключені перед католицьким священником; він дозволив священникам на місійних теренах уділяти св. Тайну Миропомазання, хоч італьо-грецьким священникам не дозволив цього родбити. Він запорядив також, щоб парокси в усі неділі й свята служили св. Літургії в наміренні своїх парафійан.

Венедикт XIV був знавцем історії літургій та літургічних мов, наприклад, Хорватській Церкві казав уживати в св. Літургії чисту, церковно-слов'янську мову; він казав надрукувати Літургії в арабській і коптійській мовах; надрукував грецький Евхологійон та зреформував римський брев'яр.

Венедикт XIV упорядкував відношення монахів до своїх єпископів,

⁴³ *Bullarium* (Luxemb.), XVIII, p. 212 (18 Martii 1751).

напр. хіротонія монахів була справою місцевих єпископів. Він зреформував деякі монаші чини, напр. єзуїтів, картузів і капуцинів, та дав дозвіл на заснування нових монаших чинів, напр. *пасіоністів*, заснованих св. Павлом від Хреста 1741 року; *редемптористів*, заснованих св. Альфонсом Ліґорі 1749 року, та *баптисток*, заснованих черницею Іванною Салімані 1744 року.

Відмітимо також, що за дозволом Венедикта XIV проповідник Леонардо да Порто Маврікіо під час « Святого Року » — 1750 поставив в старовинному амфітеатрі, Колосою, Хресну Дорогу з високим хрестом посередині. Проповідуючи в Римі, згаданий місіонер одного разу заповів свої проповіді в двох церквах одночасно і, як папа про те довідався, сам зголосився сказати одну проповідь. У « Святому Році » вже від березня 1749 року в Римі відбувалися ювілейні торжества, і до кінця того року місто відвідали 30 тисяч іноземних паломників. На другий рік місто було ще більше переповнене відвідувачами, а між ними було чимало протестантів. У час « замкнення святих дверей » площа св. Петра не могла помістити всіх людей, так що вони мусіли стояти в бічних вуличках.⁴⁴

* * *

Венедикт XIV дбав про Східні Церкви, напр. мароніти відбули свій Синод в Ливаноні 1736 року, а папа затвердив і проголосив його ухвали окремою конституцією 1741 року. У спорі за патріярший престол 1743 р. папа визнав патріярхом Симона Аваду. У його часі черниця Анна Аґемі мала приватне об'явлення, в наслідок якого задумала заснувати новий чин у честь Серця Ісусового. Вона такий монастир заснувала і це затвердив патріярх Симон, але проти цього виступили єзуїти і папа скоро казав монастир закрити. Для прослідження видінь черниці Анни була призначена Комісія; усе ж таки, мимо прихильної опії легата Дезидерія, ці видіння не були визнані надприродними. Навіть ще по смерті папи і патріярха вплив монахині Анни був великий, так що наслідник патріярха Симона, Товія ель Хазан, залишив їй повну свободу діяння.

Папа дбав про Мелхітську Церкву, як видно з його листа до пат-

⁴⁴ *Ibidem*, XVI, pp. 3 seq (17 Oct. et 3 Dec. 1740; XXI, p. 112 (15 Aug. 1754); cf. *Lämmel*, H, Zur Kodifikation des kanonischen Rechts, Freiburg, 1899, pp. 27, 36; cf. *Schulte*, I, F, Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart, Stuttgart, 1875, III, p. 505; cf. *Freiburger Kirchenlexikon*, IX, p. 1719.

ріярха Кирила IV Танаса з Антіохії, де заохочував його захвати свій старовинний обряд чистим і не приймати жадних додатків з латинського обряду, тому не дозволив служити три св. Літургії в один день, як це деколи практикувалося на Заході.

Християни Кілікії та Меншої Вірменії об'єдналися з Римом, а їх патріарх Авраам Арджівіян 1742 року особисто відвідав папу й одержавши від нього паллєм, змінив своє ім'я на Петро. Його заходами був заснований вірменський чин св. Антонія. Доля вірмен під турками була дуже важкою, а ще гірше турків переслідували їх нез'єдинені вірмени, так що папа просив французького короля інтервенювати в їх справі перед султаном, а папський легат Джіролямо Бона одержав доручення ними опікуватися.

У наслідок місійної праці капуцинів у Грузії тамошній « католикос » 1754 року визнав примати папи, але Синод тієї Церкви зложив його на другий рік з уряду та прогнав з краю, разом з капуцинськими монахами. Згідно зі статистичними даними св. Конгрегації Поширення Віри 1746 року в Грузії було вже десять тисяч католиків, головно, як король Юрій і католикос Евтимій об'єдналися з Римом.

Для Коптійської Церкви в Єгипті папа призначив апостольського вікарія, а халдейський патріарх Ілля Денга в своєму письмі до Риму 1751 р. виявив готовість об'єднатися з Римом.

Венедикт XIV дбав про святі місця в Єрусалимі і взивав католиків давати жертви для їх упорядкування. Коли ж у Страсний Тиждень 1757 року греки вдерлися до церкви св. Гробу і понищили там усе устаткування, папа зарядив « генеральному міністрові » св. Землі, Рафаелеві з Луканяно, виготовити статuti для стошістдесят францішканців, що стало мали дбати про святі місця.⁴⁵

* * *

Ми вже згадали, що при студіях правил Синоду в Замісті 1720 року брав активну участь Проспер Лямбертіні, а тепер папа Венедикт XIV. При їх затвердженні була додана умовина про непорушність східнього обряду. Видно, у Римі вважали згадані правила тимчасовими і, так би мовити, конечністю Церкви в Русі-Україні, яка в своїх еманципацій-

⁴⁵ *Acta Benedicti XIV, sive nondum sive sparsim edita nunc primum collecta cura Raphaelis de Martinis, Napoli. 1894* I pp. 287-301; II pp. 87 (25 April, 1745 et 17 Julii 1751; cf. *Iuris Pontif.*, III, p. 232 (16 Augusti 1745); cf. *Bullarium Capucinatorum*, Romae, 1740-52, VII, p. 237; cf. *Lübeck, K, Georgien un die Kath. Kirche*, Aachen 1919.

них змаганнях мусіла поборювати не лише свої внутрішні труднощі, але також перешкоди зі сторони латинської Польщі та православної Москви.

Треба сказати, що одною з найбільших перешкод було « хапання » українських душ польськими розполітикованими монахами, тому українські владиками ще й тепер покликалися на декрет Урбана VIII. У цьому періоді робив це з великою силою митрополит Атанасій Шептицький.⁴⁶ В наслідок його акції 1744 року в Вильні дійшло до порозуміння між ним і латинським владикою Михайлом Зінкевичем та його помічником єп. Сапігою. На основі тієї угоди всі східні католики, що були незаконно перетягнені на латинський обряд від часу заборони папою Урбаном VIII, мали вернути до свого східнього обряду. Про таке домагання зі сторони українських і білоруських владик згадується в письмі Конгрегації від 11 березня 1747 р. до Апост. нунція Архінто. Це була ясна сторона міжобрядних стосунків.

З другого ж боку, в Польщі діяла тоді москвофільська партія під проводом князя Чарторийського, яка поставила собі за ціль знищити церковну унію в королівстві. Ця партія поперла царського кандидата Волчанського на єпископство в Могилеві, а на Соймі в Гродні вимогла створення королівської комісії, що зачала домагатися від католиків

⁴⁶ *Epistolae Metropolitanarum*, IV, metr. Athanasius Szeptytskyj et alii episcop. (Gravamina contra clerum latinum) nr. 37, pag. 205: « Inter varias calamitates et angustias, quibus exoticae Disunitorum nos tangunt saepe saepius potentiae, millenaeque in dies minantur pericula, de hoc vel maxime cum pusillo Unionis Grege querulari debemus, quod plurimi etiam in hoc Regno Patroni locorum innato quasi Ritum et Hierarchiam nostram odio prosequentes, innumeris pene nos premant gravaminibus, Ministros Ecclesiasticos ad insolitas contributiones et pensiones adigant, nulloque ad immunitatem, locis et rebus sacris debitam, habito respectu, insupportabilibus, et Spirituali Statui omnino adversis adstringant oneribus. Nec a laicis tantum Personis has patimur persecutiones, verum etiam ipse Ill.mus Leopoliensis Ritus Latini Archiepiscopus ad eum devenit fervorem, ut in despectum et villipendium totius Hierarchici Status nostri inauditas hucusque quaestiones movere, liberisque Ecclesiae Clientibus novas obligationes satagat imponere. Quamobrem uti Procuratoribus nostris in Urbe degentibus, contra tela eiusdem Ill.mi Archiepiscopi et aliorum omnimodam defensionem commendavimus, tum ratione denegandi transitum a Ritu nostro ad Latinum, vigore Decreti duplicati Beatissimi Patris Urbani VIII, instantiam faciendum iniunximus, ita et Eminentiss. Vestris supplicare non intermittimus, ut tanquam aequales unius matris Filios non impari protectione nos prosequi dignentur, reiectisque minus iustis Adversariorum praetenionibus et conatibus... ». A. Szeptycki, Archiepiscopus Metropolitanus; Theophilus Godebski, Ep. Vlad. et Brest.; T. L. Rudnicki, Ep. Luceorien.; Hieronimus Ustrzycki, Rp. P.S.S.; Felicianus Wolodkowicz, Ep. Chelmenensis et Belzebsis - *Unioviae, die 30. gbris, 1739 Anno.*

східнього обряду документарних доказів на посідання своїх парафіяльних і монастирських дібр, неберучи до уваги факту, що всі ті добра від непам'ятних часів були власністю Церкви. Чимало церков позбавлювано права власності на їх власні добра.

Наслідником Волчанського в Могилеві знову став царський ставленник Юрій Кониський, за походженням українець, і він аж до свого виїзду в Петербург діяв на шкоду церковній єдності. Заходами згаданої московфільської партії по смерті митрополита Атанасія Шептицького король іменував його наслідником московфіла Теодосія Рудницького, але він не був прийнятий українськими владиками, і папа назначив митрополитом полоцького архієпископа Флоріяна Гребницького.

Своїми конституціями Венедикт XIV намагався зреформувати і відродити Українську Церкву. Перш за все, на Синоді в Замісті було схвалено, щоб василіянські монахи на українських територіях створили окрему провінцію, а свящ. Конгрегація Поширення Віри жадала, щоб усі вони підлягали одному протоархимандритові. Як згадано, влітку 1739 року митрополит Атанасій Шептицький скликав Капітулу до Львова і там була заснована окрема провінція під покровом Пресвятої Богородиці, а протоархимандритом був обраний монах Патрикій Жировський. Одначе, в наслідок протесту старої провінції Пресв. Трійці він по двох роках зрікся свого достоїнства. Свящ. Конгрегація уповажнила Апост. нунція Фабрикія Сербельоні скликати нову капітулу та упорядкувати василіянські справи. Папа в своєму письмі до митрополита виявив бажання, щоб усі василіяни були під одним протоархимандритом або генеральним префектом. В іншому письмі до владик він просив їх допомогти об'єднати всіх василіян в одному великому чині, бо й Синод в Замісті виніс таку ухвалу. І в цій справі нунцій одержав докладніші інструкції.

26 травня 1743 року до Дубна на Волині була скликана генеральна капітула під предсідництвом митрополита Шептицького. На ній обидві провінції обрали одного протоархимандрита, архієпископа Полікарпа Мигуневича із Смоленська, а ціла провінція задержала свою стару назву Пресв. Трійці. Ухвали тієї капітули були затверджені папою, 11 травня 1744, у конституції, знаній від її перших слів «*Inter plures*». Там подається коротка історія «*Руського Чину св. Василя Великого*» аж до капітули в Дубні; конституція означає нову назву провінції та нормує справу відношення протоархимандрита, архимандритів та ігуменів до митрополитів та єпископів. Загально скажемо, що відтепер василіянський чин був менше залежний від єпископів на взір монаших чинів Заходу. Таким чином, василіянські монахи здобули в Русі-Укра-

їні виняткове становище, більше як мали інші монахи Заходу і Сходу, бо крім виняття з-під юрисдикції єпископів, з-поміж них були обірані кандидати на митрополитів і єпископів.

Починаючи з 1743 роком цей вплив василіян зріс ще більше, бо їх опіці було віддане, принаймні частинно, виховання також і білого духовенства. Василіяни не лише займали найвищі становища в Церкві але й сиділи в найбагатших монастирях і парафіях, напр. деканами були переважно василіяни. Очевидячки, таким станом речей не були вдоволені світські духовні і тому доходило між ними і василіянами до тертя. Ці непорозуміння траплялися ще й тому, що згадана папська конституція установляла, що для існування монастиря треба було бодай десять монахів, а що їх стільки по парафіях не було, тому вони завели нову практику: лучили по кілька парафій в одну аж доки число монахів не дійшло до десяти і така «комбінована» парафія називалася монастирем. Таке велике збагачення монахів вело цілий чин до упадку.

Траплялося, що василіяни вважали навіть катедральні церкви та єпископські резиденції власністю свого чину, напр. по смерті митрополита Атанасія Шептицького, 30 листопада 1746, на Львівську єпархію був іменований його племінник Лев Шептицький і від нього домагалися василіяни просити свого затвердження в протоархимандрита, але він звернувся просто до Риму, а тим часом сам мусів силою перебрати в посідання церкву і єпископську резиденцію у Львові. Цей спір виграв владика Лев Шептицький. Папа Бенедикт XIV у своєму листі, 12 квітня 1753, заадресованому до василіян, пригадав їм письмо свого попередника Бенедикта XIII від 15 грудня 1728 року про монахів та про церковні уряди і достоїнства. Він підкреслював, що монахи мають бути покірні, і навів приклади з житій святих, де монахи не тільки, що не старалися про достоїнства, а навпаки, втікали від усяких урядів і достоїнств. Він навів також декрет Собору в Триденті (24 сесія, 1-ша глава), що вирішив цю справу, тому відкликав всі звичаї цьому противні. Папа вирішив, що монах не мусить просити дозволу протоархимандрита на те, щоб прийняти єпископський сан, як він буде затверджений Апостольською Столицею.

За владіцтва Лева Шептицького старання про виховання світського духовенства значно збільшилися, бо й папа заохочував владик, 14 вересня 1753, щоб на цю справу звернули пильну увагу та допускали світських духовних до вищих урядів і достоїнств. У справі виховання світського клиру відбулася важлива дискусія в Конгрегації Поширення Віри, а папа в своїм письмі від 5 квітня 1753 р. визначив докладне число adeptів духовного стану, що їх мали посилати єпархії до відновленої

Папської Колегії в Вильні і так, наприклад, з Київської Архиепархії 6; з Вильна 1; з Новгородку 1; з Минська 1; і три з інших частей України (при тому папа уживає назву «Україна»); з Полоцької епархії 2; один з Полоцька, а другий з Вітебська; із Смоленської епархії 2; з Володимирської епархії 2; з Холмської епархії 2; з Пинської епархії 2. При тому папа дозволив прийняти туди лише чотирьох василіян. Як уже обговорено досі, Львівська, Перемиська і Луцька епархії послали своїх кандидатів на священників до Папської Колегії у Львові, під зарядом ченців-театинів, і вона завдяки опіці князя Казимира з Несвіжу розвивалася дуже добре і за те папа склав йому окрему подяку.

У своїй іншій конституції, 30 березня 1756, Венедикт XIV вирішив справи, що не були точно означені в конституції «*Inter plures*», головню справу відношення митрополита до чину і навпаки. Архимандрити та ігумени одержували свою інституцію від митрополита, а були інстальовані протоархимандритом, але з тим, щоб присяга послуху була в руках митрополита. Протоархимандрит мав право візитувати монастирі і міг завісити в уряді архимандритів та ігуменів і їх судити, але їм прислужувало право апеляції до митрополита, як делегата Апост. Престолу. У випадку заподіяної кривди кожний монах міг вносити зажалення до митрополита і він рішав спір, заховуючи права Апост. нунція.

Упорядковуючи справи української ієрархії, семинарій та монахів, папа не забув і про сірих мирян, наражених на шикани і переслідування поміщиків. Він взивав короля Августа III боронити прав народу; у тій же справі писав до примаса Ліпського; архиепископа Шембека; коронного канцлера; до королівського сповідника, до королеви та до всієї латинської ієрархії, — при чому ще раз підкреслив заборону змінювати обряд.⁴⁷

⁴⁷ *Litterae*, IV, nr. 1766: «Da Mons. Vescovo di Vilna vien supposto, che per parte dei Ruteni si facciano vari sforzi per constringer quelli di loro Rito nativo, che sono passati al Rito Latino di ritornare al loro Rito nativo. Dall'altro conto alcuni parrochi Latini, asserendo che questi non solo inducono i Ruteni ad abbandonare il proprio Rito, ma inoltre li assolvono dalle schomuniche, e li ammettono alla Communionne, dopo che sono stati scomunicati dalli loro legittimi Superiori, assistono alli matrimoni, ne battezano i figliuoli, fanno le esequie de defonti, e si usurpano tutti i diritti Parochiali con grave pregiudizio de Parochi Ruteni, i quali da tali cose devono dedurre il proprio sostenamento».

Cf. Litterae, IV, nr. 1667, 1668-69, 1672, 16, 73, 1681-82, 1686-87-88-89, 1698, 1705-06; *cf. Acta B n dicti XIV*, II, p. 67; *cf. Docum nta*, II, nr. 698 (25 Mai 1742); pp. 161 seq; nr. 699 (25 Nov. 1742); nr. 704 (1 Mai 1744), nr. 725, 727, 732; *cf. Supplicationes*, III, pp. 68 seq, 88 seq.

Будучи каноністом, законодавцем і літургістом, Венедикт XIV знав про велике прив'язання всіх східних християн до своєї св. Літургії, обрядів та старовинних традицій, і в тій справі опублікував три важливі конституції. Перша з них «*Etsi pastoralis*» з червня 1742 р. була видана в справі альбано-грецьких скитальців з-під турецької займанщини, що жили в Італії і не мали там своїх власних єпископів та підлягали юрисдикції місцевих латинських єпископів. На цю конституцію хотіли покликатися деякі польські єпископи у своїх намаганнях підчинити собі українських і білоруських католиків.

Друга конституція «*Demandatum Coelitus*» з грудня 1743 р. була видана для мелхітських католиків Антіохійського патріархату. У ній папа вимагав строгого заховання візантійського обряду, заборонив переходити на латинський обряд і нормував інші обрядові справи. Постанови тієї конституції папа розширив і на Українську Церкву, бо в згаданій конституції «*Inter plures*» це виразно зазначив. І, мабуть, у наслідок того митрополит Шептицький та латинський владика Зінкевич з Вильна установили комісію, що мала завертати наших златинцених людей назад до свого обряду. Одначе, латинські духовні видвигали не саму заборону Урбана VIII, але її злагіднення, тобто заборону переходу лише монахам. Митрополит Флоріан Гребницький та єпископ Онуфрій Шумлянський з Перемишля звернулися до папи за виясненням. 18 вересня 1751 року папа відповів, що він і всі його попередники завжди осуджували практику перетягання східних католиків на латинський обряд, бо не бажали знищення, але розвою Східної Церкви. При тому він висловив свій жаль, що польський король не опублікував своїм едиктом заборонюючий декрет Урбана VIII і тій справі, тому тепер обіцяв зробити все, щоб він урешті був проголошений і належно респектований.

Також і третя конституція Венедикта XIV «*Allatae sunt*», 26 липня 1755, у своєму 4-тому параграфі гостро забороняла перетягати східних людей на латинський обряд. І вона відносилася також до Церкви в Україні, бо в ній наводиться декрет Урбана VIII. На цю конституцію згодом покликалися папи: Григор XVI (17 липня 1841) в листі до кардинала Михайла Левицького зі Львова та Пій IX (17 березня 1856) у своїм письмі до Синоду єпископів у Відні.⁴⁸

Для підкреслення рівності обох обрядів папа надав, 29 березня

⁴⁸ *Ibidem*, II, nr. 707, 741, 742, 744, 745; cf. *Pelesz*, II, p. 484-85, 487; cf. *Theiner*, *Monumenta*, IV (1), pp. 271-74.

1751, латинським місіонерам привілей уживати східнього антими́нса для св. Літургій, бо «це показалося практичним і необхідним для них на безмежних просторах України». При тій нагоді він пригадав дозвіл Климента VIII з 1602 року українським духовним служити св. Літургії в латинських церквах і навпаки, але вони мали вживати при тому своїх риз і всього згідно зі своїм обрядом, і на те треба було лише згоди місцевого пароха. Венедикт XIV цей дозвіл відновив і тим усунув упередження; а щонайважливіше, вирвав з рук ентузіястів вищости латинського обряду над східнім їх найважливіше оруддя, яким вони послугоувалися при перетяганні українських людей до латинства.

В тому часі латинський єпископ Серадзький намагався перебрати українців під свою юрисдикцію і при тому покликувався на згадану конституцію про італьо-греків. По селах поміщики знущалися над українськими людьми, а священники були безраді й безборонні проти панських шикан, яких виконавцями були жидівські арендарі. Саме в половині XVIII ст. такі практики досягнули свою кульмінаційну точку, тому наші владики під проводом митрополита Гребницького протестували перед папою, подаючи йому факти й документи. На їх основі Конгрегація Поширення Віри вислала Апост. нунцієві Сербельоні інструкції, де говорилося про невідрадне положення українських священників у королівстві, бо від них відібрано всі їх права і віддано на поталу панам, що тягали їх по своїх судах. З огляду на те, що українські владики й досі не були допущені до Сенату і самі не могли законно боронити своїх мирян, Конгрегація Поширення Віри доручила нунцієві видвинути справу українського духовенства на загальному Соймі, бо через такі нечувані шикани над духовними терпіла вся Католицька Церква. Конгрегація підкреслювала, що в обороні православних духовних виступають москалі, а латинські духовні не тільки що не допомагають в нічому своїм східнім братам, але ще їх переслідують, незважаючи на їх високе священниче звання. Вона доручила нунцієві подбати, щоб українські священники, разом із своїми родинами, нарешті, одержали всі свої права і привілеї. Нунцій мав також повчити українських духовних, які права визнають за ними державні закони. Конгрегація поклала нунцієві на серце, щоб жиди не використовували християн, а ще менше священників. Він мав повчити латинських духовних, щоб вони шанували руський клир і не понижали його ані не насміхалися з руських звичаїв і традицій. Він мав повчити єзуїтів та інших сповідників, щоб не перетягали руських людей до латинського обряду. Хай усі вони залишать їх у спокою і не пхаються до справ їх віри та обрядів, інакше з цього вийде велика шкода католицькій вірі.

Тут згадаємо про веселий момент: довідуємося, що причиною пониження українських духовних польськими був український давний звичай, що їх священники не носили під рясою білих ковчирів. Траплялося, що деякі з них зачали вбирати такі ковчирі, але тепер латинські духовні вважали їх недостойними такого привілею і протестували. Про такі смішні протести згадував митрополит у своєму письмі до Риму.

Заховався цікавий пастирський лист єп. Лева Шептицького від 18 січня 1752 року, в якому він писав: « Преподобним Отцям Деканам, Всечесним Отцям Парохам і адміністраторам опорожнених церков і всьому духовенству наших епархій, і всім кому треба знати, — пересилаємо мир у Господі і повідомляємо: часто до нас приходять зажалення від різних дідичів і посесорів на парохів, які в їх добрах і арендах беруть напитки на кредит, а потім не хочуть платити за них. З другого боку, від пресвітерів (довідуємося), що арендарі довги дописують і тому вони дописаного не хочуть платити. Ці невірні арендарі при помочі дворів і без нашої юрисдикції самі собі вимірюють справедливість і граблять їх.

« Це обиджає нашу юрисдикцію і духовні права, та нарушує імунітет церковних осіб, тому ми з пастирського обов'язку бажаємо усунути таке безправ'я раз-на-завжди, -і постановляємо і суворо наказуємо всім арендарям, корчмам і шинкарям всякі напитки продаючим, щоб відтепер жадному єреві без квитка на кредит жадного напитку не давати. Якби який єрей, набравши напитоків на кредит, не хотів за них заплатити, то щоб жадний арендар сам не шукав сатисфакції з обидою духовного стану. Тому ось цим запоряджуємо і даємо повновласть Препод. Отцям Деканам, щоб вони за першою скаргою і предявленням довжних квитків, належно і без відкладання, грошевою чи іншою річчю, не церковною, казали дати повну сатисфакцію, щоб не було насильних грабежів.

« Якби якийсь арендар чи віритель ще важився грабити єрея за напиткові довги без звернення до декана, таких насильників кожний незаконно покривджений має взяти до суду при асисті Прп. Декана. Щоб було відомо всім єреям, як і арендарям, Прп. Декани хай подадуть це до відома найперше Всч. єреям і шинкарям, а також проголосять це дворам... ».

Цей пастирський лист єпископа Шептицького відзеркалює оті невідрадні відносини в Галичині в половині XVIII ст. і доповняє оту сумну картину життя нашого народу.

Папа Венедикт XIV узяв українських духовних і мирян у свою оборону, напр. у письмі до короля Авґуста III, 10 квітня 1744, ганив

Його за толерування таких шикан, яких «допускалися невірні жидади над частиною Божої пастви, яка вірна Господу Богу і Апост. Престолові та тішитися найбільшим старанням і любов'ю папи. « Папа рішуче домагався, щоб це лихо якнайскорше було усунене і щоб Руська Нація була звільнена від жидівського ярма. Папа мав вістку, що все це діялося в спілці з москалями. Він своєю апостольською властю домагався справедливости для Руської Нації.⁴⁹

* * *

Будучи вченою людиною, папа опікувався наукою, напр. заснував у Римі чотири історичні катедри: 1) *Історії Соборів*, 2) *історії Церкви*, 3) *історії Літургій і обрядів* та 4) *старовинної історії*. Опікунам усіх тих катедр, званих також Академіями, іменував кардиналів: Лянці, Тамбуріні, Портокаррео та Колонну. Папа звернув свою пильну увагу на історію Церкви і папів у тому переконанні, що багато упереджень і нападів на Церкву і Петрів Престол ішло з незнання історії. Ці старання ще за життя папи увінчалися успіхами, напр. видано життя папів: Павла IV, Сикста V, Маркелла II, Григора XIII, Миколи V, Венедикта XIII й інших. При базиліці св. Петра зроблено колекцію папських писем і конституцій. Згаданий історик Ассемані видав свій капітальний твір «Літургичний Кодекс Універсальної Церкви» та «Календарі Універсальної Церкви», де багато місця присвятив справам минулої історії Української Церкви. Він видав також «Життя Папів і Кардиналів». Усе це сталося завдяки вченому папі Венедиктові XIV,

⁴⁹ *Bull. Benedicti XIV*, II, p. 124; III (1), pp. 271-74, cf. *Litterae*, IV, nr. 1716-17 (8 Apr. 1744), nr. 1732; cf. *Documenta*, II, nr. 703, pp. 87-88.

Epistolae, IV, nr. 52, Metrop. A. Szeptycki scripsit: ... «Vestiunt in Diocesisibus Russiae (scil. Ucrainae) collaria non tantum sacerdotes latini, sed armeni quoque, qui accolae, et advenae censendi sunt, imo ii ex Haebreis, qui medicinae artem exercent, vestiverunt ab antiquo, et modo pariter ea vestiunt Clerici, et Presbyteri Ritus nostri Rutheni; cum autem propter hoc nec Armenis nec etiam huiusmodi Haebreis ulla ingeratur molestia, adsunt nonnulli ex Clero latino, qui usum collarium Clericis, et Sacerdotibus Ruthenis denegare conantur... Cum enim D. Radociewicz, Canonicus Vilnen. in Presbyterum Ruthenorum in libera via incurrerit, gestantem huiusmodi collare, primo iurgius eum contiatu est, dein ipsemet per collum arripiens, cum per se collari spoliare non posset, id servos iussit perficere, miserumque tamquam ad Tribunal Ritus Latini conducere; Episcopo Vilnen. facinus displicuisse auditur, sed conniventer habetur, inde nullum adhuc videtur satisfactionis remedium appositum. Respondent latini Sacerdotes, Presbyteros nostros uxores habere, et video non convenire illis usum collarium; quae ratio nullitatis est, quia Presbyteri Italogreci, in Sicilia et Calabria, uxorati sunt, nec propterea molestantur pro gestatione collarium... ».

що щиро опікувався університетом в Римі, бо сам він у часах Климента XI був якийсь час його ректором, і тепер особисто іменував для нього професорів.

З огляду на творення нових галузей наук папа особисто інтересувався поступом праці дослідників, напр. піддержував своїми листами історика Корнаро; а славний історик-архівіст Антоній Мураторі був особистим приятелем папи та одержав від нього сталу платню, щоб спокійно продовжати свою наукову працю. Інтерес папи до науки видно з його листа до каноніка Педжі в Болонії, де писав: «Єдиним відпочинком у нашій безнастанній і важкій праці є момент, коли можемо посидіти трошки в нашій бібліотеці». Папа одержував майже від усіх сучасних авторів їх твори з окремою дедикацією, напр. сам Вольтер післав папі свого «Мохаммеда», а в листі від 17 січня 1745 р. переслав вірша, що його склав на честь папи. Папа дякував та переслав йому два золоті медалики, за які Вольтер подякував у своєму другому листі.

Венедикт XIV купував старовинні пам'ятники, напр. стіл Траяна; статую хлопця з гускою; Епікура й Методора; фігуру дівчини Флори; сатира з китицею винограду; групу Купіда і Психе; статую Венери тощо. Лише в 1753 році папа купив за 5 тисяч скуд дванадцять старовинних різьб з віллі д'Есте. Він казав звозити славні різьби з Ватиканських городів до Музею на Капітолі, якого багатства можна бачити з каталогу, зробленого кустосом Льокателлі 1750 року.

Папа закупив також збірку цінних мальовил від родини Сакетті та від кардинала Пія де Карлі, які також умістив в Музею на Капітолі й там ними користувалися студенти Академії св. Луки.⁵⁰

* * *

1754 року Венедикт XIV мав атаку подагри і з того часу вже не міг ходити без помочі ціпка, а по другій атаці 1755 року він не міг стояти на ногах; у грудні 1756 року 81-літний папа прохолодився і терпів від болів нирок. Упродовж 1757 року стан його здоров'я часто змінювався, а в квітні 1758 р. одержав запалення легенів і воно було причиною його смерті. 1-го травня він прийняв св. Тайни та перестав займатися всякими справами, а 3 травня в саме полудне він умер. Його тлінні остан-

⁵⁰ «*Lambertini hic est, Romae decus et pater orbis,*

Qui mundum scriptis docuit, virtutibus ornat».

Pastor, XXXV, p. 183; *cf. Renazzi*, IV, pp. 64, 334; *cf. Manzone, B*, Frammenti di lettere inedite di Benedetto XIV, BRA, 1890, II, nr. 1; *cf. Kraus*, Briefe, p. 22.

ки похоронено в соборі св. Петра, а пам'ятник був скінчений аж 1769 року.

Пам'ятник викували майстри А. Браччі і Дж. Сібілла, і він є в соборі св. Петра. На ньому зображений папа у стоячій позі, з тієюрою на голові, і з витягнутою правою рукою якби під час навчання. З обох сторін папи на нижчому постументі сидять дві жіночі постаті, які персоналіфікують лагідність і любов, що ціхували понтифікат Венедикта XIV.

Папа Венедикт XIV володів сімнадцять років, вісім місяців і шістнадцять днів; він здобув собі любов і признання всіх християн, а навіть протихристиянських філософів; протестанти перший раз від свого роздору явно визнали великі заслуги папи для всіх християн.

Як він розумів свій уряд свідчать його слова написані до єпископа в Сполето: « Самі не знаємо... ми перевантажені справами і церемоніями... Ми приковані безнастанними візитами, видуманими похвалами, мусимо боротися проти неправди, яку мали б прийняти за правду; і боротися перед спокусами гордості, які хочуть у нас викликати; і проти різного роду неприємностей, що зв'язані з урядом папи. Молимо Господа, щоб Він мав згляд на насильство, яке переносимо. Часто мусимо двічі або тричі переписувати наші листи, і все це світ уважає честю, і верхком задоволення. Щодо нас ми готові твердити, що на нашому свободному і високому становищі маємо багато причин до ляку на цьому світі і за долю в вічності ».

В листі до кардинала Квіріні папа писав: « Тепер чи колись мусимо здати рахунок не з нашої вчености, але що ми зробили для добра душ і про те мусимо скласти докладний рахунок ».⁵¹

Дехто з дослідників хотів робити папі закиди за його занадто велику лагідність та уступчивість володарям. Одначе, нові студії його численних письм вповні оправдують його поступовання. Венедикт XIV у малих справах поступався володарям, але в принципових був неуступчивий. Вчений папа прекрасно здавав собі справу з духа нового часу, що народжувався серед тершнь, тому своєю лагідністю та вироzumілістю намагався відсунути нові нещастя від Церкви, що зближалися з усіх сторін, і тим приготовляв її до нових переживань.

З великою вдячністю підкреслимо, що Венедикт XIV зайняв особливо почесне місце в історії Української Католицької Церкви і народу XVIII ст. за його завзяту оборону їх прав та свободного місця на Божому світі.

⁵¹ *Pastor*, XXXVI, p. 138; cf. *Annuario Pontificio*, 1964, p. 22.

246. *Климент XIII (1758—1769).*

Карло Реццаніко делля Торе, син Івана і Вікторії Барбаріро, уродився 7 березня 1693 р. в Венеції. Студіював в єзуїтській школі в Болонії, а богослов'я і право в Падуї, де одержав два докторати. 1714 р. доповняв свої студії в Римській Академії, а по прийнятті свячень пресвітера був висланий папою Климентом XI як губернатор до Рієтті. 1725 р. став членом Консульти, а по 4-ох роках аудитором Роти для справ Венеції. 1737 року Климент XII креував його кардиналом, а 1743 року Венедикт XIV надав йому єпископство в Падуї. На тому пості він визначився святістю життя та виказав адміністративні здібності, а головно діла милосердя, напр. один янсеніст казав про нього, що о. Климент, якого миряни вважали святим, віддавав убогим усе, навіть своє останнє накривало.

У конкляві, що зачався 15 травня, були французькі та еспанські впливи, напр. кандидатура кардинала Ковалькіні була виключена тому, що він брав чинну участь у беатифікації Белярміна і зайняв прихильне становище до конституції «Єдинородний». Щойно 6 липня кардинал Реццаніко одержав дві-третьї голосів і з пошани до Климента XII, що креував його кардиналом, прийняв ім'я-Климент XIII.

На своєму 65-ому році життя папа держався ще добре, хоч мав схлонність до огрядности. Він мав лагідну вдачу, що її ціхувала глибока побожність та доброзичливість до всіх людей. Дуже добру характеристику папи подав кардинал Кордара, кажучи: «Він мав усі чесноти, які Божа ласка може дати князеві і папі. Уже зі своєї природи він був м'якосерний, щедрий, щирий і правдомовний, і не любив удавати чи переборщувати. Папа мав глибокий ум, велику витривалість і неструджене замилювання до праці. До нього можна було легко дістатися, а його розмова була приємна, хоч контрольована; гордість і легковаження інших були чужі його вдачі. Хоч доля винесла його на найвище достоїнство, він завжди заховав уміркованість і лагідність». З другого ж боку, той сам кардинал підмітив у Климента XIII брак самодовіря і завелику поблажливість; бували в його житті моменти, де боязкість і сумлінність відбирали йому відвагу в хвилинах важливих рішень, тому папа покладався занадто на думку інших людей.

Секретарем Стану був іменований кардинал Архінто, а по його смерті 1758 р. його наслідником був кардинал Торріджіані і він мав великий вплив на всі рішення папи, головно від 1759 року, як папа зачав занепадати на здоров'ю, напр. 1763 хворів на очі, а два роки згодом

під час відвідин церкви св. Рокка він зомлів, так що всі вже говорили про його скору смерть.

Климент XIII, найперше, поставився прихильно до Австрії, головно до Марії Тереси, що під час 7-літньої війни дбала про Церкву, тому папа надав їй титул « Апостольської королеви ». Заходами папи мирова конференція мала зачатися в Авґсбурзі, але в наслідок сепаратного миру Англії з Францією та Австрії з Прусією, папський легат кардинал Гарампі вернувся до Риму.

По несподіваній смерті цісаря Франца I 1765 р. папа вислав на елекційний Соїм до Франкфурту легата Одді з письмом до електорів, де попірав кандидатуру архикнязя Йосифа, але через опозицію протестантів легат не був допущений на наради. Йосиф II був обраний цісарем і був співрегентом своєї матері, Марії Тереси, аж до її смерти.

В цьому часі в Німеччині починаються дискусії про помилність папи, щоб так осягнути більшу незалежність від Риму, а головно, щоб перебрати в свої руки право диспензувати від подружніх перешкод та неправильностей. Папи виконували це право від давніх часів, але давали єпископам повновласті на означений час робити це в їх власних єпархіях в імені папів. І тепер німецькі єпископи наважилися це право перебрати на стало. 1763 р. появилася книжка Миколи фон Гонтгайма, єпископа-коадютора в Тревес: « *Книга Юстина Февронія про положення Церкви і законний авторитет Римських Архиєрєів* ». Автор поклав собі за ціль об'єднати всіх німецьких християн. Ціль благородна, але автор обрав круту дорогу до її здійснення.

Ця книжка, написана католицьким єпископом у добі раціоналізму, стала причиною великого замішання. Можна сказати, що її наслідки усунув щойно Ватиканський Собор 1870 року. Єп. Гонтгайм, що скрився за псевдомім Февронія, твердив, що папа, як наслідник Петра, має право лише до першої почесі. Право непомильності й універсальної управи — твердив Февроній, — належать Соборам єпископів, які є понад папою, хоч, щоправда, як нема Собору, ці права може виконувати папа. Вину за роздор Сходу із Заходом та їх взаємну ворожнечу Февроній скинув лише на папів; він відкидав церковну традицію і намагався зачати нову систему навчання, яка мала б опиратися лише на людському розумі.

Держава виконує найбільшу ролю в захованні справедливости, казав Февроній, а кожний володар є оборонцем і сувереном Церкви, тому в його руках повинна бути власть затверджувати всі церковні закони. Таким чином, Гонтгайм хотів віддати володарям всі прерогативи найвищого уряду Церкви. Щоправда, єпископи мали дбати про старовинні

права Церкви, напр. скликати Собори, заключати єдність між різними національними Церквами тощо, але все це мав затвердити володар.⁵²

Гонтгайм згорі знав про погані наслідки своїх кличів, тому скрився за псевдонім. За кинені ним тевтонсько-галліканські кличі хапалися всі, що віддавна змагали до знищення авторитету папів, тому його книжка була переложена на різні мови і викликала повінь протипапських писем, та спричинила полеміку, напр. у Німеччині писали проти неї Евсевій Аморт та Йосиф Кляйнер, в Італії Петро Баллеріні, а в Франції осудив її Синод єпископів.

Німецькі протестанти, яких Гонтгайм хотів прихилити до єдності, не думали про те, але вповні використали його кличі для скріплення своєї протикатолицької акції. Навіть деякі протестанти, напр. Карл Барк з Ляйпцігу, відкинув кличі Февронія як шкідливі для християнства взагалі, а поет Лессінг висловився, що згадана книжка, хоч підхліблюється володарям, але кожний її аргумент можна обернути також проти світської влади.

Навіть побожна Марія Тереса під впливом кличів Гонтгайма несвідомо зачала в Австрії рух, званий Йосифізмом, що секуляризував школи та обмежував права Церкви. Найбільш впливовою людиною і її дорадником був канцлер граф Кавніц, що на спілку з Гергардом фон Світенном зачав секуляризацію держави, обсаджуючи впливові місця раціоналістами і янсеністами. По осудженні книжки Гонтгайма інквізицією в лютому 1764 року архієпископ Травтсон з Відня домагався заборони її ширення в Австрії і Марія Тереса це вчинила 1769 р., але державна Рада цю заборону скоро відкликала.⁵³

* * *

1765 року Синод французьких єпископів прийняв протиянсеністичну конституцію Венедикта XIV, але парламент цього не визнав і заборонив публікувати, хоч її ще раз затвердив Климент XIII. Знову зачалися силування священників давати янсеністам св. Тайни, а непослушних усувано з посад, які перебирали янсеністи. У цьому періоді янсенізм

⁵² *Justini Febronii I(uris) C(onsulti) de statu Ecclesiae et legitima potestate Romanorum Pontificum. Liber singularis ad reuniendos dissidentes in religione Christianos compositos, Ballioni apud Guilielmum Evrardi MDCCLIII; cf. Döllinger, J, J Beiträge zur politischen, kirchlichen und Kulturgeschichte, etc., Regensburg-Wien, 1882, III, pp. 22, 33; cf. Catholic Encyclopedia, IV, p. 32; cf. Bullarium Rom. (cont.), III, p. 845 (14 Jan. 1764); cf. Mergentheim, L, Die Quinquennelfakultäten pro foro externo. Stuttgart, 1908; cf. Historisch-politische Blätter für das katholische Deutschland, München, 1907, 124, p. 181.*

⁵³ *Reusch, H, Index, II p. 941.*

увійшов уже до спілки з енциклопедизмом в цілі знищення авторитету папів у Франції. Такому намаганню завзято противилися єзуїти, тому проти них зачалася нагінка. Король, щоправда, мав єзуїта своїм сповідником, але цілий його двір з «мадам Помпадур» на чолі не мав у державі жадного впливу. Великим ворогом єзуїтів був канцлер Шоазіль.

Безпосередньою нагодою до нагінки проти єзуїтів була нещаслива торговельна транзакція на острові Мартиніці, в яку був вмішаний монах Лявалет. Він, будучи прокурором тамошньої місії, закупив плантації і нав'язав ринок збуту в Франції і інших державах. Це викликало заздрість інших фірм і він був обвинений в недозволеній торгівлі із закордоном, але очистив себе з такого закиду. Однак, дійсний клопіт зачався тоді, коли англійські пірати захопили кораблі з його товарами, призначеними для фірми в Бордо на суму 600 тисяч лівр, і подібна доля стрінула голландські кораблі, що везли його товари до Амстердаму. На нещастя, згадана фірма збанкрутувала і між її довгами був борг плантації о. Лавалета на суму 1 з половиною мільйона лівр. Крім того, о. Лавалет під час війни Англії з Францією торгував з голландцями і за те стягнув на себе репресії влади. З тих причин матірний дім єзуїтів в Сан П'єр зірвав зв'язки з Лявалетом та перестав платити його борги. І тепер вірителі внесли скаргу до консульського суду в Парижі, який вирішив, що всі французькі єзуїти мають платити довги Лявалета і 1761 року парламент затвердив таке рішення. За дозволом генерала чину, о. Лаврентія Річчі, була зятягнена нова позика на реальності цілого чину, включно із реальностями в Іспанії. Однак, французький парламент своїм несподіваним декретом від 23 квітня 1762 р. зайняв усе майно чину, мимо протесту монахів та єпископів.

Папа Климент XIII запротестував та анулював це рішення, але було запізно: французи рішили зліквідувати єзуїтів, які під кінець 1761 року начислювали в Франції 3.049 членів, у тому 1.585 священників, з яких 142 були на місіях. По зайнятті майна монахи опинилися без даху над головою. Уряд розпустив новаків, а священники примістилися по парафіях. Король своїм едиктом від 1 грудня 1764 р. дозволив єзуїтам жити по єпархіях під юрисдикцією єпископів, але парламент заборонив їм зближатися ближче як десять миль від Парижа. Папа протестував, але не міг вдіяти нічого, а його булла не була проголошена в державі, мимо протесту ієрархії.⁵⁴

⁵⁴ «*Apostolicum pascendi*» in Bull. Rom. (cont.), III, pp. 918 seq; cf. *Rochemonteus, C, de, Le P. Antoine Lavalette e la Martinique, 1907, pp. 117, 125, 129, 131; cf. Vivier, Status assistentiae Galliae Societatis Jesu 1762-1768P, arisius, 1899, p. xiii.*

* * *

Ще важча недоля стрінула єзуїтів у Португалії від канцлера Карвалью. Виступи проти них зачалися там ще за папи Венедикта XIV, а одна подія послужила претекстом для домагання розв'язати чин єзуїтів. 4 вересня 1758 року в Лісбоні рознеслася чутка про нещасливий випадок короля Йосифа I, в якому він був поранений. Показалося, що він був поцілений кулею князя Авейро, призначеною для його товариша нічних забав, Таксейра. З того приводу кілька осіб були засуджені і страчені. І, диво, сенатор Феррейра приписав єзуїтам організацію цього нападу на короля і десять з них були засуджені за зраду державі. І хоч їм не доказано вини, король казав зайняти майно чину, а при тому приписано їм ще бунт в Парагваю. Папа годився на слідство і покарання винних, але тут про вину не йшло, бо вже 17 вересня на наказ короля було посаджено 133 монахів до корабля і відставлено до Чівітавеккія в Італії, що належала до папської держави. На другий рік у червні Португалія зірвала дипломатичні зв'язки з Ватиканом. Едикт короля казав забрати все майно Чину на державу.⁵⁵

* * *

І Іспанія під Бурбонами попала під вплив янсено-енциклопедистів і виступила проти єзуїтів, незважаючи, що її син був основником того чину. Король Фердинанд VI закінчив божевіллям, а його наслідник Карло III попав під вплив маркіза Тануччі з Неаполя, захопленого раціоналізмом, що не любив єзуїтів. В Іспанії було заведено янсеністичний катехизм та в січні 1762 р. проголошено праґматичну санкцію, що заборонювала публікацію папських письм, за винятком диспенз і справ сумління, але в наслідок протесту папи на другий рік вона була відкликана.

На весні 1766 р. королівський едикт заборонив еспанцям носити їх традиційні «сіраки і сомбрера», наказуючи вбирати французькі перуки і трикутні капелюхи. Еспанці здирали королівські запорядження, а на їх місцях появлялися такі оголошення: «50 людей є готові боронити сіраки і сомбрера. Кожний правдивий еспанець, що прилучиться до цієї партії, одержить зброю, амуніцію і все конечне». Королівські комісари ходили по вулицях з кравцями та обрізували людям сіраки і широкі криси сомбрерів, і тим викликали бунт, так що король мусів утікати зі столиці.

Предсідником державної Ради був іменований раціоналіст і антиклерикал, граф Аранда, і він здушив постання. Тепер вину за бунт заду-

⁵⁵ *Pastor* XXXVI pp. 289 311.

мали скинути на єзуїтів з наміром прогнати їх з Іспанії, хоч було чимало випадків, де монахи з хрестом у руках задержували товпу перед чиненням насильств. Король завів таємну цензуру дипломатичної пошти Апост. нунція із секретарем Стану Торріджіяні, сподіваючися знайти там докази вини єзуїтів. Йому в поміч прийшов генерал августинців, Васкез, що не любив єзуїтів, тому Надзвичайна Державна Рада постановила прогнати їх з Іспанії. Ніччю 31 березня 1767 року зачалися арешти монахів, а 2 квітня всі вони були засуджені на прогнання з краю. Пресвітери одержали по сто, а брати по дев'ятьдесят пезів річної підмоги, як рекомпензату за skonфісковане майно їх монастирів. В листі до папи, 31 березня, король повідомляв свого «Батька й Учителя», що висилає єзуїтів до Італії. 31 жовтня того року кораблі привезли 570 єзуїтів до Чівітавеккія, але, крім хворих, там не прийнято нікого. Даремні були старання еспанського амбасадора Азпуру, бо папа відмовився прийняти монахів на територію своєї держави. Щойно Генуа дала їм право азилу на острові Корсиці, а вже звідти їх переселювано далше. Цікаво, що ще і тепер амбасадор Азпуру казав цензурувати листи монахів. Він підкупив урядовців нунціятури в Мадриді і вони пересилали йому копії листів нунція Лючіні до Риму, а в самому Римі казав оточити всіх єзуїтів своїми шпигунами. Книжка Февронія стала тепер офіційною лектурою та надхненням Держаній Раді в Іспанії у публікації протицерковних декретів.

За Іспанією пішов Неаполь і Парма. У Неаполі Тануччі в імені малого Фердинанда IV видав, 31 жовтня 1767, декрет, яким проганяв єзуїтів з краю, давши їм по 72 дукати підмоги. На 631 монахів, ув'язнених в містечку Поццуолі, 388 прогнано, а братів і схолястиків повернено до цивільного стану. На Сіцилії з усіх 738 єзуїтів 352 засуджено на прогнання. У Пармі едикт дав прогнаним монахам — священикам по 60, а братам по 40 скуд підмоги. Під натиском Неаполя великий майстер ордену св. Івана на Мальті також прогнав єзуїтів із свого острова, давши їм по 80 скуд підмоги.

Проти єзуїтів зачалася загальна пресова кампанія в Європі з домаганням, щоб папа розв'язав цілий їх чин. До Риму зачали напливати меморіяли від різних урядів, так що 3 лютого 1769 р. папа Климент XIII покликав до життя окрему Конгрегацію кардиналів, що мала перевірити цілу справу.⁵⁶

⁵⁶ *Ibidem*, p. 85; cf. *Mesenguy*, Exposition de la doctrine chretienne; cf. *Rousseau Fr La gegne de Charles III d'Eglise*, Paris, 1907, I, p. 178; cf. *Cordara-Alberoni*. De suppressione Societatis Jesu Commentarii, Padova, 1923-25, p. 104; cf. *Epistola*. Azpuru-Grimaldi (21 Apr. 1767), in *Pastor*, XXXVI, pp. 36, 167, 190, nota 6.

* * *

У відношенні до Східніх Церков Клімент XIII ще раз затвердив декрети свого попередника про заборону переходу з одного обряду на другий. У Мелхітській Церкві ішов спір між патріархом Кирилом і його православним опонентом Силвестром, якого попірав султан, так що Кирило мусів утікати до Ливанону, де вмер 1760 року. Його наслідником став його небіж Атанасій, але проти нього виступили єпископи та внесли протест до папи, який затвердив їх кандидата, Максима Гакіма з Гієрополісу, але як він по році вмер, на його місце був обраний митр. Теодосій з Бейруту. І тепер Атанасій знову зголосив свої претенсії, але, будши папою екскомунікований, упокорився 1768 року.

Мароніти обрали патріархом Йосифа Естефана, що при допомозі папського легата, Людовика да Бастії, зреформував свою Церкву в дусі Синоду 1735 року. Клімент XIII дозволив монахині Анні Еґемі приймати паломників у своїм монастирі, а патріарх затвердив її чин Пресв. Серця Ісусового та завів у Його честь празник.

Халдейці обрали своїм патріархом архиепископа Тимотея з Ліярбекіру і він одержав з Риму палліюм. Папа затвердив також правила для монахів коптійського монастиря св. Стефана в Римі.⁵⁷

* * *

В часах Климента XIII Українська Церква зачала важкий період свого історичного життя, позначений новими переслідуваннями та мучеництвами. Унутрі королівства українських людей уважано християнами і громадянами другої кляси. Знаменною була ухвала нашої ієрархії на Синоді в Новгородку, 6 серпня 1761, що відбувся під предсідництвом митрополита Гребницького. Наші владики схвалили дати « харитативну підмогу » на оборону держави в сумі 127.404 флоренів, хоча так засвідчити, що вони не були саботажниками держави, якими їх представлявано.

Воднораз до Риму був висланий аудитор Перемиської Капітули, о. Андрей Якубинський, щоб опрокинути обвинувачення поляків проти нашої Церкви. Сам король Август III в листі до папи Климента XIII в лютому 1762 року виступив в обороні українських владик, заявляючи одночасно, що всі труднощі між католиками обох обрядів він залишає папі до вирішення. У цьому часі продовжався спір з єзуїтами, про що

⁵⁷ *Collectanea S. Congreg. de Prop. Fide, seu decreta, instructiones, rescripta, pro Apostolicis Missionibus, Romae, 1907, nr. 414 (12 Martii 1759).*

сам папа писав до митрополичого коадютора, єп. Пилипа Володковича, 21 квітня 1762, заохочуючи його до праці для свого стада без огляду на всякі труднощі і повідомляючи його, що в тій же справі він пише до короля та дає доручення нунцієві Антонію Вісконті ще раз цілу справу докладно прослідити. Як уже згадано, спір ішов за посідання Спаської церкви в Полоцьку, подарованої незаконно єзуїтам, разом з добрами жіночого монастиря, при якому вони заснували свою Колегію. Із бреве папи, 11 червня 1762, виходить, що справа мала бути вирішена впродовж трьох років, а на обидві сторони був наложений обов'язок мовчання. Про цей спір папа ще раз згадував у грудні того року в своєму письмі до архієпископа Ясона Смогоржевського.

У 1762 році помер митрополит Флоріян Гребницький, а його наслідником став коадютор Пилип Володкович, якому до помочі папа дав єп. Лева Шептицького зі Львова. Того самого року вмер також король Август III, а папа в своїй бесіді на Консисторії та в бреве до примаса Любенського мав для нього теплі слова признання, бо король виказав Церкві багато доброї волі. Смерть Августа III стала нагодою до інтервенції Москви і Прусії у внутрішні справи королівства. Цариця Катерина II, будучи німкинею і протестанткою по душі, хоч формально перейшла на московське православ'я, дуже скоро порозумілася з Фрідріхом II з Прусії, бо обоє вони були перейняті кличами раціоналізму та енциклопедизму і змагали до закріплення абсолютного мілітаризму в своїх краях.

У листопаді 1762 р. дійшло між ними до заключення таємного договору, що передбачував можливість повної ліквідації польського королівства. Отож по смерті Августа III цариця Катерина висунула кандидатуру Станіслава Понятовського, свого полюбовника, на польського короля. У переведенні свого пляну в життя вона послужилася московським кн. Чарторийським і він «запросив» московське військо на елекційний Сойм до Варшави, 7 травня 1764, а московський амбасадор Репнін відтепер став диктатором у Варшаві.

Одержавши рапорт нунція Вісконті про важке положення в королівстві, папа перестеріг примаса та президента Сенату перед катастрофальними наслідками для держави у випадку, якби Москві вдалося обрати свого кандидата на короля. З вересня 1764 р. нунцій Вісконті мав бесіду на Соймі в тому дусі, але страх поляків перед московськими солдатами переміг і Понятовський був обраний на короля. У «пакта конвента», на які присягнув новий король, 7-ий артикул говорив про справи віри та гарантував свободу православним і протестантам, а на самому кінці також «уніятам», тобто католикам східнього обряду.

Папа бачив велику загрозу Українській Церкві, бо королівство напів-офіційно стало сателітом Москви, тому намагався заінтересувати польськими подіями цісаря Йосифа II та королів Іспанії і Франції, але його акція залишилася « гласом вопіючого в пустині ». Захід був зайнятий ліквідацією єзуїтів та справою обмеження прав Апост. Столиці і не був у силі відчутти близької небезпеки. Зрештою, і не треба дивуватися браком заінтересування справами польського королівства, бо із звітів Апост. нунція Вісконті виходить, що навіть польське духовенство не здавало собі справи з катастрофального положення держави, а примас Любенський більше політикував як владичив. По його смерті на домагання московського амбасадора на його місце прийшов примас Подоський, нездара і москвофіл, тому папа, лякаючись його уступчивості Москві, відмовився його затвердити.⁵⁸

Заходами Москви була створена т. зв. Радомська Конфедерація, у якій проводі став литовський князь Радивил в часі, коли польські партії: Солтик, Ржевуский і інші, були ув'язнені і вивезені в Москву. Так Катерина II зачала господарити в польському королівстві.

У Навечеря Різдва Христового 1767 року Клімент XIII скликав надзвичайну Консисторію і представив кардиналам рапорти нунція про початок московського терору в Польщі. Він зарядив в усіх церквах Риму ювілейні моління для відвернення нещастя, а 28 грудня відбулася головна богослужба в базиліці св. Петра. Тим часом, 24 лютого 1768 року дійшло до підписання нового « вічного мира » між Москвою і Польщею, по якому королівство вже офіційно стало сателітом Москви.

Для протидіяння цьому польські патріоти створили т. зв. Барську Конфедерацію під проводом єп. Красінського з Кам'янця, що кинув клич: « За віру і свободу »! Для спаралізування тієї акції Катерина II постановила використати гайдамацький рух в Україні, що діяв проти поляків на Правобережжі з меншою або більшою силою від половини XVIII ст. До гайдамаків приставали також люди з Лівобережжя, бо московські царі повільно, але послідовно затіснявали ярмо на шиї українського народу та руйнували Гетьманщину.

По смерті гетьмана Івана Скоропадського 1722 року цар Петро не згодився на законний вибір нового гетьмана, але установив т. зв. Малоросійську Колегію, що мала рядити Україною. І, як наказний гетьман Павло Полуботок (1722—1724) зачав з царем боротьбу за врятування

⁵⁸ *Documenta*, II, nr. 754, 755, 756; cf. *Theiner*, *Monumenta*, IV (2), pp. 1, 40, 42, 47, cf. *Forst-Bataglia*, *O*, Stanislaw August Poniatowski und der Ausgang des alten Polenstaates, Berlin, 1927, pp. 90 seq; cf. *Pastor*, XXXVI, p. 213.

решток автономії, він був царем ув'язнений. Умираючи в московській тюрмі 1724 року, він протестував такими невміручими словами: « Заступаючися за вітчизну я не лякаюся кайданів ані тюрми, бо для мене краще вмерти найгіршою смертю, як дивитись на загибіль моїх земляків ».

І, як рік по цьому Бог покликав на свій справедливий суд тирана Петра, у Московії лякалися продовжати його екстермінаційну політику в Україні, тому Петро II розв'язав згадану Колегію 1727 року та згодився на законний вибір гетьмана Данила Апостола (1727—1734), що був однодумцем і співробітником гетьмана Івана Мазепи. У часах гетьманування Апостола були проголошені т. зв. Рішительні пункти, що повертали Україні деякі її давні права, напр. гетьман міг вести свою власну закордонну політику, козаки мали обирати своїх старшин, було створено Генеральний Суд під президентством гетьмана, хоч з участю трьох москалів тощо. Гетьман Апостол завів чимало хосенних реформ в Українській Державі, а для скріплення своєї позиції він нав'язав контакт із Запоріжцями, що жили тепер над річкою Підпільною.

І це налякало Москву, так що по смерті гетьмана Апостола цариця Анна під впливом своїх дорадників знову завершила до екстермінаційної політики Петра I. Замість зненавидженої Колегії, вона установила « Правління Гетьманського Уряду », що складалося з трьох українців і стільки ж москвинів, але під проводом москвина Шаховського, який став диктатором України. Така форма правління в Українській Державі вдержалася аж до 1750 року, коли цариця Єлисавета (1741—1761), донька Петра I, під впливом свого українського чоловіка-Олекси Розумовського, знову змінила курс політики в користь України. На гетьмана був обраний брат її чоловіка, Кирило Розумовський (1750—1764), що вчинив чимало добра своєму народові. На жаль, він був вихований на Москвощині і закордоном, тому не розумів ваги повної незалежності України від Москви, і не закріпив сильно своєї влади.

Цариця Єлисавета проголосила своїм наслідником Петра III Теодорича, сина другої доньки Петра I, Анни, що був жонатий з донькою пруського генерала, Софією Августою фон Ангальт-Цербет, яку москалі перехрестили з протестантизму на своє православ'я і дали їй нове ім'я Катерина. По короткому володінню Петра III вона зробила державний пуч, ув'язнила й убила свого чоловіка і зачала своє загарбницьке, і повне віроломності володіння. Катерина II скасувала знову гетьманство і хитрістю та насильствами знищила рештки свобод і завела кріпацтво в свободолюбній Україні.

Коли в жовтні 1768 р. турки зачали з Московією війну, московські відділи вмашерували на Правобережну Україну, а одночасно король

Фрідріх II рушив проти Польщі, яка не була здібна вести правильної війни, але зачала партизанку. У такій ситуації Катерина зразу звернула своє вістря проти Української Католицької Церкви на Правобережжі. Перед українськими католиками через-ніч виросла велика проблема, що вимагала великих людей і героїської посвяти. На жаль, митрополит Володкович не виявив себе людиною такої величини. Наприклад, про нього писав нунцій до Риму таке: « Митрополит, час-до-часу, має добрі постанови, але він не має здібности ані способу боронити свою віру, тому він не є поважаний ані люблений ». Про інших владик він писав: « Руські єпископи не беруть участі в нарадах Союму і не мають змоги виступати безпосередньо в обороні своєї Церкви, а діють лише посередньо... Коадютор митрополита, Львівський єпископ Лев Шептицький, є середньо талановитий і міг би багато допомогти митрополитові, але треба лякатися, що він занадто покладається на королівський двір і на родини Чарторийських і Понятовських. Архiepіскоп Полоцька (Ясон Смогоржевський-І. Н.) з-поміж них усіх має найкращі дані, інтелігенцію і твердість. Луцький єпископ (Рудницький) і єпископ-коадютор з Володимира (Млодовський) є ревні і не бракує їм ідей... Світське духовенство живе в нужді, вони є гноблені своїми єпископами і мало освічені. Василіяни мають великі багатства і людей великих здібностей, але не можуть завести згоди між собою... ». Такий був невеликий стан у тих великих часах.

Наші владики, бажаючи боронити свою Церкву з посольської трибуни, понесли свої старання про допущення їх до Сенату. І по двох сторіччях королівських обіцянок, папських просьб і домагань, здавалося, ця справа опинилася на правильній дорозі.

Заохочений такою можливістю митрополит Володкович задумав скликати Провінційальний Синод. На його просьбу папа Клімент XIII, 3 квітня 1764, іменував Апост. нунція майбутнім президентом, давши йому конечні повновласті. Синод був скликаний до Берестя на день 26 серпня 1765 р., але через московські інтриги справа застрягла в королівській канцелярії. Понятовський домагався, щоб Синод відбувся не лише під наглядом його комісарів, але щоб усі його ухвали були наперед предложені королеві до апробати і затвердження. І на цьому справа застрягла. Папська інавгураційна булла ніколи не сповнила свого завдання, бо Москва до Синоду не допустила.

Натомість, з Петербурга був висланий до Варшави єп. Юрій Кониський і на Союмі, 25 травня 1765, виголосив, дану йому в Петербурзі латинську промову, в якій атакував Українську Католицьку Церкву. Крім того, Катерина II захопилася за дипломатичні трюки: вона розпи-

сала протести до протестантських володарів в Берліні, Лондоні, Штокгольмі, Копенгазі, — про переслідування православних у Польщі та просила допомогти їй у тій справі. Це, очевидно, був трюк, бо Катерина, будучи релігійним агностиком і неморальною особою, мало інтересувалася справами віри. У Польщі в тому часі, поза кількома православними парафіями на Могилівщині, православних громад не було. Про толеранційну політику Катерини не приходиться говорити ще й тому, що такого варварського непошанування свободи сумління, як це було в її часах на Московщині, людська історія не запам'ятала.

З тих причин її меморіяли до протестантських володарів були лише претекстом до її інтервенції у внутрішні справи королівства, а найголовніше, до відібрання Правобережньої України і повного знищення Української Католицької Церкви, якої існування було сіллю в очах москалів. Ці намагання видно вже з пунктів « вічного миру » 1768 року, опертого на такому ж « вічному мирі » в 1686 року. Тепер Москва, покликуючись на нього, домагалася віддання православних церков і дібр у трьох західньо-українських епархіях, мовляв, вони були змушені до унії вже по 1686 році. Передчуваючи напад, наші владика хотіли зачати з Москвою розмови на тему « універсальної унії ».⁵⁹

Важко повірити, що до згаданого договору з Москвою приклав свої

⁵⁹ *Epistolae Metropolitanarum*, V, nr. 17, pp. 33-38: ... « Ad tam salutare opus (Unio Universalis), donec Divina Providentia efficaciora revelet, sequentia Unitorum media sat virtutis et habilitatis in se habere videantur.

1-мо: *Mandare Metropolitanæ ac Mohiloviensi Episcopo ut qui vis eorum in Augusto anno curr. principaliora suae respectivæ Hierarchiæ membra in locorum omnibus commodiorem congreget ac de medio eorundem quatuor suos Theologos, doctrina, pietate, modestia insigniores, ex consilio congregatorum quivis seligat, demum debite provisos Varsaviam mittat, finæ privatae ibidem inter eos cointelligentiæ, tum colligendi es SS. Patribus et universis Synodis illius omnis luminis quod ad sedandas occurrentes inter Partes controversias et diversitates fundatissimum videbitur.*

2-до: *Prohibetur utrique Parti, ut in toto hoc labore vitent infelices privatas animositates, ac scholasticas subtilitates, nec audeant hoc omne sub articulum fidei trahere, quod adusque ab universali Ecclesia non est pro articulo fidei Christianitati propositum.*

3-тіо: *Convocare Varsaviam Episcopos Unitos et Disunitos, qui insimul Theologorum suorum diiudicabunt labores, ac dum certam conveniendi in dogmate, ac in disciplina ipsi spem habuerint, demum fundata ecclesiasticæ Unionis media constituerint, hæc Serenissimo Regi, Sedi Apostolicæ, tum caeteris respective Potestatibus communicare tenebuntur.*

4-то: *Ad ultimum, Synodum Nationalem Russicum cogere ac modo in convocatione constituto ecclesiasticam Russiæ Unionem atque coordinationem sollempniter, prævia ad hoc authorisatione propriarum Poprstatum, promulgare ac remedia ad manutenendam perpetuam pacem tum ad occurrendum omnibus dissensionibus competissima providere... ».*

руки примас Подоський, «людина малої віри і широкого сумління», що став примасом з ласки Катерини II. Щоправда, відбирання церков і нищення унії на Могилівщині зачалось ще перед тим «вічним миром», бо про те згадує папа Климент XIII в своєму бреве до митрополита, 8 лютого 1766, і з цього виходить, що він мав точні інформації про невідрадний стан справ Церкви в Русі-Україні, напр. в своєму листі до Брацлавського палатина, князя Любомірського, папа мав слова найбільшої догани за те, що він не вплинув на своїх економів аби вони, врешті, перестали гнобити українське населення, бо це використовувала Москва, та силою поривала найкращих людей з українських католицьких парафій.

Крім того, акція шляхти, скупченої в Барській Конфедерації під проводом латинського єпископа Красінського з Кам'янця, а згодом Пуласького, ще більше завогнила відносини на Правобережжі. І це, як видно з листа папи до Любомірського, Катерина II постановила використати в цілі опанування України. Вона послужилася трьома людьми: єп. Юрієм Кониським з Білорусі, єп. Гервазієм з Переяслава та ігуменом Мелхиседеком Значком-Яворським з Мотринівського монастиря на Чигиринщині. Кониський був посередником між гайдамаками і Москвою, звідки передавав накази, а Мотринівський монастир став осередком акції для знищення Української Католицької Церкви на Правобережжі та за підчинення її Синодові в Петербурзі, бо саме там підготовлялися й друкувалися формулярі насильної присяги відречення від католицької віри, що її під тортурами московських солдатів підписували деякі наші люди.

Московський дослідник Коялович стверджує факт, що в усіх українських церквах в опанованих гайдамаками околицях жадано, щоб на св. Літургіях замість папи був згадуваний св. Синод і цариця Катерина II. Монах Діонісій з Мотринівського монастиря в імені цариці проголосив маніфеста до українського народу, взиваючи до постання проти Польщі, вирізання всіх католицьких і уніятських священників, разом з арендарями і жидами. Братчик того ж монастиря прибрав собі ім'я Максим Залізняк, проголосив себе запорожцем і взявся переводити згаданий маніфест у дійсність. Повстання зачалось від посіlostей згаданого Любомірського і поширилося на інші місцевості. 18 червня 1768 р. повстанці напали на містечко Умань і про те пише православний дослідник Микола Аркас таке: «Тридцять годин одбивалася шляхта, але нарешті не встояла проти величезної сили гайдамаків, і вони увійшли в город. Два дні вони з козаками лютували в місті. Усіх, хто шукав захисту в Умані: панів, посесорів, економів, ксьондзів, уніятських попів та жидів, вирізували до-ноги, багато згубили жінок і дітей. За ту спра-

шну різанину вигублено в одному місті Умані не одну тисячу душ. Управшись із цією справою, Залізняк почав купчити ватаги і загопи селян і, під проводом ватажків та запорожців посилав їх у Браสลівщину, Київщину, на Поділля і Полісся, з наказом виганяти або вигубити скрізь шляхту і уніяцьких попів, котрі не схотять пристати на православ'я». ⁶⁰

Немає сумніву, що ганебна різня в Умані була «*духовим підкидьком*» Катерини II, бо ж і сама вона чванилася: «Ми зарядили Максимові Залізняку, полковникові запорожців, вести своїх людей, разом з донськими козаками, на Польщу; з Божою поміччю знищити всіх поляків і жидів, і зрадників нашої віри, — нужденних вбивників, перфідних людей, порушників всього закону, що боронять фалшиву віру жидів і гноблять вірний і невинний нарід». Різня в Умані, де згинulo чимало українських католицьких священників, монахів, студентів і людей, кинула погану тінь на чистоту гайдамацького руху. Такої ком-

⁶⁰ *Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae*, ed. Welykuj, Romae, 1965, III, pp. 329-336. Подається «Інформація», з яких причин була т. зв. «Коліїщина», що принесла велику шкоду українській визвольній справі. Отож з тієї «Інформації» довідуємося, що в Чигиринському деканаті на Правобережжі на початку другої половини XVIII ст. з'явилися мандрівні, «жорстокі», «нев'єдинені» священники з Мотринського, Лебединського, Онуфріївського і Канівського монастирів, що були під Москвою. В Мотринівському монастирі жив монах Мелхіседек Значко Яворський та козак Харко. Вони голосили, що: а) в латинників та уніятів Тайсни Хрещення та Миропомазання неважні, як також і св. Літургії; тіла їх мерців не встануть на Страшний Суд, бо Латинська Церква блудить в навчанні, а між уніятами взялися вже такі, що служать св. Літургію на азімах.

Такі вістки вони поширяли між народом, а в серпні 1765 року Значко Яворський спровадив єп. Гервазія з Переяслава, і на Правобережжі вітали його навіть деякі латинники. Таким чином, заворушилися Правобережні деканати: Смільненський, Чигиринський і Мошненський.

1766 р. до Корсуня приїхав о. Григор Мокрицький, делегат митрополита Володковича, і зачав жорстокими методами переслідувати православних та схопив ігумена Значка Яворського і вислав до митрополита. Мокрицькому помагав «регіментар» Воронич з 10-ма слідчими, які зачали пацифікувати «бунтівників». 17 травня 1766 р. згаданий делегат казав у Корсуні батожити православних священників. Найбільш жорстоким показав себе духовний нижчих чинів, В. Глинський. Тоді багато священників повтікали на Лівобережжя, залишивши свої жінки й діти, яких бито й відбирано від них особисті речі, напр. коралі тощо. На місце втікачів спроваджено інших священників, а навіть свячено підозрілих типів, з чого нарід був невдоволений. Тим часом, ігумен Значко Яворський утік з Дерманського монастиря і в Мотринівському монастирі стрів Максима Залізняка, що згромадив багато очайдушних людей і 1768 р. вони рушили трьома дорогами на Правобережжя і робили погроми на католиків, не щадячи українських священників, напр. в Умані вони вбили всіх василіян, разом з учнями їх школи.

промітації, очевидно, хотіла Катерина II, якої руку пізнати було по знуцаннях, грабежах, в'язненнях і вбивствах українських людей на цілому Правобережжі, де в обговорюваному періоді було заледве дві десятки церков, що визнавали зверхність єп. Гервасія з Переяслава, а коло 1.900 парафій були в зв'язку з Петровим Престолом у Римі.

І знову треба дивуватися бракові політичного вироблення гайдамацьких ватажків, що безкритично машерували з московським прапором на Умань в тому часі, коли українські католицькі владики, духовенство і нарід стояли в смертельному змагу проти польських зазіхань та боролися за свою еманципацію. Гайдамаки далися підвести підшептам неморальної цариці, для якої Шевченко має не дуже то почесне ім'я, і нищили наш патріотичний і свідомий елемент, що міг би був стати важливим і цінним чинником у боротьбі за повне визволення України в добі по розвалі польського королівства.

Не маємо наміру ані змоги вилічувати імена священників, що разом з народом терпіли голод, холод, нужду і переслідування зі сторони польських магнатів та їх арендарів і посіпак, — а тепер були замучені гайдамаками, що слухали намови цариці. І не буде далеким від правди твердження, що Москві ніколи не вдалось би було поневолити Правобережню Україну XVIII ст., якби Катерина II не була знищила там Українську Католицьку Церкву. Послужившись голодними помсти і безкритичними людьми, вона використала роботу «білого мурина», а потім забажала показати себе культурною в очах західніх людей та вислала свого генерала Кречетнікова, який на спілку з членами Барської Конфедерації добив гайдамаків, бо тепер вони вже стали непотрібними і навіть небезпечними, бо домагалися свободи.

Згаданий Коялович пише: «І тепер запитаємо... котра держава, будши на місці Росії, не використала б цього постановня для своїх цілей? Воно зачалось в ім'я інтересів Москви, бо гайдамаки не лише в імени Катерини діяли, але й маршували на Умань з московськими прапорами... Усе ж таки, московський уряд (великодушно) не використав постановня для своїх цілей.. Москва не перебрала малорусского народа під свою владу, але дала наказ своїй армії знищити гайдамаків».

Недобитки Барської Конфедерації Красінського на спілку з москалями зачали поголовно вирізувати учасників гайдамацького постановня, а при тому повели широку акцію, мовляв, цілий гайдамацький рух створило українське уніяцьке духовенство, бо воно за згодою своїх єпископів у сповідях наказувало своїм мирянам лучитися з гайдамаками і виступати проти панів. Таким твердженням обидва партнери хотіли кинути пляму варварства на нашу Церкву та дискредитувати її перед За-

ходом, числячи на малу поінформованість західніх християн у наших справах, бо якже ж могли самі уніятські духовні видавати наказ чи заохочувати гайдамак різати самих себе?

Українські владыки в 1769 р. піднесли протест зі Львова, а митрополитий коадьютор Лев Шептицький звернувся до своєї пастви своїм Пастирським посланням, 9 лютого 1769, де взивав духовенство і мирян Київської митрополії до молитов за замирення і просив усіх відмовляти в тому наміренні 5 разів Отче наш і Богородице Діво. Він був іменований папою Климентом XIII коадьютором над всіма українськими епархіями, а в тому над теренами де спалахнуло гайдамацьке повстання.

Того самого року українські владыки, протестуючи проти їх обвинення у приналежності до «Коліївщини», проголосили свій спільний пастирський лист. Його зміст був такий: «Ми нижче підписані владыки в наших серцях відчуваємо жаль, бо дійшло до нашого відома, що в різних околицях поширюються недгідні сплетні, які понижають честь владык і клиру, немовби-то наше духовенство намовляли й заохочували своїх парафіян, свій простий нарід до бунту проти їх панів і до нищення не лише невірних жидів, але навіть правовірних католиків латинського обряду. Щобільше, вони ніби-то уживали до цього секрету св. Тайни Сповіді, а хто не хотів їх слухати, такому відмовляли розршення.

«Крім того, до нас дійшли поголоски немов би ті грішні діла наші духовні поповняли за нашою виразною радою і дозволом. І, як лиш ці безбожні і несумлінні сплетні дійшли до наших вух, — ми ось цим торжественно протестуємо перед Богом, який знає всі тайни наших сердець; протестуємо перед Апостольським Престолом, бо ми є під його послухом; протестуємо перед цілою найяснішою Річпосполитою, якої ми є вірними синами.

«Від хвилини пізнання правд св. католицької віри нас ніколи не суджено і не будемо суджені за невірство або відступство. Ми визнавали і визнаємо св. Тайну Сповіді Христа, нашого Спасителя, лише такою, щоб через неї одержати відпущення гріхів, а не набути кару Божу.

«Усьому польському народові є відомі наші старання, щоб удержати наших духовних в карбах дисципліни. Відомо також неодному, як за деякі прогріхи ми притягали обвинених самі або через наші уряди урядово осуджуємо і караємо згідно з законами, як велять св. канони.

«І не повинно бути нікому тайною і те, що в наших публічних зверненнях ми закликали наше духовенство, щоб сумлінно сповняли своє звання і заховали в покорі свій стан та були побожні в служенні св. Тайн. Ми упоминали їх при нагоді розпочатих минулого року селянських розрухів в Україні і перед розливом невинної крові духовенства

нашої юрисдикції; видані до того ж духовенства універзали кожний може прочитати. Ніхто не знайде в них щось інше як доручення парохам, щоб своїх парафіян до повинности власним панам, що силу і владу мають над ними від Бога, до послуху їм заохочували, задрівали і упоминали і щоб якінебудь заграничні мандрівні духовні особи, що підлягали б підозрінню через брак свідоцтв і дозволів від нас, негайно відсиляли до деканів, а ті до офіціалів.

З тих причин, кидана на нас єпископів і духовенство обмова, думавмо винайдена в тій цілі, щоб нас перед цілим польським народом очорнити, зогидити і в ненависть пхнути. Одначе, ми є переконані в невинності нашого сумління і протестуємо проти всіх несправедливих, кривдячих і нічим не доказаних калюмній.

Людовик Лев Шептицький, єпископ Львівський, коадютор, і адміністратор цілої Руської митрополії; Силвестер Л. Рудницький, єпископ Луцький і Острозький, екзарх Русі; Антоній Млодовський, єпископ Берестейський, коадютор і адміністратор Володимирський ».

Можна здогадуватися, що згадані вістки про українських священників розпускали члени Барської конфедерації, щоб наставити урядові кола проти українського народу і зачати переслідування. Одначе, як звичайно буває, по невдалій спробі замаху на короля 3 листопада 1771 р. її члени були розпорошені і переслідувані.

Надобавок, у тих виїняткових і повних трагізму обставинах зачався затяжний спір внутрі Церкви, викликаний тим, що король Понятовський був противний митрополитові Володковичеві і хотів відсунути його від управи митрополією. Справа опинилася перед папою, бо митрополита було обвинено, що він в обличчі небезпеки покинув свій пост і залишив своє стадо без пастиря. У часі спору митрополією заряджували два коадютори: єпископ Лев Шептицький зі Львова і єп. Антоній Млодовський з Володимира. Про затяжність спору свідчать численні письма у тій справі. Урешті, митрополит вислав до Риму свою людину з документарними доказами і виказав безпідставність свого обвинення, тому йому були повернені права над митрополією.

Нунцій Йосиф Гарампі в своєму звіті, 9 червня 1770, згадує, що король не був вдоволений таким рішенням і під час свята св. Станислава так говорив до нього: « Не час сьогодні, Пане Нунціє, виявляти вам моє невдоволення, що Римська Курія взяла в оборону митрополита, незважаючи на докази моїх міністрів ». І король грозив арештом митрополита, як би він важився виконувати юрисдикцію в митрополії, тому нунцій просив змодифікування інструкції, щоб до цього не допустити. Це сталося аж за Климента XIV.

Інтересно буде подати довший цитат з листа Климента XIII до наших владик, що був відповіддю на їх звіт про сумний стан церковних справ в Русі-Україні. 14 лютого 1768 року папа писав: «Ваша Руська Православна Церква, про яку ви в своїм братнім, сильно переконуючим письмі говорите і з якого Ми зрозуміли, є в дуже незавидному стані. Та, однак, хоч ваша справа видається прикрою і безнадійною, просимо вас держіться і не падайте духом, немов би були забуті Богом, бо Він у своїм милосердю дає переслідуванім надію, що виведе їх з руїни до щастя.

«Ваш лист вказує, що заслуговуєте на такі слова напiмнення. Пишете, що всю свою надію покладаєте на Бога і просите нас допомогти вам нашими молитвами, і Ми офірували наші моління для виблагання Його помочі, щоб ваша Церква була звільнена від усіх небезпек. Це Ми чинимо і чинитимемо і при Божій помочі нічого не залишимо, і все можливе зробимо у вашій справі. В усіх справах ви самі себе піддержуйте, не пропускаючи жадної можливості для поправи свого положення, як це можете вчинити власними силами. Часом буває, що справи видаються безнадійними, очі бачать їх зруйнованими, але не вільно перестати боротися за перемогу, бо від малозначних моментів часто залежать несподівані осяги, а одна хвилина дає можливість, що добре використана, рятує з безнадії пропаші справи. І вже хоч би тому мусите бути сильні духом. Кріпiться в Господі, бо може бути, що ваша мужність, яка в добрі не могла себе виявити, в допустах засяє ясніше та скріпить ваше завзяття.

«Беріть собі за приклад св. Йосафата, архієпископа Полоцького, що в обороні єдності Руської Церкви з Петровим Престолом загинув від оруддя нез'єдинених. Також за словами св. Мученика Кипріяна, які цитуємо: не гіршіться, але боріться, хай не послабляє ваша віра, але в противностях хай викреше великі чесноти. Як не буде боротьби, то не буде побіди. Наставника пізнати в небезпеці, бо він як вояк гартується в боротьбі».⁶¹

⁶¹ *Theiner*, Monumenta, IV (2), pp. 32, 95 seq, 205-207, 247-264, 348 seq; cf. *Theiner*, A, Die neuesten Zustände der katholischen Kirche beider Ritus in den Polen und Russland seit Katharina II bis auf unsere Tage, Augsburg, 1841 p. 151; cf. *Documenta*, II, pp. 197-98, nr. 758, 766, 767, 771, 772; cf. *Litterae*, V, nr. 2268-69, 2423-24, 2338, 2371, 2424, 2427, 2433, 2437, 2451, 2491-93, 2515, 2542, 2565, 2586; cf. *Pelesz*, II, pp. 511, 521, 526; cf. *Harasiewicz*, pp. 434-440; пор. *Коляовиъ, М.*, Чтения, Москва, 1864, ст. 340, 344; пор. *Аркас, М.*, цит. твір, ст. 344-45; пор. *Платонов, С. Т.*, Учебникъ Русской Истории, Коломия, ст. 357.

Такими словами підбадьорював папа владик до витривалости в переслідуваннях, що їх тоді переживала Церква на Правобережній Україні.

* * *

Доля зацадила папі почути про руїну Української Церкви на Правобережжі, доконаної Москвою. Сумні події в Європі підкосили його здоров'я. Відбувши свячення свіч на початку 1769 року, він ще адо-рував св. Тайни, а по повероті до своїх апартаментів одержав серцеву атаку і вмер у ночі 2 лютого, будши віком 76 років, і по десять з половиною роках понтифікату. Похорон відбувся 7 лютого в базиліці св. Петра. Щойно 1792 р. був виконаний його пам'ятник: папа клячить на молитві; з одного його боку є символ смерти із смолоскипом, а з другого боку символ віри, коронований промінням і держить великий хрест; з переду є дві фігури: любов і надія, а в підніжжю два леви стережуть воскресення Божого чоловіка.

Побожний, милосерний, покірний і лагідний Климент XIII володів в дуже неспокійних часах, тому є уважаний одним із найбільших папів, бо виказав сильне довіря у Божу поміч та по-геройськи зносив всі Його допущення, тому деякі дослідники називають його « Григором VII » XVIII сторіччя.⁶²

247. *Климент XIV (1769—1774).*

Іван Вінкент Антоній Ганганеллі, син лікаря Лаврентія та Адонелли Серафіна, уродився 31 жовтня 1705 року в Сан-Арканджелло біля Ріміні. Обоє батьки повмирали ще як Іван був малим хлопцем, і йому помагали свояки. В травні 1723 року, не маючи ще повних 18 років, він постригся в ченці в монастирі францішкан в Мондіно і тоді прийняв ім'я Лаврентій. Новіціат відбув в Урбіно й 18 травня 1724 р. склав свої торжественні обіти. Філософію і богослов'я студював в Пезаро, Реканатті, Фаньо, а від 1728 року у Римській Колегії св. Бонавентури. 1731 р. промувався на доктора і через десять років був професором у різних колегіях свого чину, а від 1740 року був ректором Колегії св. Бонавентури в Римі.

1746 р. Венедикт XIV іменував його радником Конгрегації Інквізиції і на цьому пості він з покори двічі відмовився прийняти вибір на

⁶² *Cancellieri, F, Storia dei solenni possessi dei Sommi Pontifici detti anticamente processi o processioni dopo la loro coronazione dalla basilica Vaticana alla Lateranense, Roma, 1802, p. 514; cf. Pastor, XXXVII, p. 360.*

генерала свого чину. Климент XIII креував його кардиналом у вересні 1759 р. для церкви св. Лаврентія, яку він перезвав у честь св. Апостолів. Біля тієї церкви жив кардинал Ганганеллі в чернечому вбозстві через дев'ять років. Відмітимо, що він не годився з політикою кардинала Торріджіанні, напр. виступив в обороні князя Парми, якому було вислане «моніторіум» з неблагословенням, але кардинал мав з ним зв'язки.

По похоронах Климента XIII зачалася завзята боротьба між амбасадорами і дипломатами за кандидата на нового папу. Ішлося про те, щоб на Петровому Престолі не засів покровитель єзуїтів, тому всі кардинали заінтересованих країв одержали від своїх володарів відповідні інструкції. Конкляв кардиналів замкнувся, 15 лютого 1769, у прияві 28 кардиналів, що були в Римі. Одначе, Франція, Еспанія та Неаполь заявили, що не визнають вибору папи, якби він був обраний без участі їх ще неприсутніх кардиналів. З тієї причини конкляв продовжився. Щойно 18 травня завдяки піддержці французьких та еспанських кардиналів кардинал Ганганеллі одержав 35 голосів, а по долученні інших кардиналів його вибір був доконаний. Він прийняв ім'я Климент XIV. Його єпископська хіротонія відбулася 28 травня, а коронація 4 червня 1769 року.

Французький кардинал Франсоа Пер де Берні, що мав великий вплив у конкляві, а одночасно був французьким амбасадором в Римі, в своєму звіті міністрові Шоазіль так схарактеризував нового папу: «Климент XIV хоче бути Сикстом V, і бути з ним порівнюваним. Правда, обидва вони походили з одного чину і обидва мали однакове щастя, але Климент XIV не має ані відємних прикмет ані талану Сикста V, що був великим генієм і досвідченим у політичних справах. Щоважніше, він мав велику відвагу іти до цілі і вмів заховати її в таємниці та сильно до неї змагати. Климент XIV є інтелігентним, але його знання обмежується до богослов'я, історії Церкви та кількох книжок про двірське життя. У політиці він новак, а його замилювання до секрету є більше, як він може його опанувати; він любить приязно говорити, і в ході розмови виявляє свої найтайніші думки. В нього дуже милі форми і ними він хоче всіх задоволити, смертельно лякаючись будь-кого чим обидити. Він даремно зброїться відвагою, бо боязкість є основною чертою його характеру. В своєму уряді він покаже більше лагідности, як твердості; у справах фінансів приверне порядок, бо є ошадний; він покірний і з кожним хоче бути в мирі й довго жити». Натомість німецький протестантський дослідник Ранке має для папи Климента XIV слова найвищої похвали.

Передсказання французького кардинала не були вірні, бо Климент XIV в нічому не звірювався амбасадорам, аристократам, пресі, а ще менше кардиналам, напр. секретар Стану, кардинал Паллявічіні, ніколи не був наперед втаємничений в жадну важливу справу. Папа ніколи не питав про ніщо кардиналів і їх не доцінював, тому вони поволі відтягалися від функцій в торжествах, де брав участь папа; подібно було з римськими аристократами. І це, врешті, було причиною, що від папи відсунулися всі здібніші люди, а на їх місця прийшли підхлібники, що не мали відваги забирати голосу навіть у маловажних справах.

На початку володіння папа конечно хотів дійти до порозуміння бодай з володарями латинських держав і особисто вів переговори з їх амбасадорами, виказуючи готовість іти на уступки. Взаємини з Португалією були напружені від десяти років, тому вже під час конкляву з'явився був у Римі бувший амбасадор Альмада і тепер нав'язав таємні розмови з папою, в наслідок яких нунцієм до Португалії був іменований Іннокент Конті. Одначе, 3 грудня була виконана спроба атентату на короля, яку приписувано єзуїтам, тому король домагався настирливо розв'язати орден єзуїтів, але сам не хотів поступитися папі в реінституції єпископа Михайла з Коїмбри, що був ув'язнений як «зрадник держави» за осудження творів Вольтера, Русса і Февронія.

Другою спробою компромісу папи з Португалією був наказ нунцієві Конті залишити звичай читати папську буллу «*Ad coena Domini*», в якій говорилося про кари, уживані папами проти володарів за їх непослух. Цю буллу читано щороку в Великий Четвер і, напр. на основі тієї булли Климент XIII екскомунікував князя Парми за нарушення прав Апост. Престола. До речі, 1774 р. Климент XIV на домагання володарів цю буллу зовсім відкликав. По перших осягах король Португалії зажадав від папи розв'язати ще десять августиніянських монастирів, сподіючись так придбати коло 80 тисяч гульденів. В липні того року папа дав на те свою згоду, як також на створення 4-ох нових епархій, на які король мав іменувати кандидатів. Усе ж таки, на другий рік король проголосив збірник законів проти Церкви, напр. обмежив право набувати реальності, записи, фундаційні Літургії за померлих, а навіть для ординації священників треба було дозволу уряду. Урешті, король проголосив новий статут університету в Коїмбрі в вересні 1772 р., де до програми навчання було включено янсеністичні і февроністичні елементи, а заборонений Церквою катехизм Монтпеліє став обов'язуючим в цілому краю. Король обмежив також компетенції трибуналу Нунціатури та мішався до справ номінації ігуменів і дисципліни духовних, узагалі. Також нунцієві Конті не вдалося виеднати від короля

звільнення з тюрми згаданого єп. Михайла з Коїмбри, тому він був відкликаний з Лісбони, а його наслідник Мутті вже не міг спинити протикатолицької акції в Португалії.⁶³

* * *

У Франції канцлер Шоазіль настирливо домагався від папи розв'язати орден єзуїтів, віддати французам Авіньон, перепросити князя Парми за екскомуніку та подарувати Беневенто і Монтекорво королеві Неаполя. У випадку відмови він грозив папі зірванням дипломатичних зв'язків. У жовтні 1769 р. папа вислав Людовикові XV своє письмо, де в основі не відкидав домагання Бурбонів розв'язати орден єзуїтів, а король у своїй відповіді запевняв папу, що такий крок викличе в Франції загальну вдячність. Положення папи було незвичайно важке, як про те писав французький амбасадор з Риму, кажучи: « Папа говорить, що лякається одного, аби його не посудили в невірності своїм обов'язкам; він лякається також більших і менших небезпек. Він не хотів би обидити одних країв через догоджування другим. Він боїться обвинення, немов би прийняв свій уряд під умовою розв'язати орден єзуїтів. Але, мабуть, найбільше лякається відплатного почування самих отців та інтриг їх протектора кардинала Альбані ».

Хоч цей звіт видається занадто суб'єктивний, усе ж таки, можна бачити, яку велику відповідальність за долю Церкви відчував папа в тих складних обставинах. Він був переконаний, що доля Церкви є важнішою, як розв'язання одного, хоч би заслуженого ордену з-поміж цілої плеяди інших, — тому зачав працювати над своєю буллою про розв'язання єзуїтів, бо сам він писав про те в своєму автографному листі до еспанського короля Карла III, 30 листопада 1769 р., кажучи: « Уважаємо нашим обов'язком поінформувати твій маєстат про наші наміри, які переконують тебе, про сповнення наших зобов'язань. Ми тепер зайняті збиранням документів, конечних до зложення « моту пропрію », яким перед світом оправдаємо зріле рішення твого маєстату щодо усунення впертих і бунтівничих єзуїтів. А тому що працюємо над тим самі і є обтяжені іншими справами, то спізнення не буде легковаженням, але конечністю в доведенні такої важливої справи до щасливого кінця. Просимо твій маєстат бути доброї віри, бо маємо сильну постанову діяти

⁶³ *Theiner, A, Geschichte des Pontifikat's Klemens XIV, Leipzig, 1853, I, p. 262; cf. Idem, Clementis XIV Epistolae et Brevia selectoria ac nonnulla alia acta Pontificatum eius illustrantia, Parisiis, 1852, p. 39; cf. Bullarium Romanum Cont. V, pp. 201 seq; cf. Duhr, B, Pombal, in Stimmen aus Maria-Laach, 1892, pp. 114, 115, 134.*

і працюємо над зібранням сильних доказів нашої правоти. Незадовго подамо твому маєстатові плян для розумної застанови в справі цілковитого розв'язання того товариства. Також докінчимо інші справи, доручені старанню нашого доброго сина, монс. Азпуру, повновласника твого маєстату. Коротко, Ми не занедбаємо дати докази нашої доброї волі твому маєстатові ».

При укладанні булли, крім самого папи Климента XIV, працював ще кардинал Морефоскі, протектор Еспанії і Франції, що був також секретарем Конгрегації Поширення Віри, але справа протягалася. Папа, найперше, доручив кардиналам: Йоркові, Морефоскі та Колонні перевести основну візитацію єзуїтської колегії в Римі і по візитації 1772 р. вона була від них відібрана. За те під натиском короля Карла III французи звернули папі Авіньон, а Людовик XV ще в червні 1771 р. проголосив амністію для всіх прогнаних з Франції священників, починаючи з 1756 роком і всім їм дозволив вернутись до батьківщини. Цими заповідками обидва королі змусили папу до поспіху в справі єзуїтів.

Новий еспанський амбасадор Моніно зачав натискати і грозити папі зірванням дипломатичних зв'язків, як також зайняттям деяких провінцій Церковної держави. Урешті, папа доручив кардиналові Зеляді виготовити кінцевий текст булли, що в лютому 1770 р. був уже готовий. Копії одержав Карло III з просьбою поінформувати Людовика XV, Йосифа I в Португалії та австрійську цесареву Марію Тересу.

Для формальної ліквідації ордену єзуїтів папа установив Конгрегацію кардиналів: Морефоскі, президент; Корсіні, Зеляда, Казалі і Карафа, — члени; а Мачедоніо, близький співробітник амбасадора Моніно, був секретарем; Альфані був асесором, а Мамакі (домініканець) та Казале (францішканець) були іменовані консульторами.

Конгрегація одержала всі повновласті в окремій конституції папи, 13 серпня 1773, що під карою неблагословення наказувала їм задержати в тайні всі справи, зв'язані з ліквідацією єзуїтів. І на першому засіданні тієї Конгрегації, 9 серпня, папа повідомив, що розв'язувальна конституція появиться в дні 16 серпня. І, дійсно, в тому дні секретар Мачедоніо відвідав генерала єзуїтів, о. Лаврентія Річчі, та повідомив його офіційно про розв'язання чину та про причину цього. Він доручив йому особисто буллу «Господь і Спаситель». Там подавалася коротка історія ордену. «По довгій надумі — писав папа — і з повною застановою та повнотою Апостольської власті — Ми розв'язуємо, придушимо, усуваємо і зносимо згадане товариство». По проголошенні тієї конституції всі території Церковної держави, окуповані Бурбонами, були негайно віддані папі.

Генерал о. Лаврентій Річчі та його асистенти послухно підчинилися наказові папи, так що 17 серпня ані один єзуїт не служив св. Літургії в жадній церкві Риму, за винятком церков: ді Джезу, св. Ігнатія і св. Аполінарія, де служили також інші монахи. Всі єзуїти були конфіновані в своїх домах та впродовж 8 днів держані під сторожею, та одержали світську одягу. 18 серпня розв'язувальна конституція, разом з інструкціями, була вислана всім єпископам Церкви. Вся власність ордену переходила на Апост. Столицю. Одначе, в наслідок протесту амбасадора Моніно згадані інструкції були відкликані. Папа заборонив уживати єзуїтів в душпастирствах та в школах, хіба з винятком тих, хто матиме спеціальний дозвіл від самого папи.

Загально кажучи, у краях звідки було усунено єзуїтів, розв'язання чину було прийняте із задоволенням. У самій Італії справа пішла легко, натомість у Франції орден мав ще багато симпатиків, а навіть сам король був противний застрогій процедурі проти монахів. Марія Тереса забезпечила єзуїтів пенсією та подекуди дозволила їм учити в школах усіх предметів, крім філософії і богослов'я.

В Прусії у хвилині проголошення конституції єзуїти мали двадцятьшість своїх домів із 350 монахами. Фрідріх II заборонив єп. Астарахвіцові, суфраганові Апост. адміністратора Шлеську, проголошувати буллу папи з огляду на зобов'язання в договорі та через брак учителів у пруських школах. Він навіть виявив готовість дати азиль генералові Річчі. Така постава протестантського короля дала надію монахам в різних краях, що в Бресляві може існувати їх «понадпровінція», якій підлягали б монахи Голляндії, Англії та позаєвропейських країв. Щобільше, Фрідріх II висував можливість вибору «генерального вікарія» ордену з осідком у Бресляві, пропонуючи особу о. Райнаха, але цей не прийняв пропозиції без виразної згоди папи. Папа дав дозвіл єп. Красіцькому з Ермлянду затруднити монахів в душпастирствах і там вони ще жили в своїх монастирях. В Англії 1773 р. було 285 єзуїтів, з яких коло 140 були в самій Англії, а решта в американських колоніях. Всі вони без спротиву підчинилися папській буллі.

У польському королівстві прийнято розв'язання чину з поділеними думками: промосковська партія Понятовського, з примасом Подоським на чолі, була вдоволена; а члени Барської Конфедерації прийняли вістку неприхильно з огляду на працю ордену «для справи посідання польського народу на східніх кресах», тобто на Україні, де вони перетягнули майже всю українську аристократію до латинського обряду і до польської національності. 17 листопада 1773 р. Сойм формально зніс орден єзуїтів у Польщі. Найперше, він був зліквідований у Варшаві

й Познані, де люди кинулися грабувати його майно, ідучи за прикладом королівських комісарів, назначених для переведення ліквідації, як про те звітував нунцій Гарампі кардиналові Паллявічіні.⁶⁴

* * *

Королівство вилося в передсмертних судорогах та зближалося до свого кінця, а в наслідок вмішування Москви внутрі запанувала анархія. Цей стан погіршував моральний занепад Церкви, в якій розпаношилися кличі раціоналістичної філософії, напр. як нунцій Анджельо Дуріні, попередник Йосифа Гарампі, запорядив візитацію монастиря п'ярів у Варшаві, то показалося, що сам провінціал, о. Конарський, був головним представником протикатолицької акції в краю, а деякі з його письм були поміщені на індексі заборонених книг. Конарський радив королеві зірвати дипломатичні зв'язки з Римом та замкнути нунціатуру в Варшаві. Єпископ Млодзєйовський з Познаня був москвофілом, тому перекладаючи папську буллу в справі оборони прав Церкви в Польщі, вистилізував її так, що вона вийшла на агітку проти Барської Конфедерації.

Згаданий нунцій Дуріні в квітні 1770 року звітував, що з усіх польських 27 єпископів лише 5 можна було вважати католицькими в повному того слова значенні, але два з них сиділи в тюрмі. Та, мабуть, найгірший з усіх був таки сам примас Подоський, що перенісся жити до безпечнішого Ермлянду в Пруссії. І не треба дивуватися, що в краю ширилося масонство, напр. в дні св. Івана Хрестителя, якого масони вважають своїм патроном, 1770 року в Варшаві відбувся з'їзд масонів старанням і на кошт самого короля та при активній співпраці згаданого єп. Млодзєйовського.

Анархію поглибив маніфест Барської Конфедерації з вересня 1770 року про депозицію короля Понятовського і ця обставина прискорила розбір держави. Розбір зачав Фрідріх II, зайнявши польську територію, звану коридором між східньою і західньою Пруссією. До поділу приступила Москва та Австрія і, таким чином, було забрано одну третину території королівства. Благання короля про поміч Заходу та старання папи не мали жадного успіху. Ще до скликання загального Союму, що мав ратифікувати цей перший розбір держави, московський амбаса-

⁶⁴ *Theiner*, *Geschichte*, I, pp. 385, 393-94, 400; II, pp. 337; « S. Congregatio deputate pro exequendo Brevi Suppressionis Societatis Jesu »; cf. *Theiner*, *Epistolae*, q 37, 259; cf. « *Dominus et Redemptor* » 31 Julii 1773, cf. *Pastor*, XXXVIII, pp. 284, 432, 435-36, 370, nota 4.

дор Штакельберг підкупив маршалів Понінського та Радивиля, як звітував нунцій Гарампі. І під загрозою московських багнетів в жовтні 1773 року Сойм дав королеві повновазність ратифікувати сепаратні договори з Австрією, Прусією і Москвою, і це сталося в єпископській палаті в Познані. Фрідріх II одержав «коридор» з територіями над долішньою Вислою; Австрія забрала Галичину; а Москва одержала білоруські території по лінію Дніпро-Двина.

Тепер папа Климент XIV заапелював до Марії Тереси, звертаючи їй увагу на велику загрозу католицькій вірі в новій дійсності та одержав запевнення від неї і Йосифа II, що в тій справі буде зроблене все. І, дійсно, окремий цісарський «патент», 28 липня 1774, зрівнював католиків усіх обрядів перед законами держави. Також і московський уряд в окремому артикулі до згаданого договору зобов'язався дати релігійну свободу обом католицьким обрядам на всіх свіжо-окупованих землях.

На основі статистики з 1764 року в границях польського королівства було 1.900 католицьких парафій східнього обряду, а лише 20 православних, що підлягали єп. Гервазієві в Переяславі. Одначе, 1775 року, тобто три роки по першому розборі, від католиків відібрано 1.300 парафій і передано православним. Але під натиском opinіi західніх держав вони були назад віддані з винятком 186 церков.

Мабуть, найбільшу руїну потерпіли наші церкви на Волині, хоч ще формально належали до польської держави. До московського амбасадора Штакельберга в Варшаві був внесений меморіал-протест про сваволю і насильства московських солдатів в Україні, а нунцій вніс такий же протест до Петербурга. Климент XIV у своїм письмі від 24 липня 1773 р. напминав короля не дозволити на нищення католицької віри. Копія згаданого меморіалу нунція про переслідування східніх католиків Москвою була доручена Марії Тересі, тому і вона урґувала в тій справі перед Катериною II. І в наслідок тих заходів цариця, бажаючи входити за культурну людину в очах Заходу, заключила з королем Понятовським формальний релігійний договір, у висліді якого українським і білоруським католикам було віддано більшість пограбованих церков.

У таких обставинах внутрішній спір в нашій Церкві був доведений до кінця: папа привернув митрополитові Володковичеві його права, всі дотеперішні умови з коадюторами були анульовані, а митрополит одержав доручення погодитися з королем. За митрополитом залишилася білоруська частина митрополії, а за єпископом Левом Шептицьким українська частина; другий коадютор єп. Млодовський задер-

жав Володимир-Берестя. Заряд над добрами митрополії залишено митрополитові Володковичеві.

В тому самому часі єп. Гервазій з Переяслава зачав їздити по Київщині і Брацлавщині в асисті московських солдатів та проганяти українських католицьких священників з їх парафій; деяких з них замикали в тюрмах, а на їх місця насаджували православних. До нунція Гарампі писали українські католицькі священники з тюрми в Бердичеві, 28 жовтня 1772 і 1 березня 1773, (52 підписи) описуючи свої важкі переживання і знущання. Інші їх колеги сиділи в тюрмах Уманя, Білої Церкви й інших місцевостях України. Пятдесятдва Бердичівські ісповідники писали до Апост. Нунція в своєму другому листі від 1-го березня 1773 року: « В місяці жовтні минулого року ми вислали з тюрми, в якій тепер перебуваємо, до Вашої Достойної і Преосвященної Ексселенції наше прохання і, нам відомо, воно дійшло до Ваших рук.

« Там ми розказали коротко, як місце і час дозволяли, що несправедливо й насильно схоплені живемо в тюрмі та покладаємо надію й очікуємо успішної помочі від Вашої Дост. і Преосв. Ексселенції.

« На жаль, наше в'язнення продовжується і, нам на горе, немає надії на наше звільнення ані на життя. Бо, як роздумаємо, що терпимо забуті всіми, то лише чудом Божим держимося при житті. Місце, де нас держать таке мале, що не можемо інакше спочити, але, так би мовити, один понад одним. Щоденною нашою поживою є сухий хліб, капуста і горох, заледве підогріті.

Одне білля від року, це саме, в якому нас ув'язнили; держать нас так суворо, що не дозволяють піти в церкву та вислухати св. Літургію. Одначе, найгіршим є те, що багато з нас запали в важку недугу й хвороту, так що не можуть рушитися з місця ані вийти надвір. І так нас всіх з ними держать у страшному смороді, просимо Вашу Дост. і Преосв. Ексселенцію вибачити за слово, у замкненні й обсіли нас насікомі-ледве живемо. Двох з наших друзів уже заснули в Бозі і в короткому часі ми всі підемо їх дорогою, як продовжиться наше ув'язнення.

« Ми раді нести й найважчі знущання для єдності і католицької віри, але наші серця розриває біль, що наші мучителі не перестають свої насильства, але дійшли вже до того, що наша Митрополітальна Архиепархія, яка мала 32 деканати, 60 або більше парафій у кожному, залишилась лише з цілими дев'ятьма деканатами, а 23 вже зайняті нез'єдиненими.

« Чимало є, на жаль, наших отців, що зі страху пристали до нез'єдинення, численні при Божій помочі видержують в св. єдності, інші ж в містечку Умані, Білій Церкві, а інші в тюрмах, як і ми замкнені;

ще інші налякані гнівом і помстою нез'єдинених живуть з милостині і ждуть на Апостольську й Пастирську оборону і потіху, які, хоч і не приходять, дають ласку видержання.

« По проголошенні декрету Вашою Дост. і Преосв. Ексселенцією, який звертає Достойному Митрополитові повну юрисдикцію, зачуваємо, він скоро прибуде до своєї кошари і тоді подвижники нез'єдинення впродовж кількох тижнів перестануть чинити насильства; бо почують, що Достойний Пастир перед майбутнім Соємом прийде до єпархії, заледве чи продовжатимуть своє діло.

« Протестують, маніфестують наші собраття, але це, бачимо, якби вівця біла ногою вовка і відганяла його своїм блянням, — такої вовк не лякається, але ще скорше вхопить. Але, як він побачить пастуха з палицею і почує його крик, він швиденько втікає. Це саме як пастир є присутній в єпархії, бо не посміють хижі вовки вдиратися в його кошару і нам нещасним скорше поміг би. Тому благаємо Вашу Дост. і Преосв. Ексселенцію: Пане, спаси нас, бо загинемо « Просимо покірним благанням і сльозами, допоможи чимнебудь, Ваша Дост. Преосв. Ексселенціє, нашій вірі, бо наше звільнення не варте Твого старання. Достойний Митрополит, наш Пастир, хай подбає про своє стадо в тюрмі, хай його захоронить і оборонить... » (Гарасєвіч, 505-7).

На цього листа Апостольський нунцій Гарампі (він написав три листи) писав « *До Універсальних Ісповідників Христових і Вірних Священників в Бердичівській Тюрмі* » (8 квітня 1773) між іншим так: « ...Зрозумійте якою великою потіхою в Господі був для мене Ваш цінний лист, як обильно діє в Вас Божа благодать. Вона є цінніша понад золото й дорогі жемчуги. Як лише той лист, підписаний Вашими руками, я прочитав і зросив рясними сльозами і ненадумуючись я цілував імена, що написані в книзі життя і сказав: « Ось вони вчислені між синів Божих і святою є їх доля... ».

У справі їх ув'язнення та їх родин св. Конгрегація Поширення Віри писала до нунція, доручаючи йому старатися про їх звільнення, а тим часом посилати їм матеріяльну підмогу. І нунцій піддержував їх своїми письмами та дарами братньої любови, а водночас розвинув широку дипломатичну акцію. Із залишених писем видно, що натиск москалів був звернений на світське духовенство, бо в звітах нунція є мова про жонатих парохів і їх родини, а про монахів зовсім не згадується.

Для несення духової потіхи переслідуваним священникам і мирянам на ті терени був висланий Апост. нунцієм єпископ Максим Рило з Холму-Белза, як апост. візитатор, але митрополічі коадютори не були тому раді й протестували. У наслідок тих протестів канцлер королівства

Млодзейовський заборонив йому туди їхати. Єпископ Рило не зважав на заборону й поїхав на Правобережжя, де настирливо домагався звільнення ув'язнених священників і мирян та заперестання переслідування. Однак, 17 лютого 1774 р. московські солдати схопили його і посадили в тюрму в Бердичеві. Завдяки старанням нунція і св. Конгрегації цесарева Марія Тереса інтервеніювала в його справі перед Катериною II і, врешті, генерал Румянцев одержав з Москви наказ звільнити єпископа Рила і ув'язнених священників; від священників вимагано відречення від Католицької Церкви. Св. Конгрегація Поширення Віри писала до нунція, даючи дозвіл монастиреві в Почаві відправляти ювілейні мольби в наміренні переслідуваних ісповідників.

З Меморіялу внесеного до московської амбасаді в Варшаві, 21 лютого 1774, довідуємося про деякі факти з переслідування українських католиків Правобережжя. Там між іншим говориться, що священники, Приволінський та Чарторійський, були прогнані із своїх парафій православним священником Застова при допомозі московського команданта із Білої Церкви; православний священник із Погребиська здобув у такий же самий спосіб католицьку церкву в Гойчику; православний священник Зразовський з Білої Церкви в Навечеря Різдва Христового 1774 року казав замкнути в тюрму всіх тамошніх українських католицьких священників і вони просиділи в тюрмі через свята, а по їх звільненні всі їх церкви були віддані православним. Той же сам о. Зразовський при допомозі московського капітана Круглова з Білої Церкви схопив нашого католицького священника Суховольського з Водянца та ще двох інших і казав їх тортурувати в тюрмі, і від них було відібрано їх парафію; православні священники з околиць Рокітян, Семенівки, Молуївки, не вдоволилися відібранням церков від своїх католицьких колег при допомозі згаданого капітана Круглова, але ув'язнили їх у Білій Церкві. Православний священник Бершаді, стрівши свого католицького колегу, о. Івана Розворовича, що був водночас Браславським деканом, казав його тортурувати, а потім повісити на придорожньому дубі. При цьому варварстві йому помагали московські солдати, запевняючи, що вони мають таке доручення від свого генерала Ширкова. В околицях Ясногородку, що належав князеві Шуйському, поповнено цілий ряд насильств над українськими католиками з метою відірвати їх від послушенства Римові. Відділ солдатів з Білої Церкви катував невинних людей, домагаючись від них підписати грамоти відречення від католицької віри й послушенства папі; ці грамоти роздавав єпископ Гервазій із Переяслава під охороною московських солдатів.

Можна би ще далше говорити, але вже цей короткий реєстр « под-

вигів Москви » на українських територіях свідчить про « місійні методи », що їх стосувала цариця Катерина II в « наворотанні українців » на московське православ'я, незважаючи на те, що ті терени належали до сусідньої держави. І, як видно з Меморіялу, і наші православні « місіонери » їм помагали, думаючи, що тим роблять Україні найбільшу прислугу і не передбачаючи, яку долю готовила їм самим цариця Катерина. Вона бачила, що по знищенні Католицької Церкви в Україні залишається ще інша важлива перешкода до опанування « душ і сердець » українського народу: це була Запорозька Січ над річкою Підпільною, тому цариця постановила розправитися з нею. Вона вислала туди свого генерала Текелі з армією, саме в часі як більшість запорожців роз'їхалися на працю по паланках. Оточивши несподівано С ч, 4 липня 1775, генерал Текелі зажадав, щоб гетьман Петро Кальнишевський і козацька старшина здалися йому добровільно і перейшли до його кватири. На раді козаків більшість домагалися боротися до останнього козака за свої козацькі права і свободи, які вони унаслідили по своїх батьках. Але в цьому моменті виступив православний архимандрит Володимир Сокольський та « із сльозами в очах » благав козаків не проливати православної крові », але хлібом і сіллю прийняти московських гостей. Його послухали козаки і Січ була поруйнована дощенту, а гетьман Петро Кальнишевський був вивезений на Соловецькі острови і, там закований в кайдани, був замурований в келії аж до своєї смерті 1803 року.

За пляном свого амбасадора графа Сальдерна Катерина II підчинила Полоцьку архієпархію Ясонові Смогоржевському, а для латинників створила окреме Білоруське єпископство в Могилеві, якому були підчинені всі латинники московського царства. На те становище нею був іменований Станіслав Богуш Сестшенцевіч, одностудець москвофільської партії князя Радивиля, що був дуже амбітною людиною і великий прихильник февроніанізму.

Поставлений перед таким доконаним фактом папа Климент XIV затвердив його на правах апост. делегата для всіх латинських мирян територій королівства, що тепер були окуповані Москвою. Недовіряючи йому, папа доручив великому майстрові ордену Лицарів св. Івана з Мальти, Заграмово, поїхати в Москву і там нав'язати переговори з Катериною II про права і свободи всіх католиків московської держави, а в тому й українців.⁶⁵

⁶⁵ *Theiner*, Monumenta, IV, pp. 179, 320, 519, 522 seq, 555; *idem*, Geschichte, II, pp. 346, 437; cf. *Idem*, Epistolae, pp. 249, 256 seq, 349 (20 Martii 1773 et 25 Apr.

Під час усіх тих подій папа проголосив на Консисторії, 17 жовтня 1771, приєднання до Католицької Церкви Несторіянського патріярха Семена VI з Курдистану і Персії. Подібно вчинив і патріярх Ілля, що разом з єпископом Йосуе, підчинив папі Халдейську Церкву Мезопотамії. Церква Мелхитів та інших арабо-католиків Ливанону, що належали патріярхам Єрусалиму та Олександрії, були тепер підчинені своєму патріярхові Антіохії. З писем мелхитського протоархимандрита василіян та патріярха Теодосія видно, що цей чин добре розвивався.

Патріярх Іван з Вірменії, якого усунули його опоненти, був особисто в папи з листом патріярха Михайла Петра з Кілікії і Сирії, на який одержав відповідь папи в травні 1771 року.

Спір у Маронітській Церкві продовжувався, бо опозиція до патріярха Естефана відмовилася підчинитися його реформам та бунтувала проти нього мирян. І, як св. Конгрегація відкинула їх домагання, вони внесли протест до самого папи, 25 вересня 1771; але папа їх напімнув і передав цілу справу Конгрегації для прослідження й вирішення. Опоненти обвиняли патріярха в попиранні монахині Анни Егемі та домагалися його резигнації. Папський легат Валеріян де Прато, що знав цілу справу, не видав кінцевого рішення, тому восени 1774 р. патріярх посилав до Риму архієпископа з Дамаску і він боронив монахиню та її монастир Пресв. Серця Ісусового.

Невеселі вістки доходили де Риму про важку долю маронітів на Кипрі, де священики фізичною працею вдержували свої родини із шко-

1773); cf. *Lehtonen, U, L*, Die polnischen Provinzen Russland's unter Katharina II in den Jahren 1772-82, Berlin, 1907, pp. 135 seq; cf. *Theiner, Zustände*, pp. 258, 264-65, 435, nr. 89; cf. *Pelesz*, pp. 537, 567, 647; cf. *Litterae*, V, nr. 2342, 2382, 2389, 2400, 2401, 2423, 2431, 2442, 2455, 2460, 2479, 2487; cf. *Harasiewicz*, p. 505, 515; cf. *Pierling, P*, La Russie, II, pp. 469, 470 (20 Febr. 1774); *idem*, Caterina II e cattolici dalla Russia (in *Civiltà Cattolica*, 1909, 2, p. 456); cf. *Loret, M*, Kosciol katolicki a Katerzyna II 1772-84, Warszawa-Krakow, 1910, II, pp. 32, 55, 225.

Сестшенцевіч був уроджений в кальвінізмі в Кенігсбергі і студіював у Женеві. Він був недовірком, готовий продати все за гроші. Замолоду був гусаром, але стративши один палець лівої руки, прийняв посаду вчителя в домі кн. Радивилла, де запізнався з єпископом Масальським з Вільна. Він став католиком, щоб ожентися з однією аристократкою, але до того подружжя не дійшло. Він вступив у духовний стан і був каноніком в Вільні. І саме згаданий єпископ Масальський запропонував його кандидатуру на єпископа в Могилеві. Мимо протесту папи Катерина II іменувала його указом з 22 грудня 1773 р. Завдяки попертю нунцією Гарампі папа затвердив ого 20 лютого 1774 р., але він уже своїм першим пастирським листом переступив свої повновасті.

дою для своєї душпастирської праці, а люди попадали в схизму і турчилися. І в тій справі папа писав до патріярха, щоб якось їм допомогти.

В Грузії король Гераклій дозволив капуцинам відновити свої місії в Тбілізі (Тифлісі) і Горіі, а папа дякував йому та просив узяти монахів в опіку. Натомість заборона місійної праці в Персії не була знесена.⁶⁶

* * *

Ось так коротенько ми згадали про найважливіші події, що сталися під час понтифікату Климента XIV. Не треба й казати, що розв'язання ордену єзуїтів, зроблене папою під загрозою руїни Церкви в деяких краях, він пережив дуже глибоко, так що це відбилосся на його успосібленню й здоров'ю. У хвилині вибору папа був здоровий, а єдиним його клопотом була хронічна недуга шкіри (мокрый лишай) і саме тому він щороку їздив до Кастель Гандольфо та впродовж одного місяця його там лікували кислуватою водою. 1771 року ця недуга погіршилася, так що дехто вважав її родом прокази. Крім того, у тому році папа терпів від болів шлунка, які змоглися на другий рік, а безнастанний натиск еспанського амбасадора Моніно та його погрози спричинили в папи стан меланхолії в такому ступені, що кардинали Морефоскі і Васкез лякалися, що папа стратить уживання розуму або скоро вмере.

По розв'язанні єзуїтів папа нервувався ще більше, навіть лякався атентату на своє життя від їх симпатиків, тому казав привозити харчі з міста возами під сторожею, що мала гострий наказ пильнувати папських апартаментів, а кожний виїзд папи в місто був під охороною міліції. Крім того, заворушення в місті, що зачалося під кінець 1773 року, поглибило неспокій папи. Врешті, їдучи до церкви Пресв. Богородиці «сопра Мінерва» в квітні 1774 року роздавати придане вбогим дівчатам, папа змок і прохолодився. Це погіршило його шкірну недугу й вона поширилася на уста і горло. Того літа він зачав терпіти від безсонниці і часто ходив ночами по галеріях. Крім секретаря Стану, секретаря листів і згаданого Мачедонію, папа не приймав нікого. Всі важливі справи були полагоджувані за посередництвом кардинала Бонтемпі.

Восени 1774 року папа проголосив Святий 1775-ий Рік та взяв участь у торжествах в церкві Пресв. Богородиці «дель попольо» і був такий ослаблений, що не мав сили благословити людей. По повороті до Квіриналу він стратив притомність, але на другий день відзискав. її

⁶⁶ *Iuris Pontif.*, IV, p. 173; VII, pp. 206-07; cf. *Theiner*, *Epistolae*, pp. 22, 118, 155, 154, 204-205, 258.

Щойно 20 вересня 1774 р. він прийняв св. Тайни, а на другий день св. Маслосвяття і вмер 22 вересня зранку в присутності генерального наставника францішканців Марзоні.

Тіло папи Климента XIV одержало темно-синю барву й було зложено в соборі св. Петра, а з причини скорого розкладу обличчя було закрито маскою. Мистець Канова з Венеції викував йому пам'ятник, що був поставлений у церкві св. Апостолів 1802 року, і до нього були перенесені тлінні останки папи. Пам'ятник зображає папу в понтифікальних ризах, з тіярою на голові, у сидячій позиції і з випростуваною рукою, немов би давав наказ; з двох його сторін є дві фігури, що персоніфікують уміркованість і доброту, які найбільше ціхували Климента XIV, останнього папи неспокоїної доби енциклопедизму, феbronізму та йосифізму, що була передтечею французької революції.⁶⁷

Кінець другого тому.

⁶⁷ *Hergenröther*, Kirchengeschichte, IV, p. 185; cf. *Pastor*, XXXVIII, pp. 519, 520, 533 seq; cf. *Bullarium Romanum Cont.*, V, p. 724; cf. *Gregorovius*, F, Die Grabdenkmähler der Päpste. Marksteine der Geschichte Papstums, Leipzig, 1881, p. 93.

БІБЛІОГРАФІЯ

ДЖЕРЕЛА

- APF*, vol. 2, S.R.C., Mosc. Pol. Rutheni.
- ASV*, Nunz. di Pol., vol. 101, fol. 307-308, 372-72v, 565-566; vol. 103, fol. 9-10, 15v, 32-33, 50, 118v-120, 68-68v, 94-94v.
- ASV*, Nunz. di Germania, vol. 208, fol. 216, 414.
- Acta Benedicti XII*, ed. A. L. Tautu, Romae, 1958.
- Acta Clementis VI*, ed. Tautu, Romae, 1960.
- Acta Innocentii VI*, ed. Tautu, Romae, 1961.
- Acta Joannis XXII*, ed. Tautu, Romae, 1952.
- Acta Urbani V*, ed. Tautu, Romae, 1964.
- Acta Historica Res Gestas Pol. Illustrantia* 1674-1683, Krakow.
- Акты относящиеся к истории Западной России*, собрание и издание Археографической Комиссии, СПб, 1846 слід.
- Архивъ Юго-Западной России*, Киевъ, 1871 слід.
- Baronii*, Annalium Ecclesiasticorum illustr. et reverend. D. Card. Baronio continuatio, Coloniae Agrippinae, 1618-25.
- Bullarium, diplomatum et privilegiorum S. Romanorum Pontificum*, Taurinensis editio locupletior facta... cura et studio A. Tomasetti, Augustae Taurinorum, 1859-60.
- Calendar of State Papers and Manuscripts*, Relating to English Affairs existing in the Archive and Collection of Venice and other Libraries of Northern Italy, ed. Brown-Rowdon, London, 1867.
- Ciacconius, A*, Vitae et Regesta Romanorum Pontificum et S. R. Cardinalium, Romae, 1677.
- Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide*, seu decreta, instructiones, rescripta pro Apostolicis missionibus, Romae, 1907.
- Concilium Florentinum. Documenta et Scriptores*, ed. G. Hofmann; E. Candal, S. J.; J. Gill, S. J., Romae, 1950 seq.
- Corpus Reformatorum*, ed. Betschneider, Halis Sax., 1834.
- Documenta Reformationis Poloniae et Lithuaniae*, Wilno, 1925.
- Gori, F*, Archivio storico, artistico, archeologico e letterario della città e provincia di Roma, Roma-Spoleto, 1875-83.
- Harasiewicz, M*, Annales Ecclesiae Ruthenae, Leopoli, 1862.
- Iuris Pontificii de Propaganda Fide*, ed. M. de Martinis, Romae, 1886.
- Kollmann, I*, Acta S. Congregationis de Propaganda Fide, res gestas Bohemicas illustrantia, 1622-1630, Pragae, 1923.
- Labbe, Ph*, Sacrosancta Concilia, Venetiis, 1728-33.
- Laderchi, J*, Annales Ecclesiae, Bari Ducil, 1881-83.

- Lämmer, H*, Monumenta Vaticana historiam ecclesiasticam saeculi 16. illustrantia, Freiburg, 1861.
- Letters and Papers, Foreign and Domestic of the Reign of Henry VIII*, preserved in the Public Record Office, ed. Brewer, J, S, London, 1862.
- Mansi, G, D*, Sacrorum Conciliorum, etc. Florentiae-Venetiis, 1758 seq.
- Miklosich-Müller*, Acta et diplomata medii aevi, sacra et profana, Wien, 1860.
- Monumenta Germaniae Historica*, inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum miliesimum et quingentesimum, edidit societas aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi, Hannoverii-Berolini-Weimari, 1826 seq.
- Monumenta Poloniae Historica*, ed. A. Bielowski, Krakow, 1864 seq.
- Monumenta Ucrainae Historica*, coll. Metropolita Andreas Septyckyj, Romae, 1964 seq.
- Muratorius Ludovicus*, Rerum Italicarum Scriptores praecipui ab anno aerae Christianae D. ad MD. quorum potissima pars nunc primum in lucem prodit ex codicibus, etc., Mediolani, 1723-1751.
- Пам'ятники древне-русского канонического права*, Спб, 1908.
- Петрушевч, М*, Сводная Літопись 1600 по 1700 годъ, Львовъ, 1874.
- Полное Собрание Русскихъ Літописей*, М, 1846 слѣд.
- Прицелков, М, Д*, Троицкая Літопись, М-П, 1950.
- Raczynski*, Codex Diplomaticus Lithuaniae, Breslau, 1895.
- Raynaldus (Rinaldus), O*, Annales ecclesiastici accedunt notae chronologicae, criticae, etc. auctore J. D. Mansi, Luccae, 1752-53.
- Relacye Nuncyuszow Apostolskich w Polsce*, Berlin, 1864.
- Sanuto, M*, Diarii, Venezia, 1873.
- Theiner, A*, Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita, ex tabulariis Vaticanis, Romae, 1861.
- Theiner, A*, Vetera Monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia, Romae, 1863.
- Theiner, A*, Codex Diplomaticus dominii temporalis S. Sedis, etc., Romae, 1862.
- Theiner, A*, Die Neuesten Zustände der katholischen Kirche in Polen und Russland, 1841.
- Theiner, A*, Acta genuina Concilii Tridentini, Agram, 1874.
- Theiner, A*, Annales ecclesiastici post Baronium ab anno 1572 ad nostra usque tempora, Romae, 1856.
- Theiner, A*, Schweden und seine Stellung zum Heiligen Stuhl unter Johann III, Sigismund III und Karl IX, Augsburg, 1836-39.
- Theiner, A*, Monuments historiques relatifs aux règnes d'Alexis Michaelowitsch, Fedor III et Pierre le Grand Czars de Russie, Rome, 1859.
- Theiner-Miklosich*, Monumenta spectantia ad unionem Ecclesiarum Graecae-Romanae, Vindobonae, 1872.
- Welykyj, A, G*, Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia, Romae, 1953 seq.
- Welykyj, A, G*, Acta S. Congregationis de Propaganda Fide, Romae, 1953 seq.
- Welykyj, A, G*, Litterae S. C. de Propaganda Fide, Romae, 1954 seq.
- Welykyj, A, G*, S. Josaphat Hieromartyr, Romae, 1952 seq.
- Welykyj, A, G*, Epistolae Josephi Velamin Rutskyj, Romae, 1956.
- Welykyj, A, G*, Epistolae Raphaelis Korsak, Antonii Sielava, Ganrielis Kolenda, Romae, 1956.

- Welykyj, A, G*, Congregationes Particulares, etc., Romae, 1956.
Welykyj, A, G, Audientiae Sanctissimi de rebus Ucrainae, etc. Romae, 1963, I, 1965, II.
Welykyj, A, G, Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae, I-III, 1965.
Welykyj, A, G, Epistolae C. Zochovskyj, L. Slubicz Salenskyj, G. Vynnyckyj, Romae, 1958.
Welykyj, A, G, Epistolae Leonis Kiszka, Romae, 1959.
Welykyj, A, G, Epistolae F. Wolodkowycz, Romae, 1965.
Welykyj, A, G, Epistolae J. J. Smogorzewskyj, Romae, 1965.
Welykyj, A, G, Litterae Nuntiorum Apostolicorum historiam Ucrainae, etc., vol. I-IX, Romae, 1962-1963.

ЛІТЕРАТУРА

- Amman, A, M*, Ostslavische Kirchengeschichte, Wien, 1950.
Amman, A, M, Untersuchungen der kirchlicher Kultur und des religiösen Lebens bei den Ostslaven, Würzburg, 1955.
Amman, A, M, Zur Geschichte der Geltung der Florentiner Konzilentscheidungen in Polen-Litauen, in Or. Chr. Per., Romae, 8.
Ammann, J, A Aufenthalt der ruthenischen Bischöfe H. Pocij und C. Terlecki in Rom in December und Januar 1959 bis 1596 in Or. Chr. Per., 1945.
Ammann, F, Die Vulgata Sixtina von 1590, Freiburg, 1912.
Anaïssi, T, Bullarium Maronitarum, Romae, 1911.
Ancel, R, Paul IV et le Concile, Louvain, 1907.
Andre, J, F, Histoire politique de la monarchie pontificale au XIVe siècle au la papante a Avignon, Paris, 1894.
Андрусяк, М, Павло Тетеря та Львівська Ставропігія, ЗНТШ, 15 (1931).
Аркас, М, Історія України-Руси, Спб, 1908.
Arezio, L, La politica della S. Sede rispetto alla Valtelina dal Concordato a' Avignon alla morte di Gregorio XV, 1899.
Aschbach, F, Allgemeines Kirchenlexikon oder alphabetisch geordnete Darstellung des Wüßenswürdigsten aus der gesammten Theologie und ihren Hilfswissenschaften, Frankfurt a. M., 1846 seq.
Balan, P, Il processo di Bonifazio VIII, Roma, 1881.
Baldinucci, F, Die « Vita » des Gio. Berbibbi mit Uebersetzung und Kommentar vom A. Riegel, ed. Buda-Pollak, Wien, 1912.
Baluzius, S, (Baluze), Vitae Paparum Avinionensium, hoc est historia Pontificum Romanorum qui in Gallia sederunt ab anno Christi MCCCIV usque ad annum MCCCXCIV, Parisiis, 1693.
Berezzi, N, de, Le relazioni degli Stati Europei al Senato degli ambasciatori Veneziani nel saec. XVII - Francia, Venezia, 1857.
Baumgarten, N, de, Halich et Ostrog, in Or. Chr. Per., 1937.
Baumgarten, N, de, Vulgata Sixtina von 1590, München, 1911.
Bellesheim, A, Kardinal Allen und Seminar aus dem Festlande, Mainz, 1885.
Bihl, M.-Moal, A, C, De duabus epistolis Fratrum Minorum Tartariae Aquilonaris, in Arch. Franc. hist., 15.
Bilanych, J, Synodus Zamostiana, Romae, 1960.

- Bellori, G, P*, Le vite dei pittori, scultori ed architetti moderni, Roma, - Pisa, 1821.
- Blazejowskyj, D*, De potestate Metropolitanorum Kioviensium in clerum regularem, Roma, 1943.
- Bojani, F*, Innocent XI. Sa correspondance avec ses Nonces, Roma, 1910.
- Боржсава, Ю*, Від Угорської Руси до Карпатської України, Філяд., 1956.
- Braunsberger, O, B*. Petri Canisii Epistolae ec Acta, Freinurg, 1896.
- Bremmond d'Ars, G*, Le pere de Madame de Rambouillet, Lean de Vivonne, Paris, 1884.
- Brosch, M*, Papst Julius II und die Gründung des Kirchenstaates, Gotha, 1878.
- Brzezinski*, Geschichte Englands, Gotha, 1890.
- Brzezinski*, O konkordatach Stolicy Apostolskiej z Polska w XVI w., Krakow, 1893.
- Bullarium Ordinis Praedicatorum*, opera Thomae Ripoli editum ad autogr. recognitum, appendicibus, notis illustr. ab A. Bremmond, Romae, 1731.
- Бучинський, Б*, Студії з історії церковної Унії, ЗНТШ, Львів, ч. 85.
- Бучинський, Б*, Студії до історії церк. Унії, Лист Мисаїла, ЗНТШ, ч. 90.
- Burchard, J*, Diarium Innocentii VIII etc., Florentiae, 1854:
- Burmman, C*, Hadrianus VI sive analecta historica de Hadriano VI, Trajectino Papa Romano, Trajecti ad Rhenum, 1727.
- Cancellieri, F*, Notizie storiche delle Stagioni e de siti diversi in cui sono stati tenuti i conclavi nella Città di Roma, Roma, 1823.
- Canesius, M*, Vita Pauli II Pontif. Maximi ex codice Anglicae Bibl. desumpta (in Quirini Pauli II gesta), 1740.
- Capocelatro, A*, La Vita di S. Filippo Neri, Roma-Tournai, 1889.
- Capelli, A*, Fra Girolamo Savonarola e notizie intorno il suo tempo, Modena, 1869.
- Carabelli, G*, Dei Farnese e del Duvato di Castro e Ronciglione dalla storia inedita etc., Firenze, 1855.
- Casanova, E*, Lettere di Carlo V a Clemente VII 1527-1532, Firenze, 1892.
- Catena, G*, Vita del gloriosissimo Papa Pio Quinto, Roma, 1586.
- Catholic Encyclopedia, the*, New York, 1934.
- Christoph, J, B*, Geschichte der heiligen Katharina von Siena und des Papstums ihrer Zeit, Würzburg, 1853.
- Ceccconi, E*, Studi storici sul Concilio di Firenze, Firenze, 1896.
- Celli, A*, Storia della malaria nell'Agro Romano, Città di Castello, 1925.
- Chroust, A*, Briefe und Akten des Dreissigjährigen Krieges: Vom Einfall des Passauerkriegvolkes bis zum Reichstag 1613, München, 1903.
- Colenzio, G*, La vita e gli scritti di Cesare Baronio, Roma, 1907.
- Colombo, G*, Notizie biographiche e lettere di Papa Innocenzo XI, Torino, 1878.
- Contieri, N*, Vita di S. Josaphat, Romae, 1867.
- Cornet, E*, Paolo V e la republica Veneta, Vienna, 1857.
- Dell'Acqua, C*, Di San Pio V Papa insigne fautore degli studi e degli studiosi, Milano, 1904.
- Delfi, P*, S, Cronologia delle famiglie nobili di Bologna, Bologna, 1670.
- Delplace, L*, Le Catholicisme en Japan 1590-1660, Bruxelles, 1909.
- Demetrokopoulos, A*, Orthodoxos Ellas, Leipzig, 1872.
- Desjardins, A*, Negotiations diplomatiques de la France avec la Toscane, Paris, 1859.
- Денисов, А, Н*, Православные монастыри Росс. Империи, Москва, 1908.
- Desmarais, R*, Histoire des desmels de la cour de France avec la cour de Rome du sujet de l'affair des Corses, 1707.
- Döberl, M*, Geschichte Bayerns, München, 1906.

- Döllinger, F*, Lehrbuch der Kirchengeschichte, Regensburg, 1893.
- Döllinger, F*, Kirche und Kirchen. Papsttum und Kirchenstaat. Historische Betrachtungen, München, 1861.
- Drugulin, W, E*, Allgemeiner Portretkatalog, Leipzig, 1860.
- Duchesne, L*, Liber Pontificalis, Paris, 1867.
- Dudik, B*, Iter Romanum. Das Päpstliche Regestenwesen, Wien, 1855.
- Ehrenburg, R*, Das Zeitalter der Fugger, Lena, 1896.
- Engelmann*, Der Ausspruch der Päpste auf Konfirmation bei der deutschen Königswahlen, Breslau, 1886.
- Enders, N, Dr*, Martin Luthers Briefwechsel, Frankfurt, 1884 seq.
- Ehses, S*, Römische Dokumente zur Geschichte der Ehescheidung Heinrichs VIII von England 1527-34, Paderborn, 1893.
- Ehses, S*, Die päpstliche Dekretale im Scheidungsprozesse Heinrichs VIII (in Hist. Jahrbuch.), 9, (1888).
- Ehses, S*, Concilium Tridentinum, Freiburg, 1904.
- Ehses, S*, Die letzte Berufung des Trienter Konzils durch Pius IV 20 Novem. 1560, Kempten, 1913.
- Eichhorn, A*, Der Ermländische Bischof und Kardinal St. Hosius, Mainz, 1854.
- Encyclopedia Britannica*, 14th edition.
- Enciclopedia del Papato*, Edizioni Paoline, Catania, 1961.
- Fabisza, P, W*, Wiadomosc o Legatach i Nuncyuszach Apostolskich w dawnej Polsce. 1076-1865, Ostrow, 1866.
- Facini, M*, Il Pontificato di Gregorio XIV, Roma, 1911.
- Falkenstein*, Geschichte der Buchfruckerkunst, Leipzig, 1840.
- Fagniez, G*, Le pere Joseph et Richelieu 1577-1638, Paris, 1894.
- Fijalek, J*, Srednowieczne biskupstwa Kosciola Wschodniego na Rusi i Litwie na podstawie zrodle greckich (KwHist.), 10, (1896), Lwow.
- Ferlingen*, Le Pope Clement IX, Louvain, 1904.
- Foley, H*, Records of the English Province of the Society of Jesus, London, 1877.
- Fontana, B*, Documenti Vaticani contro l'heresia Luterana in Italia, Roma, 1892.
- Fouqueray, A*, Histoire de la Compagnie de Jesus en France, Paris, 1910.
- Frantz, F*, Sixtus IV und die Republik Florenz, Regensburg, 1880.
- Frere, W, H*, The English Church in the Reigns of Elisabeth and James I, London, 1904.
- Fraschetti, S*, Il Bernini, Milano, 1900.
- Friedensburg, W*, Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst Ergänzungen der Aktentücke etc., Gotha, 1892-1908.
- Friedrick, J*, Die Lehre des Johann Hus und ihre Bedeutung für die Gegenwart, Regensburg, 1862.
- Friese, J, K*, Patrener, Beharden und Waldenser in Oesterreich während des Mittelalters, in Oesterr. Vierteljahr. f. kathol. Theol., 1872.
- Fromman, Th*, Kritische Beiträge zur Geschichte der Florentiner Kirchenvereinigung, Hall a. S., 1872.
- Fumagalli, C*, Dei primi libri a stampa specialmerte di un codice Sublacense impresso avanti il Lattanzio e finora creduto posteriore, Lugano, 1875.
- Gabriel-Ledercq*, Dictionaire Archeologique et le Liturgie, Paris.
- Gaidner, J*, Letters and Papers foreign and domestic of the Reign of Henry VIII, ed. J. G., London, 1883-98.

- Gaidner, H*, The English Church in the Sixteenth Century from the Recession of Henry VIII to the death of Mary, London, 1902.
- Gardella, L*, Memorie storiche del Cardinali della S. Romana Chiesa, Roma, 1787.
- Gardiner, S, R*, History of England from the Accession of James I to the Outbreak of the Civil War 1603-1642, London, 1863-82.
- Gawlik, M*, Projekt unii rosyjsko-polskiej w drugiej polowie XVII w., Lwow, 1909.
- Gherardi, A*, La guerra dei Fiorentini con Papa Gregorio XI, in Arch. St. It., III.
- Gerin, Ch*, L'ambassade de Lavardin et la sequestration du nonce Ranuzzi 1687-89, in Rev. d. quest. histor., 16 (1874).
- Gindely, A*, Geschichte des Dreissigjährigen Krieges, Prag, 1869.
- Geiger, L*, Renaissance und Humanismus in Italien und Deutschland, Berlin, 1887.
- Geiger, L*, Johann Reuchlin. Sein Leben und seine Werke, Leipzig, 1871.
- Gill, Joseph, S, J*, The Council of Florence, Cambridge, 1954.
- Göller, E*, Die päpstliche Penitentiare von ihrem Ursprung bis zur ihrer Umgestaltung unter Pius V, Rom, 1907.
- Grange*, The Fall of the Knights of the Temple, in Dubl. Rev., 1895.
- Gregorovius, F*, Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter. Vom fünften bis zum sechzehnten Jahrhundert, Stuttgart, 1879 seq.
- Gregorovius, F*, Die Grabdenkmähler der Päpste. Marksteine der Geschichte Papstums, Leipzig, 1881.
- Gregorovius, F*, Lucrezia Borgia, nach Urkunden und Korrespondenzen ihrer eigener Zeit, Stuttgart, 1874.
- Grimm, H*, Leben Michelangels, Berlin, 1879.
- Grisar, H*, Die Frage des päpstlichen Primates und des Ursprungs der bischöflichen Gewalt auf dem Tridentinum, Innsbruck, 1884.
- Grisar, H*, Geschichte Roms und der Päpste im Mittelalter, Freiburg, 1901 seq.
- Grumel, V*, Macaire patriarche d'Antioche 1647-72, in Echos d'Orient, 27, (1928).
- Guglielmotti, A*, Marc-Antonio Colonna alla battaglia di Lepanto, Firenze, 1862.
- Gulich-Eubel*, Hierarchia catholica medii aevi, Monasterii, 1910.
- Halecki, O*, From Florence to Brest, Rome, 1958.
- Halecki, O*, Dzieje Unii Jagiellonskiej, Warszawa, 1919.
- Halecki, O*, Rome and Eastern Europe after the Council of Trent, Rome, 1955.
- Hamel de Beuil*, Conte Jean du Sobieski et sa politique de 1674 a 1683, in Rev. hist. diplom., 1893-94.
- Hammer-Purgstahl, F, Frh.*, Klesl, Wien, 1844.
- Haser*, Das Zeitalter der Reformation, Gotha, 1922.
- Häser, H*, Lehrbuch der Geschichte der Medicin und der epidemischen Krankheiten, Jena, 1875 seq.
- Hammer, J, von*, Geschichte des Osmanischen Reiches, grosstenteils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven, Pest, 1827 seq.
- Hefele, K, J, von*, Konziliengeschichte, Freiburg i. B., 1879 seq.
- Hefele, C, T*, Die temporäre Wiedervereinigung der griechischen mit der römischen Kirche, Tübingen, 1848.
- Hergenröther, J*, Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte, Freiburg, 1877 seq; (1924-25).
- Hergenröther, J*, Katholische Kirche und christlicher Staat, Freiburg, 1872.
- Heine, G*, Briefe an Kaiser Karl V, geschrieben von seinem Beichvater Garcia de Lo-

- dysa, Kard. und Bischof von Osma und Siguenza in den Jahren 1530-32, Berlin, 1848.
- Hermant, Z*, Memoires sur l'histoire ecclesiastique du XVIIe siècle 1630-1663, ed. Gazier, Paris, 1905.
- Herre, P*, Papstum und Papstwahl im Zeitalter Philipps II, Leipzig, 1907.
- Hertzberg, G, F*, Geschichte des Byzantiner und des Osmanischen Reiches bis gegen Ende des 16 Jahrhundert., Berlin, 1883.
- Hiltebrandt, Ph*, Die kirchlichen Religionsverhandlungen in der zweiten Hälfte des 17 Jahrhundert., Rom, 1922.
- Hinischius, P*, System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland, Berlin, 1869 seq.
- Höffler, C, von*, Die Romanische Welt und ihr Verhältniss zu den Reformideen des Mittelalters, Wien, 1878.
- Höffler, C, von*, Don Rodrigo Borgia und seine Söhne, Don Pedro Luis und Don Juan, zweiter Herzog von Gandia aus dem Hause Borgia, Wien, 1889.
- Höffler, C, von*, Papst Hadrian VI, Wien, 1886.
- Hoffmann, G*, Der heilige Josaphat, Rom, 1923.
- Hoffmann, G*, Documenta Concilii Tridentini de Unione Orientalium, Romae, 1935.
- Hoffner, P*, Grundlinien der Geschichte der Philosophie, Mainz, 1881.
- Голубевъ, С*, Кіевскій Митрополитъ Петръ Могила, Кіевъ, 1883.
- Hübner, J, A, de*, Sixte V, Paris, 1870.
- Immich, M*, Geschichte des europäischen Staatssystems von 1660-1789, München-Berlin, 1890.
- Infessura, S*, Diario della Città di Roma, ed. Tomassini, Roma, 1890.
- I Papi Nella Storia*, P. Paschini-V. Monachino Roma, 1961.
- Joannes Vitudoranus*, Cronica 1250-1348, ed. Wyss, Zürich, 1856 (Berlin, 1924).
- Janssen, J*, Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters, ed. Pastor, Freiburg, 1897-99.
- Janssen, S*, Papst Bonifatius IX und seine Beziehungen zur deutschen Kirche, Freiburg, 1903.
- Jovius, P*, Vita Leonis X et Vita Adriani VI, Florentiae, 1548 (1551).
- Kalkoff, P*, Forschungen zum Luthers römischen Prozess, Rom, 1906.
- Kontak, K*, Bernardyni w Polsce, Lwow, 1933.
- Kapin, R*, Memoires sur l'Eglise et la societé, la cour, la ville, et le Jansenisme, ed. Aubineau, Paris, 1865.
- Kaprinai, S*, Hungariae diplomatia temporibus Mathiae de Hunyad, Vindobonae, 1771.
- Kayser, F*, Papst Nicolaus V 1447-1455 und das Voedringen der Türken, in Hist. Jahrbuch., München, 1885.
- Kervyn de Lattenhove*, Relations politiques des Pays-Bas et l'Angleterre, Bruxelles, 1885.
- Kiewning, A*, Nuntiaturberichte aus Deutschland. Nuntiatur des Palato 1626-1630, ed. H. K., Berlin, 1895.
- Kirchenlexikon oder Encyclopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*, ed. Wetzer und Welte, Freiburg, 1847-56.
- Klopp, O*, Fall des Hauses Stuart und die Succession des Hauses Hannover in Grossbritannien und Irland, Wien, 1875-1888.
- Кояловичъ, М*, Литовская церковная уния, Спб, 1859-61.
- Kraus, F, X*, Geschichte der christlichen Kunst, Freiburg, 1908.

- Kraus, F, X*, Roma sotterranea, Freiburg, 1879.
- Kretschmar, J*, Gustav Adolphs Pläne und Ziele in Deutschland, Hannover, 1905.
- Кулаковскіи, Ю*, Прошлое Тавриды, 1914.
- Kulczynski, I*, Specimen Ecclesiae Ruthenicae, Romae, 1727.
- Kutrzeba, S, Fijalek, J*, Kapiarz Rzymski Erazma Ciolka, in Arch. Hist., 2 (1923), Krakow.
- Lämmer, H*, Melematum Romanorum mantissima, Ratisbonae, 1875.
- Lämmer, H*, Zur Kirchengeschichte des 16. und 17. Jahrhundert., Freiburg, 1863.
- Landucci, L*, Diario Fiorentino dal 1450 al 1516 etc., Firenze, 1883.
- Langlois, Ch*, Histoire de France, ed. Lavissee, Paris, 1901.
- Lanz, R*, Einleitung zum ersten Bande der Aktestücke und Briefe zur Geschichte Kaiser Karls V, Wien, 1857.
- Lea, H*, A History of the Inquisition of the Middle Ages, London, 1889.
- Lechler, G*, Johann von Wiclif und die Vorgeschichte der Reformation, Leipzig, 1873.
- Lederer, S*, Der spanische Kardinal Johann von Torquemada. Sein Leben und seine Schriften, Freiburg, 1879.
- Legrand, E*, Bibliographie hellenique ou description raisonnée des ouvrages publics en grec par les Grecs au XVIIe siècle, Paris, 1894-96.
- L'Elpinois, H, de*, La Ligue et les Papes, Paris, 1860.
- Levinson, A*, Nuntiaturberichte vom Kaiserhof Leopolds I, in Arch. f. Oester. Gesch., 1657-1669, 1913.
- Liber Clementinarum seu Liber Septimus*, Introductio in Corpus Iuris Canonici, Freiburg, 1889.
- Lindner, Th*, Papst Urban VI, in Brieg. Zeitschr. f. Kirchengesch., Gotha, 1879.
- Loserth, F*, Hus und Wiclif, Prag, 1884.
- Llorente, J, A*, Geschichte der spanischen Inquisition, Gmünd, 1819.
- Lossen, M*, Der kölnische Krieg 1565-86, Gotha, 1882.
- Lingard, J*, History of England, London, 1838.
- Lippi, M, G*, Vita di Papa Innocenzo XI, ed. Bethier, Milano, 1899.
- Лужницький, Г, др.*, Українська Церква між Сходом і Заходом, Філяд., 1954.
- Lünig, Ch*, Codex Italiae diplomaticus, Francoforti, 1725-32.
- Lukasa, S*, Erazm Ciolek Biskup Plocki 1502-22, Warszawa, 1878.
- Макарии (Булгаковъ) Митр.*, История Русскои Церкви, Спб, 1883.
- Малининъ, В*, Старецъ Філофеи инокъ Елеазарева монастыря и его посланія, Кіевъ, 1901.
- Machiavelli, N*, Le lettere famigliari, ed. Alvazi, Firenze, 1883.
- Mai, A, Card*, Specilegium Romanum, Romae, 1839-44.
- Marks, E*, Die Zusammenkunft von Bayonne, Strassburg, 1887.
- Marocco, G*, Monumenta dello Stato Pontificio, Roma, 1833 seq.
- Moroni, G*, Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica, Venezia, 1840 seq.
- Martyr, P*, Opus Epistolarum (Bull. Excomm.), Amsterdam, 1670.
- Marusyn, M*, Die Vereinigung der Peremysler und Lemberger Eparchien mit dem Apostolischen Stuhle, Rom, 1951.
- Mc Sorley, J*, An Outline History of the Church, St. Louis-London, 1954.
- Merkel, S*, Concilii Tridentini Diariorum, Freiburg, 1901.
- Mentz, G*, Johann Philipp von Schönborn, Kurfürst von Mainz, Bischof von Würzburg und Worms 1665-1675, Jena, 1896.
- Menzel, K, A*, Die Geschichte der Deutschen, Breslau, 1821-23.

- Meyer, A, O*, England und die katholische Kirche unter Elisabeth, Rom, 1911.
- Michaud, E*, Louis XIV et Innocent XI, Paris, 1882-83.
- Manni, D, M*, Istorìa degli anni santi del loro principio fino al presenta del MDCCL, Firenze, 1750.
- Mordtmann, A, D*, Belagerung und Eroberung Konstantinopels durch die Türken im Jahre 1453, Stuttgart-Augsburg, 1858.
- Müller, K*, Luthers römischer Prozess, in Zeitschr. f. Kirchengesch., Gotha, 1903.
- Müller, K*, Kirchengeschichte, Tübingen, 1902.
- Müller, C*, Aktenstücke zur Geschichte der Streitigkeiten unter den Minoriten, in Zeitschr. f. Kirchengesch., 1884.
- Müller, C*, Der Kampf Ludwigs des Bayern mit der römischen Kurie, Tübingen, 1879.
- Müller, C*, Ludwigs des Bayern Appellationen gegen Johann XXII, in Zeitschr. f. Kirchengesch., 1884.
- Müntz, E*, Les arts e la cour des Papes pendant le XVe et le XVIe siècle, Paris, 1887.
- Müntz, E, P. Favre*. La Bibliotheque au Vatican ou XVe siècle a' apres des documents inedits, Paris, 1887.
- Morawski, A*, Historya Uniwersytetu Jagiellonskiego, Krakow, 1900.
- Нагавський, I, о. Д-р*, Об'єднання Церкви та ідея патріархату в Києві, Торонто, 1961.
- Нагавський, I, о. Д-р*, Історія України (по-англ.), Філадельфія, 1962.
- Назарко, I, о. Д-р*, Київські і Галицькі Митрополити, Рим, 1962.
- Nohle, K, von*, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften, Erlange, 1858.
- Оглоблин, О*, Думки про Хмельниччину, Нью Йорк, 1957.
- Оглоблин, О*, Московська Теорія III Риму в XVI-XVII ст., Мюнхен, 1951.
- Оглоблин, О*, Українсько-Московська Угода 1654, Нью Йорк, 1954.
- Orbaan, J, A, F*, Sixtine Rome, London, 1911.
- Orbaan, J, A, F*, Documenti sul barocco, Roma, 1920.
- Oven, J*, The sceptics of the Italian Renaissance, London, 1893.
- Palacky, F*, Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg Podiebrad, Wien, 1860.
- Palacky, F*, Geschichte der Böhmen, grösstenteils nach Urkunden und Handschriften, Prag, 1860-65.
- Pallavicini, S*, Istorìa del Concilio di Trento, Roma, 1664.
- Pallavicino, S*, Della Vita di Alessandro VII, Prato, 1830-40.
- Papenkordt, F*, Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter, herausgegeben und mit Anmerkungen, Urkunden, Vorwort und Einleitung versehen von Prof. C. Höffler, Paderborn, 1857.
- Pastor, L*, The History of the Popes, St. Louis-London, 1938 seq.
- Pastor, L*, Die kirchlichen Reunionsbestrebungen während der Regierung Karls V. Aus den Quellen dargestellt, Freiburg, 1879.
- Pastor, L*, Allgemeine Dekrete der römischen Inquisition aus ned Jahren 1555 bis 1597, Freiburg, 1912.
- Pastor, L*, Sixto V il creatore della nuova Roma, Roma, 1922.
- Paulus, N*, Johann Tetzels der Ablassprediger, Mainz, 1899.
- Paruta, P*, La legazione di Roma. Dispacci 1592-1595, in Mon. stor. pubbl. dalla R. Deputazione Veneta di stor. Patr., Ser. IV., Venezia, 1887.
- Pekar, B*, De erectione canonica Eparchiae Mukacoviensis, Romae, 1956.

- Петровъ, А*, Древнейшие грамоты по истории Карпато-русской Церкви и иерархии 1391-1498, Прага, 1930.
- Перфецкии, Е*, Обзорение истории Подкарпатской Руси, Прага, 1923.
- Петровскии, А*, Учительное известие при славянском Служебнике, Христ. Чтение, Спб, 1911 і слід.
- Petrucelli della Gatina, F*, Histoire diplomatique des Conclaves, Paris, 1864.
- Pio Conti, O*, Origine, fasti et privilegi degli avvocati consistoriali, Roma, 1898.
- Philipps, G*, Kirchenrecht, Regensburg, 1845 seq.
- Pichler, A*, Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident von den ersten Anfängen bis zur jüngsten Gegenwart, München, 1864.
- Pelesz, J*, Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom, Wien, 1878.
- Pierling, P*, Le mariage d'un Tsar au Vatican. Iwan III et Zoe Paleolog, in Rev. d. Quest. Hist., Paris, 1887.
- Pierling, P*, La Russie et le St-Siege, Paris, 1896.
- Pierling, P*, Batory et Possevinus, Paris, 1887.
- Pierling, P*, Rome et Demetrius, Paris, 1876.
- Platzhoff, W*, Frankreich und die Protestanten in den Jahren 1570-1573, in Hist. Bibl., 28 (1912), München.
- Polenz, G, von*, Geschichte des französischen Calvinismus, Gotha, 1859.
- Poncelet, A*, La Compagnie de Jesus en Belgique, 1907.
- Possevinus, A*, Moscovia et alia opera, Coloniae, 1587.
- Praszko, J*, De Ecclesia Ruthena Catholica sede metropolitana vacante 1655-1665, Romae, 1944.
- Pribram, A, F*, Franz Paul Frh. von Lisola 1617-1674 und die Politik seiner Zeit, Leipzig, 1894.
- Puyol, E, K*, Etude sur la renovation du Gallicanisme au commencement du XVIIe siècle, Paris, 1876.
- Pocock, N*, Records of the Reformation. The Divorce 1527-1532, Oxford, 1870.
- Пресняков, А*, Образование велико-русского государства, Спб, 1918.
- Quirinius, A, M*, Pauli II Veneti Pont. Maximi Vita praemissis ipsius sanctissimi pontificis vindiciis adversus Platinam aliosque obtrectatores, Romae, 1740.
- Raffaelli, F*, La insuperiale e veritiera istoria della unione della Bibl. ducale d'Urbino alla Vaticana di Roma, Fermo, 1877.
- Ranke, L, von*, Historisch-biographische Studien, Leipzig, 1877.
- Ranke, L, von*, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, Leipzig, 1881.
- Ranke, L, von*, The History of the Popes, London, 1874.
- Ranke, L, von*, Französische Geschichte vornehmliche in 16 und 17 Jahrhundert, Stuttgart, 1856'
- Ratti, A (Pius XI)*, Opusculo inedito del Card. Baronio con dodici sue lettere inedite ed altri documenti che lo riguardano, Perugia, 1910.
- Redlich, O*, Der Reichstag von Nürnberg 1522-1523, Leipzig, 1887.
- Redlich, O*, Geschichte Oesterreichs. Oesterreichs Grossmachtbildung in der Zeit Leopolds I, Gotha, 1921.
- Renazzi, F, M*, Storia dell'Università degli studi di Roma, detta la Sapienza, con un saggio storico di letteratura Romana dal saec. XIII, sino al saec. XVIII, Roma, 1803.
- Reumont, A, von*, Geschichte der Stadt Rom, Berlin, 1867-70.
- Reumont, A, von*, Kleine historische Schriften, Gotha, 1882.

- Reumont, A, von*, Geschichte Toscanas, Gotha, 1876.
- Reumont, A, von*, Briefe heiliger und Gottfürchtiger Italiener, Freiburg, 1877.
- Reinhardt-Steffens*, Die Nuntiaturberichte von Giovanni Francesco Bonhomini 1579-1581, Soluthurn, 1906.
- Reusch, H*, Der Index der verbotenen Bücher, Bonn, 1883-85.
- Rohrbacher-Knöpfler, A*, Universale Geschichte der katholischen Kirche, Münster, 1833.
- Roscoe, G*, Vita e pontificato de Leone X con annotazioni e documenti inediti di L. Bossi, Milano, 1816.
- Rusworth, J*, Historical Collections of Private Passages of State, London, 1659.
- Sagenheim, S*, Geschichte der Entstehung und Ausbildung des Kirchenrechts, Leipzig, 1854.
- Sägemüller, J, B*, Die Papstwahlen und die Staaten von 1447-1555 etc., Tübingen, 1890.
- Santori, G, A*, Cardinale Diario Consistoriale, ed. Venturi, Roma, 1902.
- Santori, G, A*, Cardinale di S. Severino, ed. Cugnoni, Roma, 1907.
- Santori, G, A*, Autobiographia, Roma, 1889.
- Schaumburg, W, von*, Geschichte der Thaten, herausgegeben durch Albert von Keller, Stuttgart, 1859.
- Schellehaus, K*, Zur Legation des Kard. Morone, Rom, 1910.
- Schmarsow, A*, Ein Beitrag zur Kunst und Kulturgeschichte Italiens in XV Jahrh., Berlin-Stuttgart, 1886.
- Schiemann, Th*, Russland, Polen und Livland bis ins 17 Jahrh., Berlin, 1886-87.
- Schmid, J*, Zur Geschichte der Gregorianischen Kalenderreform, Münster, 1882.
- Schmidlin, J*, Katholische Missionsgeschichte, Steyl, 1925.
- Schmidlin, J*, Geschichte der deutschen National Kirche in Rom S. Maria del anima, Freiburg, 1906.
- Schwartz, W, E*, Der Briefwechsel des Kaiser Maximilian mit Papst Pius V, Paderborn, 1889.
- Schwartz, W, E*, Die Nuntiatur-Korrespondenz Kaspars nebst verwnaten Aktenstücken 1573-76, Paderborn, 1898.
- Schweitzer, J*, Nuntiaturberichte aus Deitschland 1587-1592, Paderborn, 1919.
- Sforza, G*, Ricerche su Nicolo V: La patria, la famiglia e la giovinezza di Nicolo V, Luc-ca, 1884.
- Seppelt, F, X*, Papstgeschichte, München, 1949.
- Sereno, B*, Commentario della guerra di Cipro e della Lega dei principi scistian con-tra il Turco, Monte Cassino, 1845.
- Sigismundo de Conti da Foligno*, Le storie de suoi tempi dal 1475 al 1510, Roma, 1883.
- Siri, V*, Memorie recordite dall'anno 1601 all'anno 1641, Roco-Paris-Lyon, 1677-79.
- Skribanovitz, I*, Pseudo-Demetrius, Berlin, 1918.
- Smurlo, E*, Le St.-Siege et le Orient orthodoxe russe 1609-54, Prague, 1928.
- Sichel, Th*, Zur Geschichte des Konzils von Trident, Wien, 1872.
- Соловьёв, С, М*, История России, i. тд., Москва, 1960.
- Соціальна боротьба в місті Львові в XVI-XVII ст.*, Вид. Льв. Унів., 1961.
- Spillmann, J*, Geschichte der Katholikenverfolgung in England 1535-1681, Freiburg, 1900.
- Spillmann, J*, Die Ebglistischen Martyrer unter Heinrich VIII und Elisabeth 1535-1583, Freiburg, 1900.
- Sparacio, D*, Papa Sixto V, Perugia, 1902.
- Spuler, B*, Die Goldene Horde, Leipzig, 1943.

- Stebelski, I*, Dwa wielkie swiatla, Lwow, 1867.
- SS Rerum Polonicarum*, Diaria Comitiorum Poloniae anni 1597, Cracoviae, 1907.
- Soldan, M, G*, Geschichte des Protestantismus in Frankreich, Leipzig, 1855.
- Steinherz, S*, Nuntiaturrechnungen aus Deutschland 1560-72, Wien, 1897.
- Straganz, M*, Illustrierte Weltgeschichte, Wien, 1910.
- Susta, J*, Pius IV pred pontyfikatem a na pocatku pontyfikatu, Praha, 1910.
- Szaraniewicz, I, Dr*, Patryarchat Wschodni, Lwow.
- Thein*, Papst Innocent XI und die Türkengefahr im Jahre 1683, Breslau, 1912.
- Thieme, U-Becker, F*, Allgemeine Lexikon der bildenden Künstler von der Antike zur Gegenwart, Leipzig, 1907.
- Tiepolo, P*, Relazioni da Roma in tempo di Pio IV e di Pio V, Firenze, 1857.
- Туповъ, Ф*, Свящмуч. Макарии Митрополитъ Кіевскій і всея Росіи, Кіевъ, 1847.
- Туповъ, Ф, II*, Западная Русь в борьбе за веру и народность в XVII-XVIII вв, Кіевъ, 1905.
- Tommaso, N*, Le lettere di S. Catherina da Siena, ridotte a miglior lezione e in ordine nuovo disposte con proemio e note, Firenze, 1860.
- Tscharykow, N*, Un'ambassadeur russe a Rome au XVIIe siècle: Paul Menzies de Pitfodels, 1901.
- Turdeanu, L*, Gregoire Camblak. Faux arguments d'une biographie, in Rev. des Etudes Slaves, 22 (1946).
- Uebersberger, H*, Oesterreich und Russland seit dem Ende de 15 Jahrh., Wien, 1906.
- Uebersberger, H*, Russlands Orientalpolitik in dem letzten zwei Jahrhundert., Stuttgart, 1913.
- Ughelli, F*, Italia Sacra, ed. N. Coletus, Venetiis, 1717.
- Uminski, J, Ks. Dr*, Historia Kosciota, Opole, 1960.
- Valensise, D, M*, Il Vescovo di Nicastro poi Papa Innocenzo IX e le Lega contro il Turco, Nicastro, 1898.
- Villani, G*, Historia Florentina, in Muratori, XIII.
- Villani, P*, Geschichte Girolamo Savanarolas und seiner Zeit, Leipzig, 1868.
- Viollet-le-Duc*, Dictionnaire de l'Architecture, Paris, 1864.
- Voigt, G*, Die Wiederbelebung des classischen Altertums oder das erste Jahrhundert des Humanismus, Berlin, 1880 seq.
- Voigt, J*, Stimmen aus Rom über dem päpstlichen Hof im fünfzehnten Jahrhundert, in Raumers Hist. Taschenbuch, Leipzig, 1833.
- Voyages d'Ibn Batoutah*, ed. Defremeru-Sanguinetti, Paris, 1864.
- Wagner, M*, Untersuchung über die Rysiker Religionsklausel, Jena, 1889.
- Wahrmund, L*, Das Ausschliessungsrechte bei den Papstwahlen, Wien, 1889.
- Wattenbach, W*, Geschichte des römischen Papstums, Vorträge, Berlin, 1876.
- Weidling, J*, Schwedische Geschichte im Zeitalter der Reformation, Gotha, 1887.
- Weiss, J, B*, Kehrbuch der Welgeschichte, Wien, 1879.
- Werner, H*, Die Flugschrift über social- und kirchen-politische Prophetirn, Gotha, 1882.
- Werunski, E*, Italienische Politik Papst Innocenz VI und König Karls IV in den Jahren 1353-1354, Wien, 1878.
- Власовський, I*, Нарис Історії Української-Инвжес.Мавної Церкви, Нью Йорк, 1956.
- Велика Історія України*, вид. I. Тиктор, Вінніпег, 1953.
- Холмський, I*, Історія України, Мюнхен, Нью Йорк, 1949.
- Zaleski, S*, Jezuici w Polsce, Lwow, 1901-1902.

- Збірник Памяті М. Смотрицького*, Арх. Богосл. Акад., Львів, 1934.
- Ziegler, Th*, Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche, Würzburg, 1938.
- Zimmermann, A*, Die kirchlichen Verfassungskämpfe in XV Jahrhundert., Breslau, 1882.
- Zimmermann, A*, Jacob II und seine Bemühungen betreffs Wiederherstellung der katholischen Kirche in England, in *Römische Quartalschr.*, 19 (2), 1905.
- Zinkeisen, F, M*, Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Gotha, 1840-54.
- Zwiedineck-Südenhorst*, Die Politik Venedigs während des 30-jährigen Krieges, Stuttgart, 1882.

ПОКАЖЧИК ВАЖНИЩИХ ІМЕН І НАЗВ

А

Август II, Сакс., пол. кор. 491, 524.
Август III, Фрідріх, пол. кор., 524, 551, 552.
Авгсбурзька Ісповідь, 184, 192, 219.
Авіньон, 8, 14, 18, 24, 29, 30, 31, 34, 39, 128, 417, 566, 567.
Аврам, вп. Суздальський, 79.
Адам Кисіль, 374, 400.
Адріян VI, папа, 168, 170, 171, 172, 173, 178.
Академія Наук і Штук в Римі, 54, 55.
Альберт, австр. князь, 106.
Альбрехт фон Гогенцолерн, електор Майнцу, 160.
Альфонс, король Арагону, 76, 91, 100.
Андрій, Гал.-Волинський король, 18.
Андронік III Палеолог, віз. Імпер. 23, 33.
Андрусівський Договір, 438, 443, 450, 459, 489.
Антоній, Гал. митрополит, 36, 59.
Антоній Селява, Київський митрополит, 397, 399, 404, 410.
Антоній, Царг. патріярх, 59, 60.
Апеляція Захсенгаузен, 15.
Апостол Данило, Український гетьман, 554.
Артикули до обєд. з Римською Церквою, 287-292 (перед Берест. Унією).
Ассемані, Симеон, історик, 542.
Атанасій Пател., Царг. патр., 365, 382.
Атанасій Шептицький, Львів, єп. і Київ. митр. 498, 515, 518, 524, 525, 535, 536.
Атанасія, св., Колегія в Римі, 255, 310.
Ахмед III, тур. султан, 483.

Б

Базель, Всел. Собор в, 69, 71, 76, 88.
Балабан, Арсен, Марко, Льв. владика, 210

Балабан, Гедеон, Льв. влад., 274, 283.
Балабан, Діонисій, Київ. митрополит, 421, 425, 427, 429, 431.
Баранович, Лазар, Черн. архисп., 429, 431, 432, 461.
Баторий, Істван, пол. король, 266.
Баяад, тур. султан, 132.
Беля IV, угор. кор., 16.
Біла Церква, угода, 407.
Больонетті, Альб., ап. нунцій, 251, 272, 279.
Боніфат VIII, папа, 8, 12, 13.
Боніфат IX, папа, 52 і слід.
Борис Годунов, 282, 284, 286, 292, 296, 313.
Браманте, Донат, архитект ренесансу, 146, 147.
Бутурлін, моск. воевода, 409.
Бучач, мир під Бучачем, 440, 444.

В

Варлаам Шептицький, Льв. єп., 495
Василь Василевич, моск. кн., 79.
Ватикан, 39, 66.
Венедикт XII, папа, 22 і слід., 26, 27, 28.
Венедикт XIII, папа, 508 слід., 509, 510, 512, 521.
Венедикт XIII, антипапа, 52, 58.
Венедикт XIV, папа, 505, 514, 515, 527 слід., 529, 532, 533, 534, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 547, 549.
Венедикт XIV, антипапа, 66.
Вернард з Сівни, св., 65, 89.
Вестфальський мир, 299, 394, 414, 416.
Виговський, Іван Гетьман, 420, 421, 423, 425, 426, 427, 429.
Виговський, Йосиф, Луць. єп., 495, 519.
Вильно Пров. Синод, 1509, 152, 163, 211, 212.
Винницький, Антін, адм. Київ. митр., 427, 437.

Винницький, Інокент, Перем. єп., 424, 475.
Винницький, Юрій, Київ. митр., 475, 495, 496, 506. 519, 520.
Виссаріон, митр. і кардинал, 71, 78, 97, 107, 108, 119.
Витовт, лит. князь, 61, 62, 78.
Вишневецький, Адам, укр. князь, 293.
Вишневецький, Михайло, пол. король, в ук. роду, 438, 439, 443, 444, 446.
Відень, бій під Віднем, 1683, 453-56.
Відоні, Ап. нунцій, 421, 425.
Вієн, 15-ий Всел. Собор, 121.
Вільгельм Оккам, 14, 15, 16, 45.
Володислав з Опілля, Гал. кн., 37, 40-42.
Володислав III Ягайл., 75, 76, 80, 82, 279.
Володислав IV Ягайл., 377, 379, 380, 396, 400, 401.

Г

Гавриїл, Гал. митроп., 24.
Гадляцька угода, 1658 року, 420, 421, 424, 425, 426, 427, 439, 441.
Галицько-вол. держава, 16, 27, 30, 40 і слід.
Геннадій II Схоляріс, Цар. патр. 94, 120.
Генрик VII, австр. цісар, 13, 15.
Генрик VIII, англ. король, 137.
Генрик VIII, англ. кор., 158, 167, 175, 177, 178-83 (розвід), 194, 198, 199, 207.
Генрик III, франц. кор., 250, 265.
Генрик IV, Наварра, фр. кор., 269, 302, 303.
Гедеон Четверт., Київ. митр. 461, 462, 464.
Глинський, Михайло, укр. кн., 152, 167.
Григор Цамлак, Київ. митр. 61, 62, 63, 77.
Григор, Київ. митроп., 111, 112, 120, 122.
Григор Мамме, Царг. патр., (Маммас) 92, 120.
Григор XI, папа, 36, 37 і слід., 39, 42, 43, 45, 47.

Григор XII, папа, 55 і слід.
Григор XIII, папа, 243 і слід., 245, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 267, 279, 280, 300.
Григор XIV, папа, 268, 270, 271.
Григор XV, папа, 339 і слід., 341, 343, 344, 355, 356, 357, 391.
Гоголь, Евстахій, козацький генерал під Віднем 1683 р., 453.

Г

Гарампі, Йосиф, Ап. нунцій, 561, 569, 570, 571.
Гедимін, лит. князь, 18, 21, 27.
Геленгазз, Конрад, 53.
Грімальді, Еронім, Ап. нунцій, 497.
Густав Адольф, швед. король, 383, 384.
Густав Ваза, швед. кор., 183, 199.

Д

Дам'ян Многогрішний, гетьман, 431, 444, 445.
Данило, Галицький кор., 41.
Діонисій I, Царг. патр., 120.
Діонисій Зборовський, Холм. єп., 284, 316.
Дітріх з Нігайму, богослов, 57, 58.
Дмитро Самозванець, 335-337.
Дон Ферранте, кор. Неаполя, 106.
Дорошенко Петро, гетьман, 427, 437, 438, 439, 443, 444, 449.

Е

Евген IV, папа, 67 слід., 73, 78, 79, 81, 86, 87, 95, 96, 113, 142.
Евстахій Тисар., Льв. влад., 332.
Евтимій, Царг. патр., 61.
Едвард III, англ. король, 70.
Едвард VI, англ. кор., 207.

Є

Євекія, Курцевич, Волод. єп., 332.
Єзуїти, 197-198.
Єлисавета I, англ. королева, 220, 232, 239, 240, 247, 264, 265.
Єлисавета, моск. цар., 554.
Єремія II, Царг. патр., 255, 267, 275,

279, 280, 281, 282, 283, 308, 312, 363.
Бремія III, Царг. патр., 494.

Ж

Жабокрицький, Д. Луцьк. вп., 464, 495.
Жданович, А, козацький ген. 419.
Желіборський, А, Київ. митр., 420, 427.
Жовті Води, місцевість побіди Хмель. над поляками, 404.
Жохівський, Кипріян, Київ. Митр., 439, 445, 467, 474, 497.

З

Заславський, князь, 307, 316, 318, 734, 402.
Засарій Дельфіно, Віденський нун., 229, 230.
Західня Схиама, 9, 45 слід. 88.
Зборівська угода, 405-406, 407.
Зиґмунт, лит. князь, 42, 79, 81.
Зиґмунт (Зигисмунд), цісар, 57, 69.
Зиґмунт I Старий, пол. кор., 152, 164, 185, 209.
Зиґмунт II Август, пол. кор., 218, 225, 233, 250, 272.
Зиґмунт III Ваза, пол. кор., 266, 281, 284, 285, 293.

I

Іван Борискевич, Луцьк. вп., 332.
Іван Брюховецький, гетьман, 427, 429, 438.
Іван Дубович, архим. в Дубна, 369, 370.
Іван III Василевич, моск. кн. 108.
Іван Віклиф, англ. реф., 45 слід., 51, 52, 66.
Іван Гуніяді, 89, 94, 100, 101.
Іван Гус, чеськ. реф., 46, 52, 66.
Іван V, віз. імпер., 33, 34, 35, 36.
Іван VIII Палеолог, віз. імпер., 60, 70, 71, 75, 79, 80.
Іван XXII' папа, 14 слід., 23.
Іван XXIII, антипапа, 57, 58, 60, 62, 64.
Іван XIV Калекас, Царг. патр., 24, 27, 28.
Іванна, кор. неаполя, 76.
Іван в Луцька, Гал. митрополит, 59.
Іван Капістран, св., 89, 100, 110.
Іван IV Кривавий, моск. кн. 126, 188, 252, 253, 266.

Іван Мазепа, гетьман, 474, 473, 491, 492, 554. *Іван Ольшавський, кн.* 121.
Іван Тецель, монах, 160, 161.
Іван Фишер, архиеп. Рочестеру, 1.2.
Іван III, швед. кор., 251-52, 2.4, 307.
Ієнатій Лойола' св., 197-198.
Іван Самойлович, гетьман, 440, 445, 460, 474.

Іван Скоропадський, гетьман, 492, 553.
Іннокент VI, папа, 31 слід., 33, 36.
Іннокент VII, папа, 54-55.
Іннокент VIII, папа, 123, 131 слід., 134, 143.
Іннокент IX, папа, 270-271, 300.
Іннокент X, папа, 391 слід., 393, 411.
Іннокент XI, папа, 444, 446 і слід., 447, 456, 459, 461.
Іннокент XII, папа, 470 слід., 471, 473.
Іннокент XIII' папа, 504 слід., 508.
Ілля Куча, Київ. митр., 273.
Іпатій Потій, Київ. митроп., 285, 2.7, 292, 295, 309, 316, 317, 318, 327, 323.
Ісаєя Копинський, Київ. митроп., 332, 371, 376.
Ісаєя, Царг. патр., 24.
Ісидор, Київ. митроп. і кардинал, 63, 71, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 91, 93, 94, 120, 122.

Й

Йоасаф I Коккас, Царг. патр., 120.
Йоасаф Кроковський' Київ. митр., 492.
Йоаким, Антіох. патр., 107, 274.
Йоаким Брус. патр., 107.
Йоаким V Ант. патр., 274, 275.
Йов Борецький, Київ. митр., 332, 333, 370, 374, 376.
Йосафат, Кунцевич, св., 333, 334, 355, 364, 366, 367, 369, 370, 562.
Йона, моск. митр., 84, 111-112.
Йона I Глезна, Київ. митр., 127.
Йона II Київ. митр., 149, 150, 151.
Йона III Протасевич, Київ. митр., 213, 273.
Йона Гоголь, Тур. вп., 316.
Йосиф II, Царг. патр., 61, 71, 74, 78, 79, 212.
Йосиф I Болгариневич, Київ. митр., 138, 139, 140, 149.

Йосиф II Солтан, Київ. митр., 163, 185.
Йосиф III, Київ. митр., 185, 209.
Йосиф IV Рутський (Велямин), Київ. митр., 318, 329, 330, 333, 334, 344, 345, 353, 354, 356, 369, 370, 371, 372, 373, 375, 377, 380, 497.
Йосиф Шумлянський, Льв. еп. і Київ. митр., 446, 453, 460, 463, 464, 474, 489, 506.
Йосиф Левицький, Холм. еп., 425.
Йосиф Виговський, граф, Луцьк. еп., 475.
Йосиф I Габсбург, цісар, 481, 482.
Йосиф II Габсбург, цісар, 546, 553, 570.

К

Казимир Вел. пол. кор., 24, 25, 27, 30, 35, 36, 37, 40.
Казимир, лит. кн. і пол. кор., 81, 84, 110, 111, 121.
Калікст III, папа, 47 і слід., 100-101, 102, 103, 109, 116, 133.
Калікст I, Царг. патр., 35.
Кальвін, Іван, реф., 238.
Кальнишевський, П, гетьм., 574.
Карло Боромей, кард., 227, 235.
Карло IV Люкс., цісар, 29, 31, 32, 33, 37.
Карло V, цісар, 169, 170, 174, 184, 190, 208.
Карло VI, цісар, 483, 504.
Карло VII, цісар, 530.
Карло I, англ. кор., 343, 382, 394.
Карло II, англ. кор., 395.
Карло V, фр. кор., 49.
Карло VII, фр. кор., 65, 88, 105.
Карло VIII, фр. кор., 134, 135, 136, 137.
Карло IX, фр. кор., 225, 239, 249, 250.
Карло Бурбон, 231.
Карло X Густав, швед. кор., 409, 415, 418, 419.
Карло XII, швед. кор., 491.
Карло III, есп. кор., 566, 567.
Карло Роберт, угор. кор., 19, 25.
Катерина Араґ., ж. Генрика VIII, 177, 178-183, 199.
Катерина Медічі, фр. кор., 230, 232.
Катерина II, моск. цар., 409, 552, 570, 573, 574.
Катерина з Сізни, св., 37, 38, 39, 49, 50.
Катол. Літа, 192, 265, 324, 382.
Кейстут, лит. кн., 41.
Кипріян Цамблак, Київ. митр., 36, 60.
Кирило I Лук., Царг. патр., 313, 317, 333, 361, 362 слід., 369, 376, 373, 375, 379.
Кирило II Контаріс, Ц. патр., 365, 366-67.
Кирило Терл., Луцьк. еп., 283, 284, 286, 287, 292, 295, 309, 316.
Климент V, папа, 9 і слід.
Климент VI, папа, 28 і слід.
Климент VII, папа, 173 слід., 178, 183, 184, 188.
Климент VIII, папа, 299, 300 і слід., 305, 306, 307, 308, 311, 315, 316, 319-20, 323, 337, 341, 540.
Климент IX, папа, 434 і слід.
Климент X, папа, 441 і слід., 443, 446, 447.
Климент XI, папа, 480-82, 485, 486, 487, 502, 503, 509.
Климент XII, папа, 521 і слід., 523, 526, 528.
Климент XIII, папа, 545 і слід., 547, 548, 550, 555, 560, 562, 564, 565.
Климент XIV, папа, 563 і слід., 565, 567, 574, 576, 577.
Климент VII, антипапа, 49, 50, 65.
Климент VIII, антипапа, 66, 97.
Козацький Легіон Іннокента XI, 453-455.
Коленда, Гавриїл, Київ. митр., 420, 421, 426, 428, 439, 445.
Коліні, фр. адмірал, 248.
Коммендоне, Іван, Ап. нунцій, 234, 241.
Конотоп, місце побіди гетьм. І. Виговського над москалями, 426, 427, 463, 477, 516.
Констанца, Собор, в, 58, 63, 67, 69, 77.
Констанція, ж. Гал. кор. Лева I, 16.
Костянтин IX Палеолог, віз. імпер., 91, 92, 93.

Л

- Лев I, Гал. кор.*, 16, 17.
Лев II, Гал. кор., 18.
Лев X, папа, 153 і слід., 157, 162, 164-165, 169.
Лев XI, папа, 320-21.
Лев I Заленський, Київ. митр., 474, 489, 495.
Лев II Кишка, Київ. митр., 495, 496, 497, 498, 506, 511, 518, 520.
Лев III Шештицький, Київ. митр., 537, 541, 552, 555.
Леонтій Пелчинський, Турівський єп., 289, 292.
Леопольд I, австр. цісар, 442, 451, 455, 456, 481.
Лепанто, місце побіди християн, 182, 242.
Лицарі св. Івана, 91, 234, 417.
Лобода, Г, коз. генерал, 318.
Локетек, пол. князь, 18, 19.
Лука Нотарас, 92.
Луцький Конгрес європ. держав, 77.
Любарт-Дмитро, Гал.-вол. князь, 27, 28, 30.
Людовик Баварський, цісар, 15, 16, 23, 29.
Людовик, маляр. кор., 37, 40.
Людовик з Анжусу, 50, 52.
Людовик XII, фр. кор., 106, 142, 144, 145, 156.
Людовик XIII, фр. кор., 382, 383.
Людовик XIV, фр. кор., 389, 395, 413, 417, 418, 435, 436, 442, 447, 448-51, 457-58, 467, 471, 481.
Людовик XV, фр. кор., 483, 505, 531, 566, 567.
Лютер, Мартин, д-р, реформ., 56, 158, 160, 161, 162, 167, 172, 175.
Лявалет, А, о., взуїт, 498.
Лянчеллотті, Ап. нунцій, 353.
Лятеран, Собор, 5-ий Всел., 146, 156.

М

- Макарій, Ант. патр.*, 425.
Макарій, Галицький митр., 110, 111.
Макарій I, Київ. митр., 127.
Макарій II, Київ. митр., 209, 211, 272.

- Макарій Тучап., Льв. єп.*, 112, 186, 209.
Макіявеллі, Н, 165.
Максим, Київ. митр., 19.
Максим Рило, Холм. єп., 572, 573.
Максим III, Царг. патр., 123.
Максиміліян I, цісар, 133, 152, 158.
Максиміліян II, цісар, 227, 239.
Малаяспіна, Ап. нунцій, 287, 292, 297, 307.
Мануїл II, віз. імпер., 53, 75.
Маркел II, папа, 214-15, 216.
Марко, Ал. патр., 107.
Марко Євгенік, 71, 74.
Марія, англ. кор., 207.
Марія Тереса, цісарева, 529, 530, 546-47, 567, 568, 570, 573.
Мартин V, папа, 59, 62, 63 і слід., 67.
Масонська орган., 523-24.
Мацуй, Вил. архієпископ, 81-82.
Мендове, лит. князь, 41.
Ментлі Герай, тат. хан, 127.
Мелетій Піітас, Ал. патр., 313.
Мелетій Смотрицький, архієп., 328, 332, 333, 344, 355, 364, 371, 372, 373.
Методій Терлецький, Холм. єп., 373, 390, 399.
Микола V, папа, 86, 87, 93, 94, 96, 97, 98, 109, 110, 118.
Мисайл, Київ. митр., 122, 123, 124.
Митрофан II, Царг. патр., 83, 90.
Михайло, архієп. Вифлєвму, 66.
Михайло Ангел, маляр ренесансу, 147, 148, 200, 235, 387.
Михайло Рагоза, Київ. митр., 283, 286, 287, 292, 313, 316.
Михайло з Чезени, 14, 15.
Москва-Третій Рим, 84, 126.
Мохаммед II, тур. султан, 91, 128.
Мохаммед III, тур. султ., 304.
Мохаммед IV, тур. султ., 443, 448, 451, 452, 457.
Мурад I, тур. султ., 33, 76.
Мурад II, тур. султ., 91.
Мурад III, тур. султ., 304.

Н

- Наливайко, С, коз. воєждь*, 318.
Немирич, Ю, амб. гетьм. Виговського,

421, 425, 426.
Неофіт II, Царг. патр., 363.
Никифор, патр. протосінкел, 312, 313.
Ніфонт I, Царг. патр., 20.
Ніфонт II, Царг. патр., 139-140.
Нокс, Іван, калъв. реформ., 232.

О

Олександр VI, папа, 133 і слід., 136, 137, 138, 144.
Олександр VII, папа, 411, 412, 425, 426, 433, 434, 435, 436, 447.
Олександр VIII, папа, 468 і слід., 470, 471.
Олександр V, антипапа, 57.
Олександр, пол. кор., 125, 149, 150.
Олена, його жінка, 125, 150.
Олексій Михайлович, моск. цар, 408, 410, 418, 419, 429, 430.
Омелькович Семен, київ. князь, 121.
Омелькович Михайло, київ. князь, 121, 123, 124.
Олгерд, лит. князь, 35, 41.
Орлик Пилип, гетьман, 430.
Островський Федір, укр. князь, 81.
Островський Костянтин, укр. князь, 213, 214, 278, 279, 285, 286, 295, 297, 310, 311, 327.

П

Павло II, папа, 113 і слід., 116, 117.
Павло III, папа, 188 і слід., 198, 200, 201, 243, 389.
Павло IV, папа, 215 і слід., 220, 221, 222, 243.
Павло V, папа, 321 і слід., 326, 327, 335, 336, 337, 339, 342.
Павло Полуботок, гетьм. України, 553.
Паїсій Іпполітович Хм. !п., 332.
Партеній I, Царг. патр., 365.
Пахомій II, Царг. патр., 280.
Переяславська Угода, 409, 428, 493.
Петро, Київ. митр., 19, 20, 21.
Петро Канізії, нім. апост., 219, 229, 239.
Петро Могила, Київ. митр., 310, 371, 372, 376, 378, 380, 381, 399, 400, 424, 439, 440, 466.

Петро I, моск. цар, 475, 487, 490, 554.
Петро II, моск. цар, 554.
Петро III, моск. цар, 554.
Пилип IV Красний, фр. кор., 8, 10, 11, 12, 13, 39.
Пилип VI, фр. кор., 23.
Пилип II, есп. кор., 264, 303.
Пилип III, есп. кор., 304.
Пилип IV, есп. кор., 342.
Пилип V, есп. кор., 505, 523, 529.
Пилип Володкович, Київ. митр., 552, 555, 561, 570.
Пиллявці, місце побіди гетьм. Хмельн., 404.
Пій II, папа, 87, 102 і слід., 111, 113.
Пій III, папа, 142-143.
Пій IV, папа, 221 і слід., 223, 224, 228, 234, 236, 243, 244.
Пій V, св. папа, 235 і слід., 240, 241, 242, 244, 259, 264, 341.
Понятовський Станислав, пол. кор., 552, 561, 568, 569.
Поссевіно, Антоній, ап. лебат, взуїт, 232, 250, 252, 266, 279.
Пузина, А, князь, вп. Луцька, 379.

Р

Ракочий, Ю, кн., 417, 419.
Рафаель з Умбрії, рен. маляр, 148, 169.
Рафаїл Корсак, Київ. митр., 381.
Рим, погром імперіялістами, 175-77.
Річчі, Лаврентій, взуїт, 548, 567, 568.
Річард, англ. кор., 52.
Роман, Київ. митр., 35.
Ружинський, К, укр. князь, 293.
Рудольф II, цісар, 247, 252, 263, 266, 304, 322, 323.
Розумовський, К, укр. гетьм., 554.
Русь-Україна, 119, 120, 122, 142, 186, 211, 213, 278, 280, 282, 283, 287, 310, 313, 369, 371, 373, 382, 418, 424, 425, 439, 534, 557, 562.

С

Саванароля, Джіролямо, 136, 137, 153.
Сагайдачний, Петро Конашевич, 'гетьман, 331.
Свиривайло, лит.-укр. кн., 81.

Селим II, тур. султ., 241.
Семен з Полоцька, Київ. митр., 124, 127.
Селява Ант., Київ. митр., 428, 467.
Сикст IV, папа, 118 і слід., 129, 131, 146.
Сикст V, папа 256 і слід., 258, 260, 261, 263, 267.
Силвестер Велькович, Київ. митр., 272.
Силвестер Косів, Київ. митр., 400, 429, 431.
Симеон, Гал. єп., 59.
Симеон з Трапез., Ц. патр., 120.
Скарга Петро, взуїт, 251.
Софія, ж. 'Ягайла, руська княжна, 41.
Софія Палеолог, ж. Івана III, 125.
Станіслав Лещинський, пол. кор., 491.
Стефан Яворський, малорос, 487, 493.
Стюарт Марія, шотл. кор., 232, 239, 264, 305.
Сулейман II, тур. султ., 157, 173'

Т

Темпларії, орден, 10, 11, 12.
Теодорет, Київ. митр., 35.
Теотност, Київ. митр., 24.
Теотност, єп. Сараю, 20.
Теофан IV, Брус. патр., 332, 333, 334, 375.
Теофан Прокопович, малорос, 487, 493, 494.
Теофіль, Гал. митр., 24.
Тетеря Павло, гетьман, 420, 421, 425, 427, 437.
Тома Морус, англ. св., 182.
Тома Палеолог. деспот Морей, 108.
Торчинська декларація, 287.
Триденський Собор, 194, 195, 196, 201, 204, 205, 206, 223, 225, 227-28, 241-47, 252, 272, 324, 397.
Триміси, місце гер. оборони козаків, 406, 408.
Тукальський Йосиф, Київ. митр., 427, 431, 432, 440.

У

Узбек, татар. хан, 20.
Ульрих Гутен, нім. реф., 159, 162.

Умань, погром 1768 р., 556.
Унія Чеських Братів, 323.
Урбан V, папа, 32 і слід.
Урбан VI, папа, 47 і слід., 5051.
Урбан VII, папа, 267 і слід., 268.
Урбан VIII, папа, 354, 356 і слід., 364, 366, 367-68, 369, 373, 376, 379, 382, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 391, 396, 446, 495, 525, 535.

Ф

Февроній (єп. Гонтгайм), 546, 550.
Фелікс V, антипапа, 76, 81, 87.
Фердинанд I, цісар, 220, 223, 224, 229.
Фердинанд II, цісар, 383.
Фердинанд III, цісар, 410.
Фердинанд, єсп. кор., 529.
Філотей, Царе. патр., 60.
Флоренція-Феррара, Собор, в, 70-72, 75, 85, 87, 109, 110, 123, 308.
Флоріян Гребницький, Київ. митр., 506, 507, 536, 539, 540, 551, 552.
Франц I, цісар, 530, 546.
Франц I, фр. кор., 157, 173, 175, 185.
Фратічеллі-спіритуали, 14.
Фрідріх III, цісар, 77, 88, 89, 90, 95, 103, 105, 115, 159, 394.
Фрідріх Август, пол. кор., 478.
Фрідріх II, пруський кор., 530, 552, 555, 568, 569, 570.

Х

Ханенко, М, гетьман, 439, 445.
Хмельницький, Богдан, Гетьман, 381, 390, 400, 401, 402, 404, 405, 409, 418, 419, 420, 430, 431, 440.
Хмельницький, Ю, гетьман, 419, 427, 429, 440, 461.
Хрестоносці, орден, 77, 78.
Христина, швед. кор., 414-416, 417, 443.
Христоф Колумб, 104.
Христофор Косинський, коз. вождь, 331.

Ц

Цвінтіші, швайц. рефром., 184.
Церковна Держава, 37.

НАШІ ВИДАННЯ
NOSTRAE EDITIONES

1. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA collegit Metropolita Andreas Šeptyckyj, vol. I. Romae 1964, p. XXIV+350. Doll. 8.
2. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA collegit Metropolita Andreas Šeptyckyj, vol. II. Romae 1965, p. XX+360. Doll. 8.
3. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA collegit Metropolita Andreas Šeptyckyj, vol. III. Romae 1966, p. XVI+400. Doll. 8.
4. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptyckyj, vol. IV. Romae 1967, p. XIX+380. Doll. 8.
5. Wasył Lencyk, The Eastern Catholic Church and Czar Nicholas I. Romae-New York 1965, p. XIII+148. Doll. 3.
6. О. д-р Ісидор Нагаєвський, *Історія Римських Вселенських Архієреїв*, частина I. (Historia Romanorum Catholicorum Pontificum, pars I). Мюнхен 1964, стор. 363. Doll. 4.
7. Проф. Микола Чубатий, *Історія християнства на Русі-Україні*, том. I. (De historia christianitatis in antiqua Rus-Ucraina, vol. I). Рим-Нью Йорк 1965, стор. XI+816. Doll. 10.
8. О. Михайло Кравчук, *Книга Псалмів*. (Liber Psalmorum). Рим, 1966. стор. 240 Doll. 4.
9. Проф. д-р Олекса Горбач, *Три Церковнослов'янські Літургійні рукописні Тексти Ватиканської Бібліотеки*. (Tres Textus Liturgici Linguae Ecclesiasticae (Paleo) Slavicae in Manuscriptis Vaticanis). Рим 1966, стор. 160. Doll. 3.
10. О. Др. Мирослав Марусин, *Чини Святительських Служб в Київському Євхологоні з початку XVI ст.* (Ordinum Pontificalium in Euchologio Kioviensi saec. XVI expositio). Рим 1966, стор. XVIII+210. Doll. 4.
11. *Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи і його правна основа*. (De Universitate Catholica Ucrainorum a S. Clemente Papa eiusque fundamento iuridico). Рим 1967, стор. 32.
12. «Обнова» *Організація Української Католицької Університетської молоді, Академічних товариств і її статуту*. (De organizatione ucrainicae catholicae iuventutis universitariae academicarum societatum eorumque statutis expositione). Рим 1967, стор. 35.
13. Проф. д-р Олекса Горбач, *Перший рукописний українсько-латинський словник Арсенія Корецького-Сатановського та Епіфанія Славинецького*. (De primo manuscripto ucraino-latini vocabularii Arsenii Koreckyj-Satanovskuj et Eriphanii Slavunecskuj typis nunc mandato). Рим 1967, стор. XLI + 301.